

बाल गंगाधर तिलक

जन्म : २३-७-१८५६

मृत्यु : १-८-१९२०

माधव श्रीहरि अणे

जन्म : २९-८-१८८०

मृत्यु : २६-१-१९६८

अणेषंशोद्धवेन श्रीहरिसूनुना माधवेन विरचितः

श्रीतिलकयशोऽर्णवः

तृतीयः खण्डः

संपादकमण्डलम्

अध्यक्षः

रा. ना. दांडेकर

सदस्याः

चि. प्र. लिमये

मा. पं. सोमण

रा. ना. गद्रे

गणेशशास्त्री लोंढे

घा. व्यं. आपटे

तिलक-महाराष्ट्र-विद्यापीठम्, पुण्यपत्तनम्

१९७१

प्रकाशकः

शि. ह. धुपकर,

कार्यवाहः, तिलक-महाराष्ट्र-विद्यापीठम्,

पुण्यपत्तनम्.

प्रथमा आवृत्तिः

मुद्रकः

शि. ह. धुपकर,

तिलक विद्यापीठ-मुद्रणालयम्,

पुण्यपत्तनम् १.

ŚRĪTILAKA YA ŚO'RŪAVAḤ

BY

MADHAVA SHRIHARI ANEY

VOLUME III

EDITORIAL BOARD

Chairman

R. N. Dandekar

Members

V. P. Limaye

M. P. Soman

R. N. Gadre

Ganeshshastri Londhe

W. T. Apte

TILAK MAHARASHTRA VIDYAPEETHI
POONA

1971

Publisher :
S. H. Dhupkar,
Registrar,
Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Poona 30.

First Edition

Printer :
S. H. Dhupkar,
Tilak Vidyapeeth Mudranalaya,
Gultekadi, Poona-9.

श्रीतिलकयशोऽर्णवप्रकाशनसमितिः

अध्यक्षः

द. वा. पोतदार

सदस्याः

मोरारजीभाई देसाई
वसंतराव नाईक
चि. द्वा. देशमुख
वि. भि. कोळते
व. दा. जत्ती
रा. ना. दांडेकर
श्री. भा. वर्णेकर
भा. मा. गुप्ते
रा. ग. हर्षे
द. मा. अणे

यशवंतराव चव्हाण
र. के. खाडिलकर
प्र. वा. गजेंद्रगडकर
प्रेमलीलाबाई टाकरसी
रामराव देशमुख
वि. प्र. लिमये
ग. श्यं. देशपांडे
ज. श्री. टिळक
म. स. पारखे
वे. रा. शर्मा

संयोजकः

शं. न. आगासे

कार्यवाहाः

ना. धी. सोनटके

वा. श्यं. आपटे

शि. ह. धुपकर

अनुक्रमणिका

			पृष्ठानि
संयोजकस्य निवेदनम्	१-३
संपादकमण्डलस्य निवेदनम्	५-९
विषयानुक्रमः	१-२६
छायाचित्रानुक्रमः	२७
श्रीतिलकयशोऽर्णवः	४९३-९६९
टिप्पण्यः	१-१४
छायाचित्राणि			

प्रकाशनसमितेः संयोजकस्य निवेदनम् ।

अहो परं सौभाग्यम् इदं मे यत् ख्रिस्तसंवत्सरस्य १६-६-७१ दिनाङ्के स्वर्गतेन पञ्चविभूषण डॉ. माधव श्रीहरि अणेमहाभागेन विरचितस्य 'श्रीतिलकयशोऽर्णव' इत्याख्यस्य संस्कृतमहाकाव्यस्य तृतीयखण्डस्य प्रकाशनसमारोहः दिल्लीनगरे राष्ट्राध्यक्षाणां डॉ. वराहगिरि धेंकटगिरि महोदयानाम् आध्यक्ष्ये यथाविधि संपत्स्यते । यदा गीर्वाणवाणीविषये किञ्चिज्ज्ञेन मया द्वादशसहस्रप्रायश्लोकात्मकस्य अस्य संस्कृतकाव्या-र्णवस्य प्रकाशनोद्यमः अङ्गीकृतः तदा 'तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम्' ... 'गमिष्याम्युपहास्यताम्' इत्यादयः कविकुलगुरुकालिदासोक्तयो मे स्मृतिपथं समायाताः । किन्तु अस्यां लोकयात्रायां लोकमान्याः तिलकमहोदयाः एव मया अनन्यगुरुत्वेन आहताः । 'संस्कृतिः संस्कृताधिता' इति स्वयं लोकमान्यैः सुसंस्कृतभारतदेशीयैः अन्यदेशीयैः वा या अतीव संमानार्हत्वेन संमानिता, तस्यां देववाण्यां लोकमान्यचरितात्मकं महाकाव्यम् अवश्यमेव प्रकाशनीयम् । अन्यच्च लोकमान्यविषयके साहित्ये अस्य महाकाव्यस्य अभावः नाम शल्यतुल्या न्यूनता इति नैकेषां तिलकभक्तानाम् इव ममापि दृढा मतिरासीत् । लोकनायकाः चापुजीअणेमहोदयाः लोकमान्यानां शिष्यचरत्वेन विख्याताः । १८९७ ख्रिस्तसंवत्सरात् १९६७ संवत्सरं यावत् - सप्ततिवर्षात्मकं सुदीर्घकालं भारतीयराजनीतिविषये तैः बहुविधं महत्कार्यं संपादितं, तेषां संस्कृतभाषाप्रभुत्वं च प्रशंसनीयम् । अतः 'गुणी गुणं वेत्ति' इतिन्यायेन लोकनायकाः एतत्काव्यबन्धविषये अधिकारिणः इति नैकधारम् आसीन्मे मनसि । १९२२ संवत्सरात् १९६७ संवत्सरं यावत् पञ्चचत्वारिंशत्संवत्सरात्मके काले बहुविधकार्यवशात् लोकनायकैः सह मे एतादृशाः दृढभावाः निबद्धाः यत् पितृचरणाः इव ते मत्पूजास्थानं संजाताः । १९५४ ख्रिस्ताब्दे दुःसाध्येन व्याधिना शय्यारूढाः चापुजीमहोदयाः परमपूजनीयराष्ट्रगुरुणां लोकमान्यानां चरितात्मकं महाकाव्यं विरचयितुम् आरब्धवन्तः । १९६७ ख्रिस्तवर्षे च तत्समाप्तप्रायमासीत् । तस्मिन् समये व्याधिप्रस्तास्ते 'मद्गुरोरेतद् गुणवर्णनं कुर्वाणोऽहं प्राणान्तं कुर्वदपि दुःखं विस्मर्तुं शक्नोमि' इति ब्रुवन्ति स्म । १९६७ ख्रिस्तसंवत्सरस्य सप्टेम्बरमासे लोकनायकैः कस्मिंश्चित्पत्रे लिखितम्- 'एतस्य मे श्रीतिलकयशोऽर्णवस्य प्रकाशनम् अवश्यं करणीयम् इत्येव मेऽत्यन्ताभिलाषः । आत्मनः सर्वस्वव्ययेनापि एतत्प्रकाशनं कर्तुम् उद्यतोऽस्मि । यतः मन्मनसि एतदेव मे उर्वरितं महत् कार्यम्' इति ।

वापुजोमहोदयानाम् एव यत्नवान् अभिलाषः कथं सफलीकर्तव्यः इत्येतेन चिन्ताविषयेण अहम् अतीव व्याकुलमना अभूवम् - इत्येतैर्बहु-विधैर्हेतुभिः अन्ततोऽयं जनः अस्मै कार्यचापलाय प्रचोदितः । सुनिश्चिते कार्याङ्गीकारे मया १।८।१९६८ दिनाङ्के लोकमान्यपुण्यतिथौ पुण्यपत्तने वापुजीअणेप्रशंसकानां तिलकभक्तानां च एका सभा आयोजिता । म. म. द. वा. पोतदारमहोदयैः तत्समाध्यक्षपदम् अलङ्कृतम् । पञ्चसप्ततिः लोकमान्यलोकनायकभक्ताः उपस्थिताः । सभायाम् एव प्रस्तावः संमतः श्रीतिलकयशोऽर्णवप्रकाशनकार्यार्थं एका प्रकाशन समितिः कार्या, यस्याः अध्यक्षः म. म. द. वा. पोतदारः नियुक्तः । अनन्तरं श्रीतिलकयशोऽ-णेवस्य अणेमहोदयैः लिखितायाः संहितायाः संशोधनादिकं कृत्वा समुचितं मुद्रणप्रतिलेखं कर्तुं मुद्रणशोधनादिसंपादनकार्यं च कर्तुम् एकं संपादकमण्डलं निर्मितम् । अस्य संपादकमण्डलस्य अध्वर्यवः पद्मभूषण डॉ. रा. ना. दाण्डेकरमहोदयाः आसन् । आचार्य वि. प्र. लिमये, प्रा. मा. पं. सोमण, प्रा. रा. ना. गद्रे, पं. गणेशशास्त्री लोंडे, श्री. वा. इयं. आपटे इत्येते अस्य संपादकमण्डलस्य सदस्याः आसन् । संपादकमण्डलेन महान् कार्यभारः महत्या निष्ठया अङ्गीकृतः पारितोष्यं । यदि एतैः महाभागैः साहाय्यं न दत्तमभविष्यत् एतत् प्रकाशनकार्यं न सुकरम् अभविष्यत् ।

द्वादशसहस्रश्लोकात्मकस्य सहस्रपृष्ठस्य अस्य महाकाव्यस्य प्रका-शनकार्यार्थं पञ्चचत्वारिंशत् सहस्ररूपकात्मकं धनम् आवश्यकम् इति मया स्थूलव्ययगणनं कृतम् । अतः त्रिखण्डात्मकः काव्यग्रन्थः प्रकाश-यितव्यः इति निर्धारितम् । एकैकस्य खण्डस्य प्रकाशनकार्यार्थं यत् धनम् आवश्यकं तत्सर्वं तत्प्रकाशनसमयात् प्रागेव उपायनरूपेण ग्रन्थमूल्य-रूपेण च संगृहीतम् इत्येवं कथयतः मे मानसम् अतीव समुल्लसति । लोकमान्यलोकनायकभक्तानां दशोत्तरशतेन जनेन शताधिकरूपकाः उपायनत्वेन दत्ताः । तेषु चतुर्भिः संस्थाचालकैः पञ्चशताधिकरूपकाः दत्ताः । भारतीयशासनेन अस्य महाकाव्यस्य द्विशतपुस्तकानां क्रयः अङ्गीकृतः ।

श्रीतिलकयशोऽर्णवस्य प्रथमः खण्डः ७-६-१९६९ दिनाङ्के, पुण्य-पत्तने (लोकमान्यानां कर्मभूमौ) डॉ. व्ही. के. आर्. व्ही. रावमहोदया-नाम् आध्यक्ष्ये प्रकाशितः । द्वितीयः खण्डः १३-२-७० दिनाङ्के, नागपुरनगरे (लोकनायकानां पुण्यभूमौ) महाराष्ट्रराज्यस्य उच्च-न्यायालयस्य प्रमुखन्यायाधीशानां श्रीकोतवालमहोदयानाम् आध्यक्ष्ये

प्रकाशितः । तृतीयः खण्डः १६-६-७१ दिनाङ्के दिल्लीनगरे (लोकनायकानां कर्मभूमौ) राष्ट्राध्यक्षाणां डॉ. गिरिमहोदयानाम् आध्यक्ष्ये प्रकाश्यते । अस्य तृतीयखण्डस्य विषये इदम् किमपि वक्तव्यं यद् विधिवशात् लोकनायकानाम् एतन्महाकाव्यम् ईषत् असमाप्त-मासीत् । किन्तु आरब्धकार्यस्य न्यूनता दूरीकर्तव्या एव इतिन्यायेन सम्पादकैः लोकनायकानां पटुप्रयत्नानुबन्धेन त्रिशतश्लोकात्मकाः त्रयः अन्तिमाः सर्गाः विरचिताः । एतैः विख्यातैः बहुकार्यव्यापृतैः सम्पादकैः वर्षत्रयात्मके काले अस्य महाकाव्यस्य द्वादशसहस्रश्लोकानां संशोधनं, मुद्रणपरीक्षणम् इत्यादिकम् अखिलसम्पादनकार्यजातम् आत्मीयतया सधर्म् नितरां निरपेक्षतया पारं नीतम् । एतद् संपादनकार्यं कुर्याणैः तैः महान् कालः यापितः । कः सुमेधाः अस्य कार्यस्य मूल्यमापनोद्यमं कुर्यात् ? अमूल्यं खलु एतद् संपादनकार्यम् । अतः एतेषां सम्पादकानाम् उपकारभारम् उद्बहन् अहं तेभ्यः सहस्रशः धन्यवादान् समर्पयामि ।

तथैव यैः त्यागशीलैः दातृभिः उदारैः क्रयिकैश्च आवश्यकतेन द्रव्य-दानेन मे महान् कार्यभारः अपनीतः तेभ्यः अपि सर्वेभ्यः अहं सर्वात्मना धन्यवादान् समर्पयामि ।

अन्यत्र एतस्मिन् काव्ये ये दुर्गमाः व्यक्तस्थलकालादिविशेषाः तेषां विषये टिप्पणीलेखनं, दुर्लभछायाचित्राणां संग्रहणं क्रयिकाणाम् अधि-गमः ग्रन्थप्रकाशनस्य प्रसिद्धिः इत्यादिकं बहुविधं साहाय्यं कुर्याणाः ये श्री. भाऊराय आपटे, श्री. शंकरराय दाते, श्री. र. के. खाडिलकर, श्री. वि. अ. पटवर्धन, डॉ. स. वि. सहस्रबुद्धे इत्यादयः मे परमसुहृदः तेषाम् आनृप्यं संपादयितुम् असमर्थोऽहं एतत्प्रतापपूर्वकं तेभ्यः धन्य-वादान् वितरामि ।

अस्मिन् प्रकाशनकार्ये केसरी-मराठाविश्वस्तैः भाण्डारकरप्राच्य-विद्यासंशोधनमन्दिरसंचालकैः तथा च तिलकमहाराष्ट्रविद्यापीठ-संचालकैः यन्मे अमूल्यं साहाय्यं कृतं तदर्थम् अहं तेभ्यः अपि धन्य-वादान् समर्पयामि ।

प्रारम्भस्य अन्तगमनम् अतीथ प्रमोदास्पदमित्येतद् घचनम् अवि-तथमेव । तथापि लोकमान्यानां लोकनायकानां च अपूर्वपुण्यसंचितेनैव एतत्प्रकाशनकार्ये सुफलितं भवेत् इति मे एदः विश्वासः आसीत् । नैकेषां लोकमान्य-लोकनायक-भक्तानां देयवार्ताप्रेरणां साहाय्येन धीतिलक-यशोऽर्षेप्रकाशनरथरूपिणी इये धीजगप्रापस्य रथयात्रा अशुना समाप्तिम् गता । अहं केवलं निमित्तमाग्रम् । अग्रे जनताजनादेनम् कृणमारोद्बहनम् एव भूयसास्पदम् इति मन्यमानोऽहं विगमामि विस्तरान् ।

संपादकमण्डलस्य निवेदनम्

१. धीतिलकयशोऽर्णवस्य इमं तृतीयम् उक्तं च खण्डं धीशाय जनतात्मने समर्पयद्भिर् अस्माभिः कापि कृतार्थता अनुभूयते । हन्त भोः ! तीर्णोऽस्ति अर्णवः । लोकमान्यानां धीतिलकमहोदयानां चरितम् अधिकृत्य प्रणीतमस्ति इदं महाकाव्यम्; अस्य च प्रणेतारः स्वर्गताः लोकनायकाः धीअणेमहाभागाः चिरम् अभूयन् तिलकमहाराष्ट्र-विद्यापीठस्य कुलपतिपदम् । अतः संप्रति कीर्तिशेषाणां लोकनायकानां संमाननार्थं स्वाने एव तिलकमहाराष्ट्रविद्यापीठेन स्वीयायां सुवर्ण-महोत्सवग्रन्थमालायां तेषां धीतिलकयशोऽर्णवः प्रथमपुण्यत्वेन गौर-चितः । निक्षिप्तश्च अस्मासु मूललेखस्य संस्करणसंपादनयोर् भारः । लोकमान्यानाम् अष्टाचत्वारिंशत्तमायां पुण्यतिथौ, १-८-१९६८ दिने अस्माभिः तत् कार्यं प्रारब्धम् । नचिराश्च तस्य दुष्करता अयगता या हि अनपेक्षितपूर्वा आसीत् ।

तत्र अस्माभिः इत्थं संपादकीया नीतिर् निर्धारिता, यद् यावच्छक्यं यथास्थितं मूलमेव मुद्रापयितव्यम् । केचलं व्याकरणशुद्ध्यर्थं पृष्ठशुद्ध्यर्थं वा ऊनतममेव यावत् प्रमादरोधनम् आयदयकं तावदेव कर्तव्यम् । प्रायेण तु अपरिपतितं यथास्थितं मूलमेव मुद्रापणीयम् इति । क्वचिच्च पिरलेपु स्थलेषु संदर्भविशेषस्य सम्प्रक्षेपं संस्करणे कृतमस्ति । किं तु एवं कार्यमर्यादायां स्थापितायामपि अस्माकं कार्यं बहुलायासम् आसीत् । आसन् अस्माकं संपादकानां नियतकालापेक्षाणि स्वानि स्वानि कार्याणि । तानि अनुष्ठाय यथा यथा लब्धः अघसरः तथा तथा अस्मिन् संपादनकार्येण भूयिष्ठः सम्प्रयः व्यतीतः । किं तु एवं सत्यपि पतन्कार्यमग्नैर् अस्माभिर् आदित आरभ्य सयदैव कोऽपि निवृत्ति-विशेषः आप्यात्मिकान् नातिभिन्नः कोऽपि आनन्दविशेषः अनुभूतः, यो हि मम्मटमहानां शब्दमरणिम् अनुसृत्य 'ग्रहानन्दमहोदरः' इति वर्णयितुं शक्यः । अयं काव्यस्य संपादनार्थं स्वभाषत एव तस्य निपुणं परिशीलनम् आपदयकम् आसीत् । अतः तेन सह संमुखाग्रदण्डपरिषयानाम् अस्माकं कमपि भूतवृत्तान्तगतं ग्रन्थं ययम् अर्धमहो इति मतिर् नार्नीत् । यद्यप्यं तस्मिन्नेव देशे तस्मिन्नेव च काले पर्यामहे, तिलकनायके तस्मिन् स्वातन्त्र्यसंग्राम-महानाटके ययमपि कांचिन् भूमिश्चमिष नाटयामः इत्येव ययम् अनस्मदि । नूनम् श्रीप्रदत्तः स

‘कोऽपि’ अनुभवविशेषः आसीत् । किं च, सुगृहीतनामभ्यो लोकनाय-
केभ्यः बहु इव धारयामः इति अस्माकं मतिर् आसीत् । तेषां काव्यस्य
संस्करणसंपादनद्वारा अनुष्ठितया पतया सेवया तेषाम् आनृप्यं गतम्
इव आत्मानं मन्यमानैर् अस्माभिः किमपि स्वास्थ्यं लब्धम् । अन्यथा,
भारतीयो हि पैतृको दायः संस्कृतभाषाम् अधितिष्ठति । एतत्काव्यं
संपाद्य समनुष्ठितया सुरगिरासेवया अंशतः प्रत्यर्पितन्यासम् इव
संपादकमण्डलम् आत्मानं धन्यं मन्यते ।

२. स्वयंब्राह्मगृहीतोऽपि अयं कार्यभारः न सुलभनिर्वाह आसीत् ।
निकषप्रावायमाणस्य तस्य निर्बहणम् अन्ततो गत्वा यच्छक्यम् अभूत्,
तत्र प्रधानकारणं नाम जनतायाः लब्धं प्रोत्साहनम् । इतः पूर्वं प्रकाशित-
योर् अस्य महाकाव्यस्य द्वयोः खण्डयोः लोकैः यत् हर्षनिर्भरं स्वागतं
कृतम्, तेनैव प्राप्तवलाः लब्धोत्साहाश्च ध्यम् पतम् अर्णवं पारयितुं
प्राभवाम ।

३. धीतिलक्यशोऽर्णवः वर्तमानकालिके साहित्येतिहासे तैः तैः
कारणैः किमपि असाधारणं स्थानम् आतिष्ठते । तथा हि । एकं तावत्,
अस्य घस्तु नाम स्फूर्तिस्फारं गुणाढ्यं तिलकचरितम् । अपरम्, अस्य
आविर्भावभाषा संस्कृतम्, या स्वसुलभम् अन्यभाषादुर्लभं च कमपि
धीरोन्नतं लयबन्धं विभक्तिं । तृतीयम्, अत्र घर्णिताः नैका घटनाः स्वयं
कविना साक्षात्कृताः आसन् । लोकनायक हि तस्मिन् स्वातन्त्र्यान्दोलने
लोकमान्यानां सहोत्थायिनः, तेषां च निष्ठाघन्तोऽनुयायिनः आसन् ।
चतुर्थं नाम अस्य महाकाव्यस्य यथार्थः विस्तरः । पञ्चाशीत्यां
तरङ्गेषु विभक्तस्य अस्य काव्याण्यस्य एकादशसहस्रतोऽपि अधिकाः
श्लोकाः सन्ति । आधुनिके संस्कृतकाव्ये, यत्सत्यं देशभाषाकाव्येऽपि,
दुर्लभत्वं गतोऽयं विस्तरगुणः घर्णीयस्य घस्तुनः महात्मतया सुसदृश
पय अस्ति । एते चत्वारो गुणाः अन्योन्यस्य प्रभावं वर्धयन्तः काव्यात्मने
कामपि अभिष्यां समर्पयन्ति । एतेषाम् एकैकोऽपि गुणः सर्वमुखीनायाः
संमाननायाः भाजनम् अभविष्यत्, किमु घत्र चतुष्टयम् ?

४. इतिहासो नाम महापुराणाणां जीयिताख्यानम् इति कालाहलः
वदति । तदनुसारेण तिलकचरितको (गतशताब्द्याः अन्त्यवर्तिपयद्शकगतः
एतच्छताब्द्याः दशकद्वयगतश्च) भारतेतिहासो नाम लोकमान्यचरितात्
अभिधः इति । यदि उच्येत, तर्हि तत्र न कापि अत्युक्तिः स्यात् ।
तान्कालिकस्य राजकीयस्य इतिहासस्य केन्द्रबिन्दुः आसीत्—“स्वराज्यं

नाम मम जन्मसिद्धः अधिकारः, तं चाहम् आसादयिष्याम्येव " इति लोकमान्योद्गीतः ध्येयमन्त्रः । नीतिशासीत्-“ युद्धं यदा भवद्दयम् । प्रति योगिसहकार्यं च यदा शक्यम् " इति । सेयं निजा नीतिः लोकमान्यैः स्वयम् आचरिता, तां च आचरितुं स्वीयाः अनुयायिनः आदिष्टाः । लोकमान्यानां नियतिनिर्धारितं जीवितकार्यं तावद् द्विविधम् आसीत् । एकम्, भारतस्य राजकीयस्वातन्त्र्यस्य पुनरासादनम् । अपरम्, आधुनिकं ज्ञानविज्ञानं आधुनिकीश्च शास्त्रीयसरणीः अर्हगीकृत्य तत्संनियोगे भारतीय-ज्ञान-विज्ञाननिधेः शोदक्षमतायाः प्रगाढतायाश्च प्रतिष्ठापनम् । यथार्थनाम्ना देशभक्तेन लोकापवादस्य छायामपि अतीत्य स्वातन्त्र्यम्, यथा सीधरस्य पत्न्या संशयातीतशीलया भवितव्यम् । शीलं नाम देशसेवायाः, देशार्थस्य च त्यागस्य मूलाधारः, निष्कृष्टश्च सारः, इति लोकमान्यानां निश्चितं मतमासीत् । लोकनायका हि लोकमान्यानां सिद्धनिष्ठेषु शिष्यो-त्तमेषु अन्यतमाः आसन् । तिलकपरंपरायाः प्रधानपथिकाः आसन् । किमत्र चित्रं यदि लोकमान्यानां स्वभावस्य, विचारसरणेः, कार्यस्य च एते विशेषाः लोकनायकैः स्वीये महाकाव्ये यथायत् प्रतिविम्बिताः स्युः ?

५. अस्मिन् खण्डे प्रपञ्चिताः लोकमान्यानां चरितगताः प्रसङ्गाः तेषां सर्वाङ्गीणं माहात्म्यम् प्रभृतमिव उद्द्योतयन्ति । आसीत् स कालः यदा लोकमान्याः एकनः लोकप्रियतायाः उच्चतमं तरङ्गम् आरूढाः आसन् । निष्कम्पं प्रतिष्ठापितम् आसीत् तेषां लोकमान्यत्वम् । राष्ट्र-यादिनो भारतस्य ते अनभिषिक्ताः स्वराज आसन् । भारतस्य पुनरुत्थानाय अयतीर्णः अयं कश्चित् प्रेषित इति जनाः अमन्यन्त । अन्यतस्तु अस्मिन्नेव काले लोकमान्यैः निगशा मोदव्या आसीत् । वैफल्यम् अनुभवितव्यम् आसीत् । परागतिः अर्हगीकर्तव्या आसीत् । वैशेषिकक्षेत्रे अस्तगतः मतभेदः घर्षिष्णुताम् अगच्छत् । तूर्तापस्य अभियोगस्य निषेयः लोकमान्यानां प्रतिकूलः अभवत् । अनी विशाष्टा तेषां प्रतीपगामिनी अभवत्, येन राष्ट्रहितं प्रतिहतमिषाभूत् । निधिद्रव्यम् अन्तरेण श्रीलोकानि संचारितानि । मानापमानयोः जयपराजययोश्च समयुद्धयः लोकमान्यास्तु स्वर्णसु अयस्यास्तु अविचलिताः आसन् । गीनोक्तस्य स्थितप्रज्ञस्य ते सारसात् निदर्शनम् आसन् ।

आश्रिता शैली किञ्चित् वैचित्र्यं धत्ते । तत्रस्थस्य नाट्यस्य यथावज्-
ज्ञानार्थं यादिप्रतिवादिवाक्कीलानां प्रश्नाः तेषां च तिलकप्रदत्तानि
उत्तराणि इत्युभयोः यथार्थं ज्ञानम् आवश्यकम् । लोकनायकाः अणे-
महाभागाः स्वयम् एतासां घटनानां साक्षिण आसन् । स्वभावत एव तैः
एतासां काश्चन सिद्धवद् इति कृत्वा अनिर्दिष्टाः सन्ति । अनेकासाम्
आधुनिकीनां कल्पनानाम् अभिधानार्थं कविना कृतं नैकेषां महाराष्ट्र-
भाषाशब्दानां संस्कृतीकरणम् अस्माभिः पूर्वयोर् निवेदनयोः निर्दिष्टम्
अस्त्येव । विचक्षणः पाठकः अन्यानपि नैकान् माधवीयान् शैलीविशेषान्
उपलभेत । अपरिवर्तितानां तेषां यावच्छून्यं यथास्थितरक्षणमेव
अस्माभिः उचितम् अमन्यत ।

७. यस्यां परिस्थितौ लोकनायकैः इदं गृहत् कार्यम् आरब्धम्, सा
पूर्वखण्डयोर् अस्मन्निवेदने निर्दिष्टा अस्त्येव । लोकनायका हि असाध्य-
प्रायेण रोगेण आक्रान्ताः आसन् । परित्यक्ता आसीत् बन्धुवर्गेण तेषां
जीविताशा । लोकनायकानां लोकमान्यशिष्यत्वाभिमानः न वृथैव ।
तैर् न धैर्यं परित्यक्तम्, न वा धृद्धा । न केवलं गृहीत इव
किंतु गृहीतोऽपि केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् इति तेषां दृढा मतिः
आसीत् । कस्तावत् तेषां धर्म आसीत् ? यत् किञ्चित् अल्पम् आयुर्मे
अवशिष्टम् स्यात्तत्सर्वं स्वगुरोः संदेशप्रसारणेन यापयिष्यामि इति
लोकनायकैः निर्णयित । नास्ति अद्यापि लोकमान्यानां संदेशः
यातयामः इत्यासीत् तेषां धृद्धा । स च संदेशः न केवलम् आसेतु-
हिमाचलम् अपि तु देशान्तरेष्वपि लब्धगौरवया संस्कृतभाषयैव
प्रदातव्यः इत्यपि लोकनायकैः निर्णयि । अन्ततो रोगमुक्ता (इयं
रोगमुक्तिः किमपि अद्भुतमिव आसीत्) लोकनायकाः वदन्ति
स्म - " तस्मिन् दुर्जातसमये द्वयमिदं माम् अस्तम्भयत् । एकम्,
आत्मनः राजकीयगुरोः चरितस्य, तस्य च कार्यजातस्य, मया कृतं
प्रगाढं चिन्तनम् । अपरं च, संस्कृतरचनायां सततव्यापृतत्वम् ।"
शय्यानिगाडितैः लोकनायकैः भूयिष्ठा काव्यरचना समापिता । प्रकृतिम्
आपन्नमात्रास्तु ते आत्मानं राजकीयेषु कार्येषु न्यपातयन् । प्रकृतिसिद्धं
हि इदं तिलकानुयायिनाम् । किं तु एवं राजकीयकार्यव्यग्रचित्ताः अपि
ते स्वयंस्वीकृतात् काव्यरचनाव्यापारात् न प्रमाद्यन् । तस्य समापनेन
मया ग्रीणि ऋणानि अपाकृतानि स्युः इति ते अमन्यन्त । अत एव ते
समकालं काव्यप्रणयनमपि अग्रतःसरम् अकुर्वन् । भवितव्यता तु
अन्यादृशी आसीत् । तैरख्येन महाकाव्येन अपूर्णेन भवितव्यम् इतीव

ईश्वरेच्छा आसीत् । द्रव्यशीत्यां तरङ्गेषु रचितेषु, असमाप्तायामेव च कथायाम्, लोकनायकाः दिवं गताः । असमाप्तायाः कथायाः समापनम् अस्माकं कर्तव्यमेव इति वयम् अमन्यामहि । तद् ऋणमेव किञ्चित् वयं लोकनायकेभ्यः आधारयाम् । अतः बापूजीलिखिताः संक्षिप्ताः टिप्पणीः उपयुज्य, मूलकाव्यस्य सतताभ्यासवशात् परिचिततच्छैलीकैर् अस्माभिः प्रायः कवेः पदावलीम् अनुसृत्य त्रयस् तरङ्गाः रचिताः, कथा च समाप्तिं नीता । आशास्महे, यद् इयं अस्माकं रचना महार्हप्रावारकेण संहितस्य स्थूलकम्वलखण्डस्य तुलाम् न आरोहेत् ।

८. वयं यत्किञ्चित् कर्तुम् अपारयाम, तत्र अस्माकं सुहृत्सहकारिण एव श्रेयोभाजः । तस्मिन् तस्मिन् क्षेत्रे वर्तमानानाम् एतेषां नैकेषां सुहृत्सहकारिणां सर्वाङ्गीणं सक्रियं साहाय्यं यदि नाभविष्यत्, संपादकमण्डलं न किमपि कर्तुम् अशक्यत् । तथा नाम असंख्येयाः एते साहाय्यकारिणः नैकप्रकारकं च तेषां साहाय्यम्, यथा अशक्यं खलु विस्तरशः तान्सर्वान् सविशेषं निर्देष्टुम् । लोकमान्यलोकनायकौ तथा च संस्कृतभाषा इति त्रितयम् उद्दिश्य जनमानसे यो बहुमानो वर्तते सा एव खलु अस्य महोद्यमस्य प्रेरयित्री शक्तिः । संपादकमण्डलं निमित्तमात्रम् । सचेतसे चाचकचर्गाय इमम् अन्तिमं खण्डं समर्पयन्ति अस्माभिः एतावदेव आशास्यते—

नेतृत्वगौरवं गायत् तिलकस्य महात्मनः ।

प्रथयद् भुवि सर्वत्र संस्कृतस्यार्थगौरवम् ॥ १ ॥

कवित्वगौरवं गाढं स्वापयद् माधवस्य च ।

महाकाव्यमिदं लोके भजताद् गौरवं स्वयम् ॥ २ ॥

श्रीतिलकयशोऽर्णवः

तृतीयः खण्डः

तरङ्गः	विषयानुक्रमः	श्लोकः षष्ठानि
द्वाचत्वारिंशः	सिंहावलोकनाख्यः (दश्लोकसंख्या १२८)	४२३-५०४
	प्रथमखण्डस्य सिंहावलोकनम्	१
	द्वितीयखण्डस्य सिंहावलोकनम्	११
त्रिचत्वारिंशः	तिलकमनस्तापाख्यः (श्लोकसंख्या १०३)	५०५-५१३
	महालेख्यनागारविमोचतात् तिलकस्य सत्कारार्थं सार्वजनीयभाषाः योजना	१०
	गायक्वाडास्थाने मिलितायां विराट् सभायां मुम्ब्यापुरीमहाराष्ट्रविश्वं कर्णाटकविभागेषु तथा पुण्यपुरी स्थितानां संस्थानां पुणेरीसार्थां च तिलकाय पुण्यमालासमर्पणम्	१३
	स्वरागतान्ते तिलकस्य भाष्यस्य उक्तम्	१३
	'न हि केनापि गन्तव्यं तिलकस्य शूरम्' इति हेतुना मुम्बईप्रान्तपतेः जागन्नाथ बालगृहद्वारसंमुखे आरक्षणायां इच्छाया	४५
	करवीरनृपेण स्वराज्ये सङ्घटनस्य आशयस्य प्रमाणम्	५१
	तिलकादरदर्शनात् जनान् पतारुणान् च मुम्बईप्रान्तपतेः प्रयागान् आदिसानां प्रवर्तनम्	१३
	परप्रान्तशासकानामपि तेषु आशयवर्तनम्	८०

बहिष्कारप्रसाराय आन्दोलनस्य प्रचालनम्	९	
गोपालस्य रुग्णदशा	१५	१११, ११२, ११३
तनुस्वास्थ्याय तिलकस्य सिंहगङ्गामनम्	२८	
गोपालस्य निधनम्	३४	
लोकमान्येन गोपालाय शोकभाषणद्वारा आदराञ्जलिप्रदानम्	४५	

सप्तचत्वारिंशः	मेथान्तकालजयिपादाख्यः (इलोकसंख्या ६१)	५३२-५३७
----------------	--	---------

पारसीकसमाजस्य गौरववर्णनम्	६
मेयागुणमाहात्म्यम्	२७
फेरोजमेथानिधनम्	४९
लोकैः तस्मै श्रद्धाञ्जलिसमर्पणम्	५८

अष्टचत्वारिंशः	पुण्यपत्तनपरिपदाख्यः (इलोकसंख्या ७४)	५३८-५४४
----------------	---	---------

महर्षिपटवर्धनविभूतिमत्त्वम्	३
तेन सह तिलकस्य पुणेपरिपत्संबन्धिनी चर्चा	७
परिपदोऽध्यक्षः बापटिस्टः	१३
स्वागताध्यक्षपटवर्धनकृता तिलकस्य विधिधगुणप्रशंसा	१७
बापटिस्टस्य गुणानां प्रशस्तिः	२६
बापटिस्टेन अध्यक्षीयभाषणे कृता तिलकस्तुतिः	३३
तिलकनेतृत्वस्थीकाराय बापटिस्टस्य अभ्यर्थनम्	३४

एकोनपञ्चाशत्तमः	गीतारहस्यप्रकाशनाख्यः (इलोकसंख्या ४२)	५४५-५४८
-----------------	--	---------

गीतामाहात्म्यवर्णनम्	१
गीतारहस्यस्य विद्यमानमहाराट्ट्यां प्रकाशनम्	२४

पञ्चाशत्तमः

तिलककर्मशास्त्रस्य प्रभावः २९

चिरोलप्रकरणोपक्रमाख्यः

५४९-५५६

(दलोकसंख्या ८२)

सुप्रभातवर्णनम् २

मुम्बापुर्यां राष्ट्रसभायाः लॉर्डसिंहस्य

अध्यक्षत्वे अधिवेशनम् १३

मद्रासस्थाधिवेशने नियुक्तायाः समित्याः

तिलकपक्षप्रवेशस्य मतैक्येन समर्थकः

निर्णयः २३

बिज्ञांटायाः होमरूलिगस्य अङ्गारे

स्थापना ४१

बिज्ञांटायाः होमरूलिगप्रसारार्थं

राजनैतिकी यात्रा ४८

तिलकद्वेषमूलकस्य चिरोलग्रन्थस्य

प्रकाशनम् ६३

मुम्बय्यां टाइम्साख्ये पत्रे चिरोलग्रन्थात्

उद्धृतानाम् उक्तीनां प्रकाशनम् । तत्कृते

तिलकस्य चिरोलाय टाइम्ससंपादकाय च

पूर्वसूचनायाः सशास्त्रं प्रदानम् ७६

एकपञ्चाशत्तमः

बिल्वग्रामपरिपद्युत्तान्ताख्यः

५५७-५७०

(दलोकसंख्या १६२)

तीव्रनेमस्तयोः संधीकरणविचाराय तिलक-

बेळवीचापटिस्टानां समितेः नियुक्तिः ३

बिल्वग्रामे मुम्बईप्रान्तपरिपदः

स्वापडैमहोद्यानां अध्यक्षत्वे अधिवेशनम् ७

बिल्वग्रामे बालगणेशयोः सोत्साहं सानन्दं

च स्वागतम् १९

स्वराज्यसंघस्य स्थापना ३८

परिपन्मण्डपे श्रोतृणां बालगणेशौ प्रति

जयशब्दपूर्वकं आदरप्रदर्शनम् ५०

बेळवीस्वागताध्यक्षस्य अधिवेशन-

प्रयोजनस्य दिग्दर्शनम् ५९

धीगणेशस्य अध्यक्षीयम् अमिभाषणम्	८०
विषयसंसदि तिलकानुयायिनां महासभा- प्रवेशाय संमतेः संप्राप्तिः	११०
सुरतस्थाधिवेशनात् भाषणक्षणपर्यन्तं तिलकस्य देशपरिस्थितेः समीक्षणम्	१२०
लोकमान्यस्य लोकशक्तिस्वरूपस्य निरूपणम्	१३१
महासभाप्रवेशप्रस्तावस्य संमत्यर्थं तिलकस्य आवाहनम्	१४६

द्वापञ्चाशत्तमः

तिलकोपदेशाख्यः

५७१-५७६

(इलोकसंख्या ६६)

विल्वप्रामे मिलितायां सर्ववर्णधर्मपेधानु- यायिनां प्रकटसभायां तिलकस्य भाषणम्	१
सभाध्यक्षगणेशस्य तिलकरुणवर्णनम्	१८
तिलकस्य स्वभाषणे स्वराज्यसंबोधेश- निर्दानम्	३०
लोकमान्यस्य राजामन्त्रिसंबन्धमीमांसा	३२
वसाहतस्वराज्यस्वरूपस्य विवेचनम्	४१
स्वराज्यसंघप्रवेशार्थं तिलकस्य लोकानां अभ्यर्थना	५९

त्रिपञ्चाशत्तमः

पष्टघड्दिपूर्तिसमारोहाख्यः

५७७-५९१

(इलोकसंख्या १६७)

विविधप्रान्तेषु स्वराज्यसंघप्रचारस्य परिपदां विचारः	१
अहमदनगरजिल्हापरिपदः अधिवेशनम्	४
खापडेंतिलकयोः विधान्त्यर्थं सिंहगडालयं प्रति प्रयाणम्	११
अहमदनगरस्य अलंकृतपु मार्गेषु तिलकस्य अपूर्वः स्वागतसमारोहः	१५
परिपदध्यक्षकेळकरमहोदयस्य परिपन्मद्ये सादरं स्वागतम्	२२
नरसिंहस्य स्वभाषणे भारतस्थितिसमा- लोचनम्	२७

स्वराज्यसंघसाह्यार्थं तिलकस्य लोकयाचना ३३	
लोकमान्यस्य पट्टिपूर्ततासमारोहस्य	
अनुयायिनां निश्चयः	४८
तिलकाय गुरुदक्षिणारूपेण धनसमर्पणस्य	
सूचनायाः स्वीकरणम्	५६
निधिसंचयाय नेतृणां सर्वत्र समुद्योगः	६७
पट्ट्यब्दीपूर्तिसमारोहस्य समारम्भः	७९
पट्टवर्धनमहर्षिणां तिलकाय आशी-	
र्षचोदानम्	८९
तिलकाय प्रथमं मानपत्रसमर्पणम्	१२८
तदनन्तरं लोकमान्याय लक्षसंमितस्य	
दक्षिणाद्रभ्यस्य प्रदानम्	१४७
लोकमान्यस्य लोकेभ्यः धन्यवाद-	
वितरणम्	१६५

चतुष्पञ्चाशत्तमः

स्वराज्यसंघविजयाख्यः

५९२-६०२

(इलोकसंख्या १२६)

स्वराज्यसंघस्य वर्तमाने मुम्बय्याः

शासकस्य नवापदां निर्मितिः ४

तिलकस्य भारतीयानां सैनिकीकरणे

भागः ६

मुम्बईशासनस्य तिलकविरुद्धं

वाचसंयमप्रतिभृद्व्यदानार्थं प्रार्थिपत्रम् १४

पुण्यपुर्यांपमन्दिरस्य तिलकं प्रति

प्रार्थिपत्रानुसारेण सूचना २७

शासनस्य मतिभेदाः मत्परप्रदर्शनम् च ३९

व्यापारये प्रार्थिपत्रस्य परीक्षणम् ४६

प्रार्थिपत्राधिवचनपूर्वनिर्णयस्य तिलकं

भाषणे आदाल्द्वेषवृत्तिदर्शनम् ६१

तिलकस्य अधिवचनतुः शिनामहोदयस्य

मयुचितकं प्रत्युत्तरम् ७६

हेचताम्रः व्यापार्याशास्य तिलकद्रोषिण्ये

निर्णयः १०६

हैचनिर्णयविरुद्धं तिलकस्य उच्चन्यायालये

धाक्षेपपत्रस्थापनम् ११३

शहाबेचलरन्यायमूर्तिभ्यां तिलकस्य

निर्दोषित्वे निर्णयप्रदानम् १२४

पञ्चपञ्चाशत्तमः

लखनौराष्ट्रीयसभासमारोहवर्णनाख्यः ६०३-६२०

(इलोकसंख्या २०९)

तिलकस्य अनुकूलनिर्णयेन सर्वत्र

अभिनन्दनम् १

लखनौनगरे राष्ट्रसभायाः अधिवेशनम् ११

होमरूलस्पेशलाख्येन अग्निरथेन तिलक-

पुरःसराणां अनुयायिनां लखनौपुरं प्रति

प्रयाणम् १९

खांडवास्थानके तिलकस्य सादरम्

आतिथ्य सत्कारः ४१

मार्गे लोकमान्यस्य संहतिप्रोत्साहकं

भाषणम् ५२

लखनौस्थानकस्य प्राङ्गणे असंख्यातैः पौरैः

लोकमान्यस्य कृतं भव्योदारं स्वागतम् ६५

लखनौराजवरमसु लोकमान्यस्य महती

रथयानेन स्वागतयात्रा ७७

तिलकस्वापडेमालवीयानां ब्रह्मविष्णु-

शिवोपमं संमेलनम् ८४

परिपदप्यक्षस्य अभिदकाचरणस्य मण्डपे

स्वागतम् १०६

स्वागतप्यक्षजगन्नारायणस्य सप्रश्रयं

भाषणम् ११३

अप्यक्षस्य स्वराज्यप्राप्तित्तोदकं भाषणम् १२६

विषयनियामकसमितौ तिलकस्य

सीगकांग्रेससंयोजनायाः स्वीकृतिः १६१

अधिवेशने ऐत्रप्रस्तावभाषणे लोकमान्यस्य

‘स्वातन्त्र्यं मे जन्मसिद्धोऽधिकारः’ इति

घोषणा १७८

हिन्दुमुस्लिमद्वय प्रस्तावः सर्वेषां

संमतः १९३

षट्पञ्चाशत्तमः

पूर्वभारतसंचाराख्यः

६२१-६३५

(दलोकसंख्या १६३)

उत्तरप्रान्ते लोकमान्यस्य स्वराज्यसंघ-

निमित्तं संचारः ३

कानपूरनगर्यां तिलकस्य आङ्ग्लवाण्यां

राष्ट्रसभाकार्यविषये भाषणम् ११

अजापालन्याप्रतिशेषोः उद्बोधककथा २०

हिन्दुवासिनां स्वराज्यसंप्राप्तये विनिश्चयः ३०

कालिकानगरे मोतिबाबुना तिलकस्य कृतं

स्वागतम् ३६

मोर्तालालगृहे लोकमान्येन सह विद्वेषधर्मा ४३

तिलकस्य षड्गजानां स्वातन्त्र्योपदेशः ५०

नागपुरस्य महापथे तिलकस्य स्थाने स्थाने

भयं स्वागतम् ५५

नागपुरे लोकमान्यस्य उपस्थितया

विविधपक्षेषु ऐक्योदयः ७२

धामनप्रामशसिनां पुरतः लोकमान्यस्य

दानत्रयमाह्वयदर्शनम् ९३

यशन्माळप्रामे चालस्य आतिथ्यमहोत्सवः ११०

स्वराज्यसंघकार्यं महारजस्य विनादी

करणम् १२१

विदर्भेषु स्थानकः स्थानकं तिलकस्य

मत्कारः तस्य भाषणानि च १२८

अहोल्यानगर्यां लोकमान्यस्य

सत्कारविधीयः १३८

सप्तपञ्चाशत्तमः

गुण्येनुप्रहाण्यः (दलोकसंख्या १४५)

६३६-६४८

संपन्नार्थे अह्नुतं धैर्यं निर्मानुं जेनगां

निर्णयः ८

तदर्थे लोकमान्यस्य सभारतिशेन आश्रय-

सन्दिरे गभा; तस्यां च तस्य

अभिभाषणम् ३३

दादानाम्नः करं दीकरवंशजस्य गान्धि-	
महात्मनः राष्ट्रकार्ये अनुकूलता प्रयत्नेन	
प्राप्तव्या इति स्वभाषणे अभ्यर्थना	३२
अणेवंशजस्य श्रीहरिसुतस्य माधवस्य	
तिलककृतवर्णनम्	४८
अणेमहोदयेन स्वभाषणे एतत् सर्वं	
प्रतिपादितम्-	५१
(१) मद्रभूम्यङ्गवन्नप्रदेशस्यैः तुलनया	
विदर्भस्थानां अशिक्षितत्वम्	५६
(२) तेषां बेसरीपत्रस्य मार्गदर्शकत्वम्	६०
(३) पार्लमेंटगृहाज्ञया 'कॉलनी'वत्	
भारतेऽपि राज्यपद्धतेः प्रस्थापना	७०
वामनाप्रतारकथाकथनम्	८५
कर्तिसाधधिकारिणः साम्राज्यलोलुपाः	
शुक्रवत् नष्टव्यः भवेयुः इति वामन-	
कथया साम्यम्	१२८
मद्रासे महाराष्ट्रे च स्थापितयोः संघयोः	
तिलकेन कृतम् ऐक्यप्रतिपादनम्	१३५
अष्टपञ्चाशत्तमः युद्धपरिपट्टैफल्याख्यः	६४९-६६९
(श्लोकसंख्या २४७)	
प्रीप्सवर्षासधिकालस्य रम्यं वर्णनम्	१
मद्रभूमेः पेटलंडस्य मुग्धव्याः सिडेन-	
हामस्य च दर्पमिश्रिता गवोक्तिः	३१
मद्रासप्रान्ताधिपेन विर्साटायाः	
प्यक्तिस्यातन्त्यस्य अपहरणम्	४८
शासनानुशासनस्य मद्रदेशस्यैः प्रकटे	
उल्लङ्घनम्	६३
विर्साटायाः निबन्धेन देशोद्धारचिकीर्तुषु	
निबन्धोच्छेद्मूलिकायाः स्मृत्युत्तेः	
समुत्पत्तिः	७४
गान्धिमहात्मना आक्रियार्था धर्मिभूतये	
कृतः सत्याग्रहः	७५

तथैव च तस्य विहारस्ये चम्पारण्ये
भान्दोलनम् ८५

कालीपुर्याधिपेशने आङ्ग्लभूम्यै
शिष्टमण्डलप्रेषणार्थम् ऐकमत्येन निर्णयः ८९

गान्धिमहारमनः चम्पारण्य-
सत्याग्रहारम्भः ९४

सत्याग्रहस्य प्रथमः क्रान्तिकारकः जयः १०७

'युद्धशास्त्रस्य ज्ञानार्थं युवकैः द्रुतं .
गन्तव्यम्' इति तिलकरय भारतीयान्
प्रति आदेशः ११९

युद्धोत्तरे काले भारताय स्वायत्तानां
देशानां तुल्या योग्यता फ्रांसाङ्ग्ल-
मेरिकादिभिः राष्ट्रैः देया इति
आघासनस्य घोषणा कर्तव्या १५१

पञ्चनशर्वतै देशे तिलकरय प्रवेश-
प्रतिषेधः १६१

दिल्लीपरिषदे प्रति तिलकप्रमुखाः नेतारः
माहृताः इति गान्धिमहोदयस्य
सभान्यासघोषणा १७१

परिषद्: शुद्धा फलनिष्पत्तिः १८८

प्रतियोगं विना नैव सहकारप्रयोदना २१०

युद्धमण्डलस्य मुम्बापुरीस्थगभाषे
मुम्बईसामनाधिपेन तिलकाय निमग्नणे
दृष्टम् २१५

हरपां सभायां 'समाचार्यं विना न
मार्गः' इत्युक्त्वा निष्कः
सभारथानान् बहिर्गमः २२८

युद्धार्थं भारतस्य राष्ट्रगीतं भरिगर्ध
भवेदिति प्रस्तावकैः दृढविश्वासः
निर्माण्यः २४१

अज्ञेयपटिः मांरुप.ईभारतधर्मणाचयः ६७०-६७८

(इन्दोबर्गद्वया ९२)

प्रजासत्तन्त्रभावेन स्थानचङ्गायाः विमर्शायाः
बन्धमोचनं सामनेन उद्घोषितम् १३

भारते चक्रवर्तिना शीघ्रं स्वायत्तशासनं स्थापनीयम् इति प्रयागाधिवेशने नेतृभिः लोकेभ्यः आदेशः प्रवर्तितः	१८
कालिकानगरे राष्ट्रीयसंसदः विख्यातम् अधिवेशनम्	२९
तस्यां संसदि शिष्टानाम् एकमण्डलम् इन्द्रे नेतव्यम् इति प्रस्तावः संमतः	३६
भारतस्य सचिवः मांटिग्युः भारतं प्रति समायातः	५०
तेन च दिल्लीपुर्यां शिष्टमण्डलनेतृभिः चर्चायाः उपक्रमः कृतः	५१
तिलकेन विभांटया च सह मांटिग्युना पृथक् आलापः कृतः	७२
भारतसंचारे मांटफोर्डसंज्ञितं युग्मं द्रष्टुं मण्डलानां दशोत्तरशतं गमनम्	८४
भारते बहवः जनाः स्वराज्याभिमुखाः इति मांटिग्युना परीक्षितम्	८९

पष्टितमः

विदर्भादिप्रदेशसंचाराख्यः ६७९-७०७
(श्लोकसंख्या ३३५)

पष्टशब्दीपूर्तिस्मारोहस्य लोकमान्यस्य गृहे प्रथमोत्सव इव निर्वातनम्	१
स्वराज्यसंघस्य नासिके मेमासि समारोहः	८
महज्जानविदां वरस्य अण्णासाहेबस्य तिलकगुरोः भूतपद्भके विसर्गः	४१
राष्ट्रसभासभासदां दर्शनार्थं लोक- मान्यस्य कालीपुरीगमनम्	४६
संचारमार्गः-चिकोडी तत्र सभायां संघकार्याय द्रव्यस्य मनुष्याणां च संग्रहः आवश्यकः इति तिलकस्य प्रतिपादनम्	७५
निपाणी - तत्र सभायां लोकमान्यस्य स्फूर्तिप्रदे भाषणम्	९०

खाण्डवास्थानम्-तत्र सभायां लोकमान्यस्य

स्फूर्तिप्रदं भाषणम् ११३

मलकापुरी " १२०

खामग्रामः " १२५

जलग्रामः तथा शैगावः " १२५, १३६

तिलहारः, अकोटः, अकोलाग्रामः १४४

वस्सगुल्मः " १४७

पुसदः " १४९

कारंजानगरम् - तत्र तिलककृतं

स्वातन्त्र्यान्दोलनस्य पूर्णं विवेचनम् १५६

पुल्ग्रामः " १७१

भावी " १७६

चन्द्रग्रामः " १८१

वणीग्रामः " १९८

पाण्डरकवडा " २१४

वरोडा " २२२

वर्धा " २२७

नागपुर " २३५

भंडारा " २३८

वरणगावः " २५१

पुण्यपुर्यां निजसद्गति मिषत्राम्

उपदेशतः लोकमान्यस्य निगमः २५८

सोलापूरनगरगमनम् २५९

पुण्यपुर्यां रेमार्केटे आह्वलदेशं त्रिगामिपुं

निरुक्तं द्रष्टुकामानां सभा तस्यां च

तिलकाय मानपत्रमर्पणम् २६३

शिष्टमण्डलसदस्यानां मुम्बापुरीप्रयाणम् २९८

मुम्बय्याम् अन्त्यज्जारीनाम् असूयित्व-

निषेधिनी परिषद् तस्यां च

तिलकभाषणम् ३०६

मुम्बय्यां तिलकस्य नेकाः सत्काराः ३०९

यात्रादयत्ययाख्याः (इल्लोकसंख्या १३५) ७०८-७१९

मुम्बय्याम् एकद्वन्द्वस्य संघस्य आह्वल-

देशाभिगामिनां दशनाय मेघनम् ३३

एकपठितमः

तिलक प्रमुखैः शिष्टैः इंग्लं प्रयातुं
कोलंबोगमनम् ३५

मार्गे मद्रासप्रान्तवासिभिः शिष्टानां
स्वागताय विराट्सभा कृता ५०

कोलंबोनगरे लोकोत्तरातिथिभ्यः लोकैः
आदरदर्शनम् ६७

कोलंबोनगरान् केपपर्यन्तं गमनानुशा १०६
यात्रावैकल्यविमनस्कानां तिलक-

प्रभृतिशिष्टानां भारतं प्रति प्रत्यागमनम् १३४
आङ्ग्लदेशयात्राप्रयाणाख्यः ७२०-७३१

(इलोकसंख्या १३३)

मुम्बईशासनकृतं लोकमान्यस्य सभा-
संचारस्वातन्त्र्यनियन्त्रणम् १७

स्लोकान्केन सह विदर्भनेतृणां निष्कलं
विचारमन्थनम् १६

सार्वभौमेन तिलकस्य इंग्लं दगमनाय
संमतिः ५८

तीव्रनेमस्तपक्षयोः मुम्बय्यां प्रत्येकस्य
स्यतन्त्रं अधिवेशनम् ६५

विशेषाधिवेशने मांटेगप्रोबतमार्गस्य
गुणदोषविदेचकः प्रस्तावः सर्वसंमतः ९८

विशेषाधिवेशनानन्तरं तत्र उपस्थितानां
नेतृणां पुण्यनगरागमनम् तत्रस्थानां

सुविख्यातानां स्थलसंस्थानां च दर्शनम् ११९
समिग्रस्य तिलकस्य लंदनगमनम् १२५

राष्ट्रसभाकार्यकारिण्या तिलकस्य
दिहीराष्ट्रसभाध्यक्षपदे नियुक्तिः १२८

तिलकाङ्ग्लदेशागमनाख्यः ७३२-७४५
(इलोकसंख्या १६१)

तिलकस्य इंग्लं दगमने हेतुः—तत्र
लोकेभ्यः तथा मन्त्रिभ्यः हिन्दुद्वैगत-

निवेदनम्, राष्ट्रसंघस्य पुरतः भारत-
स्वयंनिर्णयप्रभस्य स्थापनम् १२

द्विपष्टितमः

त्रिपष्टितमः

तिलकेन दिहीराष्ट्रसंभाधिवेशनस्य	
अध्यक्षरदे नेहरोनाम स्वस्थाने	
एत्रोत्तरे सूचितम्	७०
मांटिगुचेम्सफर्डांम्यां प्रांथाविस्फंशना-	
भिघयोः द्वयोः समित्योः नियुक्तिः	८०
सयोः पुरतः साक्षिणाम् उपस्थितिः	८३
देहल्यां मालवीयाध्यक्ष्ये राष्ट्रमभासद-	
स्यानां संपन्नः समारोहः	९३
दिल्ल्याधिवेशने मांटफर्द्वयोजना असंतोष-	
निराशाजनका इति प्रस्तावः संमतः	१२८

चतुःषष्टितमः

जालियनवालोद्यानहत्याकाण्डाख्यः ७४६-७५३
(दलोकसंख्या ८९)

प्रिटिशन्यायमन्दिरे तिलकस्य चिरोत्थाय	
वाग्द्वन्द्वयुद्धाय स्पष्टम् आह्वानम्	२९
शासनेन प्रवर्तितं रौलेटविधेयकम्	३५
जालियनवालोद्यानेषु डापरदेशोलङ्घनार्थं	
जनानां मेलनम्	५१
अविवेकेन दान्यरेण तत्र कृतं घोरं	
घृणास्पदं जनहत्याकाण्डम्	५५
हत्याकाण्डम् न्यायायनिर्णयाय सार्वभौम-	
प्रतीकेन इंटरसमितेः नियुक्तिः	७१
हत्याकाण्डस्य सत्यगवेषणार्थं राष्ट्रसभा-	
नेतृभिः स्वतन्त्रसमितेः नियुक्तिः	७४
इंटरसमित्या डापरओद्वापरनिर्दोषित्व-	
प्रस्थापनम्	८२

पञ्चषष्टितमः

धर्मपूरुषदर्शनाख्यः ७५४-७६०
(दलोकसंख्या ७३)

मैक्नाल्डीसंज्ञदम्पतीकृतं तिलकस्य	
स्वागतम्	४
लंदननिवासिना डॉ. पारिलेण तिलकसेवा	२२
दशमासमिते लंदनशांसे तिलकस्य	
दिनक्रमः	२५

अनन्तरं दीपचन्द्राख्यजन्हेरी महोदयस्य	
गृहे तिलकस्य निवासः	४५
लंदनवर्तिनीनां विद्वत्संस्थानां दर्शनं	
तेन च वेदज्ञैः पण्डितैः सह चर्चा	५७
तिलकः धर्मस्य विग्रहः साक्षात्	
कर्मयोगी इति तस्य सर्वत्र पूजनम्	७२
चिरोलनाट्यनेपथ्यकर्माख्यः	७६१-७७३

पट्टपठितमः

(श्लोकसंख्या १४६)

तिलकस्य अपवादिना चिरोलेन सह	
लंदनस्थे न्यायालये संघर्षः	१२
शासकैः प्रवर्तितस्य घोरस्य दमनस्य	
स्वग्रन्थे चिरोलकृतं समर्थनम्	३९
न्यायालये चिरोलग्रन्थान् वाद्यकीर्ति-	
कराणि प्रयोविंशतिवाक्यानि	
तिलकेन वादिपत्रिकायां उद्धृतानि	४३
सार्वभौमभारतीयाधिकारिणां अस्मिन्	
संघर्षे शासनाज्ञया चिरोलस्य	
यशःप्राप्त्यै प्रयत्नः	५८
लंदनस्थेन न्यायमूर्तिना कमिशनस्य	
नियुक्तिः	६१
द्वयोः पक्षयोः एकपट्टिसाक्षिणां	
परीक्षणम्	९३
कमिशनस्य पुरतः डोंगरेपरांजपेकेळकर-	
प्रभृतीनां साक्ष्यम्	१०५

सप्तपठितमः

न्यायचिडम्बननाटकस्य प्रथमाहूकी-	
भूताख्यः (श्लोकसंख्या ८३)	७७४-७८१
लंदने दशाहूकनाटकस्य न्यायधाम्नि	
समारम्भः- तस्मिन् तिलकः नायकः,	
चिरोलः खलनायकश्च	१०
शार्पिपत्रस्य विधानानां सायमनेन कृतं	
युक्ततर्कसमन्वितं भाष्यम्	१३
सायमनेन न्यायमूर्तिबोधाय कथितं	
चिरोलपरितम्	५७

अष्टाष्टितमः

काव्यान्तर्गतन्यायचिह्नम्बननाटके
कार्सेनतिलकयाग्युद्धाख्यः
(श्लोकसंख्या १५०)

७८२-७९४

कार्सेनेन तिलकस्य परीक्षणम् ७

भाद्रग्न्यायज्ञलयगमने तिलकस्य

हेतुकथनम् २३

प्राणिहृत्याप्रेरकप्राणघातिनोः मध्ये को

भेदोऽस्ति इति कार्सेनस्य तिलकं

प्रति प्रश्नः ४९

तिलकस्य समर्पकं उत्तरम् ५२

तिलकेन वर्णितं रौद्रस्य जनपीडाहरं

वर्तनम् ६६

बाणस्फोटः यद्गमद्गक्षोभस्यचिह्नम् एव

किन्तु न मया बाणस्फोटः समर्पितः

इति तिलकस्य उत्तरम् ७७

भन्यायनिर्मूलनस्य उपायः नि.शस्त्रप्रतिकारः

इति तिलकस्य मतम् ९८

लोकानां द्वितबोधाय शासनस्यापि बोधाय

बाणनिर्मितेः वर्णनं मया वेसरिलेसे

कृतम् इति तिलकस्य प्रतिपादनम् ११८

प्रशासनेन सदा जनतानोपरी कर्तव्यम्

इति तिलकस्य शासनं प्रति साम्प्रदं

शूषणा १२६

एकत्रोत्रसप्ततितमः

न्यायचिह्नम्बननाटकेः कार्सेन-

तिलकयाग्युद्धाख्यः

७९५-८०२

(श्लोकसंख्या ८४)

बाण्टिस्टेन स्वयं प्रदत्तं अष्टारकपालस्य

स्वलावर्तनम् ३

कार्सेनस्य तिलकं प्रति प्रश्नस्य शूषणा

शुभितान्वयम् १०

' दामानुजस्य ' दारुणस्य ' वादाभ्यां दृष्टिः '

इति कदाचन मार्गः इति तिलकस्य

प्रतिपादनम् ५०

- (१) स्पर्शाग्दण्डिपासायाः सुराग्नेन
 नोपशमः, (२) विदेशोत्पन्नमस्तूनां
 यद्विष्कारः, (३) स्पर्शदेरीयतपालनम्,
 (४) राश्ट्रशिक्षा, इति स्वोत्तरे तिलकने
 धनुःसूत्रीप्रतिपादनम् १८
 तादृशप्रकरणे मद्देतुः मित्रोपकार एव न
 कदापि द्रव्यलाभः इति तिलकस्य
 प्रत्युत्तरम् ८२

सप्ततितमः

कार्सेननिरर्गलप्रलापाख्यः ८०३-८२३

(श्लोकसंख्या २४६)

- धारिण्यस्य विघातिनः दोषस्य मार्जनाय
 तिलकस्य लंढनागमने हेतुः १३
 कार्सेनेन कृतस्य तिलकसंबन्धिनः
 सरयापलापदोषस्य भाविष्कारः २०
 कार्सेनसाधनयोः प्रार्थिपत्रविषय-
 संबन्धः विवादः ५८
 श्वध्रुश्वगुरयोः दृष्टान्तः ६५
 साक्षिणः चिरोलस्य यूस्टेसकृतपरीक्षणम् ७८
 साय्मनेन कृतं चिरोलस्य परीक्षणम् ९६
 प्रतिवादिनः चिरोलस्य सैंटस्टैप्रभृतीनां
 साक्षिणां परीक्षणम् १५९
 कार्सेनस्य पुनरपि निन्दामप्रचुरभाषणे
 तिलकवर्णनम् २०६
 चिरोलप्रमादाः क्षन्तव्याः इति
 कार्सेनयाचना २२५
 साय्मनेन कृतस्य प्रतिवादिसाक्षिणां
 पुनःपरीक्षणस्य समाप्तिः २४३

एकसप्ततितमः

नीरक्षीरविवेकदर्शनाख्यः ८२४-८३७

(श्लोकसंख्या १६५)

- अम्धास्ति न्यायदेवता इति लोकोक्तिः ८
 वादान्तकरं साय्मनस्य स्वल्पभाषणम् ४३
 तिलकयत्नानां स्वदेशहितवर्धनमेव हेतुः ११३

रुद्रप्रत्ययान्तने चित्तोन्मत्त तिलकचिह्न
 एव हेतुः १४६
 न्यायप्रतिष्ठा शुभप्रतिष्ठा भवेत् इति
 समारोपस्य संज्ञानैः स्वमते
 दातव्यम् इति साम्प्रदाय्य प्रायेण १४७

द्विसप्ततितमः

न्यायविद्वन्मनालयः

८३८-८४५

(इलोकसंख्या ८१)

न्यायमूर्तेः ज्योतिषदर्शयोधाय
 समारोपभारणम् १
 ज्योतिषदर्शयानां न्यायविनिर्णये महती
 योग्यता २२
 अपराधिनः पुराणस्य परिश्रमस्य किं
 मूल्यम् इति ज्योतिषज्ञैः शान्त-
 चित्तेन विचारः कर्तव्यः ३७
 ज्योतिषज्ञानानां 'प्रतिपत्ति' चिरोलः
 निर्दोषः ' इति सामूहिकं मतम् ७२
 दालिगहृतेन तिलकविषये जाते पौरं
 न्यायविद्वन्मनम् ७८

द्विसप्ततितमः

चिरोलवादीत्तरभारतप्रतिक्रियालयः

८४६-८५४

(इलोकसंख्या १०१)

देशोदारप्रवृत्तीनां कार्यरूपेण गाङ्गापरि-
 राजनोतिवृद्धेः पर्यालोचनम् १
 व्यसने स्फूर्तिदस्य सावित्रीप्रत्यय
 कथानकम् १७
 चिरोलभियोगे न्यायाधीशसमारोपः
 असुराकोशविकर्षाः इति तिलकस्य
 प्रतिक्रिया ४७
 तद्वसरं तिलकेन दत्तः युष्मद्द्रष्टान्तः ५७
 दालिगहृतनिर्णयात् भारते प्रजया तिलक-
 साहाय्ये कृतं निधिसकलनम् ७७
 दालिगनिर्णयेन भारते साम्राज्यविरोधिण्याः
 लोकवृद्धेः विवर्धनम् ९६

	तिलकस्य परामर्शेऽपि राष्ट्रोदय- ह्रमस्य वृद्धिः	१००	
चतुःसप्ततितमः	कमिटिकायाकल्पाख्यः		: ८५५-८६४
	(श्लोकसंख्या १०८)		
	लंदने संस्थापितायाः पार्लमेंटरीसमितेः		
	मार्गदर्शनस्य अत्यावश्यकता	१९	
	देहल्यां राष्ट्रसभाधिबेनाने लंदने राष्ट्र- सभामतप्रचारार्थं तिलकनेतृत्वे एकादश- सभासदां शिष्टमण्डलस्य नियुक्तिः	३९	
	विज्ञांटायाः राष्ट्रसभासहकार्यपराङ्मुखस्य शिष्टमण्डलस्य हंगलदगमनम्	४७	
	पार्लमेंटरीसमितेः पोलकस्य त्यागपत्रम्	५२	
	तिलकस्य नेतृत्वे राष्ट्रसभाशिष्टमण्डलस्य लंदने प्रति गमनम्	५६	
	राष्ट्रसभातत्त्वानुसारि एव 'इंदिया'पत्रस्य संचालनं भवतु इति पार्लमेंटरीकमिटेः		
	सभायां तिलकेन प्रस्तावः आनीतः	७९	
	तिलकेन प्रेरितः प्रभावः विज्ञांटाधितोष- मपि दूरीकृत्य डिरेक्टरीः स्वीकृतः	९०	
	पार्लमेंटरीकमिटेः पुनर्घटना	९५	
पञ्चसप्ततितमः	आङ्ग्लभूयात्राकार्यघर्षणनाख्यः		८६५-८७५
	(श्लोकसंख्या ११८)		
	हंगले तिलकस्य धर्मपक्षमैत्री- संपादनम्-तेन कृतं त्रिपक्षाणां		
	विश्लेषणम्	२०	
	माड्रिदाये पक्षमंसदि धर्मपक्षनेतृणां हिन्दुस्वराज्यस्थासिपाने साहाय्यं		
	आश्वासनम्	५३	
	धर्मपक्षविममार्गोद्रे तिलकस्य षडुवां स्वराज्यप्रचारः	६९	
	भ्यामगोमेयने वैकडोनगटेन हृतः बाणस्य सत्कारः	७५	
	आङ्ग्लदेशे बाणपरेत्यभ्यां महामभा- विचारार्थं प्रणाराय हृतः संचारः	८८	

भारतीयनिष्ठमण्डलस्य समागदा
वर्णनम् ११

पदसप्ततितमः

परदेशराजभारणप्रदास्त्याय्यः

८७६-८८५

(श्लोकसंख्या ११२)

मांटिग्युपटनाविचारार्थं पार्लैमेण्टमभाषदां

समितिः सेण्योनेस्य भाष्यश्रुते नियुक्ता १

समितेः पुरतः तिलकस्य निवेदनम् ७

मांटिग्युपोग्रनाम्बर्गनविमर्गनेः तिलकेन

हृतं दिग्दर्शनम् २०

लोकमान्यस्य लोचनप्रमग्नप्रमग्नस्य

प्रतिपादनम् २९

समितेः पुरतः तिलकस्य साक्षिरूपेण

दर्शनं सिडेन्हामस्य दुःसहं ज्ञानम् ३६

लंदनसभायां व्यापारपीडनेन दौं महो-

दयेन हृता लोकमान्यस्य प्रकाशितः ५१

पारिसे मिलितायां शान्ततापरिपदि

तिलकेन स्वयंनिर्णयविषयकं प्रेषितं

विसृष्टं निवेदनम् ६१

अमेरिकायां लालालजपतद्वारा स्वयं-

निर्णयपत्रस्य प्रचारः ७२

पारिसन्तान्ततापरिपदि लोहियास्य-

राष्ट्रभङ्गतेन मिट्टिशान्तामननियुक्ताय

प्रातिनिध्याय भारतीयानां विरोधः

प्रकटीकृतः ८७

स्वातन्त्र्यप्राप्तिपत्ने समर्थस्वतन्त्रपर-

राष्ट्राणामनुकूलता अश्या इति

तिलकस्य मतम् ९९

सप्तसप्ततितमः

स्वयंनिर्णयप्रचाराख्यः

८८६-९००

(श्लोकसंख्या १६६)

भारतीय मनःस्थितियोधार्थं मांटिग-

तिलकयोः द्विवारं संभाषणम् १

पंजापस्थाधिपेशनार्थं तिलकस्य भारत-

प्रत्यागमननिश्चयः ३२

लंदननिवासे लोकमान्यस्य पाश्चात्यैः
 प्राच्यविद्यापण्डितैः सह चर्चा संवादश्च ३८
 टामसदम्पत्योः स्वगृहे तिलकस्य प्रेमादर-
 पूर्वकं आतिथ्यसत्कारः ५६
 श्रीदीपचन्द्रजगद्देरीमहोदयेन तिलकस्य
 स्वस्थाने कृतः सत्कारः ७७
 आल्बर्ट्हालेतिसंज्ञिते स्थले मिलितायां
 सभायां तिलकेन स्वयंनिर्णयमाहात्म्यं
 प्रतिपादितम् १०२
 नोव्हेंबरे षष्ठः दिनः तिलकस्य भारत-
 प्रयाणाय सुनिश्चितः १०९
 विश्वपरिषदः सिट्टिंपल्सभागृहे
 अधिवेशनम् १२३
 लिण्ड्फुल्स्थानके लोकमान्यस्य मनोरमं
 स्वागतम् १५३

अष्टसप्ततितमः संमान्यकृत लोकमान्यप्रशस्त्याख्यः १०१-१०७
 (श्लोकसंख्या ७६)

श्रमिपक्षिणां यूरोपस्थान्दोलनस्य तत्त्वानां
 तिलककृतमीमांसा १५
 इंग्लन्दे तिलकेन दशमासावधिनिवासे
 कृतस्य कार्यस्य निहालसिंगप्रशस्तिः ३२
 इजिप्तजलवाहने तिलकस्य येदवाङ्-
 मयान्तर्गतभुवस्थानदर्शनविषये
 पाण्डित्यपूर्णं श्रवणप्रियं च व्याख्यानम् ६३
 परदेशगमनदोषक्षालनार्थं कदा प्रायश्चित्तं
 कार्यमिति सत्यमूर्तेः तिलकं प्रति प्रश्नः ६९

एकोनाशीतितमः आगतस्वागतारख्यः १०८-११७
 (श्लोकसंख्या १०७)

भारतद्वारे लोकमान्यस्वागतार्थं हिन्द-
 वासिनां समूहस्य मेलनम् ३
 मुम्बापुर्यां शांतारामनिवासस्य संमुखे
 विस्तृताङ्गने विराट् सभा १३

मुम्बापुरीस्वागतस्य लोकमान्येन	
दत्तम् उत्तरम्	१६
परच्छे धमजीविमिः लोकमान्याय	
मानपत्रसमर्पणम्	३१
लोकमान्यस्य पुण्यपुरीप्रवेशः, तदनन्तरं	
स्वगृहप्रवेशः	४१
पुणेपालिकया तिलककेळकराम्यां	
रेमार्केटे मानपत्रसमर्पणम्	५२
पालिकया कृता द्वांशपायाणनिर्मितायाः	
तिलकमूर्तेः स्थापना	६३
पुणेनागरिकैः कृतः लोकमान्यस्य	
संमानः, मानपत्रसमर्पणं च	६८
लोकमान्यस्य उत्तरम्	८३
मद्रासे लोकमान्याय अनेकसंस्थामिः	
मानपत्रसमर्पणम्	९२
मद्रासजनसत्कारेण भारते संजातायाः	
स्वराज्यस्य तीव्रपणायाः दर्शनम्	१०४

अशीतितमः

अप्रियवादापहाराख्यः ११८-१२१

(इलोकसंख्या ४१)

हिन्दराष्ट्रसमाधिर्शांटायोः न कोऽपि	
संबन्धः	१०
पूतनायाः विर्शांटायाः मांटेग-	
समर्पणम् उद्देशः	२२
विर्शांटया सह लोकमान्यस्य सहकार्य-	
वाञ्छा	२८

एकाशीतितमः

प्रतियोगिसहकाराख्यः १२२-१२९

(इलोकसंख्या ८७)

अमृतसरामिधे क्षेत्रे राष्ट्रसभायाः	
मोतीलालनेहरोः आध्यक्ष्ये अधिवेशनम्	२
तस्मिन्नधिवेशने भारतप्रदेशस्थितानां	
प्रतिनिधीनां बहुसंख्यया उपस्थितिः	७
प्रतियोगिस्वरूपस्य सङ्कारस्य भारतीयो-	
द्वाकर्तृभ्यः तिलककृतं निदर्शनम्	७३

द्व्यशीतितमः

अमृतसराधिवेशनाख्यः

१३०-१३८

(इलोकसंख्या ९०)

अमृतसरस्यानके तिलकस्वागतार्थं पंजाबस्य-
जनानां स्वागतसभासदां च उपस्थितिः ३
अध्यक्षस्य श्रीमोतीलालस्य

अभिभाषणम् ३१

(१) पंजाबहत्याकाण्डस्य घोरकथाकथनम्

(२) कारावासविमुक्तानां देशभक्तानाम्

अधिवेशने यदृच्छया आगमनम्

हत्याकाण्डस्य स्थाने आङ्ग्लीयहिंसा-

स्मारकं कर्तव्यम् इति मालवीयस्य

सूचना ६५

द्वोपदर्शनपूर्वकं मांटेगयोजना-

स्वीकारः मांटेगस्य आभार-

प्रदर्शनम् च ७६

किचलोः आप्यक्षये लोकमान्यस्य

भाषणम् ७८

असंतोषः द्वियो मूलम् हृत्येतस्य

तरवस्य स्वभाषणे तिलकप्रतिपादनम् ८७

त्र्यशीतितमः

नेमस्तादिविरोधपरिहाराख्यः

१४०-१५३

(इलोकसंख्या १५५)

नूतने कौन्सिले पदस्वीकारविषये त्रिःस्पृह-

मन्त्रिणां नियुक्तेः तिलकस्य पुण्यपुर-

सभायां सूचना ६

प्राथमिकी शिक्षा छात्रकृते अवश्या

कार्या एतद्विषयिणी चर्चा पुणेपालि-

कायाम् उपस्थिता ९

सांगलीपुरे ज्योतिपस्य तृतीयं संमेलनम् १९

सभाध्यक्षेण नाक्षत्रसंपातिकपद्धत्योः

दर्शितः विरोधः ३६

ज्योतिपसंमेलने तिलकस्य स्वभाषणे

शुद्धपञ्चाङ्गस्य पुरस्कारः ४८

ज्योतिःशास्त्रविषयने तिलकेन प्रति-	
पादिता चतुःसूत्री	६१
जुसरपरिपद्मण्डपान्तिके नेमस्तनेतृभिः	
कृतः कोलाहलः	६९
मुळशीधरणविषये गोहस्याप्रतिबन्ध-	
विषये च संमतौ प्रस्तावौ	७३
बेळगावजिल्हासभायाः अधिवेशनम्	
अणेमहोदयस्य आच्यक्षये जातम्	७५
मांटफर्डसुधारणायाः निन्दाग्रन्थकः	
प्रस्तावः संमतः	८०
हुक्केरीसंकेधरशिल्पप्रामेपु तिलकाय	
मानपत्रसमर्पणम्	८१
तिलकरस्य सिन्धप्रान्ते संप्रचारः तस्मै स्थाने	
स्थाने मानपत्रसमर्पणं तथा दक्षिणाधन-	
प्रदानं च	८९
सोलापूरे प्रान्तपरिपद्मः केळकरस्य	
आच्यक्षये अधिवेशनम्	११२
केळकरतिलकयोः सोलापूरे	
महस्स्वागतम्	११७
राष्ट्रीयपक्षमुष्यानां तद्य प्रतिरात्रं	
व्याख्यानानि	१२०
समारम्भात् पूर्वं नेमस्तानां प्राङ्गणे-	
तराणां परिपद्मण्डपाद् बहिः	
कोलाहलपूर्वकं विरोधः	१२५
विज्ञांशविरोधमपि दूरीकृत्य परिपदा	
मांटफर्डसुधारणाविषयकः प्रस्तावः	
मतवाहुस्येन संमतः	१४६

चतुरशीतितमः

द्रव्यनिधिसमर्पणाख्यः

१५४-१५८

(दशोक्तसंख्या ५५)

शोकसाक्षीपत्रस्य उद्देशपत्रकं के.गरीपत्रे
प्रथमं प्रकाशितम् ३

पर्यंकद्वयस्य उद्देशः तिलकाय तस्य	
समर्पणम् च	१४
लोकमान्यस्य जनतायै कृतज्ञताप्रदर्शनम्	२३
मुम्बईकौन्सिलस्य इच्छुकान् निश्चेतुं	
स्वराज्यसंघसभायां समितेः नियुक्तिः	२९
तत्र च लोकमान्यस्य स्वपक्षध्वेयमार्ग-	
प्रदर्शनं भाषणम्	३०
तिलकस्य एभाय्सीसीसभायै वाराणसी-	
गमनम्	३८
पर्यंकद्वयस्य कोल्हदकरेण प्रोत्पापितः	
कटुः वादः । तिलकेन तस्य वादस्य	
कृतः अन्तः ।	४६

पञ्चाशीतितमः

लोकमान्यपरलोकयात्राख्यः

१५९-१६९

(दलोकसंख्या ११६)

साईप्रकरणे मुम्बईन्यायमन्दिरेण करवीर-	
संस्थानेशबालापण्डितयोः आक्षेपान्	
दूरीकृत्य तिलकानुकूलः निर्णयः कृतः	३
कौन्सिलस्य बहिष्कारः अत्यवहार्यः	
निष्फलश्च इति तिलकेन चमन्लाले प्रति	
भक्तं प्रदर्शितम्	१७
मुम्बईनिवासे लोकमान्यः उरणे	
अभिभूतः	२२
बालस्य तनुरज्ञास्थ्याय भिषग्वर्यैः भक्तैः	
अनुयायिभिश्च प्रयत्नानां श्रमाणां च	
पराकाष्ठा कृता	३५
भागस्य प्रथमे दिने तिलकः पञ्चरत्ने	
गतः	४६
सरदारगृहस्य ऊर्ध्वतमे पुरःस्थले भागे	
तिलकस्य देहः महर्षिरिव ब्रह्मणि	
स्थितः	५८
लोकमान्यस्य और्ध्वदेहिकार्यं सिन्धोस्तटे	
मुम्बापुर्यां चौपाटीसंज्ञितं स्थलं	
निश्चितम्	६०

- श्मशानं प्रति विशालयात्राप्रारम्भः ६७
 सायंकाले चौपाटीस्थले चन्दनकाष्ठ-
 चितायां लोकमान्यस्य उत्तमः देहः
 निहितः पश्चात् अग्निस्कारः कृतः ७६
 कन्याकुमारीक्षेत्रे हिन्दस्य धर्मवीरः
 मुम्बापुरचौपाट्यां राष्ट्रवीरः विराजते ८२
 बाल्यस्थीनि बह्विधानविशेषेण पुणेपुरं
 आनीतानि ८५
 पुण्यपत्तनराजमार्गेषु अस्थिसत्कारः
 प्रेमादरेण स्थाने स्थाने कृतः ९१
 प्रयागे पुण्यक्षेत्रे त्रिपेणोसंगमे विधिपूर्वकं
 अस्थिविसर्जनम् १००
 सर्वपक्षाणां नेतृभिः लोकमान्याय
 समर्पिता स्तुतिसुमनाञ्जलिः १०८
-

वालगोपालयुग्मस्य संयन्धो विष्णुशास्त्रिणा ।
स्थापनं नवशालायास्तस्याः प्रगतिरद्भुता ॥ ८ ॥

मराठाकेसरीवृत्तपत्रयोश्च प्रवर्तनम् ।
राजकारणशिक्षायाः सर्वलोकस्य साधनम् ॥ ९ ॥

प्रतिष्ठाभङ्गदोषार्थं करवीरस्य मन्त्रिणः ।
मासत्रयनिवासस्य कारागारेऽनुशासनम् ॥ १० ॥

विदधेऽन्वेपणं कृत्वा न्यायाधीशः स्वनिर्णये ।
तयापदाभवत् कीर्तिर्वालगोपालयोस्तदा ॥ ११ ॥

शोककारी स्वर्गवासो वर्णितो विष्णुशास्त्रिणः ।
शालाचालकवर्गस्य शोचनीया मनःस्थितिः ॥ १२ ॥

वामनः संस्कृताभिज्ञ आपटेकुलभूषणः ।
निर्बन्धात्तिलकादीनामभूच्च शालानिरीक्षकः ॥ १३ ॥

वर्षत्रयाद्धि प्रागेव शालोत्कर्षोऽभवत् खलु ।
महाविद्यालयस्यासीद् निर्मितस्तदनन्तरम् ॥ १४ ॥

विख्यातो दक्षिणे देशे नाम्ना फर्ग्यूसनस्य यः ।
गणिताध्यापकस्तस्मिंस्तिलकः शास्त्रकोविदः ॥ १५ ॥

प्राध्यापकपदत्यागो मतभेदाद् महात्मनः ।
आगर्करप्रभृतिभिः सुहृद्भिः सहकारिभिः ॥ १६ ॥

मराठाकेसरीपत्रस्वामित्वस्वीकृतिस्तथा ।
तयोः संपादनं कार्यं खड्गधापाव्रतं महत् ॥ १७ ॥

फाफर्डस्य प्रकरणं दुर्बुद्धेरधिकारिणः ।
संरक्षणं वापटस्य मित्रस्यापद्गतस्य च ॥ १८ ॥

चंदापानसमुद्भूतं ग्रामण्यं पुण्यपत्तने ।
तदर्थं कृतघाग्युद्धं पण्डितैर्बहुभिः सह ॥ १९ ॥

रमायाः पण्डितोपाध्याः बालिकाशिक्षणोद्यमः ।
खिस्तधर्मप्रसारश्च गर्हणीयस्तया कृतः ॥ २० ॥

नेतारो रानडेमुप्यास्तद्वाक्चातुर्थमोहिताः ।
स्फोटस्तस्याः कैतयस्य वर्णितश्च सविस्तरम् ॥ २१ ॥

हिन्दूयवनयोर्वादो म्लेच्छैः कृत उपप्लवः ।
विरोधः पक्षपातस्य प्रशासनकृतस्य च ॥ २२ ॥

महोत्सवस्य प्रारम्भो गणेशशिवभूपयोः ।
हिन्दूसमाजदाढ्याय लोकानां शिक्षणाय च ॥ २३ ॥

राजनीतेश्च धोधाय विश्ववृत्तविचारयोः ।
प्रजागराय सुप्तानां भारतोद्धारकर्मणे ॥ २४ ॥

सभा या सार्वजनिका पुण्यक्षेत्रे प्रतिष्ठिता ।
प्रभुत्वस्थापनं तत्र निजपक्षानुयायिनाम् ॥ २५ ॥

सभात्यागः समस्तानां नेमस्तानां मनस्विनाम् ।
प्रतिस्पर्धिसभायाश्च स्थापना माधवाह्वया ॥ २६ ॥

बालोद्वाहविधानस्य निषेधः सर्वेहिन्दुभिः ।
नीतेः सुधारकाणां च विपरीतत्वदर्शनम् ॥ २७ ॥

सभा या सार्वजनिका तत्सदस्यनियोजनम् ।
दुर्भिक्षप्रस्तलोकेभ्यः कर्तुं कर्तव्यदर्शनम् ॥ २८ ॥

सभाया अधिकारोऽपि प्रार्थनाया निराकृतः ।
प्रशासनेन क्रुद्धेन प्रचाराच्च सभासदाम् ॥ २९ ॥

अन्वेषणाय दोषाणां केचिद् नीताः सभासदः ।
न्यायालयं शासनेन चोदितैरधिकारिभिः ॥ ३० ॥

मुम्बईप्रान्तशाखाया वृद्धराष्ट्रीयसंसदः ।
कार्यवाहपदाप्तिश्च प्रान्तसंस्थाधिमेहनम् ॥ ३१ ॥

सर्वभारतसंस्थायाः पुण्यग्रामेऽधिवेशनम् ।
 सभामण्डपवाटस्य रानडेकृतनिर्णयः ॥ ३२ ॥
 नामजोशीप्रयत्नेन प्रान्तीयोद्योगवर्धनम् ।
 प्रवर्तकानां संमेलो वार्षिकः सप्रदर्शनः ॥ ३३ ॥
 केषांचिद् मोचनं दोषात् केषांचिच्च सुदुःसहम् ।
 कारागारे समादेशाद् न्यायमूर्तेर्निबन्धनम् ॥ ३४ ॥
 मध्यभागस्य संस्थानां प्राप्तं प्रतिनिधेः पदम् ।
 शिष्टेष्वित्तं द्विवारं तद् यालेन प्रान्तसंसदः ॥ ३५ ॥
 आगर्करादिमित्राणां निधनं शोकदायकम् ।
 विम्बितो मृत्युलेखेषु तिलकस्य तदादरः ॥ ३६ ॥
 उग्रेण ग्रन्थिरोगेण हाहाकारः समुत्थितः ।
 मुम्यापुर्यो महाराष्ट्रे पुण्यपुर्यो विशेषतः ॥ ३७ ॥
 तस्योपशमसिद्धयर्थं शासनस्य च योजना ।
 कृतानर्थास्पदोन्मत्तैर्गौरकायैः पदातिभिः ॥ ३८ ॥
 संशोधनं दूषितानां गृहाणां क्लेशदायकम् ।
 कुलस्त्रीणां च शिष्टानामपमानस्य कारणम् ॥ ३९ ॥
 मृत्युरेवाभवद् रँडो सोजिरास्तम्य किंकराः ।
 नीतिभ्रष्टा निर्दयाश्च पुण्यभूर्भरकायिता ॥ ४० ॥
 प्लेगपीडितलोकरनां निर्मितं रणमन्दिरम् ।
 शुभ्रपार्थे पुणेपुर्यो तिलकेन महारमना ॥ ४१ ॥
 आप्रायणनिबन्धोऽपि पूर्वमेव प्रकाशितः ।
 विनिर्णयः कृतो यस्मिन् वेदकालस्य धीमता ॥ ४२ ॥
 समारब्धो महाराष्ट्या भारते हीरकोत्सवः ।
 प्रिट्टिशानां भयस्य तामर्ष्यस्य च दर्शकः ॥ ४३ ॥

रँडायस्टीं हतौ रात्रायुत्सवस्य च दामुना ।
पुण्यपुर्यां गणेशायखिण्डमार्गे रथस्थितौ ॥ ४४ ॥

तीव्रशब्दैर्लदने तु गोपालेन प्रदर्शितः ।
निषेधो मृदुचित्तेन रँडस्य बधकारिणः ॥ ४५ ॥

भारतागमनात् तस्य क्षमापत्रप्रकाशनम् ।
परिणामस्तदुत्पन्नो दुःसहो वर्णितः पुरा ॥ ४६ ॥

संपादकस्य कालस्य शिखरामस्य धीमतः ।
निवासं बन्धनागारे न्यायाधीशः समादिशत् ॥ ४७ ॥

अर्धाधिकैक्यर्षस्य तिलकस्य निबन्धनम् ।
कारागारे समादिष्टं सश्रमं न्यायमूर्तिना ॥ ४८ ॥

कारावासकथा प्रोक्ता सज्जनश्लेशदायिनी ।
शरीरमभवत् क्षीणं गात्राणां शक्तिहीनता ॥ ४९ ॥

वेदज्ञेन कृतं तत्र नवसिद्धान्तचिन्तनम् ।
मूलस्थानस्य शोधाय वेदर्षिणां तपोजुषाम् ॥ ५० ॥

पण्डिता दुःखिनो भूता यहवो मुहुरादयः ।
बालस्य वै सश्रमस्य बन्दिवासस्य वार्तया ॥ ५१ ॥

प्रयत्नस्तन्मोचनस्य वेदविद्याभिमानिभिः ।
कृतो दीर्घो युरोपीयैः सम्राक्षीप्रार्थनादिभिः ॥ ५२ ॥

न्यूनीभूतः प्रयत्नेन कालः षण्माससंमितः ।
वासस्य बन्धनागारे निर्णीतस्याधिकारिणा ॥ ५३ ॥

एकवर्षात्यये मुक्तो बन्धनात्तिलको यदा ।
लोकेः स भिन्नवर्णानां धर्माणां च समादृतः ॥ ५४ ॥

कारावासस्य घृष्टान्तस्तिलकेन निघेदितः ।
सुधारकाख्यस्य चालकाय सविस्तरम् ॥ ५५ ॥

शृहीत्वा स्वल्पविश्रान्तिं लुप्तायाः प्रतिपत्तये ।
शक्तेर्निजशरीरस्य कारायासकृतश्रमैः ॥ ५६ ॥

प्रतस्थे तिलको गन्तुं राष्ट्रीयबृहदुत्सवम् ।
मद्रपुर्यां समारब्धं राजनीतिविशारदैः ॥ ५७ ॥

सत्कर्तुं तिलकं सुधैर्मद्रासस्थमहाजनैः ।
उपाहारसमारम्भः कृतो राष्ट्रीयवृत्तिभिः ॥ ५८ ॥

रामेश्वरादितीर्थानि दृष्ट्वा लङ्कामुपागमत् ।
अपदयद् बुद्धधर्मस्य स्तूपपूज्यस्थलानि च ॥ ५९ ॥

तथैव ब्रह्मदेशस्य कृता यात्रा महात्मना ।
वृत्तान्तस्तेन यात्राया व्याख्याने च निवेदितः ॥ ६० ॥

‘ हरिः ॐ ’ इति मन्त्रस्य कृत्वोद्घोषं श्रुतिप्रियम् ।
केसरीवृत्तपत्रस्याभवत् संपादकः पुनः ॥ ६१ ॥

लोककल्याणकार्याणां विविधानामुपक्रमः ।
भारते च महाराष्ट्रे तिलकेन कृतः पुनः ॥ ६२ ॥

आर्यमूलनिघासस्य वेदाधारेण निर्णयम् ।
कृत्वा प्रकाशितो ग्रन्थ आङ्ग्लभाषामयोऽद्भुतः ॥ ६३ ॥

संसत् पञ्चाङ्गशुद्धयर्थं ज्योतिःशास्त्रविदां कृता ।
मुम्यापुर्यां च साहोने वटोदरमहीपतेः ॥ ६४ ॥

नागपुरादिमुत्प्रेषु विदर्भनगरेषु च ।
संचारो जनयोधाय कृतः कर्णाटकेष्वपि ॥ ६५ ॥

नवशिक्षणसंस्थायास्त्रेप्रामे विनिर्मितिः ।
मुम्बयस्था व्ययस्यापि पैसाफंडनिधेः कृता ॥ ६६ ॥

काचशालां हि संस्थाप्य नूतनोद्योगपरिषेणः ।
अल्पारम्भः कृतस्तेन भारते शोदयोन्मुगे ॥ ६७ ॥

विश्वविद्यालयोद्धारोऽभवदावश्यकः खलु ।
 इति मत्वा कर्षणेन नियुक्तं प्राज्ञमण्डलम् ॥ ६८ ॥
 तदन्वेषणवृत्तान्तसूचनानां समाश्रयात् ।
 सभासदां विचाराय संविधानं पुरस्कृतम् ॥ ६९ ॥
 अधिकारस्य संकोचो निर्वाचितसभासदाम् ।
 हस्तक्षेपसमापत्तिः केन्द्रमुख्याधिकारिणाम् ॥ ७० ॥
 केसरीपत्रलेखेषु सर्वे दोषाः प्रदर्शिताः ।
 सदस्यैर्गोखलेमुख्यैर्विधानं तद् विरोधितम् ॥ ७१ ॥
 संपादितो दत्तकस्य यथाशास्त्रं द्विजोत्तमैः ।
 जगन्नाथस्य बालस्य विधिस्ताईनिमन्त्रितैः ॥ ७२ ॥
 प्रतिषेधः कृतस्तस्य दुर्बुद्धिप्रशया तथा ।
 प्रशासनेन मुम्यय्याः पीडितस्तिलकस्तदा ॥ ७३ ॥
 निर्दोषस्तिलकोऽस्तीति जैर्किंसो निर्णयं ददौ ।
 तिलकद्वेषिणो जाता विपण्णाश्च तदाज्ञया ॥ ७४ ॥
 कुंभोजकर इत्येको नागपूरकरः परः ।
 भूपतिः करवीरस्थस्तद्ङ्गनगताः खलाः ॥ ७५ ॥
 अधिकारपदप्राप्ताः क्लेमंटाद्यधिकारिणः ।
 आङ्गलास्तथा भारतीया विवर्णा बहवोऽभयन् ॥ ७६ ॥
 हर्षेणान्दोलितः सर्वो जनताचित्तवारिधिः ।
 पूर्णचन्द्रोदयेनेव शान्तवीचिर्महोदधिः ॥ ७७ ॥
 बङ्गभङ्गं निराकर्तुं जातमान्दोलनं महत् ।
 प्रवर्धितं विनाशाय शासनस्याङ्गलासिनाम् ॥ ७८ ॥
 गोपालो गोखलेवंश्यः काश्यां राष्ट्रसभापतिः ।
 बहिष्कारपुरस्कारं चकाराध्यक्षभाषणे ॥ ७९ ॥

तिलको लालपालाभ्यामन्वितस्तत्पुरोहितः ।
संमतो वङ्गबन्धूनां कालीपुर्यां नियोजितः ॥ ८० ॥

आन्दोलनचतुःसूत्री भारतोद्धारकारिणी ।
कालिकानगरे पूते तिलकेन प्रकाशिता ॥ ८१ ॥

नौरोजिना समेदोऽन स्वीकृता सा च घान्धवैः ।
महासभासमारोहे मिलितैर्दशसेवकैः ॥ ८२ ॥

ध्येयं स्वराज्यमित्युक्तं साधनैश्च त्रिमिहितैः ।
यहिष्कारः स्वदेशी च राष्ट्रीयं शिक्षणं तथा ॥ ८३ ॥

प्राप्तव्यमिति संदेशो लोकशर्मप्रदो महान् ।
भारते तत्प्रसारार्थं संचारायानुयायिनः ॥ ८४ ॥

तिलकः श्रेययामास देशभक्तिपरायणान् ।
वङ्गमद्रान्धकर्णाटविदर्भस्थान् नरोत्तमान् ॥ ८५ ॥

नागपुर्यां हि कर्तव्यं भाविवर्षाधिवेशनम् ।
सभायाः सूत्रधारेण मेथारुयेन विनिश्चितम् ॥ ८६ ॥

मुंजे च स्थापयामास तिलकस्यानुयायिनाम् ।
नागपुर्यां सुविरयातमेकं राष्ट्रीयमण्डलम् ॥ ८७ ॥

आसीद् नेमस्तवर्गस्य चिदनीसः प्रमुखस्तदा ।
दलद्वयस्य संघर्षो जातस्तीव्रतमः खलु ॥ ८८ ॥

महासभाध्यक्षपदं तिलकोऽलंकरोत्विति ।
महान् यत्नः समारब्धो नवपक्षाभिमानिभिः ॥ ८९ ॥

वङ्गान्दोलनसंभूतयहिष्कारादियादिभिः ।
मुंजेप्रभृतिभिः सर्वगणेदोऽन च चोदितैः ॥ ९० ॥

संपादनाय लोकानामानुकूल्यस्य येतिरे ।
अहोरात्रं विदर्भानां महाकोन्डवासिनाम् ॥ ९१ ॥

कोसलस्था विदर्भस्थादृच्छत्तिसृग्निवासिनः ।
आसन् समुत्सुकाः कर्तुं तिलकं च सभापतिम् ॥ ९२ ॥

स्वागतस्य सभायास्ते सदस्या बहवोऽभवन् ।
नेमस्तमुख्यनेतारस्तेन कातरतां गताः ॥ ९३ ॥

नागपुर्यां न नेमस्ताः सभास्थानं समाययुः ।
दर्शनाद् नकुलस्येव सर्पाः स्वगृहमाश्रिताः ॥ ९४ ॥

नेमस्तदुर्दशां श्रुत्वा नागपुर्यां तद्ग्रणीः ।
मुम्यापुर्यां विचारार्थं सहकारिण आह्वयत् ॥ ९५ ॥

नागपुर्याः सभायास्तैः स्थानान्तरविनिर्णयम् ।
कृत्वा च सुरतं योग्यमिति सर्वैर्विनिश्चितम् ॥ ९६ ॥

उप्तं मेथागृहे वीजं भाविनः कलहस्य च ।
कुप्रसिद्धिं गतं येन सुरतस्याधिवेशनम् ॥ ९७ ॥

हरेरनुनयं कर्तुं प्रविष्टौ मुम्यईपुरे ।
अलेकरश्च मुंजे च गुहां मेथागृहाभिधाम् ॥ ९८ ॥

जगर्जोच्चैः स्थितः स्थाने नरसिंहो गुहास्थितः ।
विलोक्य तौ नरौ प्राप्तौ निर्भोताघात्मसंनिधिम् ॥ ९९ ॥

न कालोऽस्ति विचाराय समस्यानां पुनः पुनः ।
निर्णयितमेव यत् पूर्वं तदेव परिपाल्यताम् ॥ १०० ॥

प्रत्यूचतुर्नरश्रेष्ठानुप्रसिंहोपमं स्थितम् ।
सभाकार्यस्य धीरेयं मेथाख्यं मानिनां वरम् ॥ १०१ ॥

आवां संप्रेषितौ सभ्यैर्नागपूरनिवासिभिः ।
संदेशं हार्दिकं तेषां संप्रदातुमुपस्थितौ ॥ १०२ ॥

न हि स्थानान्तरं कार्यं सभाया नागपूरतः ।
वयं सभायशःसिद्ध्ये त्वदीयादेशचारिणः ॥ १०३ ॥

कुर्वन्तु स्वेच्छया सर्वे भवत्पक्षसभासदः ।

स्वागतातिथ्यकर्माणि निर्मिति मण्डपस्य च ॥ १०४ ॥

अस्मत्संकलितं द्रव्यं प्रदास्यामः प्रमाणतः ।

यथाविधिनियुक्ताय सभाकोशाधिकारिणे ॥ १०५ ॥

भवद्भिरेव कर्तव्यमध्यक्षस्य नियोजनम् ।

अधिवेशनकालस्य संमत्या चानुयायिनाम् ॥ १०६ ॥

न वै भूयाद् यशोहानिर्विदर्भस्येति हेतुना ।

प्रार्थितोऽत्रभवानद्य जनै राष्ट्रीयवृत्तिभिः ॥ १०७ ॥

मनोमङ्गो न कर्तव्य आयाताः शरणं वयम् ।

वैफल्यजनितक्षोभो भवत्येव दुरासदः ॥ १०८ ॥

किञ्चिद् विहस्य मेधाजिस्तयोः संभाषणात्यये ।

तुच्छतादर्शकं कम्पं स्वशीर्षस्याकरोत् तदा ॥ १०९ ॥

गुहागतस्य सिंहस्य रोमराजेस्तयोर्वचः ।

मुखभूपणभूताया उत्पाटनमिवाभवत् ॥ ११० ॥

न प्रदायोत्तरं ताभ्यामुत्थितः स्वासनाद् घृहिः ।

गतो मेधा कार्यमग्नः कार्यमन्यद् विचिन्तयन् ॥ १११ ॥

अलेकरश्च मुंजे च प्रत्यायातौ गृहं प्रति ।

नेमस्तदलमुख्येन मुग्धय्यामपमानितौ ॥ ११२ ॥

अपमानकृते छिद्रे क्रोधो विशति सत्यरम् ।

हविषा कृष्णवर्त्मैव कटुवाक्यैः प्रवर्धते ॥ ११३ ॥

अपमानेन संतप्ता नागपूरस्थमित्रयोः ।

भारते प्रसृताः सर्वे तिलस्यानुयायिनः ॥ ११४ ॥

पंजायदेशभक्तानां राष्ट्रीयस्य दलस्य च ।

नेता राष्ट्रपदाध्यक्षो लज्जपत्रायेतिसंशितः ॥ ११५ ॥

कार्यं एवं महाराष्ट्रयङ्गपत्रैः पुरस्कृतम् ।
घोषस्योद्घोषितं नाम नेमस्तैः प्रतिपक्षिभिः ॥ ११६ ॥

कार्यक्रमस्य सातत्यं चतुःसूत्रीमतस्य च ।
नेतृभिर्नवपक्षस्यात्यावेशेन पुरस्कृतम् ॥ ११७ ॥

सुरते किम्भिप्रेतं नेमस्तदलनेतृभिः ।
अनुत्तरित एवासीत् प्रश्नस्तैर्मौनसेविभिः ॥ ११८ ॥

मेधातिलकयोः प्रान्तेऽभिमुखेऽन्योन्यशङ्किनी ।
दलेऽभूद् रणभूरेव सुरतस्याधिवेशनम् ॥ ११९ ॥

तत्रत्याखिलवृत्तान्तो यथाज्ञातं निरूपितः ।
सभा तेन द्विधा भिक्षा विकलाङ्गापतद् भुवि ॥ १२० ॥

विभक्तयोश्च संध्यर्थं तिलकेन नियोजितम् ।
विमूर्तिमण्डलं शीघ्रं भागयो राष्ट्रसंसदः ॥ १२१ ॥

महाराष्ट्रीयलोकेभ्यो दर्शनं शान्तिकारिभिः ।
प्रदत्तमरविन्दाण्यैः पुण्यपत्तनमागतैः ॥ १२२ ॥

संचारं च विदभेषु कृत्या प्रान्तीयसंसदः ।
अगमत् सानुगो बालो धुलेप्रामाधिवेशनम् ॥ १२३ ॥

तत्पश्चादल्पकालेन शासनेन निरोधितः ।
पूर्वमन्वेपणं कृत्या क्षण्डितो न्यायमूर्तिना ॥ १२४ ॥

सङ्गरस्य च वृत्तं तद् गम्भीरं रोमहर्षणम् ।
मंडालेयन्धनागारे निवासस्य च घर्णितम् ॥ १२५ ॥

शरीरं क्षेत्रात्त्यं घसनमिव मेने भगवता
यथा गीतासूक्तं तिलक इति मृष्टेरधिपतेः ।

स्थितस्यांशस्यान्तो न च लघुवृद्धश्रुदतनुषु
न तत्रामकितस्तन्मतिगतिरभूत् चिन्मयसुखे ॥ १२६ ॥

पापेनैव विनाशमेति सततं ग्रहाण्डजाविष्टतिः

शृत्यं यत् तु परस्य पीडनपरं पापस्य तल्लक्षणम् ।

कार्यं यज्जनतोपकारसुखदं तत् पुण्यमाहुर्धुधाः

पूर्वं जाड्ययुतं परं च विदुर्धैरुक्ता चिदाविष्टतिः ॥ १२७ ॥

लोकाराधनरूपिणी भगवतः पूजा भवेद् यस्य हि

दिव्यं चिन्तनवाचनानुभवजं लोक्याय दातुं च यः ।

मुख्यं दास्यविमोक्षसाधनमिति प्राप्तो भुवं कर्मणः

संदेशं शिरसा नमामि तिलकं तं ज्ञानिचूडामणिम् ॥ १२८ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे सिंहावलोकननामा द्वाचत्वारिंशस्तरङ्गः ।

त्रिचत्वारिंशस्तरङ्गः

संतोषः सर्वलोकस्य तिलकस्य विमोचनात् ।
शासनस्य विपादस्तु तत्कृपाकाङ्क्षिणामपि ॥ १ ॥

श्रुतिरेकापि श्रोतॄणां परिणामस्य भिन्नता ।
आस्तिकानां शिरोधार्या नास्तिकानां शिरोव्यथा ॥ २ ॥

मंडालेबन्धनागारादागतस्तिलको गृहम् ।
श्रुत्वैव भारतीयानां समुद्यातो हृदम्युधिः ॥ ३ ॥

अभिनन्दनसदेशधाराभवदखण्डिता ।
श्रावणे जलधारेव सताहं केसरीगृहे ॥ ४ ॥

त्यक्तैरावरणैस्नेपां पीतवर्णः समावृता ।
सरस्वतीविभागस्य भूमिस्तिलकसन्ननः ॥ ५ ॥

हसन्ति पुष्पिता वृक्षा लताश्च सुमभूषिताः ।
सहर्षा जीवसृष्टिश्च संप्राप्ते कुसुमाकरे ॥ ६ ॥

तद्वत् पुलकिता लोका मुक्तिवार्ताप्रणन्दिताः ।
संप्राप्ते स्वगृहं वाले भारतेऽस्मिन् निवासिनः ॥ ७ ॥

विद्वांसः संसृताध्यायनिरता विश्वपूजिताः ।
संदेशं प्रेषयामासुस्तिलकं चाभिनन्दिनुम् ॥ ८ ॥

योगी विनायको वंशः पटवर्धनवंशजः ।
अभ्यक्षः सार्धजन्याश्च सर्वलोकजनमसृजतः ॥ ९ ॥

सदस्यैः सह संभाष्य निधिकाय स सत्त्वगम् ।
सत्कारायेति बालम्य फर्तन्या मदती सभा ॥ १० ॥

गायत्र्याडेति विख्याते सभास्थानं विनिश्चिनम् ।
पद्मवादनं च समयो निर्णतो भानुवासरे ॥ ११ ॥

मुम्बापुरीनागविदर्भदेश -

कर्णाटभागेभ्य उपस्थितास्ते ।

स्वदेशसेवाप्रतधारिमुख्याः

प्रणन्तुकामा गुरुपादपद्मे ॥ १२ ॥

परीवृतः सुहृद्भक्तैस्तिलकः स्थानमागतः ।

जयाद्युद्घोषणावाक्यैः प्राङ्गणं तद् निनादितम् ॥ १३ ॥

श्रीकृष्णसूनुर्धर्मिः खापडेंकुलभूषणः ।

गणेशाख्यो सुहृद्भक्तैस्तिलकेन सहागतः ॥ १४ ॥

वैद्यसंज्ञकुले जातश्चिन्तामणिरनल्पधीः ।

विरयातो भारताचार्यः प्राविशत् तदनन्तरम् ॥ १५ ॥

साताराप्राङ्गवियाक्षेत्रेष्ठः करंदीकरवंशजः ।

रघुनाथाभिधः प्रातः सभास्थानं ततः परम् ॥ १६ ॥

विजापूरकरो विद्वान् ग्रन्थमालाप्रकाशकः ।

गोविन्दस्य सुतो विष्णुर्निजासन उपाविशत् ॥ १७ ॥

वयोज्ञानतपोवृद्धो महर्षिः पटवर्धनः ।

स्व्यकरोच्च सभाध्यक्षपदं सभ्यजनेच्छया ॥ १८ ॥

संस्थाप्रतिनिधीभूतैस्तिलकाय महात्मने ।

अध्यक्षस्याज्ञया सर्वैः पुष्पमालाः समर्पिताः ॥ १९ ॥

मुम्बापुरीमहाराष्ट्रविदर्भकरणाटक -

विभागेषु स्थिताः संस्थास्तिलकस्य मतानुगाः ॥ २० ॥

असंख्येयाः पुण्यपुर्यामासन् संघटनास्तथा ।

ताभिरप्यर्पिता हाराः स्वहस्तैर्वान्यथा तदा ॥ २१ ॥

सामुदायिक उद्देशो मया ग्रन्थे प्रशस्यते ।

निर्देशं वर्णने तस्माद् न कस्यापि करोम्यहम् ॥ २२ ॥

स्वागतान्ते नरश्रेष्ठस्तिलकश्चोत्तरेऽग्रवीत् ।

मेघगम्भीरया चाचा स्वकीयप्रेममोदितः ॥ २३ ॥

चक्रनेमिऋमेणैतद् निवद्धं सुखदुःखयोः ।

चिच्छक्त्या प्रेरितं विश्वं सप्राणं त्रिगुणात्मकम् ॥ २४ ॥

वियण्णो न भवेद् योगी दुःखेनापि महीयसा ।

सुखेनाव्यन्तिकेनापि न प्रसन्नो भवेत् तथा ॥ २५ ॥

प्राप्य स्वान्तःस्थसंतोषं पथिको ज्ञानवर्त्मनि ।

अतीतः सुखदुःखानि स्वास्थ्यमक्षय्यमदनुते ॥ २६ ॥

वेदान्तशमनश्चिप्रं मनोसं हृदयंगमम् ।

अध्यात्मनिरतैः शास्त्रे स्वानुभूतैश्च वर्णितम् ॥ २७ ॥

सुलभं तद् मनुष्यस्य संसारे नोपपद्यते ।

क्रीडामृगो विकाराणां प्रायशो विद्यते जनः ॥ २८ ॥

दाम्ना वद्भवा पशुध्रंष्ट्रो मार्गादानीयते स्वलम् ।

तद्वद् विवेकसूत्रेण मानुषं चञ्चलं मनः ॥ २९ ॥

निजदोषपरिज्ञानात् प्रायश्चित्तं चिकीर्षुणा ।

प्राप्यते सत्प्रवृत्तिश्च स्थैर्यमप्यधिगम्यते ॥ ३० ॥

दिक्कालादि हानुस्मृत्य संकलं कुरुते जनः ।

कल्याणं महगलं भयं यो धै वाञ्छति कर्मणः ॥ ३१ ॥

उपायो यो भवेद् युक्तो द्यपितकल्याणसाधकः ।

युक्तः सोऽपि कुटुम्बस्य समाजस्यापि तत्त्वतः ॥ ३२ ॥

स्यदेशाद् दूरतो नीत्या कारागारे निरोधितः ।

मंडालेनगरस्थेऽहं शासनेन तु पद समाः ॥ ३३ ॥

न मया पठितं तत्र वृत्तप्रं कदाचन ।

धुण्डिराजस्य पत्रेण प्रतिमासं सटद् मया ॥ ३४ ॥

सुदृत्तनयपत्नीनां ज्ञातं कुशलमात्मनः ।

इतरेषां न घातार्तापि संप्राप्ता श्रवणं मम ॥ ३५ ॥

जनस्थितिर्भारतस्य नेमस्तानां मनःस्थितिः ।

तथैव न मया ज्ञाता भूमण्डलपरिस्थितिः ॥ ३६ ॥

पडब्दस्य वियोगेन रीपव्हान्दिकलोपमः ।

पश्यामि च विसन्दर्भं विश्वं ग्रन्थमिवाद्भुतम् ॥ ३७ ॥

देशसेवैव कर्तव्या यथा पूर्वं तथोत्तरम् ।

निश्चित्यादाविह प्राप्तश्चावशिष्टे ममायुषि ॥ ३८ ॥

संपरीक्ष्य विवेकेन विद्यमानां परिस्थितिम् ।

कुर्यात् सुज्ञो ध्येयसिद्ध्यै नयमार्गस्य योजनाम् ॥ ३९ ॥

परीक्ष्य रोगिणं पूर्वं रोगस्योत्पत्तिकारणम् ।

ज्ञात्वा भिषग्वरः पश्चाद् नियोजयति भेषजम् ॥ ४० ॥

जलपूतं न्यसेत् पादं घस्त्रपूतं पित्रेज्जलम् ।

शास्त्रपूतं वदेद् घात्रयमिति शास्त्रविदां मतम् ॥ ४१ ॥

उत्तरस्योपसंहारमेभिर्वाच्यैः करोम्यहम् ।

प्रस्तावनेति मन्तव्या यत्नग्रन्थस्य भाविनः ॥ ४२ ॥

विमुक्तैरुत्तरे काले तिलकस्य यशोऽमलम् ।

शुक्लेन्दुवद् भारतस्य दिक्षु सर्वासु प्रसृतम् ॥ ४३ ॥

प्रशासने न तत् सेहे प्रमुखाश्चाधिकारिणः ।

असहं मेनिरे लोकेर्यालस्य कृतमादरम् ॥ ४४ ॥

न हि केनापि गन्तव्यं तिलकस्य गृहं प्रति ।

स्थापिता हेतुना तेन तद्गृहद्वारसंमुखे ॥ ४५ ॥

आरक्षकाः शासनेन चारुर्कर्मविशारदाः ।

लिखन्ति नामधेयानि प्राप्तानां तद्गृहान्तिकम् ॥ ४६ ॥

समायातं जनं चारः किं ते नामेति पृच्छति ।

पुणेपुर्यां क्व ते घासः किमागमनकारणम् ॥ ४७ ॥

विमानिता असंख्येया उक्तप्रश्नैः प्रतिष्ठिताः ।

जना नियुक्तैश्चारैस्तैः पुणेजिल्हाधिकारिणा ॥ ४८ ॥

स्वकार्यालयमुद्दिश्य गन्तारो व्यवसायिनः ।

तद्वत्सर्गिणि भवन्त्येव तदनादरभागिनः ॥ ४९ ॥

कार्यारम्भविलम्बश्च प्रश्नमूलं विडम्बनम् ।

अनुभूतमिदं सर्वं दुर्दैवमिति तैर्जनैः ॥ ५० ॥

आङ्गलप्रभुः पाण्ड्यप्रछायापेशी निरन्तरम् ।

आदिशत् करवीरस्य प्रजादृष्टत्रपतिस्तदा ॥ ५१ ॥

यो जनस्तिलकं स्तौति दर्शनाय च गच्छति ।

करोति केसरीपाठं बालाज्ञां च करोति यः ॥ ५२ ॥

संबन्धं येन केनापि कारणेन करोति यः ।

बालेन सह यो राज्ञो श्वेतद्वीपस्य शत्रुणा ॥ ५३ ॥

प्रजानीमस्तमस्माकं सदा द्रौहिणमेव च ।

स दोषी दण्डनीयश्च वरीवर्त्यनुशासनम् ॥ ५४ ॥

नृपतेः करवीरस्य ह्यङ्कितं राजमुद्रया ।

राज्येऽखिले तदा तस्मिन्नाज्ञापत्रं प्रकाशितम् ॥ ५५ ॥

कोल्हापूरनरेशस्य द्वेषमूलैव सा क्रिया ।

प्रेरिता सार्वभौमस्य राजकारणकोविदैः ॥ ५६ ॥

तिलकं निन्दितुं यान्ति भारतीयनृपा यदि ।

स्रोतस्तन्मान्यतायास्तु विनिरुद्धं भवेदिति ॥ ५७ ॥

अनुमानं न तेषां तद् युक्तितर्धानुसंगतम् ।

निर्धुंद्वास्त्वल्पकालेन जज्ञिरेऽनुभवेन ते ॥ ५८ ॥

तेषां प्रोत्साहनेनैव करवीरजनाधिपः ।
 आशापत्रं तद् विशेषं संप्रवृत्तः प्रवर्तितुम् ॥ ५९ ॥
 दीर्घद्वेषाहताः सर्वे वभूवुरधिकारिणः ।
 आङ्ग्लेशशासिता हिन्दभूमिसेवैकधर्मिणः ॥ ६० ॥
 संपादितुं द्याङ्ग्लमैत्रीं कर्तव्या शत्रुता स्वयम् ।
 निजवन्धोर्भारतीयैः स्वदेशप्रेमकारिणः ॥ ६१ ॥
 आधिता नीतिरेधैर्भारते त्वाङ्ग्लभूमिजैः ।
 कुटिला सत्पथभ्रष्टैर्हिन्दभूमिप्रशोपकैः ॥ ६२ ॥
 परावृत्ताश्च जनान् कर्तुं तिलकादरदर्शनात् ।
 मुम्यईप्रान्तपतिना तिस्र आशाः प्रवर्तिताः ॥ ६३ ॥
 महोत्सवे गणेशस्य गौरवेण न निर्दिशेत् ।
 विहाय देवतानाम नामान्यन्यानि कश्चन ॥ ६४ ॥
 असंमतानि पद्यानि न गेयानि महोत्सवे ।
 कर्तव्यानि निषिद्धानि नाथवा भाषणान्यपि ॥ ६५ ॥
 प्रदर्शयेत् चित्राणि राजद्रोहापराधिनाम् ।
 न तेषां पुत्रपौत्राणां लोकाः कुर्युर्महादरम् ॥ ६६ ॥
 पुष्पमालार्पणं कृत्वा मार्गेषान्येन केनचित् ।
 य आशा अतिवर्तन्ते दण्डनार्हा भवन्ति ते ॥ ६७ ॥
 द्योतयन्ति क्रूरवृत्तिं तिलकद्वेषसंभवाम् ।
 प्रशासनस्य ता आशास्तथा तस्याधिकारिणाम् ॥ ६८ ॥
 सर्वेऽधिकारिणो दक्षा जिल्हाकार्यालयाधिपाः ।
 प्रजाहस्तैः कारयितुं सर्वांशापरिपालनम् ॥ ६९ ॥
 आकर्णाटात् सिन्धुदेशं विस्तृतो दक्षिणोत्तरम् ।
 प्रदेशो मुम्यईलाखानामा संवोधिनस्तदा ॥ ७० ॥

बेल्ली बेल्लगावस्थो द्रष्टुं पुण्यपुरीं प्रति ।
 एकदा तिलकं तस्मिन् काले प्रातोऽतिसङ्कटे ॥ ७१ ॥
 तं दृष्ट्वाऽनन्तरं ग्रामं स निजं च न्यवर्तत ।
 तदाकर्ण्याशुभां वार्तां जिल्हेशः क्रोधमादधे ॥ ७२ ॥
 स पप्रच्छ तमाहूय रोपेण स्फुरिताधरः ।
 तिलकं द्रष्टुकामस्त्वं गतः पुण्यपुरीमिति ॥ ७३ ॥
 घृवन्त्वन्नभवन्तो मां सत्यं वा वितथं च तत् ।
 जानीथ घर्तनं किं न सदोषं नियमैर्नवैः ॥ ७४ ॥
 तं बेल्ली प्रत्युवाच दण्डन्यायविशारदः ।
 न जानाति भयानस्मान् सदस्यपदसंस्थितान् ॥ ७५ ॥
 संमाननीयौल्लोकेषु प्रान्तेशविधिसंसदः ।
 चाक्कीलव्यवसायेऽपि व्यतीतं च मदायुषम् ॥ ७६ ॥
 अस्ति सत्यं भवद्भिर्द्यच्च श्रुतं भृत्यजनाननात् ।
 किमव्ययुक्तं न कृतं मया बालं पुणेस्थितम् ॥ ७७ ॥
 तदा दृष्टवता श्रेष्ठं नेतारं तिलकं किल ।
 निर्भयं कथयिष्येऽहं यतः पृष्टस्त्वयाधुना ॥ ७८ ॥
 निःस्पृहस्य घचः श्रुत्या दत्ताभ्रैरस्य चै तदा ।
 तिलकादरसंपूर्णं जिल्हेशो विस्मितोऽभवत् ॥ ७९ ॥
 प्रशासनस्य मुम्बय्या आदेशाननुचक्रिरे ।
 कृत्या भाषान्तरं तेषां परमान्तस्वशासकाः ॥ ८० ॥
 घोषिताश्च विदर्भेषु फोसलेष्वधिकारिभिः ।
 विभागेषूपभागेषु मराठीहिन्दिभाषयोः ॥ ८१ ॥
 शिवाजेस्तिलकस्यापि जयकारं महोत्सवे ।
 गणेशस्य शिवाजेश्च चक्रुरित्यवराधिनः ॥ ८२ ॥

जिल्हाधीशसमादेशाद् धर्षिताः शान्तिसैनिकैः ।
बहुशो गर्हिता भासन् स्थानकस्याधिकारिभिः ॥ ८३ ॥

केचिदन्वेषणस्यान्ते दण्डिता न्यायकर्तृभिः ।
उदरंभरणोद्योगविहीना इति दोषिणः ॥ ८४ ॥

निरक्षरा निरुद्योगा गिरिकन्दरवासिनः ।
व्यापृताश्चौरकर्मादिदुष्टत्येषु च ये सदा ॥ ८५ ॥

तदुपद्रवशान्त्यर्थं शासकैर्या पुरा कृता ।
योजना दण्डशास्त्रेषु स्वीकृता न्यायदातृभिः ॥ ८६ ॥

पारिपत्याय वीराणां दण्डसत्रे प्रवर्तिते ।
देशभक्तिप्रेरितानां तिलकस्यानुयायिनाम् ॥ ८७ ॥

वेणावरदयोस्तीरे गोदाप्रणितयोस्तथा ।
बङ्गे तथा महाराष्ट्रे स्वातन्त्र्याणां निरोधनम् ॥ ८८ ॥

लेख्याणामेलनानां कृतं नगरवासिनाम् ।
कृत्वान्यथोपयोगं तु नियमानां प्रशासकैः ॥ ८९ ॥

गुप्तानुचरसंचारैरत्युद्दिग्नाः प्रतिष्ठिताः ।
जातं स्थलान्तरं तेषां दुष्करं चारपीडया ॥ ९० ॥

दुराचारेण भृत्यानां शासनस्यानुवर्तिनाम् ।
तीव्रोद्देगः समुत्पन्नस्तिलकस्य तदा हृदि ॥ ९१ ॥

इंज्रा भारतं प्राप्ता अधिकारपदस्थिताः ।
विचारार्हं न मन्यन्ते स्वातन्त्र्यं हिन्दवासिनाम् ॥ ९२ ॥

यूरोपस्था जना एव स्वातन्त्र्यस्याधिकारिणः ।
तेषां मत्या न तत्पत्रमाशियाखण्डमानवाः ॥ ९३ ॥

न तत्प्रार्थनया लाभ इति बालो व्यचिन्तयत् ।
चिरलाः सुहृदः सन्ति भारतस्याङ्गलभूमिषु ॥ ९४ ॥

आकर्ण्य मानसं शीघ्रं समतास्थितचेतसाम् ।
कृत्येषु न्यायवाह्येषु बालस्तेषां मनो दधे ॥ ९५ ॥

आङ्गुलख्यातं कीरहाडिं पार्लमेंटसभासदम् ।
नेतारं धर्मपक्षस्य हिन्दभूहितचिन्तकम् ॥ ९६ ॥

अलिखत् तिलकः पत्रं सुहृदं प्रति विस्तृतम् ।
अन्याय्यादेशसंजातदुःखक्लेशनिदर्शकम् ॥ ९७ ॥

कारागाराद् विमुक्तोऽहं वर्षपदकादनन्तरम् ।
स्वतन्त्रतापूतवायुं श्वसिम्यद्यापि नैव ह ॥ ९८ ॥

स्थिताः सर्वे यन्दिधाम्नि मम पक्षानुवर्तिनः ।
अपजरेऽनादमभित्ताविवासीना गृहेष्वपि ॥ ९९ ॥

अहोरात्रं चारदृष्टिक्षेपोपद्रवजर्जराः ।
व्यथिता अपमानेन जीवन्ति क्षुब्धचेतसः ॥ १०० ॥

पत्रं तत् प्रेषयामास कीरहाडिः स्वयं पुनः ।
हिन्दभूव्यवहारस्य ऋणनाम्ने सचिवाय वै ॥ १०१ ॥

प्रान्तशासनमुख्याय प्रेषितं सचिवेन तत् ।
पत्रेण तिलकायेति ज्ञापितं कीरहाडिना ॥ १०२ ॥

न शान्तेः संप्राप्तिस्तिलकमनसाभूदधिगता ।
स्वधाम्नि स्थित्वापि प्रकृतिविषमैः क्षुद्रपिशुनैः ।
असह्यक्लेदोऽन प्रतिदिनमहोरात्रमधमै-
गृहप्राप्तात्तेभ्यो विमलचरितेभ्यो गतनयैः ॥ १०३ ॥

चतुश्चत्वारिंशस्तरङ्गः

देशस्वातन्त्र्यसिद्ध्यर्थं तिलकोऽचिन्तयत् सदा ।
उपायान् प्रस्तुतान् सर्वान् काले ये चोपयोगिनः ॥ १ ॥

संवादेषु तथा चर्चा मित्रैः सह विवेकिभिः ।
तस्मिन्नेव कृता तेन विषये कर्मयोगिणा ॥ २ ॥

भवेद् यदि ह्येकमेव भारतस्य सभामुखम् ।
तस्याः प्रभायो वर्धेत राष्ट्रेच्छायाः समर्थने ॥ ३ ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सर्वपक्षसुसंहतिः ।
कल्पितव्या च मध्यस्थैः काँग्रेसस्यानुयायिनाम् ॥ ४ ॥

महासभां समाधित्य कर्तव्यः प्रोद्यमो महान् ।
वर्मेव भारतीयानां रक्षणस्य भवेत्सभा ॥ ५ ॥

सद्यो वायास्यमाने वा शान्तियुक्तेऽधवान्यथा ।
प्रतिपक्षी भवेत् काले तद्भेदे विफलः सदा ॥ ६ ॥

तितीर्षुणां गृहस्तस्मात् परदास्यार्णवं खलु ।
करणीयो भारतस्य सभैका राष्ट्रसंज्ञिका ॥ ७ ॥

निवेदितव्यं मित्रेभ्यस्ति लकेन विनिश्चितम् ।
लिखित्वा बहुपत्राणि सर्वेभ्योऽखिलभारते ॥ ८ ॥

विद्यमानैः सूत्रधारैरस्तत्पक्षो निरोधितः ।
राष्ट्रीयसंसदः कार्यात् प्रवेशादपि मण्डपे ॥ ९ ॥

न्हासो जातः सभाया यः प्रेमिणां देशवन्धुषु ।
पञ्चसंमिते काल आसीच्चिन्तास्पदं खलु ॥ १० ॥

संख्या प्रतिनिधीनां च सर्वथा कृशतां गता ।
नोत्साहो वर्तते लोके सभाकार्याभिवृद्धये ॥ ११ ॥

केन्द्रीकर्तुं भारतस्य मतं सामर्थ्यसंयुतम् ।

शस्त्रं विनिर्मितं जातं तेजोहीनं च दुर्बलम् ॥ १२ ॥

तस्मिन् दाढर्यं समानेतुं प्रयासः सत्वरं महान् ।

कर्तव्यो निष्ठयास्माभिर्वज्राप्त्यै विबुधैरिव ॥ १३ ॥

सुरार्थितो ददेऽस्थीनि दधीचिर्मुनिसत्तमः ।

देवकार्यस्य सिद्ध्यर्थमविरोधं सुखेन च ॥ १४ ॥

यशसे राष्ट्रकार्यस्य सोत्साहाः सन्तु भारते ।

त्यागं चिकीर्षवः सर्वे राष्ट्रस्य हितचिन्तकाः ॥ १५ ॥

भारतैक्यं विनिर्मातुं कर्तुं च बलशालिनीम् ।

संसदं सन्तु राष्ट्रस्य प्रतिज्ञायद्दसेवकाः ॥ १६ ॥

संस्थानां लोकयुक्तानां द्वारा किल नियन्त्रणम् ।

व्यवहारस्य लोकानां कर्तुं सामर्थ्यमाप्नुयुः ॥ १७ ॥

सम्यक् प्रतिनिधीनां वै कर्तुं निर्वाचनं तथा ।

भारतीया जनाः सर्वे इति बालो व्यचिन्तयत् ॥ १८ ॥

समदुःखो भारतेन देश ईरीतिसंश्लितः ।

तस्य स्यातन्व्यसंप्राप्त्यै कुर्यन्ति बृहदुद्यमम् ॥ १९ ॥

तद्देशीयाप्रगण्या ये स्वदेशपरदेशयोः ।

परीक्ष्य तं भारतीयाः कुर्युर्मार्गस्य निर्णयम् ॥ २० ॥

राजनीतिविदां मध्ये ग्लेड्स्टनप्रमुखा जनाः ।

ईरिस्थानमहोन्नत्या आसन्नुद्यमशालिनः ॥ २१ ॥

भारतेऽपि जनैः कार्यमैक्यं ध्येयविनिश्चितौ ।

गन्तव्यं नेतृभिः पश्चाद् द्रष्टुं साम्राज्यमन्त्रिणः ॥ २२ ॥

निजयन्धुयलं पृष्ठे धृत्वाप्रे लोकर्निर्णयम् ।

प्राप्तुमाद्ग्लानुकूलत्वं भवेमुक्ते प्रयत्निनः ॥ २३ ॥

एवं संचिन्तयन् नित्यं तिलको निश्चिकाय च ।
कार्यपद्धतिरूपेण पुरस्वर्तुं मते निजम् ॥ २४ ॥

आङ्गलाधिकारी तत्काले मुम्बईशासनाधिपः ।
आदिष्टो लंदनस्थेन मण्डलेनापि मन्त्रिणाम् ॥ २५ ॥

दूरीकर्तुं चिन्तितव्या निर्वन्धान् योजनाशु च ।
तिलकाय पुनर्दातुं जन्मसिद्धस्वतन्त्रताम् ॥ २६ ॥

एकरूपे तदा जाते परस्परविरोधिनाः ।
मनस्याकस्मिकादेकात् कारणात्सहसा तदा ॥ २७ ॥

सम्राजोद्घोषितं युद्धं जर्मनानां युयुत्सुना ।
आङ्गलभ्रं चादिकैर्पाट्रैः संधिवद्धैस्तदा खलु ॥ २८ ॥

विंशे हि शतके वर्षे चतुर्दशतमेऽशुमे ।
वैस्तवर्षेऽष्टमे मासि चतुर्थे दिवसे ननु ॥ २९ ॥

प्रान्तेशाशामनुसृत्य पुणेजिह्वापतिः स्वयम् ।
तदा निमन्त्रयामास तिलकं स्वगृहं प्रति ॥ ३० ॥

तयोः संवादात्पर्यं नरसिंहेन वर्णितम् ।
उपरिष्ठात् प्रवक्ष्यामि देववाण्या समासतः ॥ ३१ ॥

स्वतन्त्रताया बालस्य सन्ति ये हानिकारकाः ।
निर्वन्धास्तेऽसमीचीनाः सर्वे संप्रति सर्वथा ॥ ३२ ॥

शासनस्य मतं ह्येतत् तिलकं प्रति सोऽब्रवीत् ।
तिलकाद् विद्यतेऽपेक्षा शासनस्यापि संप्रति ॥ ३३ ॥

कर्तव्यं प्रस्तुते काले लोकानां मार्गदर्शनम् ।
यशस्करं च यच्च श्रेय आङ्गलभारतयोर्द्वयोः ॥ ३४ ॥

विचारान्ते स्वीकृता सा तिलकेनापि सूचना ।
फरेति घोषणामेकामल्पकालेन सोऽब्रवीत् ॥ ३५ ॥

सप्तविंशे दिनेऽगस्टे मासे तिलकघोषणा ।
 प्रकाशिता भारतस्य हृष्यै विश्वजनस्य च ॥ ३६ ॥
 सत्कारार्थं सुहृद्दर्या मिलिता पुष्यपक्षने ।
 मंडालेवन्दिशालाया मेऽरपकालेन मोचनात् ॥ ३७ ॥
 प्रदातुमुत्तरं तेषां वचसा शुभशंसिनाम् ।
 अल्पशब्दैर्यदुक्तं तत् कथयेऽद्य सविस्तरम् ॥ ३८ ॥
 स्थितीक्षणे गतः कश्चित् कालोऽस्माकं विमोचनात् ।
 विचारान् प्रकटीकर्तुं संग्राहः समयोऽधुना ॥ ३९ ॥
 किं भवेद्युद्धकालेऽस्मिन् कर्तव्यं देशवासिनाम् ।
 किं पथ्यं किमपथ्यं च वचतव्यं देशनेतृभिः ॥ ४० ॥
 आङ्ग्लशासनतन्त्रस्य यावज्जन्मविरोधिनः ।
 धयमास्मेति विख्यातं लोकानां पृथिवीतले ॥ ४१ ॥
 जन्मसिद्धोऽधिकारश्च स्वराज्यस्थापनं भवेत् ।
 मया स्वदेशे जातस्य मानवस्येति घोषितम् ॥ ४२ ॥
 संमतं भारतस्यापि राष्ट्रसंसत्सभासदाम् ।
 नौरोजिभिः शंसितं च कालिकत्ताधिवेशने ॥ ४३ ॥
 आङ्ग्लस्य शासने दोगा बहवः सन्ति यद्यपि ।
 तथापि प्रगतेस्तत्र विद्यतेऽवसरोऽधुना ॥ ४४ ॥
 जनतासहकारस्य प्रवृत्ते राज्यशासने ।
 अपेक्षन्ते सदा वृद्धिं शासनस्याधिकारिणः ॥ ४५ ॥
 मोलैर्मिटोविधानेन रथः प्रगतिवर्त्मनि ।
 नीतस्तत्र स्थिरीभूतध्याल्यतां देशनेतृभिः ॥ ४६ ॥
 न हिंसाप्रान्तिमार्गेषु विश्वासो वर्तते मम ।
 प्रयोगः प्रायशस्नेषां प्रगतेर्हानिकारकः ॥ ४७ ॥

एतदुक्तं मया पूर्वं संशयातीतभापया ।

केसरीपत्रलेखेषु सभायां भाषणेषु च ॥ ४८ ॥

लघुराष्ट्रप्रदेशानामपहाराय वर्तते ।

जर्मन्युद्घोषितं युद्धमाङ्गलफ्रान्सविरोधकम् ॥ ४९ ॥

अधनायालपराष्ट्राणां स्वातन्त्र्यस्य धृतव्रताः ।

आङ्गलफ्रेंचादिलोकाश्च जर्मनप्रतिपक्षिणः ॥ ५० ॥

मित्रसंघसमाधिष्ठा लोकतन्त्राभिमानिनः ।

व्यक्तिप्रभुत्वतन्त्राश्च विद्यन्ते जर्मनादयः ॥ ५१ ॥

भवेयुर्भारते लोकाः सहकार्याय तत्पराः ।

प्रशासनेन युद्धेऽस्मिन् सद्देच्छन्तस्तदुद्यतिम् ॥ ५२ ॥

युद्धविद्याशिक्षणस्य द्वारमेवास्त्वपावृतम् ।

विशन्तु राष्ट्रसैन्ये ये युद्धविद्याभिलाषिणः ॥ ५३ ॥

शतकादधिकः कालो व्यतीतो दर्शनं विना ।

शस्त्राणां भारतीयानां संजाता युद्धभीरुता ॥ ५४ ॥

हिन्दभूमिनिवासिभ्यो दुर्लभोऽघसरोऽधुना ।

युद्धरूपेण संप्राप्तः शूलपाणेननुग्रहात् ॥ ५५ ॥

अध्यायं शस्त्रविद्याया युवका आशु भारते ।

उत्थापनं पुनर्धैव कुरुत क्षात्रतेजसः ॥ ५६ ॥

क्षात्रतेजोवलोपेतो लोकः स्यातन्त्र्यमहंति ।

तद्विहीनो दास्यपङ्के वर्तते दुर्दुरो यथा ॥ ५७ ॥

संभूतो भारते देशे युवा संप्रार्थ्यते मया ।

शुद्धं हृदयदीर्घव्यं त्वत्त्वोत्तिष्ठ महामते ॥ ५८ ॥

भवन्ति शिक्षिता लोका विनयान्वितजीविताः ।

युद्धविद्यासु विश्वेऽस्मिन् निर्भया दीनघत्सव्याः ॥ ५९ ॥

आक्रान्तेषु च लोकेषु बलाक्रमणकारिषु ।
सदृश्युत्कर्णता दृष्टा चक्रतव्यविषया तदा ॥ ७२ ॥

चक्रतव्यपठनभ्रान्तचित्तायैवानुयायिने ।
रहस्यं प्रोक्तमन्त्रस्य मित्राय तिलकोऽचदत् ॥ ७३ ॥

विपत्तिकाले यदि दर्शयामि
सुहृद्गुणं साङ्गलसुहृद्दणाय ।
न देशयन्धोरहितं करोमि
न चाङ्गलशत्रोर्हितमाचरामि ॥ ७४ ॥

तेषां जये लोकगणाधिराज्य-
तत्त्वस्य जीवित्वमिवावशिष्टम् ।
जये च तत्तत्त्वविशेषकस्य
भात्येव मे भारतभाग्यसिद्धिः ॥ ७५ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे युद्धापरकालकर्तव्यघोषणानामा
धनुश्चत्वारिंशस्तरङ्गः ।

पञ्चचत्वारिंशस्तरङ्गः

राष्ट्रीयसंसदो भङ्गात् सुरतस्याधिवेशने ।
नेत्राक्षया स्वपक्षस्य नेमस्तैः स्थापिता सभा ॥ १ ॥

कञ्चेन्द्रानिति तन्नाम दत्तमाङ्गलाजुवर्तिभिः ।
संचालकैर्बुद्धिमद्भिर्वाच्छामेथादिभिस्तदा ॥ २ ॥

अवधौ सप्तवर्षाणां बलहीनाभवत् क्रमात् ।
शशीवासितपक्षस्य क्षीणविम्बो हतप्रभः ॥ ३ ॥

गता तेजस्विता तस्या मान्यतापि क्रमेण च ।
तत्राप्यै चिन्तयामासुः सदुपायान् हितैषिणः ॥ ४ ॥

कालिकत्तास्थितो घोषः कस्तुरीरंग आय्यरः ।
मद्रासस्यः प्रयागस्थश्चिन्तामणिरनल्पधीः ॥ ५ ॥

राष्ट्रसंसत्समुन्नत्यै सर्वपक्षैक्यवर्धकः ।
यत्नो विवेकिभिर्देशे कर्तव्यो देशसेवकैः ॥ ६ ॥

इति तैः स्थमतं व्यफतं स्वकीये दैनिके भृशम् ।
प्रदत्ता चालना लेखैर्दिङ्मूढजनयुद्धये ॥ ७ ॥

नेमस्तयुवका ऊचुः पठित्वा बालघोषणाम् ।
राष्ट्रसंसदि कर्तव्यः प्रवेशस्तिलकानुगैः ॥ ८ ॥

नेमस्तानां विरोधस्य कारणं नाद्य वर्तते ।
उभयोः पक्षयोरेकं ध्येयं साधनमेव च ॥ ९ ॥

महाराष्ट्रेऽपि विद्वांसो देशकार्यहिते रताः ।
सत्त्वशीला व्यराजन्त विजापूरकरादयः ॥ १० ॥

राजासमाभिधे रयाते विष्णुरध्यापकाप्रणीः ।
आसीद् विद्यालये श्रेष्ठे विजापूरकरान्ययः ॥ ११ ॥

ग्रन्थमालाभिधस्याभूद् मासिकस्य प्रवर्तकः ।

अभिमानी स्वधर्मस्य स्वभाषादेशयोस्तथा ॥ १२ ॥

कोल्हापुरेशाथयवर्धितं तत्

विद्यालयं कण्टकवृक्षकल्पम् ।

त्याज्यं तदा धर्ममतानुगस्य

स्वदेशसेवैकधियो जनस्य ॥ १३ ॥

राष्ट्रशिक्षणकार्यस्य प्रचाराय महोद्यमः ।

यङ्गभङ्गोत्तरे काले कृतो यङ्गनिवासिभिः ॥ १४ ॥

फरवीरमहाविद्यालयत्यागादनन्तरम् ।

विष्णुरुद्घाटयामास स्वतन्त्रं शिक्षणाश्रमम् ॥ १५ ॥

संस्थापितं महाराष्ट्रे विष्णुना तिलकेन च ।

राष्ट्रीयशिक्षणं दातुं ज्ञानधामैकमुत्तमम् ॥ १६ ॥

लोकप्रियं तलेग्रामे पुणेनगरसन्निधौ ।

तदुच्चशिक्षणं दातुं स्थानं सर्वगुणैर्युतम् ॥ १७ ॥

नातिशीतं न चात्युष्णं समन्ताद् वायुमण्डलम् ।

सह्याद्रयधित्यक्ताभूम्यां लोणखण्डालयायुभौ ॥ १८ ॥

सृष्टिशोभाशीतवातस्वादुवारिपरिप्लुतौ ।

समाश्रितौ ग्रीष्मकाले मुम्बय्या धनिकैर्जनैः ॥ १९ ॥

चारीणि संकलीकृत्य यत्र धै च्रोतसां कृता ।

कृत्रिमाम्भःप्रपातेभ्यो विद्युच्छक्तिविनिर्मितिः ॥ २० ॥

श्रेष्ठिना पारसीकेन प्रयोगो भारते कृतः ।

यन्त्रकालोदयद्रष्टा जम्शेदारयेन धीमता ॥ २१ ॥

समर्थविद्यालयकल्पकोऽयम्

तन्स्थापको विष्णुनामा प्रसिद्धः ।

सत्यव्रतः सर्वपक्षाग्रणीनां

मान्योऽस्ति यः पक्षपातादतीतः ॥ २२ ॥

यो गोखलेतिलकयोर्हृदि पूज्यबुद्धिं

वैराग्यशीलविनयादिगुणैरवाप ।

बुद्धिं समादरयुतां हृदये दधार

विष्णुस्तयोर्भरतभूमिहितोद्यमेषु ॥ २३ ॥

विष्णुः समानमिदृश्याद् गोखलेवालयोः सदा ।

सर्वेषु राष्ट्रकार्येषु स पेच्छत् तत्सहस्थितिम् ॥ २४ ॥

यदाध्रौपीद् विशांटासीत् विदुषी यत्नशालिनी ।

महासभाप्रवेशार्थं तिलकस्याजुषायिनाम् ॥ २५ ॥

यशसे सन्धिकार्यस्य तां विष्णुः समुपस्थितः ।

कर्तुं समुचितां भूमिं उभयद्वन्द्विनोरपि ॥ २६ ॥

गोपालं दृष्टवान् पूर्वं तिलकं तदनन्तरम् ।

ज्ञातुं तत्सहकार्यस्य संभवोऽप्यस्ति वा न वा ॥ २७ ॥

यद् ज्ञातं चर्चया तेन तदेकस्मान्निवेदितम् ।

द्वितीयाय तथा तस्माद् ज्ञातं तत् प्रथमाय च ॥ २८ ॥

यद्दुं सेतुं प्रयेते तत्पक्षमेदृशतान्तरम् ।

निराकर्तुं सदा विष्णुः सात्त्विकः शुद्धहेतुना ॥ २९ ॥

नैकादशे समायाता योगिनी स्वाधमास्थिता ।

मासे पुण्यपुरीं देवीं पूर्वं पप्रानुदर्शिने ॥ ३० ॥

पुण्यशीला पुणेग्रामं संप्राप्ता सा द्विसंवरे ।

ददर्श भारतप्याती गोखलेतिलकायुभौ ॥ ३१ ॥

तिलकस्य मतं ज्ञात्वा गोपालेन सहाकरोत् ।

संभाषणं मेलनं च पक्षयोः साभिजायिणी ॥ ३२ ॥

चर्चान्ते च ददौ तस्मै गोपालो लिखितं मतम् ।
महासभाप्रवेशाय दर्शयित्वानुकूलताम् ॥ ३३ ॥

तिलकस्य सपक्षस्य प्रवेशोऽहितकारकः ।
इत्याहुः पत्रतात्पर्यं तद्वेखशा जनाः क्वचित् ॥ ३४ ॥

सुञ्चारत्रेण बालस्य घातालापस्य लेखनम् ।
कृतं टिप्पणिरूपेण धीमत्सन्देशहारिणा ॥ ३५ ॥

दत्ता प्रतिलिपिस्तस्य तेन नेतृद्वयाय च ।
नरसिंहकृते ग्रन्थे संपूर्णा सोपलभ्यते ॥ ३६ ॥

ध्यायते पठनात् तस्य भारते वायुमण्डलम् ।
जातं सर्वप्रदेशेषु भेदग्रन्थिधिभेदकम् ॥ ३७ ॥

डिसेंबरोऽन्त्यसप्ताहे प्रारब्धमधिवेशनम् ।
सभापतिः सभासद्भिर्भूवेन्द्रः सत्कृतो यसुः ॥ ३८ ॥

विचारार्थं विनिश्चेतुं विषयानुपयोगिनः ।
समित्तिर्योजितैकासीत् सभासद्भिर्रुपस्थितैः ॥ ३९ ॥

बन्धनं शिथिलीकर्तुं सदस्येन पुरस्कृतः ।
प्रस्तावो मतिशीलेन सभानियमनिर्मितम् ॥ ४० ॥

विज्ञांटा योगिनी देवी सूचनामलिखत् स्वयम् ।
प्रवेशग्रन्थीन् प्रच्छेत्तुं पुरा नेतृविनिर्मितान् ॥ ४१ ॥

केचित् तां दर्शयांचक्रुः सूचनां प्रति संमतिम् ।
अनुकूलो बभौ वायुः सामञ्जस्यप्रवर्धकः ॥ ४२ ॥

तस्मिन्नवसरेऽध्यक्षोऽपठद् गोपालपत्रकम् ।
त्रिटिशानां शासनस्य यहिष्कारः प्रशंसितः ॥ ४३ ॥

तिलकेनेति तात्पर्यं तत् पत्रादधिगम्यते ।
उपस्थितसदस्येषु संजातस्तेन संभ्रमः ॥ ४४ ॥

प्रेषयामास चासन्ती संदेशं तिलकं प्रति ।

प्रशंसिता भवद्भिः किं शासनस्य वहिष्कृतिः ॥ ४५ ॥

प्रत्युत्तरं ददौ तस्मै तिलको नेति निश्चितम् ।

सन्ति स्थानिकसंस्थासु सदस्या मेऽनुयायिनः ॥ ४६ ॥

प्रान्तीयास्वपि सभ्या वै मतसंगैश्च मामकाः ।

नियोजिताश्च कुर्वन्ति कार्यं तत्र पदोचितम् ॥ ४७ ॥

देव्या दर्शयितुं नीतमध्यक्षाय तदुत्तरम् ।

तस्य पूर्वं सूचना सा सभासद्भिर्विरोधिता ॥ ४८ ॥

अग्रधीद् वसुरध्यक्षः पठित्वा तिलकोत्तरम् ।

खिन्नोऽस्म्यहं मयोक्तं यद् विरुद्धं तिलकं प्रति ॥ ४९ ॥

विस्मर्तव्यं सभासद्भिः तदिति प्रार्थये मुहुः ।

क्षन्तव्योऽहं प्रमादोऽद्यमशानाद् हि मया कृतः ॥ ५० ॥

वसुनिर्दिष्टपत्रेण गोखलेलिखितेन ते ।

वभूवुः संशयग्रस्ताः प्रतिकूलं ददुर्मतम् ॥ ५१ ॥

सौदामिनीप्रपातेन दग्धः स्यात् पादपो यथा ।

पठनेनोपतपत्रस्य दग्धा सा सूचना तथा ॥ ५२ ॥

गोपालो बुद्धिमान् ज्येष्ठ आद्यभारतसेवकः ।

वादे पटुरिति ख्यातो देशे खण्डत्रये तथा ॥ ५३ ॥

अथाप्यासीद् मनस्तस्य कातरं प्रतिपक्षिभिः ।

ग्रामस्थैः साहचर्याय सहकार्याय वा सदा ॥ ५४ ॥

हता बुद्धिस्तेषां विमलमनसां यैरनुदिनं

कृतो यत्नः सन्धिं घटयितुमहो भिन्नमतयोः ।

न यातः कालोऽसौ भरतनृपगामुन्नतिपथं

भवेच्च शक्यं नेतुं सकलसहकार्येण च यदा ॥ ५५ ॥

विचिन्त्येत्यं लोका जिगमिपय आत्मालयमतः

प्रति प्रातिष्ठन्त व्यथितहृदया मद्रनगरात् ।

गताः केचित् द्रष्टुं प्रणतभयभङ्गव्यसनि तत्

परं ज्योतिर्लिङ्गं विदितमिह रामेश्वर इति ॥ ५६ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकशोऽर्णवे सन्धियत्नैवकल्पनामा

पञ्चचत्वारिंशत्तरङ्गः ।

पट्चत्वारिंशस्तरङ्गः

वैयर्थ्यं सन्धियत्नस्य मद्रासस्याधिवेशने ।
सौम्योग्रपक्षयोर्मध्ये चादस्य विषयोऽभवत् ॥ १ ॥

पुण्यग्रामस्थपत्रोत्थवाद्वातस्य रंहसा ।
उन्मूलितः सुहृद्भावो मित्राणामपि हृत्स्थितः ॥ २ ॥

तिलकं गर्हयांचक्रुर्गोखलेपक्षपातिनः ।
वालानुयायिभिस्तद्गद् गोपालोऽपि विनिन्दितः ॥ ३ ॥

गोखले प्राप दुष्कीर्तिं तदा वै वालनिन्दया ।
कृतया गुप्तपत्रेषु लिखितेषु यसुं प्रति ॥ ४ ॥

प्रकाशयाविलम्बेन पत्राणीति च साग्रहम् ।
गोपालं प्रार्थयामासुः सर्वे तिलकपक्षिणः ॥ ५ ॥

गोपालं ताडयामासुर्दुःशयैर्मममेदकैः ।
चङ्गपंजायमद्रासपत्रवार्ताहरास्तदा ॥ ६ ॥

नेमस्ता निजपत्रेषु महाराष्ट्रनिवासिनः ।
तिलकं प्रददुर्गालीः फाल्गुने वालका इव ॥ ७ ॥

सन्दर्भहीनवान्मानि तैरुद्धृत्य कृतो महान् ।
कर्णकर्कश आक्रोशो वालव्याख्यानसंग्रहात् ॥ ८ ॥

वहिष्कारप्रसाराय कृतमान्दोलनं महत् ।
निराकर्तुं चङ्गभङ्गं तिलकेन महौजसा ॥ ९ ॥

तिलको दर्शयामास घोरे कालेऽतिभीषणे ।
चङ्गीयेभ्यस्तदा मार्गमर्थगम्भीरया गिरा ॥ १० ॥

देशकार्येष्वपितानि देहगेहधनानि च ।
संधातुं वैर्भगवङ्गं शूरेभ्यस्तेभ्य उग्रया ॥ ११ ॥

तिलको गोखले चैव वृद्धावस्यासमाश्रितौ ।
आवाहनमपेक्षेते मृत्योर्व्याधिनिपीडितौ ॥ २४ ॥

गोमयं शवदाहाय रुक्षमोङ्कारमन्दिरम् ।
तटं नीतं मृत्युदूतैर्मूलाया उभयोरपि ॥ २५ ॥

हेयः पन्था अन्तकाले समीपस्थे जनैः सदा ।
निपेधितः शास्त्रकारैरधःपातप्रवर्तकः ॥ २६ ॥

लेखनाद् गुप्तपत्रस्य पुनस्तद्रुद्धगोपनात् ।
मतेन भारतीयानां गोपालो दोषयानिति ॥ २७ ॥

केसरीपत्रलेखान्ते सखेदं तिलकोऽलिखत् ।
जगाम स्वास्थ्यसंप्राप्त्यै ततः सिंहगडालयम् ॥ २८ ॥

शक्तिक्षयात् प्रतिदिनं व्याधिर्दुःसाध्यतां गतः ।
गोपालस्य मनो व्यग्रमासीत् तदपि चिन्तने ॥ २९ ॥

विद्यमाने शासनेऽपि ताम्राणां वै कथं भवेत् ।
प्रगतिर्भारतीयानामिति तच्चिन्तनं सदा ॥ ३० ॥

उपायान् चिन्तयामास रुग्णशय्यानिपेदिवान् ।
शास्त्रिणः श्रीनिवासस्य क्षायते लेखनादिति ॥ ३१ ॥

पेच्छद् विलिङ्गनो क्षातुं गोपालाद् भारतेप्सितम् ।
तदुत्तरं स्वहस्तेन चक्रे दातुं स टिप्पणीः ॥ ३२ ॥

असमर्थोऽप्यङ्गुलीभिर्गृहीतुं लेखनीं दृढम् ।
लिलेख स्मृतिलेखेषु श्रीनिवासमहोदयः ॥ ३३ ॥

तत्याज पार्थिवं देहं तस्माल्लेखादनन्तरम् ।
गते दिनद्वये धन्यो गोपालो भारतोत्तमः ॥ ३४ ॥

मातृभूमिकिरीटस्थो गलितोऽद्य मणिर्महान् ।
उन्मूलितः सर्ववन्द्यो महाराष्ट्रयशोध्वजः ॥ ३५ ॥

आसन् शोकाभ्युद्यौ मग्ना गोखलेमृत्युवार्तया ।
भारतीयास्त्रिलोचयां च राजनीतिविशारदाः ॥ ३६ ॥

समेताः प्रेतयात्रायां महाराष्ट्रनिवासिनः ।
संप्रकीर्णः पुणेपुर्यो विस्तृतो जनसागरः ॥ ३७ ॥

मन्ये सद्याद्रिमुल्लङ्घ्य संप्राप्तः पश्चिमोदधिः ।
अन्तिमं दर्शनं वक्तुं गोपालस्य महामतेः ॥ ३८ ॥

गोखलेमृत्युसंवेदां केसरीपत्रचालकाः ।
शटिति प्रेषयामामुर्गडस्थं तिलकं प्रति ॥ ३९ ॥

अवापोद्विज्ञतां ध्रुत्वा घातामसुखदायिनीम् ।
आयातो घायुषेणेन गडात् पुण्यपुरीं प्रति ॥ ४० ॥

समार्पयत् पुण्यहारं प्रस्थिताय दिव्ये प्रति ।
गोपालाय स्वमित्राय जडान्तःकरणेन सः ॥ ४१ ॥

ओङ्कारमन्दिरं प्राप्य घादयैः प्रेतयाहनम् ।
अवतार्य च स्वभ्येभ्यः स्थापितं सरितस्तटे ॥ ४२ ॥

गितामध्ये निदधिरे दाहायाताः कलेयरम् ।
समन्त्रकं ततो दत्तः शयायाग्निर्दिजोत्तमैः ॥ ४३ ॥

गिता चन्दनवाष्पानां रगिता हिन्दुसंघर्षैः ।
अनयद् गन्धशाहो नु दिव्यं गोपालसचशः ॥ ४४ ॥

गोखलेमृत्युमुग्धभूता तिलकस्य मनोप्यथा ।
व्यवताभूद् हृदयस्पर्शाय गोभिः शोकभाषणे ॥ ४५ ॥

ब्रह्मचर्याश्रमे प्राप सुविद्यां स्वोद्यमेन सः ।
 अध्यगच्छन्महाविद्यालयीनं चोत्तमं पदम् ॥ ४८ ॥
 परिस्थितेश्चिन्तनेन देशस्य दृढनिष्ठया ।
 महोन्नतं पदं प्राप राजनीतिज्ञमण्डले ॥ ४९ ॥
 आत्मार्पणं कृतं तेन भारतोद्धारहेतुना ।
 असिधारामृतं तेन स्वार्थत्यागेन पालितम् ॥ ५० ॥
 यावदायुर्जनाः सर्वे युवानश्च विशेषतः ।
 अनुगच्छन्तु तन्मार्गं राष्ट्रसेवाचिकीर्षवः ॥ ५१ ॥
 महार्हमणिरापतद् भरतभूमिभालादधः
 पपात यत दक्षिणापथसुकीर्तिकेतुर्महान् ।
 गतो यमवशं यदा प्रथितगोखलेवंशजो
 य आचरद्दहर्निशं भरतखण्डसेवामृतम् ॥ ५२ ॥

इति माधवविरचिते धीतिलक्ष्यशोऽर्णवे गोखलेनिधनशोकनामा पद्मचत्वारिंशत्सूक्तः ।

सप्तचत्वारिंशस्तरङ्गः

- गोपाले प्रस्थिते स्वर्गे नेमस्तानां पुरोहिते ।
अवरुद्धा गतिस्तेषां विचाराचारयोः किल ॥ १ ॥
- ग्रीष्माकांतपदग्धस्य संचितस्य सरोवरे ।
नूतनागमनाभावादुदकस्य यथा क्षयः ॥ २ ॥
- तथा नेमस्तपक्षोऽपि जातः क्षीणसभाजनः ।
लुप्तादरोऽतिकष्टेन ररक्षास्तिव्यमात्मनः ॥ ३ ॥
- मुग्धापुर्यां पारसीकश्रेष्ठो विधिविदारदः ।
मेथाख्यो नरशार्दूलो राजनीतिविचक्षणः ॥ ४ ॥
- राष्ट्रकार्यप्रचारेषु घोषणा तन्मुखच्युता ।
वेदाह्वेव शिरोधार्या गोपालस्यानुयायिनाम् ॥ ५ ॥
- पारसीकसमाजस्य वर्णनं क्रियते मया ।
अल्पसंख्येन येनापि संप्राप्तं गौरवं महत् ॥ ६ ॥
- मुग्धव्यां महतीं ख्यातिं लेभिरे नरपुङ्गवाः ।
पारशीवंशसंभूता भारते पुरुषास्त्रयः ॥ ७ ॥
- नौरोजिः प्रथमस्तेषां मेधा वाच्छा तथैव च ।
पूजिता निष्ठया सर्वैर्नैतार इति भारते ॥ ८ ॥
- अर्थशास्त्राध्यायशीला राजनीतिविचक्षणाः ।
व्यराजन्त स्वतेजोभिः पश्चिमाभ्यरसुग्रहाः ॥ ९ ॥
- आयाताः पूर्वजास्तेषामिराणाद् म्लेच्छपीडिताः ।
आश्रयार्थं पूर्वकाले झरतुष्टानुयायिनः ॥ १० ॥
- परिपाल्य स्वधर्मं ते प्रापुर्हिन्दुजनैः सह ।
गुर्जरीमात्मसात् कृत्वा सामरम्यमिहाद्भुतम् ॥ ११ ॥

स्योक्तता गुर्जरी माया प्रथमं दूरदर्शिमिः ।
अन्योन्यव्यवहाराणां सौकर्यावातये बुधैः ॥ १२ ॥

विदेशस्या अल्पसंख्या अन्यविन्दन्त मान्यताम् ।
अवापुस्ते सुविश्वासं गुर्जराधिपतेरपि ॥ १३ ॥

अन्येषामपि घर्णानां सौराष्ट्रानर्तवासिनाम् ।
व्यवहारपटुत्वेन दाक्षिण्यादिगुणैरपि ॥ १४ ॥

यभूव प्रकृतिस्तेषां चापि ज्वाहृष्टचेतनाम् ।
द्रव्योत्पादनदक्षापि समष्टिहितकारिणी ॥ १५ ॥

अर्जिनं विपुलं द्रव्यमघातं सुखमुत्तमम् ।
पदं चाधिगतं श्रेष्ठं दानशूरेषु भारते ॥ १६ ॥

चन्द्रो यथा ब्रह्मणे तेजसा शोभतेऽम्बरे ।
राजते पारसीटाटा तथैव धनवद्भजे ॥ १७ ॥

महान् वित्तागमस्तेषां तथैवासीद्य तद्द्रव्ययः ।
दातॄणां पारमीकानां स्वसमाजहिताय च ॥ १८ ॥

यान्त्रिकोयोगकार्याणां वृद्धयर्थं बृहदुद्यमः ।
प्रशासनेन प्रारब्धो भारतस्यायुना शुभः ॥ १९ ॥

आसीद्वि पारमीटाटा तन्प्रवृत्तेः प्रवर्तकः ।
भारतेऽस्मिन् महोद्योगयुगकृतेति विद्युतः ॥ २० ॥

उभ्रत्यै स्वसमाजस्य यतिरे सज्जना बद्ध ।
नार्यश्चापि सुसंपन्ना अपूर्वं लेभिरे यशः ॥ २१ ॥

पारमीकसमाजेऽस्मिन् मिश्राजीर्या न विद्यते ।
उद्योगजीविनः सर्वे दैन्यं तस्मादपाटनम् ॥ २२ ॥

उद्योगेष्वप्रगामित्वं संप्राप्तं भारतेऽखिले ।
 तद्वद् भूतदया तेषां सामान्यैरनुभूयते ॥ २४ ॥
 सर्वलोकहितार्थाय गह्वर्यः संस्था विनिर्मिताः ।
 रुग्णालया धर्मशालाः कलाविद्यालयास्तथा ॥ २५ ॥
 पालिकानां शासनेऽपि तत्समाजस्य शोभनः ।
 स्पृहणीयश्च भागोऽभूत् सर्वलोकहितप्रदः ॥ २६ ॥
 मुम्बईपालिकाध्यक्षपदं भृशमलंकृतम् ।
 मेधाख्येन फिरोजेन घाग्मिमुख्येन धीमता ॥ २७ ॥
 जननेतेति विख्यातो मेधा मुम्यापुरीप्रियः ।
 भारते राष्ट्रकार्येषु मुख्यः संचालकोऽभवत् ॥ २८ ॥
 प्रेरणा राष्ट्रकार्यस्य नवरोजीमहाशयात् ।
 प्राप्ता पितामहात् तेन हिन्दभूम्या महामतेः ॥ २९ ॥
 लंदने विश्वविख्याते कर्णधार उवास सः ।
 पार्लमेंटाख्यसंस्थायाः सदस्यत्वमवाप च ॥ ३० ॥
 यथा प्रचोदयत्यर्कः सुदूराद् मण्डलप्रहान् ।
 स्फूर्तिं हिन्दनिवासिभ्योऽयच्छत् तद्वद् नरोत्तमः ॥ ३१ ॥
 विचाराणां विनिमयो दादाफेरोजयोरभूत् ।
 प्रसङ्गेष्विति मुख्येषु कथितं होमिमोदिना ॥ ३२ ॥
 अभूत् संचालको मेधा नौरोजौ लंदने स्थिते ।
 तत्पुरस्कृतकार्याणां राष्ट्रस्य नगरस्य च ॥ ३३ ॥
 निजबुद्धिप्रभावेण सेवया निरपेक्षया ।
 मानित्वेन च शीलेन क्षिप्रमाप्नोद् महत् पदम् ॥ ३४ ॥
 दिनुशैदल्जीति विख्यातो वाच्छानामा सहायकः ।
 शासनस्य व्ययाभिन्नश्चार्थशास्त्रविशारदः ॥ ३५ ॥

महासभासमारोहे द्रव्यमन्त्रीति भाविनः ।

शासनस्येति विद्वद्भिरादरेणामिघणितः ॥ ३६ ॥

उत्पन्नात् कलहात् पश्चात् सुरतस्याधिवेशने ।

मेधा चाच्छासहायोऽसौ चालयामास भारते ॥ ३७ ॥

नेमस्तानां समस्तानां मन्दोष्णं राजकारणम् ।

आङ्गलानुनयभूयिष्ठं भिक्षुकप्रार्थनानिभम् ॥ ३८ ॥

गोपालस्य मतं ब्राह्मं कौष्णपन्थानुयायिनाम् ।

आदरात् तत्पटुत्वस्य दिन्शाफेरोजयोरपि ॥ ३९ ॥

निसर्गतः सा शक्तापि जरयाशक्ततां गता ।

देहयष्टिस्तथामान्द्यमाविर्भूतं मतेरपि ॥ ४० ॥

धवणाद् मृत्युवार्ताया गोपालस्य मतिर्गता ।

फेरोजस्य भुरीणस्य क्षणं स्तिमिततामिघ ॥ ४१ ॥

तीव्राघातो दुःसहोऽयं वज्रपात इवास्ति मे ।

राष्ट्रकार्यधुरं घोढं न क्षमः कोऽपि दृश्यते ॥ ४२ ॥

अस्मत्संमतमार्गेण काले भाविनि बुद्धिमान् ।

स उक्त्यैतद् विपण्णोऽभूद् भालमद्गुलिनास्पृशत् ॥ ४३ ॥

उत्सन्नाः सेतयः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ।

अङ्किता तीव्रमन्यूनां भवेद् नूनं महासभा ॥ ४४ ॥

विघर्धने द्वेषधृदिः शासकेषु दिने दिने ।

असंतोषस्तथा देशे संघर्षस्यानिर्वायता ॥ ४५ ॥

मिल्दिताक्षोऽभयत् तूष्णीं प्राप्नो भग्नमनोरथः ।

गतस्यास्थयः क्षीणदायितः रुग्णदार्यां दानैः धिता ॥ ४६ ॥

एवाधेरुपशमो नास्मीदुपचारदातेरपि ।

सर्वे विक्त्रिसका ऊचुरस्ताप्यध्यामयः तलु ॥ ४७ ॥

गतेषु पदसु मासेषु युगपद् देहचित्तयोः ।

वैक्लव्यं परमां काष्ठां गतं तस्य महौजसः ॥ ४८ ॥

स्वगृहे मुम्बईपुर्यां मासि नोत्रेवराभिधे ।

फेरोजस्य गताः प्राणाः शरीरात् पाञ्चभौतिकात् ॥ ४९ ॥

स्नेहशून्यो यथा दीपो निर्वाति स्म सवर्तिकः ।

तस्याशक्तशरीरस्य प्राणज्योतिस्तथा खलु ॥ ५० ॥

बृहद्गुरुः पारसीको मृतदेहोत्तरक्रियाम् ।

परंपरानुसारेण चक्रे तस्य यथाविधि ॥ ५१ ॥

वाप्यां च निहितो देहः पुष्पमालाविभूषितः ।

शुधानामितरेषां च भक्षणाय विहायसाम् ॥ ५२ ॥

काकरपर्शाय रक्षन्ति पिण्डमन्त्येष्टिकोविदाः ।

संन्यासिनः प्रशंसन्ति मृतस्योदकमज्जनम् ॥ ५३ ॥

परित्यक्तस्य देहस्य भूतमात्रस्य भूतये ।

भवेद्द्वय इति प्रज्ञा स्थिता तेषां स्थिरात्मनाम् ॥ ५४ ॥

और्ध्वदैहिकरीतिस्तु कालेन प्राप भिन्नताम् ।

स्वीकृत्या भिन्नधर्माणां परिस्थित्यन्तरेण च ॥ ५५ ॥

काकपिण्डविधेर्मूलं हरतुष्टानुयायिभिः ।

तिलकस्य मतेनैकं पालितायाश्च पद्धतेः ॥ ५६ ॥

कृतो धार्मिकसंस्कारः संप्रदायोक्तवर्त्मना ।

अभिन्वयक्तः पारसीकैः शोकः स्वहृदयस्थितः ॥ ५७ ॥

मुम्बापुर्यां तथान्येषु नगरेष्वपि भारते ।

ददुः श्रद्धाञ्जलीन् लोकः सभाः कृत्वा मृतं प्रति ॥ ५८ ॥

दीपस्तम्भः प्रोन्नतः सागरेषु
 मार्गस्यैको दर्शको नाविकानाम् ।
 तेजःपुञ्जैः प्रेरितैरंशुभिः स्वै-
 र्नेष्टं कुर्वन् दिक्प्रवृद्धं तमोऽन्धम् ॥ ५९ ॥

मानी मेथा बुद्धिमान् सागरस्य
 तीरे तिष्ठन् चालयामास सूत्रम् ।
 दत्त्वादेशान् राष्ट्रकार्ये रतेभ्यो
 धीरः सर्वैराहतो देशभक्तः ॥ ६० ॥

नष्टे स्तम्भे मज्जितः सागरेषु
 दीपो जातस्तत्क्षणं दीप्तिहीनः ।
 आशा व्याप्ता अन्धकारेण सर्वाः
 काले तस्मिन् मोहमूढाश्च लोकाः ॥ ६१ ॥

इति माघविरचिते श्रीतिलकवशोऽर्णवे मेथान्तकालजविषादनामा सप्तचत्वारिंशत्तरङ्गः ।

अष्टचत्वारिंशस्तरङ्गः

- नैवाप्नोति फलं शीघ्रं परयत्नोद्भवं नरः ।
परस्मिन् कृतविश्वासः फयचित् सिद्धिमवाप्स्यति ॥ १ ॥
- एवं वै चिन्तयन् बालः स्वावलम्बनपूर्वकम् ।
प्रारभे च महोद्योगं स्वयं देशहितप्रदम् ॥ २ ॥
- तिलकः पूजयामास पटवर्धनवंशजम् ।
अण्णानाम्ना सुविख्यातं भीष्मं पुण्यपुरीस्थितम् ॥ ३ ॥
- देशकालविदं सुखं देवभक्तिपरायणम् ।
ययोश्चानतपोज्येष्ठं दक्षिणापथपावनम् ॥ ४ ॥
- बालस्यासीद्दधिष्ठानं लोकसेवाव्रतस्य सः ।
पूर्वापरज्ञानगङ्गासंगमो हृदयंगमः ॥ ५ ॥
- नाम्ना विनायको योगी दत्तात्रेयपथानुगः ।
आलियोपाधिमर्मज्ञ आयुर्वेदचिकित्सकः ॥ ६ ॥
- भाविकार्यविनिश्चित्यै तिलकस्तमुपागतः ।
कर्तव्या परिपच् शीघ्रमात्मनः सहकारिणाम् ॥ ७ ॥
- सुम्बाराज्ये पुणेपुर्यां भवेत् तदधिवेशनम् ।
आहूय सुहृदोऽप्यन्यान् संमान्यानतिथीनिति ॥ ८ ॥
- विचारस्य तयोरुक्तः पूर्वश्लोकेषु निर्णयः ।
चक्रुस्तस्वागतं सर्वे पयोदस्यैव चातकाः ॥ ९ ॥
- व्यवस्थायै परिपदो नियुक्तं सभ्यमण्डलम् ।
सभामागन्तुकामानां प्राप्तानां स्वागताय च ॥ १० ॥
- आसंश्चतुःशतं सभ्या दक्षाः स्वागतमण्डले ।
अभ्यक्षस्य पदं तस्यालं चकार पितामहः ॥ ११ ॥

कुरुक्षेत्रे भीष्म इव पुण्यक्षेत्रे विनायकः ।
 शुश्रुमे स सभामध्ये शशीव ज्योतिषां गणे ॥ १२ ॥
 वापटिस्टानामधेयस्तिलकस्य सखा प्रियः ।
 अभूत् परिपदोऽध्यक्षः सदस्थानां सुसंमतः ॥ १३ ॥
 विनोदप्रचुरं तस्य भावनारुचिरं हितम् ।
 वक्तृत्वं कर्णपीयूषं पीतं श्रोत्रैः सभाजनैः ॥ १४ ॥
 नभोप्रहर्तुसंख्याकाः प्रातिनिध्येन संगताः ।
 सहस्रसंमिताः प्राप्ताः प्रेक्षकाः परमोत्सुकाः ॥ १५ ॥
 युद्धकाले विद्यमाने वचने सावधानता ।
 विशेषतो मितत्वं च स्वागताध्यक्षभाषणे ॥ १६ ॥
 सर्वेषां स्वागतं कृत्वा प्रेमगद्गदया गिरा ।
 तिलकस्योत्कटां देशभक्तिं निष्ठां तथेश्वरे ॥ १७ ॥
 शशंस सूक्तिभिर्धीरो गुरुः श्रेष्ठो विनायकः ।
 धैर्यमेरुहृतस्वार्थंस्तिलको लोकनायकः ॥ १८ ॥
 दूरदृष्टिः स्थिरपदो राजकारणपण्डितः ।
 तत्त्ववेत्ता शुद्धशीलो वेदवेदान्तपारगः ॥ १९ ॥
 बलवान् निर्भयो धीरः समयज्ञो विवेकवान् ।
 रहस्यवित् कर्मयोगी संसृष्ट्यादर्शपूरुषः ॥ २० ॥
 अन्वयव्यतिरेकाभ्यां धर्मलक्षणचिन्तकः ।
 लोकद्वयस्य यो वेत्ता पिण्डब्रह्माण्डयोस्तथा ॥ २१ ॥
 एकत्वानुभवाचार्यो ब्रह्मात्मैक्योपदेशकः ।
 सर्वे तमनुगच्छन्तु पन्थानं तेन दर्शितम् ॥ २२ ॥
 प्रेयसः श्रेयसो हेतुं व्यक्तिराप्सूत्मानोरपि ।
 अयनं बन्धमोक्षस्य पूर्वाचार्यविद्यर्जितम् ॥ २३ ॥

प्रयोगे सूत्रधारस्य नान्दीवाक्यं शुभं लघु ।
 पितामहवचस्तद्वत् सभायाः स्वस्तिवाचनम् ॥ २४ ॥
 ततोऽध्यक्षपदादुच्चैर्वाण्टिस्टो महाशयः ।
 अभापताङ्गलभापायां मेघगम्भीरया गिरा ॥ २५ ॥
 स पश्चिमाग्नितीरे स्म वसति क्षुद्रखेटके ।
 खिल्तर्धर्मिकुटुम्बे वै जातो ग्रस्ते विपत्तिभिः ॥ २६ ॥
 कृत्वाध्यायं सुविद्याया लेभे बुद्धिवलेन सः ।
 विद्यापीठपरीक्षासु फलं परमशोभनम् ॥ २७ ॥
 अधिवक्तुः पदं प्राप मुम्बईन्यायमन्दिरे ।
 लोकसेवोद्यमेनैव गौरवं सज्जनेष्वपि ॥ २८ ॥
 सदस्यत्वं कृतं तेन पालिकामण्डलस्य च ।
 मेथास्पर्धाति लोकास्तं नगरेऽपूजयञ्च जनाः ॥ २९ ॥
 अङ्गीकृतेषु दक्षत्वं कौशलं प्रतिपादने ।
 निर्भयत्वं सभामध्ये सस्मितं भाषणं तथा ॥ ३० ॥
 गुणानां च गणस्तस्मिंस्तिलकेन निरीक्षितः ।
 मित्रत्वपदवीं प्राप क्रमात् परिचयस्तयोः ॥ ३१ ॥
 तिलकस्याग्रहेणैव जोसेफः संमतिं ददौ ।
 पदं श्रेष्ठमलंकर्तुं सभायाः प्रमुखस्य च ॥ ३२ ॥
 उदीर्य तिलकस्तोत्रं भाषणादौ मनोहरैः ।
 वाक्यैरुद्दीपकैरर्थगम्भीरैः प्रमुखोऽवदत् ॥ ३३ ॥
 आयातस्तिलको भूमिं जन्मनो जननीं प्रियाम् ।
 पद्मर्षसमयं कृत्या तपो मण्डालये महत् ॥ ३४ ॥
 प्रपदे कृशतां देहः फायफ्लेशातिजर्जरः ।
 ओजोवर्चाबलानां तु वृद्धिर्जाता प्रभाविणी ॥ ३५ ॥

कर्तव्यप्रेरणां दातुमुद्यद्भानुरिवोदितः ।

संप्राप्तेभ्यः समासद्भ्यः परिपन्मण्डवेऽधुना ॥ ३६ ॥

प्रणताः स्म धर्यं तस्मै देशकार्यार्थसिद्धये ।

लोकमान्यधुरीणाय धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३७ ॥

प्रादुरासीद् महायुद्धं यूरोपे मदमत्तयोः ।

जर्मनीफ्रान्सयोर्मध्ये तिलके गृहमागते ॥ ३८ ॥

लोकप्रियाय चन्द्राय जननेत्रेऽपराधिने ।

तत्संसर्गोऽनर्थमूलं लोकानामिति हेतुना ॥ ३९ ॥

मातृभूमेर्वह्निर्गच्छ इत्यादेशकरी किल ।

आसीत् पुरा ग्रीसदेशेऽद्भुता न्यायस्य वै प्रथा ॥ ४० ॥

शान्तिकाले निष्ठुरेयं रीतिः समुचिता गता ।

आदेशं शान्तिकालस्य विलघ्ने समुपस्थिते ॥ ४१ ॥

मत्वा तं नोचितं सर्वे लोका राष्ट्रहितैषिणः ।

आनयन् निजनेतारं स्वदेशं मानपूर्वकम् ॥ ४२ ॥

देशाद् बहिर्यापितानां प्रवेशस्याद्भुताः कथाः ।

पुनः स्वदेशे संमानपूर्वकं श्रुतिमङ्गलाः ॥ ४३ ॥

इतिहासेषु दृश्यन्ते राष्ट्रैक्यप्रेमदर्शिकाः ।

ग्रीकानां रोमनानां च जनताराज्यवादिनाम् ॥ ४४ ॥

मण्डालप्रेषणादेशो दत्त आङ्गलाधिकारिभिः ।

पह्यर्षान्ते पुनर्देशं तिलको नैव यास्यति ॥ ४५ ॥

घाट्टक्येन तथा देहज्याधिभिः क्षीणतां गतः ।

प्रयाति परलोकं स मंडालेबन्धनालये ॥ ४६ ॥

भारतस्य तु भाग्येन देवेन ब्रिटनस्य च ।

आङ्ग्लान् मोचयितुं विप्रात् स्वकेभ्यो मार्गदर्शनम् ॥ ४७ ॥

कर्तुं महात्मा तिलक ईश्वरेण सुरक्षितः ।
 सूक्ष्मप्रज्ञो राजनीतौ वेदशास्त्रविशारदः ॥ ४८ ॥
 म्रियते काकशापाद् न चतुष्पात् कोऽपि भूतले ।
 तस्माद् नाश्चर्यमाङ्गलानामभवन् वितथा गिरः ॥ ४९ ॥
 हिरण्यकशिपुक्लेशैः प्रह्लादोऽन्तं हि नागमत् ।
 आविरासीद् नृसिंहोऽसौ स्तम्भे पादाहतेऽरिणा ॥ ५० ॥
 न वै मन्दा विजानन्ति मायामूढधियो जनाः ।
 धर्मकार्यप्रवृत्तस्य रक्षकः परमेश्वरः ॥ ५१ ॥
 मृत्युमूर्ध्नि पदं दत्त्वा स्वधर्माभिरतो जनः ।
 व्रजत्येव स्वमार्गेण वीरः सिद्धिं च गच्छति ॥ ५२ ॥
 मनस्तोयः शासितानां शासनस्य थलं महत् ।
 सेतुर्दृढः स राष्ट्रस्य तरितुं विपदर्शवम् ॥ ५३ ॥
 न देशे विद्यते कोऽपि ज्ञाता भारतचेतसः ।
 विद्यावैराग्यसंपन्नः कीर्तिमान् तिलकोपमः ॥ ५४ ॥
 युद्धसाहोत्सुकान् कर्तुं भारतीयान् महोद्यमम् ।
 निष्फलः स भवत्येव शासनं वै करोति यम् ॥ ५५ ॥
 स्नेहं विना यथा दीपः विना घारि यथा तरुः ।
 धर्मां विना यथा पूजा निष्फलत्याय कल्पते ॥ ५६ ॥
 करोति तिलकः सर्वे भारतोन्कार्यधर्मम् ।
 सेव्यं प्रशासनं भूयाद् भारतोन्कार्यधं यदि ॥ ५७ ॥
 पुत्रैरनादृतां नित्यं मन्येते पितरौ वरम् ।
 उपशान्त्यै स्वदुःखस्य मरणं जीयितादित् ॥ ५८ ॥
 आयदयवी प्रजाप्रोतिः शासनस्य हिताय वै ।
 शान्तिस्वलापक्षया तु कालेऽशान्तेऽतिमंकटे ॥ ५९ ॥

संप्राप्स्यन्ति प्रजातोषं युद्धकालेऽधिकारिणः ।

सध्रुवं यदि कुर्वन्ति तिलकप्रतिपादितम् ॥ ६० ॥

पारतन्त्र्यविनाशोऽस्ति भारतस्येति निश्चितम् ।

समरान्ते स्वराज्यस्य प्रदानेनेति घोषणा ॥ ६१ ॥

प्रशासनेन कर्तव्या लोकसाहाय्याभिलाषिणा ।

न संदेहो भवेत् तेषां युद्धेऽसत्साहाय्यकारिणाम् ॥ ६२ ॥

कुचेन्तु संहताः सर्वे स्वराज्यप्राप्तयेऽधुना ।

संस्थाप्य भारते संघं यत्नमायदिशा इय ॥ ६३ ॥

नेतृत्वं तिलकस्तस्य कुर्याद् नीतिविदां वरः ।

भवेमाखिलराष्ट्रेऽस्मिन्स्तदाशापालका वयम् ॥ ६४ ॥

तार्ङ्गप्रकरणे तस्य कृतो यत्नो यशोऽमलम् ।

कलङ्कयितुमशक्यः विगुणैश्चाधिकारिभिः ॥ ६५ ॥

निराधाराश्च निर्मूला दोषा आरोपिता इति ।

निर्णयः पुरुषैर्दत्त उच्चन्यायासनस्थितैः ॥ ६६ ॥

आपदे तद्यशःकायोऽधिकां जनविलोभिनीम् ।

शोभां तेनोपरागान्ते सूर्याचन्द्रमसौ यथा ॥ ६७ ॥

दृढं संगठनं कृत्वा स्वातन्त्र्यप्राप्तये जनाः ।

यत्नं कुर्वन्तु शान्तेन शास्त्रोक्तेन च यत्नना ॥ ६८ ॥

श्रोतारश्चातिमंतुष्ठा भाषणेन सभागताः ।

संप्राप्ता प्रेरणा तस्मात् तिलकस्यानुयायिभिः ॥ ६९ ॥

सभाममतिसंप्राप्त्यै दीर्घा प्रस्तावमालिका ।

पुरस्कृता सुपिख्यातैर्यशुभिधानुमोदिता ॥ ७० ॥

सर्पाकृता सा सभामद्भिः सामोदं तालियादैनः ।

स्वाद्भ्रं पौष्टिकं प्राप्तं विचाराय च धामनाम् ॥ ७१ ॥

प्रदर्शितं मतं मान्यैर्बहुभिस्तत्सभाल्यये ।

तिलकस्याशिपः प्राप्य सेवायै कृतनिश्चयाः ॥ ७२ ॥

उत्तमाङ्गैः पदं स्पृष्ट्वा चक्रुः सर्वेऽभियादनम् ।

विचारपुष्टिमापन्ना ययुस्ते स्वगृहांस्ततः ॥ ७३ ॥

संज्ञातः परिपत्सु तैलकमहाराष्ट्रस्य भूमेस्तदा

संसर्गः सुहृदां समानमनसां कर्णाटसौराष्ट्रयोः ।

मुम्यायाश्च विदर्भसंशकभुवः सिन्धुप्रदेशस्य च

प्रोत्कर्षाय समस्तभारतभुवः स्वातन्त्र्यसंप्राप्तये ॥ ७४ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे पुण्यपत्तनपरिषत्तमा अष्टधरवारिंशस्तरङ्गः ।

एकोनपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

यज्ज्ञानाम्युक्त्वा पीत्वा मुनयोऽमृतमाप्नुवन् ।
सा गीता भगवद्वचन्याद् निःसृताज्ञाननाशिनी ॥ १ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारते ।
कर्तुं तत्पुनरुत्थानं गीताशास्त्रं प्रवर्तते ॥ २ ॥

भिन्नानुपानयोगेन विविधामयनाशिनी ।
वैद्यस्य बुद्धिकौशल्याद् भवत्येका महौषधिः ॥ ३ ॥

श्रीकृष्णार्जुनसंवादे निष्पन्नं मेपजं महत् ।
अज्ञानजन्यरोगाणां प्राणिभ्योऽसुखकारिणाम् ॥ ४ ॥

मनोमालिन्यपुष्टानां नाशायेति च निश्चितम् ।
यदन्ति ज्ञानिनः सर्वे मानवोद्धारचिन्तकाः ॥ ५ ॥

वेदानां विपिने दिव्ये संचरन्ति चतुष्पदाम् ।
रूपेण विविधा विद्या लोकाभ्युदयकारकाः ॥ ६ ॥

तत्रैवोपनिषद्वाचश्चतुरर्थपयोधराः ।
विद्याध्यायानुरक्तानां वक्ष्यास्ताश्च तपस्विनाम् ॥ ७ ॥

दुग्ध्वा ता भगवान् कृष्णो गोकुलानन्दवर्धनः ।
गीतापात्रे च निदधे चिरं तासां पयोऽमृतम् ॥ ८ ॥

अर्जुनः प्रथमो भोक्ता पयसोऽस्य रणाङ्गणे ।
निहताः शत्रवस्तेन जयिनो बन्धवः कृताः ॥ ९ ॥

अवैदिकमतप्रस्तं पाखण्डान् श्रुतिपारगः ।
ररक्ष शंकराचार्यो गीताज्ञानेन भारतम् ॥ १० ॥

पिण्डब्रह्माण्डयोरैक्यं जीवात्मपरमात्मनोः ।
दर्शयामास सर्वत्र ब्रह्मणोऽन्यद् न विद्यते ॥ ११ ॥

ईशावास्यमिदं सर्वं स्यादरं पाथ जद्गमम् ।
जन्मस्थितिलयास्तस्य यतो ब्रह्म तदुच्यते ॥ १२ ॥

ब्रह्मण्येव विकारास्ते निराकारे च निर्गुणे ।
लीलयैव समुद्भूतास्तरङ्गा उदकेष्विव ॥ १३ ॥

स्वेच्छयाविष्कृतं नामरूपाभ्यां च स्वलंकृतम् ।
सृष्टिरित्यस्थिरं वस्तु नरो वेपथरा यथा ॥ १४ ॥

भाति सत्यं नाटकान्तं रङ्गपीठविचेष्टितम् ।
प्रयोगान्ते समाप्नोति प्रकृतिं स्वां नटः पुनः ॥ १५ ॥

विस्मृतिर्न स्वभावस्य रङ्गपीठ उपस्थिते ।
भूमिकोचितवेपेण नटे मग्ने स्वकर्मणि ॥ १६ ॥

अस्त्येव निश्चलं ब्रह्म ब्रह्माण्डेऽस्मिन् प्रधावति ।
स्थिरश्चक्रे यथा चाक्षः शश्वद् भ्रमणशालिनि ॥ १७ ॥

अकर्तैव तु कर्तेति जनस्याक्षस्य भासते ।
अकर्तेति तथा ज्ञानं क्रियाशीलस्य देहिनः ॥ १८ ॥

प्राणी यदि समाप्नोति सार्थकं तस्य जीवितम् ।
वर्ततेऽनु तदा जीवः शिवं विश्वस्य मङ्गलम् ॥ १९ ॥

देवत्वस्य कथं प्राप्तिर्देहिनः कर्मिणो भवेत् ।
गीतायां नन्दपुत्रेण तस्य पन्थाः प्रदर्शितः ॥ २० ॥

विचर्णितं रहस्यं तत् तत्पथप्रतिपत्तये ।
गीतार्थं ज्ञानुमिच्छद्भ्यस्तिलकेन सयुधितकम् ॥ २१ ॥

मंडालेयन्धनागारे गीतार्थप्रतिपादकम् ।
तिलको निर्ममे ग्रन्थमिति प्रोक्तं मया पुरा ॥ २२ ॥

द्विरुचितनोचिता तस्य चर्चितस्येव चर्चणम् ।
जिज्ञासुभिस्तु कर्तव्यं पूर्वग्रन्थावलोकनम् ॥ २३ ॥

जातं प्रकाशनं तस्य पुण्यपुर्यां यथाविधि ।
 अग्नेऽस्मिन् गोकपाटाख्ये प्रासादे तिलकालये ॥ २४ ॥
 जन्मप्राप्ती रहस्यस्य मंडालेवन्धनालये ।
 प्रयासेन समानीतं भारते तिलकेन तत् ॥ २५ ॥
 जातः कृष्णो यथा नीतो घसुदेवेन गोकुलम् ।
 कंसस्योपद्रवात् सम्यग् रक्षणायात्मनः शिशोः ॥ २६ ॥
 प्रकाशनसमारोहस्तथा ग्रन्थोपकारकः ।
 द्विजत्वस्याधिकाराय व्रतबन्धः शिशोर्यथा ॥ २७ ॥
 न संभवति संपर्को विश्वविद्वद्भरैः सह ।
 ग्रन्थरथ तद्विधेः पूर्वं निष्णातैर्मूल्यमापने ॥ २८ ॥
 विद्यमानमहाराष्ट्र्यां रहस्यं तिलकोऽलिखत् ।
 शास्त्रं तत् कर्मयोगस्य विश्वकौतूहलास्पदम् ॥ २९ ॥
 भारते विद्यमानासु भाषासु प्रमुखासु च ।
 तत्कालानन्तरं शीघ्रं विद्वद्भिरनुवादितम् ॥ ३० ॥
 यथा गन्धः पुष्पितस्य मन्दारस्य समन्ततः ।
 घाल्युद्यानस्थितस्यापि दूरं च घ्राणमोददः ॥ ३१ ॥
 पाश्चात्त्यैरथ पौरस्त्यैस्तत्त्ववित्तार्किकैस्तथा ।
 कर्मयोगपरं भाष्यं मुक्तकण्ठं प्रशंसितम् ॥ ३२ ॥
 शानादेव तु कैवल्यं कर्मसंन्यासपूर्वकात् ।
 मतमेतत् पूज्यपादैर्गीताभाष्ये प्रदर्शितम् ॥ ३३ ॥
 धृतियुञ्जितप्रमाणाभ्यां खण्डितं तिलकेन तत् ।
 कर्मशास्त्रप्रवक्तुस्ते चक्रुः सर्वेऽभिनन्दनम् ॥ ३४ ॥
 विदुषां मूर्खितरत्नानां खण्डत्रयन्निवासिनाम् ।
 करण्डको दर्शनीयः केसरीपुस्तकालये ॥ ३५ ॥

तत्राद्गणं च विस्तीर्णं संप्लुतं प्रलये सति ।
 ग्रन्थानां च कपाटानामधःस्थं फलकद्वयम् ॥ ३६ ॥
 सहामुद्रितलेखैर्विं मञ्जितं प्रलयोदके ।
 तृतीये फलके तस्य तिलकाक्षरपुस्तकम् ॥ ३७ ॥
 गीतायास्तु रहस्यस्य स्थितं वेष्टनगुण्ठितम् ।
 एकाद्गुलादधस्तस्य रेखा चारां स्थिता स्थिरा ॥ ३८ ॥
 स्पृष्ट्वा पीठासनं मूर्ध्ना चारीणि व्यरमञ्च शनैः ।
 नत्वा कृष्णपदाद्गुण्ठं कालिन्दी द्वापरे यथा ॥ ३९ ॥
 गङ्गोत्रीय पवित्रं तत् स्थानं यत्र व्यराजत ।
 तिलकेन स्वहस्तेन लिखितं मूलपुस्तकम् ॥ ४० ॥
 आज्ञया ग्रन्थदेवस्य ब्रह्माण्डकरुणानिधेः ।
 नारायणावतारस्य प्रलयोपशमोऽभवत् ॥ ४१ ॥
 त्रिभुवनभयभाञ्जि कृष्णगीतारहस्यं
 मलिनमतिजनानां शोधनं कल्मषस्य ।
 अद्विरतसुखधामप्राप्तये साधनं यद्
 विलसतु जनचित्ते तैलकं कर्मशास्त्रम् ॥ ४२ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे गीतारहस्यप्रकाशननामा
 एकोनपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः ।

पञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

जगतोऽपि जडाद् भूयाद् यशसेऽप्यनुकूलता ।
सत्कार्ये च प्रवृत्तस्य वीरस्य स्वावलम्बिनः ॥ १ ॥

आरुरुक्षुं रविं हृष्ट्या स्वयलाहुदयाचलम् ।
मार्गं दर्शयते तस्मा अरुणो वै सुखावहम् ॥ २ ॥

विहाय द्रुमनीडानि ह्युत्पतन्ति पतत्रिणः ।
गायन्ति भास्करस्तोत्रं ननु मन्द्रैः स्वनैर्निजैः ॥ ३ ॥

नभोऽनिलो निर्गताभ्रं कुर्वन् वहति शीतलः ।
तमसो विश्वमुद्धर्तुः परिहर्तुं परिश्रमम् ॥ ४ ॥

अथद्रससरोजानि सेवितानि पडङ्गिभिः ।
धारयन्ति सुगन्धीनि सूर्यार्चावै जलाशयाः ॥ ५ ॥

अर्पयन्ति प्रसूनानि प्रभातानिलकम्पिताः ।
सूर्याय चोद्यते भक्त्या लता वृक्षाधिता गिरौ ॥ ६ ॥

भास्करो वर्धितोत्साहो निसर्गकृतपूजया ।
सृष्टिं सर्वां तमोग्रस्तां प्रबोधयति तेजसा ॥ ७ ॥

त्यक्त्वा लस्यं समुत्थाय निजं कर्म समाचर ।
सृष्ट्वाकः कथयत्येवं सृष्टिं स्थावरजङ्गमाम् ॥ ८ ॥

नत्वात्मानं तस्थुषश्च जगतः सूर्यमारमे ।
यशोऽर्णवस्य पञ्चाशं तरङ्गं पथदर्शकम् ॥ ९ ॥

मोचनाय स्वदेशस्य परराष्ट्रावलम्बनात् ।
व्यवहारेऽङ्कितत्वाच्च त्रिदशस्याधिशासनात् ॥ १० ॥

महासभामहाद्वारं तिलकस्यानुयायिनाम् ।
प्रवेशप्रतिषेधार्थमासीत् सुदृढमावृतम् ॥ ११ ॥

तदुद्घाटनयत्नस्य मद्रासस्थाधिवेशने ।
कृतस्यापयशोगाथा पूर्वग्रन्थे निवेदिता ॥ १२ ॥

मुम्बापुर्यामभूद् राष्ट्रसभाया अधिवेशनम् ।
दिसंबरान्त्यसप्ताहे मेथामृत्योरनन्तरम् ॥ १३ ॥

लॉर्डसिंहस्तदध्यक्षो नृपानुग्रहमण्डितः ।
पण्डितो यद्गदेशीयो नेमस्तदलसंमतः ॥ १४ ॥

मेथाभावेन सर्वत्र निरुत्साहपरा स्थितिः ।
सभास्थानोपविष्टेषु ज्येष्ठप्रतिनिधिष्वपि ॥ १५ ॥

तीव्रनेमस्तयोर्भेदं निराकर्तुं समुत्सकाः ।
न लेभिरे यशः किञ्चिदैक्यप्रस्थापनोद्यमे ॥ १६ ॥

यन्मार्गेण गतो मेथा गोखले वा विवेकवान् ।
गन्तव्यं तेन मार्गेण नेमस्तपथगामिभिः ॥ १७ ॥

तिलकस्य प्रवेशेन सानुगस्योद्भविष्यति ।
विघ्नो यः सुमहांस्तस्य दुष्करं स्याद् निवारणम् ॥ १८ ॥

भीतिग्रस्ताः समस्तास्ते नेमस्ताः प्रायशस्तदा ।
मेनिरेऽनर्थदां स्वेषां तिलकेन सह स्थितिम् ॥ १९ ॥

तथापि सहसा काचिद् घटनाभीप्सिताभवत् ।
क्षणं विद्युद् यथोदेति कृष्णाकाशेऽम्बुदावृत्ते ॥ २० ॥

समितिर्या नियुक्तासीद् मद्रासस्थाधिवेशने ।
तिलकस्य सपक्षस्य युक्ततायाः समीक्षणम् ॥ २१ ॥

महासभाप्रवेशस्य कृत्वा मतनिवेदनम् ।
राष्ट्रमुख्याय सा सर्वे मुम्बापुर्यां करोत्विति ॥ २२ ॥

तत्समित्याः सभासद्भिर्मुम्बापुर्यां प्रकाशितः ।
समर्थकः प्रवेशस्य मतेन्येन स्वजिर्णयः ॥ २३ ॥

सभासप्रियमग्रन्थिः समित्या शिथिलीकृता ।
 स्वीचक्रुः सूचनां सर्वे सभ्यास्तदधिवेशने ॥ २४ ॥
 भारते घृत्तपत्राणि प्रमुखाण्यभिनन्दनम् ।
 घालकानां तत्सभायाश्चक्रिरे शीर्षदर्शनाम् ॥ २५ ॥
 फलोचितो निर्णयोऽयं सर्वेषां संमतोऽभवत् ।
 दर्शको भारते शीघ्रं पक्षैश्चस्य विनिर्मितेः ॥ २६ ॥
 द्वितीयं दर्शये चिह्नं शुभशानि भविष्यतः ।
 फालस्यासद्भारतस्य विमुपतेर्दास्यमोचनात् ॥ २७ ॥
 आनीयिशांटया देव्या प्रह्लाविद्याप्रयीजया ।
 धिआसफीप्रमुखया प्राज्ञया विभव्यञ्चया ॥ २८ ॥
 कृतो यत्नमन्यागपूर्वं भारतोद्धारहेतुना ।
 शातः क्षेत्रे धार्मिके च मुमानां राजनैतिके ॥ २९ ॥
 पृथ्वीं प्रदक्षिणीकृत्य वेदान्तप्रतिपत्तये ।
 अनेकत्र स्थापितानि विद्याकेन्द्राणि भूतले ॥ ३० ॥
 आङ्ग्लविद्याप्रभाषेण भारतीया विमोहिताः ।
 जाना अधद्दधानास्ते धर्मग्रन्थोपतकर्मसु ॥ ३१ ॥
 धृतिम्भृतिपुगणेषु भर्माः प्रोक्तः सनातनः ।
 पुद्दिगम्यो न मुमानां तर्केणापि विमंगतः ॥ ३२ ॥
 पुद्दिरेथं समाजस्य शिक्षिनेषु प्रतिष्ठिता ।
 मंत्रिरे कर्मशाण्डं ते नत्पमानयिडम्भनम् ॥ ३३ ॥

विनिन्दितः श्रुतेः पन्थाः परधर्मोपदेशकैः ।

खिस्तधर्मप्रसारार्थमाङ्गलकाले निरन्तरम् ॥ ३६ ॥

धर्मग्लानिं समुत्पन्नां निराकर्तुं समुद्यमाः ।

जाता ये भारते तेषु ब्याहटस्किविज्ञांटयोः ॥ ३७ ॥

यत्नः शिक्षितलोकेषु यभूव सुफलप्रदः ।

लङ्काद्वीपे यशः प्राप यत्नोऽत्काटस्य तादृशः ॥ ३८ ॥

धर्मकार्येषु मग्नापि विज्ञाण्टाचिन्तयद् भृशम् ।

अज्ञानस्य च दैन्यस्य कथं नाशो भविष्यति ॥ ३९ ॥

न स्वराज्यं विना नाशो भारतेऽस्मिन् द्वयोर्भवेत् ।

शीघ्रं यत्नस्तु कर्तव्य इंग्लं दे चात्र नेतृभिः ॥ ४० ॥

पुणेपरिपदः पश्चात् पूर्वं राष्ट्रमहोत्सवात् ।

तद्वदे नवमे मासे विज्ञांटास्थापयद् नवम् ॥ ४१ ॥

संघं स्वराज्यसिद्ध्यर्थमङ्गारे मद्रपट्टने ।

लीगोत्तरं होमरूलमिति तन्नाम घोषितम् ॥ ४२ ॥

न्यूइंडियाभिधे पत्रे दैनिके स्वे जुघोष सा ।

भारतस्य स्वराज्याप्तिरुद्देशः संघनिर्मितेः ॥ ४३ ॥

राष्ट्रीयसंसद्ध्येयस्याविरोधेन समुद्यमम् ।

चालकाः कर्तुमिच्छन्ति भारते त्रिटने तथा ॥ ४४ ॥

आनुकूल्यं समावाप्तुं नेतृणां हिन्दवासिनाम् ।

स्वराज्यसंघकार्यार्थं पर्यटद् भारतेऽखिले ॥ ४५ ॥

विद्युद्देगेन सागच्छत् पूर्वाब्धेः पश्चिमोद्गमिम् ।

कलकत्तापुरात् साध्वी मुस्यद् सा समागता ॥ ४६ ॥

रवीन्द्रादिसुविख्यातकवीनां प्रतिभावताम् ।

जिनाहानिमनादीनामानुकूल्यमयाप च ॥ ४७ ॥

विजयिन्या विशांटायाः सा यात्रा राजनैतिकी ।
केसरीपत्रलेखेषु तिलकेन समाजिता ॥ ४८ ॥

पश्चिमोत्तरपूर्वेषु दक्षिणे चापि भारते ।
दिगन्तरप्रदेशेषु शाखाः संस्थापितास्तथा ॥ ४९ ॥

चतुर्धर्ण्याभिमानिन्यः श्रेणयोऽप्यन्यधर्मिणाम् ।
पयोनिधौ यथा नद्यस्तथा संघे समाविशन् ॥ ५० ॥

अभिनन्द्य च तं संघं तिलकस्यानुयायिनः ।
अभवन्नविलम्बेन स्वसंघस्थापनोत्सुकाः ॥ ५१ ॥

आगामिनि तर्ङ्गेऽहं ग्रन्थस्यास्य कथां शुभाम् ।
तदर्थं कृतयत्नस्य वर्णयेऽतिमनोहराम् ॥ ५२ ॥

न सेहे निजशीलस्य दूषणं तिलकः खलु ।
उद्यतायुध पयासीत् सदा दण्डयितुं खलान् ॥ ५३ ॥

निन्दितुं चरितं ये तु द्विष्टिशेषु प्रयेतिरे ।
अकरोत् तिलकस्तेषां प्रत्याघातं समर्पकम् ॥ ५४ ॥

ग्लोवादिवृत्तपत्राणां संपादकमहाशयाः ।
आगम्य शरणं दीना धारयित्वा मुखे तृणम् ॥ ५५ ॥

क्षमस्य तिलकास्मान् भोऽहत्याहुर्न्यायमन्दिरे ।
तवापश्रुतमस्माभिः सर्वं तत् क्षन्तुमर्हसि ॥ ५६ ॥

पूर्वमेव कथा प्रोक्ता ग्लोवाद्यायोगमूलिका ।
तां वै जिज्ञासवः कुर्युः पूर्वग्रन्थावलोकनम् ॥ ५७ ॥

कारागारे ग्रहदेशे न्यवसत् तिलको यदा ।
चिरोलाट्यः सुप्रसिद्धः पत्रवार्ताहरस्तदा ॥ ५८ ॥

इक्षितुं सूक्ष्मरूपेण संप्राप्तः स परिस्थितिम् ।
प्रेषितो लंदनस्थेन टारिम्सकारेण भारतम् ॥ ५९ ॥

भारते दीर्घकालं स षसन्नभ्यस्तवान् स्वयम् ।
सामाजिकीं राजकीयां धार्मिकीं च परिस्थितिम् ॥ ६० ॥

नेमस्तानां च तीव्राणां क्रान्तिमार्गानुगामिनाम् ।
परिक्षातुं प्रभावं च यत्नशीलोऽभवत् सदा ॥ ६१ ॥

ददुस्तत्कार्यसिद्ध्यर्थं शासनस्याधिकारिणः ।
साहाय्यं सार्वभौमस्य संमत्तैवेति विथृतम् ॥ ६२ ॥

तेन प्रकाशितो ग्रन्थः स्याभिप्रायसमन्वितः ।
लंदने भारते चैव लोकानामुपलब्धये ॥ ६३ ॥

लिखितं पुस्तके तेन तिलकद्वेषिणा बहु ।
तत्प्रतिष्ठाविनाशार्थमवाच्यं वितथं तथा ॥ ६४ ॥

स्वहस्तधृतदण्डेन शार्दूलं पञ्जरस्थितम् ।
प्रहर्तुं वै प्रवर्तन्ते भीरवोऽपि नराधमाः ॥ ६५ ॥

चिरोलस्य कृतिस्तद्द्वयद्या च विगर्हिता ।
प्रहर्तुस्तिलकं वद्धं धर्मयुद्धविदां मते ॥ ६६ ॥

कारागृहनिवासान्ते संप्राप्तेन गृहं पुनः ।
विश्रान्तिसमयान्ते च तिलकेनायलोक्तिः ॥ ६७ ॥

सत्यापलापसंपूर्णो निजोन्मीनां मतस्य च ।
चिरोललिखितो ग्रन्थो विपर्यासकरः खलु ॥ ६८ ॥

अनुमत्याधिवक्तृणां मित्राणां तिलको ददां ।
व्हालेंटीनचिरोलाय सशास्त्रं पूर्वमूचनाम् ॥ ६९ ॥

यशो मे मलिनीकर्तुं लिखितानि कुवुद्धिना ।
विद्यन्ते बहुवाक्यानि पुस्तके मुद्रिते स्वया ॥ ७० ॥

भारते चान्यदेशेषु तथैग्लंदे विशेषतः ।
अस्मद्विन्दाप्रचारार्थं प्रयत्नोऽयं स्वया कृतः ॥ ७१ ॥

कृतानि मद्दिधानानि वितथानि ब्रवीषि चेत् ।
सूचनादर्शिते काले याचसे चेत् क्षमामपि ॥ ७२ ॥

वाक्यैरसंशयार्थैश्च मह्यं सरलबुद्धिना ।
कृतान्यायक्षालनार्थं प्रायश्चित्तं करोषि चेत् ॥ ७३ ॥

सत्कार्यार्थप्रदानेन संतोषेण यथाबलम् ।
अन्वेपणाय सत्यस्य दण्डनाय प्रमादिनः ॥ ७४ ॥

विस्मृत्यैव गतं सर्वमवाप्य तव सौहृदम् ।
न्यायालयपथं त्यक्त्वा कुर्वे कर्म स्वभावजम् ॥ ७५ ॥

मुग्धापुर्यां प्रसिद्धस्य वृत्तपत्रशिरोमणेः ।
टाइम्साख्यस्य पत्रस्य लेखकप्रमुखाय च ॥ ७६ ॥

तिलकः प्रेषयामास पूर्वोक्तां पूर्वसूचनाम् ।
उद्धृत्योन्तीस्तथा सर्वा आत्मनोऽपायकारकाः ॥ ७७ ॥

यतस्तेन स्वपत्राङ्के चिरोलस्य च पुस्तकात् ।
आक्षेपार्हा असत्याश्च समुद्धृत्य प्रकाशिताः ॥ ७८ ॥

शोकान्तिका नाटिकेयं न्यायकर्मविडम्बिनी ।
तत्कथाया दुःखदाया नान्दी ह्येषा प्रदर्शिता ॥ ७९ ॥

यथाकालं वर्णयेऽहं तत्संपूर्णकथानकम् ।
तापदं शुद्धचित्तानां कालद्रव्यापहारकम् ॥ ८० ॥

सत्यासत्यविनिर्णयाय समितिर्मन्वादिभिर्निर्मिता
मूढं सैव मनुष्यसंस्मृतिगतेरद्राहनं चोत्तमम् ।
तस्यामेव पदस्थिता यदि भवेद् निष्ठा मनोः संतने-
र्ब्रह्माण्डस्य समक्षुने मनुजतानन्दस्य वाष्ठां पराम् ॥ ८१ ॥

विभ्यासस्मिन्नलकस्य मत्स्यपुराणे न्यायाभिधे निधालः

संजातेऽपि विधौ विरुद्धगतिके देहान्तकालापधिः ।

शीघ्रं धान्यतिदीर्घकालमपि धा शुद्धस्वरूपेण हि

न्यायः संसृष्टितारकोऽयतरति स्वस्यैव धै निष्ठया ॥ ८२ ॥

इति माधवविरचिते भीतिलकपत्रोऽर्णवे विरोद्धकरणोपक्रमनामा पञ्चासत्तमस्तोत्रः ।

एकपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

अभावाद् राष्ट्रमकनानां त्रिलोकस्यानुयायिनाम् ।

हिन्दुराष्ट्रसभा जाता दुर्बला च हतप्रभा ॥ १ ॥

तीव्रनेमस्तयोः सद्यः मन्धीकरणमुत्तमम् ।

भारते सुजना आहुश्चिन्तामण्यय्यरादयः ॥ २ ॥

शिष्टैः परिपदं यातैः पुण्यपुर्यां नियोजिता ।

तत्प्रश्नस्य विचाराय दण्डनीतिविदां प्रयी ॥ ३ ॥

वापटिस्टो वेळवी च त्रिलोक्य ममासदः ।

दातुं परिपदादिष्टा शीघ्रं स्वेषां मनोगतम् ॥ ४ ॥

कालेऽल्पे लिखितं वृत्तमकमन्येन तैस्त्रिभिः ।

यद् वर्तमदर्शि लोकाणां सन्धिद्वन्द्वमथैकम् ॥ ५ ॥

अस्वस्था अभयन् केचिन् त्रिलोकस्यानुयायिनः ।

अपमानास्पदं मत्वा प्रवेशं तन्ममथितम् ॥ ६ ॥

अष्टादशी तदा प्रान्तपरिपन् तैर्विनिश्चितम् ।

कर्तव्येत्येप्रिले मासि बिल्वप्रामस्यले शुभे ॥ ७ ॥

अध्यक्षस्य पदं तत्र गणेशाय ममथितम् ।

यस्य नृत्यति सोरसाहं वाचि निग्यं ममध्वनी ॥ ८ ॥

तन्मासादिमसताहे जाना लोकान्तस्य मया ।

पुणेनिवासिनां कर्तुं हार्दिजगुमन्दिग्जनम् ॥ ९ ॥

आयात आहृग्लपुत्रोऽयं लोकप्रगधनतन्त्रः ।

रिपनानन्तरं देवाद् दीर्घकालेन वाग्ने ॥ १० ॥

संस्तुतो तिलकेनैयं हार्दिजो भाषणं निजे ।

तत्सभायां श्रुते तेन मुस्तकण्ठं हि र्धमता ॥ ११ ॥

आङ्गलद्रोहप्रधानेषु तद्देशाभिमानिषु ।
असंतोषो महाञ्ज जातस्तिलकस्य तदुक्तिभिः ॥ १२ ॥

शिवरामः फाल्कर्ता मुंजे नागपुरे तथा ।
कोल्हदकरोऽच्युतो योद्धा संदेशायुधहस्तकः ॥ १३ ॥

कर्णाटके सुप्रसिद्धो देशपांडेकुलोद्भवः ।
गङ्गाधरो दक्षिणाशालोकपाल इव स्थितः ॥ १४ ॥

भोपदकरान्वयो देशभक्तस्तिलकपक्षगः ।
वासुदेवश्चित्रशालाचालकस्तिलकप्रियः ॥ १५ ॥

एते सर्वेऽप्यनिच्छन्तो गन्तुं तिलकवर्त्मना ।
आधाताः सादरं ते तु तिलकस्याशयोत्सवम् ॥ १६ ॥

साध्यक्षा लोकमान्यस्य स्वागताय समागताः ।
सहस्राधिकसंख्याका ग्रामस्था स्थानकं प्रति ॥ १७ ॥

अभ्यागता अतिथयो महाराष्ट्रविदर्भयोः ।
पूजिता पुष्पमालाभिः सादरं चाभिवन्दिताः ॥ १८ ॥

अलंकृतेषु मार्गेषु पताकातोरणादिभिः ।
हरिद्वर्णांघ्रपत्रैश्च कदलीस्तम्भयुग्मकैः ॥ १९ ॥

वाहिते वाजियुग्मेन रथ एकासनस्थितौ ।
तिलकश्च गणेशश्च नरनारायणोपमौ ॥ २० ॥

कुमाराविद्य शोभेते स्वर्गस्थौ पौष्करस्रजौ ।
मियजौ देवलोकस्य संप्राप्ताविद्य भूतले ॥ २१ ॥

अनुग्रहाय लोकानां धर्ममार्गानुगामिनाम् ।
मनोवाक्कायपापानां दण्डनायापराधिनाम् ॥ २२ ॥

निवद्धाञ्जलिभिर्वृद्धैर्यालकैर्नतमस्तकैः ।
नीराजनकरं स्त्रीभिः पूजितौ राजवर्त्मसु ॥ २३ ॥

राजमार्गे रथे तस्मिँल् लाजावृष्टिं स्थले स्थले ।
अपातयन् पौरवाला उच्चसौधेषु सुस्थिताः ॥ २४ ॥

स्वराज्यं मे जन्मसिद्धं भारतस्येति घोषणा ।
मन्त्रद्रष्ट्रा कृता येन नमस्तन्मन्त्रमूर्तये ॥ २५ ॥

मन्त्रद्रष्टा स्वराज्यस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
करोत्युन्मीलितं चक्षुरन्तःस्थं देशवासिनाम् ॥ २६ ॥

चिरं जीव चिरं जीव तिलक प्रियनायक ।
निनादितं नभः सर्वं जयघोषैर्जनैस्तदा ॥ २७ ॥

अलंकृता पुरी सर्वा जयघोषनिनादिता ।
कर्णाटकमहाराष्ट्रभायनैक्यपरिप्लुता ॥ २८ ॥

तयोस्तत्परमोत्साहे भारतोद्धारदर्शनम् ।
जातं तेनातिसंतुष्टायवतीर्णं रथात् तदा ॥ २९ ॥

सानन्दाथुजलापूर्णनेत्रावास्तां प्रजागुरु ।
देशसेवायतपिलप्टौ खापडैतिलकायुभौ ॥ ३० ॥

गृहे विविशतुः श्रेष्ठौ गृहपत्यभिवन्दिता ।
संपन्नं यस्तुभिः सर्वं सुखवासोपयोगिभिः ॥ ३१ ॥

गृहे तस्मिन् सुग्रासीनां पूजादीं जननायकौ ।
जातातिथ्यौ कृतस्नानपानस्वादिष्टभोजनौ ॥ ३२ ॥

इतरतिथिवासार्थं सुस्थानानीतराणि च ।
प्रापितानि सभासद्भिर्वित्त्वग्रामनियामिभिः ॥ ३३ ॥

स्वराज्यप्राप्तियत्नेऽस्मिन्नयद्या संघनिर्मितिः ।
द्विसंयत्ने निर्णयोऽभूच्च शिष्टानां यालपक्षिणाम् ॥ ३४ ॥

भातमानुषापिचमस्य संमतिप्राप्तये कृतम् ।
तिलकेनात्मशिष्याणां वित्त्वग्रामेऽधिमेहनम् ॥ ३५ ॥

दिनाङ्कः एप्रिले मासि चाष्टाविंशे यथाविधि ।
विल्वग्रामं समायान्तु कर्तुं संघविनिर्मितिम् ॥ ३६ ॥

आगताः श्रेष्ठकार्याय तिलकस्य समाश्रया ।
कर्णाटकमहाराष्ट्रविदर्भस्थानुयायिनः ॥ ३७ ॥

अभवत् संमतस्तेषां दिसेंवरविनिर्णयः ।
नेतृभिः स्थापितः संघ पेकमत्येन तैस्तदा ॥ ३८ ॥

याति यत्नः सफलतां प्रारब्धश्चेत् सुपर्वणि ।
पेकमत्येन शिष्टानां संमत्या चानुयायिनाम् ॥ ३९ ॥

अध्यक्षो वापटिस्टोऽभूद् नृसिंहः कार्यवाहकः ।
सहायकोऽनुमत्यैव गोखले तस्य योजितः ॥ ४० ॥

पञ्च सभ्या उपाध्यक्षाः खापर्डेतिलकावुभौ ।
गङ्गाधरः कन्नडेभ्यो विदर्भेभ्यश्च युग्मकम् ॥ ४१ ॥

मुंजेऽणेयुग्मकं तत्र पूर्वापरविदर्भयोः ।
अनुकमादुपाध्यक्षपदे संघस्य स्थापितम् ॥ ४२ ॥

संघस्य तिलकस्यास्य पश्चाज्जन्मावनीतले ।
मद्रासस्वस्य संघस्य स्थापितस्य चिदांटया ॥ ४३ ॥

उत्तं वीजं च तत् पूर्वं विलम्बेनोद्गतं भुयः ।
घयोमाने न गण्योऽस्ति गर्भघाताद्यधिर्जनैः ॥ ४४ ॥

नासीत् स्पर्धां तयोर्मध्ये समभ्येयानुगावुभौ ।
कार्यसौकर्यास्तद्ध्यर्थं द्विधासीदेककल्पना ॥ ४५ ॥

आसीद् न्यू इंडिया पत्रं पूर्यस्य मुखपत्रकम् ।
केसरी च मराठा च पुणेसंघस्य पत्रकैः ॥ ४६ ॥

प्रजागतरथं विख्याते पुराणामनियामिनाम् ।
साधने तिलकस्यास्नामिति शतं च भारते ॥ ४७ ॥

अन्यस्मिन् ग्रन्थभागेऽहं प्रवक्ष्ये शोभनां कथाम् ।
स्वराज्यसंघमन्त्रस्य सुप्रसारप्रचारयोः ॥ ४८ ॥

आकर्षुं चित्तमिच्छामि पाठकानामतःपरम् ।
मण्डपस्वलयार्तायां मोहिन्यां श्रोतृकर्णयोः ॥ ४९ ॥

सभासदः प्रेक्षकाश्च परिपत्स्थानमागताः ।
तिलकाध्यक्षयोः सर्वे दर्शनस्यागतोत्सुकाः ॥ ५० ॥

उपागतं सभाद्वारं तिलकेन पुरस्कृतम् ।
देशपांडेवेळधीभ्यां साञ्जलिभ्यां नमस्कृतम् ॥ ५१ ॥

सर्गपितृप्रसूनं तत् खापडैवंशभूषणम् ।
दृष्ट्योत्थाय स्वासनेभ्यो जनास्तत्र समागताः ॥ ५२ ॥

आनर्षुं जंघशपैश्च तालिकावादनोत्थितैः ।
सभाध्यक्षं पूरयित्वा ध्वनिभिर्व्योममण्डलम् ॥ ५३ ॥

विलोक्योद्यासनस्थं तं गणेशाख्यं सभापतिम् ।
लोका धै मेनिरे साक्षाद्ग्राप्तो गणाधिपः ॥ ५४ ॥

स्वर्गादिह सभास्थानं सर्वयिज्ञोपशान्तये ।
स्वराज्याप्तैरुद्यमस्य संपूर्णशशेऽञ्जसा ॥ ५५ ॥

महोन्नतं शिरस्त्राणं नृनुमे मुकुटोपमम् ।
धीभारत्योः संनिधानाददिसिद्धयोरुपस्थितिः ॥ ५६ ॥

पाह्माधुर्ये संप्रतीतं सुमुगल्यं विदोपतः ।
नैपुण्याद् नाट्यविद्यायाः सर्वपूज्यकलानिधेः ॥ ५७ ॥

देयताया गुणानर्थं तस्मिन् दृष्ट्या नरोत्तमे ।
भक्त्याभिवादनं षष्ठः सभाम्थानस्यमञ्जनाः ॥ ५८ ॥

वेळधी श्यामलाभ्यक्ष आदी षष्ठेः स्वभाषणम् ।
श्यामलाय प्रतिनिधिप्रेक्षकाणां मुद्रान्वितः ॥ ५९ ॥

सुस्वागतं स्यात् सर्वेषामागतानां समास्थलम् ।
 दूरतो लोककार्यार्थं राष्ट्रभक्त्येकधीमताम् ॥ ६० ॥
 कर्णाटकप्रदेशोऽयं पादन्यासोत्थधूलिभिः ।
 पूतस्तिलकमुख्यानां मन्यते पुण्यधानिति ॥ ६१ ॥
 अस्माभिराहृतं भक्त्या स्वीकार्यं तद् महाजनैः ।
 सुदाम्नः पृथुका यद्वत् कृष्णेन द्वापरे युगे ॥ ६२ ॥
 उदारमनसो यूयं यथमत्यल्पसाधनाः ।
 नित्यसंतुष्टवृत्तीनामस्मदर्षं भवेद् बहू ॥ ६३ ॥
 संस्तुत्यैवं प्रेक्षकांश्च दूरादागतवान्धवान् ।
 कथयामास संक्षिप्य मेलनस्य प्रयोजनम् ॥ ६४ ॥
 अष्टादशशततमे पञ्चोत्तमशतकोत्तरे ।
 पेशवे वत्सरे जातं लोकानां मेलनं पुरा ॥ ६५ ॥
 विल्वग्रामे तदाध्यक्षो वाच्छा देशहिते रतः ।
 महासभायाः कार्ये यः सदा मग्नोऽर्थशास्त्रवित् ॥ ६६ ॥
 प्रशासनस्य तत्काले दीपद्रष्टातिनिर्भयः ।
 भारते योऽङ्कशास्त्रस्य पण्डितो मान्यतां गतः ॥ ६७ ॥
 मुम्बय्यां पारसीसंघे वाच्छामेथौ नरोत्तमौ ।
 राष्ट्रविश्रुतनेतारौ पौरजानपदप्रियौ ॥ ६८ ॥
 तयोर्मध्ये महत् स्थानं प्राप मेधा महामतिः ।
 मानी नेमस्तलोकानामध्वर्युरिति पूजितः ॥ ६९ ॥
 मृत्युना तस्य देशस्य जाता हानिः सुदुस्तरा ।
 तत्कुटुम्बीयशोकांशभाजो भारतवासिनः ॥ ७० ॥
 गोपालो गोखलेषंदपो देशभक्तशिरोमणिः ।
 ख्यातः सेवकवर्गस्य निर्माता भाग्यस्य यः ॥ ७१ ॥

त्यागी वचता सूक्ष्मदर्शी राजनीतिपटुः सुधीः ।
शिक्षणक्षो रचयिता गणितस्य जनप्रियः ॥ ७२ ॥

रानडेयर्मनिष्ठोऽसौ मृदुवाक् ऋतुशीलवान् ।
आङ्ग्लवचतृत्थसंपन्नो निपुणो दूतकर्मणि ॥ ७३ ॥

संपादितमहाकीर्तिः परलोकं गतोऽधुना ।
तेन मग्ना भारतीया दुस्तरे व्यसनार्णवे ॥ ७४ ॥

प्रयच्छतु सदा शान्तिमात्मने तस्य श्रीपतिः ।
शोकदग्धा धयं सर्वे भक्त्या तं प्रार्थयामहे ॥ ७५ ॥

पुरस्कृतं च घालेन भारतोन्नतिकारकम् ।
राष्ट्रसंसत्प्रवेशस्य निर्णयं लोकसंमतम् ॥ ७६ ॥

कर्तुं नेतृजनाः सर्वे सोत्साहा वै भवन्विति ।
संप्रार्थ्यैवं सभासद्भ्यो धन्यवादान् पुनर्ददौ ॥ ७७ ॥

अध्यक्षाभिमुखो भूत्वा समर्प्य सुमनस्त्रजम् ।
तत्कण्ठे सादरं प्राह प्रत्यातो वेळधी सुधीः ॥ ७८ ॥

अलंकुपेन्तु धीमन्तः सभाध्यक्षवरासनम् ।
स्वकीयाननुगृह्णन्तु कृत्या सन्मार्गदर्शनम् ॥ ७९ ॥

अध्यक्षस्थान आसीनः श्रीगणेशमहाशयः ।
मेघगम्भीरया वाचा प्रारेभे स्वाभिभाषणम् ॥ ८० ॥

तिलकं प्रणिपत्यादौ कृत्या तद्बुद्धिगौरवम् ।
असीमत्यागवृत्तिं च भारतीयोपकारिणीम् ॥ ८१ ॥

तस्य शंसन् समुद्दिश्य पण्डितमण्डपस्थितान् ।
स उवाच जनान् सर्वान् भारतोत्कर्षचिन्तकान् ॥ ८२ ॥

धन्या यूयं धयं धन्या देशोद्धारनिकीर्यया ।
तिलकोक्तिं धोनुक्त्वाः प्राप्ताः कर्णाटकं प्रति ॥ ८३ ॥

अध्यक्षस्थानमादाय कर्णाटकमहाजनैः ।

कृतानातिथ्यसत्कारान् राष्ट्रमात्रे समर्पये ॥ ८४ ॥

नार्होऽस्म्यहं गौरवस्य गुणानां निवहस्य वा ।

बेळवीभिर्वर्णितस्य निजस्वागतभाषणे ॥ ८५ ॥

सभाकार्यविरोधोऽपि जनैः कश्चेत् प्रदर्शितः ।

प्रशासनस्य व्यग्रत्वाद् युद्धे जागतिकेऽधुना ॥ ८६ ॥

गच्छति व्यर्थतां सर्वस्तिलकस्य समुद्यमः ।

विनाशयन्ति तत्कार्यं क्रुद्धाः सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८७ ॥

युद्धापकारको यत्न आङ्ग्लशत्रुपुरस्कृतः ।

निन्दन्ति तत्सभां नित्यमेवं भारतशत्रयः ॥ ८८ ॥

विघ्नाभिभूतमार्गोऽयं त्याज्यः सुझविवेकिभिः ।

संप्रतीति जनाः केचिदाहुः प्राप्तस्थितेर्वंशाः ॥ ८९ ॥

अयुक्तं जल्पनं सर्वमुपर्युक्तं मते मम ।

कुत्रापि प्रगतेः पन्था अक्लेशो नैव विद्यते ॥ ९० ॥

कष्टसाध्यं सुखं यत् तद् मानवोन्नतिकारकम् ।

प्राप्तं यच्च विनायासमधःपाताय कल्पते ॥ ९१ ॥

जठरस्वजलस्यापि कम्पनं यस्य दुःसहम् ।

स्वराज्यान्दोलनं तस्य संमतं न कदाचन ॥ ९२ ॥

स्वार्थभौमाङ्ग्लसाम्राज्ये घटकाः कानडादयः ।

सर्धः सह विचाराणामाङ्ग्लानां मन्त्रिमण्डलम् ॥ ९३ ॥

विनियोगं युद्धकाले फगेतीत्यनुभूयते ।

देशस्थितिर्युद्धजन्या भाविनी तैश्च चिन्तयने ॥ ९४ ॥

कानडादिप्रदेशेषु स्वयंशासनपद्धतिः ।

साम्राज्यप्रश्नचर्चायां भागिनः सन्ति नै मदा ॥ ९५ ॥

तादृशी योग्यता देया भारतायेति निश्चितम् ।
 इत्याङ्गलमन्त्रिचर्गाय साग्रहं च निवेदितुम् ॥ ९६ ॥
 आचक्ष्यकमहं मन्ये संस्थायादत्र विनिर्मितिः ।
 कोटिसंख्याधिकाः सन्ति पटे यस्याः सभासदः ॥ ९७ ॥
 महाकार्ययशःप्राप्तिः संघशवितमपेक्षते ।
 भूयाह्यौपो देशकार्ये तीव्रनेमरतपक्षयोः ॥ ९८ ॥
 महासभाप्रवेशाय सर्वे राष्ट्रीयगक्षिणः ।
 आनुकूल्येन कुर्वन्तु राष्ट्रैक्येच्छाप्रदर्शनम् ॥ ९९ ॥
 दास्यव्याधेर्विनाशाय मतैत्र्यं हि महौषधम् ।
 नेतृणां भारतीयानां भिन्नपक्षाभिमानिनाम् ॥ १०० ॥
 नद्यो भिन्ना यथा सर्वा विलीयन्ते महोदधौ ।
 ऐक्याच्छौ पक्षमेदौघा लीनाः सन्तु तथाद्युना ॥ १०१ ॥
 अध्यक्षभाषणं लोकाः प्राशंसन् समयोचितम् ।
 सर्वे ते ह्यन्वमोदन्त तदुक्तं चैक्यगौरवम् ॥ १०२ ॥
 तदन्ते विषया भिन्ना विचाराय पुरस्कृताः ।
 तेषां करोमि निर्देशं मुख्यानामेव केचलम् ॥ १०३ ॥
 देशसैन्ये प्रवेशः स्याद् यूनां भारतवासिनाम् ।
 गुणानां नियमोपतानां पूर्तिमत्त्वात् तदर्थिनाम् ॥ १०४ ॥
 क्षत्रवृत्तिपराः केचित् केचित् क्षात्रपराइमुखाः ।
 अनिष्टोऽयं कृतो मेदः व्यर्थो भारतवासिनाम् ॥ १०५ ॥
 विमोचनं शासनेन बन्धनागारवासिनाम् ।
 कर्तव्यमविलम्बेन जनमाद्याभिलाषिणा ॥ १०६ ॥
 स्वयंसैनिकसेनाया भारतस्याभिगुप्तये ।
 विवृत्तये विनिर्माणं मित्रगण्डहितस्य च ॥ १०७ ॥

होमरूढान्दोलनाय भारतश्यापियोजना-
यिनिर्मित्यै स्थापितव्यं विदुषामेकमण्डलम् ॥ १०८ ॥

स्थानप्रान्तप्रदेशानां हितार्थं लोकनेतृभिः ।
अन्येऽपि विषयास्तत्र चर्चिता निधिता अपि ॥ १०९ ॥

महासभाप्रवेशस्य प्रश्नो विषयसंसदि ।
विषादितो दीर्घकालं तिलकस्यानुयायिभिः ॥ ११० ॥

सर्धेषां संमतिः प्राप्ता चान्ते यालेन धीमता ।
महाकण्ठेन संप्राप्तमैकमत्यमिति धृतम् ॥ १११ ॥

सहर्षस्तेन संजाता नगरप्रामवासिनः ।
प्रेक्षकास्तिलकस्यासन् भाषणं ध्रुतमुत्सुकाः ॥ ११२ ॥

नैकभाषिकपत्राणां वार्तावाहा विचक्षणाः ।
अमेरिकायुरोपस्या भारतस्थाश्च लेखकाः ॥ ११३ ॥

विल्वग्रामं समागच्छञ् ज्ञातुं निर्णयमुत्सुकाः ।
संसभेतृसदस्यानां तिलकोक्तेरनन्तरम् ॥ ११४ ॥

घकतृणामुन्नतं पीठं संप्राप्तस्तिलको यदा ।
विभ्रद्रक्तशिरस्त्राणः श्वेतवासा विगुह्यधीः ॥ ११५ ॥

जयघोषस्तालिकानां नादश्च तुमुलोऽभवत् ।
स घोषो हितशत्रूणां हृदयानि व्यदारयत् ॥ ११६ ॥

देवासुरैः समुद्रस्य सायासं मन्थनं कृतम् ।
अमृतस्यैव संप्राप्त्यै न रत्नान्वेषणाय तु ॥ ११७ ॥

अमृतप्राशनादेव ते देवा यलिनोऽभवन् ।
पराजयाय दैत्यानां सामर्थ्यं च समाप्नुवन् ॥ ११८ ॥

हितो मतः सन्धिरेव देवैः स्वप्रतिपक्षिभिः ।
अमृतावाप्तियत्नस्य यशसे शक्तिलिङ्गुभिः ॥ ११९ ॥

अयं च सन्धिसिद्धान्तस्तिलकेन पुरस्कृतः ।
 शंसामि तस्य तात्पर्यं देववाण्यां यथामति ॥ १२० ॥
 महासभाप्रवेशस्य विचाराय विनिर्मिता ।
 समितिस्तन्निर्णयाय सभा दद्यात् स्वसंमतिम् ॥ १२१ ॥
 सन्धिरिष्टोऽस्ति राष्ट्रस्थपक्षयोर्देशसेविनोः ।
 स्वदेशहितदृष्ट्या च परिस्थितिसमीक्षया ॥ १२२ ॥
 नियमेषु सभायाश्च सूचितं शोधनं च यत् ।
 सदोपमपि तद् ग्राह्यं सद्यो बालानुयायिभिः ॥ १२३ ॥
 प्रवेशानन्तरं कार्यो यत्नो दोषनिवारणे ।
 स्थापितव्यं तदर्थं हि विधिपण्डितमण्डलम् ॥ १२४ ॥
 बेळवी वापटिस्टश्च खापडें तिलकस्तथा ।
 केळकरो नरसिंहश्च भवेयुस्तत्सभासदः ॥ १२५ ॥
 परिस्थितिर्ध्वं देशस्य तिलकेन समीक्षिता ।
 भाषणक्षणपर्यन्तं सुरतस्थाधिवेशनात् ॥ १२६ ॥
 जाता क्षीणबला राष्ट्रसमितिर्भारतेऽधुना ।
 खिन्नोऽस्मि न च ग्रस्तोऽस्मि निराशाजनितामयैः ॥ १२७ ॥
 न राष्ट्रीयसभायाद्या अभवन् शकितसंयुताः ।
 नागा यथा रुद्धवीर्या आसन् स्वातन्त्र्यघोषकाः ॥ १२८ ॥
 तेषां हस्त्यः स्फुलिङ्गो वै प्राज्वलद् ग्रीष्मभानुवत् ।
 विमानिता दुराराध्यैर्यदा मेथानुयायिभिः ॥ १२९ ॥
 प्रशासनेन सर्वत्र कृतं दण्डाचलम्बनम् ।
 आन्दोलनं स्वराज्यम्य भूतं तेनैव निष्पन्नम् ॥ १३० ॥
 लोकाशक्तिर्देवतेव द्विरूपेण प्रतीयते ।
 क्वचित् सौम्यं क्वचिद् घोरं रूपं धत्ते जनेषु सा ॥ १३१ ॥

एकशक्तेः स्वरूपे द्वे भवतोऽन्योन्यपोषके ।

तत्संयोगो बुद्धिमद्भिः कर्तव्यो देशसेवकैः ॥ १३२ ॥

शपितरफता शास्त्रकृद्भिरुत्साहप्रभुमन्त्रजा ।

सुरतोपहृषाच् शिष्टा मन्त्रशपितस्तु केवला ॥ १३३ ॥

सभायां प्रतिवर्षे सा पुच्छदिग्गतिवर्तिनी ।

अधिष्ठानस्य शून्यत्वादन्यशपितद्वयस्य तु ॥ १३४ ॥

अधोगतिं प्रापतुस्ते स्यावनाक्षमतामुमे ।

नैराश्यमन्धकृच्चैव तद्दैन्यं धर्षणातिगम् ॥ १३५ ॥

अकर्मतासमुत्पत्तौ कष्टेनास्तित्वरक्षणम् ।

कृतं ताभ्यां महद् भाग्यं मन्येऽहं भारतस्य तत् ॥ १३६ ॥

शपितत्रयं च संधातुं प्रस्तावोऽयं पुरस्कृतः ।

भूयाच् शपितत्रयोपेता भारतीयसभा पुनः ॥ १३७ ॥

मत्योपायांश्च संप्रेक्ष्य नीरक्षीरविवेकतः ।

गुणदुग्धप्रभृताय प्रदेयुर्निजसंमतिम् ॥ १३८ ॥

त्यजेयुर्दोषभूयिष्ठाञ्ज जलानीय मरालयत् ।

गुणदोषविवेकेन मार्गं भजति पण्डितः ॥ १३९ ॥

शरीरे क्षीणरक्तस्य रोगिणोऽन्तःप्रवेशनम् ।

विदुद्धनचरषतस्य कारयेत् सच्चिकित्सकः ॥ १४० ॥

ताडनं पयसामेव व्यर्थ एव परिश्रमः ।

रोगनाशाय वैद्यस्य प्रयत्नस्तद्विना कृतः ॥ १४१ ॥

तेजोहीनत्वमापन्ना भारतीयसभाधुना ।

तेजस्वितासमुत्पत्तिः कथं तस्यां भवेदिति ॥ १४२ ॥

सभायाः सूत्रधारेषु विद्यन्ते बहुसंख्यया ।

निष्पक्षपातिनः सुशा देशस्थितिसमीक्षकाः ॥ १४३ ॥

उत्सुकाः स्वागतं कर्तुमस्मन्मित्रानुयायिनाम् ।
भारतीयसभास्थाने सादरं हर्षनिर्भराः ॥ १४४ ॥

तेषामेव प्रयत्नेन सभाद्वारमपावृतम् ।
किञ्चिदस्मत्प्रवेशाय मुम्यव्यामधिवेशने ॥ १४५ ॥

अस्मत्पक्षसभासद्भिश्चेतरैर्देशसेवकैः ।
सद्बुद्धेर्देशकं तेषां सहकार्यस्य संप्रति ॥ १४६ ॥

पाणिं पुरस्कृतं मित्रैर्नेमस्तैः स्वागताय नः ।
गृहीत्वा पाणिभिः सर्वैरस्तपशीयबन्धुभिः ॥ १४७ ॥

हस्तान्दोलनमस्माभिः कार्यमेवेति मे मतिः ।
स्वराज्यान्दोलनस्यैवं कुर्याम समुपक्रमम् ॥ १४८ ॥

भवद्भिरभिगन्तव्यं लख्नौराष्ट्रसभां प्रति ।
सभाकार्ये यशःसिद्धिरुपस्थित्यैव संभवेत् ॥ १४९ ॥

मातृदर्शनयोगोऽयं चिरकालात् समागतः ।
सिद्धा भवन्तु सेवायै कर्तुमात्मसमर्पणम् ॥ १५० ॥

साशङ्काध्यात्र ये सन्ति सुहृदो ये विरोधकाः ।
तानहं प्रार्थये कर्तुं स्वविचारप्रदर्शनम् ॥ १५१ ॥

सर्वानुमत्तिसिद्ध्यर्थं प्रयत्नेऽहं यथामति ।
आक्षेपाणां खण्डनाय समाधानाय शङ्किनाम् ॥ १५२ ॥

कालोचिताभिः कृतवान्नं भाषणम्य मृदुपितभिः ।
अन्योक्तध्रुवणोत्कण्ठस्तिलकः स्वासने स्थितः ॥ १५३ ॥

व्यासपीठं समागत्य यहयः संमतिं ददुः ।
तिलकोपितः सभामध्ये न कंन्यापि विरोधिता ॥ १५४ ॥

उपातिष्ठञ्जनाः स्तोतुं निन्दितुं य पुरागताः ।
स्पर्धां प्रदर्शयामासुस्तिलकः च प्रशंसितुम् ॥ १५५ ॥

मुंजेऽयं नागपूरस्थश्चाच्युतो मुम्वईगतः ।

परंजये पुण्यपौरधान्ये साशङ्कवृत्तयः ॥ १५६ ॥

जगज्जुः संमतिं चोच्चैरात्मनो बल्लुभापणैः ।

प्रतस्थिरे सभास्थानाद् निबद्धा ऐक्यरज्जुभिः ॥ १५७ ॥

सूत्रधारः परिपदः कर्णाटकधुरंधरः ।

गङ्गाधरः ख्यातकीर्तिर्ददौ संसन्निमन्त्रणम् ॥ १५८ ॥

सायमंतिमठस्थाय गान्धये त्यागमूर्तये ।

आगन्तव्यमलंकृतुं सभास्थानं सहानुगैः ॥ १५९ ॥

अवलोन्य समारम्भं गङ्गाधरमुपागतम् ।

दर्शनेनैकमत्यस्य हृष्टोऽहं गान्धिरग्रधीत् ॥ १६० ॥

ब्रह्माख्येण मृतः स्वमालुरुदरे पाण्डोः कुलस्याङ्कुरो

मेने द्रोणसुतः परंतु विभुना कृष्णेन संजीवितः ।

द्रौण्यस्यप्रतिकारकं करगतं दिव्यं स्वचक्रायुधं

क्षित्वा पार्थसुतप्रियोदरगतो गर्भस्तदा रक्षितः ॥ १६१ ॥

तद्दद् दण्डभयेन भारतजनस्वाराज्ययत्नो मृतो

मेने त्वाङ्गलगणः परंतु तिलकः संजीवयामास तम् ।

विल्वग्रामसभासु भिन्नमतयोः सुश्लाघ्यसंध्युद्यमा-

दैन्यं चाखिलभारते समुदितं तद्दिव्यवाग्वैभवात् ॥ १६२ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे विल्वग्रामपरिषद्बृत्तान्तनामा

एकपञ्चाशस्तरङ्गः ।

द्वापञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

- सुवार्तां प्रकटीकर्तुं संघस्य शुभजन्मनः ।
विल्वग्रामे सभायां वै भाषणं तिलकोऽकरोत् ॥ १ ॥
- श्रीगणेशो विदर्भस्थो वस्तुः प्राणा बहिःश्वराः ।
उपाविशद् महाभागः सभाध्यक्षपदासने ॥ २ ॥
- तत्सभास्थानमायाताः सहस्राणि सहस्रशः ।
नरा नार्यश्च ग्रामस्थाः सर्वधर्मानुयायिनः ॥ ३ ॥
- लिङ्गायतेषु ये मुख्याश्चक्रिरे ते परिश्रमम् ।
कार्यक्रमं सभायार्थं कर्तुं लोकमनोहरम् ॥ ४ ॥
- द्वेषिणः संघकार्यस्य वर्तन्ते लिङ्गधारिणः ।
इति द्रुयन्तो लोकास्तु सभां दृष्ट्वा निरुत्तराः ॥ ५ ॥
- लिङ्गधारिण आयाता वसवाचार्यपन्थिनः ।
ग्राहणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा हरिजना अपि ॥ ६ ॥
- घिलुप्तोऽभूज् जातिभेदो धर्मभेदोऽपि तत्स्थले ।
तिलकं संमुखं दृष्ट्वा जगन्नाथं यथोत्कले ॥ ७ ॥
- सभास्थानं समुत्फुल्लं सहस्राननकाननम् ।
नानावर्णेशिरस्त्राणपुष्पशोभाभिरञ्जितम् ॥ ८ ॥
- उच्चासनस्थितस्तस्मिन् वनोपमसभास्थले ।
सादृश्यं तिलको लेभे हरेः करिशिरोभिदः ॥ ९ ॥
- समारेमे सभाकार्ये सभाध्यक्षो महाशयः ।
विनोदप्रचुरैर्यैर्यैरर्थगर्भैः प्रसन्नवाक् ॥ १० ॥
- विद्यते विभवयिष्यातः पण्डितस्तिलकाभिधः ।
घफना च विषयस्तस्य स्वराज्यप्रापकोद्यमः ॥ ११ ॥

संयोगोऽयं महानत्र रत्नकाञ्चनयोरिव ।

सुदुर्लभः सुखं प्राप्तो दैवयोगात् सभासदाम् ॥ १२ ॥

उपाकर्मादिकार्येषु पञ्चगव्यं द्विजः पिवेत् ।

कायवाह्मनसां शुद्ध्या उपाध्यायस्य शासनात् ॥ १३ ॥

आहरेद् विविधा इष्टीस्तत्पश्चाच्च यथाविधि ।

धारणं यज्ञसूत्रस्य ब्रह्मयज्ञं समन्त्रकम् ॥ १४ ॥

कर्मान्तेऽथभृथस्नानं पुरोडाशस्य सेवनम् ।

आचार्यादाशिपः प्राप्य विन्देच्च कृतकृत्यताम् ॥ १५ ॥

पञ्चगव्यसमं ज्ञेयं भाषणं मम सज्जनैः ।

पेयं कष्टेन कर्मादावात्मभूत्यभिलाषिभिः ॥ १६ ॥

गर्हणेवावभृथस्नाने तिलकस्य सरस्यती ।

उपदेशः पुरोडाशः सेव्यः सर्वसभासदाम् ॥ १७ ॥

श्रीकृष्णतनयः प्राह रहस्यज्ञं मुनिं प्रति ।

अत्राद्योपस्थितान् लोकानुपदेष्टुं त्वमर्हसि ॥ १८ ॥

भृङ्गेण पोषितः कीटः भृङ्गत्वं विन्दते स्वयम् ।

नित्यं भृङ्गस्य रूपस्य चिन्तनादिति कथ्यते ॥ १९ ॥

निदिध्यासात् स्वराज्यस्य प्रपदे तिलकः स्वयम् ।

तन्मयत्वं स्वराज्येन न्यायतो भृङ्गकीटयोः ॥ २० ॥

सेनापतिर्यथा स्कन्दो देवानां स्वर्गवासिनाम् ।

भारते तिलकस्तद्द्रु देशभन्तदलाग्रणीः ॥ २१ ॥

तदाज्ञाकारिणः सर्वे वयं भारतवासिनः ।

युयुत्सवः करे धृत्वा शिरस्तत्कार्यसिद्धये ॥ २२ ॥

आश्वासनं दद्याम्येते त्यदादिष्टेन चर्त्मना ।

सर्धत्यागेन गन्तारः स्वराज्याय धृतव्रताः ॥ २३ ॥

सभाध्यक्षः श्रीगणेश उन्तवैद्यं समुपाविशत् ।

आसने व्यासपीठस्थे महाहं च सुखप्रदे ॥ २४ ॥

तत्पश्चात् तिलकं प्राप्तं व्याख्यानस्थानसंनिधिम् ।

आदृत्य सहसा लोकाः स्वागतार्थं समुत्सुकाः ॥ २५ ॥

चक्रिरे गर्जनामुच्चैस्तिलकस्य जयोऽस्त्विति ।

तन्निनादः सभाकाशं व्याप्य व्योमपथं गतः ॥ २६ ॥

निनादोऽसौ स्वागतस्य क्रमादुपशमं गतः ।

आत्मनः प्रवृत्तिं प्रापुः सभास्थानसभासदः ॥ २७ ॥

दर्शनात् पूर्णचन्द्रस्य प्रोद्गतोर्मिर्महोदधिः ।

अन्ते राव्याः समाप्नोति शान्तिं नौजनवाञ्छिताम् ॥ २८ ॥

वक्ष्ये निर्मितसंघस्य स्वरूपं सप्रयोजनम् ।

देशवान्धययोधाय क्षानार्थं चाधिकारिणाम् ॥ २९ ॥

स्वराज्यसंघ इत्यस्य एभिधानं यथाक्रमम् ।

स्वराज्यप्राप्तिर्देशो घोषितस्तद्विधातृभिः ॥ ३० ॥

यत्ने भारते राज्यं तस्मिन् स्वत्वं न विद्यते ।

तदुत्पत्त्यं यत्नशीलः संघोऽयं सततं भवेत् ॥ ३१ ॥

प्रजानां शासनार्थं च राज्यशक्तिर्द्विधा भवेत् ।

अव्यक्तव्यपतरूपाभ्यां भूपमन्त्रिसमाखया ॥ ३२ ॥

मायाविनो मन्त्रिणश्च भागिनो गुणदोषयोः ।

यथा निन्दन्त्यपहृताः शंसन्त्युपहृतास्तथा ॥ ३६ ॥

विचलन्ति पथो न्याय्याद् मन्त्रिणो मोहलोलुपाः ।

अलिप्तत्वादर्कृत्त्वाद् न दोषः परमात्मनि ॥ ३७ ॥

ब्रह्मस्थानगतः सप्राद् संपूज्यः सर्वभारते ।

न कारणं विरोधस्य प्रजायास्तस्य वर्तते ॥ ३८ ॥

लोकस्य सुखदुःखानां हेतुस्तदधिकारिणः ।

प्रचरन्ति श्वेतकाया भारते दण्डधारिणः ॥ ३९ ॥

नियुङ्क्ते तान् निजपद् आङ्ग्लीयं मन्त्रिमण्डलम् ।

नाधिकारो भारतस्य नियुक्तावधिकारिणाम् ॥ ४० ॥

अधिकारिनियुक्तिं च हिन्दस्थं मन्त्रिमण्डलम् ।

कुर्याद् यथा कानडादिप्रदेशेषु करोति ह ॥ ४१ ॥

कानडास्ट्रेलियादीनां स्थानं बन्धुपदोपमम् ।

आङ्ग्लराष्ट्रकुटुम्बेऽस्मिन् गण्यते नीतिकोविदैः ॥ ४२ ॥

स्वातन्त्र्यं शासनस्यास्ति संपूर्णं तन्निवासिनाम् ।

प्रमाणं निर्णयस्तेषां मन्त्रिणां गृहकर्मसु ॥ ४३ ॥

हस्तक्षेपस्याधिकारो नाङ्ग्लमन्त्रिगणे स्थितः ।

यसाहतस्वराज्यस्य रूपमेतद् मयोदितम् ॥ ४४ ॥

सर्वे कुर्वन्ति कार्याणि विभक्ता इव बान्धवाः ।

इंग्लेन्दे प्रति सर्वेषां ज्येष्ठबन्धुमिवादरः ॥ ४५ ॥

आकाङ्क्षा भारतीयानां भूयात् तद्योग्यताञ्जसा ।

स्यात्तन्व्यगिरियात्रायाः प्रथमं तच्छुभं पदम् ॥ ४६ ॥

विजेता जितराष्ट्रस्य मन्यते पालकोऽस्म्यहम् ।

सद्धानीकरणं तस्य कर्तव्यं प्रथमं मम ॥ ४७ ॥

एवं जिताङ्कितत्वं स समर्थयति शाश्वतम् ।
सन्नानीकरणं दूरं याति क्षितिजसंनिधम् ॥ ४८ ॥

नरस्याहानमर्यादा ह्यष्टादशवयोवधिः ।
एकविंशतिवर्षाणां कालो वा गण्यते बुधैः ॥ ४९ ॥

राष्ट्रस्य कालमर्यादा सन्नानारम्भपर्वणः ।
कृता केनापि विदुषा नीतिशास्त्रे न लभ्यते ॥ ५० ॥

कालायनं चाशुभस्य तच्च विघ्नेन योजयेत् ।
इति स्वीक्रियते नीतिराङ्गलराज्यस्य चालकैः ॥ ५१ ॥

सन्नानोऽहं दुःसहं मे दास्यपञ्जरजीवनम् ।
यतते बन्धमोक्षाय विहगः पञ्जरस्थितः ॥ ५२ ॥

आक्रोशो जितराष्ट्रस्य दास्यान्ताय निशम्यते ।
शिष्टराष्ट्रैः क्षणे यस्मिंस्तस्मिन्क्षद्दशात्ययः ॥ ५३ ॥

स्वराज्यसंघनिर्मित्या राष्ट्रानि प्रति भारतम् ।
उच्चैः शम्नोति गदितुं स्वदास्यरुलेशयातनाः ॥ ५४ ॥

उद्दीप्तभायनावेगात् स्वास्थ्यभङ्गोऽभिजायते ।
प्रशासनस्याधिकारे रक्तशोषणभीषणे ॥ ५५ ॥

मन्मते सुगमः पन्थाः कर्तव्या महती फटा ।
निर्विषेणोरखेणेव जनैः स्वातन्त्र्यलोलुपैः ॥ ५६ ॥

निर्विषस्यापि सर्पस्य फटाटोपं भयङ्करम् ।
अवलोक्य पलायन्ते प्राणिनो भयकातराः ॥ ५७ ॥

नाघरुन्धन्ति ते मार्गं मृगा वन्यास्तृणाशनाः ।
गन्तुकामस्य सर्पस्य काननस्थं थिलं निजम् ॥ ५८ ॥

उदात्तं ध्येयमस्माकं निर्दोषं साधनं तथा ।
विशन्तु निर्भयाः संप्रे जनाः स्वातन्त्र्यलिप्तयः ॥ ५९ ॥

उप्तधीजस्तरुर्धत्ते फालेनैव यथा फलम् ।
 शीतातपातिघृष्ट्यादिविध्नेभ्यो यदि रक्षितः ॥ ६० ॥
 वयं सर्वे तरोस्तस्य रक्षका इव संस्थिताः ।
 विरलस्य भवेद् भाग्यं भोक्तुं तस्य फलं स्वयम् ॥ ६१ ॥
 भवितारः पुत्रपौत्रा अस्माकं फलभागिनः ।
 आशायुक्तधियः सर्वे कुर्वन्तु तरुरक्षणम् ॥ ६२ ॥
 स्थानं सत्यं देवलोके निरासक्तस्य योगिनः ।
 न तथाप्यश्नुते योगी देहत्यागं विनामृतम् ॥ ६३ ॥
 स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
 विश्वस्यैतत् प्रभोर्वान्यं वर्तितव्यं जनैः सदा ॥ ६४ ॥
 पीत्वा वाक्पामृतं लोकास्तिलकानननिःसृतम् ।
 साह्यं कर्तुं विनिश्चिन्त्युः कार्यं तेन पुरस्कृते ॥ ६५ ॥
 यिल्वग्रामे तिलकवचनैर्घोषिता देशभक्ताः
 कृष्णाभीमातटगतमहाराष्ट्रदेशेषु चेरुः ।
 गोदावर्यास्तटगतविदर्भेषु चर्धाप्रणीता-
 वैष्णवपूर्णाविमलसलिलापूतभूपूत्तरासु ॥ ६६ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे तिलकोपदेशनामा द्वापञ्चाशत्तमोऽङ्कः ।

त्रिपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

गृहाभिमुखवर्त्मभिस्त्वनलघाहनाधिष्ठितैः

पुरीं स्वसहकारिभिः परिपदः स्थलात् प्रस्थितैः ।

स्वसंघदृढताप्तये कृतमतीय वाङ्मन्थनं

सुवेगगतिमांस्तदा खलु स्वराज्यसंघोऽभवत् ॥ १ ॥

मधिताथो विचारस्य संचारैस्तु महात्मनः ।

आवश्यको दक्षिणस्य प्रान्तेषु स्यादिति स्थितिः ॥ २ ॥

स्वसंघदार्ढ्यनिष्पत्तयै कर्णाटकविदर्भयोः ।

आन्ध्रवङ्गकलिङ्गेषु सिन्धुगङ्गातटेऽप्यपि ॥ ३ ॥

कर्तव्या परिपत् पौरैर्नगरेऽहमदाभिधे ।

काले समीपे तत्रस्थैर्निश्चितं स्नेहिभिस्तदा ॥ ४ ॥

भवेत्केळकरस्तस्याः सभाध्यक्षोऽतियुद्धिमान् ।

तत्र यातु महाभागस्तिलको लोकनायकः ॥ ५ ॥

निमन्त्रितः पौरमुख्यैः संघकार्यहितेच्छुभिः ।

उपदेशः स्वमन्त्रस्य चोद्देशः संघनिर्मितः ॥ ६ ॥

अज्ञानस्येति लोकानां विनाशो हेतयस्त्रयः ।

तिलकस्तद्धेतुपूर्थं कर्तव्येषामिभाषणम् ॥ ७ ॥

अधिकारः स्वराज्याप्तेर्जन्मसिद्धोऽस्ति देहिनः ।

तन्प्रयत्नप्रतीकारं न षड्धित् कर्तुमर्हति ॥ ८ ॥

द्रष्टा स्वराज्यमन्त्रस्य तिलको मानयानृषिः ।

मानार्थम्योदयान् तस्य यिनश्यति तमोऽद्भुता ॥ ९ ॥

दातव्यं तेन लोकेभ्यो ज्ञानं मुलभया गिरा ।

ज्ञानार्थं सहकार्यं च भारतोजातकर्मणि ॥ १० ॥

प्राप्य पुण्यपुरीं शीघ्रं खापडैतिलकायुभौ ।

विश्रान्त्यर्थं गतावल्पकालं सिंहगडालयम् ॥ ११ ॥

जिल्हासंसन्निमित्तेन सर्वेऽपि व्यवसायिनः ।

पौरा जानपदा याता अहंमदनगरं प्रति ॥ १२ ॥

आकर्षिता असंख्याता दलिता भ्रामघातिनः ।

तिलकोऽयुत्सवं मन्ये यास्यत्येधेति घातया ॥ १३ ॥

यथाकालं समायातरितलकोऽप्यशसंयुतः ।

नगरस्थानकं पौगः स्यागतार्थं समाययुः ॥ १४ ॥

पुत्रमुखमार्गेषु तोरणध्वजशोभिषु ।

रथारूढो जनैः सर्वैर्नतो घालोऽभियन्दितः ॥ १५ ॥

न घाहितस्तुरङ्गाभ्यां रथो घालस्य घर्मसु ।

युष्कैर्वाहितः सर्वैः स रथो घालपूजकैः ॥ १६ ॥

जगन्नाथस्य यात्रायां यात्रिका रथघाहकाः ।

रथस्थानां देयतानां यथा भयितसमन्विताः ॥ १७ ॥

भृत्या कराभ्यां ते रज्जुं गतिमन्ते रथे जडम् ।

पुष्यन्ति तेन संजातं मत्वा घन्यं रथजीयितम् ॥ १८ ॥

रथम्यं घामनं दृष्ट्या पूर्वेणापं यिनदपति ।

इत्युक्तयोर्धः स्यन्दनस्थान् देयानर्गन्ति भायिकराः ॥ १९ ॥

तथा भाषनया लोकाः प्रेरितास्तिलकप्रभुम् ।

उद्दुरभ्यान् मोषयित्वा नगरेऽग्नय तद्द्रव्यम् ॥ २० ॥

चितले स्वागताध्यक्षस्तस्मै मालां समर्प्य च ।
सादरं तत्करं धृत्वा व्यासपीठं निनाय तम् ॥ २३ ॥

श्रोतारः सर्वेण्यो जातिभ्यश्चानुयायिनः ।
धर्माणामपि सर्वेषां प्रापुः संसत्स्थलं प्रति ॥ २४ ॥

तिलकोऽपि समायातः कंचित् कालं सभागृहम् ।
तद्भाषणं पृथग् जातं सायं पण्यचतुष्पथे ॥ २५ ॥

विल्वग्रामे चर्चितानां विषयाणां च भाषणे ।
ऊहापोहः सभासद्भिः कृतो जिल्हाधिवेशने ॥ २६ ॥

भारतस्थितिमालोच्य देशदुःखनिदानवित् !
चिकित्सां सूचयामास नरसिंहो स्वभाषणे ॥ २७ ॥

निर्मूलनाय तद्दयाधेः स्वराज्याप्तिर्महौषधम् ।
अब्रवीत् तिलको द्रष्टा संघस्थापनपर्यणि ॥ २८ ॥

एवं प्रदर्शितं वर्त्म नृसिंहेन स्वभाषणे ।
चकार विस्तरं तस्य तिलको निजभाषणे ॥ २९ ॥

सायं विराट्सभाध्यक्षो चाक्कीलञ्चौकरोऽभवत् ।
वयोवृद्धः स्थितप्रज्ञो ग्रामस्थजनवन्दितः ॥ ३० ॥

चौकररितिलकं स्तुत्वा प्रार्थयामास सादरम् ।
वाचैताननुगृह्णातु सभास्थानागताश्च जनान् ॥ ३१ ॥

निमन्त्रितो जनैः सर्वैर्नगरं प्रेमपूर्वकम् ।
आतिथ्येनातिसंतुष्टो धन्यवादान् ददाम्यहम् ॥ ३२ ॥

संमानितः पूर्णमेव स्वागतातिथ्यकर्मभिः ।
स्वराज्यसंघसाहाय्यं करोमि खलु याचनाम् ॥ ३३ ॥

देवानि संघसाहाय्यं मनस्तनुधनानि ह ।
देवानाममृतप्राप्तिर्जाता तत्तपसा चिरम् ॥ ३४ ॥

द्रव्यबुद्धिशरीराणां शक्तेर्दानं तपः स्मृतम् ।
सर्वस्वार्पणकर्तारो लभन्ते ब्रह्मणः पदम् ॥ ३५ ॥

आप्नुवन्त्यैहिकं लाभं न तत्राश्चर्यकारणम् ।
पुण्यं सर्वं त्यागमूलं ततः शान्तिस्ततः सुखम् ॥ ३६ ॥

संघनिर्दिष्टमागौऽयं निर्दोषः सुज्ञसंमतः ।
प्रवर्तितोऽधुनास्माभिर्भारतोत्कर्षचिन्तकैः ॥ ३७ ॥

अवलोक्य सभां हीनामात्मप्रियसखैश्च ताम् ।
तिलकः शोकसंविग्नः प्राह गद्गदया गिरा ॥ ३८ ॥

मित्रवर्यो देशपाण्डे देशभक्तः सुबुद्धिमान् ।
दिव्यं नीतो निर्घृणेन मृत्युना पाशधारिणा ॥ ३९ ॥

तस्य पश्चाद् धुरीणत्वं महाभागेन स्वीकृतम् ।
चित्तलेवंशजातेन विदुषा स्थिरबुद्धिना ॥ ४० ॥

उपस्थिता जना अद्य पौरजानपदा इह ।
दृश्यन्ते प्रेरिताः सर्वे भारतोद्धारचेतसा ॥ ४१ ॥

कृत्वाभिनन्दनं तेषां भगवन्तं नमाम्यहम् ।
कुरु हृत्सु स्थिरं तेषां चैतन्यं तद् नयोदितम् ॥ ४२ ॥

कामये देशकार्यार्थं निर्भयाः सत्यघादिनः ।
शुचानो याल्लघुद्वाश्च युवत्यश्च भवन्तिवति ॥ ४३ ॥

प्रतिपाद्य द्विव्याख्याने तिलको लोकनायकः ।
विरयातां पुण्यनगरीं जगामानुजनेः सह ॥ ४४ ॥

वर्षेऽस्मिँल्लोकमान्यस्य वयसः पष्णिपूर्वता ।
भक्षितेति समारोहः कर्तव्यो भारते जनेः ॥ ४५ ॥

प्रादुरासीद् विचारोऽयं देशमेयकमण्डले ।
प्राप्ताः पुण्यपुर्गीं मुन्यान्तर्धर्मनुयायिनः ॥ ४६ ॥

मुग्धव्याश्च महाराष्ट्रात् कर्णाटकविदर्भतः ।
 सौराष्ट्रात् सिन्धुदेशाच्च देशभक्ताः समाययुः ॥ ४७ ॥
 कार्यक्रमो निश्चितस्तैस्तस्य सुविस्तृतः ।
 ध्याख्यानानि तथा चर्चा देवताराधनानि च ॥ ४८ ॥
 अन्नवस्त्रादिदानानि संगीतं च कलाविदाम् ।
 प्रार्थना सर्वधर्माणां पूज्यस्थानेषु सज्जनैः ॥ ४९ ॥
 आयुरारोग्यवृद्ध्यर्थं तिलकस्य महात्मनः ।
 एकसप्ताहपर्यन्तं करणीयो महोत्सवः ॥ ५० ॥
 यवत्मालप्रामवासी परांज्पेकुलसंभवः ।
 उवाच नृहरिर्नेतृस्तिलकस्यानुगः सुधीः ॥ ५१ ॥
 विदुषां वै विचाराय सूचयामि यथामति ।
 तिलकस्य महासेवा विधुतापिलभारते ॥ ५२ ॥
 तेन चीर्णं तपो घोरं त्रिंशद्घटसरसंमितम् ।
 उत्थानाय प्रसुप्तस्य भारतस्य दिवानिशम् ॥ ५३ ॥
 स्थापयित्वा नवं संघं स्वराज्यस्य प्रचोदिताः ।
 प्राप्तये चान्धवाः सर्वे काले निकटवर्तिनि ॥ ५४ ॥
 केसरपत्रसंस्थाया निघेस्नेन कृतो व्ययः ।
 आन्दोलनार्थं विहातं द्रव्यस्येति विषश्चिनाम् ॥ ५५ ॥
 द्रव्यस्य नचकार्यायाचश्यकः संग्रहो भवेत् ।
 समारम्भदिने तस्मै दातव्या गुरुदक्षिणा ॥ ५६ ॥
 रूपकाणामेकलक्षं लक्ष्यं समुचिन्नं भवेत् ।
 संमतिं प्रार्थये चाप्र युष्माकं दीर्घदर्शिनाम् ॥ ५७ ॥
 धृत्या नद्भुतं पापयं युष्मिन्मद् रोमहर्षणम् ।
 धेनित् प्रदर्शयामासुः संमतिं तालिवादनैः ॥ ५८ ॥

नरासिंहादयः सभ्या मुंजेगङ्गाधरादयः ।
 कर्णाटकविदर्भस्था अग्रयन् साधु साधिवति ॥ ५९ ॥
 रूपकाणामेकलक्षं संचेतुं हि विशेषतः ।
 महाराष्ट्रे भवेद् योग्यः कालो मासत्रयावधिः ॥ ६० ॥
 श्रुतिरम्योऽपि संकल्पो साध्यो भवति वा न वा ।
 इति चिन्तायुताः केचिद् व्यवहारपरायणाः ॥ ६१ ॥
 तथाप्यनुमतिं सर्वे ददुस्तां सूचनां प्रति ।
 कंचित् कालं समालोच्य होकाग्रमनसा स्थितिम् ॥ ६२ ॥
 महाजनाः पुण्यपुर्यास्तिलकस्थानुयायिनः ।
 चक्रिरे सूचिकामेकां स्वयंस्फूर्त्यानुदानिनाम् ॥ ६३ ॥
 सत्तसहस्ररूप्याणां विनायासेन संग्रहः ।
 अत्यन्ताल्पावधौ जातस्तेन सर्वेऽपि नन्दिताः ॥ ६४ ॥
 निश्चितं जुलईमासे त्रयोविंशं दिनं शुभम् ।
 इति प्रकाशितं पत्रे समितेरधिकारिभिः ॥ ६५ ॥
 सप्ताहोऽपि न संपूर्ण उपलब्धोऽनुयायिनाम् ।
 दूरस्थानां पुणेपुर्याः कर्तुं द्रव्यस्य संग्रहम् ॥ ६६ ॥
 प्रकाशितं सर्वमान्यैर्धुंरीणैः पत्रकं शुभम् ।
 एतं दिग्दर्शनं तत्र देयेति गुरुदक्षिणा ॥ ६७ ॥
 भक्त्यार्चन्तु गुरुं सर्वे भारतोद्धारचिन्तकाः ।
 निलकं द्रव्यदानेन पष्टयद्दीपूर्णतादिने ॥ ६८ ॥
 पत्राम्याधःस्थले येषां स्वाक्षरी नामदर्शिनी ।
 आसीद् धै यर्णनं तेषां संक्षेपेण करोम्यहम् ॥ ६९ ॥
 पदवर्धनकुले जातः तपस्वी योगविदपिः ।
 अण्णानाम्ना सुप्रसिद्धो महागष्टे चिकित्सकः ॥ ७० ॥

दानशूरेषु खाण्डे कलौ कर्णौ यथा पुरा ।
 विदुर्भेषु स्यात्क्रीर्तिस्तिलकस्य सुहृत् प्रियः ॥ ७१ ॥
 गणेश इति विख्यातो विधिदानां शिरोमणिः ।
 तिलकेन न्यायकार्यं मुख्यमन्त्रीति वर्णितः ॥ ७२ ॥
 सातारानगरे स्यात्तः करंदीकरवंशजः ।
 स्नेहेनाभाषितो बाल्यात् तिलकेन सखेति यः ॥ ७३ ॥
 नेनेकुलसमुत्पन्नोऽभिधयाण्णेति विश्रुतः ।
 कुशलो व्यवहारक्षो मुग्धापुर्यां प्रतिष्ठितः ॥ ७४ ॥
 विल्वग्रामाग्रणीः प्राणास्तिलकस्य वहिश्चराः ।
 शिरोमणिस्तैलकानामासीद् गङ्गाधराभिधः ॥ ७५ ॥
 नागपुरे बालकृष्णो नेत्ररोगचिकित्सकः ।
 निःसीमस्तिलकप्रेमी मुंजेवंशविभूषणम् ॥ ७६ ॥
 नीतं ययो समर्थस्य चाग्भाण्डारस्य संग्रहे ।
 स्थापितं मन्दिरं येन देवोपाह्वः स शंकरः ॥ ७७ ॥
 उभते दिने पुण्यपुर्यां भारते चाखिले जनाः ।
 उच्चैरुद्गीरयामासुस्तिलकाप्यानकं शुभम् ॥ ७८ ॥
 संपादितः सुप्रभाते ग्राहणैः श्रुतिवित्तमैः ।
 विधिः पट्यवद्दपूर्त्यर्थे यथाशास्त्रं समन्वकम् ॥ ७९ ॥
 प्रातर्विप्रेः प्रदत्ताशीन्यस्ता मन्त्राक्षता अपि ।
 देयतानां दर्शनाय प्रतस्थे तिलको गृहात् ॥ ८० ॥
 पुण्यग्रामाधिविप्रेः शं देधीं योगेश्वरीं क्रमात् ।
 प्रणम्य मन्दिरं गत्वा विप्रेभ्यो दक्षिणां ददौ ॥ ८१ ॥
 व्याजेन दत्तपूजायाः त्रिदेवी यत्र पूज्यते ।
 प्रफ़दाने त्रयीं विद्या यत्र दिव्येन तेजसा ॥ ८२ ॥

परार्थाय रता यस्य मनोवाक्कायशक्तयः ।

यद् महर्षितपः पूतं पावनं च मनीषिणाम् ॥ ८३ ॥

तस्याश्रमपदं प्राप्त आशिषामभिलाषया ।

कर्मयोगी भाष्यकारस्तिलकः प्रश्रयानतः ॥ ८४ ॥

पुरतो योगिनं दृष्ट्वा स्वासनस्थं विनायकम् ।

शानवृद्धं तपोवृद्धं पदप्रणतवत्सलम् ॥ ८५ ॥

आयुर्वेदेऽपि निष्णातमाल्योपाधिभिषग्वरम् ।

दैव्यासुरीमानुषीणां चिकित्सानां च क्रोविदम् ॥ ८६ ॥

कृताद्विकचिधिं दत्तभक्तवृन्देन सेवितम् ।

मुनिं प्रसन्नवदनं प्रणनाम कृताञ्जलिः ॥ ८७ ॥

तीर्थसंचारसत्कृत्यपुण्ययोस्तस्य पादयोः ।

सत्याशिपोऽपेक्षमाणो निधाय निजमस्तकम् ॥ ८८ ॥

स्वासनादृषित्थाय तिलकं परिपस्वजे ।

दीर्घायुश्चिन्तयन् प्राह जीवैव त्वं शतं समाः ॥ ८९ ॥

कृतमेघ महाकार्यं तप प्रेरणया जनैः ।

प्राप्नुयन्तु जना दीर्घं कालं त्वन्मार्गदर्शनम् ॥ ९० ॥

नम्रवाक् तिलको वाष्पकृद्कण्ठोऽधुलोचनः ।

विनायकाय गुरवे द्ददी सादरमुत्तरम् ॥ ९१ ॥

माता पिता पितृव्यश्च रामकृष्णो विशां परः ।

केरुनानाभिधदृष्ट्रे गणितज्ञशिखामणिः ॥ ९२ ॥

विष्णुशास्त्री जिन्सिवाले मयंभो माधवस्तथा ।

मम पूज्या गताः सर्वे दिग्भेते तथेतरे ॥ ९३ ॥

मद्भाग्याद् देशभाग्याद्य भयानेयावदिष्यते ।

भयपद्मनमस्वारः पूज्यांस्तानपि गच्छतु ॥ ९४ ॥

मालाकारो यथा वृक्षमूलमेवाभिपिञ्चति ।
तेन सर्वस्य वृक्षस्य भवत्येवाभिपिञ्चनम् ॥ ९५ ॥

तदुक्त्वा च पुनः कृत्वा नमस्कारं निववृते ।
स्वगृहं यत्र संप्राप्तो सानुयायिसुहृद्गणः ॥ ९६ ॥

विदर्भात् प्रस्थिताः सभ्याः समारम्भदिदृक्षवः ।
संदेशं प्रेषयामासुः प्रदातुं पूर्वसूचनाम् ॥ ९७ ॥

पूर्वेद्युर्वै विदर्भस्था बहवः पुण्यपत्तनम् ।
प्राप्ता अग्निरथैस्तैस्तैस्तिलकस्यानुयायिनः ॥ ९८ ॥

खापडं ठेंगडी चाहमेकाग्निरथसंस्थिताः ।
समारम्भदिने प्राप्ताः प्रातः पुण्यपुरीं प्रति ॥ ९९ ॥

तत्रैको व्यत्ययो जातो दुर्द्वेनाप्यकल्पितः ।
तेनाहं धुण्डिराजश्च स्थानके वै चिरं स्थितौ ॥ १०० ॥

आसीनः प्रथमश्रेण्यां खापडं यद्विवाहने ।
धुण्डिराजो द्वितीयायामहं चान्तरक्षके ॥ १०१ ॥

उपर्युक्तस्थानवद्धा आकल्याणं यथं स्थिताः ।
कल्याणस्थानकेऽस्माकमवश्यं घाहनान्तरम् ॥ १०२ ॥

आप्रहाद् धुण्डिराजस्य द्वितीयश्रेणिभागहम् ।
खापडं तु यथापूर्वं प्रथमायामुपाविशत् ॥ १०३ ॥

कुशलो यन्त्रविद्यायां नागपूरस्य भूषणम् ।
ठेंगडी धुण्डिराजाण्यो विदर्भेषु सुविश्रुतः ॥ १०४ ॥

धमिकाणां विपत्तीनां परिहाराय तत्परः ।
आङ्गलधमिकपक्षीयवाङ्मयोपासकस्तथा ॥ १०५ ॥

धामिन्निर्नागपूरस्थैर्षुट्टिवंशस्य दीपकैः ।
विश्वासाहो नियुक्तोऽसौ यन्त्रोद्यमनिरीक्षणे ॥ १०६ ॥

आदिष्टः स्वामिना धुण्डिनैतुमाभरणानि च ।

सुवर्णरत्नयुक्तानि स्वच्छीकरणहेतुना ॥ १०७ ॥

लक्षार्धरूप्यमूल्यानि पुण्यपत्तनगामिना ।

निहितानि स्वयं तानि पेटिकायां च धुण्डिना ॥ १०८ ॥

पेटिका चान्यवस्तूनि कल्याणस्थानके तदा ।

भारकक्षे स्थापितानि धुण्डिराजेन धीमता ॥ १०९ ॥

द्वितीयश्रेणिकक्षायां रथस्य स उपाविशत् ।

अहं च तस्यां कक्षायामविशं सहगः खलु ॥ ११० ॥

प्राप्ते वह्निरथे पुण्यपत्तनस्थानकं प्रति ।

धुण्डिराजोऽवतीर्यागाद् भारकक्षं स सत्वरम् ॥ १११ ॥

वस्तुन्यन्यानि लब्धानि नोपलब्धा च पेटिका ।

सुरक्षिता तेन यस्यां महार्हाभरणादयः ॥ ११२ ॥

आगत्याकथयत् सर्वं मह्यं धुण्डिर्यदा मया ।

पृष्टः स भाररक्षायै पत्रिका या च दीयते ॥ ११३ ॥

दर्शितव्या त्वया तस्मै स्थानकस्याधिकारिणे ।

धुण्डिराजः प्रत्युवाच मत्समीपे न पत्रिका ॥ ११४ ॥

रक्षितानि मया तत्र पेटिकादीनि तत्क्षणे ।

गृहीता संमतिर्नैव लिखिता यापि मौखिकी ॥ ११५ ॥

न वा मया कोऽपि दृष्टो रक्षकस्तत्र तत्क्षणे ।

भारादिरक्षकस्यैव जातं न स्मरणं तदा ॥ ११६ ॥

प्रमुखाय स्थानकस्य गतौ गदितुमापदम् ।

श्रुत्वा तच्छान्तचित्तेन प्रमुखोऽसौ तदाद्यदत् ॥ ११७ ॥

विषण्णं धुण्डिराजं वै पेटिकावर्णनं कुरु ।

वर्णिता पेटिका तेन संतुष्टः प्रमुखोऽभवत् ॥ ११८ ॥

यत्र वह्निरथोऽतिष्ठत् पुणेकल्याणवर्त्मनि ।

संदेशाः प्रेषितास्तत्र पेटिकान्वेषणाय च ॥ ११९ ॥

आगतः प्रतिसंदेशः स्वल्पकालादनन्तरम् ।

अस्ति लोणावळास्थाने पेटिकैकोस्तलक्षणा ॥ १२० ॥

प्रहेतव्यश्च द्रष्टुं तामभिज्ञाता सुसत्त्वरम् ।

गतस्ततो धुण्डिराजो तदेव स्थानकं प्रति ॥ १२१ ॥

पेटिकां पिहितां दृष्ट्वा यथापूर्वं सुरक्षिताम् ।

निवेदितं तत् सर्वेभ्यो ये सभायामुपस्थिताः ॥ १२२ ॥

उपलब्धा पेटिका मे नो हानिः कापि मे ततः ।

आह्लादिता जनाः सर्वे धुण्डिप्रेषितवार्तया ॥ १२३ ॥

अकल्पितस्य विघ्नस्य परिहारेण मोदिताः ।

विलम्बेन समारम्भं गतोऽपि सुसभाजितः ॥ १२४ ॥

कार्यक्रमसमाप्तिश्च तथा धुण्डेरुपस्थितिः ।

अजायतामेककाले तद्दिने कार्यमण्डपे ॥ १२५ ॥

लिखितं यद् नृसिंहेन समारोहस्य घर्षणम् ।

तस्मादुल्लेखनीयांशं संक्षेपेण यदाभ्यहम् ॥ १२६ ॥

अण्णारयो ब्राह्मणश्रेष्ठः सभापतिपदे स्थितः ।

सभायां स्वप्रभावेण शुशुभे योऽशुमानिव ॥ १२७ ॥

मानपत्राण्यपि तानि धीणि पौरजनेस्त्रिभिः ।

संस्कृताङ्गलमहाराष्ट्रभाषासूपस्थिनैस्तदा ॥ १२८ ॥

संस्कृतं मानपत्रं च पठितं रामशास्त्रिणा ।

आङ्गलं च वेळ्ळीनाम्ना यिल्वप्रामनिवासिना ॥ १२९ ॥

मराठयां लिखितं यद् धं मानपत्रं च विस्तृतम् ।

पठितं नरसिंहेन सोऽस्तादं जनसंसदि ॥ १३० ॥

वर्णयित्वा गुणान् सर्वान् स्नेहवद्धा उपस्थिताः ।
 गुरुं तं प्रार्थयामासुः स्वीकार्या स्वल्पदक्षिणा ॥ १३१ ॥
 बहुधोपकृता दीर्घं भवद्भिर्देशयान्धराः ।
 भक्तितसेवे नायकस्य जनानां धर्म एव च ॥ १३२ ॥
 कृतज्ञताप्रतीकं न उपहारोऽयमल्पकः ।
 स्वीकार्य एव विद्वत्पतिः साग्रहं स्नेहिनामिति ॥ १३३ ॥
 खरेवंश्यो दाजिनामा सतीर्थ्यस्तिलकस्य यः ।
 अधिचकता सुविख्यातो विधिविज्ञानपण्डितः ॥ १३४ ॥
 सभाजनार्थं मित्रस्य प्रथमं समुपस्थितः ।
 स्वागताय सभासद्भिः कृतं तैस्तालिवादनम् ॥ १३५ ॥
 यशसो दुन्दुभेर्नादः श्रूयते यस्य सर्वतः ।
 कृतं फलेशापमानादि हंहो तस्याधिकारिभिः ॥ १३६ ॥
 इतिहासेन विश्वस्य तत्त्वं तद् दर्शितं मुहुः ।
 दृश्यते प्रत्ययस्तस्य नित्यं सन्मित्रजीवने ॥ १३७ ॥
 साभिमानः प्रसन्नेन मनसा चाभिघादये ।
 सुहृदः प्रार्थयेऽहं धै दीर्घमायुर्निरामयम् ॥ १३८ ॥
 समदुःखसुखा वृत्तिः समलोप्टाश्मकाञ्चना ।
 रहस्ये शंसिता या सा स्वयं नित्यमुपासिता ॥ १३९ ॥
 तिलकेनेति सावेशं रघुनाथस्तदावदत् ।
 तनयः पाण्डुरङ्गस्य करं दीकरत्वंराजः ॥ १४० ॥
 श्रौतस्मार्तविधिशोऽमौ मार्तण्ड इव भास्वरः ।
 काशीनाथ इति ख्यातो चाईश्वरस्थपण्डितः ॥ १४१ ॥
 आसीद्मौ प्रतिनिधिः शास्त्रिबर्गस्य भारते ।
 आयुर्भवंतु दीर्घं ते सुखशान्तिविषर्धम् ॥ १४२ ॥

कार्णाटको देशपांडे वाग्मी गङ्गाधरोऽग्रवीत् ।
 स्फूर्तिदं बालसंदेशं दिव्यं राष्ट्रोपकारकम् ॥ १४३ ॥
 इतरेषां भाषणेषु तिलकस्य गुणस्तुतिः ।
 आसीत् खलु यथार्था सा गीतैव बहुधा जनैः ॥ १४४ ॥
 उपायनान्युत्तमानि द्दुर्वालाय ते जनाः ।
 कानिचित् स्वल्पमूल्यानि सुदामा पृथुकान् यथा ॥ १४५ ॥
 अनन्तरं नृसिंहेन प्रोच्यैरुद्योषितं तदा ।
 अनुज्ञातः समित्याहं तिलकाय समर्पये ॥ १४६ ॥
 संपूर्णदक्षिणाद्रव्यं रूप्याणां लक्षसंमितम् ।
 संगृहीतं च भक्त्या यत् सच्छिष्यैश्चानुयायिभिः ॥ १४७ ॥
 दिवि दुन्दुभयो नेदुर्घवर्षुः सुमघृष्टयः ।
 ब्राह्मणा मन्त्रघोषेण गायकाः सारिगस्वनः ॥ १४८ ॥
 अपूरयन् ब्रह्मगोलं ध्वनिभिः शुभशंसिभिः ।
 भारतोद्धारकार्याय बालो जीव्याच् शतं समाः ॥ १४९ ॥
 जयतात् तिलकश्चेति सृष्टिरेषावदत् स्वयम् ।
 स्वागतायेति संजाता भावना भारते नृपु ॥ १५० ॥
 तारकोऽयं सुप्रभातात् पूर्वे दृष्टो महोज्ज्वलः ।
 स्वातन्त्र्याकीर्दयस्याहो प्रेक्षितस्य निदर्शकः ॥ १५१ ॥
 गायत्स्त्रेयं गुणांस्तस्य प्रेक्षकेषूत्सवस्थले ।
 मानपत्रोत्तरं दातुं तिलकः पुरतः स्थितः ॥ १५२ ॥
 उपाच तिलकः सभ्यांस्तदादरभरानतः ।
 यद्वादाशयं स्वल्पशब्दं तदा गद्गदया गिरा ॥ १५३ ॥
 सिद्धं धे मानपत्रेण कर्त्ता सन्ति सुयुद्धयः ।
 येऽन्वेषो पयैतायन्ते परमाणुसमान् गुणान् ॥ १५४ ॥
 त्ति ७

धन्यवादान् व्याहरामि शब्दैरल्पाक्षरैरपि ।
कुर्वन्त्वत्र भवन्तस्तत् सौजन्येन च दुष्करम् ॥ १५५ ॥

मानपत्रं स्वीकरोमि ह्युपचारौऽयमद्य वै ।
स्वीकरोमि न तु द्रव्यं न करोमि प्रतिग्रहम् ॥ १५६ ॥

निधिर्लोकार्थसिद्ध्यर्थं मत्समीपे सुरक्षितः ।
ममापि तुलसीपत्रं मया तस्मिन् निधीयते ॥ १५७ ॥

निधिद्रव्यस्य दातृभ्यो ददाम्याश्वासनं शुभम् ।
विनियोगो भवेत् तस्य लोककार्याय नान्यथा ॥ १५८ ॥

कर्तव्योऽनुग्रहः सर्वैः स्वीकृत्य मम सूचनाम् ।
इत्याह तिलकस्तेभ्यः सभ्येभ्यः साग्रहं यदा ॥ १५९ ॥

सर्वे निःस्पृहतां तस्य वर्णयामासुरादरात् ।
सूचनायै ददुस्तस्य संमतिं शुद्धमानसाः ॥ १६० ॥

आवाहनं मातृभूमेर्भारतीयं जनं प्रति ।
भवन्तु दास्यमोक्षाय सुसिद्धा मनुवंशजाः ॥ १६१ ॥

भवन्त्वेते राष्ट्रदेवाः सर्वे भारतवासिनः ।
लुप्तमेदाः स्नेहयद्वा राष्ट्रकार्यैकमानसाः ॥ १६२ ॥

उद्यमस्य कृतस्यास्य फलं निःसंशयं भवेत् ।
भक्तानां निरपेक्षाणां देशकार्यंधियामिति ॥ १६३ ॥

एवमुक्त्वा सभास्थाने नीतमन्तं स्वभाषणम् ।
तिलकेनातिगम्भीरं लोककर्तव्यबोधकम् ॥ १६४ ॥

ततः पश्चात् सभाध्यक्षो महोत्सवधिसर्जनम् ।
जातमित्यब्रवीद् दत्त्वा तिलकायाशिपः पुनः ॥ १६५ ॥

गायन्तस्तद्गुणान् सर्वान् प्रेशका निलयं ययुः ।
पुरीमलंकृतां प्रेक्ष्य दीपमालाप्रकाशिताम् ॥ १६६ ॥

श्रुतिमतिचरितेनामोदिता यस्य देवाः

कपटकुटिलवृत्त्या दुर्जनैः पीडितो यः ।

प्रणयवितरणे यद्दृष्टिरसीत् समाना

तिलक इव स भाले शोभते भारतस्य ॥ १६७ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे षड्यम्बुदीर्घतिसमारोहनामा

त्रिपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः ।

चतुष्पञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

तिलकस्य गतां वृद्धिं दृष्ट्वा लोकेषु मान्यताम् ।
विवेकसेतुर्निर्भिन्नः क्रोधाब्धेरधिकारिणाम् ॥ १ ॥

केनोपायेन तिलकं स्वतन्त्रमपि दुर्बलम् ।
सत्वरं शक्यते कर्तुं शासनस्याधिकारिभिः ॥ २ ॥

इति चिन्ताग्निसंतप्ताश्चितारूढशया इय ।
प्रशासनस्य मुम्वय्या अर्धाशब्धोपदेशकाः ॥ ३ ॥

स्थापनेन स्वराज्याप्त्यै स्व० संघस्य नवापदः ।
वर्त्मन्युत्पादिता लिप्सोर्युद्धाय जनसंमतिम् ॥ ४ ॥

प्रशासनस्य साहाय्यं मित्रराष्ट्रजयाय वै ।
तिलकेन मुहुः प्रोक्तं कर्तव्यमिति संग्रति ॥ ५ ॥

अधिकारपदं सैन्ये देयमेवाङ्ग्लिकैः समम् ।
क्षात्रधर्मगुणोपेतभारतीयाय सत्वरम् ॥ ६ ॥

विश्वासाद् वर्धते निष्ठा विश्वासादादरस्तथा ।
विश्वासाद् वर्धते चैक्यं यशःप्राप्तिस्ततः सुखम् ॥ ७ ॥

तिलकस्य विचारौघो क्षात एवाधिकारिभिः ।
पूर्वग्रहेण दुष्टास्तु तत्स्वीकृत्यै न ते क्षमाः ॥ ८ ॥

मलयुक्तो यथादर्शः प्रतिविम्बाय नोचितः ।
दोषयुक्तो तथा प्रशा संस्कारार्हा न विद्यते ॥ ९ ॥

प्रान्ताधीशो मन्त्रिणश्च निधिभ्युवाङ्गनियन्त्रणम् ।
अवश्यं तिलकस्येति तद्द्वेषभ्रष्टयुद्धयः ॥ १० ॥

द्वारिणोऽहनि मामस्य जुलैनाम्नो ददौ स्वयम् ।
प्रार्थिपत्रे स्वास्थ्यरक्षामुखो न्यायमन्दिरे ॥ ११ ॥

तिलको धेळगावे च नगरे निजभाषणे ।
 शासकं गर्हयामास तथा शासनपद्धतिम् ॥ १२ ॥
 तेनाप्रीतिः शासनस्य महाराष्ट्रेऽभ्ययर्धत ।
 राजद्रोहास्यापराधी तिलकोऽभूदसंशयम् ॥ १३ ॥
 तथापि शासनं तस्य देहदण्डं न धाञ्छति ।
 तिलकाय प्रदेयाशा कर्तुं भाषणसंगमम् ॥ १४ ॥
 पर्यमेकं शासनेन प्रार्थिपत्रे निवेदितम् ।
 अन्यच्च तेन कर्तव्यं शासनस्यास्यमीप्सितम् ॥ १५ ॥
 घातसंयमस्य काले च दातव्यं प्रतिभूद्वयम् ।
 सहस्रगुणितं पञ्चाशद्रूप्यं यत् प्रदायि तत् ॥ १६ ॥
 यदुक्तं प्रार्थिनः पत्रे न तत्तिलककष्टम् ।
 स्वामी चन्द्रालयस्थारित संपन्नरितलकः स्वयम् ॥ १७ ॥
 फेसरीवृत्तपत्रस्य प्रचारोऽपि फलप्रदः ।
 जनास्ते प्रदुर्लभं घर्षापनदिनोत्सवे ॥ १८ ॥
 न्यायाधीशप्रेषितं तमादेशं तिलकं प्रति ।
 योषाय पाठकरनां च संक्षेपेण यदाम्यहम् ॥ १९ ॥
 फालं समादिशद् न्यायाधीश आदायुपस्थितम् ।
 दिने प्रोक्तं तथा फाले पुण्यपुन्यायमन्दिरे ॥ २० ॥
 प्रार्थिपत्रोक्तं दानुमाविष्यन्तु सकारणम् ।
 अविचार्यै कथं या तन् प्रमाणं तत्त्वमर्थशम् ॥ २१ ॥

हँचनामा पुण्यपुर्या यूरोपादागतो नरः ।

योजितः शासनेनासौ न्यायाधीशस्य कर्मणि ॥ २४ ॥

गायडरः पुरतस्तस्य निदधे प्रार्थिपत्रकम् ।

प्रवर्तिताविलम्बेन सूचना न्यायमूर्तिना ॥ २५ ॥

दिनत्रयं सूचना सा तिलकाय न दर्शिता ।

रवौ स्वास्थ्यस्याधिकारी तिलकस्य गृहं गतः ॥ २६ ॥

दर्शयामास तिलकं सूचनां ताममङ्गलाम् ।

तिलकः स्वाक्षरीं चक्रे तत्संप्राप्तिनिदर्शकाम् ॥ २७ ॥

पण्ड्यब्दपूर्तेर्वालस्य समारोहाय सधनि ।

संकुलस्तन्निवासोऽभूत् पूजार्हातिथिभिस्तदा ॥ २८ ॥

ज्ञातमेतद् रक्षकाणामपि मुख्याधिकारिणाम् ।

उत्सवस्य दिनं योग्यं मेनिरे ते कुबुद्धयः ॥ २९ ॥

हँचादेशं स्वयं दत्त्वा तिलकं गर्हितुं तदा ।

तिरस्कृत्यातिथीन् सभ्यांश्चोत्सवाय समागतान् ॥ ३० ॥

आसुरीं वृत्तिमापन्ना मलविघ्नाभिकाङ्क्षिणः ।

आङ्गलभृत्याः पदस्थास्ते विचेरु राक्षसा इव ॥ ३१ ॥

दाजीदादाद्वयं वैद्यः शिवरामादयस्तदा ।

समारोहार्यमायाता जोशीकेळकरादिभिः ॥ ३२ ॥

साध्यै च सहोद्वेगमपदयन्नाधिकारिणाम् ।

उपस्थितिं समारोहस्थाने प्रक्षोभकारिणीम् ॥ ३३ ॥

मनःसंयमनं कृत्वा तृष्णीं भूत्वा व्यलोकयन् ।

बुद्ध्य्या बहुविधाश्चेष्टाः कृतास्तैर्मर्कटोचिताः ॥ ३४ ॥

विपरीतं च तत् सर्वे मेनिरे स्थिरयुद्धयः ।

स्वार्थरक्षणसंयोऽर्थं प्रवृत्तः स्वाम्थ्यनाशने ॥ ३५ ॥

काले तस्मिन् स्थले तस्मिन् यस्मिन् हि भवितादरः ।

तिलकस्यापमानं च गत्वा कुर्मस्तदालयम् ॥ ३६ ॥

एवं कृतप्रतिज्ञास्ते कदर्थकृतसत्पथाः ।

मखस्थानमिध श्वानः प्राविशंस्तिलकालयम् ॥ ३७ ॥

अन्तःश्लुब्धाः वहिःशान्ताः सुप्तानलनगा इव ।

युवकाः स्थविराश्चासन् स्तब्धा सर्वेऽपि संयताः ॥ ३८ ॥

अन्योन्यमवदन् सर्वे निर्गतेष्वधिकारिषु ।

मतिभ्रंशो विनाशस्य पूर्वचिह्नमिति स्मृतम् ॥ ३९ ॥

कीटग्रस्तो यथा वृक्षः स्वल्पकालेन नश्यति ।

शासनं मत्सरग्रस्तं तद्वच्च शीघ्रं विनश्यति ॥ ४० ॥

आक्षिप्तो येन दोषेण तिलकः स्वास्थ्यरक्षकैः ।

अभियोगे च तेनैवावामाक्षिप्ताबुधौ पुरा ॥ ४१ ॥

लेखकश्च तपस्वी च यवत्माळनिवासिनौ ।

नियन्त्रितौ वर्षमेकं मध्यप्रान्ताधिकारिभिः ॥ ४२ ॥

अभियोगे नागपूरध्रेष्ठन्यायासनस्थितः ।

विपिन् घोसोऽतिविख्यातः पण्डितो निर्णयं ददौ ॥ ४३ ॥

स निर्णयो दाजिना च दादाभ्यां च विलोकितः ।

किञ्चित् तस्योपयुक्तत्वं जातं साक्षिपरीक्षणे ॥ ४४ ॥

न्यायालये संप्रदत्ते प्रार्थिपत्रेऽधिकारिणा ।

पक्षकालावधिश्चासौ व्यतीतः प्रगतिं विना ॥ ४५ ॥

साक्षिणां वै समारब्धं वेनिगेन परीक्षणम् ।

प्रार्थिपक्षापेक्षितानामागस्टे सप्तमेऽहनि ॥ ४६ ॥

आसीद् वै प्रथमो दात्रे द्वितीयष्टाकुरामिधः ।

आद्यो लघुलिपिज्ञश्च सभाव्याख्यानलेखकः ॥ ४७ ॥

संचरन्ति यथा दूता यमराजस्य भूतले ।

लिखन्तः प्राणिनां सर्वाश्चेष्टा लघुतमाक्षरैः ॥ ४८ ॥

तथैव वै शासनस्य दूता राज्ये दिधानिशम् ।

संकेतभाषया चेष्टा दैनन्दिःयामवर्णयन् ॥ ४९ ॥

शङ्कास्पदानां लोकानां शासनस्य विरोधिनाम् ।

लोकश्रेयश्चिकीर्षूणां स्वातन्त्र्यध्येयवादिनाम् ॥ ५० ॥

गृहे तथाप्तसंवादे व्याख्यानेषु सभास्थले ।

यचनानि च वै तेषां लघुलिप्या लिखन्ति ते ॥ ५१ ॥

लघुलिप्या च लिखितं तिलकस्य सुविधुतम् ।

व्याख्यानं तत् लिपिक्षेपेन प्रमाणार्थं पुरस्कृतम् ॥ ५२ ॥

अधिवक्त्रा प्रतिपृष्टौ तिलकस्य यथाविधि ।

ज्ञातुं तेषां महाराष्ट्र्यां लिपिलेखनपाठवम् ॥ ५३ ॥

द्वितीयस्यापि नैपुण्यं महाराष्ट्र्याङ्गलभाषयोः ।

भाषान्तरितशब्दानां युक्तत्वं चार्थवाहने ॥ ५४ ॥

समाप्तमहि नघमे लेखनं प्रार्थिसाक्षिणाम् ।

ततोऽलिखद् न्यायमूर्तिस्तिलकस्य निवेदनम् ॥ ५५ ॥

अधियक्ता जिना प्राह न्यायाधीशमनन्तरम् ।

नैवैच्छत् तिलको दातुं साक्षिणः स्वसमर्थकान् ॥ ५६ ॥

प्रार्थिपक्षस्याधियक्ता चेनिगो निजभाषणम् ।

समारमे दर्शयितुं दोषांस्तिलकभाषणे ॥ ५७ ॥

अत्र प्रमादा यहवो यदि भाषान्तरे कृताः ।

न याफयार्थो भवेद् भिन्नः प्रमादैस्तेः कदापि च ॥ ५८ ॥

तद्भाषणस्य संक्षेपमहमद्य करोमि वै ।

छिद्रप्रविष्टः किरणो रघिविम्यं यथा भुवि ॥ ५९ ॥

भारतस्य स्थितिस्तेन दास्यशब्देन यर्णिता ।
 उत्पादितं दास्यमाङ्गलैस्तिलकः प्राह भारते ॥ ६० ॥
 नेयमत्युनितरेवास्ति मिथ्योक्तिः किंत्वसंशयम् ।
 निर्मातुमाङ्गलसंबन्धे वृत्तिं हि द्वेषमूलिकाम् ॥ ६१ ॥
 अभ्यर्थना स्वराज्यस्य संघस्य स्थापनापि वा ।
 वैधवैधत्वचर्चा तां करिष्ये न तयोरिह ॥ ६२ ॥
 तदर्थमप्यसंबद्धं भाषणस्य प्रयोजनम् ।
 नास्त्येवेति च मन्येऽहं शासनाप्रीतिवर्धनम् ॥ ६३ ॥
 स्ट्राचीकृताप्रीतिटीका विधिशास्त्रनिन्दिता ।
 तथाप्याह स बेर्निगो यथार्था सेति तत्त्वतः ॥ ६४ ॥
 दोगाविष्करणं यत्र केपांचिदधिकारिणाम् ।
 तत्र हेतुः संभवति यक्तुः शासनशोधनम् ॥ ६५ ॥
 विनिर्देशो भवेद् यत्र निन्दाप्रचुरभाषया ।
 प्रान्तस्याधिपतेश्चापि सर्वेषामधिकारिणाम् ॥ ६६ ॥
 तत्र निष्पद्यते द्वेषः शासनस्याखिलस्य च ।
 राजद्रोहारयापराधो भवेत् तेनेत्यसंशयम् ॥ ६७ ॥

नियन्त्रितं भारतशासनं त-
 दिंग्लदेशस्थितमन्त्रिसंघे ।
 पंतप्रधानेन नियोजितेन
 सभासद्वैकेन ब्रिटिश्सभायाः ॥ ६८ ॥

निरङ्कुशाधिकारित्वं तस्येति तिलकोऽग्रचीत् ।
 यस्तुस्थितिविपर्यासः कृतस्तेन स्वभाषणे ॥ ६९ ॥

मर्यादा मन्त्रिणः शक्तेः पारंपर्येण निश्चिताः ।
 जानन्न्याङ्गलविधानशाः संप्रदायविदस्तथा ॥ ७० ॥

उपस्थितेऽत्र तिलक उचितं स्यात् तदुत्तरम् ।
 स्वभाषणोत्थशङ्कानां समाधानाय मन्मते ॥ ७१ ॥
 युक्तिवादः प्रतिनिधेर्वैधोऽत्राप्यसमञ्जसः ।
 अग्रवीत् सहस्रोत्थाय जिना विधिविदां घरः ॥ ७२ ॥
 भवद्भिर्नोत्तरं देयं शङ्कानां न्यायमन्दिरे ।
 करिष्येऽहं च तत्सर्वं भवद्भिर्न्यद् निरूपितम् ॥ ७३ ॥
 एवं संप्रार्थितो बालो मयादौ प्रथमे दिने ।
 एवं प्रत्युत्तरं दत्त्वा स्वासनस्थो जिनाभवत् ॥ ७४ ॥
 प्रशासनाधिवक्तैवमुक्त्वान्ते न्यायकारिणम् ।
 अवदत् प्रार्थनापत्रे प्रदेयं याचितं च यत् ॥ ७५ ॥
 उपविष्टे तु बेनिंग उदतिष्ठत् तदुत्तरम् ।
 दिदित्सुस्तत्प्रतिद्वन्द्वी तिलकस्य समर्थकः ॥ ७६ ॥
 भाषणानां समप्राणामाशयो ज्ञायते कथम् ।
 सुयोग्यसाधनाभावात् संप्रति न्यायमूर्तिना ॥ ७७ ॥
 अधिकारपदस्थानां निर्भयं दोषदर्शनम् ।
 व्याख्यानेषु तु बालस्य प्राधान्येनैव विद्यते ॥ ७८ ॥
 एकस्मादधुना तेषां तद्युक्तत्वं प्रदर्शये ।
 विश्वासोऽस्ति दृढोऽस्माकं भवन्न्यायविवेकयोः ॥ ७९ ॥
 अत एव करिष्यामि तद्व्याख्यानसमर्थनम् ।
 चक्षुर्मे पक्षकारस्य निर्दोषत्वप्रसिद्धये ॥ ८० ॥
 व्याख्यानटिप्पणीः कर्तुं प्रेषिता लघुलेखकाः ।
 मनोवृत्त्यैव गच्छन्ति तिलकप्रतिकूलया ॥ ८१ ॥
 प्रविशन्ति सभास्थानं स्वास्थ्यरक्षणहेतुना ।
 दलस्य स्वास्थ्यरक्षायाः सैनिका यद्गुर्लब्धया ॥ ८२ ॥

प्रशासनमनोवृत्त्या भवत्येव प्रदर्शनम् ।
तिलकद्वेषकारिण्याः संप्राप्तानां सभास्थलम् ॥ ८३ ॥

लिख्यते केवलं तत्र कठोरं भाषणेषु यत् ।
यदुधोपेक्ष्यते सौम्यं मृदु वा लघुलेखकैः ॥ ८४ ॥

दीर्घाकरणयत्नश्च लघुलेखस्य तापदः ।
संभ्रमात् स्मृतिदोषाश्च प्रमादोत्पत्तिकारकः ॥ ८५ ॥

पभिरन्यैश्चान्तरायैर्दुष्करं सत्यशोधनम् ।
संदर्भरहितैर्यात्र्यैः पदैर्वा न कदाचन ॥ ८६ ॥

प्रयत्नुराशयज्ञानं स्याद् ध्योतुः पाठकस्य वा ।
तस्य हेतुपरिज्ञाने साम्प्रग्रन्थाद्यलोकनम् ॥ ८७ ॥

एकान्ते मननं तस्य निराग्रहविषेचनम् ।
आलोचनं प्रसङ्गस्य परिस्थित्या विलोकनम् ॥ ८८ ॥

आयदयकानि चैतानि भवेत् सुलभ आशयः ।
स्पष्टो यथा ह्यामलको निजहस्ततलस्थितः ॥ ८९ ॥

आह्वलीयैर्भारतेऽस्माकमधिकारपदस्थितैः ।
धियते या शासनस्य शपितः सा हिन्द्यासिभिः ॥ ९० ॥

प्राप्त्यैवेति युद्धान्ते जगाद् तिलको मुहुः ।
अस्तु सिंहासने सम्राट् लंदने जनपूजितः ॥ ९१ ॥

न प्रारब्धे प्राणितचक्रं शान्तमागोचलम्भनम् ।
उच्चैर्गद्घोषितं तेन सभामध्ये स्वभाषणे ॥ ९२ ॥

निर्मातृका स्वराज्यस्य पार्लेमेंटाभिधा सभा ।
इति स्वभाषणे स्पष्टं सभायां तिलकोऽग्रधीत् ॥ ९३ ॥

गीतकथं न धं पालो द्वेषि मिटनघासिनम् ।
यूगेगामेगिकाम्भं या नरं याफुगिकाजनम् ॥ ९४ ॥

भारते प्रथमश्रेण्यामधिकारपदस्थिताः ।

आङ्गुलीयाः प्रायशः सर्वे हंहो शासननीतितः ॥ ९५ ॥

संचालकाः शासनस्य पद्धतीनां प्रवर्तकाः ।

पद्धतीनां ततो गर्हा तेषां भवति दुःसहा ॥ ९६ ॥

त एव जनका आसन् प्रणाल्या भारतेऽखिले ।

कारणं तद् विपादस्य क्षातव्यं न्यायमूर्तिना ॥ ९७ ॥

तालिध्वनिः प्रमाणं न व्याख्याने प्रेक्षकैः कृतः ।

राजद्रोहमनोवृत्तेरुद्भवस्य सभास्थले ॥ ९८ ॥

नैव सिद्धः कोऽपि दोषः प्रार्थिपत्रप्रदर्शितः ।

निर्दोषस्तिलकस्तस्मादित्येव न्यायनिर्णयः ॥ ९९ ॥

प्रवर्तितं विश्वयुद्धं दीनस्वातन्त्र्यरक्षकम् ।

वाक्स्वातन्त्र्यं प्रधानाङ्गं तस्येति शायते बुधैः ॥ १०० ॥

निर्णयेन भवेद् रक्षा तत्त्वस्यास्येति कामये ।

न्यायाधीशप्रदत्तेन न्यायशास्त्रानुसारिणा ॥ १०१ ॥

जिता चक्रे भाषणान्तं शंसितस्तिलकानुगैः ।

तस्य वादपटुत्वार्थं मासस्य दशमेऽहनि ॥ १०२ ॥

समादिशञ्ज जनान् सर्वान् न्यायाधीश उपस्थितान् ।

वासरे द्वादशे मास आगस्टे निर्णयं ददे ॥ १०३ ॥

उक्ते दिनेऽपि संप्राप्ता बहवस्तिलकानुगाः ।

शुभ्रपयो मतं न्यायाधीशस्य न्यायमन्दिरम् ॥ १०४ ॥

युचितवादो विनिगस्य न्यायाधीशस्य संमतः ।

श्रोतृणामभवत् स्पष्टं निर्णयांशस्य वाचनात् ॥ १०५ ॥

सामक्ष्येण समालोच्य भाषणानि मतं मम ।

अस्त्येव तिलको दीपी राजद्रोहापराधकृत् ॥ १०६ ॥

अनेनैवापराधेन तिलको दूषितः पुरा ।
 द्विचारं न्यायमुख्येन प्रेषितो बन्धनालयम् ॥ १०७ ॥
 नेप्यते दण्डनं तस्य प्रान्तेऽन्येन दयालुना ।
 अपेक्ष्यतेऽब्दपर्यन्तं निवृत्तिस्तस्य भाषणात् ॥ १०८ ॥
 स्वयं च तेन दातव्यं पत्रकं स्वाक्षरीयुतम् ।
 सहस्रं विंशतिगुणं निजदायित्वदर्शकम् ॥ १०९ ॥
 द्वयं प्रतिभुवोः स्यादेकैको दशसहस्रदः ।
 चक्रुः सर्वे यथादिष्टास्त्रयस्ते न्यायमन्दिरे ॥ ११० ॥
 सस्यहस्तानि पत्राणि प्रदाय तिलकादयः ।
 तथैव प्रेक्षकाः सर्वे निर्जगमुन्यायमन्दिरात् ॥ १११ ॥
 सद्गोपो निर्णयस्तस्यावरन्यायपतेरिति ।
 निजनिर्दोषितासिद्ध्यै श्रेष्ठन्यायालयं प्रति ॥ ११२ ॥
 अवश्यं गमनं मेने तिलको न्यायकोविदः ।
 तन्निर्णयाक्षेपपत्रमुच्चन्यायासनेऽर्पितम् ॥ ११३ ॥
 आगस्टे बखलेनाम्ना त्रयोविंशे दिने तदा ।
 स्वीकृतं पूर्णचर्चायै न्यायमूर्तिद्वयेन तत् ॥ ११४ ॥
 पक्षद्वयाधिवक्तृणां भाषणार्थं नियोजितः ।
 न्यायकर्माधिमुरयेनाष्टमो वारो नवैयरे ॥ ११५ ॥
 न्यायमूर्तो स्वासनस्थो शहार्थचलराभिधौ ।
 पक्षद्वयाधिवक्तृणां श्रोतुं पक्षसमर्थनम् ॥ ११६ ॥
 पूर्वोक्तयुक्तिवादस्य पुनर्गन्तिगिहाभवत् ।
 उभयोः पक्षयोर्ज्येष्ठप्राधिवन्तसमर्थने ॥ ११७ ॥
 पुनर्गन्तिभयादु स्तं वदामि न सविस्तारम् ।
 तस्य संक्षिप्तरूपेण मुरयतरयानि दर्शये ॥ ११८ ॥

जारडीनापसिद्धान्ताः प्रमादा इति स्वीकृतम् ।
अधोन्यायालयेऽनेन प्रोक्ता ये निजनिर्णये ॥ ११९ ॥

स्त्राचीकृताप्रीतिभाष्यस्वीकृतिर्नोचिताभवत् ।
अप्रमाणमिति व्यक्तं तदुच्यन्यायसंस्थया ॥ १२० ॥

शासनाधिकृतोभेदः योऽधिपक्षे प्रदर्शितः ।
सर्वथा सोऽपि मन्तव्यो न्यायाधीनेन निर्णये ॥ १२१ ॥

आक्षिप्तजनदोषस्य हेतोः कुर्याद् विनिश्चितम् ।
तद्भाषणानि पूर्णानि वाचयित्वा निराग्रहम् ॥ १२२ ॥

आसीद् बालस्य वै हेतुः शुद्ध एवेति भाषणे ।
मतं प्रदर्शितं न्यायमूर्तियुग्मेन निर्णये ॥ १२३ ॥

दण्डन्यायालयादेशो न योग्य इति वै मतम् ।
सुव्यक्तं न्यायमूर्तिभ्यां शब्दैः स्पष्टैश्च निश्चितैः ॥ १२४ ॥

पालकस्य घातिनी स्वराज्यसंघरूपिणः
शासनस्य दुष्टबुद्धिपूतना समागता ।
दण्डरूपमुल्लवणं विषं विभक्तिं या स्तने
स्तन्यदानतत्परा ददौ च तन्मुखे स्तनम् ॥ १२५ ॥

अर्भकः पपौ पयो गरान्वितं स्तनस्थितं
प्राणवायुपञ्चकं मृतासुरी च तत्क्षणम् ।
संघवाल आययौ बहिर्विहाय तच्छवं
न्यायदेवसंस्तुतो जयोऽस्तु घोषणाभ्वरे ॥ १२६ ॥

इति माधवविरचिते धीतिलक्ष्यशोऽण्वे स्वराज्यसंघविजयनाम। चतुष्षष्टाशतमस्तोत्रम् ।

पञ्चपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

- तिलकस्यानुकूलेन निर्णयेन प्रमोदिताः ।
शशंसुः सकलल्लोका जिनादिविधिपण्डितान् ॥ १ ॥
- न्यायाधीशद्वयस्यापि चक्रिरे तेऽभिनन्दनम् ।
ययोर्विनिर्णयाज्जाता वाक्स्यातन्व्यस्य घोषणा ॥ २ ॥
- संघकार्यप्रसारस्य मार्गो निष्कण्टकोऽभवत् ।
युयुत्सूंश्चोदयामास यात्रायै च स निर्णयः ॥ ३ ॥
- अभिनन्दनसंदेशवृष्टिस्तिलकवेदमनि ।
जलधारेव भेघस्य दिनत्रयमखण्डिता ॥ ४ ॥
- प्रफुल्ला भारते लोका निर्णयेन तदा तथा ।
ग्रीष्मे पयोऽभिषेकेण कानने तरवो यथा ॥ ५ ॥
- आवश्यको हि संचारस्तिलकस्येति तेऽब्रुवन् ।
निमन्त्रणं ददुः केचित् कर्णाटकविदर्भयोः ॥ ६ ॥
- दृष्टव्योपयुक्ततां तस्य स्वीकर्तुं तद् मनो दधे ।
स्वलानि कानिचिद् मुस्यैः कर्णाटकविदर्भयोः ॥ ७ ॥
- गमनार्थं निश्चितानि संघकार्यादिकारिभिः ।
मुद्रितं तिलकादेशात् प्रयासपरिपत्रकम् ॥ ८ ॥
- पिनिर्मातुं संगद्वादयं द्रव्यं संचेतुमेव च ।
स्वराज्याप्तिप्रयत्नस्य दातुं प्रथलघोदनाम् ॥ ९ ॥
- द्विधा कालो विभक्तोऽभूत् पूर्ययतीं तथोत्तरः ।
अधिवेशनकालस्य लखनौराष्ट्रमंसदः ॥ १० ॥
- तरङ्गेऽम्मिन् षण्णयेऽहं लखनौस्थानमेलनम् ।
स्वदेशोन्नतिसन्तानामासीद् यद्य सुदर्शनम् ॥ ११ ॥

ऊनविंशशते शाकेऽधिके षोडशसंख्यया ।

सभाया हिन्दराष्ट्रस्य जातं श्रेष्ठाधिपदेशनम् ॥ १२ ॥

तापीतीरे गता भङ्गमस्माकं राष्ट्रदेवता ।

साङ्गा सशक्तिका तीरे गोमत्याः सायुधाभयत् ॥ १३ ॥

महासभाया वै मूर्तिः खण्डिता सुरते पुरा ।

तद्भक्तानां प्रवाहोऽपि तेनातिरुशतां गतः ॥ १४ ॥

भाले तिलक्यैगुण्याद् नारी सौभाग्यवञ्चिता ।

नादरार्हा कुलीनापि यथा मङ्गलकर्मसु ॥ १५ ॥

तथा तिलकहीनत्वात् सभागङ्गाप्यनादृता ।

अवधावष्टवर्षाणां भारते नष्टवैभवे ॥ १६ ॥

समायातः शुभः कालः लखनौसंज्ञके स्थले ।

संयोगस्य वियुक्तानां स्वबन्धूनां सुमङ्गलः ॥ १७ ॥

युक्ता प्रतिनिधित्वे ये ते भक्ता राष्ट्रसंसदः ।

कर्णाटकमहाराष्ट्रविदर्भेभ्यः प्रतस्थिरे ॥ १८ ॥

होमरुलस्पेशलाख्यविशेषाग्निरथेन वै ।

लखनौपुरं गन्तुकामा बहवस्तिलकानुगाः ॥ १९ ॥

मुम्बय्यामुद्गतं स्रोतो देशभक्त्या प्रपूरितम् ।

मार्गं प्राप विशालत्वं देवनद्याः प्रवाहवत् ॥ २० ॥

पयोष्णी संगता यत्र तापीसंपूतवारिभिः ।

स्थले भुसावले तस्मिन् विदर्भप्रेरिता नदी ॥ २१ ॥

सेवकानां भारतस्य मुम्बानद्यां समाविशत् ।

संयोगो हर्षदः सोऽभूत् त्रिवेणीसंगमोपमः ॥ २२ ॥

विशेषाग्निरथे प्राप्ते प्रशस्तं स्थानकं प्रति ।

लोका उदीरयामासुस्तिलकस्य जयोऽस्त्यति ॥ २३ ॥

मुहूर्तद्वयपर्यन्तं नादेनापूरितं नभः ।

न हि कस्याप्यन्यशब्दो जातः श्रवणगोचरः ॥ २४ ॥

तिलकस्यासने वृष्टिः सुमनानां तदाभवत् ।

अजां विविधवर्णानां प्रमृत्नानां च राशयः ॥ २५ ॥

गणेशयालसंयोगस्तद्भक्तानन्दवर्धनः ।

सुदुर्लभस्तत्र जातो यथोमेशरमेशयोः ॥ २६ ॥

भासन् मुखा रथे तस्मिंस्तिलकस्यानुयायिनः ।

कर्णाटकमहाराष्ट्रविदर्भेषु निवासिनः ॥ २७ ॥

ध्वजः स्वराज्यसंघस्य स्थायिनोऽग्निरथोपरि ।

साटेऽभिधैः स्थानके वै तदा संघस्य चालकैः ॥ २८ ॥

गीतमुद्यत्वरैः सर्वै राष्ट्रगीतं सुमङ्गलम् ।

पन्देऽहं मातरं शब्दत्रयेणापूरितं नभः ॥ २९ ॥

प्रस्थितो जययात्रायै नूनं तिलक उत्तराम् ।

पथि ग्यभ्यजिनीयुक्तः पौत्जानपदादतः ॥ ३० ॥

विदर्भादागताः कंचिद् द्वितीयध्रेणियात्रिकाः ।

मोगितं लेभिरे स्थानं पूर्वं यद्य विनिर्णिनम् ॥ ३१ ॥

कंचिन् पुष्पपुरीशिष्टास्तेषां स्थानेषु मंस्थिताः ।

पृष्टः साटे मया किं न त्यजन्त्येते परामनम् ॥ ३२ ॥

अधोमुखोऽपदत् साटे यात्राकार्यभुङ्धरः ।

समयेऽस्मिन् न तानत्र विंशित् प्रष्टुं समुत्सहे ॥ ३३ ॥

ददाम्यहं विदर्भस्थान् मध्यमध्रेणियिष्टगन् ।

सामाभ्यागय तान् शर्यान् कथमन्याद् मां प्रति ॥ ३४ ॥

तथैव यदि शक्यं चेदागच्छतु भवानपि ।

एतैः सह स्वल्पकालं घातालापसुखाय च ॥ ३६ ॥

कविवर्यो डाउसंज्ञो वर्तते तेषु बुद्धिमान् ।

काव्यशास्त्रविनोदस्य लाभोऽपि भवतां भवेत् ॥ ३७ ॥

तेभ्यो यद्दधिकं द्रव्यं प्राप्तं मध्यमभाटकात् ।

शीघ्रं भवद्भिस्तत् सर्वं प्रतिदेयमयाचितम् ॥ ३८ ॥

उक्त्वाहं मध्यमश्रेण्यां मित्रैः सह यदा स्थितः ।

प्रसन्ना अभवन् सर्वे विपण्णाः प्रथमं यदि ॥ ३९ ॥

घादोऽसौ संशयोत्पादी साम्ना चान्तं गतो यदा ।

उपलब्धा मया शान्तिर्निद्रा च सुखदायिनी ॥ ४० ॥

खांडवास्थानकं प्राप्तो रथः प्रातर्यदा तदा ।

पेयं चहादिकं दत्तं तत्रस्थैस्तिलकानुगैः ॥ ४१ ॥

अतिथिभ्यः प्रवासिभ्यः सर्वेभ्यः प्रेमपूर्वकम् ।

स्नजं समर्पयामासुस्तिलकाय च गुच्छकम् ॥ ४२ ॥

रथस्थैर्वहुभिर्दृष्टः सातपृडाख्यपवेते ।

द्रौणिना मणिहीनेन पूत आशीर्गडाभिधः ॥ ४३ ॥

स्वस्थानेषु स्थितेष्वेव प्रवासे हरदां प्रति ।

खांडवास्थानकाद् मार्गं विशेषानलवाहने ॥ ४४ ॥

नमोमध्यगते भानौ स्थानकं हरदाभिधम् ।

स्वनं कुर्वन् रथो यातो जनानुत्साहयन्निव ॥ ४५ ॥

महाप्रदर्शनं दृष्टं सुरम्यं स्थानकाङ्गने ।

पञ्चपस्वानपात्राणां रङ्गावलिमुशोमिते ॥ ४६ ॥

साल्पेकरादिभिर्मित्रैः प्रार्थितास्तिलकादयः ।

अथातरन् रथात् सर्वं कर्तुं वहस्सभोजनम् ॥ ४७ ॥

तुण्डयोदनं च वटकं तैलावनं चान्द्रोचकम् ।
जिलेविस्वादुमिष्टान्नं भक्षितं च यथारुचि ॥ ४८ ॥

आवृत्तिभक्षकैः कैश्चित् कर्णाटकविदर्भयोः ।
सीताकान्ताभिरामस्य नामस्मरणपूर्वकम् ॥ ४९ ॥

ताम्बूलं भोजनान्ते च मुखशुद्ध्यै प्रवासिने ।
आतिथ्यकुशलैर्दत्तं प्रत्येकं तैः समञ्जसैः ॥ ५० ॥

समायातान् समाधातुं स्थानकप्राप्तवान्धवान् ।
अनुगृह्णातु बोधेन प्रार्थितस्तिलकस्तदा ॥ ५१ ॥

तिलकोऽल्पाक्षरं वाक्यमुवाच विपुलार्थकम् ।
यत्नवान् यदा आप्नोति स्वराज्यात्तिमहोद्यमे ॥ ५२ ॥

राष्ट्रोद्धारस्य कार्यस्य भारः सर्वजनोपरि ।
तस्मादायश्यको यत्नः सर्वेषामेव सर्वथा ॥ ५३ ॥

गोवर्धनोद्धारणाय गोपालैः स्वकरस्थिताः ।
उच्छ्रिता यष्टिकाः सर्वैः श्रीकृष्णसहचारिभिः ॥ ५४ ॥

कृष्णाङ्गुलीं बलं सर्वे प्रविष्टं ब्रजवासिनाम् ।
रक्षितं गोकुलं तेन महापर्जन्यसंकटात् ॥ ५५ ॥

इन्द्र एव पराभूतः संहृत्या ब्रजवासिनाम् ।
भवन्तु संहताः सर्वे संहतिः कार्यसाधिका ॥ ५६ ॥

स्वभाषणं समाप्येवं तिलकः स्वानुयायिभिः ।
आचरोह रथं शीघ्रं कर्तुं स्वासनसंश्रयम् ॥ ५७ ॥

इटारसीहुशंगावाद्भोषाळविदिशाविना- ।
शाशीत्यादिस्थानकेषु लोकैर्वालोऽभिनन्दितः ॥ ५८ ॥

पुष्पहारैश्चोपहारैः सुफलानां च सत्कृतः ।
रुद्रे वितरणं तेषां फड्नीसोऽनन्तनामकः ॥ ५९ ॥

आविवेश रथोऽस्माकं प्रभाते नयवाद्ने ।

स्थानकं कानपूराख्यं गङ्गातीरस्थमुत्तमम् ॥ ६० ॥

व्यापारोद्यमकेन्द्रं तच्च श्रेष्ठं यच्चोत्तरापथे ।

द्रष्टुं याता असंख्यातास्तिलकं राष्ट्रनायकम् ॥ ६१ ॥

स्वीचक्रुस्ते तदातिथ्यं सत्कारं तिलकादयः ।

तिलकेनाग्रहात् तेषां कृतं तत्राल्पभाषणम् ॥ ६२ ॥

ऊचुरद्यैर्जनाः सर्वे प्रस्थितेऽग्निरथे ततः ।

जयतात् तिलको नेता वन्दे मातरमित्यपि ॥ ६३ ॥

मध्याह्नसमयात् किञ्चित् पूर्वमग्निरथोऽविशत् ।

लखनौस्थानके भव्ये संघध्वजसुशोभितः ॥ ६४ ॥

सध्वजे तं रथं दृष्ट्वा जगज्जयघोषणाः ।

तिलकस्य स्वागताय सहर्षं पुरवासिनः ॥ ६५ ॥

अम्भोनिधिरिवोद्वेलः प्रासरत् लोकसागरः ।

ध्रुवो भूमिं स्थानकस्य सशब्दोऽन्तर्यद्भिःस्थिताम् ॥ ६६ ॥

परीवृतो रथो लोकैः कृताश्च सुमवृष्टयः ।

तिलकस्थितकक्षान्तःप्रविष्टैर्दर्शनोत्सुकैः ॥ ६७ ॥

सेवकैः स्थानकायातैः खापडंतिलकाबुधौ ।

वाहनं प्रति कष्टेन नीतौ प्राङ्गणसंस्थितम् ॥ ६८ ॥

सूतश्चक्रसमीपस्थो विद्युद्यन्त्रस्य चालकः ।

वेगं दातुं तदा येते तिलकेन प्रचोदितः ॥ ६९ ॥

प्रार्थितः स जनैः शब्दैर्मां त्वं चालय वाहनम् ।

चक्रात् स्वहस्तमुत्थाप्य स तूर्णानि वाहने स्थितः ॥ ७० ॥

छिन्नं शस्त्रेण चक्रस्य रचरावरणं खलु ।

लोकैस्तथापि तत्कर्म तदानीमभिनन्दितम् ॥ ७१ ॥

अधो यातापुमौ पूज्यौ तस्माद् वै यन्त्रवाहनात् ।
संप्रविष्टौ समानीतमन्यत् तुरगवाहनम् ॥ ७२ ॥

असाध्वपि तदा जातं शिष्टानां साधु संमतम् ।
विचारः कर्महेतोर्हि न्यायस्य निकपो भवेत् ॥ ७३ ॥

प्रश्नोऽयमतिगम्भीरो कूटः शास्त्रविदामपि ।
गीतासु भगवानाह गहना कर्मणो गतिः ॥ ७४ ॥

मानदण्डो न्यायविदां कर्माकर्मविनिर्णये ।
कर्तुर्हेतोर्विचारेण भिन्नत्वं नित्यमाप्नुयात् ॥ ७५ ॥

पेच्छन् लोकाः स्वयं वोढुं तिलकारूढवाहनम् ।
तदर्थं ते विदुः सर्वे नोचितं यन्त्रवाहनम् ॥ ७६ ॥

अत एव जनैः सर्वैः यन्त्रहानिरुपेक्षिता ।
वाहनस्य द्वितीयस्य लोकैरश्वौ विमोचितौ ॥ ७७ ॥

धृत्या सूत्रं स्वहस्तेन प्रोढुं तिलकवाहनम् ।
उत्साहेन रथो नीतो लखनौराजवर्त्मसु ॥ ७८ ॥

चण्डध्वनिः समुद्भूतो वाद्येभ्यस्तुमुलो गतः ।
कर्णमेदी दुन्दुभिभ्यो भुवमापूर्य चाम्बरम् ॥ ७९ ॥

नादं शङ्खाश्च घण्टाश्च देवावाहनलक्षणम् ।
निपादोच्चस्वनं चकुराध्माताश्चाहता जनैः ॥ ८० ॥

समुत्थितो रजोराशिर्भुवो दौत्याय चाममत् ।
दुःस्थितेर्लोकपालेभ्यः प्रजायाः कथनाय तु ॥ ८१ ॥

पूजा विरचिता पुष्पधूपदीपैश्चतुष्पथे ।
नरपुङ्गवयोर्भक्त्या पौरैर्वन्द्यरथस्थयोः ॥ ८२ ॥

प्रत्युद्गतोऽर्धमार्गो वै मालवीयो महामनाः ।
कण्ठे समार्पयद् मालामुभयोः स्वागताय च ॥ ८३ ॥

विशापितो मालवीयो घाहने समुपाविशत् ।

विरेजिरे भ्राजमाना ब्रह्मविष्णुशिवोपमाः ॥ ८४ ॥

त्रिगुणत्वं त्रिघेण्यास्तदभिव्यक्तं तदा रथे ।

पावनतथं च गङ्गायाः कालिन्द्याः कृष्णवर्णता ॥ ८५ ॥

गुप्ता च सहघाहिन्याः सरस्वत्या गतिर्हि सा ।

शुभशंस्यभवद् योगः देशैक्यस्य च भाविनः ॥ ८६ ॥

अवलोक्य भ्रयीं पुण्यां भक्त्याचनतकन्धराः ।

जनाः प्रासादसौधस्याश्चक्रुः प्रेम्णाभिवादनम् ॥ ८७ ॥

अचाकिरंध पुण्याणि लाजाः स्यादुफलानि च ।

दीपान् नीराजयामासुरधो यात्वा रथान्तिकम् ॥ ८८ ॥

प्राप्तुं स्थानं द्व्यतीयाय सार्धघण्टामितोऽवधिः ।

तिलकस्य निवासाय समित्या पूर्वयोजितम् ॥ ८९ ॥

धर्मशाला श्रेष्ठिमुख्येदिलालविनिर्मिता ।

सर्वेषां सुखवासाय सुविशालापि न क्षमा ॥ ९० ॥

उपस्थिताञ् जनान् बालो निबद्धाञ्जलिर्ब्रवीत् ।

आतिथ्येन धर्यं प्रीता लखनौपुरवासिनाम् ॥ ९१ ॥

देशोन्नतै लक्नवीभिरैक्यसंपादनाय च ।

भवितव्यं यत्नशीलैरित्यहं प्रार्थये मुहुः ॥ ९२ ॥

सभासदो विद्मर्भस्थाः प्रार्थिताः कार्यकारिभिः ।

विस्तविद्यालयं गन्तुं गोमतीतीरसंनिधम् ॥ ९३ ॥

भवतां न समावेशं विधातुमिह शक्नुमः ।

शालायाः स्थलसंकोचाद्ब्रुवन् कार्यकारिणः ॥ ९४ ॥

गतास्तत्र विद्मर्भस्थाः सदस्या राष्ट्रसंसदः ।

तत्र तेषां निवासोऽपि प्रायशोऽभूद् हितप्रदः ॥ ९५ ॥

एकस्मिन्नेव विस्तीर्णे निवासोऽभूत् सभागृहे ।
 सुखावहः समुचितः शताधिकसभासदाम् ॥ ९६ ॥
 प्रबन्धो भोजनस्यापि शाकाहारोपजीविनाम् ।
 सुलभश्चाल्पमूल्येन कृतः समितिसेवकैः ॥ ९७ ॥
 विदर्भस्यसदस्येषु बलवन्तः सुविधृतः ।
 चन्द्रपुरस्थोऽधिवक्ता कृती देशमुखान्वयः ॥ ९८ ॥
 दक्षो दीर्घप्रवासेऽपि ब्राह्मण्यप्रतिपालने ।
 आनीतः पाकनिष्पत्यै विप्रस्तैर्लङ्गदेशजः ॥ ९९ ॥
 परिधाय महावस्त्रं धुभुजेऽर्धं कृताह्निकः ।
 तत्प्रवासे दाजियाप्यः सहभोजी सुहृद्वरः ॥ १०० ॥
 संमीलिता भारतस्य देशसेवापरायणाः ।
 सहस्रद्वयसंख्याका मण्डपे राष्ट्रसंसदः ॥ १०१ ॥
 प्रतिमाभिः पूर्वगानामध्यक्षाणां सुशोभितः ।
 ऐक्यप्रशंसिभिर्वाक्पयैः स्वातन्त्र्योत्साहवर्धनैः ॥ १०२ ॥
 मण्डपोऽलंकृतव्यासपीठयुक्तोऽतिशोभनः ।
 आस्तां सिंहासने श्रेष्ठेऽध्यक्षयोर्यत्र सुन्दरे ॥ १०३ ॥
 आमनानि परिष्ठानां रक्षितानि तदन्तिके ।
 नेतृणां च प्रसिद्धानां प्रान्तसंस्थाक्रियावताम् ॥ १०४ ॥
 जगन्पारायणोऽध्यक्षोऽतिधिस्वागतसंसदः ।
 समानयत् सभाध्यक्षं समागोहेण मण्डपे ॥ १०५ ॥
 अग्निक्रमचरणं वृद्धं नेतृवृन्दपुरस्कृतम् ।
 उरिधताः सहसा सर्वे मण्डपस्थमभासदः ॥ १०६ ॥
 आत्मा राष्ट्रमभाषा यः सुरेन्द्रो राष्ट्रगीष्पतिः ।
 पण्डितो मालधीवध्व यन्दिनो हिन्दुपन्थुभिः ॥ १०७ ॥

मद्रासस्था विज्ञांटाख्या देवी यस्याः सरस्यती ।
त्रिखण्डमण्डिता पूता भारतोद्धारघाहिनी ॥ १०८ ॥

मुग्यईस्थो जिना विद्वानिस्लामीयविभूषणम् ।
अधिघषतादृतौ येन विज्ञांटतिलकौ समौ ॥ १०९ ॥

श्रीनिघासाभिधः शास्त्री श्रेष्ठो भारतसेवकः ।
वैद्यः श्रीभारताचार्यो विद्वद्वर्येषु पूजितः ॥ ११० ॥

रङ्गनाथो विदर्भस्थः खापडं च बहुश्रुतः ।
हिन्दुश्रीभालतिलकस्तिलको लोकवन्दितः ॥ १११ ॥

अनुफताश्चेतरे पूज्या व्यासपीठे विरेजिरे ।
वन्दे मातरमित्येतत् संगीतं मधुरस्वरैः ॥ ११२ ॥

प्रथमेऽहनि राष्ट्रीयसभाया अधिवेशने ।
भाषणे स्वागताध्यक्षो जगन्नारायणोऽब्रवीत् ॥ ११३ ॥

दर्शनाद् राष्ट्रभक्तानां तिलकस्य विशेषतः ।
जात आनन्दसंदोहो रसनावर्णनातिगः ॥ ११४ ॥

तेषां पादरजःपूता गोमतीतटमेदिनी ।
तन्मया देशभक्त्याभूद् रामभक्त्या यथा पुरा ॥ ११५ ॥

चतुर्दशे घटसरान्ते धीरामः स्वपुरीं ययौ ।
तदानन्दाम्बुधौ मग्ना यथा साकेतवासिनः ॥ ११६ ॥

मातृत्रयीबन्धुयुग्मवसिष्ठादिपुरोधसः ।
सीतासौमित्रिसंयुक्तरामचन्द्रायलोकनात् ॥ ११७ ॥

प्रहृष्टास्तद्वदेवाद्य वयं तिलकदर्शनात् ।
संयोगोऽयं चिरं भूयात् सीतारामप्रसादतः ॥ ११८ ॥

श्रुतोऽब्रभवतां यत्नः सुखवासाय सेवकैः ।
विपुलं तत्र वैगुण्यमस्तीति हास्यते मया ॥ ११९ ॥

यच्च न्यूनं स्वागतेऽस्मिन् क्षन्तव्यं तच्च सज्जनैः ।
 क्षमाशीलैश्च दोषाणां गुणानां पक्षपातिभिः ॥ १२० ॥
 अन्येषां विषयाणां हि स्वागताध्यक्षभाषणे ।
 सामान्यत्वाच्च सर्वेषामुल्लेखं न करोम्यहम् ॥ १२१ ॥
 वङ्गदेशे लब्धकीर्तिरम्बिकाचरणाभिधः ।
 मुञ्जुमदारो ययोवृद्धो विख्यातो भारतेऽखिले ॥ १२२ ॥
 विज्ञापितः सुरेन्द्रेण सोऽलंकर्तुं सभापतेः ।
 पदं चानुमतः सर्वैरुत्थाय स्वासनाद् गतः ॥ १२३ ॥
 अलंकर्तुं पदं श्रेष्ठं सर्वलोकाभिवन्दितः ।
 तालिकोचनिनादेन जयशब्दैर्मुखोद्गतैः ॥ १२४ ॥
 अध्यक्षपददानेन भव्येन स्वागतेन च ।
 आतिथ्येन प्रभूतेन त्रिधा वद्धो यथा वृषः ॥ १२५ ॥
 स्थितश्चोपकृतः स्निग्धैर्भवतां प्रेमरज्जुभिः ।
 समाभवासितसाह्योऽहं महाकार्यं समारमे ॥ १२६ ॥
 जीर्णोद्याने फरेंचानां तापीतीरेऽधिवेशने ।
 विवादेनातिसंतप्ता वियुक्ता यान्धवाः पुरा ॥ १२७ ॥
 संयुक्ता नववर्षान्ते के.सर्वागेऽतिशीभने ।
 लख्नीपुर्यां सुरम्यायामलकायां हि भूतले ॥ १२८ ॥
 संयुक्ता वा वियुक्ता वा सर्वदा यन्धवो घयम् ।
 अस्तु तच्च शाश्वतं चैक्यमितीशं प्रार्थये सदा ॥ १२९ ॥
 जाता ये भारते पुण्ये किं वा येषां च पूर्वजाः ।
 भारते चानुरपता ये जनन्यां घालका इव ॥ १३० ॥
 विभिन्ना अपि धर्मेण सन्ति भारतपुत्रकाः ।
 हिन्दुविस्तमहंमोदधर्माणामत्र संगमः ॥ १३१ ॥

परहस्तगता लक्ष्मीः संपाद्या वै प्रयत्नतः ।

तथा स्वराज्यप्राप्तिश्च कर्तव्यैक्यवलाज्जनैः ॥ १३२ ॥

उपस्थित्या मण्डपेऽस्मिन् राष्ट्रभक्तशिरोमणेः ।

तिलकस्योपलब्धोऽस्ति विरोधानां समन्वयः ॥ १३३ ॥

खैस्तमुस्लिमहिन्दूनां तथान्येषां च धर्मिणाम् ।

कार्यः संधिविचारेण स्वदेशहितहेतुना ॥ १३४ ॥

द्वे कार्ये वै सभासद्भिः प्राधान्येनाधिवेशने ।

कर्तव्ये साग्रहं ग्रामो घयमाध्यक्ष्ययोजिताः ॥ १३५ ॥

विस्मृत्य मतभेदं ये मिलिता राष्ट्रजीवने ।

त्रिवेणीवैकरूपा सा धारा बहतु संततम् ॥ १३६ ॥

आकाङ्क्षा भारतीयानां स्वराज्यध्येयसाधिका ।

एकरूपैव कर्तव्या सर्वपक्षसमर्थिता ॥ १३७ ॥

सभापतेर्भाषणान्ते प्रदीर्घं तालिवादनम् ।

प्रेक्षकैश्च सभासद्भिः कृतमाभारदर्शकम् ॥ १३८ ॥

प्रथमस्य दिनस्याभूदन्तः कार्यक्रमस्य च ।

भाषणम्यावसानेन राष्ट्रसंसत्सभापतेः ॥ १३९ ॥

निर्याचनं सदस्यानां विषयांश्च परीक्षितुम् ।

जातं प्रतिनिधिस्थाने प्रान्तशाखाविनिश्चिते ॥ १४० ॥

विद्भैभ्यस्तदा केचित् सदस्या इति घोषिताः ।

ध्रुत्वा मन्नाम तत्सूच्यामानन्दो मे महानभूत् ॥ १४१ ॥

मुम्पर्डप्रान्तशाखाया जातं निर्याचनं यदा ।

ध्रुत्वाको मतभेदोऽभूद् गांधिस्तत्र समागतः ॥ १४२ ॥

निर्याचिताः समित्यर्थे जनाः पञ्चाधिका दश ।

तीव्रा छष्टौ तथा सप्त तेषु नेमस्तपश्चिणः ॥ १४३ ॥

गांधिकेलकराभ्यां सा चर्चिता नाममालिका ।
 एकोभयानुकल्पेन नामसूचिर्विनिश्चिता ॥ १४४ ॥
 नेमस्तानां संमतं चेदागच्छामि निवेदितुम् ।
 इत्युक्त्वा स गतस्तस्मात् स्थानाद् गांधिर्महामनाः ॥ १४५ ॥
 परंतु न स आयातः प्रोक्तकालावधौ पुनः ।
 निर्वाचने नृसिंहस्तु पूर्वनामावलिं ददौ ॥ १४६ ॥
 तिलकस्तत्सभाध्यक्षः सभाकार्यमचालयत् ।
 समाविष्टं नाम गांधेर्मतैस्तिलकपक्षिणाम् ॥ १४७ ॥
 नेमस्तेषु तदा कौञ्चित् तत्सावेशं विरोधितम् ।
 नाशक्नवमहं वेत्तुं तद्विरोधस्य कारणम् ॥ १४८ ॥
 गांधिं यद्यपि शंसन्ति बाह्यतो राजकारणे ।
 नीतिमानव्यकुशलो महात्मास्तीति तन्मतम् ॥ १४९ ॥
 वस्त्रावृतोऽपरः कोऽपि मण्डपस्तत्र शोभनः ।
 रचितो नाम यस्यासीत् स्थानं विषयसंसदः ॥ १५० ॥
 नियुक्तसमयात् पूर्वमायातास्ते सभासदः ।
 उपविष्टा आसने च स्वै स्वै सर्वे सुखेन वै ॥ १५१ ॥
 मुंजे चाहं तदासीनौ मालधीयस्य संनिधौ ।
 आश्चर्यचकितो जातोऽहं क्षणे तस्य दर्शनात् ॥ १५२ ॥
 वद्गदेशस्थनेतारः सुरेन्द्रविपिनादयः ।
 प्राप्ता यदा सभासद्भिर्गृथानेनातिसत्कृताः ॥ १५३ ॥
 आगताश्च महाराष्ट्रात् खापडेतिलकादयः ।
 जगज्जंयशन्दांस्ते सदस्या व्योममेदिनः ॥ १५४ ॥
 अम्बिकावरणस्तत्र ह्युपगारात्मकं ददौ ।
 द्वालयानकं स्वागताय नूनपूर्वैस्सभासदाम् ॥ १५५ ॥

संयुक्तयोजनाचर्चा दीर्घकालं कृता यदा ।

तदैक्यनिर्मितौ विघ्नो महानेक उपस्थितः ॥ १५६ ॥

किं देयं बहुसंख्याकैरल्पसंख्योपतुष्टये ।

तिलकेनोत्तरं दत्तं गम्भीरं शास्त्रसंमतम् ॥ १५७ ॥

देयं तदल्पसंख्येभ्यः सिध्येद् येनात्मतोषणम् ।

आत्मा वै ह्यैकरूपः स सर्वेषां विश्ववासिनाम् ॥ १५८ ॥

समाजे तिलकस्तस्मिन् गीताभाष्यकरोऽवदत् ।

उदात्तं श्रेष्ठमध्यात्मं विश्वव्यापिविलोचनः ॥ १५९ ॥

सदस्या मण्डपस्थास्ते क्षणमुत्सृज्य पार्थिवीम् ।

दृष्टिमन्तर्मुखा जाता विलीना ऐक्यदर्शने ॥ १६० ॥

गतमोहा ऊचुरुच्चैरैक्यमेवातिरिच्यते ।

संमतास्त्येव सर्वेषां लीगकांग्रेसयोजना ॥ १६१ ॥

समाप्तं तद् महत् कार्यं शिलान्यासः कृतो ननु ।

भारतीयस्वराज्यस्य स्वीकृत्यैकमतेन ताम् ॥ १६२ ॥

दिनेऽन्यस्मिन् सुरेन्द्रोऽसौ विचारार्थमयोजयत् ।

तं प्रस्तावं स्वराज्यस्य सभाया अधिवेशने ॥ १६३ ॥

यो राष्ट्रीयसभाधारो यथा स्तम्भः प्रतिष्ठितः ।

त्रिंशत्येव च येषु डिमास्थेनीसिवापरः ॥ १६४ ॥

नभोमेदिप्रवाहेण यस्य वाचा विमोहिताः ।

भारते चाहग्लभूम्यां च सुखा यकृतत्वलोलुपाः ॥ १६५ ॥

मेघगम्भीरया वाचा सभासद् उवाच सः ।

तिलकं मण्डपे दृष्ट्या देहे प्राणमिवागतम् ॥ १६६ ॥

अग्निले भारते जाता लोका वै हर्षनिर्भराः ।

संयन्धः मृहर्णायोऽयं प्रार्थये शाश्वतोऽस्त्विति ॥ १६७ ॥

ततः पश्चात् कतिपयैर्विख्यातदेशसेवकैः ।
 प्रमाणयुक्तिभिस्तत्र प्रस्तावः सोऽनुमोदितः ॥ १६८ ॥
 समाहृतो लोकमान्यः सभाध्यक्षमहोदयैः ।
 तदा पुष्टिप्रदानाय वक्तृपीठं समागमन् ॥ १६९ ॥
 शिरोधरं रक्तवर्णं धारयन्तं विलोक्य तम् ।
 यन्देशमातरमित्येतैर्मण्डपेऽभून् प्रवृत्तः ॥ १७० ॥
 अपश्यन् मिलितास्तत्र स्वागतोद्गारकारिणु ।
 त्यक्त्या धर्मादिभेदांस्ते हिन्दुमुल्लिखन्निधनाः ॥ १७१ ॥
 अश्रुमिलकरूपे ते भारतस्यैष्यदर्शनम् ।
 दृष्टुं देशमोक्षस्य प्ररुढं चाह्कुणं हृदि ॥ १७२ ॥
 स्वीकृत्वा स्वागतं स प्रेशङ्गणां शृणाञ्जलिः ।
 उवाच तिलकस्तत्र सर्वोस्तान् मण्डपस्थितान् ॥ १७३ ॥
 पूजनीय सभाध्यक्ष तथान्ये देशसेवकाः ।
 धीरमातङ्गाहिवन्ध्याः धोगृन्द् सभागत ॥ १७४ ॥
 पश्यतो मातङ्गं राष्ट्रगर्भां हृदि समुत्थितः ।
 अतिदीर्घविद्योगान्ने मोदो मे वर्णनातिगः ॥ १७५ ॥
 विपत्तां च विमुक्तां च यद् वै प्रेम प्रदर्शितम् ।
 मन्त्रं वरुं देशभक्तैर्भारतस्य निपातिभिः ॥ १७६ ॥

जना इंग्लन्ददेशस्था राज्यं कुर्वन्ति भारते ।
 भारतस्था जनारूपां प्रतिकारक्षमा इति ॥ १८० ॥
 मनःस्वेतद् दृढं तत्त्वं धार्यं भारतवासिभिः ।
 संपादयितुमैक्यं ते तेनैव प्रभवन्ति हि ॥ १८१ ॥
 हिन्दुभूर्जननी मेऽस्ति संकल्पो जायते यदा ।
 सर्वेषां भारतीयानां भारतैक्यं भवेत् तदा ॥ १८२ ॥
 न प्रान्तस्य न धर्मस्य जातेर्घर्णस्य वा तथा ।
 भिन्नत्वाद् देशबन्धुत्वं वाध्यं न स्यात् कदाचन ॥ १८३ ॥
 कृत्वा बुद्धि विशालां स्वां प्रस्तावप्रोन्तयोजना ।
 संमतास्तु हि सर्वेषां स्वदेशोन्नतिमिच्छताम् ॥ १८४ ॥
 यया योजनया प्राप्ता हिन्दुो मुस्लिमास्तथा ।
 एकपीठं विचारैक्याद् राष्ट्रकार्यार्थतत्पराः ॥ १८५ ॥
 न समर्था कवेर्बुद्धिस्तस्या माहात्म्यवर्णने ।
 तदैक्यं चै समाधेयं मानवानां हितप्रदम् ॥ १८६ ॥
 स्वराज्यमन्दिरद्वारोद्घाटनस्य प्रभाववत् ।
 अस्माकमेक्यमेवैकं साधनं देशबन्धवः ॥ १८७ ॥
 मातृभूमिसमुत्पन्ना भारतीयाः सहोदराः ।
 अग्रजा हिन्दवस्तत्र मुस्लीमा अनुजा इति ॥ १८८ ॥
 औदार्यार्हां भागकालेऽग्रजानामनुजा इति ।
 मान्यं मतं पुरातत्त्वविदां शास्त्राभिसंमतम् ॥ १८९ ॥
 योजनाङ्गेषु संरक्ष्या दृष्टिः सा स्नेहवर्धिनी ।
 यथेष्टफलसिद्ध्यर्थं न्यूनान्यूनमलक्षिणी ॥ १९० ॥
 आङ्ग्लहस्तगता शपितः कथं संक्रामिता भवेत् ।
 हस्तेषु भारतीयानां प्रक्षोऽयं जटिलो महान् ॥ १९१ ॥

ऐक्येनैव सुसाध्यं तज्ज्ञातव्यं हिन्द्यासिभिः ।
 प्रस्तुते विपमे काले नान्यो मार्गोऽस्ति बन्धवः ॥ १९२ ॥
 केवलं मुस्लिमेभ्योऽयं भारते यदि दीयते ।
 अधिकारः शासनस्य सर्वस्तत्संमतं मम ॥ १९३ ॥
 हिन्दूनां हि तथान्येषां प्रविभागविनिश्चयम् ।
 विधातुमधिकारस्य संधिसिद्धिर्न दुष्करा ॥ १९४ ॥
 संसाध्यः सर्वपक्षाणां कलहोपशमो गृहे ।
 विवेकिभिर्विवेकेन सप्रतीतिर्वदाम्यहम् ॥ १९५ ॥
 तस्माद् ये योजनादोषाः सर्वेऽपि भ्रुल्लका इति ।
 मत्वा सभासदो दद्युरनुकूलं मतं स्वयम् ॥ १९६ ॥
 एवमभ्यर्थितो लोको मेघगम्भीरया गिरा ।
 सभाजितस्तालिकाभिर्निनायान्तं स भाषणम् ॥ १९७ ॥
 तस्मिन् लखनउभूते गतेऽन्तमधिवेशने ।
 नेतारः संगतास्तत्र परिपत्संघवादिनाम् ॥ १९८ ॥
 देव्या विशांटया स्थानमध्यक्षीयमलंकृतम् ।
 उपातस्थुश्च सर्वे ते तिलकश्चानुयायिनः ॥ १९९ ॥
 लघ्नौसभाविशिष्टत्वं तिलकेन प्रदर्शितम् ।
 कुराणवेदयोर्द्वयं सिद्धं प्रथमतः खलु ॥ २०० ॥
 स्वराज्यमेवमस्माकं साध्यं ध्येयविनिश्चयः ।
 साध्यसाधनयोर्योगः स्पृहणीयो न संशयः ॥ २०१ ॥
 रामस्याम्यादिनेतारः स्वराज्यस्य प्रशंशसुः ।
 तथा संघस्य माहात्म्यं विशांटानुशया तदा ॥ २०२ ॥
 नेतारः सर्वपक्षाणामभ्यङ्गान्तरणस्तथा ।
 तिलकं द्रष्टुमायाताः कुशलप्रश्नकाम्यया ॥ २०३ ॥

तिलकस्याग्रहाज्जाताः सर्वे मुस्लिमयन्धवः ।

लाभाधिकत्वसंपन्ना इति रोपस्य कारणम् ॥ २०४ ॥

तिलकं प्रति हिन्दूनां केषांचित् स्वल्पधीमताम् ।

महासभा तु हिन्दूनामासीत् तेषां नवोदिता ॥ २०५ ॥

तैस्तदा प्रार्थितो बालोऽगच्छद् हिन्दुसभोत्सवम् ।

संतोपाय च सर्वेषां कर्मयोगी प्रवर्तते ॥ २०६ ॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।

कुर्वन्नेवेह कर्माणि ह्यद्भ्यतीतो विमत्सरः ॥ २०७ ॥

प्रीप्माकांतपदग्धजीवसुखदा वृक्षस्य छायेव या

मग्नानामिव सिन्धुवारिषु यथा नौकोपलब्धिः सुखा ।

शङ्काचञ्चलचेतसां नु मनसः स्यैर्याय सिद्धार्थवाग्

जाता राष्ट्रसभास्थले तिलकधीः सर्वार्थसंचादिनी ॥ २०८ ॥

लख्नौसंज्ञनितान्तसुन्दरपुरीराष्ट्रीयसंसत्स्थले

दिव्यं प्राप यशः सभागतगणो राष्ट्रीयकार्योत्सुकः ।

मन्येऽसौ परिपाक एष तपसो गाङ्गाधरैर्योगिनः

पद्मवर्षावधिचिन्तनस्य च गिरां कृष्णस्य काराधमे ॥ २०९ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे लख्नौराष्ट्रीयसभासमारोहवर्णननामा

पञ्चव्याशप्तमस्तरङ्गः ।

पदपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

तिलकस्य यशः ध्रुत्वा लखनौराष्ट्रसंसदि ।
आयालवृद्धलोकानां हृदयेषु समुत्थिता ॥ १ ॥

लालसा पूजनस्य व्याख्यानश्रवणस्य च ।
अभिलाषा पूजनस्य निजग्रामेषु चोत्कटा ॥ २ ॥

निमन्त्रणं जना दातुं कानपूरात् समागताः ।
तिलकं प्रार्थयामासुः सादरं भावनोत्सुकाः ॥ ३ ॥

आगच्छन्तु महाभागा अनुगृह्णन्तु यान्धवान् ।
उपदेशेन पन्थानं दर्शयन्तु हितप्रदम् ॥ ४ ॥

ओमित्याह प्रसन्नात्मा तिलकः सज्जनाग्रहात् ।
अपिलम्बेन कर्तव्यं प्रयासाद्यदयकं च यत् ॥ ५ ॥

आगमिष्यामि कानपूरमद्य मित्रसमन्वितः ।
वदायाशामनन्ताय प्रयासार्थं स्वमन्त्रिणं ॥ ६ ॥

ततो रथेन संप्राप्ताद्यनुयायिजनैः सह ।
स्थानकं कानपूरस्य खापडेतिलकाद्युभौ ॥ ७ ॥

शृङ्गारिता कानपूरनगर्यल्पावधावपि ।
तिलकस्य स्यागताय कानपूरनिघासिभिः ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वः स्वयं तदारूढं समारोहेण घर्म्मसु ।
गायन्तो राष्ट्रगीतानि रथं विघ्नाधिनिस्तदा ॥ ९ ॥

षायस्यप्रान्तविरयातो गृद्धो विभवंभराधिधः ।
मेनाध्यक्षपदं सायं र्भ्यान्कन्न सभागृहे ॥ १० ॥

तदा राष्ट्रमभाकायंतान्पर्यं तिलकोऽप्रथान् ।
आष्टालयाण्यां सभामद्भ्योऽनभिनेभ्योऽपि तद्गिरः ॥ ११ ॥

तच्चाशृण्वन् स्वासनस्था भित्तिचित्रार्पिता इव ।
तदन्ते तालिकानादं चक्रुरादरनिर्भराः ॥ १२ ॥

आवदयकी स्वराज्यस्य संप्राप्तिरिति निश्चयः ।
कृतः ध्रैष्टैर्लोकवन्धैर्नैरैर्लखनवुसंसदि ॥ १३ ॥

विनामृतं न तिष्ठन्ति स्वर्गोऽपि सुखिनोऽमराः ।
न सन्ति सुखिनो भूम्यां लोकाः स्वातन्त्र्यवञ्चिताः ॥ १४ ॥

सभामुपस्थिता लोकाः सहस्राणि सहस्रशः ।
प्रमाणं तत्पात्रतायाः स्वराज्यस्येति मे मतम् ॥ १५ ॥

हिन्दूनां संमतं यद्धि गुणकर्मविभागशः ।
चातुर्येण्यं देवसृष्टमाङ्गलैस्तद् वै विलोपितम् ॥ १६ ॥

चर्णत्रयाधिकाराश्च हता इंग्लंद्वासिभिः ।
अवशिष्टं शूद्रकर्म सर्वेषां हिन्दवासिनाम् ॥ १७ ॥

लुप्ताधिकारसंप्राप्तये स्वराज्यं प्रार्थ्यते जनैः ।
पुनःसंस्थापनार्थाय चातुर्येणस्य भारते ॥ १८ ॥

प्रयत्नोऽयं समारब्धः ध्रैष्टैर्भारतनेतृभिः ।
सहकार्यमपेक्षेऽस्मिन्नखिलानां समुद्यमे ॥ १९ ॥

कथामेकां घञ्जुकामो याल्ये यासीच् ध्रुता मया ।
एकः कश्चिद्जापाल आनिनाय घनाप् शिशुम् ॥ २० ॥

व्याघ्रस्य चर्धयामास सोऽजापुत्रैश्च तं ततः ।
अजयंशोऽहमुत्पन्न इति मेने स्वयं शिशुः ॥ २१ ॥

एकदा स गतो यूथे जलं पातुं जलाशयम् ।
यूथमध्ये तदातिष्ठद्जापुत्रैः परीकृतः ॥ २२ ॥

अजाजिघांसया तत्र प्राप्तो व्याघ्रो भयंकरः ।
पलायनपराः तत्रै एष्यया तमज्जपुत्रकाः ॥ २३ ॥

व्याघ्रीपुत्रोऽपि संव्रस्तः पलायनपरोऽभवत् ।
यनव्याघ्रो विस्मितोऽभूद् बालव्याघ्रस्य चेष्टितैः ॥ २४ ॥

गत्वा तत्संनिधिं प्राह किमर्थं त्वं पलायसे ।
कुत्र गच्छसि वत्स त्वं कस्त्यं मह्यं निवेदय ॥ २५ ॥

अजापालगृहं यामि हाजापुत्रोऽस्मि तात वै ।
यूधमध्यस्थिताः सर्वे बन्धवो मेऽवदच् शिशुः ॥ २६ ॥

आत्मरूपं प्रजानीहि दृष्ट्वात्मानं जलाशये ।
उवाच व्याघ्रस्तं प्रौढो जलाशयतटस्थितः ॥ २७ ॥

दृष्ट्वा तच् शिशुना ज्ञातं व्याघ्रसारूप्यमात्मनः ।
विनष्टस्तत्क्षणे मोहो योऽजापालेन निर्मितः ॥ २८ ॥

अहं व्याघ्र इति ज्ञात्वा त्यक्त्वाजानां च यूधकम् ।
व्याघ्रेण स वनं शीघ्रं प्रविशेत्तत्परचित् ॥ २९ ॥

कानडास्ट्रेलियादीनां यशोन्वितसमुद्यमैः ।
प्रोत्साहिताः स्वराज्यार्थं निश्चिन्नुर्हिन्दवासिनः ॥ ३० ॥

घयं चापि स्वराज्यस्य योग्या संप्राप्तयेऽपुना ।
आशियास्यजपानोऽपि प्राप स्थानं महत्तमम् ॥ ३१ ॥

प्रार्थयेऽहं सभास्थानस्थितान् सर्वजनानिह ।
भगवन्तं प्रार्थयध्वं राष्ट्रकार्यस्य सिद्धये ॥ ३२ ॥

समाप्य कानपूरस्य कार्यं सर्वं विनिश्चितम् ।
मिश्रद्वयेन तिलकः कालिकानगरं ययौ ॥ ३३ ॥

पुणेपुरीं जग्मुण्ये ततश्च सहकारिणः ।
प्रधाराय स्वराज्यस्य भारते मन्त्रतन्त्रयोः ॥ ३४ ॥

स्थानके पत्रिकाकार्यालयसंचालको युया ।
प्राप्तो बालस्वागतार्थं कश्चिद् घोषकुलोद्भवः ॥ ३५ ॥

गृहं प्राप्तान् मोतिवायू गृहद्वारपुरः स्थितः ।
सुस्यागतं बान्धवेभ्य इति प्रेम्णा जगाद् सः ॥ ३६ ॥

मोतिनालिङ्गितो बालः खापडै चामिवन्दितः ।
जोशी नमस्कृतो द्वाभ्यां पाणिभ्यां तेन सादरम् ॥ ३७ ॥

अष्टवर्षाधिकः कालो व्यतीतः पूर्वदर्शनात् ।
बालस्य मोतिबन्धोश्च निर्व्याजप्रेमिणोस्तयोः ॥ ३८ ॥

गाढालिङ्गनबद्धौ तौ रामकैकेयसंनिभौ ।
दृश्येते मिलितौ तत्र वियोगानन्तरं जनैः ॥ ३९ ॥

न्यवसन् मोतिलालस्य घोषस्य सद्ने त्रयः ।
दिनद्वयं कथालापांश्चकुर्हर्षसमन्विताः ॥ ४० ॥

मोतीलालमहाशयस्य सुहृदो घोषस्य सन्नागतौ
गीताभ्यासविशुद्धबुद्धितिलको द्रष्टुं सखायं स्वथम् ।
तद्बन्धोः शिशिरस्य चङ्गविषये ख्यातिश्च लोकेऽभवद्
नित्यं यो दिनपत्रिकामृतमदार्हीलामृतं निष्ठया ॥ ४१ ॥

जातो लोकगुरुर्विशुद्धचरितो धर्मात्मबुद्धिः सदा
तस्मिन् पूज्यमतिं चकार तिलको ज्येष्ठे यथा भ्रातरि ।
घोषस्याप्तजनेषु तस्य परमा स्नेहार्द्रवृत्तिस्ततः
स्मृत्या स्वर्गतमग्रजं नयनयोस्तस्याम्बुधाराश्रयत् ॥ ४२ ॥

विद्वद्भयंसमागमोऽतिसुखदः प्राग्जन्मपुण्योद्भवो
मोतीलालगृहे दिनद्वयमिते कालेऽभवच्च शोभनः ।
यार्त्तालापचिकीर्षवः प्रमुदिता विद्याशलाभूयिताः
प्राप्ता दर्शनहेतुनापि च जना गाङ्गाधरेस्तस्य च ॥ ४३ ॥

आगच्छंस्तिलकं द्रष्टुं मोतीलालगृहं प्रति ।
यह्यो चङ्गनेरीया सदाचारानुचर्तिनः ॥ ४४ ॥

तेषां केचिद् देशभक्ताः केचिद् वेदविशारदाः ।
वेदान्तपारगाः केचिद् नव्यन्यायविदां वराः ॥ ४५ ॥

गीतारहस्यसिद्धान्तचर्चा बहुविधाभवत् ।
निर्वन्धं पण्डिताश्चक्रुर्व्याख्यानाय गृहस्थले ॥ ४६ ॥

सुहृद्भिवेङ्गदेशस्थैर्व्याख्यानाय निमन्त्रणम् ।
प्रदत्तं समयाभावात् स्वीकर्तुं तिलकोऽक्षमः ॥ ४७ ॥

साङ्गोपाङ्गविचारमन्थनमभूद् राष्ट्रोदयोत्कर्षदं
नीतिन्यायविश्रेयकतर्कघटितं तज्ज्ञैः समुञ्जुम्भितम् ।
दृश्यं भारतभाषिसंस्कृतिमयं विद्वज्जनैश्चित्रितं
दीनोद्धारपरं च भाविजनताराज्यस्वरूपं तथा ॥ ४८ ॥

ऐक्योत्पादनसाधनं समुचितं हिन्दुमुसलमानयो-
र्लक्ष्मीसिद्धमतस्य सर्वसुजनैर्देशे प्रसारोद्यमः ।
हित्वालयमपायकारकमिति प्राज्ञैः प्रतिज्ञापरैः
कर्तव्योऽस्त्यविलम्बनेन सकलैर्भूमातृसेवाप्रतैः ॥ ४९ ॥

अभयनययुतास्ते भारतीया भवन्तु
परकृतमधिराज्यं भारते पापमूलम् ।
भवतु खलु निखातं सर्वलोकप्रयत्नै-
रिति तिलकरहस्यं वङ्गजेभ्यः प्रदत्तम् ॥ ५० ॥

दृष्ट्वेवं निजसंदेशं तिलकः समुहद् गतः ।
गन्तुमिच्छन् नागपूरं हावरास्थानकं प्रति ॥ ५१ ॥

समर्पिताः पुष्पमाला हावरास्थानके जनैः ।
रथस्थदेशभङ्गनेभ्यो विनीतैः प्रथयान्वितैः ॥ ५२ ॥

दयामसुन्दरमुल्याश्च युवका देशसेवकाः ।
अयं प्रोदीत्यामामुः स्थानकान् प्रस्थिते रथे ॥ ५३ ॥

यासुकाकाभिधो जोशी खापडे तिलकस्तथा ।
समाययुर्नागपूरं मध्याह्ने पञ्चमे दिने ॥ ५४ ॥

दर्शनार्थं स्वागतार्थं चाग्रजन् स्थानकं जनाः ।
असंख्याः प्राङ्गणे तस्थुरुत्सुकाः पुष्पपाणयः ॥ ५५ ॥

हारान् समर्पयामासुर्जुंघुषू राष्ट्रघोषणाः ।
राजवीथिषु मुख्यासु प्रोडुस्तिलकवाहनम् ॥ ५६ ॥

तोरणानि विचित्राणि स्वागतायोच्छ्रितानि च ।
महार्हवलयुस्तानि नानाफलयुतानि च ॥ ५७ ॥

फुल्लह्रियो रौप्यपात्रे दीपकैर्दक्षिणार्चिभिः ।
आर्तिक्यं चक्रिरे भक्त्या स्थाने स्थाने महापथे ॥ ५८ ॥

हंसापुर्याः समारभ्य चादित्यशुभनामिकाम् ।
पुरीमुद्दृश्य माहाले प्राप्ता वैचगृहं प्रति ॥ ५९ ॥

वृत्तं सेवकसेनायास्तस्मिन् स्थाने विसर्जनम् ।
न्ययसत् तिलकस्तस्मिन् नारायणगृहे तदा ॥ ६० ॥

अतिधीनां च सर्वेषां स्नानपानाभ्रभोजनम् ।
तत्राभवद् यथापूर्वं कृष्णस्य विदुरालये ॥ ६१ ॥

यास्य नैष्ठिको भक्तो वैद्यो नारायणाभिधः ।
शीर्णं तेन स्वदेशार्थं कारवास्ततो महत् ॥ ६२ ॥

गोपाळराजकुटीनां प्रासादे तिलको गतः ।
मुद्गसमन्वितः स्नानं निषामाय तदाप्रहात् ॥ ६३ ॥

उद्यमं तिलकस्तत्र समिधः स दिनद्वयम् ।
गोपालोऽतिधिर्माण्याय दक्षः मानुषरोऽभवत् ॥ ६४ ॥

अणेषापटमाळन्या पयत्माळनियामिनः ।
तिलकं प्रार्थयामासुः न्यग्रामागमनाय च ॥ ६५ ॥

प्रार्थना बालमित्रस्य स्वीकृता थापटस्य सा ।

तिलकेनाल्पकालार्थं कष्टेन महता तदा ॥ ६६ ॥

सायंकाले च महती चिद्विणीसोद्याननामके ।

स्थलेऽतिविस्तृते जाता सभा नगरवासिनाम् ॥ ६७ ॥

गौरोपाहो हरीसिंगो विधिशालाविशारदः ।

ख्यातकीर्तिरलंघनेः सभापतिपदं तदा ॥ ६८ ॥

सभास्थाने समायाता नेमस्तपथगामिनः ।

बोसो विपिनकृष्णाख्यः पण्डितो दीक्षितस्तथा ॥ ६९ ॥

तिलकस्तुतिपद्यानि ताम्बहूकरकविः स्वयम् ।

पपाडोशैः समारम्भे प्रमोदाय सभासदाम् ॥ ७० ॥

अभ्यक्षस्याशयोवाच बालः प्राप्तसभासदः ।

नगरे नागपुरेऽस्मिन् महाक्रान्तिरजायत ॥ ७१ ॥

पक्षमेदः शिथिलित पेक्ष्यमङ्कुरितं नयम् ।

संधिप्रवृत्तिरुत्पन्ना विग्रहो विलयं गतः ॥ ७२ ॥

सामान्योऽपि समाप्नोति देवत्वमिति मानयः ।

प्रयत्नेनायदत् कृष्णो भीतायामर्जुनं सखा ॥ ७३ ॥

यान्ति देवप्रता देवान् पितॄन् यान्ति पितृप्रताः ।

अर्थस्तु घचनस्यास्य मन्तव्यः क्षेमकाङ्क्षिभिः ॥ ७४ ॥

न हाध्यातमानुभूत्यर्थं केवलं च मुमुक्षुभिः ।

प्रतीते तद् भवोऽप्रत्यमैदृशोदयलिप्सुभिः ॥ ७५ ॥

ते वै देवप्रताः सन्ति तद्गुणान् य उपासने ।

न शिलाप्रतिमापूजा इत्येके तस्मिन् निर्दिशता ॥ ७६ ॥

गुणध्यानेन भक्तस्य तदाभारगुणाकृतिः ।

धाति भक्त्या तन्मयार्थं तथा देवान्य स्तेयकः ॥ ७७ ॥

प्रार्थना मत्कृता होषा तरुणानां सुखाय वै ।
वृद्धानां बालकानां च मातृभूमिहितैषिणाम् ॥ ७८ ॥

हिन्दूयवनयोरैक्यं घटितं गोमतीतटे ।
दुराग्रहि सिडेन्हाममनः कातरतां गतम् ॥ ७९ ॥

न भारताय दातव्यमाङ्गलैः किञ्चिदतःपरम् ।
उच्चैर्भूते लंदनस्थवृत्तपत्रे विरोधकः ॥ ८० ॥

हिन्दूभूमे राजनीतिप्रगतेः स्वार्थसाधकः ।
शत्रुलोभी कृष्णसर्पः परवित्तापहारकः ॥ ८१ ॥

देशोद्धाराय वै भाव्यं कटियद्धेन भारते ।
जनेन यत्नशैलेन यशस्तमनुगच्छति ॥ ८२ ॥

एधमुक्त्वाधसानं स व्याख्यानस्याकरोद् यदा ।
चन्द्रे मातरमुद्धोष्य दर्शिता संमतिर्जनैः ॥ ८३ ॥

दिनेऽन्यस्मिन् समाहृतास्तिलकश्च सुहृद्जनाः ।
अभ्यंकरमयूरेण भोजनाय स्वसन्ननि ॥ ८४ ॥

मोरो स्वागतमातिथ्यं चक्रेऽतिथिजनस्य सः ।
कृत्वा हि भोजनं तत्र तिलकः स्थानकं गतः ॥ ८५ ॥

स्लोकाको मध्यदेशस्थसचिवालयनायकः ।
प्रान्तस्त्राधिपतेर्मुख्यः कार्यवाह इति धृतः ॥ ८६ ॥

स्वकार्यार्थं नागपूरस्थानकं प्रत्युपस्थितः ।
अपश्यत् न स्वनेत्राभ्यामाहतं तिलकं जनैः ॥ ८७ ॥

न लेभेऽग्निरथं गन्तुं मार्गे कञ्चित् क्षणायधि ।
मार्गस्य पूर्वव्याप्तत्वालोकेस्तिलकद्रष्टुंभिः ॥ ८८ ॥

आसीनोऽग्निरथे स्थाने तदर्थं यत् सुरक्षितम् ।
तिलको धामणप्रामं यथाकालं समागमत् ॥ ८९ ॥

श्रेष्ठिभिर्धनिकैलोकैः स्थानके स्वागतं कृतम् ।

तिलकस्य प्रमोदेन पुष्पहारैः सुगन्धिभिः ॥ ९० ॥

प्रतस्थे स्थानकात् तस्मादाकृष्टा जवनं रथम् ।

उपस्थिता जना यत्र स्थलं निकटवर्ति सः ॥ ९१ ॥

सभां तां तिलकः प्राप्तो लोककल्याणचिन्तकः ।

हितयोर्धाय लोकानामकरोदल्पभाषणम् ॥ ९२ ॥

लोकैर्देशहितार्थं वै कर्तव्यं त्यागपूर्वकम् ।

द्रव्यदानं शानदानं धर्मदानं विशेषतः ॥ ९३ ॥

विमुक्त्यै देशवन्धूनामाङ्गललोकावलम्बनात् ।

तथा तेषामाधिपत्यात् साम्राज्यस्याधिकारिणाम् ॥ ९४ ॥

हिन्दूभूजन्मनां राज्यं हिन्दूभूम्यां भवेद् यदि ।

भारतीया यत्नशीलाः सततं मोक्षसिद्धये ॥ ९५ ॥

दत्तमाश्रासनं लोकैः साहाय्यस्य सभात्यये ।

द्रव्यस्य च यथाशक्ति निर्मितेर्धं दलस्य च ॥ ९६ ॥

देशसेवापराणां वै निःस्वार्थानां निजस्थले ।

तरुणानां च सर्वेषां सैनिकव्रतधारिणाम् ॥ ९७ ॥

यवत्माळं ततो गन्तुं विद्युद्वाहनसंस्थितः ।

आदिशत् तिलकः सूतं शीघ्रं चालय वाहनम् ॥ ९८ ॥

प्राप्तो रथोऽल्पकालेन यवत्माळपुरीं प्रति ।

रथमध्ये स्थितो बालः सूतस्तस्य पुरःस्थितः ॥ ९९ ॥

आसीनो वाहने स्रग्भिर्भूषिते सुमनोहरे ।

आयातो भास्करः साक्षाद् धामारुणपुरःसरः ॥ १०० ॥

इत्येव मेनिरे लोका बालं दृष्ट्वा तदा रथे ।

तथा पुरःस्थितं मृतं चक्रपाणिं सुवासनम् ॥ १०१ ॥

श्रेष्ठपौरद्रघीडस्य सीमान्तस्थं गृहं गतः ।
रथस्तस्थौ स्थिरस्तत्र कृतं सीमान्तपूजनम् ॥ १०२ ॥

द्रविडप्रमुखैः पौरैस्तिलकस्य महात्मनः ।
गन्धमाल्यादिभिर्धूपैर्दीपैर्नाराजनादिभिः ॥ १०३ ॥

गृहिणीभिः पयःकुम्भान् वहन्तीभिश्च मङ्गलान् ।
यादिघ्राणां च तूर्याणां नभो नादेन पूरितम् ॥ १०४ ॥

दियाकरे गतेऽस्ताद्रिमुदिते च निशाकरे ।
तिलको द्रविडावासात् प्रतस्थे यानमास्थितः ॥ १०५ ॥

ग्रामे संचारयामास पताकाभिरलंकृतैः ।
दीपमालोज्ज्वलैर्मागैर्वापटस्य गृहं गतः ॥ १०६ ॥

शोभिता पूर्णचन्द्रेण निशा शीतातिहर्षदा ।
प्रदीपश्रीगुणोपेता जाता तिलकमङ्गला ॥ १०७ ॥

देवालयेषु सर्वेषु लोककार्यस्थलेषु च ।
श्रीमतां च निवासेषु मध्यमाधमधामसु ॥ १०८ ॥

लक्ष्मीपूजादिनस्येवाभूदातिथ्यमहोत्सवः ।
अल्पग्रामस्ततो जातः स्वर्गस्थानमिवाद्भुतम् ॥ १०९ ॥

तिलकस्य स्वागतार्थं तिलकादरसूचकः ।
प्रतिगेहं यवत्मात्रे जातो दीपमहोत्सवः ॥ ११० ॥

वापटस्य गृहे रात्रौ मित्रसंमानहेतुना ।
मिश्रानुयायिवर्गस्य योजितं सहभोजनम् ॥ १११ ॥

घातांलापः कृतो मित्रैर्मुडलेघापटादिभिः ।
स्वदेशोद्धारकार्यार्थं विद्यमानपरिस्थितौ ॥ ११२ ॥

तिलकस्यापि विध्रान्तिरशक्येव तदाभवत् ।
दीर्घप्रवाससंभूतकष्टफलेशोपशाप्तये ॥ ११३ ॥

निमन्त्रितो ग्रामसंस्थाचालकैरादरादिति ।
 जगाम मन्दिरं तेषां तिलको लोकसंग्रही ॥ ११४ ॥
 इनामस्वामिसंस्थायां तथा जिल्हासभागृहे ।
 मानपत्राण्यर्पितानि तिलकाय महात्मने ॥ ११५ ॥
 विरादसभा मथारामस्वामिनोऽतिपरिध्रमात् ।
 मन्दिरस्य गणेशस्य जाता वै शोभितेऽङ्गने ॥ ११६ ॥
 योजितो लोकसंमत्याध्यक्षस्थानाय षापटः ।
 याक्नीलो यः ख्यातकीर्तिर्वयोवृद्धो जनप्रियः ॥ ११७ ॥
 सतीर्थैर्ह्ये स्नेहिनौ बाल्यादास्तां तिलकवापटौ ।
 सहितौ वासुदेवेन तावायातौ सभास्थलम् ॥ ११८ ॥
 उच्चैरुदीरयामासुर्जयशब्दान् सभाजनाः ।
 वन्दे मातरमित्येके जगज्जुर्देशसेवकाः ॥ ११९ ॥
 भायणे तिलकश्चक्रे देशस्थितिनिरीक्षणम् ।
 सुस्पष्टं दर्शयामास मार्गं दास्ययिमोचकम् ॥ १२० ॥
 स्वराज्यसंघकार्यस्य महत्त्वं विशदीकृतम् ।
 कार्या संघटना सद्यो बहुसंख्यसभासदाम् ॥ १२१ ॥
 उप्तं धीजं चित्तभूम्यां सुष्ठु देशहितप्रदम् ।
 भग्नानप्रस्तलोकानां तदा तिलकसूचितभिः ॥ १२२ ॥
 तदेव वृक्षरूपेण प्रकुलं फलसंयुतम् ।
 पुरे यवतमाळार्ये जिल्हान्तर्गतवर्तिनि ॥ १२३ ॥
 संग्रहत्तं मानपत्रं स्वोक्त्य तिलकोऽब्रवीत् ।
 षापटाभिमुखो भूत्वा प्रेमगद्गदया गित ॥ १२४ ॥
 संमानपत्रदानेन यक्षोऽहं प्रेमरञ्जना ।
 हृदो भवतु योगोऽयं सहकार्याय सर्वदा ॥ १२५ ॥

यवत्माळनिचासस्य कालेऽप्यवसितेऽतिथिः ।

गतः समित्रः स्वस्थानाल्लोहाध्वस्थानकं प्रति ॥ १२६ ॥

दर्शनार्थं समायाता ग्रामस्था भवितचोदिताः ।

अवोचंस्ते वयं सिद्धा भवदाक्षानुपालने ॥ १२७ ॥

दारव्हालाटखेडादिग्रामेभ्यः स्थानकानि ते ।

स्वागतार्थं जनाः प्राप्ताः प्रणेमुर्निजनायकम् ॥ १२८ ॥

कारंजास्थानके दृष्टः समुदायोऽतिथिस्ततः ।

प्रासरद् दिक्षु सर्वासु दिगन्तव्यापिसिन्धुवत् ॥ १२९ ॥

कुचेरो यो विदर्भाणामण्णारयः काण्णवो मतः ।

स्थानकं च समेयाय घुडेप्रभृतिभिः सह ॥ १३० ॥

पुंसुमान्यर्पयामासुस्तिलकोऽपि तदुत्तरम् ।

सर्वानाह जनानुचैर्देशम्याभ्युदयाय हे ॥ १३१ ॥

यतितद्वयं स्वराज्यस्य प्राप्तये च मम यान्धवाः ।

धिनाशः सर्वदुःखानां तेनैव सुकरो भवत् ॥ १३२ ॥

भवन्तु यात्रिकाः सर्वे स्वराज्यस्थानकस्य च ।

तत्र प्राप्ता न पश्यन्ति दुःखानि क्षुल्लकानि हि ॥ १३३ ॥

ततः परं मूर्तिजाग्ये स्थानके तिलकोऽविशत् ।

तस्मिन् ग्रामे चकारैकं भाषणं जननायकः ॥ १३४ ॥

गयाक्षेण प्रवेशस्य कृतो यत्नो वृथाभवत् ।

प्रवेष्टुं निधयः कार्यो महादारेण मन्दिरे ॥ १३५ ॥

स्वराज्यसंग्रयत्नोऽयं मूलपिच्छेदनोपमः ।

न तु शारणाच्छेदनस्य कार्यो यन्न इतःपरम् ॥ १३६ ॥

एवं दृश्यान्मन्देदां तिलकान्तस्थलात् पुरः ।

अशोलात्पुं पुं प्रागो विद्भेषु महस्मिन् ॥ १३७ ॥

स्थानकं प्रति संप्राप्ताः स्वागतार्थं महात्मनः ।
अकोलावासिनो लोकाः सर्वपक्षानुयायिनः ॥ १३८ ॥

नेमस्तद्वलनेतारौ दामले च महाजनिः ।
अर्पयामासतुर्हाराबुभौ भक्तिसमन्वितौ ॥ १३९ ॥

वासुदेवो ब्रह्मविद्यापारगश्च परार्थधीः ।
तिलकं पूजयामास विद्वज्जनवशंवदः ॥ १४० ॥

एकयाहनमारुढौ तिलकश्च महाजनिः ।
उत्साहपूर्वकं नीतस्तद्रथो राजवर्त्मभिः ॥ १४१ ॥

योढारो घाहनस्यासन् युयका न तु वाजिनः ।
आर्तिक्रयं पुष्पवृष्टिं च चक्रुः स्त्रीपुरुषाः पथि ॥ १४२ ॥

तद्राशौ रथयात्रायामन्त्यजा दर्शनोन्मुक्ताः ।
समायाता अमंल्येयास्तिलकप्रदरपूर्वकम् ॥ १४३ ॥

घाहनं तद् यिलम्भेन विधान्तिस्थलमागतम् ।
तथान्यपदपत् तिलकः संस्थास्तधगरस्थिताः ॥ १४४ ॥

विद्वर्भौघोगवृद्ध्यर्थं तत्र भागवतेन धै ।
तैलयन्त्रादयो शासन् स्थापिता नगरे तदा ॥ १४५ ॥

गृहे भागवतम्यादौ बालस्य परमः स्वरा ।
गोपालो घघृषे नूतनागरकर्वदादीपकः ॥ १४६ ॥

फुले भागवतम्यास्मिन्मिलकस्याप्तभायना ।
अभिन्यक्ता पिनेयेन निघासममये तदा ॥ १४७ ॥

येरकटेशो गणेशस्य सुहृद् देस्ताहयंशजः ।
पिडान् गानपट्टनेता प्रियो नगर्यागिनाम् ॥ १४८ ॥

नवास्तितिभित्तकम् तिलकप्रदरसंभयम् ।
शिष्टाः सर्वे समायाताः समारोहेऽतिशोभने ॥ १४९ ॥

तिलकाय ददुर्द्रव्यं लोकास्तत्कार्यसिद्धये ।

विदर्भेषु निधेर्जातः प्रारम्भः शुभदायकः ॥ १५० ॥

कृतं प्रवचनं चैकं जोगलेकरसद्गानि ।

गीताशास्त्रस्य सिद्धान्तस्तिलकेन विवेचितः ॥ १५१ ॥

व्याख्यानं कृतवान् वालो, लोकयोधाय तद्दिने ।

सभायां च विशालायां जनकर्तव्यदर्शकम् ॥ १५२ ॥

उवाच तिलको लोकाश्च जनाः शृणुत मे वचः ।

यत्नेनैव हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ॥ १५३ ॥

पेक्यंनिष्पादनं मुख्यं यत्नसिद्धेश्च साधनम् ।

तत्कर्तव्यं प्रसङ्गेऽस्मिन् देशैकहितबुद्धिभिः ॥ १५४ ॥

सुरते कलहो योऽभूद् भारते विस्मृतो जनैः ।

नासौ वै विस्मृतस्तैस्तु शासनस्याधिकारिभिः ॥ १५५ ॥

न कश्चित् प्रतिषेधोऽस्ति स्वराज्यप्राप्तिकर्मणि ।

भाषणे राज्यदोषाणां वर्णनं दूषणास्पदम् ॥ १५६ ॥

अधुनैवं प्रोक्तवासीच् शासनस्याधिकारिभिः ।

मध्येऽहं चेष्टितं तेषां सर्वथैव विसंगतम् ॥ १५७ ॥

परराज्यप्रमादोत्था स्वराज्यप्राप्तियाचना ।

तस्याः संपादनेऽवश्यं राज्यदोषस्य वर्णनम् ॥ १५८ ॥

दुःसहं शासनस्यास्य भवत्येव स्थले स्थले ।

रोगस्य वर्णनेनैव तदुपायस्य चिन्तनम् ॥ १५९ ॥

आद्यं विना द्वितीयस्य संभवो नैव विद्यते ।

दोषोल्लेखं विना तद्वत् स्वराज्यप्रतिपादनम् ॥ १६० ॥

एवं बहुविधं कृत्वा योधं सर्वजनान् प्रति ।

वाल्लेन संघकार्यं वै तद्दधुत्सु प्रेम निर्मितम् ॥ १६१ ॥

ततोऽग्निरथमारुह्य तिलकः स्वपुरीं गतः ।
मार्गस्थेषु स्थानकेषु लोकैस्तद्दर्शनं कृतम् ॥ १६२ ॥

संचारपूतानि दिगन्तराणि
कृत्वा गतः पश्चिमपुण्यदेशम् ।
भानुर्यथा सर्ववर्णानुरक्तो
यालस्तथा सज्जनगीतकीर्तिः ॥ १६३ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे पूर्वभारतसंचारनामा षट्पञ्चाशत्तमस्तरङ्गः ॥

सप्तपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

आनर्चुस्तिलकं पुण्यं दक्षिणापथवासिनः ।

सर्वभारतनेतारमागतं द्युत्तरापथात् ॥ १ ॥

विद्यार्थिनः पुष्पहारैर्विप्राश्च स्वस्तिवाचनैः ।

नीराजनैः सुवासिन्यः सुखासीनं स्वतन्नि ॥ २ ॥

कर्णाटे च महाराष्ट्रे मध्यदेशविदर्भयोः ।

स्वराज्यसंघकार्यस्य ये चासन्ननुयायिनः ॥ ३ ॥

समाहृताः कार्यवाहैर्याताः पुण्यपुरीं च ते ।

उपायानां चिन्तनाय निधिर्द्रव्यार्जनस्य वै ॥ ४ ॥

संघकार्यप्रगत्यर्थं केसरीमुद्रणालये ।

जानेवार्यन्तिमे भारो सभायां निर्णयोऽभवत् ॥ ५ ॥

संघकार्यप्रसाराय शिष्टानामेकमण्डलम् ।

प्रेषितव्यं विदेशाय सूचितं हि सभास्थले ॥ ६ ॥

सर्वाः सभास्तण्डुलाः प्रस्थमूला

न्यायेनेति द्रव्यमातुं प्रयत्नाः ।

आरब्धव्याः सर्वशाखाधिमुख्यै-

स्तन्मर्यादा निश्चितव्याश्च सुतैः ॥ ७ ॥

नेतारो निर्णयं चक्रुः कृत्योहापोहमुत्तमम् ।

तेनोत्पन्नं संघकार्यं चैतन्यं नवमद्भुतम् ॥ ८ ॥

तदन्ते घोषयामास कार्यवाहः सभागतान् ।

भविताद्य सभा सायं नगरे नाट्यमन्दिरे ॥ ९ ॥

वक्तारः कार्यकर्तारो दूराद् येऽप्र समागताः ।

सर्वे तत्रोपतिष्ठन्नु तिलकां च सभापतिः ॥ १० ॥

उक्तकाले सभास्थानं वालो मित्रसमन्वितः ।

यातस्तदा स्वागताय ह्युदतिष्ठन् सभासदः ॥ ११ ॥

निनादितं सभास्थानं जयशब्दैश्च तत्कृतैः ।

नीत्यात्मनोऽब्जलिं भाले तिलकोऽदात् तदुत्तरम् ॥ १२ ॥

उपाविशन् स्वासनेषु व्यासपीठे नरोत्तमाः ।

तन्मध्ये तिलको दृष्टो ब्रह्ममध्ये यथा रविः ॥ १३ ॥

वैद्यश्चिन्तामणिर्विद्वान् खापडं च बृहस्पतिः ।

प्राङ्विशाग्मुकुटस्तत्र रघुनाथश्च सूक्ष्मधीः ॥ १४ ॥

केसरीलेखकौ कृष्णनरसिंहाभिसंशकौ ।

शिवरामः पत्रकारो वागीशो रसिकप्रियः ॥ १५ ॥

चित्रशालाचालको यो वासुदेवोऽतियुक्तिमान् ।

विघ्ने प्रकटितं येन सन्मित्रत्वमनुत्तमम् ॥ १६ ॥

ग्धिता महाशया एते तिलकस्यातिसंनिधौ ।

आसंस्तिलकपक्षस्य स्तम्भा एव बृहद्बलाः ॥ १७ ॥

स्वराज्यसंघकार्यस्य य आसीत् कार्यवाहकः ।

विश्वनाथोऽब्रवीदादावल्पशत्रैर्विनीतचाक् ॥ १८ ॥

वालोऽलंकुरुतामेतत् सभाध्यक्षपदं महत् ।

सूचना सा द्वितीयेन तन्मित्रेणानुमोदिता ॥ १९ ॥

सूचना सा प्रेक्षकाणामैरुमत्येन संमता ।

संचालकैः पुष्पहारस्तिलकाय समर्पितः ॥ २० ॥

सानन्दं तिलकः प्राह विदितं हि प्रयोजनम् ।

सभायाः सर्वसुज्ञानामागतानां सभास्थलम् ॥ २१ ॥

संस्थापितो महाराष्ट्रे स्वराज्यध्येयसिद्धये ।

विल्यग्रामे भारतस्य संघो सर्वपुरस्कृतः ॥ २२ ॥

ति. १०

प्रदेशे दक्षिणे पूर्वं निर्मितश्च विशांटया ।

मद्रासपत्तने संघो भारतोद्धारहेतुना ॥ २३ ॥

राष्ट्रेण स्वीकृतं ध्येयं सभाया अधिवेशने ।

नगरे लखनौनाम्नि जाते मासि दिसेंवरि ॥ २४ ॥

हिन्दिस्लामैश्च संयुक्तविचारेण विनिर्मिता ।

तत्रैका योजना श्रेष्ठा भारतोद्धारकाङ्क्षिभिः ॥ २५ ॥

पेक्यं सिद्धं भारतस्य लोकानां भिन्नधर्मिणाम् ।

आकाङ्क्षाणां स्वदेशस्य प्रगत्यै गोमतीतटे ॥ २६ ॥

तदाध्यक्षोऽम्बिकादत्तः संदेशं दिव्यमुक्तवान् ।

लोकेभ्यो भारतीयेभ्यो यत्नं कुरुत सिद्धये ॥ २७ ॥

उद्यमेनैव सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

भवन्तु यत्नशीला मे बान्धवास्त्यागपूर्वकम् ॥ २८ ॥

राष्ट्राध्यक्षवचः सत्यं कर्तुं वै हिन्दयासिनः ।

यतन्तामित्यहं सर्वान् प्रार्थये देशसेवकान् ॥ २९ ॥

शब्दैरुपक्रमं कृत्वा बल्गुभिस्तिलकोऽवदत् ।

रघुनाथः समायातु वक्तृस्थानं नियोजितम् ॥ ३० ॥

सभाजनोपदेशाय देशकालविचारवान् ।

स्थितो मूर्ध्नि स्वबुद्ध्या यो वाक्कीलव्यवसायिनाम् ॥ ३१ ॥

पाण्डुरङ्गात्मजो लोके दावानाम्ना सुविश्रुतः ।

वक्तृस्थानं समायातः करंदीकरवंशजः ॥ ३२ ॥

प्रौढः सूक्ष्ममतिर्विद्वान् निपुणश्च बहुश्रुतः ।

प्रियोऽखिले महाराष्ट्रे राजकारणतत्परः ॥ ३३ ॥

मग्नोऽपि व्यवसाये स्वे तिलकक्षेमयत्नवान् ।

यशसे तस्य कार्यस्य येनोद्योगः कृतो महान् ॥ ३४ ॥

धारयन्तं शिरस्त्राणमारवताभं सुशोभनम् ।
 चक्रिरे तालिकानादं तं वै दृष्ट्वा सभाजनाः ॥ ३५ ॥
 सौम्यवाचा नमस्कृत्य रघुनाथः सभाजनान् ।
 पराधिपत्यसंभूतां वर्णयामास दुःस्थितिम् ॥ ३६ ॥
 स्वार्थमग्ना जनाः प्रायो देशकार्यपराङ्मुखाः ।
 कथं ते देशकार्यस्य भवेयुः संमुखा इति ॥ ३७ ॥
 चिन्तां वहन्ति ये नित्यं तेषां मध्येऽयमग्रणीः ।
 सुदैवेनाधुनास्माकं धुरीणत्वे नियोजितः ॥ ३८ ॥
 भारतीयजनैः सर्वं राष्ट्रकार्यस्य संप्रति ।
 हिन्दुमुस्लिमयोः संधिर्जातो यस्य प्रयत्नतः ॥ ३९ ॥
 राजधान्यां नवाधानां पवित्रे गोमतीतटे ।
 समूहे राष्ट्रभस्तानां सर्वलोकाभिघाञ्छितः ॥ ४० ॥
 तिलकस्य विज्ञांटायाः सिद्धमैत्र्यं प्रयत्नतः ।
 एकरूपं महान्नोतो गङ्गायमुनयोरिव ॥ ४१ ॥
 साधर्मत्यास्तटे गान्धिराश्रमे दुश्चरं तपः ।
 करोत्यभ्युदयार्थं वै भारतस्य महामनाः ॥ ४२ ॥
 प्राप्तव्या हि प्रयत्नेन राष्ट्रकार्येऽनुकूलता ।
 सत्याग्रहाश्रमस्थस्य निर्भयस्य तपस्विनः ॥ ४३ ॥
 यालानुयायिभिः सर्वैः कर्तव्यः शक्तिसंग्रहः ।
 एवमुक्त्वा महाभागो विरराम स्वभाषणात् ॥ ४४ ॥
 समादिशत् ततोऽभ्यक्षो माधवं धीहरेः सुतम् ।
 व्याख्यानाय पुरो यानुमणेवंशसमुद्भवम् ॥ ४५ ॥
 कर्तुं परिचयं तस्य प्रोधाच्च तिलको युवा ।
 विभ्यस्तोऽयं विदर्भस्थर्थाकृष्णतनयस्य वै ॥ ४६ ॥

धात्रीलो धर्मशीलश्च जनसेवापरायणः ।

जिल्हासभादिसंस्थानां स्थापको लोकसंग्रही ॥ ४७ ॥

संजातः संभ्रमः ध्रुत्वा तिलकोक्तं च वर्णनम् ।

माधवस्य मनोभूम्यां क्षणं विस्मयकारकः ॥ ४८ ॥

लुप्तस्वबुद्धिविश्वासो घर्मस्विन्नमुखोऽभवत् ।

किं वक्तव्यमिति प्रश्नः सभाकम्पात् समुत्थितः ॥ ४९ ॥

ध्यानाद् भक्त्या गणेशस्य स जातो नष्टसंभ्रमः ।

वक्तृस्थानं समागत्य श्रोतॄणां संमुखः स्थितः ॥ ५० ॥

उपवस्त्रैकदेशेन प्रमृज्य मुखमात्मनः ।

आदौ नमाम्यहं प्राह विनयेन सभापतिम् ॥ ५१ ॥

नानाविद्याकलाभिज्ञान् नगरस्थानिहागतान् ।

नरनारीसंयुतं च थोटवृन्दं सभास्थितम् ॥ ५२ ॥

विदर्भभूः समाविष्टा विलम्बेनाङ्गलशासिते ।

भारते स्थापनं तस्मादाङ्गलनीतेर्विलम्बितम् ॥ ५३ ॥

सामान्यशिक्षणे चाङ्गलभाषापरिचये तथा ।

विरलत्वात् साधनानां न चक्रुः प्रगतिं जनाः ॥ ५४ ॥

मद्रभूमुग्धैवङ्गप्रदेशेभ्यः सुशिक्षिताः ।

स्वशासनोपयोगायानीता अर्धशतं समाः ॥ ५५ ॥

तेषां तुलनया प्रायः विदर्भस्था अशिक्षिताः ।

आसन्नसंस्कृताः सर्वेऽप्ययोग्या अप्रतिष्ठिताः ॥ ५६ ॥

न्यस्कृतेषु जनेष्वासीदधिकारपदस्थितैः ।

परकीयैः स्वयमन्यैर्न्यूनगण्डसमुद्भवः ॥ ५७ ॥

गतत्रिंशत्तिवर्षेषु महाविद्यालयोदयात् ।

न्यूनगण्डस्य हासस्य प्रत्ययो याति दृग्पथे ॥ ५८ ॥

नोद्भूतस्तत्र तस्माच्च जनसेवापरायणः ।
संप्रदायः शिक्षितानां पुण्यग्रामे दृढो यथा ॥ ५९ ॥

राजनैतिककार्येषु पुण्यपुर्यां प्रकाशितम् ।
मनुते केसरीपत्रं विदर्भो मार्गदर्शकम् ॥ ६० ॥

गङ्गास्नानोत्सुकाः पुण्याः काशीं गच्छन्ति यात्रिकाः ।
आत्मनः पापनाशाय पितृणां मुक्तये तथा ॥ ६१ ॥

पुण्यक्षेत्रे ज्ञानवाप्यां स्नात्वा भारतमुक्तये ।
नेतुं तीर्थोद्दकं ग्रामांस्तत आयान्ति यात्रिकाः ॥ ६२ ॥

उत्थितानां तुपाराणां राजनीतिमहोदधेः ।
संप्रहायाङ्गलवर्चस्वनाशिनामहमागतः ॥ ६३ ॥

अत्र ज्ञानप्रदानस्य मद्यत्नो हास्यकारणम् ।
न्यूकास्लमश्रिगर्भाणामश्मनां नयनं यथा ॥ ६४ ॥

राज्ञः संकोचनं कृत्वा प्रभावस्य शनैः शनैः ।
आङ्गलदेशे जनैः प्राप्ता लोकशासनपद्धतिः ॥ ६५ ॥

पालमेंटाधिकारस्य वृद्धिस्तदनुसारिणी ।
कथं जातेति विशातमितिहासचिदामतः ॥ ६६ ॥

उल्लेखो विस्तृतस्तस्य भवेत्परिचितचर्यणम् ।
केवलाङ्गुलिनिर्देशो युक्तो मद्धेतुपूरकः ॥ ६७ ॥

मुख्यप्रधानतन्त्रेण संमत्या सहमन्त्रिणाम् ।
प्ययस्थाङ्गलस्वराज्यस्य सार्यभौमस्य यन्त्रिता ॥ ६८ ॥

राजस्तशालने नैव हस्ताक्षेपस्य संभवः ।
'कॉलनी' नामधारिण्यः शार्याः सर्वत्र विस्तृताः ॥ ६९ ॥

तासु प्रस्थापिता राज्यपद्धतिर्जेनमभूस्थिता ।
त्रिरण्डीस्थासु मुख्यासु पालमेंटगृहामया ॥ ७० ॥

व्यवस्था भारते तद्वत् कर्तव्येति जनाग्रहः ।

सुहुनेतुमुखव्यक्तः सप्रमाणं समर्थितः ॥ ७१ ॥

हिन्दुमुस्लिमयोरैषयं जातं यद् गोमतीतटे ।

तेन स्वराज्यदानस्य समस्याभूद् विनिश्चिता ॥ ७२ ॥

तस्याः पूर्तिर्भवेद् हस्तैः समयज्ञाङ्गलमन्त्रिणाम् ।

अनादृत्य विरोधं हि स्थानिकाङ्गलाधिकारिणाम् ॥ ७३ ॥

क्षेत्रं सुविस्तृतं जातं शासनस्याधिकारिणाम् ।

कर्तव्यानां राजनीतितत्त्वज्ञानां मतेऽधुना ॥ ७४ ॥

इंग्लंदमन्त्रिभिः प्रायः स्वीकृतं व्यापकं मतम् ।

विहिता नयपद्धत्यां सर्वशासनयन्त्रणा ॥ ७५ ॥

प्रगत्यध्वस्थितैर्देशैर्यूरोपामेरिकागतैः ।

अङ्गीकृतं व्यवस्थायां तत्त्वं प्रगतिलक्षणम् ॥ ७६ ॥

प्रयुञ्जति स्वार्थसिद्ध्यै तत्त्वं तद् व्यापकं महत् ।

व्यवस्थायां भारतस्य लोभादाङ्गलाधिकारिणः ॥ ७७ ॥

संचालनं लोकशक्त्या राज्ययन्त्रस्य भारते ।

प्रगत्यै यशसेऽस्माकं लोककल्याणपद्धतेः ॥ ७८ ॥

शकटो न बलीवदैर्वाहितः सिद्धिदायकः ।

विमानेनैव गन्तव्यं संचाराय नभःपथि ॥ ७९ ॥

अक्षमं सर्वथा जीर्णं राज्ययन्त्रं पुरातनम् ।

नूतनोद्देशसिद्ध्यर्थं नोपयुक्तं कथंचन ॥ ८० ॥

हेयं तद्विलम्बेन शासनस्याधिकारिभिः ।

स्थापितव्यं नूतनं च प्रजातन्त्रनियन्त्रितम् ॥ ८१ ॥

भारतीयस्य राज्यस्य संकल्पस्य मयाधुना ।

कृतं विवेचनं मान्यं सर्वपक्षानुयायिनाम् ॥ ८२ ॥

परंतु कर्तिसादीनां विरोधोऽपायकारकः ।

कर्तव्या तद्विनाशस्य सदुपायगवेपणा ॥ ८३ ॥

अस्मद्विरोधकाः काले यास्यन्ति च पराभवम् ।

भाग्यरेषा बलवती भारतस्यास्त्यसंशयम् ॥ ८४ ॥

अवतारकथां पुण्यां प्रवक्ष्ये दास्यमोचिनीम् ।

शृण्वन्तु सावधानं तां श्रोतारो मोक्षदायिनीम् ॥ ८५ ॥

शक्तप्रभुं पराभूय जातस्त्रिभुवनेश्वरः ।

दैत्यवंशे समुत्पन्नः कायाधयसुतात्मजः ॥ ८६ ॥

दानशूरो बलिः स्यातोऽखिलग्रह्णाण्डनायकः ।

स्वप्रभावस्यापनार्थमाजहार महाक्रतुम् ॥ ८७ ॥

ऋत्विक्त्वेन वृतास्तस्मिन् घसिष्ठप्रमुर्षयः ।

शुक्रो दैत्यगुरुस्तत्र पौरोहित्ये नियोजितः ॥ ८८ ॥

गतवैभवसंप्राप्तिः स्वपुत्राणां भवेदिति ।

पराभवश्च दैत्यानां सदानर्चादितिः प्रभुम् ॥ ८९ ॥

धामनोऽद्यततारातो दैत्यसंहारहेतवे ।

स्वर्गप्राप्त्यै च देवानां विष्णोः पञ्चमविग्रहः ॥ ९० ॥

धामनो घट्टयेषेण बलियज्ञस्य मण्डपम् ।

अगात् पत्न्युतो विप्रेर्निपुणैः धौतकर्मसु ॥ ९१ ॥

प्रविष्टे मण्डपं तस्मिन्नुचद्भाम्करवर्षणि ।

येदमूर्त्तां समित्प्राणौ धामने प्रह्यचारिणि ॥ ९२ ॥

आतियेयो बलिः श्रेष्ठ आम्ननात् सदसोत्थितः ।

प्रणम्य शिरसा पादौ धामनं प्रण्यपूजयत् ॥ ९३ ॥

विधिना मधुपर्षेण तमर्त्तं भास्करोपमम् ।

धारयन्तं पत्न्युप्रदिग्वाद्दण्डकमण्डलुम् ॥ ९४ ॥

वयोऽल्पमपि सर्षपं वट्टमुष्णानस्थितम् ।
 यजमानो बलिर्दाता प्रथयाचनतोऽघदत् ॥ ९५ ॥
 अथ मे सफलं जन्म भवत्पादाभिघन्दनात् ।
 यद् भवत्तोषणं तद् मामाशापयतु किंकरम् ॥ ९६ ॥
 कन्यां वृत्तिकरीं भूमिं गृहं प्रासादसंनिभम् ।
 कुबेरस्याधिकां किं वा संपदं मर्त्यदुर्लभाम् ॥ ९७ ॥
 दास्यामि याचितं सर्वं याचकायेति मद्व्रतम् ।
 निष्ठया पालयेऽहं तद् ब्रूहि मां भवदीप्सितम् ॥ ९८ ॥
 याचितं भवतां मन्ये महान्तं मय्यनुग्रहम् ।
 तत्पूर्तिः सफलत्वं च जन्मनश्च प्रभो मम ॥ ९९ ॥
 वक्तव्यं कृपया देव निःसंकोचं निजेप्सितम् ।
 कथयित्वा समग्रं तत् क्रियतां मय्यनुग्रहः ॥ १०० ॥
 संपस्पर्शं यतोः पादावुक्तैवैवं शिरसा बलिः ।
 भक्त्या नम्रोऽवेक्षमाण आशिपश्चातिथेर्मुखात् ॥ १०१ ॥
 धृत्वा पूर्णोदकं पात्रं पत्नी विन्ध्यावलिः स्थिता ।
 दानकालेऽतिथेः पाणौ जलं दातुं यथाविधि ॥ १०२ ॥
 उवाच वामनस्तुष्टो बलेः सूनृतया गिरा ।
 युक्तं भवद्भिरुक्तं यत् प्रह्लादस्य महात्मनः ॥ १०३ ॥
 भगवद्भक्तमुख्यस्य नप्तुः कायाधवस्य ते ।
 तथैव दानशूरस्य दैत्यवंशस्य संततेः ॥ १०४ ॥
 वदान्यानां बलिः श्रेष्ठो दिगन्ते प्रसृतं यशः ।
 तस्मात् प्राप्तो मखस्थानं यज्ञकुण्डाम्निपावनम् ॥ १०५ ॥
 पादत्रयमितां भूमिं देहि मे विश्वभूतये ।
 त्रिलोकाधिपते राजन् दातव्यं दानयोत्तम ॥ १०६ ॥

बलिः प्राहेयमत्यल्पा याचन्नामन्यां निवेद्य ।
 चिन्ता क्षेमस्य योगस्य न स्यात् तद्य पुनर्यथा ॥ १०७ ॥
 संमिता भूखिपादैर्मे पर्याप्ता कार्यपूर्तये ।
 अधिकाया न लोभो हि मेदिन्या विद्यते मयि ॥ १०८ ॥
 दत्त्वोत्तरं स्थितस्तृष्णीं धामनोऽपूर्वेयाचकः ।
 तस्योक्त्या विस्मिताः सर्वे देवासुरनरर्षयः ॥ १०९ ॥
 धामनेप्सितदानाय राजानं कृतनिश्चयम् ।
 हृष्ट्या शुक्रस्तदाचार्यो बलिं वचनमग्रवीत् ॥ ११० ॥
 त्रिपादधरणीदानं कर्तुं विप्राय नार्हसि ।
 तद्दानेन त्वदीयोऽद्य सर्पेनाशसमुद्भवः ॥ १११ ॥
 आयातो षट्पदेण देवकार्यस्य साधकः ।
 पुराणपुराणो विष्णुर्मायामाणवको हरिः ॥ ११२ ॥
 प्रतिज्ञाज्ञानमूला ते सर्पवृत्तिविनाशिनी ।
 अथेदि पालने तस्या न भयेदतसत्ययोः ॥ ११३ ॥
 न स्मृतेः संमतं दानं सर्पवृत्तिविनाशकम् ।
 प्रदानेऽशस्य रिषयस्य नृपशक्तिर्नियन्त्रिता ॥ ११४ ॥
 दैत्यराज प्रणामि त्वं पन्थानमनृतस्य च ।
 मदशोऽतिप्रभं कृत्या दानपूर्नि करोमि चेत् ॥ ११५ ॥
 अनादृत्य गुणोर्षांश्च बलिर्दातृदिरोमणिः ।
 दक्षिणं करमुद्धृत्य धीरः सत्यमनोऽग्रधीत् ॥ ११६ ॥
 संसागिणां गुरो सस्यग् धर्मः प्रोक्तः सुग्राह्यः ।
 तदापारे प्रवृत्तिर्नो यदाऽकायाभिमानिनाम् ॥ ११७ ॥
 न विभेमि तथा गृग्योर्विनाशाद् पैत्रपत्न्य वा ।
 यथा विप्राय दक्षस्य भद्राद् पात्रपत्न्य मदगुरो ॥ ११८ ॥

दत्तवाफ्यस्य पूर्युंत्यो ह्यस्मै सुरहितैपिणे ।

वरीयान् जीविताद् मृत्युर्ग्रंतभङ्गात् कलङ्कितात् ॥ ११९ ॥

ततो वलिर्धामनाय प्रोवाच प्रतिगृह्यताम् ।

त्रिपदा भूर्मया दत्ता भवच्चरणसंमिता ॥ १२० ॥

जलपात्रमगृह्णात् स दातुं तज्जलपूर्वकम् ।

पानीयं न बहिर्यातं पात्रस्य नलिकामुखात् ॥ १२१ ॥

अभ्यन्तरे कुशाग्रस्य नलिकाया व्यनाशयत् ।

चालनेन व्यत्ययस्य कारणं सत्यवाग् बलिः ॥ १२२ ॥

जलधारास्त्रघत् पाणौ घामनस्य ततः शुभा ।

जगाद् प्रतिगृह्णामि वामनोऽतिधिपुंगवः ॥ १२३ ॥

काले तस्मिन्नेकनेत्राद् रफतस्त्रावो कर्वेरभूत् ।

नष्टं नेत्रं कुशाग्रेण दैत्याचार्यस्य तद्दिनात् ॥ १२४ ॥

द्विपादाभ्यां घामनेन व्याप्तं लोकद्वयं यदा ।

स्वमस्तकं तृतीयार्थं बलिस्तस्मै तदा ददौ ॥ १२५ ॥

कुरु घासं सत्यनिष्ठ पाताले त्वं बलेऽधुना ।

सुरक्षायै द्वारपालो भूत्वा तिष्ठामि त्वद्गृहे ॥ १२६ ॥

भारतीयप्रयत्नस्य यशःसिद्धिः सुनिश्चिता ।

प्रसुप्ताङ्गलन्यायबुद्धेर्योग्यकाले प्रबोधने ॥ १२७ ॥

साम्राज्यलोलुपा एते कर्टिसाद्यधिकारिणः ।

शुक्रवद् व्यसनापन्ना भवेयुर्नष्टपृथयः ॥ १२८ ॥

अस्मद्बुद्धारकर्तृणामाङ्गलानां मित्ररूपिणः ।

संरक्षका भविष्याम आपत्सु व्यसनेषु च ॥ १२९ ॥

भारतीयाः प्रदास्याम आङ्गलेभ्यो वचनं वचम् ।

हरिश्चन्द्रस्य रामस्य धर्मराजस्य वंशजाः ॥ १३० ॥

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराभवः ।

जागर्ति मातृभूदेवी हृत्सु येषां निरन्तरम् ॥ १३१ ॥

वक्त्रा स्वभाषणस्यान्ते श्रोतारश्चाभिधादिताः ।

निवृत्तोऽसौ निजस्थानं श्रोतृभिश्चाभिनन्दितः ॥ १३२ ॥

तत्सभायाः समारोये बालश्चक्रेऽल्पभाषणम् ।

सातारस्थः सुप्रसिद्धो रघुनाथो जगाद यत् ॥ १३३ ॥

मतमेदाघकाशोऽस्ति नैव तत्प्रतिपादने ।

स्यादेव सकलं तद् वै राष्ट्रियाणां सुसंमतम् ॥ १३४ ॥

संघयोरुभयोरैक्यं पूर्वमेव निवेदितम् ।

मद्रासे च महाराष्ट्रे संघप्रमुखचालकैः ॥ १३५ ॥

तथेप्सितं च सर्वेषां सहकार्यं महात्मनः ।

अहो भाग्यं भारतस्य मातृभूमिं स आगतः ॥ १३६ ॥

गान्धिप्रभाषजा शयितभारतोत्कर्षवर्धिनी ।

निःसंशयं स्वल्पकाले भविष्यति मतेन मे ॥ १३७ ॥

अणेनाम्ना यदुफ्तं च पुण्यक्षेत्रस्य वर्णने ।

याथार्थ्यमंशतस्तस्मिन्पुनश्चारस्तथांशतः ॥ १३८ ॥

पुण्यक्षेत्रात् समानीतं विदर्भानुदकं तु यत् ।

न पर्याप्तमहं मन्ये विदर्भस्य महोदये ॥ १३९ ॥

नागपुरामरागाख्ययत्माळस्थलादिषु ।

विदर्भाणां प्रतिज्ञेषु सन्ति ज्ञानजलाशयाः ॥ १४० ॥

इति ज्ञातं पूर्वमेव संघकार्यस्य चालकैः ।

भयर्ता प्रत्ययस्तस्य जातो मन्येऽस्य भाषणात् ॥ १४१ ॥

मूर्ख्यं रजतरुण्यस्य षोडशाणकसंमितम् ।

भारते व्यघहारस्य तदानींशाणकोत्तमम् ॥ १४२ ॥

नीतिमन्वर्थतां नाम कृत्वा भाषणमुत्तमम् ।
अन्ते ददौ धन्यवादांश्चालकेभ्य उदारधीः ॥ १४३ ॥

त्यागेनात्मसमर्पणेन जनताद्द्वेशभूम्यां नव-
मुप्तं वीजमुदारभारतभुवः सेवाद्यतस्योत्तमम् ।
स्वातन्त्र्यस्य च निर्मिता जनपदे येनाभिलाषा स्थिरा
चन्द्रेऽहं तिलकं च भारतगुरुं संघस्य संस्थापकम् ॥ १४४ ॥

तद् भाषणं मम बभूव चिरंतनाङ्गं
वालस्य दिव्यचरितस्य सुधोपमैश्च ।
यस्य प्रसादसुमुखस्य गुरोर्वचोभि-
स्तं भारतस्य तिलकं तिलकं नतोऽस्मि ॥ १४५ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे गुर्वनुग्रहनामा सप्तपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः ।

अष्टपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः

- ग्रीष्मे चण्डकरः सूर्य आकर्षति बलाद् रसम् ।
 भूमेः सिन्धुनदीवापीतडागेभ्योऽप्यहर्निशम् ॥ १ ॥
- महद्भ्यः क्षुल्लकेभ्यश्च सूर्यस्याकर्षणं समम् ।
 आशयेभ्यश्चोदकानामन्याप्यमसमञ्जसम् ॥ २ ॥
- क्षारोदकन्दुता भूम्यां विद्यन्ते सप्त सागराः ।
 आकर्षणं रसस्यास्ति केषांचिद् नैव संमतम् ॥ ३ ॥
- आदत्ते निरनुक्रोशो बलिं राजा प्रजाजनात् ।
 शृत्यं तद्वद् भास्करस्य गर्हणीयं मतं जनैः ॥ ४ ॥
- फिलष्टा चतुर्विधा सृष्टिरपां संततशोषणात् ।
 जरायुजा अण्डजाश्च ह्युद्भिजाः स्वेदजास्तथा ॥ ५ ॥
- तत्पोषकरसाभावात् प्रायो मृत्युपथे स्थिते ।
 चेतनाचेतने सृष्टी द्विविधे वेदवर्णिते ॥ ६ ॥
- न प्रतिष्ठा रसस्यास्ति कापि भास्करमण्डले ।
 आलम्बनं चान्तराले स्थितिस्तस्य त्रिशङ्कुयत् ॥ ७ ॥
- धीतसूतेर्द्विजा विष्णुं प्रार्थयामासुरध्वरे ।
 प्रमुक्तये निरुद्धापां सूर्यानिपशमाय च ॥ ८ ॥
- परकीभूता विन्द्योऽपि वायुनोत्क्षेपिता दिशि ।
 पयोदाः पर्यतप्राया यभ्युः शक्तिसंयुताः ॥ ९ ॥
- गन्तुं भूमिं विनिश्चिन्त्युरन्तराले विहाय च ।
 स्वागतायोन्मुक्ता तेषां भ्रामसृष्टिश्चतुर्विधा ॥ १० ॥
- रोहिण्यन्ते मृगे प्राप्ते जानेऽर्के मन्दतेजसि ।
 पयोर्धरन्तरालाद् भूमिं यानुमुपश्रमः ॥ ११ ॥

कृतस्तदा गता सृष्टिः संतोषपरमावधिम् ।

सुगन्धिता साभिपिक्ता प्रथमैर्वृष्टिविन्दुभिः ॥ १२ ॥

उदकैः संप्लुता भूमिरापाढे दक्षिणायने ।

सविताप्यभवत् सौम्यः शनैः सृष्टिसुखावहः ॥ १३ ॥

क्रमाच्च शक्तिं तथा साह्यं धैर्येणारब्धकर्मणः ।

यशसे विन्दते संघो निबद्धः शुद्धहेतुना ॥ १४ ॥

चक्रनेमिक्रमेणापि तत्त्वमेतद् निदर्शितम् ।

प्रतिवर्षं निसर्गस्य जगदुद्धारकारकम् ॥ १५ ॥

महनीयोद्यमोत्कर्षं लोकमान्यपुरस्कृते ।

स्वदेशोद्धारमुद्दिश्य प्रत्ययस्तस्य दृश्यते ॥ १६ ॥

स्वराज्यसंघनिर्मात्रोर्लोकानां परमादरः ।

दुःसहोऽभूच्च शासकस्य धूर्तसाम्राज्यवादिनः ॥ १७ ॥

वासन्त्याः पारिपत्याय मद्रासे शासनाधिपः ।

स्वातन्त्र्यध्वंसिनीं नीतिं कुटिलामुपचक्रमे ॥ १८ ॥

मुग्धापुर्यां च तत्प्रान्ते संचारः प्रतिषेधितः ।

अनुकारः कृतस्तस्य मध्यदेशाधिकारिभिः ॥ १९ ॥

विशांटाया मद्रदेशस्थितश्रेष्ठाधिकारिणा ।

विचाराणामभिध्यस्तेः स्वातन्त्र्यं च विलोपितम् ॥ २० ॥

पेटलंडो मद्रभूमेरासीत् प्रान्तपतिस्तदा ।

प्रीप्सतां सुखयासाय सुप्रसिद्धामुटीं गतः ॥ २१ ॥

वनश्रीमण्डितां रम्यां सुमगन्धसुखानिलाम् ।

नीलाचलशिरोरत्नमिति लोकैः प्रशंसिताम् ॥ २२ ॥

स्वकृते भायगे तत्र कौंसिलस्याधिवेशने ।

आवश्यकं दण्डनीतिरिति प्रान्ताधिपोऽवदत् ॥ २३ ॥

सार्धभौमविचारोऽस्ति किञ्चिदुन्नतिकारकम् ।

कर्तुं युद्धोत्तरे काले शोधनं राज्यपद्धतेः ॥ २४ ॥

स्वराज्येन समं वापि होमरूलादिनामभिः ।

अपेक्षितं च यत् तेन तुल्यं नैव तु तद् भवेत् ॥ २५ ॥

इति ह्यात्वापि ये लोकान् साग्रहं वर्णयन्ति तद् ।

असंतोषविनिर्मित्या द्रोहिणः शासनस्य ते ॥ २६ ॥

भाषणैल्लेखनैस्तेषां सततं कर्मचारिणः ।

निन्दितास्तेन तत्कार्ये व्यत्ययश्च भवत्यपि ॥ २७ ॥

घोषयामो घयं यत् तल्लोकक्षेमाय कल्पते ।

शृण्वन्तु मद्रदेशस्थाः पौरा जानपदास्तथा ॥ २८ ॥

असंतोषोत्पादकस्य विनाशायोधमस्य च ।

शासनं कटिवद्धं मे दण्डनाय च शोषिणाम् ॥ २९ ॥

घरिते लोकमान्यानां नरसिंहमहोदयैः ।

मद्रासमुभ्यर्हप्रान्तस्वामिनोस्तुलना कृता ॥ ३० ॥

पेटलंडसिडेन्हामनाम्नोर्यचनयोस्ततः ।

प्रदर्शितं मतं यत् तैर्मार्मिकं निर्दिशामि तत् ॥ ३१ ॥

मद्रासाधिपतेरुक्तिर्गर्धिष्ठा दर्पमिधिता ।

मुग्धाधिरासकस्योक्तेर्मन्यते सा प्रतिध्यनिः ॥ ३२ ॥

गर्षोक्तिः सिद्धनहामेन कृतामीत् तिलकद्विधा ।

पर्ये ह्यष्टोत्तरैकोनविंशत्या गुणिते शने ॥ ३३ ॥

ततः पदनाष् शीघ्रमेव न्यायार्धाशस्य निर्णयः ।

तिलको राजपिद्रोही पद्भ्यायधिगन्धनम् ॥ ३४ ॥

पद्भ्यामंमिनः कालो नीलस्त्रेण महाग्रना ।

मण्डालये प्रसरेणे कारगारेऽतिकण्टकः ॥ ३५ ॥

पर्जन्यप्रलयात् पूर्वं मेघानां गर्जनं यथा ।

पूर्वं तिलकपीडायास्तथा प्रान्ताधिपोक्तयः ॥ ३६ ॥

व्याजेन शान्तिरक्षाया दण्डनीतेः प्रवर्तनम् ।

समुच्छेदाय नेतृणां स्वातन्त्र्यध्येयवादिनाम् ॥ ३७ ॥

भयभीताञ् जनान् कर्तुं दण्डशक्तेर्विभीषणम् ।

प्रदर्शनं प्रथा ह्येषा दितिजानां पुरातनी ॥ ३८ ॥

नैयासुरी रीतिरन्ते सत्कार्यस्य विरोधिनी ।

सुयशः प्रतिवध्नाति सज्जनस्य तु कर्मणः ॥ ३९ ॥

तत्त्वं विद्योत्तितं सर्वैरितिहासविशारदैः ।

व्यासादारभ्य टायन्त्रीपर्यन्तं विश्वकीर्तिभिः ॥ ४० ॥

अधःपातो भवेत् तस्य यस्य बुद्धिर्विनश्यति ।

प्रमाणं बुद्धिलोपस्य हितवाक्येष्वनादरः ॥ ४१ ॥

भाषणं पेटलंडस्य बुद्धिलोपस्य दर्शकम् ।

निश्चेतुमक्षमा बुद्धिः शत्रुमित्रे प्रजाजने ॥ ४२ ॥

विपरीतानुमानस्य तद्व्यवृत्त्यप्रतिक्रिया ।

आविरासीद् विशेषेण मद्रासे दक्षिणापथे ॥ ४३ ॥

सुग्रहण्येनाय्यरेण पेटलंडप्रजल्पनम् ।

चचोभिर्धौरगम्भीरैरन्याय्यमिति निन्दितम् ॥ ४४ ॥

समर्थकः स्वराज्यस्य मतं शासनघोषितम् ।

अगणित्वा तदाह्वानं स्वीकरोमीत्युवाच सः ॥ ४५ ॥

सहस्रं च सहस्रं च लोकास्तदनुयतिनः ।

स्वराज्यसंघनिष्ठायाः पत्रकेषु च घोषणाम् ॥ ४६ ॥

चक्रिरे तेऽवदन् सिद्धाः क्लेशान् सोढुमशेषतः ।

जन्मसिद्धस्वराज्यस्य घयं सर्वे समर्थकाः ॥ ४७ ॥

प्रतिक्रियातिसंतप्तो विद्वांटादिभ्य एव सः ।

प्रान्तेशः प्रेषयामास निम्नदत्तानुशासनम् ॥ ४८ ॥

लिखितेषु स्थले कस्मिन्नपि त्वं वसति कुरु ।

तस्माद् वह्निं गन्तव्यं वर्जितव्यं च लेखनम् ॥ ४९ ॥

प्रजाकार्येण संघन्धः कर्तव्यो न कदाचन ।

नैव कार्यं भाषणं च न गन्तव्यं सभां प्रति ॥ ५० ॥

उपर्युक्तैर्वन्धनैर्वै व्यथितस्वातन्त्र्यवादिनी ।

दृढं वद्धा स्वराज्यस्य संघस्याद्यप्रवर्तिनी ॥ ५१ ॥

विद्वांटा योगिनी देवी ब्रह्मविद्योपदेशिनी ।

पूजिता यायुतैर्भक्तैर्नित्यं मातेति चादरात् ॥ ५२ ॥

पठित्वादेशवाक्यानि गता प्रान्ताधिपं प्रति ।

अपृच्छद् योगिनी सा तं किमर्थं च प्रवर्तनम् ॥ ५३ ॥

स्वातन्त्र्यनाशकस्यास्य ह्यादेशस्य कृतं त्वया ।

न्याय्यमार्गानुगामिन्याः संघन्धे मम शासक ॥ ५४ ॥

अधिकारमदोन्मत्तस्तस्यै प्रत्युत्तरं ददौ ।

सौजन्यरहितैः शब्दैरुच्यस्थानविसंगतैः ॥ ५५ ॥

न वाद् कर्तुमिच्छामि युष्मत्प्रश्नोत्तरं तथा ।

नोत्सहेऽहं संप्रदातुं त्वत्तोऽपेक्षेऽविरादहम् ॥ ५६ ॥

निर्याणमाङ्गलदेशं वा लिखितादेशपालनम् ।

सनिर्यन्धनिधासेन विनिर्दिष्टे स्थले मया ॥ ५७ ॥

द्वयोरेकं निश्चितं यदविलम्बेन कथ्यताम् ।

भवत्या चानुयायिभ्यां शासनाय यथाविधि ॥ ५८ ॥

विभ्यसेचार्पितायुष्का धर्मतीर्थस्वरूपिणी ।

विद्वांटा तद्वचः धृत्वा देवी तस्योत्तरं ददौ ॥ ५९ ॥

ति. ११

कर्तुं नास्ति तद्योत्साहः संघादं वै मया सह ।
नापीच्छामि क्षणं कर्तुं त्वन्मुखस्यावलोकनम् ॥ ६० ॥

निर्गता सा बहिर्देवी मानिनी राजसधनः ।
प्रयाता निजवासाय कुटीरं निश्चितं तदा ॥ ६१ ॥

प्रक्षुब्धं भारतं सर्वमासेतूच्चहिमाचलम् ।
कृतस्य शासनेशेन मानभङ्गस्य चार्तया ॥ ६२ ॥

उल्लङ्घितं सभाः कृत्या शासनस्यानुशासनम् ।
प्रकटं मद्रदेशस्थैः पुरग्रामनिवासिभिः ॥ ६३ ॥

अग्निहोत्रमुपक्रान्तं सेवकैर्दक्षिणापथे ।
सदस्योद्घोषणारूपाः समर्पयितुमाहुतीः ॥ ६४ ॥

स्वदेशभङ्गितकुण्डाग्नौ स्थण्डिले हृदयस्थिते ।
पुण्याद् देव्या विशांटायास्तिलकस्य च चोदनात् ॥ ६५ ॥

संततं संघमक्तानां घोषणाभिर्निनादितम् ।
नमो भारतवर्षस्य चातुर्मास्येऽग्निहोत्रिणाम् ॥ ६६ ॥

पेटलंडप्रमादोऽपि भारतस्योपकारकः ।
नेमस्तदलनेतारो जाताः संघसभासद्ः ॥ ६७ ॥

सुरेन्द्रादिज्ञानवृद्धैर्वृद्धयश्रेषु घोषितम् ।
शम्यस्त्वेनाभवत् तत्र नवान्दोलनसंभवः ॥ ६८ ॥

ययं सभासदो जाता होमरुलाभिमानिनः ।
संघस्य च स्वराज्यस्य शातन्यं शासनेन तत् ॥ ६९ ॥

मिन्तामणिश्च भूमिंश्च मुग्धापुर्यां जिनादयः ।
स्वयं सभासदो भूय्या संघोन्नत्यं समुत्थिताः ॥ ७० ॥

रुग्धाणामेकलक्षं च योमंती दक्षिणां ददौ ।
अश्वयंवे स्वराज्यस्य संघस्य निलयाय वै ॥ ७१ ॥

संघस्य व्यासपीठेषु पारसीहिन्दुमुस्लिमाः ।
 स्वराज्यस्य प्रवाराय संहताः विश्वनैः सह ॥ ७२ ॥
 दृश्यं भव्यमुदात्तं च प्रेरकं धैर्यदायकम् ।
 सन्मार्गदर्शकं यूनामभवत् स्फूर्तिदं तथा ॥ ७३ ॥
 निर्वन्धेन विभांटाया निर्वन्धोच्छेदमूलिका ।
 सत्प्रवृत्तिः समुत्पन्ना देशोद्धारचिकीर्षुषु ॥ ७४ ॥
 भवेत् समुचितश्चात्र चम्पारण्ये ह गान्धिना ।
 सत्याग्रहस्य निर्देशो कृतस्य श्रमिभूतये ॥ ७५ ॥
 कर्मवन्द्रसुतो गान्धिर्दासो मोहनपूर्वकः ।
 समाप्य चाफ्रिकावासं मातृभूमिं समाययौ ॥ ७६ ॥
 आश्रमं स्थापयामास सावर्मत्यास्तटे शुभे ।
 समृद्धे गुर्जरे देशे सदाचाराभिवृद्धये ॥ ७७ ॥
 आफ्रिकायां निवासोऽपि तत्रत्यानां सहायकः ।
 आसीद् गान्धिस्तपःसिद्ध आर्तत्राणपरायणः ॥ ७८ ॥
 एक एवाद्वितीयोऽभूत् स नेता हिन्दवास्तिनाम् ।
 प्रवर्तिते हास्मितार्थं श्वेतकायैः सहाह्वये ॥ ७९ ॥
 टाल्स्टायसंज्ञकं क्षेत्रं स्थापितं तत्र गान्धिना ।
 जातं तद् विश्वविरुपातं केन्द्रं विश्वैर्मयवर्धनम् ॥ ८० ॥
 वर्णविद्वेषमूलस्य शासनस्य विरोधकः ।
 आफ्रिकाया दक्षिणाया अहिंसासमराग्रणीः ॥ ८१ ॥
 युधिष्ठिरो जगद्वन्धुः पापभीरुश्च निर्भयः ।
 आत्मसामर्थ्यसंपन्नः सत्यनिष्ठो निरायुधः ॥ ८२ ॥
 सेवाघतो निरासन्नतोऽहिंसावर्मोपदेशकः ।
 साध्यसाधनयोः सम्यक् शुचित्वप्रतिपादकः ॥ ८३ ॥

गान्धिरेवंगुणोपेतस्तपः प्रारभताधमे ।

समुद्धाराय दीनानां दलितानां च सर्वथा ॥ ८४ ॥

चम्पारण्ये विहारस्थे युरोपीयैर्विनिर्मिता ।

रूपिर्नालोत्पादनार्थं नीताश्च ध्रमकारिणः ॥ ८५ ॥

दत्त्वा प्रलोभनं तेभ्यो द्रव्यस्य च सुखस्य च ।

निर्मितेश्च निवासानां ध्रमाणां यमनस्य च ॥ ८६ ॥

कृतो वचनभङ्गस्तैः ध्रमिणः क्षेत्रपालकैः ।

नीचां दासदशां नीताः स्वामिभिः भ्रूवृत्तिभिः ॥ ८७ ॥

यस्ता उद्विग्नचित्तास्ते संतप्ताश्चक्रुर्भृशम् ।

गान्धये वर्णयामासुः केचिद् दुःस्थितिमात्मनः ॥ ८८ ॥

संसदः सार्वभारत्याः कालीपुर्यधिवेशने ।

उपस्थितो देशभक्तो गान्धिर्जनहिते रतः ॥ ८९ ॥

अन्येऽपि च समाजगुः सदस्थास्तिलकादयः ।

सभाकार्याय सर्वेभ्यः प्रान्तेभ्यः कालिकापुरीम् ॥ ९० ॥

व्यक्तकर्तुं स्वराज्येच्छां लोकानां हिन्दवासिणाम् ।

संयुक्तयोजनावदामाङ्गलानामनुमोदनम् ॥ ९१ ॥

आनुकूल्यं च संप्राप्तुं स्वराज्याप्तिसमुद्यमे ।

प्रेषितव्यमाङ्गलभूम्यै शिष्टानामेकमण्डलम् ॥ ९२ ॥

एकमत्येन निर्णीतं मिलितदेशसंघर्षः ।

युगपच् शिष्टनामानि निश्चिनानि समास्थले ॥ ९३ ॥

समाने च सभाकार्ये न गान्धिः सत्यरं जहौ ।

कालिकानगरीं भव्यां चम्पारण्यमगात् ततः ॥ ९४ ॥

न चम्पारण्यसीमान्तःप्रवेशं कर्तुमर्हति ।

प्रसर्तिता मयाशेषमद्य त्रिदहाधिऋणिता ॥ ९५ ॥

गान्धारेवं समादिष्टः शासनायोत्तरं ददौ ।
 विरामो निश्चयाच्चैव यामि चम्पावनं प्रति ॥ ९६ ॥
 समीक्षितुं स्थितिं तत्र धमिकाणां विशेषतः ।
 कुरु त्वं यश्च कर्तव्यमधुना मन्यते त्वया ॥ ९७ ॥
 निरोधितः शासनस्य दूतेर्नतः परे दिने ।
 दण्डन्यायालये गान्धिरुवाच न्यायपूरुषम् ॥ ९८ ॥
 अत्रागमनहेतुर्मे परिस्थितिसमीक्षणम् ।
 स्वास्थ्यमङ्गो न दोषाननिर्मितिस्तापदायिनी ॥ ९९ ॥
 चम्पारण्यसमस्येयं न ह्यासीद् राजनैतिकी ।
 अत्र भूतदयादृष्टेः प्राधान्येनोपयुक्तता ॥ १०० ॥
 कर्तव्यं सधेलोकानां यद् धै निजहितप्रदम् ।
 प्रशासनस्य कस्यापि क्षेत्रं तद् न तु केवलम् ॥ १०१ ॥
 प्रयत्नं कर्तुमिच्छामि कलहस्योपशान्तये ।
 स्वामिसेवकयोर्मध्ये यश्चात्र समुपस्थितः ॥ १०२ ॥
 उचितर्यदि मदीयेयं शासनस्य न संमता ।
 समर्थं तद् यलाद् नेतुं मां सुदूरस्थलं प्रति ॥ १०३ ॥
 उपस्थिते विरोधेऽन्तर्द्विशासनघान्तययोः ।
 प्रजामि शरणं बुद्धिं न हि राक्षोऽनुशासनम् ॥ १०४ ॥
 धृत्योत्तरं संशयात्मा न्यायाधीशोऽतिविस्मितः ।
 विरराम न्यायकार्यादन्वेष्टुं नूतनं पथम् ॥ १०५ ॥
 शात्वोत्तरं प्रदत्तं तत् स्पष्टं जिल्हाधिकारिणम् ।
 आदिदेश प्रान्तमुख्यः पूर्वासां प्रतिसंहर ॥ १०६ ॥
 निर्यन्धरहितो गान्धिः संचारार्थं यदा ययौ ।
 जयः सत्याग्रहस्यार्थं प्रथमः प्रान्तिकारकः ॥ १०७ ॥

दोलायितं स्वराज्यस्य समुत्थानेन भारतम् ।
विबर्धितस्तदुत्साहः सत्याग्रहसमुद्भवात् ॥ १०८ ॥

कावेरीगौतमोगङ्गासरितां संगमः शुभः ।
विश्रांटायालगान्धीनां तथा संधिः शुभप्रदः ॥ १०९ ॥

परिणामस्त्रिशक्तीनां संहतेः फलदायकः ।
उत्थापनाय लोकानां भारते विषमाकुले ॥ ११० ॥

अतिष्ठत् तिलकस्तत्र मध्ये गान्धिविश्रांटयोः ।
तयोरैक्यस्य निर्मित्यै सोऽभवद् यत्नान् सदा ॥ १११ ॥

कथं शक्यं जगद्युद्धे ब्रिटनस्याधिकारिभिः ।
सहकार्यं भारतस्य तिलकोऽचिन्तयद् मुहुः ॥ ११२ ॥

आङ्गलानामाहवारम्भे जाता युद्धपरिस्थितिः ।
प्रभावात् शत्रुसैन्यस्य प्रतिकूलेत्यसंशयम् ॥ ११३ ॥

साम्राज्यघटकीभूता आफ्रिकाकानडादयः ।
स्वायत्तशासना आसन्नाङ्गलसाहाय तत्पराः ॥ ११४ ॥

अन्ये चाप्यङ्किता देशा हिन्दभूसिंहलादयः ।
आगच्छेयुः सहायास्ते पूर्वगोलार्धसंस्थिताः ॥ ११५ ॥

इत्येवेच्छाङ्गलदेशस्थसार्वभौमाधिकारिणाम् ।
आसीद् बहुविधस्तेषां प्रयत्नानामुपक्रमः ॥ ११६ ॥

लोकानां युद्धसाहाय स्यापितं साह्यमण्डलम् ।
अधिकारिकृपापात्रं जनास्तस्य समासदः ॥ ११७ ॥

उत्साहो न समुत्पन्नः स्वीकर्तुं वीरजीवनम् ।
भारते प्रान्तभागेषु उद्यमेन सभासदास् ॥ ११८ ॥

तिलकेन स्वयंस्फूर्त्या त्वादिष्टा भारते नजाः ।
गन्तव्यं युद्धशास्त्रस्य मानार्थं युवैर्द्रुतम् ॥ ११९ ॥

युद्धविद्यावतां नृणां देशसेवार्पितात्मनाम् ।
 प्राचुर्यं येषु लोकेषु तेषां स्वाराज्यमुत्तमम् ॥ १२० ॥
 सङ्गरे विद्यमाने च कालः समुचितो भवेत् ।
 शस्त्रविद्याशिक्षणस्य क्षात्रवृत्त्यभिलाषिणाम् ॥ १२१ ॥
 उपकारः शासनस्य विपमे यः कृतो जनैः ।
 अमीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं भवत्येवोपकारिणाम् ॥ १२२ ॥
 मनुष्याणां न पूर्णत्वं यावद् देशस्य रक्षणे ।
 युद्धविद्यानभिज्ञत्वं तावद् देशश्च दुर्बलः ॥ १२३ ॥
 वञ्चिताः स्वार्थहेतुत्वाच्चासकैर्हिन्दवासिनः ।
 अभ्यासाद् युद्धशास्त्रस्य शास्त्राणां दर्शनादपि ॥ १२४ ॥
 प्रस्तुते विपमे तेषामपेक्षा पुष्कलस्य तु ।
 शत्रूणां पारिपत्याय लोकसाहाय्यस्य वर्तते ॥ १२५ ॥
 तदिच्छा स्वार्थमूलापि भारतस्य हितप्रदा ।
 युद्धस्य पिहितं द्वारं व्यसने तैरपावृतम् ॥ १२६ ॥
 उन्मुक्ताः शिक्षणं दातुं योजनस्य च संप्रति ।
 शास्त्राणां सर्वयन्त्राणां युद्धकालोचितस्य ते ॥ १२७ ॥
 आपत्तिराद्दलराज्यस्य सुसंधिर्हिन्दवासिनः ।
 अज्ञातशस्त्रविद्यां स चाधिगन्तुमुपस्थितः ॥ १२८ ॥
 धीरन्वोपासना ध्रेष्टा कर्तव्या युवकैः खलु ।
 जाता दैवेन सुलभा कुतश्चिद्दनिश्चयम् ॥ १२९ ॥
 कर्तुं तामान्मसाद् विद्यां स्वार्थाय च हिताय च ।
 प्रार्थयेऽहं जनान् सर्वान् वृद्धो भारतसेवकः ॥ १३० ॥
 लोकानामकरोद् याल उपदेशं निरग्नरम् ।
 मनेन प्रायशोऽयुक्तः शामनाधिपतेस्तु यः ॥ १३१ ॥

तिलकस्य मतस्यैव प्रचारं तेऽनुयायिनः ।

कुर्वन्ति स्म विदर्भे च कर्णाटे दक्षिणपथे ॥ १३२ ॥

सहकार्याश्वासनेन स्वास्थ्यभावो विनिर्मितः ।

शासनेश्वरचित्ते तु तथा साम्राज्यवादिषु ॥ १३३ ॥

स्वातन्त्र्याकाङ्क्षिणः सर्वे युद्धज्ञानाभिलिप्सवः ।

सैन्यप्रवेशमिच्छन्ति सहकार्यसमुत्सुकाः ॥ १३४ ॥

साहाय्यस्य स्वीकृतिस्तेषां संकटस्य च भाविनः ।

साम्राज्यस्य विनाशस्य बीजमेवोत्पन्नं भवेत् ॥ १३५ ॥

तिलकः कथयामास युद्धोद्देशं प्रकाशितम् ।

आङ्ग्लफ्रेंचादिराष्ट्राणां शासनैर्मन्त्रिभिस्तथा ॥ १३६ ॥

रक्षायै लघुराष्ट्राणां स्वातन्त्र्यस्य प्रवर्तितम् ।

मित्रराष्ट्रैरिदं युद्धं कैसरस्य विरोधिभिः ॥ १३७ ॥

बालेनोद्घोषिता या वै युद्धसाह्यानुकूलता ।

बालमोहनयोर्दृष्टेरेकरूपत्वदर्शिका ॥ १३८ ॥

गौणीकृत्य व्यक्तिभावं राष्ट्रदृष्ट्यावलोकनम् ।

तयोरासीत् समानात्र प्रथेयं शिष्टसंमता ॥ १३९ ॥

कुमतेर्नश्वरत्वेऽसौ यथाकालं यथाक्रमम् ।

विश्वासं तिलकश्चक्रे वेदान्तोत्क्रान्तिपारगः ॥ १४० ॥

सभायां तिलकश्चक्रे शासनस्याभिनन्दनम् ।

यतस्तैर्हिन्दुवासिभ्यः स्वयं सैनिकपात्रता ॥ १४१ ॥

आराधनाय लोकानां प्रदत्तैकविधेयके ।

सैनिकानां दले तेषां प्रवेशः सुलभो यतः ॥ १४२ ॥

अध्यक्षोऽभूत् तत्सभाया रघुनाथः परांजपे ।

भारते गणितज्ञानां सर्वेषां मूर्धनि स्थितः ॥ १४३ ॥

अध्यक्षभाषणे तेन लोकेभ्यश्चाग्रहः कृतः ।

प्रवेष्टव्यं दलं सर्वैस्तरुणैर्देशसेचकैः ॥ १४४ ॥

द्वाविंशतिसहस्राणामुपलब्धिर्भवेत् सुखम् ।

सैनिकानां महाराष्ट्रे चालो ध्यानम् मतं तदा ॥ १४५ ॥

तिलकः कथयामास शासनाय च संततम् ।

कर्तव्या सार्वभौमेन घोषणा राजनैतिकी ॥ १४६ ॥

अवाप्तुं जनतासाह्यं कृतो योऽयमुपक्रमः ।

यशसे तरय लोकेभ्यो देवमाश्वामनं खलु ॥ १४७ ॥

रक्षणं लघुराष्ट्राणां स्वातन्त्र्यस्येति घोषितम् ।

कर्तव्या विरहता ध्याप्तिर्युद्धोद्देशस्य संप्रति ॥ १४८ ॥

अङ्कितेषु च राष्ट्रेषु स्वायत्तत्वं विनिर्मितः ।

निश्चयः ख्यापनीयोऽयं सुस्पष्टं युद्धहेतुषु ॥ १४९ ॥

स्वर्यनिर्णयतत्त्वस्य भूगोले मान्यताखिले ।

भेदो देशानुसारेण विषयेऽस्मिन्नर्थकः ॥ १५० ॥

अङ्कितानां स्वतन्त्राणां स्वायत्तानां च योग्यता ।

काले युद्धोत्तरे तुल्या देशानां च भविष्यति ॥ १५१ ॥

दातव्यं भारतीयेभ्यः फ्रांसाङ्ग्लामेरिकादिभिः ।

आश्वासनमुपर्युक्तं कृत्वा नूतनघोषणाम् ॥ १५२ ॥

समुत्साह्य जनान् सर्वान् युद्धसाहाय्यं तत्परान् ।

कर्तुं समुद्यता आसन् सर्वे तिलकपक्षिणः ॥ १५३ ॥

सहकार्यं दधानाय युद्धोद्योगेष्वहर्निशम् ।

चालाय सत्यनिष्ठाय दुद्रुदुर्हाधिकारिणः ॥ १५४ ॥

स्वराज्यप्राप्तये तेन यतः संघो विनिर्मितः ।

प्रवर्तितं युद्धकाले धैर्यमान्दोलनं महन् ॥ १५५ ॥

प्रोवाच तिलको नित्यं शासनस्याधिकारिणः ।

एकं शाश्वतसिद्धान्तं प्रवक्ष्यामि हिताय च ॥ १५६ ॥

भाविनोऽभ्युदयस्याशा प्रचोदयति पुरुषम् ।

साहस्राय च शौर्याय त्यागायात्मार्षणाय च ॥ १५७ ॥

भवेद् युद्धकृतत्यागः सोपानं मन्दिरं प्रति ।

स्यतन्त्रहिन्दभूदेव्या गन्तुं शत्रौ पराजिते ॥ १५८ ॥

गम्भीराश्वासनं तेभ्यो दातुं शासनमर्हति ।

सन्ति शुश्रूषवो लोका युद्धाय कृतनिश्चयाः ॥ १५९ ॥

साम्राज्यवादिनः स्तब्धा नैच्छन् वक्तुं सयुक्तिकम् ।

विषयेऽस्मिन् किञ्चिदपि केवलं स्वार्थतत्पराः ॥ १६० ॥

देशे पञ्चनदावर्ते प्रवेशः प्रतिषेधितः ।

आदिष्टस्तिलकश्चैवं पञ्जाबस्याधिकारिभिः ॥ १६१ ॥

आह धालो दिने तस्मिन् जनानाग्रहपूर्वकम् ।

सैन्ये प्रवेशः सकलैः कर्तव्यो युवकैर्मुदा ॥ १६२ ॥

सर्वं मत्वेति कुर्वन्ति समूढा रज्जुताडनम् ।

कृतिस्तद्वद् शासनस्य हास्योद्वेगप्रवर्तिनी ॥ १६३ ॥

राजप्रतिनिधिः श्रेष्ठः सार्धभौमानुशासनात् ।

युद्धार्थं समितिं चक्रे राजधान्यां महत्तमाम् ॥ १६४ ॥

समाहृता विचाराय भारतप्रमुखा नराः ।

लोकवन्द्या जगन्मान्या अवधयाः पक्षवर्तिनः ॥ १६५ ॥

लोकप्रतिनिधीभूता जातिवंशाभिमानिनः ।

संपादकाश्च पत्राणां श्रेष्ठिनो व्यपसायिनः ॥ १६६ ॥

गणेशोऽसौ चिदमंस्यो यथाविधि निमन्त्रणात् ।

राजप्रतिनिधेः प्राप्तः दिल्लीपरिषद् प्रति ॥ १६७ ॥

खापडं च यथाकालं दधौ तमधिवेशने ।

विचारार्थं सदस्यानां प्रस्ताघं पूर्वघर्णितम् ॥ १८० ॥

अग्राह्योऽयमिति प्राह सभाध्यक्षोऽञ्जसा तदा ।

प्रस्ताघो मन्मतेनैव मृतपिण्ड इवास्त्ययम् ॥ १८१ ॥

नोशाराय ददौ स्थानमाकाङ्क्षाणां च संघिनाम् ।

संप्राप्तेभ्यः समारोहं सभासद्भ्यस्तदा खलु ॥ १८२ ॥

भ्रूणहत्योपमं घोरं विहितं तेन पातकम् ।

अस्त्याकाङ्क्षा स्वराज्यस्य शाश्वती त्वजरामरा ॥ १८३ ॥

नीतिज्ञानां न निष्पन्ना निराशाध्यक्षनिर्णयात् ।

यतो भवेच् शवितहीनः शत्रुः पापस्य संचयात् ॥ १८४ ॥

सप्तबालकहत्यानां पातकात् कृष्णविग्रहः ।

दैत्यस्य पातकात् स्तम्भाद् नृगिहः प्रकटोऽभवत् ॥ १८५ ॥

शिष्टैर्नियोजितैः पूर्वं सभासद्भिः प्रदर्शिता ।

सूचनायाः शासनस्य संमतिर्भाषणैस्तदा ॥ १८६ ॥

भाषणान्ते जगादोच्चैरध्यक्षश्च सभासदः ।

सूचना चर्चिता सम्यक् सर्वेषामेव संमता ॥ १८७ ॥

उपलब्धिर्मूपकस्य पर्वतोत्खननाद् यथा ।

धुद्रेव फलनिष्पत्तिर्जाता परिपदस्तथा ॥ १८८ ॥

तिलकादिविभूतीनां मत्सरस्य प्रदर्शनम् ।

शासनस्याधिमुख्येन कृतं तदधिवेशने ॥ १८९ ॥

निन्दाया विषयो जातो लोकानां भारते च तत् ।

प्रतिध्वनिः प्रचण्डोऽभूद् गान्धिव्यक्ततिरस्कृतेः ॥ १९० ॥

राजधान्यां शासनस्य दुष्कृतेस्तीव्रवाचया ।

गर्जनेन पयोदानां प्रथमेऽहनि मण्डपे ॥ १९१ ॥

न तं विना कोऽपि नेता समाहृतः प्रतिष्ठितः ।
शासनस्यास्य कृत्यस्य निषेधाय समुत्थितः ॥ १९२ ॥

अन्यायस्य प्रतीकारः स्वभावोऽस्ति महात्मनाम् ।
चरिते प्रत्ययो गान्धेर्दृश्यतेऽस्य मुहुर्मुहुः ॥ १९३ ॥

अन्यद् यच्च चिन्तनीयं च वृत्तं तद् युद्धसंसदि ।
वर्णयामि यथाज्ञातं संक्षेपेण यथामति ॥ १९४ ॥

संसूचितं गणेशेन जनताहितशोधनम् ।
समर्थितं न केनापि समारोहाधिवेशने ॥ १९५ ॥

मयैकदा कृतः प्रश्नः श्रीनिवासाय शास्त्रिणे ।
नेत्रे प्रागतिकानां वै विद्वद्भार्याय धीमते ॥ १९६ ॥

भवत्पक्षः स्थितस्तूष्णीमकृत्वा तत्समर्थनम् ।
यदि त्वं मन्यसे युक्तं कृपया मूहि कारणम् ॥ १९७ ॥

युक्तं तेन न वै किञ्चिदाक्षेपाहं च शोधने ।
प्रवेशिते गणेशेन राजधान्यधिवेशने ॥ १९८ ॥

न दृष्टं तद् मया पूर्वं न विशातस्तदाशयः ।
यथार्थेन सभासद्भिरध्यश्चद्रुतनिर्णयात् ॥ १९९ ॥

अप्राप्तं तद् विचाराय सभाक्षेत्रातिगं यतः ।
मया नैव स पप्रच्छे किञ्चिदेव ततःपरम् ॥ २०० ॥

जातं तदुत्तरात् स्पष्टं संकल्पः कोऽपि नो कृतः ।
आहूतैर्नैतृभिः श्रेष्ठैर्यन्तीकर्तुं जनेष्वितम् ॥ २०१ ॥

गणेशकृतयत्नस्य महत्त्वं वर्ततेऽधिकम् ।
अस्त्यैवैको दूरदर्शी सर्वस्मिन्नन्धमेलने ॥ २०२ ॥

ध्येयवादी भारतस्य जागरूको हिते रतः ।
इति लोकैर्भारतीयैर्दृष्टमाद्गैर्विशेषतः ॥ २०३ ॥

मरुस्थल्यां वृक्षमेकं दृष्ट्या पल्लवशोभितम् ।
श्रान्तो यात्री भवेत् तुष्टो देवकारुण्यदर्शनात् ॥ २०४ ॥

तादृशो भारतीयानां निराशानां सभासदाम् ।
आविर्भूता मनोवृत्तिः खापडेंदिश्यदर्शनात् ॥ २०५ ॥

अतिकारुणिकः कोऽपि वर्तते जगदीश्वरः ।
रूपया यस्य विपदां हर्ता तिष्ठति संकटे ॥ २०६ ॥

राजनीतिर्न यालानां क्रोडोद्यानं मनोरमम् ।
निविडं काननं यत्र वर्त्म प्रच्छादितं तृणैः ॥ २०७ ॥

तुङ्गवृक्षाच्छादितार्कं दियापि तिमिरावृतम् ।
ऋश्वापदसंवारं नागसर्पभयावहम् ॥ २०८ ॥

प्रगतेस्तत्र लोकानां साधनं सावधानता ।
मायाविषु च मायित्वं विद्रोहो द्रोहवत्सु च ॥ २०९ ॥

उन्नतं शास्त्रे च मर्यादा यथा यक्षस्तथा बलिः ।
प्रतियोगं विना नैव सहकारप्रवोदना ॥ २१० ॥

खापडेंसूचनासारः सूचकश्चैव भाविनः ।
प्रतियोगप्रधानस्य सहकारस्य वर्त्मनः ॥ २११ ॥

नियोजितं समित्या यद् भारते युद्धमण्डलम् ।
तत्कार्यस्य प्रचाराय मुग्धापुर्यां सभाभवत् ॥ २१२ ॥

चालनं तन्मण्डलस्य स्वाधीनं शासकस्य तु ।
प्रशासनेन नाहता दिल्लीपरिपदं प्रति ॥ २१३ ॥

तिलकालीबन्धयुग्मविज्ञांटा लोकपूजिताः ।
निन्दितं तत् तीव्रशब्दैर्गान्धिप्रभृतिनेतृभिः ॥ २१४ ॥

टीकायाः परिणामोऽभूद् मुग्धईशासनाधिपः ।
ददी निमन्त्रणं तत्र तिलकाय सभां प्रति ॥ २१५ ॥

निमन्त्रितो नृसिंहाख्यः केळकरस्तत्सहायकः ।
 निमन्त्रणं स्वीकृतं च द्वाभ्यां तस्मै निषेदितम् ॥ २१६ ॥
 भाषणं कर्तुमिच्छावो मुग्धैर्परिपत्स्थले ।
 प्रदत्ता संमतिस्ताभ्यां सभाधिकृतचालकैः ॥ २१७ ॥
 नृसिंहसहितो बालस्ततः परिपदं गतः ।
 दशमेऽहनि जूनस्य मुग्धापुर्यां नियोजिताम् ॥ २१८ ॥
 चर्चाकाले सभाध्यक्षः कर्तुं तिलकमादिशत् ।
 भाषणं तिलकस्तस्थौ भाषणार्थं तदाशया ॥ २१९ ॥
 उवाच तिलकस्तत्र ज्ञातं पूर्वं मया यतः ।
 सभायां न विचारार्हो भवेच्च शोधनसूचना ॥ २२० ॥
 प्रस्तावस्येति नानीता कापि शोधनसूचना ।
 मया तथापि लोकानां कथयामि मनोगतम् ॥ २२१ ॥
 आदौ यदित्तुमिच्छामि वयं भारतवासिनः ।
 प्रदातुमुद्यताः प्राणान् परचक्रे समागते ॥ २२२ ॥
 अथान्यहं विशेषेण कथयामि सभासदः ।
 संरक्षणस्वरान्ये हि विद्येते समयायिनी ॥ २२३ ॥
 एकं विहाय चर्चापि द्वितीयस्य न शक्यते ।
 परस्परान्तिसंलग्नौ विद्येते विषयाशुभा ॥ २२४ ॥
 आकर्ण्य चान्तिमं चाक्षयमवदच्च शासनाधिपः ।
 वेलिङ्गनः पूर्वदत्तं विस्मरन् वचनं निजम् ॥ २२५ ॥
 सभायां विद्यमानायामनुशां न ददाम्यहम् ।
 राजनीतिपरं धरतुं कर्मचन जनाय ह ॥ २२६ ॥
 अभ्यक्षभाषणेनात्र समुत्पन्ना परिस्थितिः ।
 सभाव्यागं विना यस्यां न मार्गः स्वाभिमानिनः ॥ २२७ ॥

उक्तैव तिलको नेता सभास्थानाद् यर्हिगतः ।
तिलकं चान्वगच्छंस्ते चत्वारस्तत्सभागृहात् ॥ २२८ ॥

हार्नीमनो नृसिंहश्च प्रख्यातौ पत्रपण्डितौ ।
वंमन्जिरुद्यमिश्रेष्ठो जम्नादास उदारधीः ॥ २२९ ॥

धृतराष्ट्रसभास्थानात् पुरा पाण्डुसुता यथा ।
सभास्थानं ततो जातं घनं हिंघ्रपशुप्रियम् ॥ २३० ॥

तिलकेन कृतं लेखे सभाकार्यसमीक्षणम् ।
सभात्यागस्य पुष्ट्यर्थमेकं वचनमुद्धृतम् ॥ २३१ ॥

नीतिकाव्याद् भर्तृहरेर्निम्नं दत्तं समर्पकम् ।
प्रतियोगप्रधानस्य सहकार्यस्य बोधकम् ॥ २३२ ॥

आस्था चेद् नास्ति राजंस्ते मयि त्वद्यपि नास्ति मे ।
सुतरामेव गच्छामि वाक्यं भर्तृहरेरिदम् ॥ २३३ ॥

प्रतियोगस्य वक्तारं युयुत्सुपथगामिनम् ।
अश्लाघ्या वै शासनस्य प्रवृत्तिस्तिलकं प्रति ॥ २३४ ॥

तिलकस्य प्रयत्नस्य शाने शासनमक्षमम् ।
अकरोत् तद्विपर्यासं तच्छ्लेशस्यैव चिन्तनम् ॥ २३५ ॥

अधिकारिस्वभावोऽभूदुभयोः केन्द्रराज्ययोः ।
मूर्खत्वाद् नैव विज्ञाता सन्मार्गाच्युतिरात्मनः ॥ २३६ ॥

सम्राड्निमुक्ते सैन्यस्य पद उच्चाधिकारिणः ।
योजना भारतीयानां भवेद् यदि सुनिश्चितम् ॥ २३७ ॥

युद्धसाहस्य सामान्या भवेयुस्तत्परा जनाः ।
पञ्चविंशतिसाहस्रं सैनिकानानयाम्यहम् ॥ २३८ ॥

यदि न्यूना भवेत् संख्या दण्डनीयो भवाम्यहम् ।
यावती भवति न्यूना तस्याः शतगुणं धनम् ॥ २३९ ॥

द्रव्यं तद् गान्धिहस्तेऽहमर्धलक्षमितं खलु ।
 निधिरूपेण न्यस्यामि सर्वेषां ज्ञातमस्त्वदम् ॥ २४० ॥
 भवितव्यं भारतस्य स्पृहणीयं भवेदिति ।
 युद्धान्ते दृढविश्वासो निर्मातव्यः प्रशासकैः ॥ २४१ ॥
 प्रार्थितं तिलकेनैवं सभायां गान्धिरुच्यते ।
 मुम्बईशासनेशस्य कृतिस्तेन विनिन्दिता ॥ २४२ ॥
 भारते युद्धपरिपद् विरुद्धध्येयनिष्ठयोः ।
 शमाय हृदयस्यस्य कलहस्य न वै क्षमा ॥ २४३ ॥
 एतत् सर्वे दर्शयति सिद्धान्तं राजनैतिकम् ।
 सदैव भवति स्पष्टं न संधिस्त्यागिभोगिनोः ॥ २४४ ॥
 साम्राज्यवादिनः सर्वे शासकाः स्वार्थोल्लुपाः ।
 भारतीयास्त्यागिनो ये स्वराज्यस्याभिलाषिणः ॥ २४५ ॥
 साम्राज्यरक्षणायैव शासका युद्धसंमुखाः ।
 स्वराज्यायैव युद्धेऽस्मिन्नपरे त्यागतत्पराः ॥ २४६ ॥
 स्वदेशस्यापत्तिर्व्यथयति हि चित्तं बहुविधं
 तदुद्दारे शनितक्षतिरतितरा यस्य सकला ।
 इदं शोभं शत्रोर्हननमुल्लभं यः प्रथमतो
 महायुद्धे प्राप्ते लसति तिलसो भारतगुरुः ॥ २४७ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकवशोऽर्णवे युद्धपरिपद्बैफुदवनामा अष्टपञ्चाशत्तमस्तरङ्गः ।

एकोनपट्टितमस्तरङ्गः

न वै क्रान्तिं विना देनो व्यवस्थायाः कदापि सा ।
अभ्युन्नतिर्भारतस्य निर्मितायाः प्रशासकैः ॥ १ ॥

प्रस्थापितव्यवस्थायां सार्वभौमानुशासनम् ।
प्रवर्तते न संबन्धस्तत्र लोकमतस्य तु ॥ २ ॥

सार्वभौमाधिकारस्य संक्रान्तिश्च प्रजागणे ।
स्यादेवं राष्ट्रनेतृणां प्रयत्नः क्रान्तिरुच्यते ॥ ३ ॥

विद्यमानव्यवस्थायाः परिवर्तनमीप्सितम् ।
लोकैः सर्वैर्भारतस्य संस्थाभिस्ताभिरेव च ॥ ४ ॥

संघादनाय साहाय्यं कृतासीत् संघनिर्मितिः ।
तिलकेन महाराष्ट्रे मद्रासे च विद्वांस्यया ॥ ५ ॥

उभाभ्यामेव संघाभ्यामचिरेण महद् यशः ।
प्राप्तमासीत् प्रयत्नेन लोकोत्साहप्रवर्धकम् ॥ ६ ॥

संघकार्यसमुन्नतये तिलकोऽसूचयजू जनान् ।
कर्तव्या वै विद्वांस्यं ह्यागामिनि दिसेष्यते ॥ ७ ॥

भाविन्याः फालिकापुर्यामध्यक्षा राष्ट्रसंसदः ।
संघसंस्थापिका देवी योगिनी शक्तिधारिणी ॥ ८ ॥

स्थानपद्धा कृता साध्वी सर्वलोकाभिवन्दिता ।
चुक्षुर्भुर्धार्मिका लोका जाताः शासनदूषकाः ॥ ९ ॥

इत्वाप्यक्षपद् तस्यै स्वादरस्य प्रदर्शनम् ।
पेच्छन् कर्तुं च सोऽसाहं शासकानां तिरस्चनेः ॥ १० ॥

दण्डिता चेच्च शासकेन लोककार्यहितैषिणा ।
शतत्रयगुत्तरं तस्मै कृत्वा तदुचितादरम् ॥ ११ ॥

स्वराज्यसंघकार्यस्य समारब्धस्य भारते ।
 प्रदत्ता संमतिर्लोकैः स्पष्टा निःसंशयं तदा ॥ १२ ॥
 प्रजामतप्रभावेण विद्वांटावन्धमुक्तता ।
 उद्घोषिता शासनेन सार्वभौमानुशासनात् ॥ १३ ॥
 प्रयागे सा गता क्षिप्रं सार्वभारतसंसदम् ।
 उपस्थितस्तत्र धालः स्वराज्योपासको महान् ॥ १४ ॥
 विद्वांटावालयोर्योगं त्रिवेणीसंगमे शुभे ।
 उपस्थिता भारतीया मेनिरे सुफलप्रदम् ॥ १५ ॥
 तदानीं प्रार्थनापत्रे लिखिते द्वे पुरस्ठते ।
 समर्पयितुमाङ्ग्लेभ्यो भारतीयप्रजाजनैः ॥ १६ ॥
 स्वायत्तशासनं शीघ्रं स्थापनीयं पुरातने ।
 सुसंरुद्धे भारताख्ये राष्ट्रेऽस्मिन्श्चक्रवर्तिना ॥ १७ ॥
 लक्षाधिकमनुष्याणां स्वाक्षरीभिः समर्धितम् ।
 कर्तव्यं चैव लोकेभ्य इत्यादेशः प्रवर्तितः ॥ १८ ॥
 राष्ट्रीयसंसदो मुखैः संघयोश्चालकैरपि ।
 एकं पत्रं महाराष्ट्रसंघस्यासीद् द्वितीयकम् ॥ १९ ॥
 गान्धिना लिखितं सर्वेहिन्दुमुस्लिमसंमतम् ।
 वितीर्णमुत्तरे भाने भारतस्य विशेषतः ॥ २० ॥
 स्वराज्यवादिभिर्मुण्डैः सर्वे विहापिता जनाः ।
 प्रार्थनापत्रकस्थान्ते स्वाक्षरीं कर्तुमात्मनः ॥ २१ ॥
 अधिकारो जन्मतिद्गः स्वराज्यस्य विनिर्मिते ।
 स्वर्गादपि गरीयस्यां जन्मभूम्यां चिरंतनः ॥ २२ ॥
 मानवानामित्युपायं तिलकः सततं जनान् ।
 उद्घोषितोऽयं सिद्धान्तो दिदवष्टासु निरन्तरम् ॥ २३ ॥

स्वातन्त्र्योपासकैर्लोकैः स्वाक्षरीसंग्रहार्थिभिः ।

तद्वोपणानिनादेन पूरितं भारताम्यरम् ॥ २४ ॥

तिलकोऽदर्शयत् प्रायो युद्धकालसमुद्यमे ।

प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा दाक्षिण्यं प्रतिपत्तये ॥ २५ ॥

गान्धेरेनुमतेः किंवा सदिच्छाया महात्मनः ।

शङ्कात्मनां शासकानां न्यूनीकर्तुमुपद्रवम् ॥ २६ ॥

अध्देऽस्मिन् कार्यवाहुल्यादागतौ च सहस्थितौ ।

लोकमान्यमहात्मानाबुभौ पुरुषपुंगवौ ॥ २७ ॥

उभाभ्यामर्जितं ज्ञानं परस्परविचारयोः ।

वधृधेऽन्योन्यसंबन्धश्चित्तयोरादरस्तथा ॥ २८ ॥

तद्वर्षान्तिमसप्ताहे कालिकानगरेऽभवत् ।

राष्ट्रीयसंसदौ भव्यं विख्यातमधिवेशनम् ॥ २९ ॥

वैकुण्ठनाथसेनाख्यो वङ्गदेशे सुविधृतः ।

वभूव स्वागताध्यक्ष आतिथ्यकुशलो नरः ॥ ३० ॥

सिंहासने सभाध्यक्षा योगिन्येव ध्वराजत ।

कल्याणाय ह लोकानामवतीर्णा सरस्वती ॥ ३१ ॥

विज्ञांटा धर्मतत्त्वज्ञा राजनीतिसमीक्षका ।

ब्रह्मविद्याभ्यासकानां देशिका मातृवत्सला ॥ ३२ ॥

सहस्रं पञ्चगुणितमुपतस्थुः सभासदः ।

निर्वाचिता जनैर्देशे गन्तुं राष्ट्रसभां प्रति ॥ ३३ ॥

संदेशं प्रेषयामासुर्भद्रासप्रान्तवासिनः ।

स्वराज्यप्रार्थनापुद्ग्यै पञ्चमब्राह्मणेतराः ॥ ३४ ॥

द्वंगलदं प्रति नेतव्यं शिष्टानामेकमण्डलम् ।

निवेदयितुमाङ्गलेभ्य आकाङ्क्षा भारतस्य वै ॥ ३५ ॥

प्रस्ताव एतदर्थस्य योधकः सर्वसंमतः ।
 सोत्साहं जयशब्दैश्च सभाया अधिवेशने ॥ ३६ ॥
 युक्ते प्रतिनिधित्वे द्वौ वाप्टिस्टः पोलकस्तथा ।
 परिपद्याङ्ग्लदेशस्य हिन्दभूमिहितैषिणाम् ॥ ३७ ॥
 यशसे राष्ट्रकार्यस्य ह्येशिता ये च सैनिकाः ।
 सदस्याश्चक्रिरे तेषां प्रस्तावेनाभिनन्दनम् ॥ ३८ ॥
 मांटेग्युना कृता गुर्वी घोषणा राजनैतिकी ।
 मन्त्रालयाद् भारतस्य शासनोद्देशयोधिनी ॥ ३९ ॥
 उद्देशः सार्वभौमस्य स्वायत्तस्य विनिर्मितिः ।
 अन्तर्भूतस्याङ्ग्लसंघे भारतस्येति घोषितम् ॥ ४० ॥
 आयदयकं हि निर्माणं तदुद्देशस्य सिद्धये ।
 स्वयंशासितसंस्थानां साधिकानां क्रमोद्यतेः ॥ ४१ ॥
 एत्रद्वयात् तृतीयस्य जन्मनैव निरन्तरम् ।
 रम्भावृक्षस्य विस्तारो फलदायी क्रमाद् यथा ॥ ४२ ॥
 विवेन्द्रीकरणं युक्तं ग्रान्तेषु विविधेषु हि ।
 जनेषु चाधिकाराणां तथा संक्रमणं खलु ॥ ४३ ॥
 घोषणावद्गतत्त्वानां कृतमत्र निवेदनम् ।
 संक्षेपेणावयोघाय धोतृपाठकवर्गयोः ॥ ४४ ॥
 सधियागमने शीघ्रं भविता भारतं प्रति ।
 अवश्यं भारतीयाया धीक्षणाय परिस्थितेः ॥ ४५ ॥
 प्रशासकैस्तथा लोकनेतृभिः सुविचारिभिः ।
 ऊहापोहाय तन्त्रानां विस्तारं च मनोगतम् ॥ ४६ ॥
 सधियो भारतस्यार्भाद् मांटेग्युमन्त्रिमण्डले ।
 उदारमतपक्षस्य सदस्योऽसौ कुन्दाप्रणीः ॥ ४७ ॥

चेम्सफर्डस्तदेहासीदुपराजपदस्थितः ।

तेन विज्ञापितो यामि संद्रष्टुं हिन्दवान्धयान् ॥ ४८ ॥

संचाराय सुशीतर्तौ उपराजसमन्वितः ।

स्पष्टमित्याह मांटेग्युर्विधाने स्वप्रकाशिते ॥ ४९ ॥

नोर्वेधरे समायातो मांटेग्युर्भारतं प्रति ।

ईयुर्दिर्हो मण्डलानि शिष्टानां सर्वभारतात् ॥ ५० ॥

उपक्रमः कृतस्तेन चर्चायाः सजनैः सह ।

ख्यातायां देहलीपुर्यां शिष्टमण्डलनेतृभिः ॥ ५१ ॥

पद्धतिस्तत्र कार्यस्य विमृश्यैव नियोजिता ।

भाषणेभ्योऽप्रस्तुतेभ्यो नावकाशोऽप्यविद्यत ॥ ५२ ॥

सिंहासने स्थितो मुख्य उपराजमहोदयः ।

चेम्सफर्डः सुविज्ञात आङ्ग्लभूपेन संप्रति ॥ ५३ ॥

आत्मप्रतिनिधित्वेन भारते यो नियोजितः ।

आङ्ग्लसाम्राज्यविस्तारवैभवद्योतको ध्वजः ॥ ५४ ॥

प्रेषितः सार्वभौमेन सह संचारकर्मणे ।

मांटेग्युरन्तिकस्थे च सुखासन उपाविशत् ॥ ५५ ॥

तद्दर्शनाय नीतोऽन्तः शिष्टसंघो निमन्त्रितः ।

संस्थापितस्तस्य पुर पेच्छत् ताभ्यां शुभं दिनम् ॥ ५६ ॥

उपराजसमादिष्टः संघमुख्यः सभासदाम् ।

तदा पर्यचिनोत् तेन विख्यातेनाङ्ग्लमन्त्रिणा ॥ ५७ ॥

उपराजोऽपि प्राशंसीद् मांटेग्युं सचिवोत्तमम् ।

सर्वं चक्रुः क्रमेणैव हस्तान्दोलनमादरात् ॥ ५८ ॥

धुरीणो वाचयांचक्रे मानपत्रं तदा शुभम् ।

यस्मिन् शिष्टाः विचारान् स्वान् मन्त्रिणे च न्यवेद्यन् ॥ ५९ ॥

चक्रुः परिमितं कालं सर्वे विनिमयं ततः ।
 विचाराणां तदन्ते च समारोहविसर्जनम् ॥ ६० ॥
 संघः संप्रेषयामास पुण्यपुर्यां प्रतिष्ठितः ।
 नेतृणां ख्यातकीर्तीनां देहलीं शिष्टमण्डलम् ॥ ६१ ॥
 संघस्य स्थापकाचार्यस्तिलको बुद्धिमद्भरः ।
 संपूजितश्च खापडे प्राणास्तस्य बहिश्चराः ॥ ६२ ॥
 वाक्कीलानां गुरुर्दादा करं दीकरवंशजः ।
 नृसिंहः केसरीसंस्थावीक्षकः पत्रपण्डितः ॥ ६३ ॥
 वेळवी वेळगावस्थो देशपांडेकुलोद्भवः ।
 गङ्गाचरो नाभिपित्रतः कर्णाटकनृपोऽभवत् ॥ ६४ ॥
 नागपुर्यां महान् योद्धा मुंजे नेत्रचिकित्सकः ।
 सेनापतिः स हिन्दूनां भारते घोषितो जनैः ॥ ६५ ॥
 उद्धवायों वयःप्रौढस्तिलकप्रेमकर्षितः ।
 मुंजेसहितकार्यैश्च्युर्निर्भयः संघसेवकः ॥ ६६ ॥
 विल्यातौ सर्वमुन्मथ्यां साटेवेलकरायुभौ ।
 पारशीगुर्जरादीनां समाजानां च संमतौ ॥ ६७ ॥
 घेदरकारस्य तिलके निष्ठास्त्यव्यभिचारिणी ।
 अभ्यासी संघमी सुलः विद्मज्जनताप्रियः ॥ ६८ ॥
 यभिः समर्पितं वीकं मानपत्रे निवेदनम् ।
 उपराजाय हस्ताभ्यां तिलकस्य महात्मनः ॥ ६९ ॥
 पुणेस्वराज्यसंघस्य हेत्वाकाङ्क्षाप्रदर्शकम् ।
 महासभानिधितस्य प्रस्तावस्यापरोऽभवत् ॥ ७० ॥
 ममर्पितं मंणशिष्टैः पर्यापस्तत्रिवेदनम् ।
 संधिनो घचसा यज्ञाः तत्रप्रचारप्रतिपत्त्या ॥ ७१ ॥

तिलकेन सहालापो मांटेग्युना कृतः पृथक् ।
मद्राससंघनिर्मात्र्या योगिन्या च विभ्रांर्या ॥ ७२ ॥

विदर्भेभ्यो गतं द्रष्टुं शिष्टानामेकमण्डलम् ।
मांटेग्युमुपराजं च रभ्यां मुम्बापुरीं प्रति ॥ ७३ ॥

तांत्रेप्रभृतयः सप्त लोकसेवापरायणाः ।
विदर्भजनताकाङ्क्षा अतिथिभ्यां प्रशंसितुम् ॥ ७४ ॥

प्रान्तराष्ट्रसभाशाखाध्यक्षस्तांत्रेमहाशयः ।
अलंकृतं येन पश्चात् प्रान्ताधिपपदं महत् ॥ ७५ ॥

पुराणपुरुषावास्तां खापडै च मुधोळ्करः ।
चत्वारो युवका आसन्नणोकानिदकरादयः ॥ ७६ ॥

समर्थिता सप्रमाणं स्वायत्तप्रान्तनिर्मितिः ।
अभीप्सिता विदर्भस्थैर्मानपत्रे तदर्पिते ॥ ७७ ॥

उपराजेन मुम्बय्यामाङ्गलीयसचिवेन च ।
स्वीकृतं चन्दनापत्रं श्रुतं शिष्टनिघेदनम् ॥ ७८ ॥

निम्नोल्लिखितसंस्थानां प्राप्तानां दक्षिणापथात् ।
मुस्लिमानामञ्जुमनं प्रान्तसंसत्सभासदः ॥ ७९ ॥

श्रीमीणां मुम्बईस्थानां सभैका हितवर्धिनी ।
लिङ्गायत्तसभामुख्या जनानां या सभोत्तमा ॥ ८० ॥

पुण्यपत्तननेमस्तसमितिर्दक्षिणाभिधा ।
सभा च नामदाराणां मण्डले हिन्दुखिस्तयोः ।
संहतीरव्यराणां च संघ उद्यमिनो तथा ॥ ८१ ॥

समूहोऽस्पृश्यलोकानामिलाखामुम्बईसभा ।
पादशीगुर्जरैनानां त्रयः संघाः पृथक् पृथक् ॥ ८२ ॥

विद्भोगतसंघस्य पूर्वं वै चर्णनं कृतम् ।
तांश्रेभश्रुतयः सप्त धसुपुर्यत्सभासद्ः ॥ ८३ ॥

दशोत्तरशतं चाहुर्मण्डलानि दिदक्षया ।
जम्भुभारतसंचारे युगं मांटफोर्डसंज्ञितम् ॥ ८४ ॥

सप्तशतः परिप्रश्नेन त्रिशतं त्रिंशदुत्तरम् ।
ताभ्यां वै भारते शिष्टा इति संख्याविदां मतम् ॥ ८५ ॥

नृसिंहेन कृतं ग्रन्थे स्वरूपमप्यतिमार्मिकम् ।
मटिग्युप्राप्तसंमानपत्रिकाणां समीक्षणम् ॥ ८६ ॥

पञ्चविंशतिसंख्याकाः कौप्रसस्यानुवादकाः ।
सप्तविंशतिसंख्याकाः स्वराज्यस्याभिलाषिणः ॥ ८७ ॥

षट्पिंशतिसंख्याकाः पत्रिका जातिधादिनाम् ।
सैव संख्या पत्रिकाणां श्वाभ्यसंतुष्टचेतसाम् ॥ ८८ ॥

स्वराज्याभिमुखा दृष्टा भारते बहवो जनाः ।
मांटिग्युना भारतस्य संचारेऽस्मिन् परीक्षिताः ॥ ८९ ॥

जम्भुद्वीपेऽनन्तशारयं सुपर्ण
पश्चिमद्वन्द्वं शासनस्याररोह ।
पृथं भग्यं श्वेतपर्णोपमेन-
माद्मलद्वीपे क्वातयंनप्रवृत्तम् ॥ ९० ॥

एको भोक्ता पैमयस्याभिमाना
साप्ताज्यस्योक्तैर्विस्तारदालः ।
भग्यो राज्यं तोक्ताभं पिपिग्युः
साप्ताज्यान्तःसेन्द्रराजनेविमयत्या ॥ ९१ ॥

प्रान्ते प्रान्ते चक्रतुः संचरन्ती
 दृष्टिक्षेपं भारतीयप्रजानाम् ।
 आकाङ्क्षासु स्वस्थ एको यभूव
 ह्यत्रैवान्यो लंदनं निर्जगाम ॥ ९२ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे मांडूफर्डं भारतभ्रमणनामा
 एकोनपष्ठितमस्तरङ्गः ।

पाष्टितमस्तरङ्गः

- पद्म्यन्दपूर्तिर्वालस्य यथाशास्त्रं यथाविधि ।
निर्घर्तिता गृहे तस्य स एव प्रथमोत्सवः ॥ १ ॥
- ज्योतिःशास्त्रे पारगो यः कल्पसूत्रेऽपि यस्तथा ।
फलज्योतिष्क्रियाकल्पे नास्या तेन प्रदर्शिता ॥ २ ॥
- श्रद्धया नित्यकर्मैव जन्मपत्रनिरीक्षणम् ।
गणेशेन कृतं तेन यावदायुर्दिने दिने ॥ ३ ॥
- वर्धापनदिनो नैव समारोहेण सद्धानि ।
रामश्रीधरयोर्जातः सून्योस्तस्य कदाचन ॥ ४ ॥
- तत्संस्कारक्षमं मेने संघं संस्थापितं जनैः ।
विल्वग्रामे स्वराज्यस्य प्रचाराय च भारते ॥ ५ ॥
- नियोजितो धुण्डिराजः स्वसंतानस्य रक्षणे ।
अङ्गीकृतं च संघस्य तेन संगोपनं स्वयम् ॥ ६ ॥
- उदारचरितानां हि स्वभावोऽयं विशेषतः ।
आत्मजेभ्योऽपि तत्प्रेम जनेष्वेवातिवर्तते ॥ ७ ॥
- संघस्य नासिके क्षेत्रे समारोहो विनिश्चितः ।
मेमासि गौतमीतीरे सप्ताधिदशमे दिने ॥ ८ ॥
- यापटिस्टोऽतिसंतुष्ट आहाध्यक्षपदस्थितः ।
घचोभिराङ्गलभापायां वल्लुभिर्द्वन्द्वयंग्रैः ॥ ९ ॥
- दृष्टो न मनुजः कोऽपि होमरुलविरोधकः ।
यूगोपे मत्प्रयासे च स्वातन्त्र्यानन्दकन्दले ॥ १० ॥
- होमरुलसमुत्थानमनिष्टघटनायुतम् ।
भासीदितरदेशेषु हातय्यं तद्विधेविभिः ॥ ११ ॥

केचिद् ह्युपदिशन्त्येवं साम्राज्यहितचिन्तकाः ।
नेमस्तदलनेतारः शासनाश्रयकाङ्क्षिणः ॥ १२ ॥

ददौ प्रत्युत्तरं तेभ्यो घापटिस्टः प्रमाणवित् ।
सकण्टकं लुनात्येव गुलायसुमनं जनः ॥ १३ ॥

सानिष्टमपि चोत्थानं कर्तव्यं ध्येयसिद्धये ।
न्यायाधीनेन श्रेष्ठेन वैधं तदिति घोषितम् ॥ १४ ॥

यतितव्यं स्वराज्यस्य संप्राप्त्यै निर्भयं जनैः ।
यत्नशीलस्य भगवान् मुमुक्षोर्मोक्षदायकः ॥ १५ ॥

साम्राज्यमाङ्गलदेशस्य जातः संघोऽधुना खलु ।
कानडास्ट्रेलियादीनां देशानां मुफ्ततायताम् ॥ १६ ॥

आङ्ग्लराष्ट्रीयसंघस्य ऋद्धको भारतं भवेत् ।
स्वायत्तशासनं मुफ्तं कानडास्ट्रेलिया यथा ॥ १७ ॥

सभायामन्तिमं जातं लोकमान्यस्य भाषणम् ।
संघकार्यं समालोच्य भूदेवस्तिलकोऽग्रणीत् ॥ १८ ॥

लखनौसभायशःप्राप्तिरत्सुकानां सभासदाम् ।
आसीत् संख्यायलात् तत्र संघकार्योर्षितात्मनाम् ॥ १९ ॥

प्रस्तावः संमतस्तत्र स्वराज्यप्राप्तिवाचकः ।
न सा सभा यत्नशीला स्वराज्यप्राप्तये स्वयम् ॥ २० ॥

अस्माकं च प्रयत्नानां सभायाः कार्यकारिणी ।
दर्शयत्यानुकूल्यं चेत् कार्यं यै सुकरं भवेत् ॥ २१ ॥

अथधायेकवर्षस्य संख्यावृद्धिरपेक्ष्यते ।
पञ्चाशद् हि सहस्राणामिष्टसंख्या सभासदाम् ॥ २२ ॥

बुद्ध्यै स्वराज्यसंघस्य कार्यस्यात्रेतरत्र च ।
लोकेः सर्पप्रपत्नेन कर्तव्यो द्रव्यसंघयः ॥ २३ ॥

आस्ट्रेलियादिदेशानां वाञ्छामो वै स्थितिं वयम् ।
क्रद्धिस्तेषां साधनानां वर्ततेऽखण्डिता सदा ॥ २४ ॥

तेषां संघटनादाढ्यं वृत्तिश्च त्यागभूयसी ।
संपूजनीये सर्वेषां हिन्दभूमिनिवासिनाम् ॥ २५ ॥

कुर्वन्ति सूचनां केचिद् विधेयः संघवादिभिः ।
अर्थोत्पादक उद्योगो लोकाभ्युदयकारकः ॥ २६ ॥

शातापि तन्महत्स्य नान्यमार्गावलम्बनम् ।
मन्ये श्रेयस्करं पुंसां त्यक्त्वा सुपथमात्मनः ॥ २७ ॥

पतनाद् दास्यपङ्केऽस्मिन् निमग्ना दन्तिवद् वयम् ।
मोक्षस्तस्मात् पङ्ककृपात् कर्तव्यं प्रथमं भवेत् ॥ २८ ॥

मोहकान्यन्यकर्माण्यस्वीकार्याणीति संप्रति ।
संधिभिस्तानि हेयानि ज्ञात्वा युद्धिपुरःसरम् ॥ २९ ॥

आङ्ग्लदेशे तथान्येषु प्रयाणस्य प्रयोजनम् ।
सर्वेषां संमतं जातं निधिरावश्यकस्ततः ॥ ३० ॥

ध्रमणं यन्त्रचक्रस्य स्नेहपूर्व्यैव संभवेत् ।
संघयन्त्रे निधिस्तैलं द्रव्यस्यैव युधैस्ततः ॥ ३१ ॥

ज्ञातव्यमचिरात् तैलं दातव्यं च जयेच्छुभिः ।
तैलश्रयाद् यन्त्रहानिर्यन्त्रहानिः पराभवः ॥ ३२ ॥

लोकेषु वर्धतां वृत्तिः स्वाभिमानपरायणा ।
सोद्योगनिर्भया वृत्तिर्जननेदृगणेऽपि ॥ ३३ ॥

पञ्चविंशत्युत्तरदिशताधिकचतुर्दश ।
सहस्रसंमिता जातास्तदा संघसमासद् ॥ ३४ ॥

वर्तीतिवृत्तात् संघस्य विगतं परिपञ्चनैः ।
सर्वेषां तेषु वर्णानां धर्माणामनुयायिनः ॥ ३५ ॥

स्वराज्यं देवता तेषां देशभक्तिरूपासना ।

राष्ट्रधर्मोपासकानां संघः संघटनाङ्कुरः ॥ ३६ ॥

वर्षेऽस्मिन् घटना जाता दुःखशोकप्रदायिनी ।

सर्वेषां भारतीयानां तिलकस्य विशेषतः ॥ ३७ ॥

चिकित्सकाग्रणीर्योगी ब्रह्मज्ञानविदां वरः ।

अण्णासाहेव इत्याख्यः पटवर्धनवंशजः ॥ ३८ ॥

महाराष्ट्रे धर्मबुद्धेः शेरकं यस्य जीवनम् ।

विदुषां लोकमान्यानां योऽभवद् गुरुसंनिभः ॥ ३९ ॥

न कृतो बहुधारम्भो यदाशीर्वचनं विना ।

लोकसंग्रहकार्यस्य तिलकस्यानुयायिभिः ॥ ४० ॥

पुण्यात्मा पार्थिवं देहं व्यसृजद् भूतपञ्चके ।

परमात्मनि चात्मानं सच्चिदानन्दरूपिणि ॥ ४१ ॥

नाथशिष्टो भारतेऽद्य पूज्यो मम तपस्विषु ।

विलीने परमानन्दे पटवर्धनयोगिनि ॥ ४२ ॥

चिन्तयामास यो नित्यं मोक्षं राष्ट्रस्य चात्मनः ।

इत्याह तिलकः कृत्या स्वगुरोरन्त्यदर्शनम् ॥ ४३ ॥

संघस्यास्पोत्सवे बालः प्रार्थितः संग्रचालकैः ।

कर्णाटकविदर्भेषु संचारः कार्य एव हि ॥ ४४ ॥

अचिरादागमिष्यामीत्युत्तरं तिलको ददौ ।

संतुष्टाश्चालकास्तेन संघयोरुभयोरपि ॥ ४५ ॥

समित्या राष्ट्रसंस्थाया दर्शनार्थं सभासदाम् ।

फालीपुरीं गतो बालः समेतः सहकारिभिः ॥ ४६ ॥

गणेशो बालकृष्णश्च वैद्यो चिन्तामणिस्तथा ।

सुविद्याः पण्डिताः सर्वे देशकार्यहिते रताः ॥ ४७ ॥

चिकोडीं प्रस्थितो यालः सभाकार्यं समाप्य च ।
 तत्र वै तिलकः प्राप्तो दिनाङ्के द्वादशे शुभे ॥ ४८ ॥
 जिल्हापरिषदस्तत्राभवत् खल्वधिवेशनम् ।
 रघुनाथस्तदध्यक्षः करंदीकरवंशजः ॥ ४९ ॥
 विल्वग्रामे समुत्पत्तिस्तिलकस्यानुशासनात् ।
 स्वराज्यान्दोलनस्यैव संघस्येति सुविधृतम् ॥ ५० ॥
 जिल्हाभागे बेलगावे चिकोडीं तालुकास्थलम् ।
 सभाया यशसे प्राप्ता जिल्हाग्रामात् प्रतिष्ठिताः ॥ ५१ ॥
 पुणेपुरी महाराष्ट्रे नगरी केन्द्रचर्तिनी ।
 नवाचारविचाराणां विधृता या प्रसूरिति ॥ ५२ ॥
 कर्णाटके बेलगावयोग्यता तादृशी मता ।
 प्रगतानां विचाराणां केन्द्रं तद् बलवत्तरम् ॥ ५३ ॥
 पूर्वापरविद्मंस्थकेन्द्रस्थानीयभूषणे ।
 नागपुर्यमरावत्यौ शोभेते चातिशोभने ॥ ५४ ॥
 कुलकर्णीकुले जातः सखारामः सभासदाम् ।
 स्वागतार्थं सभाध्यक्ष आतिथ्यकुशलो जनः ॥ ५५ ॥
 ध्वारघानं तिलकस्तत्र परिषन्मन्दिरे ददौ ।
 शिक्षाया गौरवं तत्र जागृतेः साधनं तथा ॥ ५६ ॥
 तिलको घर्णयामास भाषणे स्वे सविस्तरम् ।
 मधारब्धं देशसेवाजीयनं लोकशिक्षणात् ॥ ५७ ॥
 अनिघार्यं शुल्कहीनं प्रथमस्तरशिक्षणम् ।
 मत्करे शासने प्राप्ते करोमि प्रथमेऽहनि ॥ ५८ ॥
 तत्रैव राममिगस्य मन्दिरं तिलको गतः ।
 निमन्त्रणाद् दर्शनाय प्रसादप्रदणाय च ॥ ५९ ॥

वन्दिवासे हि बालस्य बन्धमोचनहेतुना ।
 मन्दिरेऽस्मिन् समारब्धमनुष्ठानमखण्डितम् ॥ ६० ॥
 नीतं तदा समार्पितं तद् बालागमनवासरे ।
 प्रदानं च प्रसादस्य बृहच्च भ्रामभोजनम् ॥ ६१ ॥
 कृतमुद्यापनं लोकैरद्भुतस्य व्रतस्य तत् ।
 व्रतान्ते दर्शनं जातं तिलकस्य महात्मनः ॥ ६२ ॥
 भक्तिभावेन संप्राप्तं ध्रुवेण हरिदर्शनम् ।
 मेनिरे ते वयं तद्वद् धन्यास्तिलकदर्शनात् ॥ ६३ ॥
 प्रसादग्रहणात् पश्चात् प्रसन्नस्तिलकोऽवदत् ।
 राष्ट्रस्य वा समाजस्य कर्तव्यपरिपालने ॥ ६४ ॥
 वृद्धिधीमतोर्मध्ये न पश्याम्यन्तरं रालु ।
 धनवान् द्रव्यरूपेण प्राणदानेन निर्धनः ॥ ६५ ॥
 सेवां करोति राष्ट्रस्य संप्रामे सङ्कटे तथा ।
 वृद्धिधीमतोस्तस्माद् नैयास्त्युद्यायवस्थितिः ॥ ६६ ॥
 युद्धार्थं वै धनं दत्त्वा वृश्चिता सहकारिता ।
 विषमे सार्यमौमस्य मया तस्य विरोधिना ॥ ६७ ॥
 वित्तं तस्मै संप्रदत्तं न चित्तं हिन्दुघातिभिः ।
 सुस्पष्टं दृश्यतेऽद्यापि दास्यमोक्षस्य सूत्रकम् ॥ ६८ ॥
 संप्रामसमये द्रव्यं दीयतामपि याच्यताम् ।
 स्वराज्यं निर्भयं लेखं निघाय तत्कराहते ॥ ६९ ॥
 पात्रे चोच्चारयन् मन्त्रमुद्धमंगततारकम् ।
 स्वराज्यप्राप्तये द्रव्यं तुभ्यमद्य ददाम्यहम् ॥ ७० ॥
 वित्तप्रार्थि विना वित्तदानं भवति कष्टम् ।
 हेरतनेनाथया धाया म्रम एव प्रशासकान् ॥ ७१ ॥

तत्रैवान्यस्थले दत्ते तिलकः प्राह भाषणे ।

दैव्यां संपदि गीतायां प्रथमं ह्यभयं श्रुतम् ॥ ७२ ॥

तस्माद् वै निर्भयो भूत्वा स्वराज्यान्दोलनं कुरु ।

प्रत्येकं साग्रहं बालः प्रेरयामास भाषणे ॥ ७३ ॥

समाहृता सभा संघचालकैर्प्रामवासिभिः ।

वेळ्धीमहोदयैस्तवाध्यक्ष्यं मण्डितमुत्तमम् ॥ ७४ ॥

उवाच तिलकस्तत्र संघकार्याय संग्रहः ।

द्रव्यस्य च मनुष्याणां महानावश्यको भवेत् ॥ ७५ ॥

स्वराज्यसंघदाईयाय तत्सामर्थ्याभिवृद्धये ।

उपासना बलस्यैव कर्तव्या जनवित्तयोः ॥ ७६ ॥

एकोऽपि धन्यः पुरुषः सहस्रं स्वेच्छया खलु ।

यो वै ददाति संघाय रूप्यकाणामुदारधीः ॥ ७७ ॥

द्विसहस्रकरैर्दत्तं रूप्यमुद्रासहस्रकम् ।

सहस्राङ्गुनसामर्थ्यं संघायैव प्रयच्छति ॥ ७८ ॥

विट्ठलं परमं ब्रह्म द्रष्टुं गच्छति पंदरीम् ।

मुमुक्षुरुत्तमो भक्त्या प्रेरितः प्रतिवत्सरम् ॥ ७९ ॥

मृत्युः धीपंदरीक्षेत्रे मोक्षप्राप्तिप्रसाधकः ।

भस्त्येव तस्य विश्वास उपदेशाद् हि सद्गुणेः ॥ ८० ॥

शातथ्यं यन्धुभिस्तद्दानोत्येव विमुक्तताम् ।

तन्मृत्युना देशकार्यं मातृभूमिर्गरीयसी ॥ ८१ ॥

शिकोर्डीसंशकाद् प्रामात् समिश्रस्तिलको गतः ।

निपाणीप्राममाहतः मत्प्रशोधकपीडकम् ॥ ८२ ॥

तदातिथ्याय मागंस्थयेटग्रयेटघासिनः ।

लोकाभ्यान् द्रष्टुकामा उपागच्छन्मुपायनैः ॥ ८३ ॥

भर्जितैश्चणकैश्चेभ्युगुडलङ्कुसुंयुतैः ।

रम्भाफलैः स्वादुभिश्च पेयैरिशुरसादिभिः ॥ ८४ ॥

तदा रात्र्यत्यये प्रापुर्वेङ्कटेशस्य मन्दिरम् ।

ग्रामस्थजनसंमर्दस्तिलकः सुहृदस्तथा ॥ ८५ ॥

पूर्वं नियोजिते स्थाने तिलकप्रमुखा जनाः ।

निचासं प्राविशन् सर्वे निद्राविधान्तिलोलुपाः ॥ ८६ ॥

उत्थाय शयनात् प्रातः पेयं पीत्वा यथारुचि ।

तिलकः सुहृदश्चैव जग्मुः शीघ्रं समास्थलम् ॥ ८७ ॥

ययता खाडिल्करस्तत्र तिलकश्च सभापतिः ।

वर्णितं संघमाहात्म्यं व्याख्यात्रा निजभाषणे ॥ ८८ ॥

प्राणं विना यथा देहो नारी घाथ पतिं विना ।

स्वाधीनत्वं विना राष्ट्रं भूगोले नैव शोभते ॥ ८९ ॥

एवं मनोहरैः शब्दैः कृष्णेन प्रतिपादितम् ।

उत्थाय तिलकः प्राह समारोपे सभापतिः ॥ ९० ॥

भगवानिति शब्देन केचित् संबोधयन्ति माम् ।

प्रार्थयेऽहं च तान् यन्धूंस्त्याज्येयं कुप्रधाञ्जसा ॥ ९१ ॥

भगवानिति शब्दस्य प्रयोगोऽनर्थकः खलु ।

नराणामल्पबुद्धीनां मादृशानां च वर्णने ॥ ९२ ॥

स्वाध्यायचिन्तनाभ्यां वै यदल्पं प्रायते मया ।

निषेद्यामि लोकेभ्यः सर्वे तद्यथा मति ॥ ९३ ॥

भगवन्तं ज्ञानरूपं पूजयेऽहमहर्निशम् ।

यच्चःपुष्पैर्दिव्यमेनं जनान्तःस्थं जनार्दनम् ॥ ९४ ॥

पूज्यस्थानस्य निर्देशे भगवत्पदमुच्यते ।

पूजकस्य प्रशंसायां प्रयोगस्तस्य नोचितः ॥ ९५ ॥

इति मेऽभ्यर्थना नम्रा स्वामिनः पूज्यपादयोः ।

निश्चकाम ततो बाल उक्तवैद्यं प्रणिपत्य च ॥ १०८ ॥

रूप्यकाणां पञ्चशतं दानं संघनिधिं प्रति ।

दत्तं तत्र ग्रामणीभिर्लोकमान्यस्य हस्तयोः ॥ १०९ ॥

घर्णये लोकमान्यानां मङ्गलागमनं मुदा ।

विदर्भे संघकार्याय कर्तुं द्रव्यस्य संग्रहम् ॥ ११० ॥

अष्टादशोत्तरैकोनशते खिस्तशकस्य च ।

अग्निदानेन मुग्धयाः फर्ष्यां पञ्चमे दिने ॥ १११ ॥

तिलकः प्रस्थितः कर्तुं संचारं वरदानृतम् ।

विदर्भे धनधान्याढ्यं केन्द्रं बालानुयायिनाम् ॥ ११२ ॥

प्रथमं खाण्डवास्थानं जगामातिमनोहरम् ।

आशीर्गडसमीपस्थं तापीसलिलसिञ्चितम् ॥ ११३ ॥

घाटर्जीवंशसंभूतो हरिदासः सुविश्रुतः ।

प्राप्तस्तन्स्वागतं कर्तुं समित्रः स्थानकं प्रति ॥ ११४ ॥

सभास्थानागतान् लोकान् सोऽसाहस्तिलकोऽब्रवीत् ।

स्वराज्यप्राप्तये सर्वैः सहकार्यं प्रदीयताम् ॥ ११५ ॥

प्रददुः संमतिं सर्वे सहकार्याय तत्क्षणम् ।

उच्चैस्तां घोषयामास हरिदासः सभापतिः ॥ ११६ ॥

धर्मदूतो भारतस्य विवेकानन्द उत्तमः ।

यदातिथ्येन सुप्रीतो जगामामेरिकां प्रति ॥ ११७ ॥

दिगन्तं यो यशः प्राप शिक्कागोधर्ममण्डले ।

मुखनिःसृतया वाचा यस्य मुग्धाभवत् सभा ॥ ११८ ॥

आतिथ्यं हरिदासस्य यभूव शुभसूचकम् ।

साफल्यस्य च यात्रायास्तिलकस्यापि संप्रति ॥ ११९ ॥

तिलको भाषणं कृत्वा बन्हाणनगरेऽध्वनि ।

विदमै प्रथितं स्थानं संप्राप मलकापुरम् ॥ १२० ॥

उयास तिलकस्तत्र पिंपळीकरसञ्चनि ।

बभूव राधाकिसनो दानशूरः सभापतिः ॥ १२१ ॥

चतुःसहस्रं मुद्राणां दक्षिणां तिलकं प्रति ।

आर्पयत् संघकार्याय ग्रामस्थैरनुमोदितः ॥ १२२ ॥

भगिनीभिर्बुलस्थाने द्रव्यं यद् वै समर्जितम् ।

केवलं भगिनीवर्गात् सद् बालाय समर्पितम् ॥ १२३ ॥

वाक्कीलौ वयसा बृद्धौ पिंपरीकरवापटौ ।

तिलकस्य स्वागताय प्रयेताते दिवानिशम् ॥ १२४ ॥

तिलकः सपरीवारः खामग्रामं ततोऽब्रजत् ।

कार्यासव्यवहारस्य विदमै केन्द्रमुत्तमम् ॥ १२५ ॥

मार्गं च चिखलीग्रामे कालमल्पमुवास सः ।

उपदिश्य जनांस्तत्र प्रतस्थे योजितं स्थलम् ॥ १२६ ॥

चांदे तत्र ग्रामनेता ददौ तिलकहस्तयोः ।

पद्सहस्रं च मुद्राणां शतसत्तकसंयुतम् ॥ १२७ ॥

व्यासो व्यायामविद्यायाः शिक्षकस्तिलकानुगः ।

स्वगुरुं पूजयामास वक्ता सुरगुरुरूपमः ॥ १२८ ॥

सभास्थाने कृतं लोकैर्मानपत्रसमर्पणम् ।

तिलको धन्यवादाद्यै जनांस्तान् भाषणेऽब्रवीत् ॥ १२९ ॥

चक्रे गोपधनोद्धारं रक्षायै यज्ञशासिनाम् ।

इन्द्रे चर्यति कोपेन कृष्णो गोपसमन्वितः ॥ १३० ॥

स्वराज्यप्रान्तये तद्वत् सहकार्यमपेक्ष्यते ।

भाषाल्लुद्धलोकानामिदानीं संपचालकैः ॥ १३१ ॥

युष्मत्कृतस्य दानस्य देशकार्ये व्ययो भवेत् ।
 स्वराज्यप्रेम युष्माकं द्रव्यदानेन दर्शितम् ॥ १३२ ॥
 करोतु पूर्तिमिच्छायाः प्रार्थयेऽहं प्रभुं प्रति ।
 यत्नशीलास्तदर्थं हि तत्पराः संघचालकाः ॥ १३३ ॥
 नान्दुराख्यं गतो ग्रामं नाथमल्जी सभापतिः ।
 सहस्रमेकं रूप्याणां लेभे यालस्ततस्तदा ॥ १३४ ॥
 निनाय तिलकं ग्रामं जलगाय इति श्रुतम् ।
 तथार्पयत् पाण्डुरङ्गो रूप्यपञ्चसहस्रकम् ॥ १३५ ॥
 गजाननमहाराजक्षेत्रे शोभावसंज्ञके ।
 सुप्याप तिलको राशौ समिश्रो मन्दिरे सुखम् ॥ १३६ ॥
 द्रष्टुं तिलकमायात एकस्तत्र कृषीयलः ।
 स स्वराज्यस्य कार्याय प्रार्पयद् रूपकद्वयम् ॥ १३७ ॥
 तद्दानेनातिसंतुष्टो दीनं तं तिलकोऽग्रवीत् ।
 रूप्यद्वयं त्वया दत्तं द्विसहस्रसमं मम ॥ १३८ ॥
 तैलहारं गन्तुकामास्तिलकध्यानुयायिनः ।
 विद्युत्स्यन्दनमारुह्य ततः प्रातः प्रतस्थिरे ॥ १३९ ॥
 विदर्भाणां कविधेष्टो महाराष्ट्रे सुविधुतः ।
 सत्कर्तुं तिलकं तत्र सीमान्ते समुपस्थितः ॥ १४० ॥
 सहस्रं तिलको लेभे द्रव्यं सप्तशताधिकम् ।
 त्रिशतं धै समानीतं भगिनीनां च संख्यया ॥ १४१ ॥
 प्राविशत् तिलकोऽकोलाप्रदेशेऽकोटनामकम् ।
 समृद्धं धनधान्यैश्च स्थलं पूर्णोत्तरे ग्धितम् ॥ १४२ ॥
 विनीयं मानपत्रं धै द्रव्यं पञ्चगवहस्रकम् ।
 द्विशतानं ग्रामशिष्टाम्बिलकाय समार्पयन् ॥ १४३ ॥

भाग्यहाद् वृद्धमित्रस्य तिलको मित्रसंयुतः ।
 भव्ये महाजनीनेहे सोऽकोलानगरेऽवसत् ॥ १४४ ॥
 सभा तत्र विशालाऽभूद् वासुदेवः सभापतिः ।
 लक्ष्मणस्य सुतो विद्वान् चिप्लोणकरवंशजः ॥ १४५ ॥
 चिन्तयित्वा यशः कार्ये तिलकाय समर्पयत् ।
 चतुःसहस्रसंख्यातं शतकत्रयसंयुतम् ॥ १४६ ॥
 यत्सगुल्मे संप्रदाय मानपत्रमुपाहरत् ।
 सार्धत्रीणि सहस्राणि तिलकाय सभापतिः ॥ १४७ ॥
 व्रतस्योद्यापनार्थं वै व्रतस्थैका सुवासिनी ।
 रूप्यकाष्टमभागानां द्वादशोत्तरं शतम् ॥ १४८ ॥
 यत्सगुल्माद् ययत्माळप्रदेशे तिलकोऽविशत् ।
 पुसदे पुष्पदातीरे स्थिते क्षेत्रे पुरातने ॥ १४९ ॥
 विधिना मधुपर्केण चक्रिरे तिलकाचनम् ।
 कर्मनिष्ठाः सदाचारा ब्राह्मणा वेदपाठकाः ॥ १५० ॥
 बालुकानिकरे स्थित्वा तिलकः पुष्पदातटे ।
 असंख्यानं प्रेक्षकान् दृष्ट्वा संहृष्टः स तदावधीत् ॥ १५१ ॥
 स्वराज्यपंढरी तावद् दृश्यते पुष्पदातटे ।
 प्रादुरस्ति सभामध्ये जनरूपो हि चिह्नलः ॥ १५२ ॥
 त्रिसहस्रप्रदानेन पूजितस्तिलको जनैः ।
 ध्यायमाने द्वे तदा बालो ददी पुष्पाद्यतीतटे ॥ १५३ ॥
 एकं परिपद्ः स्थाने नद्यास्तीरे द्वितीयकम् ।
 समाप्य विहितं कार्यं कारंजापुरमग्रजत् ॥ १५४ ॥
 प्रोत्साहितः काण्णयेन स्थानीयश्चालको घुडे ।
 स्वागतं विद्मेऽपूर्वमल्पेऽपि समये सति ॥ १५५ ॥

धान्तोऽपि तिलकस्तत्र दृष्ट्वा श्रोतृन् समुत्सुकान् ।
चक्रे विवेचनं पूर्णं स्वातन्त्र्यान्दोलनस्य च ॥ १५६ ॥

स्वराज्यस्यान्दोलनस्य ह्यस्त्यावदवकताधुना ।
विदेशेष्याङ्गलदेशे च बोधनाय निजस्थितेः ॥ १५७ ॥

तिलकस्य करे कृत्वा त्रिसहस्रं सभाजनाः ।
व्याख्यानसुधया तुष्टाश्चक्रिरे तेऽभिधादनम् ॥ १५८ ॥

मूर्तिजापूरमार्गेण तिलकस्य रथो गतः ।
द्विसहस्रं ददुस्तस्मै जनाः पञ्चशताधिकम् ॥ १५९ ॥

तत्रैकः पण्डितः कश्चिच् चक्रे तिलकवर्णनम् ।
संस्कृते स्वकृतदलोकैः सभायां चाल्पभाषणम् ॥ १६० ॥

संचारार्थं विदमार्धे घरदापश्चिमस्थिते ।
व्यवस्थामण्डलं नूतनमासीत् कार्यान्वितं ततः ॥ १६१ ॥

ख्यातकीर्तेर्गणेशस्य खापडैकुलभूषणः ।
पुत्रो ज्येष्ठो बालकृष्ण आसीद् मण्डलचालकः ॥ १६२ ॥

वीरवृत्तिर्वामनश्च जोशीवंशसमुद्भवः ।
द्वितीयः पुरुषस्तस्मिन् कार्यक्रमनियोजकः ॥ १६३ ॥

लेखको वृत्तपत्राणां सदस्यो मण्डलस्य च ।
सदाशिवस्तत्त्वनिष्ठो बह्मालकुलसंभवः ॥ १६४ ॥

गायको भावनागीतनिर्माता वै कलापटुः ।
शिवानन्दस्त्यागमूर्तिर्विदर्भजनताम्रियः ॥ १६५ ॥

तत्पराः सहकार्याय चासन्नन्ये सुहृजनाः ।
अद्य तेषां न नामानि लभ्यन्ते कुत्रचिद् मया ॥ १६६ ॥

निरता जनसेवायां धान्ता अपि शुभाननाः ।
देहवाणीमनोभिश्च संचारार्थं प्रयेतिरे ॥ १६७ ॥

भागिनो यशसोऽशस्य संचारस्याद्भुतस्य ते ।

आसन्निःसंशयं सर्वे विदर्भजननायकाः ॥ १६८ ॥

नागपूरात् समायाते मण्डले नरकेसरी ।

आस्तां मोरेश्वरो मुख्यो वैद्यो नारायणस्तथा ॥ १६९ ॥

वर्धाचांदानागपूरभंडाराविषयेषु तैः ।

पत्रं कार्यक्रमस्यैकं संचारस्य प्रकाशितम् ॥ १७० ॥

पुद्गावस्थानकं जग्मुरारुह्याग्निरथं ततः ।

संमान्यातिथयः सर्वे लोकमान्यसुहृजनाः ॥ १७१ ॥

स्वागतायाययुस्तत्र नागपूरनिघासिनः ।

स्वराज्यसंघनेतारो वैद्यमोरेश्वरादयः ॥ १७२ ॥

शतानि सप्त रूप्याणां स्वराज्यार्थं समर्पयत् ।

तिलकाय ग्रामनेता संघस्य हितचिन्तकः ॥ १७३ ॥

सोमय्यानामक्रोडयच्छुब्जं जङ्गमस्तिलकं प्रति ।

शियलिङ्गं स्वकण्ठस्थं रौप्यमीशदृषापदम् ॥ १७४ ॥

यशसे देशकार्यस्य संघसंकल्पितस्य च ।

पुलग्राममभास्थाने पावने वरदातटे ॥ १७५ ॥

ततः प्रतस्थिरे सर्वे लघुवाण्यरथाध्यना ।

वर्धाप्रदेशे विख्यातमार्वाणाम् पुरं किल ॥ १७६ ॥

आर्वां तैलंगबंध्यानामासीत् रयातं पुरातनम् ।

नागपूरपुणेमार्गे समृद्धं सुन्दरं पुरम् ॥ १७७ ॥

प्रेरिता उपदेशेन तिलकस्य समर्पयन् ।

प्याख्यानस्योपमंहारे संघकार्यनिधिं तदा ॥ १७८ ॥

अनुक्रमेण तत्रस्थाने नरनारीगणास्तदा ।

सप्त रूप्यसहस्राणि पदं शतानि तथा किल ॥ १७९ ॥

न्यवसत् तिलकस्तत्र घासुदेवस्य सन्नि ।

भ्रातुः सुपुत्रो यश्चासीद् मालाकारस्य शास्त्रिणः ॥ १८० ॥

दिने पञ्चदशे सर्वे चन्द्रग्रामं प्रपेदिरे ।

महाकालीवासपूतं यात्रिकास्तिलकादयः ॥ १८१ ॥

स्थितामभिरधीर्झर्षदसंगमे दुर्गरक्षिताम् ।

विद्यापुरीं राजधानीं पूर्वगोडनृपावलेः ॥ १८२ ॥

देवमन्दिरभूयिष्ठां शिल्पसौन्दर्यशोभिताम् ।

सेवितां साधुवृन्देन वेदाध्ययनमङ्गलाम् ॥ १८३ ॥

निस्सीमभङ्गितस्तिलके यस्यास्ति विदिताखिले ।

सविदर्भे महाराष्ट्रे तथा दक्षिणकोसले ॥ १८४ ॥

देशमुखकुलोत्पन्नो बळवंतेतिसंज्ञकः ।

अतिधिस्वागतं चक्रे नीत्वा सर्वान् निजालयम् ॥ १८५ ॥

मण्डिता दीपमालाभिः पण्यचत्वरसुन्दरा ।

शुशुभे सा प्रकाशेन पुरी रम्यामरावती ॥ १८६ ॥

गङ्गाधरः सभाध्यक्षो वक्ता गङ्गाधरात्मजः ।

यालाभिधो विश्वकीर्तिर्लोकमान्यो विशालधीः ॥ १८७ ॥

चेंडके स्वागताध्यक्षः श्रुत्वा स्फूर्तिप्रदं वचः ।

मुद्रास्तिलकपूजायै पदसहस्रमिता ददौ ॥ १८८ ॥

निनाय तिलको रात्रिं विधान्त्यै तत्र तस्य वै ।

औदार्यविनयातिथ्यैः संतुष्टास्तिलकादयः ॥ १८९ ॥

अणुप्रायान् गुणान् प्रेम्णा शैलतुल्यान् करोति यः ।

बळवंतसमो दृष्टः समाजे विरलो जनः ॥ १९० ॥

निरीक्ष्य चरितं तस्य तिलको मित्रमण्डले ।

मुक्तकण्ठं साभिमानं व्याजहार सकौतुकम् ॥ १९१ ॥

उदिते भास्करे स्नात्वा बलवन्तः कृताह्निकः ।

सुखस्वार्पं च सर्वेषामपृच्छत् स्निग्धचेतसा ॥ १९२ ॥

पयः स्वादुतरं पीत्वा पेयमन्यदभीप्सितम् ।

आहता अतिधिध्रेष्टा जग्मुः परिपदः स्थलम् ॥ १९३ ॥

अध्यक्षस्याज्ञया चष्टे तिलकः स्वल्पभाषणे ।

भारतव्याधिनाशस्य स्वराज्यप्राप्तिरीपधम् ॥ १९४ ॥

सेवेत पथ्यसहितं भारतं हितवर्धकम् ।

आशिपो भाषणस्यान्ते चालकेभ्यः समार्पयत् ॥ १९५ ॥

सभाध्यक्षेण विशन्तो भाषणं कृतवानहम् ।

शस्त्रोपयोगनिर्वन्धः पौरुषोच्छेदकारकः ॥ १९६ ॥

असद्देशविकासस्य सर्वधैव चिनाशकः ।

अस्त्याशयो भाषणस्य तदानीं मम चाल्पकः ॥ १९७ ॥

संप्रस्थितास्ततः सर्वे गन्तुं प्रार्थं वर्णां मम ।

तिलकस्य निवास्तार्थं योजितं स्थानमुत्तमम् ॥ १९८ ॥

श्रीनिवासमहाराजस्वर्लं पुण्याश्रमो नृणाम् ।

श्रीमद्भागवतागारं नामसंकीर्तनस्थलम् ॥ १९९ ॥

श्रीनिवासश्च भक्तानां सम्पत् घोषाय सर्वथा ।

भक्तिवैराग्ययोः साक्षादभवद् विग्रहः कलौ ॥ २०० ॥

केसरीवाचनं भौमे यावज्जीवं कृतं व्रतम् ।

नान्यो साधुर्मथा दृष्टः पालयन् व्रतमीदृशम् ॥ २०१ ॥

तदानीं तिलकः प्राह निशम्य चरितामृतम् ।

आथाल्पप्राज्ञकालान्तं भक्तोत्तमशिरोमणेः ॥ २०२ ॥

महाराजं सदिनयं प्रणम्य तिलकोऽवदत् ।

आशीर्वादः सतां कार्ये गुरौ प्रोत्साहको भवेन् ॥ २०३ ॥

भगवत्प्रार्थनाकाले परदास्यविमोचनम् ।

भारतस्य भवेच्च शीघ्रं वरदं दीनवत्सलम् ॥ २०४ ॥

भवन्तः प्रार्थयन्तां हि भगवन्तं जगत्पतिम् ।

उक्तं शास्त्रेषु भगवान् सदिच्छापरिपूरकः ॥ २०५ ॥

याचन्तां सर्वथा सन्त इत्यहं प्रार्थये सदा ।

नायकं ब्रह्मगोलस्य दास्यात् देशविमोचनम् ॥ २०६ ॥

महाराजोऽवदत् तस्मा अहं सामान्यमानयः ।

यतेऽहं च यथाशक्ति विन्दुलेशं कृपानिधेः ॥ २०७ ॥

लिप्सुदर्याधिपपाकर्तुमात्मनो भारतस्य च ।

आशासेऽहं कार्यसिद्धिर्भवतां यत्नतो भवेत् ॥ २०८ ॥

संजातः परमानन्दो महाराजहृद्गुधौ ।

तिलकस्य निवासेन गृहे संभाषणादिभिः ॥ २०९ ॥

व्याख्यानार्थं सभा भूता निशायां पण्यचत्वरि ।

शृङ्गारिते लतापत्रैर्दीपमालाभिरुज्ज्वले ॥ २१० ॥

वाचनं मानपत्रस्य मन्त्राक्षतसमर्पणम् ।

चक्रे संस्कृतभाषायां वापुजी विदुषां वरः ॥ २११ ॥

विप्रो रैचकुलोत्पन्नो वैदिको धर्मशास्त्रवित् ।

ज्योतिःशास्त्रे सुविख्यातः पूजितो ग्रामवासिभिः ॥ २१२ ॥

त्रिसहस्रमितान् रूप्याञ्च जनास्तस्मै समर्पयन् ।

महाराष्ट्र्यां ततोऽध्यक्षो मानपत्रं समर्पयत् ॥ २१३ ॥

पांढरकण्ठां ययुः सर्वे विहाय च वर्णां तदा ।

मार्गं प्रस्तरभूयिष्ठे प्रवासः फलेशदोऽभवत् ॥ २१४ ॥

लोककार्ये सदा दक्षो गद्रे वै संघचालकः ।

दामोदरः सभास्थाने तिलकाय समर्पयत् ॥ २१५ ॥

- त्रिसहस्राणि रूप्याणां मुद्राः सप्तशतानि च ।
 चकार भाषणं स्वल्पमप्याजी च समर्पकम् ॥ २१६ ॥
- अन्तिमो याजिरावाख्यः पेशवेपदमास्थितः ।
 पूर्वेकाले विनाशस्य स्वराज्यस्य महापदि ॥ २१७ ॥
- आङ्गलसैन्यभयादत्र दुर्गमेव समाश्रितः ।
 आगतस्तिलकस्त्वद्य स्वराज्यप्राप्तिहेतुना ॥ २१८ ॥
- विश्रुतो भाउजीनामा देशपांडेकुलोद्भवः ।
 पाटनवोरीग्रामवासी तिलकप्रेमबोदितः ॥ २१९ ॥
- स्वनिर्मितं तीव्रधारं पूगीफलविभेदकम् ।
 तिलकाय ददौ स्नेहादडकिचेतिसंज्ञकम् ॥ २२० ॥
- केलापूरनिवासिभ्यो ददावाशिपमुत्तमाम् ।
 तिलकस्तत्कृतं दानं स्त्रीकृत्यासी प्रसन्नधीः ॥ २२१ ॥
- परोडां प्रस्थिताः सर्वे घणीमार्गेण यात्रिकाः ।
 समाप्ते च सभाकार्ये पुण्यप्रामनिवासिनः ॥ २२२ ॥
- स्वागतार्थं समायाता बहवो ग्रामवासिनः ।
 सीमान्ते तेषु मुख्योऽभूद् मुकुन्दः पाटिलान्वयः ॥ २२३ ॥
- अध्यक्षो यः पालिकाया नगरस्य बहुश्रुतः ।
 लोकाग्रहात् समारूढस्तिलको वृषवाहनम् ॥ २२४ ॥
- समारोहेण नीतोऽसौ निवासं प्रति चालकैः ।
 सभास्थाने प्रदत्तं तैर्द्रव्यं पञ्चशताधिकम् ॥ २२५ ॥
- द्विसहस्रं हि बालाय स्वराज्यस्याभिलाषिभिः ।
 नमस्कृता जनैः सर्वैः प्रस्थितास्तिलकादयः ॥ २२६ ॥
- काले सुनिश्चितं प्राप्ता वर्धानगरमुत्तमम् ।
 चन्द्रपुर्यास्तत्र याताः पूर्वं गद्गाधरादयः ॥ २२७ ॥

सभास्थाने वयोज्येष्टस्तिलकस्य मतानुगः ।

निर्धारितः सभासद्भिरेवनामा सभापतिः ॥ २२८ ॥

सहस्रपञ्चकं रौप्यद्रव्यमेकशताधिकम् ।

दत्तं चातिथिमुख्याय तिलकाय जनैर्मुदा ॥ २२९ ॥

हिंगणीशेलुसिन्दीनां ग्रामस्थैः संचितं निधिम् ।

पद्म्याधिकं सप्तशतं द्विसहस्रसमन्वितम् ॥ २३० ॥

सभास्थलं समायातास्तिलकाय समर्पयन् ।

मानपत्रेण सहितमध्यक्षपठिनेन ते ॥ २३१ ॥

दर्शनेनातिसंतुष्टा ग्रामत्रयनिवासिनः ।

सकला बालवृद्धाश्च नार्यो दर्शनलालसाः ॥ २३२ ॥

शताधिकसहस्रं ते ददुर्मुदेडवासिनः ।

चतुर्दशशतं तद्वत् काटोलस्था हितैपिणः ॥ २३३ ॥

संपादितं महापुण्यं मोहपावासिसज्जनैः ।

अतिथिं गुप्तदानेन पूजयित्वा स्वसन्ननि ॥ २३४ ॥

समारम्भः स्वागतस्य तिलकस्याभयद् महान् ।

फणिपुर्या मध्यभागे क्रीडास्थानेऽतिविस्तृते ॥ २३५ ॥

नय रूप्यसहस्राणि दक्षिणां गुरवे ददौ ।

सहाध्यक्षसमारूपो धेदोक्तः पुरुषो विराट् ॥ २३६ ॥

सहस्रवदनो देवः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।

यो भूमिं विभ्रतो घृष्ट्यान्यत्यतिष्ठद् दशाङ्गुलम् ॥ २३७ ॥

भंडाराग्राममेयाय समिन्नः संघनायकः ।

कष्टेनान्त्रेपितस्नेन निवासः पूर्ययोजितः ॥ २३८ ॥

धृत्यागमनवृत्तं च बालम्य घदिरागताः ।

नाट्यगृहात् प्रेक्षका य आसन् नाट्ये रता भृशम् ॥ २३९ ॥

नाटकं प्रेक्षकाभावात् सूत्रधारमहाशयः ।
 समाप्तिमनयत् खिन्नो हृद्वा निर्मानुपं गृहम् ॥ २४० ॥
 राशौ विध्रम्य स्वस्थाने प्रभाते शयनोरिथताः ।
 सर्वेऽप्यतिथयः सिद्धा प्रययुर्घोषितं स्थलम् ॥ २४१ ॥
 व्याख्यानं तत्र दत्तैकं चलं द्रव्यमनुप्य योः ।
 प्रार्थयामास तिलकः सर्वान् स्वातन्त्र्यकामुकान् ॥ २४२ ॥
 ददुश्चतुःसहस्रं च धनं पञ्चशताधिकम् ।
 बालाय सज्जनास्तत्र संघकार्यसमुत्सुकाः ॥ २४३ ॥
 भंडाराख्यं स्थानमासीद् विद्वद्धिप्रनिपेवितम् ।
 प्राचीनं च विदर्भेषु शिल्पकारसमन्वितम् ॥ २४४ ॥
 भवभूतेर्जन्मभूमिर्नातिदूरं स्थलाद्रिह ।
 बालोऽपश्यत् पुरीमेतां भंडाराख्यां पुरातनीम् ॥ २४५ ॥
 बालेन वैनगङ्गा च हृष्टासौ निर्मलोदका ।
 यस्यास्तीरे मुकुन्देन रचितं काव्यमादिमम् ॥ २४६ ॥
 विवेकसिन्धुरित्याख्यं जयपालहिताय वै ।
 महाराष्ट्रसरस्वत्या यदासीदाद्यभूषणम् ॥ २४७ ॥
 ततो नागपुरं यातः समिध्रस्तिलकः पुनः ।
 पाध्येनाम्नो माधवस्य विख्यातस्य गृहेऽवसत् ॥ २४८ ॥
 तदा कार्यवशात् तत्र दिनमेकमुवास ह ।
 प्रतीक्षामुत्तरस्यासौ कुर्वन् केन्द्रीयशासनात् ॥ २४९ ॥
 प्रतिकूलोत्तरं प्राप्य धामणागवं जगाम सः ।
 द्रव्यं प्रदत्तं तत्रस्थैर्निष्ठया द्विसहस्रकम् ॥ २५० ॥
 गतस्ततो घरणागवं ददर्श तिलको जनान् ।
 ग्रामस्थांश्च प्रयातः स स्थानं भूतावन्नाभिधम् ॥ २५१ ॥

उदारः पुरुषस्तत्र भगवान्दास आर्पयत् ।

त्रिसहस्रमितं द्रव्यं स्वराज्योद्यमसिद्धये ॥ २५२ ॥

तिलकः स्थानकात् तस्मात् प्रतस्थे मुम्बईपुरीम् ।

चतुर्विंशे दिनाङ्के स प्राप तत्र निजस्थलम् ॥ २५३ ॥

संपूर्णात्र कथा रम्या पूर्णातीरनिवासिनाम् ।

वर्धवैणप्रणीतानामुत्साहौदार्ययोः शुभा ॥ २५४ ॥

मुम्बय्यामुदघेस्तीरेऽगारे वैभवसंपदोः ।

धनिकैरुत्तरं दत्तं घर्णयेऽहमितः परम् ॥ २५५ ॥

पर्याटत् तिलकः कालं त्रिसप्ताहाधिकं ततः ।

विदर्भेषु शरीरस्य क्लेशस्तस्याभवद् महान् ॥ २५६ ॥

आसीदायश्यकं स्वास्थ्यं पुनः शक्तिविवृद्धये ।

कंचित् कालं क्षीणशक्तेर्लोकमान्यस्य वै तदा ॥ २५७ ॥

लोकमान्यः पुण्यपुर्यां न्यवसद् निजसन्ननि ।

दिनानि विंशतिं तत्र भिषजाभुपदेशतः ॥ २५८ ॥

एकोनविंशे दिवसे मार्चं सोलापुरं प्रति ।

नीतः सुहृद्भिस्तिलक उत्सुकैः संचचालकैः ॥ २५९ ॥

नानासभासु प्रोस्तानि बालप्रमुखवक्त्रभिः ।

स्फूर्तिप्रदानि चाभयानि श्रुत्वा नगरवासिनः ॥ २६० ॥

द्रव्यं नवसहस्रं वै भक्त्या बालाय ते ददुः ।

दर्शयित्वा स्वविश्वासं तिलकस्य समुद्यमे ॥ २६१ ॥

कृत्वाभिनन्दनं तेषां लोकमान्यो न्यवर्तत ।

तस्मात् स्थानात् प्रियं गन्तुं नगरं पुण्यमात्मनः ॥ २६२ ॥

एकविंशदिने तस्मिन् पुण्यग्रामनिवासिनः ।

रेमार्केटसभास्थानमसङ्ख्याताः समागमन् ॥ २६३ ॥

त्यक्त्वा स्वगोहकार्याणि नार्योऽपि समुपस्थिताः ।

आङ्गलदेशं जिगमिषुं तिलकं द्रष्टुमातुराः ॥ २६४ ॥

भक्त्या याता जनास्तत्र सचिन्ताः खिन्नचेतसः ।

तिलकेन विदेशस्य मनोनिश्चितयात्रया ॥ २६५ ॥

अस्माकं तिलकः प्राणो गच्छति त्रिट्टिशालयम् ।

साहसं स्यादधिगम्य चालेनैवं विनिश्चितम् ॥ २६६ ॥

पौरस्त्यज्ञानिनः फांश्चिद् विहायान्यत्र नास्ति वै ।

प्रदेशे गौरकायाणां मित्रं तस्येत्यसंशयम् ॥ २६७ ॥

दुद्रुहुस्ते जनास्तस्मै मन्त्रिणः शासका अपि ।

उत्थितं कुप्रचारेण तद्वेषविषमुत्तमम् ॥ २६८ ॥

जलान्तश्चरनौकाभिर्जर्मनीनौदलाधिपैः ।

प्रेरिताभिः समुद्रस्य मार्गो हि विषमाकुलः ॥ २६९ ॥

विकीर्णाः स्फोटकास्तत्र सवेतः सागरोदरे ।

घाता नौकाविनाशस्य वृत्तपत्रेषु नित्यशः ॥ २७० ॥

प्रकाशिताः पठन्ति स भारतेष्वखिला जनाः ।

यात्रासुरक्षाविषये यभृवुर्भयकातराः ॥ २७१ ॥

अमण्डद् मोतिवालेऽसौ सभाध्यक्षपदं तदा ।

घाचस्पतिर्महाराष्ट्रे काळकंतिं विधृतः ॥ २७२ ॥

पक्ता मुख्यो विरोधं स दर्शयामास भारते ।

राज्यशासकयोर्मध्ये भारताङ्गलप्रदेशयोः ॥ २७३ ॥

निषेधार्थं स्वराज्यस्य स्थापनस्यैव भारते ।

कुवेन्त्यान्दोलनं सेयानिवृत्ता हिन्दसेवकाः ॥ २७४ ॥

सिडेनहामादयः सर्वे कुटिला हिन्दशत्रवः ।

विद्यार्थिनोऽपि चानीतास्तदर्थं तत्र साग्रहम् ॥ २७५ ॥

ति. १४

भारते तु प्रत्यवायः शासनेन प्रवर्तितः ।

तादृशानां सेवकानां छात्राणां च दुराग्रहात् ॥ २७६ ॥

निधिं ह्यचिन्वन् सकला अनेकायुतसंमितम् ।

न युद्धस्योपयोगाय विरोधायैव केवलम् ॥ २७७ ॥

अधिकारप्रदानस्य भारतायेति सर्वथा ।

भारतीयद्रव्यपुष्टाः कृतम्नाः काकवृत्तयः ॥ २७८ ॥

कारुण्यं स्वल्पमुत्पन्नं पापाणहृदयेष्वपि ।

कालेऽस्मिंस्तारतम्येन वर्तितव्यं जनैः किल ॥ २७९ ॥

शिष्टानां प्रेषितव्यानि मण्डलानि च भारतात् ।

आङ्ग्लप्रजाविचारेषु विधातुं परिवर्तनम् ॥ २८० ॥

एकादश सहस्राणि रूप्याणामर्षितानि तैः ।

तिलकाय च वस्त्राणि परिधानाय सज्जनैः ॥ २८१ ॥

मानपत्रोत्तरं यच्छुद्ध्याच तिलकः सभाम् ।

यस्यां तत्पुरतोऽतिष्ठत् संपूर्णं पुण्यपत्तनम् ॥ २८२ ॥

सुखिनोऽप्याङ्ग्लदेशस्थाः कुर्वन्त्यान्दोलनं महत् ।

दुःखिताः सर्वथा यूयं कथं स्वस्था निजे गृहे ॥ २८३ ॥

अनुकूलं यदस्माकमाङ्ग्लदेशेऽपि दृश्यते ।

तदेव स्वकरैर्धृत्वा कर्तुं च बलवत्तरम् ॥ २८४ ॥

अवश्यं क्रियतां यत्नः कुशलैः स्वावलम्बिभिः ।

भारतप्रेषितैः शिष्टैः कर्माकर्मविवेकिभिः ॥ २८५ ॥

इंग्लं दे शिष्टशब्दानां प्रभावार्थं भवेद् दितः ।

तत्संवादिविचाराणां भारतोत्थप्रतिध्वनिः ॥ २८६ ॥

अपूर्वेऽस्मिन् समारोहेऽदृश्येतां स्फूर्तिदायके ।

लोकानां तिलके भक्षितर्थात्सर्वं तस्य तेषु च ॥ २८७ ॥

प्रासादे शोभने जातः समारम्भो ह्यलौकिकः ।
 भन्वश्चेतोहरो दिव्य उद्दिष्टोदात्ततोचितः ॥ २८८ ॥
 उपाहारस्तथा पेयं ताम्बूलं कुसुमानि च ।
 अतिथिभ्यः प्रदत्तानि बालमेलनहेतुना ॥ २८९ ॥
 हरिभाऊ महाराष्ट्रसाहित्यिकशिरोमणिः ।
 देहस्वास्थ्यं च कार्येषु बालस्याचिन्तयद् यशः ॥ २९० ॥
 गम्यतां दर्शनायेति पुनः शीघ्रमुवाच सः ।
 'उपःकाल'स्य निर्माता वाचा गद्गदया हरिः ॥ २९१ ॥
 आलिङ्गत् तिलकः प्रेम्णा तमस्ति खलु दुर्लभः ।
 महात्मनोश्च संयोगः मर्त्यानां रोमहर्षणः ॥ २९२ ॥
 पुण्यग्रामप्रतिष्ठायाः स्थानं वादातिगं च यत् ।
 सभासौ सार्वजनिकी तिलकायाशिपो ददौ ॥ २९३ ॥
 कृत्वातिथ्यं च सत्कारं तिलकस्य यथोचितम् ।
 तिलकः पूजितः सभ्यैर्गङ्गा गाङ्गोदकैरिव ॥ २९४ ॥
 प्राप्तो गणपतिः श्रीमान् खापडेंवंशभूषणः ।
 लोकवन्द्यो विद्भ्राजां नेता पुण्यपुरीं प्रति ॥ २९५ ॥
 मुम्बैतरप्रदेशेभ्यो द्वावास्तां शिष्टमण्डले ।
 एकः सदस्यः वैदर्भः पालोऽन्यो चङ्गदेशतः ॥ २९६ ॥
 चक्रुरातिथ्यसत्कारं जना गणपतेरपि ।
 प्रस्थितस्याङ्गलयात्रायै योगायोगागतस्य च ॥ २९७ ॥
 सायं पङ्क्यादने काले त्रयोविंशे दिने तदा ।
 प्रतस्थिरे पुण्यपुर्याः शिष्टा मुम्बापुरीं प्रति ॥ २९८ ॥
 प्रोढं तेषां वाहनं वै निवासात् स्थानकं प्रति ।
 सुशोभितैलैतापत्रपताकातोरणादिभिः ॥ २९९ ॥

प्रकाशितैर्वायुदीपैः प्रज्वलद्भिः शताधिकैः ।

जयघोषेण घाद्यानां ध्वनिभिश्च निनादितैः ॥ ३०० ॥

पथिभिः संकुलैर्नारीपुरुषैः सार्ववर्णिकैः ।

विभिन्नधर्मिभिश्चैव नानावेषविभूषितैः ॥ ३०१ ॥

स्थानके जनसंमर्दः प्रचण्डः समुपस्थितः ।

महाकण्ठेन शिष्टास्ते स्वकक्षां प्राविशंस्तदा ॥ ३०२ ॥

सदस्यानां मण्डलस्य शुभेच्छा दर्शिता जनैः ।

उत्साहो निजविश्वासश्चोदात्तोद्दिष्टकर्मणि ॥ ३०३ ॥

प्रस्थितोऽग्निरथः कृत्वा यन्त्रात् प्रायणिकध्वनिम् ।

दर्शिते हरिते दीपे नियन्त्रा घाहनस्य ह ॥ ३०४ ॥

मुग्धैर् स रथः प्राप्तः प्रातर्लौकाः समाययुः ।

विजयास्थानकं पुष्पहारैस्तस्वागताय च ॥ ३०५ ॥

कार्यक्रमे च तत्रत्ये प्रथमस्थान आस्थिता ।

परिपद् हान्त्यजादीनामस्पृश्यत्यनिपेक्षिनी ॥ ३०६ ॥

महत्त्वं तस्य कार्यस्य तिलकेनोपपादितम् ।

समत्वस्य च सर्वेणामवश्यत्वं हि भारते ॥ ३०७ ॥

विद्यते न प्रत्यवायः सच्छास्त्रेषु यथार्थतः ।

साम्योत्पत्तौ समाजस्य घटकेष्वग्निलेषु च ॥ ३०८ ॥

अपराह्णे समाजस्य मरुद्देशनिवाग्निनाम् ।

सभा जाता सदस्यानां तद्विद्यालयमन्दिरे ॥ ३०९ ॥

दानं पञ्चसहस्रं च ददौ त्रिगुणितं तदा ।

लालोत्तरः सभाध्यक्षो गोविन्दस्त्रिलकाय च ॥ ३१० ॥

जमन्त्यालयजाजेन निर्मितेन घलेन हि ।

गुप्यवस्था सभास्थानेऽप्यित्था संपादिताभवत् ॥ ३११ ॥

यन्प्रशक्युद्यमस्थानेष्वखिला श्रमकारिणः ।

स्वीकर्तुं फलताम्बूलं भक्त्या तिलकमाह्वयन् ॥ ३१२ ॥

धनं पौडशासाहस्रमयच्छन् धमजीविनः ।

सहस्रमेकं रूप्याणामेकैकाणकसंचयात् ॥ ३१३ ॥

वालस्य कथितो हेतुः सभाध्यक्षेण भाषणे ।

संप्रत्याङ्गलप्रदेशस्य गमनस्य समर्पकः ॥ ३१४ ॥

मुम्बापुर्यां सिड्न्हामे प्रान्ताधिपपदे स्थिते ।

पद्भुवत्सरमितं देहदण्डनं घन्धनालये ॥ ३१५ ॥

निवासस्यातिघोरस्य तत्त्वहन्ता समादिशत् ।

श्रेष्ठन्यायासनाधीशो दावरस्तिलकं प्रति ॥ ३१६ ॥

प्रदर्शितो जनक्षोभो मुम्बापुर्यां तदा महान् ।

श्रमिकैरेकसप्ताहं युष्माभिर्वीरवृत्तिभिः ॥ ३१७ ॥

स एव प्रस्तुते काले भारतस्य विरोधिनः ।

कर्तुं तस्य प्रतीकारं तिलकस्तत्र गच्छति ॥ ३१८ ॥

ततो वालमुखेनोर्धित धृत्वा वीररसप्रदाम् ।

पूरितं जयघोषैस्तैः सभ्यैराकाशमण्डलम् ॥ ३१९ ॥

अण्णा नेने निधेदर्क्षो रक्षकः स्वगृहं प्रति ।

तत्सत्कारविशेषाय निनाय तिलकं तदा ॥ ३२० ॥

उपाहारसमारम्भश्चायनोपवने कृतः ।

स्मरणीयो वमन्जीभिस्तिलकस्नेहधारिभिः ॥ ३२१ ॥

हार्नामनैः संकलितं शिरस्त्राणे निजे धनम् ।

सार्धमेकसहस्रं च तिलकाय समर्पितम् ॥ ३२२ ॥

तिलकस्वाक्षरीयुक्तं मुद्रितं पत्रकं जनाः ।

अक्रीणन्त सभास्थाने रूप्यैः पञ्चशतेन च ॥ ३२३ ॥

आशीर्वचो वैदिकाश्च समन्त्रं सस्वरं ददुः ।
यशसे देशकार्यस्य पुण्यठाकुरमन्दिरे ॥ ३२४ ॥

मनमोहनदासेन द्रव्यं यच्च समर्जितम् ।
मुळ्जीजेठनिपद्यायां तदर्पणविधिः कृतः ॥ ३२५ ॥

सभायां श्रेष्ठिनः सर्वे तिलकं तद् दिदित्सवः ।
सहस्रमार्पयन् पञ्चदश द्रव्यं मुदा विल ॥ ३२६ ॥

वर्धन्ते संपदो दानात् सत्पात्रक्षेत्रपर्यसु ।
शास्त्रोचितः सुश्रुता सैषा धनिनां धर्मघर्तमनाम् ॥ ३२७ ॥

शास्त्रप्रोवतत्रियोगाणां दैवेनैकत्रसंस्थितिः ।
वयं धूमः सविश्वासमस्मिन् दाने भवत्कृते ॥ ३२८ ॥

गच्छन्तु संपदो वृद्धिमौदार्यं चापि वर्धताम् ।
इत्याह भाषणस्यान्ते तिलकं श्रीमतो जनान् ॥ ३२९ ॥

युवकेन वजाजेन तरुणैश्च दलस्थितैः ।
पतित्वा पादयोस्तस्य तिलकस्तवभिवन्दितः ॥ ३३० ॥

तिलकेन शिरस्तेषां स्पृष्ट्वाङ्गुलिभिरात्मनः ।
युवकानां च सर्वेषामभीष्टं तेन चिन्तितम् ॥ ३३१ ॥

द्रव्यसंचयवृत्तान्तः सत्कारस्य कथाः शुभाः ।
संचारस्य विदग्धेषु संक्षिप्तं च निवेदनम् ॥ ३३२ ॥

यदाधारेण हि प्रोक्तं देवयाण्यां यथामति ।
मद्भिर्गतमिश्रस्य नृसिंहस्य करोम्यहम् ॥ ३३३ ॥

पसतो मत्स्मृतौ नित्यं तरद्गान्तेऽभिषादनम् ।
जिगामोस्तैलकं घृत्तं प्रमाणं सत्तु तत्कृतिः ॥ ३३४ ॥

तिलकचरितं परमगहनं देशसंसारविम्ब-
 ममृतमधुरं तरुणहृदयस्पर्शि सद्भाषपूर्णम् ।
 विमलमनुलं मनुजहृदयाकाशदीप्तिप्रदं यद्
 भुवनविरलप्रथितयशासां तुष्टयेऽभ्यासयोग्यम् ॥ ३३५ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकपत्रोऽर्णवे विदर्भादिप्रदेशसंचारनामा पष्टितमस्तरङ्गः ।

एकपष्टितमस्तरङ्गः

वालप्रमुखनेतृणां स्वागतं पुरवासिभिः ।
पुण्यपुर्यां च मुम्यय्यां कृतं तद् घणितं मया ॥ १ ॥

स्वराज्यसंघकार्यस्य धुरीणाः शिष्टमण्डले ।
नियुक्ता जलयात्रायै संप्राप्ता मुम्वईपुरीम् ॥ २ ॥

ऐच्छन् सदम्याः संघस्य सभाया ह्यधिवेशनम् ।
प्रातिनिध्येन गन्तृणां कर्तुं प्रेम्णाभिवादनम् ॥ ३ ॥

प्राप्ताः सदस्याः परिपत्स्थलमष्टशताधिकाः ।
भारतस्य प्रदेशेभ्यो दूरस्थेभ्योऽप्युपस्थिताः ॥ ४ ॥

शाखाध्यक्षेण सर्वेषां भाषणे स्वागतं कृतम् ।
मनमोहनदासेन स्वल्पे वहर्थसूचके ॥ ५ ॥

दत्तानुशा प्रयाणस्य सभया सर्वसंमता ।
आङ्गलप्रभृतिदेशेषु यतितुं दास्यमुन्तये ॥ ६ ॥

नामनिर्दिष्टशिष्टेभ्य आङ्गलशासनपञ्जरात् ।
लुप्तवैभघसंमानप्राप्तये भारतस्य च ॥ ७ ॥

चिन्तितं तत्प्रयत्नाय विदेशे विपुलं यशः ।
शुभया जगदीशस्य चाशीर्भिः कर्मयोगिणाम् ॥ ८ ॥

तिलकस्य महाकार्ये यन्तुभिर्दिशिताखिलैः ।
पराकाष्ठा स्वनिष्ठायाः स्वन्याय्याने सभास्थले ॥ ९ ॥

कर्णाटके नागपुरे विदर्भेषु च चालकाः ।
शाखानां भाषणं चकुर्महाराष्ट्रे च नायकाः ॥ १० ॥

स्वापडैयिपिनचन्द्राचतुः म्यमनोगतम् ।
प्रमुग्नौ च ययोमानवृद्धौ यौ शिष्टमण्डले ॥ ११ ॥

यात्रारम्भदिनात् पूर्वं पूजां स्वीकृत्य तैः कृताम् ।
दत्त्वाशिपो यात्रिणश्च ततस्ते सन्ति घर्त्मगाः ॥ २४ ॥

तत्पुराणोपचारस्यानुकृतिर्ह विलोकिता ।
तस्मिन् महोत्सवे भव्ये परिपन्मण्डपे मया ॥ २५ ॥

अथ चेत् संभवेच् शङ्का श्रोतृवृन्दस्य मानसे ।
शिष्टैः प्रयातुमिग्लदं कोलंबोगमनं कृतम् ॥ २६ ॥

मुम्यईपत्तनं त्यक्त्वा सुक्षैर्वै केन हेतुना ।
ह्रस्वमार्गं परित्यज्य दीर्घमार्गावलम्बनम् ॥ २७ ॥

आङ्ग्लदेशप्रयाणस्य वर्तते कारणद्वयम् ।
पूर्वग्रन्थे विनिर्दिष्टं कारणं प्रथमं मया ॥ २८ ॥

स्वातन्त्र्याप्तिप्रयत्नार्थं प्राप्तव्यं भारतस्य वै ।
अनुकूलत्वमिग्लदे लोकानां शासनस्य च ॥ २९ ॥

आसीद् ह तिलको मुख्यः शिष्टानां मण्डलस्य च ।
तस्योद्देशस्य साफल्यं तत्कर्तव्यं महत्तमम् ॥ ३० ॥

उद्देशोऽन्यश्चाधिवक्त्रा कर्तुं चर्चा विज्ञेयतः ।
चिरोलदोगसिद्ध्यर्थं द्विट्टिशन्यायमन्दिरे ॥ ३१ ॥

उभयोद्देशपूर्त्यर्थं प्रयाणं सत्वरं हितम् ।
दर्शनायाङ्ग्लमित्राणां तिलकेन विनिश्चितम् ॥ ३२ ॥

कृतदीर्घप्रयत्नोऽपि नाविन्दुज्जलवाहिनीम् ।
गामिनीमाङ्ग्लदेशस्य मुम्यय्या निकटावधौ ॥ ३३ ॥

कोलंबोपत्तनादेका लांकेशराभिधायिनी ।
यूरोपाभिमुखी नौका यास्यत्येवेति विधृतम् ॥ ३४ ॥

तथैव भावा गन्तव्यं शिष्टैः सर्वैर्विनिश्चितम् ।
तत्प्राप्त्यै प्रस्थिताः सर्वे लङ्कां शिष्टास्तथानुगाः ॥ ३५ ॥

ततः कल्याणपर्यन्तं विशेषाग्निस्थेन ते ।

प्रवासं चकिरे शिष्टा इष्टमित्रसमन्विताः ॥ ३६ ॥

अवतीर्य रथात् तत्र प्राविशाश्च शिष्टमण्डलम् ।

मद्रासमेलमायान्तो लङ्कां गन्तुं सहानुगम् ॥ ३७ ॥

विजयास्थानके शिष्टा मया सर्वेऽभिवन्दिताः ।

नागच्छमितरैः सार्धं कल्याणस्थानकं प्रति ॥ ३८ ॥

प्रयाणसमयात् पूर्वं विजयास्थानकाद्दहम् ।

आदिष्टो मण्डलज्येष्ठैस्त्रिभिः शिष्टैः पुनः पुनः ॥ ३९ ॥

मुंजे गङ्गाधरस्त्वं च कुरुध्वं सुनिरीक्षणम् ।

स्वराज्यसंघकार्यस्य प्रान्ते चाखिलभारते ॥ ४० ॥

पालयेऽहमनुज्ञां यस्तानवोचं कृताञ्जलिः ।

नत्वा समस्तान् मज्ज्येष्ठानाचार्यान् साधुलोचनः ॥ ४१ ॥

प्रस्थिते तद्रथे शीघ्रं गन्तुकामो गृहं यहिः ।

इच्छञ्च शिष्टेभ्य आघातः सुपात्रां चामलं यशः ॥ ४२ ॥

सप्तविंशे दिने मार्चे प्रवासं तिलकादयः ।

आरेभिरे सुखासीना मद्रासाभिमुखे रथे ॥ ४३ ॥

विजापुरस्थकौजल्गीमुख्यमित्रजनाग्रहात् ।

अवातन् निघात्साय सर्वे सार्धेदिनावधिम् ॥ ४४ ॥

दिने त्रिंशत्तमे शिष्टा ऊपुर्दक्षिणपत्तने ।

सार्धं दिनावधिं सर्वे प्राप्य मद्रपुरीं प्रति ॥ ४५ ॥

व्यतीत्युः शिष्टा अङ्गारे काले कृतिपर्यं तदा ।

आहूताः सादरं पूर्वं योगिन्या वै विज्ञांटया ॥ ४६ ॥

आहता नगरे शिष्टास्तप्रसर्धेभ्यर्धमिभिः ।

दिन्दुभिः सर्वयर्णेभ्य भारतोत्कर्षकाह्शिभिः ॥ ४७ ॥

गणेशः पालवायू च तिलको मण्डलाग्रणीः ।
नृसिंहो रघुनाथश्च सदस्याः शिष्टमण्डले ॥ ४८ ॥

तिलकप्रमुखाः शिष्टा मद्रासप्रान्तवासिभिः ।
मानपत्रप्रदानेन पूजिताः सादरं जनैः ॥ ४९ ॥

स्वागताय हि शिष्टानां तदा तत्र विरादसभा ।
सुब्रह्मण्याद्यरो नेता सभापतिपदे स्थितः ॥ ५० ॥

भाषणे दर्शयामासुर्विविधाः कार्यचालकाः ।
तिलकेऽविचलां भर्तित् कार्ये तस्य च संमतिम् ॥ ५१ ॥

चालस्य निखिलं कार्यं सभाध्यक्षेण शंसितम् ।
पुरुषो विद्यते नैव भारते तिलकोपमः ॥ ५२ ॥

यदेदमाह न्यायेशः सुब्रह्मण्यः सभापतिः ।
सभासद्भिः कृतो नादस्तालानां व्योमगो महान् ॥ ५३ ॥

आमद्रासधनुष्कोटिप्रवासे वञ्चिता जनाः ।
दर्शनाल्लोकमान्यस्य मार्गस्थग्रामवासिनः ॥ ५४ ॥

मार्गस्थाल्पस्थानकेषु नातिष्ठद् वह्निवाहनम् ।
यातायाताय लोकानां तस्माद् दर्शनदुर्लभः ॥ ५५ ॥

तिलकोऽभूत् स्वभक्तानां निशयां तिमिरेण च ।
प्रतीक्षां चक्रिरे सर्वे नेतृदर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ५६ ॥

मदुरादिस्थानकेषु स्वल्पकालं स्थिरोऽभवत् ।
रथस्तेषां समायाता रात्रायपि दिदृक्षवः ॥ ५७ ॥

सहस्राधिकसामान्यारितलकं भारतस्य तम् ।
चक्रुर्व्यवस्थया सर्वे स्वागतं तस्य सज्जनाः ॥ ५८ ॥

केषुचित् तु स्थानकेषु दृष्ट्वा तिलकवाहनम् ।
प्रधावत् सजयं लोकाश्चक्रुस्तज्जयघोषणाः ॥ ५९ ॥

वालस्य दर्शनाभावात् तस्य वाहनदर्शनम् ।
मेनिरे ते स्वागतार्थं तिलकस्य यथोचितम् ॥ ६० ॥

धुर्तीडितः पिबत्येव तक्रं दुग्धे सुदुर्लभे ।
सानन्दं चै तथा लोका आचरन् मार्गमास्थिताः ॥ ६१ ॥

पूजया नन्दिनः शैवास्तोत्रं लिङ्गार्चनाजितम् ।
भगवद्दर्शनानन्दं वैष्णवास्ताड्यर्ष्यपूजनात् ॥ ६२ ॥

लभन्त इत्युपास्यस्य भक्त्या वाहनपूजनम् ।
हराच्युतालये भक्ता नित्यं कुर्वन्ति भाविकाः ॥ ६३ ॥

भक्तिर्देवे तथा तस्य वाहनेऽप्युचिता मता ।
संमतो भारतेऽस्माकमाचारोऽयं सनातनः ॥ ६४ ॥

दिवा यातो रथस्तेषां कोलंबोस्थानकं प्रति ।
दीर्घाङ्गणं प्रेक्षणीयं पत्तनस्य विभूषणम् ॥ ६५ ॥

भारतीयाः सिंहलस्था जाफनावासितामिलाः ।
प्रत्युद्युः स्वागतार्थं शिष्टानां बहुसंख्यया ॥ ६६ ॥

कोलंबोनगरे लोकास्तिलकस्वागतोत्सुकाः ।
लोकोत्तरातिथिभ्यस्ते दर्शयामासुरादरम् ॥ ६७ ॥

धोतुं वालस्य वक्तव्यं मिलिता बहवो जनाः ।
रयातोऽरुणाचलो नेता सभापतिपदे स्थितः ॥ ६८ ॥

तामिलो जाफनावासी योऽभूत् सर्वजनप्रियः ।
लोकानां हितकर्तापि पार्थिवेन समाहृतः ॥ ६९ ॥

तिलको मण्डलाध्ययुः कथयामास सज्जनान् ।
द्वितीयः सुप्रसङ्गोऽयं लङ्काया दर्शनस्य मे ॥ ७० ॥

पूर्वकालेऽनुभूतस्य स्वागतस्य स्मृतिर्मयि ।
अभवत् स्फूर्तिदा नित्यं न साद्यापि व्यलुम्पत ॥ ७१ ॥

अस्ति साद्य त्रिगुणिता द्वितीये दर्शनोत्सवे ।
आतिथ्यादरसात्कारैरत्यन्तोपहृता वयम् ॥ ७२ ॥

अहर्निशं प्रार्थयेऽहं लङ्काद्वीपस्य मङ्गलम् ।
परस्परप्रेमवृद्धौ विहितं ह्यनयोर्हितम् ॥ ७३ ॥

लङ्काभारतयोरेका संस्कृतिः स्नेहवर्धिनी ।
अहिंसाध्यात्मभूयिष्ठा पापबुद्धिविनाशिनी ॥ ७४ ॥

कनीयान् सिंहलो बन्धुभारतस्य सहोदरः ।
देशयोरुभयोर्मध्ये भ्रातृभावो विवर्धताम् ॥ ७५ ॥

शिष्टमण्डलकार्यस्य हेतुं स्पष्टमुवाच सः ।
अन्ते ते प्रार्थिता सभ्याः सहकार्याय सज्जनाः ॥ ७६ ॥

अध्यक्षस्तिलकं प्राह वाञ्छामः सर्वथा यशः ।
भवद्ङ्गीकृते यत्ने वयं सिंहलवासिनः ॥ ७७ ॥

इंग्लंदाङ्कितदेशानामुद्धारो विजयाद् भवेत् ।
भारतस्येति विश्वासो लङ्काद्वीपे प्रवर्तते ॥ ७८ ॥

नभोनिनादि वफतृत्वं पौरैः शतशताधिकैः ।
तदा विपिनचन्द्रस्य श्रुतं तत्त्वावबोधकम् ॥ ७९ ॥

यस्यां डिमेलोऽध्यक्षोऽभूद् विद्वन्मान्यः प्रतिष्ठितः ।
सभायां शिष्टपूजार्थं कृतायां लोकनायकैः ॥ ८० ॥

रूप्याणां द्वे सहस्रे वै प्राप्तं द्रव्यं सभास्थले ।
राज्यपालस्मारकाय दत्तं तत्सूत्रचालकैः ॥ ८१ ॥

शिष्टमण्डलकार्यार्थं कर्तुं द्रव्यस्य संचयम् ।
उपक्रमः कृतस्तत्र देशस्थानन्यथादिभिः ॥ ८२ ॥

दिनद्वयं सदस्यानां मण्डलस्य विशेषतः ।
सत्कारस्योपचाराणां व्यतीतं खलु पालने ॥ ८३ ॥

- प्रस्थानस्य दिने कश्चिद् मुग्धापुर्यां सुहृज्जनः ।
 नरसिंहं प्रति प्राह जापानी जलघाहिनी ॥ ८४ ॥
 आगमिष्यति लङ्कायाः पत्तनं पञ्चमे दिने ।
 सुखायहा प्रयासाय थीयामाविति संशिता ॥ ८५ ॥
 तथा प्रयासः कर्तव्य इत्यभूत् सर्वसंमतम् ।
 संप्रार्थिता व्यवस्थायै टामस्कुकधिकारिणः ॥ ८६ ॥
 टामस्कुककार्यवाहं प्रष्टुं केलकरः स्वयम् ।
 गतः प्राप्याणि पत्राणि नौकायानस्य घा न वा ॥ ८७ ॥
 अधिकारी प्रत्युवाच जापानी जलघाहिनी ।
 पश्चात् पूर्वं तु नागच्छेत्तृष्कां भवदभीप्सिता ॥ ८८ ॥
 भवेदागमनं तस्यास्त्रयोविंशे दिने किल ।
 दिनविंशतिविभ्रान्तिकालोऽस्माकं न विद्यते ॥ ८९ ॥
 अन्यस्यां जलघाहिन्यां नृसिंहः प्राह तं पुनः ।
 लांकेसारीनामिकायां व्यवस्थां कृपया कुरु ॥ ९० ॥
 जलघात्रां चिकीर्षुणामाद्गल्लोकनुपायनिम् ।
 शिष्टानां लोकप्रान्वस्य संघम्याभ्यर्थना मम ॥ ९१ ॥
 कृत्या संभाषण तेन तत्संपन्नाधिकारिभिः ।
 प्रतिधुते नृसिंहाय भीकरस्थानं सुरक्षितम् ॥ ९२ ॥
 सप्तप्रपातिनां तस्यां शिष्टमण्डलघोर्निनाम् ।
 भयन्तु तत्पराः सर्वे प्रयासायोगिने दिने ॥ ९३ ॥
 नैराक्षरिप्रताप्रस्तं नरसिंहमुग्गाम्भुजम् ।
 प्रमोदपुत्रं मंजातं धपणेन प्रतिधुतेः ॥ ९४ ॥
 अन्येसुरपरादले मा याम्ग्येय डिधादने ।
 नौः पूर्वोदनेति मंदेसः प्रान्तोऽसौ कार्यघाद्वः ॥ ९५ ॥

सार्वभौमाङ्गलराज्यस्य विभागः सिंहलो मतः ।

तस्य शासनकार्यार्थमासीद् धै सचिवालयम् ॥ ९६ ॥

यात्रापत्रस्य पालस्य संमत्यै गोखले गतः ।

प्रातः कार्यालयं तत्र शिष्टानां कार्यवाहकः ॥ ९७ ॥

पालस्य यात्रापत्राय संमतिं न ददाम्यहम् ।

भारतस्योपराजस्य शासनादेशतः खलु ॥ ९८ ॥

यात्रापत्रं च पालस्य स्वालये तेन रक्षितम् ।

अन्येषामपि पत्राण्यादातुमाक्षापितोऽधुना ॥ ९९ ॥

संप्रदानं च पत्राणां शिष्टेभ्यो यत्कृतं पुरा ।

संप्रेष्य नूतनादेशं सर्वे तच्च निराकृतम् ॥ १०० ॥

सर्वेषां तानि पत्राणि कृपयानय रक्षितुम् ।

एवं विज्ञापितस्तेन जातोऽहं स्तिमितस्तदा ॥ १०१ ॥

दामोदरस्य तद् वाक्यं श्रुत्या सर्वेऽतिविस्मिताः ।

प्राप्ताः कार्यालयं क्षिप्रं समित्रास्तिलकादयः ॥ १०२ ॥

विज्ञातं तत्र तैः सर्वे समादेशावलोकनात् ।

पूर्वादेशस्य न्यक्कारः सार्वभौमेन सूचितः ॥ १०३ ॥

खापडैपालतिलकैस्त्रिभिर्ज्यैष्ठैः पृथक् पृथक् ।

तिलकोत्तरसंदेशे दर्शितं मण्डलोत्तरम् ॥ १०४ ॥

सर्वैरुत्तरसंदेशा निम्नार्थप्रतिपादकाः ।

भारतस्योपराजाय प्रेषिताः पूज्यनेतृभिः ॥ १०५ ॥

दातव्या गमनानुज्ञा नौकामार्गेण सत्त्वरम् ।

वयं प्रयाणसंनद्धा भवत्संमतिक्राङ्क्षिणः ॥ १०६ ॥

उत्तरं ह्युपराजस्य संप्राप्तं शासनालये ।

राज्यपालस्य लङ्कायाः पठिनं तिलकादिभिः ॥ १०७ ॥

निवेदितं मया सर्वं सार्वभौमाधिकारिणे ।

तिलकस्याङ्गलदेशं वै गमनस्य प्रयोजनम् ॥ १०८ ॥

तदर्थं गमनानुशा काम्यते तिलकादिभिः ।

दातव्या सा शासनेनाविलम्बेन च तान् प्रति ॥ १०९ ॥

गमनं केपपर्यन्तं नैव नैव ततः परम् ।

यावत् तैः सार्वभौमस्य संदेशो नोपलभ्यते ॥ ११० ॥

स्थितोद्धौ महानौका नेतुमिगलंदगामिनः ।

सुवेजस्य सुमार्गेण तीर्त्वा वै मध्यभूद्धिम् ॥ १११ ॥

न तु गच्छति सा केपमाफ्रिकादक्षिणस्थितम् ।

नोपयुक्ता प्रवासाय व्हाइस्त्रायोत्तरापि ॥ ११२ ॥

केपशब्दस्य निर्देशात् तस्मादन्यत् स्थलं प्रति ।

गमनाय न दास्यामि भवद्भ्यः संमतिं किल ॥ ११३ ॥

उवाचैवं राज्यपालो लङ्काद्वीपस्य मण्डलम् ।

केपपर्यन्तशब्दानामिष्टो लोपो भवेत् खलु ॥ ११४ ॥

भारतस्योपराजाय संदेशे प्रार्थना कृता ।

इति संग्रेष्य संदेशं पुनरुद्विग्नचेतसः ॥ ११५ ॥

विमनस्कास्तदा सर्वे कोलंबोनगरे निशि ।

भारतात् प्रेषयामासुः संदेशान् हितचिन्तकाः ॥ ११६ ॥

प्रस्थिता समये नौका पत्तनात् सागरं तदा ।

प्रयासाय नियुक्तानां देशानां च यथाक्रमम् ॥ ११७ ॥

नौका गता स्थिताः शिष्टा देवागम्यगतिं ननु ।

चिन्तयन्तो मूक्याचो यात्रार्थफल्यधिस्मिताः ॥ ११८ ॥

व्हाइस्त्रायस्य संप्राप्तं निराशाजनकोत्तरम् ।

नास्ति मे संमता तेषां शब्दलोपस्य सूचना ॥ ११९ ॥

नि. १५

दुर्देवस्य विलासोऽयं संकल्पो विफलोऽभवत् ।
मतिभ्रंशेन जातेन बहुविधनैरकल्पितैः ॥ १२० ॥

दैवेनैव विपर्यस्ता सानुकूला परिस्थितिः ।
मनसा चिन्तितं कार्यं दैवमन्यद्य चिन्तयेत् ॥ १२१ ॥

शासनप्रतिषेधस्य निषेधः प्रकटीकृतः ।
प्रथमं मुग्धैर्परैर्व्याख्यानेषु सभास्थले ॥ १२२ ॥

आसीज्जिना सभाध्यक्षः पुरस्था बहवो जनाः ।
स्वसंमतेर्दर्शनाय सभास्थानमुपस्थिताः ॥ १२३ ॥

इंग्लं देऽपि कृता होमरुलर्लीगस्य शाखया ।
विनिन्दा प्रतिषेधस्य कृतस्याङ्गलाधिशासकैः ॥ १२४ ॥

स्वोत्तरे ह्युरराजेन कृतं तस्य समर्थनम् ।
दर्शयित्वा नीतितत्त्वं सार्वभौमस्य संमतम् ॥ १२५ ॥

युद्धोपयोगिकार्ये च राष्ट्रशक्तिर्विशेषतः ।
आङ्गलभूम्यां केन्द्रितास्ति प्रस्तुते समरक्षणे ॥ १२६ ॥

प्रतिषेधोऽपि यात्रायास्तत्कारणसमुत्थितः ।
मयैवमपि युष्माकं विशक्तिः प्रेषिताञ्जसा ॥ १२७ ॥

तत्रस्थानां विचारार्थं देशकालविमर्शिनाम् ।
व्हाइस्त्रायोत्तरं भाति स्वरूपस्थितिघर्षनम् ॥ १२८ ॥

सार्वभौमस्वीकृताया राजनीतिर्यथार्थतः ।
युफतायुस्तत्वदृष्ट्या तद् दोषास्पदमसंशयम् ॥ १२९ ॥

एकस्मिन्नेव काले वै निरुद्धा सा सरोजिनी ।
जिब्राल्टरे निरुद्धोऽभूञ् जोसेफो जॉर्जपूर्वगः ॥ १३० ॥

तिलकः प्रेषयामास संदेशमेकमात्मनः ।
प्रयाणसमयात् पूर्वमुपराजाय तद्दिने ॥ १३१ ॥

मह्यमाज्ञा सनिर्वन्धा यानिर्वन्धा प्रदीयताम् ।

येन केनापि मार्गेण गन्तुमाङ्गलभुवं प्रति ॥ १३२ ॥

सत्वरं दीयतामार्यं यथावसरमुत्तरम् ।

सप्रथर्यं प्रार्थयेऽहं यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १३३ ॥

तिलकप्रमुखाः सर्वे भारतागतवान्धवाः ।

गन्तुं प्रतस्थिरे भूमिं स्वर्गादपि गरीयसीम् ॥ १३४ ॥

विघ्ने कार्यविनाशके प्रतिपदं द्रागुत्थिते नूतने

निर्द्वन्द्वस्तिलकः स्थिरोऽस्ति मरुतां क्षोभेषु मेरुयथा ।

दीपस्तम्भ इवोत्प्लुतेऽपि जलधौ मार्गं च संदर्शय-

स्तिएतयेव पदस्थिरो विमलदृग् दिङ्मूढकैवर्तकान् ॥ १३५ ॥

इति माधवविचित्रे श्रीतिलकयशोऽर्णवे यात्रापरययनामा एकपष्टितरङ्गः ।

द्विपाटितमस्तरङ्गः

बालश्च बालसुहृदो लङ्कां त्यक्त्वा प्रतस्थिरे ।
सस्नेहं च नमस्कृत्य कोलंबोमित्रमण्डलम् ॥ १ ॥

गन्तुं स्वदेशं निर्णेतुं प्रयाणस्यान्ययोजनाम् ।
आङ्गलभूम्यै चिरोलस्य दोषित्यं न्यायमन्दिरे ॥ २ ॥

सप्रमाणं साधयितुं कर्तुं सिद्धानुपप्लिकम् ।
लंदनस्याधिपत्तारं साधनं परिपन्थिनः ॥ ३ ॥

पराजयार्थं धादेऽस्मिन् दातुं च बलवत्तरम् ।
सहकार्याय नेयस्य चाक्कीलस्य च भारतात् ॥ ४ ॥

निर्धारणं व्यवस्थां च कर्तुं संवदकर्मणाम् ।
न्यायालयप्रविष्टेन विवाद्यविषयेण च ॥ ५ ॥

ग्रन्थेऽस्मिन् घणितं पूर्वं वृत्तं संगरसंसदोः ।
देहल्यां मुम्बईपुर्यां जातयोः शासनाशया ॥ ६ ॥

वृद्धिगतेनादरेण जनानां तिलकं प्रति ।
संघोद्योगप्रसारेण समुत्पन्ना मनोव्यथा ॥ ७ ॥

ध्रुत्वा तिलकनामैव यभूधुरधिकारिणः ।
गजा इव महोन्मत्ताः सर्वधैव निरङ्कुशाः ॥ ८ ॥

शासकाश्चिन्तयामासुः कथं भाव्यमतः परम् ।
स्वराज्येच्छां घर्षयन्त्यद्वितीया तिलकस्य चाक् ॥ ९ ॥

सभासंचारयोस्तस्य स्वातन्त्र्यस्य नियन्त्रणम् ।
कर्तुमैच्छन् शासनेशाः लोकराज्यविरोधिनः ॥ १० ॥

प्रेषयंस्ते शासनस्य निम्नार्थप्रतिपादकम् ।
तिलकाय दुगराभ्याः पत्रं मत्ताधिकारिणः ॥ ११ ॥

आद्यां विना शासनस्य न गन्तव्यं गृहाद् बहिः ।
दातव्यं न च व्याख्यातं विना शासनसंमतिम् ॥ १२ ॥

व्यवहारः शासनस्य लोकक्षोभप्रदो महान् ।
कालेऽस्मिन् भीषणे घोरे तिलकेन सहाभवत् ॥ १३ ॥

रुतापमानशब्देन दुःखिता देशवान्धयाः ।
मन्त्रौषधीरुद्धवीर्या नागा इव विपोल्यणाः ॥ १४ ॥

युद्धिमन्तो निःस्पृहा ये प्रायः साक्षपराद्मुखाः ।
अनुकूलाः शासनस्य भृत्यास्तद्द्रव्यपोषिताः ॥ १५ ॥

मध्यप्रान्तप्रदेशस्य सूत्रधारः पुरातनः ।
स्लोकाकः कार्यघाहाणां मुरयः प्रकृतिदारुणः ॥ १६ ॥

सहकार्यस्याभिलाषी शासनप्रेस्तिोद्यमे ।
आह्वये विजयप्राप्त्यै भुंजेप्रभृतिसज्जनान् ॥ १७ ॥

आजुहाय विचारार्थं सादरं कार्यमन्दिरे ।
आलोचनाय युद्धस्य विद्यमानपरिस्थितेः ॥ १८ ॥

पटच्छयोपपन्नं मां पत्रं फणिपुरीं प्रति ।
अस्थित्यै सभास्थाने प्रेषितं तेन सत्वरम् ॥ १९ ॥

भुंजेप्रभृतिमित्राणां जाते तत्रैव दर्शनम् ।
तेषामखिलमित्राणां नामानि कथयाम्यहम् ॥ २० ॥

उधोजी नीलकण्ठाख्यो द्वितीयोऽल्लेकरः सुर्धाः ।
तृतीयो भास्करस्तत्र पण्डितः समयतन ॥ २१ ॥

चतुर्थोऽहं माधवाख्यः पञ्चमस्तन्मुगस्थितः ।
भुंजेषंस्यो घालकृष्णो नेत्रगोगणिकिन्सकः ॥ २२ ॥

स्वोक्ताभिमुखाः सर्वे पर्य पञ्च जनाः स्थिताः ।
तेषां मन्वामनात्मानो भुंजे नेत्रगिन्सकः ॥ २३ ॥

मुखरो राष्ट्रपक्षीयमण्डलस्याभवत् तदा ।

न केवलं नागपुर्यां त्वखिले मध्यभारते ॥ २४ ॥

कासग्रेव्हाभिधस्तत्र स्लोकाकस्य सहायकः ।

सदस्यः सनदीभृत्यसंघस्यासीत् पुरातनः ॥ २५ ॥

कथितं तेन युद्धस्य समारब्धस्य जर्मनैः ।

भारताक्रमणं चैकमुद्दिष्टं कैसरेप्सितम् ॥ २६ ॥

अंकारानगरादग्निमार्गस्य च विनिर्मितिम् ।

हिन्दुस्थानस्य चायव्यसीमाप्रान्तगिरिस्पृशः ॥ २७ ॥

कर्तुं वै योजना सिद्धा बद्धिमार्गविदां करे ।

रूपमेतत् संकटस्य क्षातव्यं हिन्दवासिभिः ॥ २८ ॥

संरक्षणं स्वदेशस्य परचक्रादुपस्थितात् ।

कर्तव्यं देशभक्तानां घादातीतमसंशयम् ॥ २९ ॥

अस्तपक्षस्य नेतारं स्लोकाकोऽसूचयत् ततः ।

मुंजेऽभिधं बालकृष्णमारब्धुं निजभाषणम् ॥ ३० ॥

कर्तव्यं युद्धसाहाय्यं सर्वैर्भारतसेवकैः ।

इत्युक्तं तत्समीचीनं मुंजे प्रथममुक्तवान् ॥ ३१ ॥

तदर्थमेव सर्वेषां यत्नस्यास्ति प्रयोजनम् ।

घयं सर्वेऽपि सिद्धाः सः सहकार्याय सर्वदा ॥ ३२ ॥

प्रशासनस्य त्वेतस्य विजयादुन्नतिर्भवेत् ।

भारतस्येति विश्वासो जनहृत्सु कथं भवेत् ॥ ३३ ॥

अन्यथा भारतीयानां हानिरेष भवेदिति ।

एकस्मिन् विहितं पत्रे सप्रमाणं निवेदनम् ॥ ३४ ॥

आयद्यत्कं मतेऽस्माकं शासनस्यास्ति संप्रति ।

निम्नदर्शितरूपाया घोषणायाः प्रकाशनम् ॥ ३५ ॥

संप्रदानं स्वराज्यस्य भारतायाधिशासनम् ।

करोत्येषाल्पकालेन घोषणा संशयातिगा ॥ ३६ ॥

अप्दात् पञ्चदशात् पूर्वं युद्धान्तात् लोकशासनम् ।

भवेदुभयसंमत्या क्रममार्गेण नान्यथा ॥ ३७ ॥

युद्धकालेऽपि दातव्या भारताय हि योग्यता ।

अधिकारपदप्राप्तेस्त्रिषु सेनादलेष्वपि ॥ ३८ ॥

प्रदर्शितं हीकमर्त्यं यालकृष्णस्य चोचितभिः ।

उधोज्यलेकराभ्यां च भारकरेण तथा मया ॥ ३९ ॥

परस्परविचाराणां चर्चात्पानन्तरं कृता ।

स्लोकाकोऽदाद्य सर्वेभ्यो धन्यघादान ततो घयम् ॥ ४० ॥

दत्तोत्तरं यद्विर्याता हस्तान्दोलनपूर्वकम् ।

विचारमन्धनात् किञ्चिद् निष्पन्नं नैव शामकैः ॥ ४१ ॥

अनन्तरं पत्रमेकं शामनेन प्रकाशितम् ।

दोषस्तु पत्रकेः दृष्टो मित्रैः फणिपुरन्वितैः ॥ ४२ ॥

समाकृष्टा तत्र दृष्टिः शामनस्य च तत्क्षणम् ।

निर्दोषं पत्रमन्धनं तैः शामकैः संप्रकाशितम् ॥ ४३ ॥

विचाराणां विनिमयाद् न दृष्टं तैः प्रयोजनम् ।

वर्तुं मध्यप्रदेशे ये सभाया अतिवेशनम् ॥ ४४ ॥

प्रवृत्तिः प्रतिवृत्तासीत् शामनस्याधिकारिणाम् ।

अधिकारपदप्रदाने मार्गनीयजनं प्रति ॥ ४५ ॥

विचाराणां विनिमये विपादे परिपत्स्थले ।
सक्रियानुमतिप्राप्त्या अङ्कितत्वान्तघोषणा ॥ ४८ ॥

दूरस्थे वान्तिके काले स्यात् कदाचन सूचना ।
न कृता येन केनापि भारतस्याधिकारिणा ॥ ४९ ॥

उत्कृष्टं तच्च मन्तव्यं विद्यते यच्च संप्रति ।
विचारस्य न कालोऽयमुत्कर्षस्य च भाविनः ॥ ५० ॥

एवं दृढं मतं तेषां कठिनं काष्ठदण्डवत् ।
उद्वेगकरमस्निग्धं सत्तर्कैवधिरं सदा ॥ ५१ ॥

अमेरिकायाः साद्येन जाता युद्धपरिस्थितिः ।
जयाशादाङ्ग्लराष्ट्राय तन्मित्रेभ्यस्तथैव च ॥ ५२ ॥

औद्धत्यवधिनी सासीदल्पबुद्ध्यधिकारिणाम् ।
किंतु शासनमुरत्यानां विचारस्य प्रवर्तिनी ॥ ५३ ॥

सार्धं भौमाङ्कितानां चै संयन्धस्य समीक्षणम् ।
अभूदावश्यकं तेषां चर्चाया विस्तनादिभिः ॥ ५४ ॥

आकाङ्क्षा भारतीयानां स्वातन्त्र्यस्यैव सर्वथा ।
न्याय्येति च महत् तत्त्वं स्वयंनिर्णयसंशकम् ॥ ५५ ॥

क्षितिजे राजनीत्या यद् मित्रराष्ट्रैर्नवोदितम् ।
घोषितं चाल्पराष्ट्राणां स्यातन्त्र्यं युद्धकारणम् ॥ ५६ ॥

दारुणः कलहश्चित्ते तेषां स्वार्थपरार्थयोः ।
येषां च हस्तयोः सुभ्रं लोकरशाक्षयावहम् ॥ ५७ ॥

तिलकाय जुलैमासे शासनेन निवेदितम् ।
भयदग्मनमिग्लदं सार्धं भौमस्य संमतम् ॥ ५८ ॥

आन्दोलनं न कर्तव्यं राजकीयं कथंचन ।
अयं तेन समादिष्टो निर्यन्धः परिपाल्यताम् ॥ ५९ ॥

अनुष्ठा भारताद् नेतुमाङ्गलभूर्मि सखिप्रयीम् ।
विधिहमेकं मित्रे द्वे प्रघासे भवता सह ॥ ६० ॥

मांटेगस्येतिवृत्तस्य प्रकाशनमपेक्षितम् ।
सप्तैवरे च युगपद् दिह्रीलंदनयोरभूत् ॥ ६१ ॥

मतभेदः समुद्रभूदितिवृत्तप्रकाशनात् ।
चिह्नमैवयस्य भङ्गस्याविरासीत् स्थापितस्य च ॥ ६२ ॥

राष्ट्रवादिषु लोकेषु निर्मितं गौतमीतटे ।
यत्नेन तिलकैर्नैक्यं सभाया अधिवेशने ॥ ६३ ॥

पठनादितिवृत्तस्य प्रोदतिष्ठंस्तिलाञ्जलिम् ।
उपतैक्याय तु नेमस्ताः प्रदातुं कृतनिध्याः ॥ ६४ ॥

नेमस्तप्रमुखैः कैश्चित् स्वतन्त्रमधिवेशनम् ।
निजानुयायिलोकानां मुम्यापुर्यां विनिश्चितम् ॥ ६५ ॥

विचारायेतिवृत्तस्य स्थिरायाऽटोवरे तदा ।
नेमस्तैस्तैर्हस्तपत्रैर्घोषितं सर्वभारते ॥ ६६ ॥

महासभासूत्रधारैरष्टाविंशे दिने शुभे ।
दशमे मासि मुम्यप्यां भविष्यत्यधिवेशनम् ॥ ६७ ॥

विशेषमितिवृत्तस्य चर्चायै निर्णयाय च ।
लोकप्रतिनिधीनां च राष्ट्रसंमतसभासदाम् ॥ ६८ ॥

विशेषायाः सभायास्तु द्विधा घोषणयाभवत् ।
नेमस्तानां समाजोऽपि राष्ट्रधर्माभिमानिनाम् ॥ ६९ ॥

तेषां मध्येऽपि बहव आत्मन् राष्ट्रैक्यवादिनः ।
अग्रवंस्ते न योग्यास्ति सभायामनुपस्थितिः ॥ ७० ॥

तदा महासभायास्तु यहिष्कारः पुरस्कृतः ।
पुण्यपुर्यां च मुम्यप्यां नेमस्तदलनायकैः ॥ ७१ ॥

निर्णीतस्य च सिद्धयर्थं प्रयत्नतां सदा जनाः ।
 फलस्यावाप्तिपर्यन्तं सोऽसाहमकुतोभयाः ॥ ८४ ॥
 मुख्यप्रस्तावनिमित्त्यै जाता चर्चा दिनद्वयम् ।
 वि०समित्याः सदस्यानां साङ्गोपाङ्गा च मार्मिकी ॥ ८५ ॥
 केचिज्जाता निराशास्तु सूचनानामनादरात् ।
 वि०समित्यां तदा वादे नेमस्ताः प्रौढबुद्धयः ॥ ८६ ॥
 तान् सदस्यान् समुद्दिश्य तिलको यत् तदावदत् ।
 सविनोदमभूत् तद् वै वादस्य विषयो महान् ॥ ८७ ॥
 अनुकूलमताभावे सूचनानामनादरः ।
 अस्ति लौकिकसंस्थानां व्यवहारः सुसंमतः ॥ ८८ ॥
 विषादे कोऽपि जेतुं न बालान् दान्नोति पूरुषः ।
 अजेयाखं भवेत् तेषां बालानां रोदनं बलम् ॥ ८९ ॥
 शर्मोदयोऽपि धीमन्तः सदस्याश्चुभुस्तदा ।
 बालाय वाक्प्रयोगात् तेऽमुचन् धैर्गहिता वयम् ॥ ९० ॥
 तिलकस्य प्रयोगोऽयमस्ति किं शिष्टसंमतः ।
 इति वाद्ः शृतस्तत्र मीमांसाशास्त्रकोविदैः ॥ ९१ ॥
 अप्यक्षः प्राह वै वाद्समारोपचिकीर्षया ।
 धृतं सहर्षमस्माभिर्भयद्भिः प्रतिपादितम् ॥ ९२ ॥
 विद्वद्भिः सप्रमाणं वद् न दृष्टं वादकारणम् ।
 म्यल्पमन्यत्र निर्णेतुं वादस्यास्यात्यये मया ॥ ९३ ॥
 यूयं बाला उपाधेतत् तिलकोऽग्निन् सभागृहे ।
 कारणं नैव दोषस्य नत् तु तोषस्य मन्मते ॥ ९४ ॥
 शास्त्रयत् तिलको वाद् वै बालानत्र स्वभाषणे ।
 भदो भाग्यं दि तम् नेयां प्राग्गत्यात् तदपत्यताम् ॥ ९५ ॥

यत्साहचर्यपूतत्वात् साक्षात् स्वर्गायते मही ।
को न वाञ्छेदपत्यत्वं तस्य लोके महात्मनः ॥ ९६ ॥

अभवच्च शान्तता तस्य भाषणान्ते सभागृहे ।
जातं तदुत्तरं कार्यं सर्वसंतोषदायकम् ॥ ९७ ॥

मांटेगप्रोक्तमार्गस्य गुणदोषविवेचकः ।
सभ्यानां भारतीयानां निर्णयस्य च दर्शकः ॥ ९८ ॥

प्रस्तायो मालवीयेन निहितः संसदः पुरः ।
संमत्यै सर्वसभ्यानां सविशेषाधिवेशने ॥ ९९ ॥

यिज्ञांटा तिलकः पालो मुख्याश्चान्यसभासदः ।
चक्रुः समर्थनं सर्वे प्रस्तावस्य स्वभाषणैः ॥ १०० ॥

रौलेटाख्येतिवृत्तस्य निषेधः समया कृतः ।
व्यक्तिस्वातन्त्र्यसंकोचो राष्ट्रस्यैवापकारकः ॥ १०१ ॥

संप्रेष्यमाङ्गलदेशं वै भारताच्च शिष्टमण्डलम् ।
राष्ट्रीयसंसदाकाङ्क्षाप्रचाराय विशेषतः ॥ १०२ ॥

शुभचिन्तनसंदेशाः प्रेषिता राष्ट्रनेतृभिः ।
धोषप्रभृतिमितैस्तैः सभाध्यक्षैः पुरातनैः ॥ १०३ ॥

अनादृत्य तु वाञ्छाहां महाराष्ट्रसभासदः ।
प्राप्ताः सभास्थले केचिद् नेमस्तमतवादिनः ॥ १०४ ॥

सामब्दासः सुप्रसिद्धो गुर्जरो राष्ट्रसेवकः ।
भाषणे कथयामास सभास्थाने पुनः पुनः ॥ १०५ ॥

नेमस्तद्वलमिथानामपमानोऽधिवेशने ।
भवेदिति बुद्धाङ्कापि निराधारैव सधेया ॥ १०६ ॥

शंसनीया यदाऽप्राप्तिरिति राष्ट्रसभापतिः ।
हसन्पूर्वं इमामाप्यः महास्ययदनोऽप्रवीत् ॥ १०७ ॥

समारोपे कार्यकर्तृनखिलानभिनन्द्य वै ।
 भवन्तु सुस्थिराः सर्वे स्वराज्यप्राप्तिनिश्चये ॥ १०८ ॥
 दत्त्वाध्यक्षपदस्थाय धन्यघादान् समार्पयत् ।
 मालां च स्वागताध्यक्षः समारोहविसर्जनम् ॥ १०९ ॥
 संजातं जयघोषेषु राष्ट्रगीताद्गन्तरम् ।
 स्रोत्साहं च जनाः सर्वे न्यवर्तन्त गृहान् प्रति ॥ ११० ॥
 नेतारो वङ्गदेशस्य चान्ध्रतामिलदेशयोः ।
 समागत्य पुनन्त्वस्मान् पुण्यग्रामनिवासिनः ॥ १११ ॥
 एवं निमन्त्रिताः श्रेष्ठा नरसिंहेन सादरम् ।
 समायाता दर्शनार्थं तिलकस्य पुरीं प्रति ॥ ११२ ॥
 घोषो शानघयोज्येष्ठः पत्रिकालेखकः सुधीः ।
 पालो वक्त्रता तत्त्ववेत्ता लाहिरीचित्तरञ्जनौ ॥ ११३ ॥
 अधिवक्त्रता व्योमकेशो वसन्तस्तरुणप्रियः ।
 चिद्भ्रमरपिले कृष्णस्वामिशर्मति विभ्रुतः ॥ ११४ ॥
 प्राघूर्णका अतिश्रेष्ठा आदित्य च निमन्त्रणम् ।
 आयाता दर्शनं कर्तुं तिलकस्य पुरीं प्रति ॥ ११५ ॥
 पूतां तिलकवासेन विख्यातां विक्रमेण च ।
 महाराष्ट्रीयवीराणां ब्रह्मक्षेत्रमहौजसाम् ॥ ११६ ॥
 शानदेयतुकादीनां धीणावाचनिनादिताम् ।
 विभूषितां च विद्भ्रमिर्वाचीनपुरातनैः ॥ ११७ ॥
 स्वागतं देशभक्तानां चक्रिरे पुण्यवासिनः ।
 व्याख्यानैस्तेऽपि लोकांध्रं शानामृतमपाययन् ॥ ११८ ॥
 माधवेन स्थापितायाः सभायाश्च महात्मनः ।
 दर्शनाय गताः सर्वे मान्या अतिथयस्ततः ॥ ११९ ॥

संमानितास्तदा सर्वे पुण्यग्रामनिवासिभिः ।
 संस्थायाः सार्धजन्यास्तैर्मन्दिरे चैतिहासिके ॥ १२० ॥
 उपित्वा सज्जनाः सर्वे त्रिरात्रं तिलकालये ।
 निजस्थानं गन्तुकामास्तत्संमत्या प्रतस्थिरे ॥ १२१ ॥
 ऊनविंशे दिने मासि नवमे सहस्रोत्थितः ।
 आङ्गलदेशप्रयाणाय प्रतस्थे पुण्यपत्तनात् ॥ १२२ ॥
 भृत्येन सहितो घालः समित्रः सह मन्त्रिणा ।
 भगाद् मुम्बापुरीं तत्र प्राविशज्जलवाहिनीम् ॥ १२३ ॥
 यासुदेवः सुहृद्वर्यः सूदो गणपतिस्तथा ।
 रघुनाथो विधिज्ञश्च करंदीकरवंशजः ॥ १२४ ॥
 त्रयस्तदा जना पते तिलकस्य समागमे ।
 भासन् लंदनयात्रायां तिलकस्नेहलोलुपाः ॥ १२५ ॥
 आफ्टोवरे दिने विंशे लंदने तिलकोऽविशत् ।
 निर्विघ्नस्तत्प्रवासोऽभूत् कुशलाः सहचारिणः ॥ १२६ ॥
 संदेशोऽधिगतस्तस्मात् केसरीपत्रचालकैः ।
 स्थापितः सर्वलोकस्य ज्ञानाय फलके वहिः ॥ १२७ ॥
 महासभायाः प्रमुखैः कार्यकारिसभाजनैः ।
 दिल्लीराष्ट्रसभाध्यक्षस्तिलकश्चेति घोषितम् ॥ १२८ ॥
 तन्नियुक्तिरियं जाता मतैक्येन सभासदाम् ।
 सानन्दं जगृहुः सर्वे लोकास्तां भारतेऽखिले ॥ १२९ ॥
 संदेशः स च संप्राप्त एडनेऽरविपत्तने ।
 तिलकेनोत्तरं दत्तं साभारं खेदसंयुतम् ॥ १३० ॥
 आध्यक्ष्यमक्षमः कर्तुं व्यग्रत्वादन्यकर्मसु ।
 उपहारो महानेय कृतः खलु ममोपरि ॥ १३१ ॥

खलजनकपटैः प्रपीडितोऽपि

स्ववचनपरिपालने रतो यः ।

भरतजनसुखैकधामकर्मा

तिलक इय न कोऽपि सद्ब्रतस्थः ॥ १३२ ॥

गङ्गानिर्मलतीरपूतचरितः श्रीबालगङ्गाधरो

मूर्तिर्भारतसंस्कृतेर्भरतभूभालोत्तमाभूषणम् ।

दौत्यं दास्यलयाय भारतभुवः कर्तुं समित्रो गतः

केन्द्रं लंदनमाङ्ग्लदेशहृदयं साम्राज्यवादस्य च ॥ १३३ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे आङ्ग्लदेशयात्राप्राप्तयाननामा

द्विपष्टितमस्तरङ्गः ।

त्रिपाटितमस्तरङ्गः

अनन्तकोटिग्रहगोलकेशो
विभर्ति यो शासनदण्डमेकम् ।
दशः परं ज्ञानमयाक्षिगम्यं
तमादिदेवं शरणं प्रपद्ये ॥ १ ॥

घार्धभयजाह्योपहता प्रतीयते
युद्धिर्मदीयेति करोमि याचनाम् ।
ग्रन्थस्य भूयात् परिपूर्णता मम
गङ्गाधरापत्यकथामहोदधेः ॥ २ ॥

अतो मतिं देहि सुशब्दनिर्णये
काव्यार्थबोधप्रतिपत्तये मम ।
कृतिश्च पूर्णास्तु तदाश्रयेण मे
संतोषदेयं तिलकस्तयात्मिका ॥ ३ ॥

इंग्लंदगमने हेतुर्विविधस्तिलकोऽब्रवीत् ।
मिथ्यारोपप्रतीकारः स्वातन्त्र्याप्तिसमुद्यमः ॥ ४ ॥

प्रथमोऽपि भवेदेव द्वितीयस्य समर्थकः ।
आरब्धौ युगपत् तेन यत्नाविग्लंदभूतले ॥ ५ ॥

तिलको भारते जातस्तदा श्रेष्ठतमोऽग्रणीः ।
पाश्चात्यानां सुविज्ञातमध्यक्षपदनिर्णयात् ॥ ६ ॥

महासभाधुरीणानां सर्वसंमतनिर्णयम् ।
विज्ञाय भारतात् प्राप्तमाङ्गलपत्राणि चुक्षुभुः ॥ ७ ॥

लोकेषु भारतीयेषु तिलकस्य महोन्नतम् ।
पद्मं हिमगिरेः शृङ्गं कैलासमिव पावनम् ॥ ८ ॥

प्रतिपक्षिप्रतिप्राया उत्कर्षोऽसह्यवेदनः ।

कलिकदमलचित्तानां क्षुद्राणां परिपन्थिनाम् ॥ ९ ॥

देवायत्ताङ्गलसत्तेयं हिन्दभूदयकारिणी ।

सभासंस्थापकाः पूर्वं निष्ठया तेऽद्युवन् खलु ॥ १० ॥

लुप्तः पक्षः स्थापकानां सभायां तिलकोदयात् ।

अतिखिन्नाश्च संतप्ता नेमस्ताश्चाधिकारिणः ॥ ११ ॥

तिलकागमने हेतुर्मुख्यतश्चनिवेदनम् ।

लोकेभ्यश्चाङ्गलदेशस्य मन्त्रिभ्यो हिन्दहृद्गतम् ॥ १२ ॥

लुप्ता सुधारणाकाङ्क्षा स्वातन्त्र्याकाङ्क्षि भारतम् ।

महासभा मुखं तस्य नगण्या इतरे जनाः ॥ १३ ॥

निःसृतं यद् मुखात् तस्य कर्तव्यमधिकारिभिः ।

आङ्गलीयैर्भारतीयैश्च जनसंतोषहेतवे ॥ १४ ॥

महासभा भारतस्य गृहद्वयमयी सभा ।

इंग्लन्दस्य विचारार्थं क्रियतां मेलनं तयोः ॥ १५ ॥

संभवेद् निर्णयः पश्यो विचारेणोभयोस्तयोः ।

योग्यप्रतिनिर्धानां वै समस्यानां विशेषतः ॥ १६ ॥

तद्वद् युद्धान्तकाले च लघुराष्ट्रसुरक्षणम् ।

निर्माणं नघराष्ट्राणां समस्याद्यानुयङ्गिकाः ॥ १७ ॥

उत्पस्यन्ते तदर्थं च सर्वेराष्ट्राभिसंमता ।

परिपद्योजना काचिद् भान्या भाग्यवशाद् यदि ॥ १८ ॥

तत्र संगतपक्षेषु स्वयंनिर्णयपोषकः ।

पक्षो यदि भवेत् तेन संयन्धः स्वाप्यतां तदा ॥ १९ ॥

स्वदृष्टिं व्यापिनीं कृत्वा राष्ट्रसंघस्य वै पुरः ।

नेयः प्रश्नो भारतस्य स्वातन्त्र्यप्राप्तिहेतुकः ॥ २० ॥

यात्रा संकल्पिता तेन विविधै राष्ट्रहेतुभिः ।
तेषां च स्थूलनिर्देशः श्लोकेष्विह मया कृतः ॥ २१ ॥

कथितं न प्रवासस्य वृत्तान्तं विस्तरेण वै ।
जलयानेनाङ्गलभूम्यां गताध्यायकथानके ॥ २२ ॥

उपलब्धे समग्रे तत् लिखितं नामजोशिना ।
तिलकाख्यायिकाग्रन्थे स्नेहिना सहचारिणा ॥ २३ ॥

प्रकाशितं च तत् सर्वं विख्याते तिलकायने ।
योधार्थं भारतीयानां नृसिंहेन महाधिया ॥ २४ ॥

त्रिविधानां स्वकार्याणां सौकर्याय नियोजिता ।
तिलकेन स्वामिनिष्ठा कुशला मन्त्रिणां प्रयी ॥ २५ ॥

न्यायालयप्रविष्टस्य रघुनाथः कुशाग्रधीः ।
तिलकस्य सुहृद्वर्यः कर्मणः सचिवो मतः ॥ २६ ॥

संप्राप्तानुभवाद् येन लोककार्येषु दक्षता ।
धूर्ताग्रणीर्वासुदेवो द्वितीयः सचिवोऽभवत् ॥ २७ ॥

तिलकस्य स्वास्थ्यमन्त्रो स्नानपानार्शनादिषु ।
सावधानः समीपस्थो गणेशो बल्लवोत्तमः ॥ २८ ॥

नामजोशीकुले जातः कृतज्ञः शीलवान् सुधीः ।
सेवाव्रतः सदा मेने तिलकं पुष्टवोत्तमम् ॥ २९ ॥

तेन स्वयं प्रवासस्य काले यच्च विलोकितम् ।
जलयाने निवासस्य स्थाने वा तद् निवेदितम् ॥ ३० ॥

संक्षेपतो वर्णयेऽहं प्रामाणिकमनुत्तमम् ।
वर्णनं लिखितं तेन सुवीर्यं तथ्यदर्शकम् ॥ ३१ ॥

इत्यहं द्वापत्सिद्धार्थं तिलकस्यादिमोद्यमः ।
नीतो विफलतां नीचैर्लङ्कायां विप्रकारिभिः ॥ ३२ ॥

शतविघ्नाभिभूतोऽपि धीरः स्वाङ्गीकृतं व्रतम् ।
पालयत्येष सोत्साहं कृत्वा यत्नं पुनः पुनः ॥ ३३ ॥

नीता दीर्घप्रयत्नेन दुराराध्याधिकारिणः ।
त्रिटानियाप्रयाणार्थं तिलकेनाञ्जुफलताम् ॥ ३४ ॥

कष्टैः प्राप्तं यानपत्रं नवमे मासि शासनात् ।
गन्तुं स्वकार्यसिद्ध्यर्थं तिलकेन त्रिटानियाम् ॥ ३५ ॥

युद्धकाले समुद्रस्य प्रवासो विपमाकुलः ।
सलिलान्तर्वाहिनीनां प्राचुर्याञ्जु जलवल्मसु ॥ ३६ ॥

यहयः स्फोटकास्तद्रद् निहिताः सागरोदरे ।
रिपुनौकाविनाशाय सिन्धुतीरस्थवारिषु ॥ ३७ ॥

समुद्रभूतो ज्वरः प्रायस्त्रिदिनव्याधिकारकः ।
युरोपाशीयदेशानां जलस्थलनिघासिनाम् ॥ ३८ ॥

तिलकः प्राविशद् नौकां त्रयोविंशे दिने किल ।
नवमे मासि मुम्यव्यामाङ्गलदेशाभिगामिनीम् ॥ ३९ ॥

धिनाशिकानामाघातात् सागरे मज्जिता इति ।
नौका वै मित्रराष्ट्राणां घातां लोकभयप्रदाः ॥ ४० ॥

मुहुः प्रकाशिता घृत्तपत्रेषु पठनाञ्जु जनाः ।
पभूषुः संशयप्रस्ता जीयितेष्व्याप्तयात्रिणाम् ॥ ४१ ॥

भीतिलोकहृदिस्त्रयेण तिलकाय मयैकदा ।
कथिता तत्क्षणं प्राह मेघमर्भार्या गिरा ॥ ४२ ॥

भाग्यं प्रियस्य राष्ट्रस्य स्वकरेण घटाम्यहम् ।
देवार्थिक्विन्मुत्तस्य कुतो वै योगिनो भयम् ॥ ४३ ॥

पृथा चिन्ता न कर्तव्या विषये मेऽनुयायिभिः ।
यतितस्यं निर्भयं तैर्भारतोद्धारदीक्षितैः ॥ ४४ ॥

श्रुतिस्मृतिपुराणेषु घोषितं यद् मुहुर्मुहुः ।
करोमि भारतोद्धारं न मेतद्व्यं जनैर्मम ॥ ४५ ॥

रतानां भारतोद्दारे रक्षको जगदीश्वरः ।
सुदर्शनं भ्रमत्येव भक्तविघ्नान्तकं चिरम् ॥ ४६ ॥

मजामि दृढविश्वासो तत्त्वेऽस्मिन्नाङ्गलयासिनाम् ।
देशं मम भवेद् यात्रा निर्धिग्ना च सुखप्रदा ॥ ४७ ॥

श्रुत्वोषित मेघगम्भीरां मोहमूढप्रबोधिनीम् ।
भिन्नहृद्ग्रन्थयः सर्वे जाताः संछिन्नसंशयाः ॥ ४८ ॥

प्रायोऽधिदितमेवासीत् प्रयाणसमयस्तदा ।
पुणेस्थानां बहिःस्थानां तिलकस्याङ्गलकां प्रति ॥ ४९ ॥

वृत्तानां पञ्चशिष्टानां भारते तु त्रयः स्थिताः ।
रघुनाथद्वितीयोऽगाद् बाल इंग्लन्दमेदिनीम् ॥ ५० ॥

अवशिष्टास्त्रयः शिष्टमण्डलात् पूर्वनिश्चितात् ।
पालयायु च खापडं केळकरश्च जनप्रियः ॥ ५१ ॥

तैर्विना तिलको धातः कथं वै वृषतो जमान् ।
विरोधिनः समाधानुं फलप्तिस्तेन समाश्रिता ॥ ५२ ॥

तिलकस्याङ्गलयात्राया विरुद्धा अधिकारिणः ।
न्यायकार्यार्थमिग्लन्दे विहिता तदुपस्थितिः ॥ ५३ ॥

तत्कारणं पुरस्कृत्य यानार्थं याचना कृता ।
सावैभौमप्रतिनिधेः संमता साध्यभिच्छतः ॥ ५४ ॥

स निर्वन्धस्तदैवोक्तो बालस्यातन्व्यवाधकः ।
न वर्तन्व्यो राजकीयः प्रचारस्तु कदाचन ॥ ५५ ॥

व्यवृत्तीभर्तुं प्रयाणेऽस्मिन् राजकीयेप्सितं न मे ।
सदस्यास्तेन नीता न मण्डलस्यात्मना सह ॥ ५६ ॥

समारम्भः प्रयाणस्य न कर्तव्यो जनैरिति ।
 गोपायितं दिनं तस्य लोकमान्यैः सहेतुकम् ॥ ५७ ॥
 स्वीकृतो यदि निर्बन्ध इह सर्वाधिकारिणः ।
 तस्य प्रयाणकाले नु चिन्तितं मोक्षसाधनम् ॥ ५८ ॥
 निर्बन्धभङ्गदोषस्य चिह्नमप्यधिकारिणा ।
 नैवाप्तव्यं प्रयासान्तपर्यन्तमिति निश्चितम् ॥ ५९ ॥
 तिलकेन दृढं चित्ते कृतं पूर्वनियोजनम् ।
 व्यसनस्यासंभवाय वाक्संयमनपूर्वकम् ॥ ६० ॥
 ततदुग्धप्रदग्धौष्ठस्तुक्रं पिवति शीतलम् ।
 कृत्वा मुखानिलैः पूर्वं तद्वत् तिलकवर्तनम् ॥ ६१ ॥
 इत्याहुः सज्जनाः केचिदज्ञानादेव मन्मते ।
 अन्तरयोः सुकाः शश्वद् द्वेषात् तस्याधिकारिणः ॥ ६२ ॥
 आङ्गलाधिकारिद्वैरात्म्यं परां काष्ठां गतं किल ।
 इति लङ्कानिवासेऽपि प्रतीतमनुयायिभिः ॥ ६३ ॥
 संदर्शिता दूरदृष्टिस्तेनात्यन्तोचिताभवत् ।
 आङ्गलदेशप्रयाणस्य द्वितीये समये खलु ॥ ६४ ॥
 न स्वीकृतं पदं लोकमान्यै राष्ट्रसभापतेः ।
 अभ्यर्थितैः सभामुख्यैर्देहलीनगरस्थितैः ॥ ६५ ॥
 संदेशः प्रेषितस्तेन पत्तनादेडनाभिधात् ।
 सखेदं कथितं तस्मिंस्तदस्वीकृतिकारणम् ॥ ६६ ॥
 पूर्वं संक्षेपतो ग्रन्थे वृत्तं तत् कथितं मया ।
 तदुत्तरकथापूर्वै पुनश्चित्तरिहाभवत् ॥ ६७ ॥
 महासभाधुरीणानामाध्यक्ष्याय गवेषणम् ।
 पुदपस्यातियोग्यस्य बभूवायदयकं ततः ॥ ६८ ॥

देव्या विगांटया नाम मालवीयस्य सूचितम् ।

टागोरनेहूरुघोषा गणेशेन पुरस्कृताः ॥ ६९ ॥

सूचितं नेहरोनाम तिलकेन निजोस्तरे ।

इति शतं मया पुण्यमामे कार्यालयात् तदा ॥ ७० ॥

अलंकृतं पदं पूर्वं मालवीयमहाशयैः ।

सुयोग्यमाह खापडे तदन्यस्मै पदार्पणम् ॥ ७१ ॥

स्वपत्रे लिखितं देव्या टागोरार्थं मया कृतः ।

यत्नोऽपि निष्फलस्तस्मिन् यच्चा मोघाभवत् तदा ॥ ७२ ॥

अधमे लब्धकामत्वाद् निष्फलत्वं यत्नं मतम् ।

याचनाया अधिगुणे कवीनां तत्त्वदर्शिनाम् ॥ ७३ ॥

कार्यकारिसभासद्भिर्मालवीयो नियोजितः ।

अलंकर्तुं सभाध्यक्षपदं राष्ट्रमहोत्सवे ॥ ७४ ॥

यन्धोऽस्ति भारते सर्वे मालवीयो महामनाः ।

पण्डितोपाधिविख्यातो नाम्ना मदनमोहनः ॥ ७५ ॥

अभावाल्लोकमान्यस्य सर्वलोकसुसंमता ।

सभापतिपदे तस्य नियुचितभारतेऽखिले ॥ ७६ ॥

केन्द्रप्रशासनायैष प्रश्नः शिष्टजनैः कृतः ।

अनुज्ञा गन्तुमिग्लदं युष्माभिर्दीयते कदा ॥ ७७ ॥

होमरुलादिशिष्टेभ्योऽनुज्ञा गन्तुं न दीयते ।

यावत् समित्योरारब्धं कार्यं नेह समाप्यते ॥ ७८ ॥

दास्यते गमनानुज्ञा शिष्टेभ्यस्तदन्तरम् ।

पत्रद्वारा गणेशेन तिलकाय निवेदितम् ॥ ७९ ॥

मांटेगुचेम्सफर्डीभ्यां समिती द्वे नियोजिते ।

घटनोद्यमपूर्त्यर्थं फ्रांचायिस्फंक्षणाभिधे ॥ ८० ॥

प्रश्नानां राजकीयानामवश्यं वै समीक्षणम् ।
 प्रमाणं तन्मतं प्रायो घटनायन्त्रशिल्पिनाम् ॥ ८१ ॥
 नियुक्तास्तत्सदोषर्षे हिन्ददेशाभिमानिनः ।
 सुरेन्द्रशास्त्रिवत् केचिद् नेमस्तमतवादिनः ॥ ८२ ॥
 विदर्भमध्यदेशानां नागपुर्यामुपस्थितिः ।
 साक्षिणां सर्वपक्षेभ्यः शासनेन विनिश्चिता ॥ ८३ ॥
 भद्रं साक्ष्याय गतवान् खापडेंऽल्लेकरादिभिः ।
 तदा समित्या एकस्याः स्तयोऽध्यक्षपदे स्थितः ॥ ८४ ॥
 कमीशनरूपदस्थोऽसौ मध्यप्रान्तस्य शासने ।
 द्वेषा तिलकपक्षस्य विदर्भे लोकनिन्दितः ॥ ८५ ॥
 मतदातृगुणादीनां कार्ये निर्वाचनस्य वै ।
 विमर्शाय स्थापिता सा समितिः पूर्वदर्शिता ॥ ८६ ॥
 अवश्यं व्यवहाराणां यथान्यायं विभाजनम् ।
 तस्य सम्यग् विमर्शाय द्वितीया समितिः कृता ॥ ८७ ॥
 दिग्दर्शनमसंदिग्धमवश्यं प्रान्तकेन्द्रयोः ।
 परम्पराधिकाराणां सम्यक् तत्त्वोपबृंहणम् ॥ ८८ ॥
 लोकहस्ते प्रदानार्थं विषयाणां विनिश्चयः ।
 दत्तरक्षितकार्याणां व्यवहारैकसूत्रता ॥ ८९ ॥
 द्विसूत्रचालनोद्भूतसमस्यानां विचारणा ।
 संकल्पस्य च सिद्ध्यर्थमन्ते स्वमतदर्शनम् ॥ ९० ॥
 यात्रा समितिकार्यार्थं सभासद्भिः कृता तदा ।
 दक्षिणोत्तरमध्येषु हिन्दस्योत्तरपूर्वयोः ॥ ९१ ॥
 इतिवृत्तं यथाकालं मुद्रितं च प्रकाशितम् ।
 तस्याः कार्यस्याङ्गलदेशे भारते चापि शासकैः ॥ ९२ ॥

राष्ट्रीयानां समारोहः संपन्नोऽभूत् सभासदाम् ।
देहल्यां घटना चेयं राष्ट्रस्य स्फूर्तिदायिनी ॥ ९३ ॥

श्रीगणेशैर्विदर्भाणां नेतृभिस्तस्य वर्णनम् ।
लिखितं मुख्यवार्तानां सारांशेन स्वपत्रके ॥ ९४ ॥

बालाय लंदनस्थाय लिखितं तेन पत्रकम् ।
स्वगृहं प्रति यातेन सभाकार्यात्यये स्वयम् ॥ ९५ ॥

विशेषाग्निरथेनैव बालकृष्णादिका वयम् ।
सोत्साहं प्रस्थिता द्रष्टुं दिल्लीं राष्ट्रमहोत्सवम् ॥ ९६ ॥

स्थानके स्थानके प्राप्ताः स्वागताय प्रवासिनाम् ।
मालाभिः पुष्पगुच्छैश्च देशभक्तान् दिदृक्षवः ॥ ९७ ॥

दध्नोऽभावे यथा तत्र प्रायः पीत्या सुतृप्तताम् ।
धुत्क्षामो दर्शयत्येव तद्वद् दृष्टा हि सा स्थितिः ॥ ९८ ॥

कुर्षन्ति गौरवं सर्वे राष्ट्रकार्यस्य बान्धवाः ।
स्वक्रियन्त प्रदत्तास्तैः पुष्पमालादयो मया ॥ ९९ ॥

यथापूर्वं निधासाय लक्ष्मीनारायणस्थलम् ।
निश्चितं तद् गतास्तत्र सर्वेऽपि न्यवसन् सुखम् ॥ १०० ॥

समारोहेण संयातं पण्डितस्य न संमतम् ।
राजधान्यां शासनस्य मत्तदन्त्यनुकारिणः ॥ १०१ ॥

संप्राप्ता राष्ट्रनेतारो देहल्यामधिवेशने ।
भारतीयसभाकार्यदशसंपादनोत्सुकाः ॥ १०२ ॥

अद्गयद्गकलिद्गगाविद्दिन्दाद्गगोपाद्गगभागतः ।
प्राप्ता उपासका देधि त्वदर्थापितजीविताः ॥ १०३ ॥

मतिमन्तश्च विद्वांसस्तपोधृतमनोमलाः ।
यमिनो पाग्मिनो वीरा दानशूरा दयावनाः ॥ १०४ ॥

दशदिग्भ्यो भारतस्याः प्राविशन् पुरुषोत्तमाः ।
 सभास्थानं देहलीस्थं मालवीयपुरःसराः ॥ १०५ ॥
 उदतिष्ठंस्तत्प्रवेशात् पूर्वागतसभासदः ।
 यद्वाञ्छलि स्वागताय विनयानतमस्तकाः ॥ १०६ ॥
 मुखैरुदीरयामासुरम्व चन्दे ह मातरम् ।
 जयतात् पण्डितोऽस्माकं मालवीयो महामनाः ॥ १०७ ॥
 तिलकोऽपि जयं यातु मातृभूद्धारदीक्षितः ।
 पूरितं चाम्बरं सर्वे जयघोषैः समुत्थितैः ॥ १०८ ॥
 क्रमात् सुशोभिते स्थाने जयनादः शमं गतः ।
 प्रस्थापिता तत्र शान्तिः कार्यारम्भनिदर्शिनी ॥ १०९ ॥
 विरेजे पण्डितः प्राज्ञो मालवीयो महामनाः ।
 सभाध्यक्षासने ध्रेष्ठे सदस्यैरनुमोदितः ॥ ११० ॥
 प्रदीर्घमपि गम्भीरं वाचयामास भाषणम् ।
 भारतोन्नतिसंबन्धिप्रश्नानां सुविमर्शकम् ॥ १११ ॥
 पूर्वेतिहाससंबद्धं सप्रमाणं सयुचितकम् ।
 वस्तुस्थितिज्ञापनार्थमुद्धारपथदर्शकम् ॥ ११२ ॥
 तस्य वक्तृत्वसंपन्नां श्रुत्योन्मिन् मुखनिःसृताम् ।
 आनन्दसागरे मग्नः सभारूपजनार्दनः ॥ ११३ ॥
 निर्देशो न कृतोऽध्यक्षैस्तिलकस्य स्वभाषणे ।
 इति ध्यक्ता सभासद्भिर्महत्याश्चर्यभाषणा ॥ ११४ ॥
 बालो राष्ट्रसभाध्यक्षो नियुक्तो राष्ट्रनेतृभिः ।
 न स्वीकृतं प्रस्थितेन लंदनं तेन तत्पदम् ॥ ११५ ॥
 नियुक्तिर्मालवीयस्य तत्पदे राष्ट्रनेतृभिः ।
 कृतेति ज्ञातमेवासीद् मण्डपस्यसभासदाम् ॥ ११६ ॥

उपस्थितैः सभासद्भिः कैश्चिद् व्यन्तीकृतं तदा ।
भाश्वर्यं मालवीयेन प्रमादोऽयं कथं कृतः ॥ ११७ ॥

श्रुत्या विस्मरणाज्जातादनुल्लेखाद् मनोज्यथा ।
सुतीव्रासीत् सदस्यानां बालस्याध्यक्षभाषणे ॥ ११८ ॥

क्रजुस्वभावशीलस्य मालवीयस्य मानसे ।
सहसैवोत्थितः प्रश्नो दूषिता मे मतिः कथम् ॥ ११९ ॥

विस्मृतिर्मे कथं जाता बालानुल्लेखरूपिणी ।
करिष्ये क्षालनं तस्याः समारोपस्य भाषणे ॥ १२० ॥

कृताक्षम्यप्रमादोऽहं क्षन्तव्यो देशवन्धुभिः ।
मालवीयोऽग्रवीदेवं समीपस्थानुयायिनः ॥ १२१ ॥

दृश्यते च समारोपे तत्कृतं तिलकार्चनम् ।
उक्तं शास्त्रे सर्वदोषः पश्चात्तापेन शुध्यति ॥ १२२ ॥

महासभानादकेऽस्मिन् कथा विष्कम्भकोपमा ।
सुखान्ता मालवीयस्य युक्तमार्गावलम्बनात् ॥ १२३ ॥

इतिवृत्ते घोषितस्य मंदिगेन प्रकाशिते ।
क्रमप्रगतिमार्गस्य साङ्गोपाङ्गविवेचने ॥ १२४ ॥

भारतीयसदस्यानामभिव्यक्तं सभागृहे ।
अधिवेशनवैशिष्ट्यं सभाया देहलीपुरे ॥ १२५ ॥

शास्त्रिणं श्रीनिवासाख्यं विना दिह्यधिवेशने ।
तस्मिन्नुपस्थितः कश्चिद् न नेमस्तविचारवान् ॥ १२६ ॥

विशिष्टायां सभायां यो मुग्धायां सर्वसंमतः ।
प्रस्तावः सर्वचर्चायै निहितो वरसंस्थया ॥ १२७ ॥

प्रयतनः श्रीनिवासस्य ह्यसंतोषनिराशयोः ।
विनिर्देशं लोपयितुं तदा वै व्यर्थतां गतः ॥ १२८ ॥

तिलकेन स्वपक्षिभ्यः स्पष्टं दिग्दर्शनं कृतम् ।
 पत्रके लंदनान् तेन प्रेषिते सहकारिणे ॥ १२९ ॥
 मुग्धापुर्यां सभायां यो निर्णयो बहुसंमतः ।
 येनकेनाप्युपायेन कर्तव्यः सुप्रतिष्ठितः ॥ १३० ॥
 धेयस्करं च तं कर्तुं यत्नशीला इहागताः ।
 पराभवन्तु सर्वे ये देहल्यां प्रतिगामिनः ॥ १३१ ॥
 संमतैका विज्ञांटायाः सूचना च सभासदाम् ।
 अन्या त्वस्वीकृता तस्मादसंतोषमवाप सा ॥ १३२ ॥
 जिना ददौ प्रयत्नेन पुष्टिमात्मानुयायिभिः ।
 निहितायै सूचनायै सभाया अधिवेशने ॥ १३३ ॥
 कृतोऽवधिः पडध्वानां स्वायत्तप्रान्तनिर्मितेः ।
 पूर्वंस्मिन् वै पञ्चदशस्थाने संख्या च नूतना ॥ १३४ ॥
 युद्धान्ते संधिकार्याय परियद् युद्धभागिनोः ।
 प्रश्नानां च त्रिवाद्यानां पक्षयोर्निर्णयाय च ॥ १३५ ॥
 आवश्यकीति विज्ञाय शत्रुमित्रैर्विनिश्चितम् ।
 युद्धस्य स्तम्भनाच् शीघ्रं कर्तुं तस्या विनिर्मितिम् ॥ १३६ ॥
 अमेरिकारुसचीनफ्रान्सेंग्लंदादिसंयुतिः ।
 विजयी शान्ततावादी पक्षोऽयं मन्यते जनैः ॥ १३७ ॥
 जपानरुसशर्मण्यसंध आक्रमको मतः ।
 युद्धस्यापत्तिभिस्त्रस्तैर्धिभवशान्तिभयावहः ॥ १३८ ॥
 साम्राज्यान्तःस्थदेशानां सायंभौमैः पुरस्कृता ।
 पात्रता प्रातिनैभ्यस्य जगतः शान्तिसत्रके ॥ १३९ ॥
 दिल्लीराष्ट्रसभाधेष्टैर्विभ्यषन्त्या नियोजिताः ।
 हिन्दप्रतिनिधिन्याय तिलकेमामगान्धयः ॥ १४० ॥

प्रेषितः सार्वभौमाय ह्यविलम्बेन निर्णयः ।

पूज्यप्रतिनिधिभ्यश्च पृथक् परिपदे तथा ॥ १४१ ॥

दिह्रीसभाघर्णेन नौकायाननिरूपणे ।

नामजोशीकथासूत्रं त्रुटितं संदधामि तत् ॥ १४२ ॥

एडनं तिलको यातो नौकायां ससुहृज्जनः ।

सुखमित्युपतमेवादौ कथये यत् ततः परम् ॥ १४३ ॥

नौकायानं चिरं तिष्ठेत् तत्र शात्वेति यात्रिकाः ।

जग्मुः कूलं समुद्रस्य द्रष्टुमेडनपत्तनम् ॥ १४४ ॥

ततो नौका समायाता पोर्टस्यदपत्तनम् ।

चतुरो दिवसांस्तत्र स्थिता संकटसंशयात् ॥ १४५ ॥

निधारिता यथापूर्वमत्रापि गमनाद् वहिः ।

नौकायाः प्रेक्षितुं शोभां पत्तनस्य मनोहराम् ॥ १४६ ॥

नौप्रयाणदिनात् पूर्वं सूचनैका प्रकाशिता ।

गले धृत्वा जीवरक्षायन्धनं यात्रिको जनः ॥ १४७ ॥

आगच्छेच्च स्थितामग्नौ नावं प्राणसुरक्षिणीम् ।

अपराङ्घ्रे दिने तत्र काले फलकदर्शिते ॥ १४८ ॥

तदा प्रात्यक्षिकं सर्वं कृतं नौकाधिकारिभिः ।

उद्घोषितं प्रयोगान्ते पुनस्तत्राधिकारिभिः ॥ १४९ ॥

तथैव यात्रिभिः सर्वैः वर्तितव्यं च संकटे ।

आकर्ण्य संकटाशंसिघण्टानादं च सत्वरम् ॥ १५० ॥

तदारोहात्रोहाभ्यां तिलकस्यातिचापलम् ।

पश्यन्तस्तरुणस्येव विस्मिता नौस्थिता जनाः ॥ १५१ ॥

अस्माकं प्रस्थिता नौका पोर्टस्यदपत्तनात् ।

जिब्राल्टरस्याभिमुखी सिन्धौ सततगामिनी ॥ १५२ ॥

सुरक्षायै च नौकाया युद्धनौः सहगामिनी ।

पुरतः पृष्ठतश्चासीदेकैकान्तःस्थवाहिनी ॥ १५३ ॥

नभस्येकं बलूनं च विमानानां च पञ्चकम् ।

अग्निनौकाद्वयं तद्ददस्मन्नैरक्षके दले ॥ १५४ ॥

नानावर्णैश्चित्रितानि चाब्जौकावाहनानि ह ।

आक्रमन्त्यर्धवेगेन जलमार्गं शनैः शनैः ॥ १५५ ॥

विभ्रान्तिसमयः स्वल्पो जियराष्टरपत्तने ।

न कोऽपि यात्रिकस्तत्र नौकायानाद् यद्दिर्गतः ॥ १५६ ॥

प्रविशेश ततो नौका युद्धक्षेत्रं भयावहम् ।

शतघ्नीनां गृहघातो यातः श्रुतिपथं भृशम् ॥ १५७ ॥

आगच्छाम घयं स्थानं तिल्वरीसंशकं यदा ।

तिलकाय ददौ पथं टा.कु.प्रतिनिधिस्तदा ॥ १५८ ॥

घाते सुनिश्चितं स्थानं निवासायेति लंदने ।

लुप्तचिन्ता घयं सर्वे गतास्तत्सदनं प्रति ॥ १५९ ॥

षाष्टिस्टेन गृहद्वारे तिलकस्वागतं कृतम् ।

दृढं प्रेम्णा तमालिङ्ग्य सवाष्पनयनेन वै ॥ १६० ॥

शशयोत्थानविधौ स्थितिभ्रमणयोर्विभ्रान्तिकालेऽपि यो

आप्रत्यप्रसुप्तपुत्तिषु प्ररुतिपस्तत्संनिधौ यः स्थितः ।

सेवाधर्मतपधरन् निरलस यो नामजोऽप्यन्यय

इंग्लं देऽन्वसत् सदा गणपतिश्चापेव गाह्याधरिम् ॥ १६१ ॥

चतुःषष्टितमस्तरङ्गः

आङ्गलभूस्थविधिज्ञेन तिलकस्य प्रचोदनात् ।
पिशुनाय चिरोलाय तस्याकारणवैरिणे ॥ १ ॥

सूचनैका यथाशास्त्रं प्रेषिता निम्नवर्तिनी ।
अपवाक्यैरसत्यैश्च निजग्रन्थे त्वया कृतैः ॥ २ ॥

नानाविधं ह्यसंबद्धैर्मलिनं मद्यशः खलु ।
प्रेषितद्वयं क्षमापत्रं ततः काले यथोचिते ॥ ३ ॥

त्यदुक्तीनां निषेधाय कृत्या त्वां प्रतिवादिनम् ।
गन्तास्मि चान्यथा शीघ्रं त्रिटिशन्यायमन्दिरम् ॥ ४ ॥

ममापमानदण्डार्थं त्वत्तो मानधनस्य च ।
यथान्यार्यं विनिश्चित्य सत्यप्रस्थापनाय च ॥ ५ ॥

असहोऽभूद् विचारोऽपि चिरोलस्यातिमानिनः ।
गन्तुं सामप्रधानेन तिलकेनोक्तवत्मेना ॥ ६ ॥

तदाग्रहाद् भारतस्य शासनस्याधिकारिणः ।
यभूदुः पापिनस्तस्य साह्यदानाय तत्पराः ॥ ७ ॥

युतिर्भयत्यनिष्टानां ग्रहाणां शास्त्रविन्मते ।
उपल्लवाय लोकानां साधूनां च भयावहा ॥ ८ ॥

पापराशिं चिरोलाख्यं याता पापग्रहत्रयी ।
साम्राज्यशासनं पापं पापे च प्रान्तकेन्द्रयोः ॥ ९ ॥

प्रतिकूला भारतस्यात्युग्रं यप्रदशां गता ।
ऋतग्रहत्रयी नित्यं दुष्टतां पक्षपातिनी ॥ १० ॥

तद्भ्रमगतिनिर्देशदिचरोलस्यार्थसिद्धये ।
हनोऽधुना सप्रमाणं पपेतेमुख्यलेखकैः ॥ ११ ॥

अधःपातो गतो काष्ठां परां तिलकविद्विषाम् ।
न्यायनीतिविवेकानां स्थानाद् भ्रष्टैव तन्मतिः ॥ १२ ॥

होमरुलप्रचारेण भारते च रणे मुहुः ।
पराभयैः शत्रुवीरनौकावायुदलैः कृतैः ॥ १३ ॥

संतप्तानां मूढधानां शासकानां हि भारते ।
तदन्तःस्थो द्वेषवद्विः प्रज्ज्यालातिरंहसा ॥ १४ ॥

कर्तुं निस्त्रिलक्षां भूमिं सर्वेऽपि कृतनिश्चयाः ।
स्वराज्यवादिसंस्थानां नेतृणां नाशनाय च ॥ १५ ॥

प्रोत्साहनाच्च शासनस्य चिरोलेन कृतः श्रमः ।
निन्दितुं भारतप्रान्तिं स्वप्रबन्धस्य लेखने ॥ १६ ॥

रक्षायै स्वप्रतिष्ठाया अवश्यं तत्समर्थनम् ।
न्यायालये तथान्यत्र कर्तव्यमिति तन्मतम् ॥ १७ ॥

गुप्तप्रकटलेखानां संग्रहः शासनस्य यः ।
चिरोलस्योपयोगाय सर्वैः स सुलभोऽकृतः ॥ १८ ॥

तदर्थं च शासनस्य कोशाद् द्रव्यव्ययोऽभवत् ।
अमर्यादाधिकारोऽभूत् केन्द्रस्याधिपनेस्तदा ॥ १९ ॥

नियोजिता शासनेन समितिः केन्द्रवर्तिना ।
रैलेटोऽभूद् तदध्यक्षो विचारार्थं परिस्थितेः ॥ २० ॥

ज्ञान्तिभञ्जकशक्तीनां प्रसारस्य च कारणम् ।
चिन्तनं तस्मिन्नास्य चोपायानां समीक्षणम् ॥ २१ ॥

नियन्त्रणं कान्तिप्रानां क्षेत्रानां मुद्रणस्य च ।
पतादशानां प्रशानां म्यास्व्यक्षोपयोगिनाम् ॥ २२ ॥

विधिमार्गानुगामिन्यं शिक्षणस्य प्रवर्तनम् ।
स्वातत्यस्य तथापार्त्ता राष्ट्रप्रगतिचरमनः ॥ २३ ॥

एतस्याः समितेर्घृत्तं व्यथितस्यातन्व्यनाशकम् ।
प्रकाशितं शासनेन स्वल्पकालावधाविद् ॥ २३ ॥

समकालं तत्प्रसिद्धिर्जाताङ्गलद्वीपयुग्मके ।
साम्राज्यस्य विभागेषु त्रिखण्ड्यां प्रवृत्तेषु च ॥ २५ ॥

तिलकस्थापराधानां विस्तरेण विवेचनम् ।
कृतं तिलकनिन्दायै लेखकैस्तन्निवेदने ॥ २६ ॥

कारणं तद्वर्णनस्य सुस्पष्टं ध्यायते मया ।
अनुकूलं चिरोलस्य निर्मातुं चायुमण्डलम् ॥ २७ ॥

यूरोपेऽमेरिकायां च तथेङ्गले विशेषतः ।
आफ्रिकास्थितदेशेषु चाङ्गलसाम्राज्यवर्तिषु ॥ २८ ॥

तिलकेन चिरोलाय दत्तमाह्वानमद्भुतम् ।
स्पष्टं चाग्द्वन्द्वयुद्धाय त्रिटिशन्यायमन्दिरे ॥ २९ ॥

न्यायेशः पंचसंयुक्तो मध्यस्थ इव राजते ।
फीडाक्षेत्रे युध्यमानपक्षयोर्वादिनिर्णये ॥ ३० ॥

तेषां मनसि निर्मातुं तिलकप्रतिकूलताम् ।
हिन्दप्रशासकैर्यत्नः कृतो बुद्धिपुरःसरम् ॥ ३१ ॥

न्यायालयस्थापमानदोषार्होऽयं दुरुच्यमः ।
दण्डनीया भवेद् व्यक्तिः शासने दण्डवारिणा ॥ ३२ ॥

मनः कलुषितं कर्तुं न्यायेशस्य यतत यः ।
न स शिष्टसमाजे ह स्थातुं योग्यो नराधमः ॥ ३३ ॥

त्यागबुद्धिनिवृत्तस्य मदान्धस्याधिकारिणः ।
उपप्लवाय लोकानां चेष्टास्ताः स्वरैरगामिनः ॥ ३४ ॥

आनीतं वै शासनेन स्वातन्त्र्यापायकारकम् ।
लोकैश्च निन्दितं सर्वैरौलेटस्य विधेयकम् ॥ ३५ ॥

खापडैमालवीयाभ्यां तथा तस्य सभाजनैः ।
 प्रतिगामिस्वरूपस्य मीमांसा मार्मिकी कृता ॥ ३६ ॥
 सूचितं भाषणे सर्वैर्युक्तं तत् प्रेषणं भवेत् ।
 लोकेभ्यः समर्थं दातुं दर्शनार्थं मतस्य वै ॥ ३७ ॥
 मण्डले बहुसंख्यत्वं शासनस्यानुवर्तिनाम् ।
 प्रशासनस्य तद्धेतोः सदस्यैः सूचनोज्झिता ॥ ३८ ॥
 प्रवराण्यसमित्या च कृता चर्चा निरर्थका ।
 संमतिस्तु सदोपस्य प्राप्ता बहुमभासदाम् ॥ ३९ ॥
 जनस्यातन्व्यसंकोचमसह्यं कारणं विना ।
 यादे व्यपतां शासनेन वृत्तिं लोकपराङ्मुखीम् ॥ ४० ॥
 विलोक्याचिन्तयद् गान्धिमहात्मा समयोऽधुना ।
 प्राप्तश्चोपक्रमं कर्तुं प्रतीकारस्य पद्धतेः ॥ ४१ ॥
 सयुक्तिवाह्निपेधस्य प्रयोगो निष्फलोऽभवत् ।
 सत्याग्रहेण जेतव्यः शासनस्य दुराग्रहः ॥ ४२ ॥
 विषेयकस्य कृष्णस्य न न्याय्यं प्रतिपालनम् ।
 प्रकटोद्बुद्धयन्तं तस्य न्याय्यं धीरमृतोचितम् ॥ ४३ ॥
 लोकाः सत्याग्रहं कर्तुं सहस्राणि सदस्यशः ।
 अनुगन्तुं महात्मानमुत्तस्थुः सर्वभारते ॥ ४४ ॥
 अङ्गचङ्गमहाराष्ट्रमुन्यईगुर्जरादिषु ।
 युयकाः प्रायशः सञ्जा देशभक्ता युयुत्सवः ॥ ४५ ॥
 उद्विगतास्तीव्ररूपेण पञ्जायमान्तवासिनः ।
 युञ्जन्व्यव्ययस्थायास्तत्र कृत उपक्रमः ॥ ४६ ॥
 किञ्चिद्सत्यपालादिनेतारस्यधिश्चरिभिः ।
 नीताद्य यत्रकुत्रापि प्रभुष्वो लोकमागरः ॥ ४७ ॥
 ति. १७

गोलिकाछिन्नगात्रेभ्यो दुःखितेभ्यो दिनात्यये ।

नैव दत्तं जलं कैश्चित् पिपासाशमनाय वै ॥ ६० ॥

उपचारस्य का घातां सलिलं यत्र दुर्लभम् ।

पिपासूनामार्द्रतायै शुष्कौष्ठान्तरुपहायताम् ॥ ६१ ॥

गतप्राणाः पञ्चशतं दुःशासनमते तदा ।

छिन्नगात्राः सहस्रं च गोलिकाहतदेहिनः ॥ ६२ ॥

संख्यां ज्ञातुं न यत्नोऽपि डायरेण कृतस्तदा ।

मृतानां वाहतानां वा बद्धिनालोत्थगोलकैः ॥ ६३ ॥

महन्नादधिकप्राया मृत्युसंख्यैव फेवला ।

विद्वानां गणनाशक्या कस्यचित् साक्षिणो मते ॥ ६४ ॥

गुर्जरादिप्रदेशेषु कृते हिंसावलम्बनम् ।

स्वप्रतिज्ञामनाहत्य सत्याग्रहयुक्तरुभिः ॥ ६५ ॥

समुत्पन्ना समस्यैका विचाराय महात्मनः ।

तत्तच्युतेः सैनिकानां किं वै कार्यमतःपरम् ॥ ६६ ॥

विचिन्त्य तदशेषेण गान्धिना निर्णयः कृतः ।

कुरु मत्याग्रहस्यान्तो लोकान् किल समादिशत् ॥ ६७ ॥

आन्दोलने तदारम्भे गान्धिनायदुसंपुतः ।

शासनाक्षिप्तलेखानां मुम्बय्यां विक्रयेण च ॥ ६८ ॥

तिलकप्रनुज्ञया पुण्यग्रामे खादिलृकरादयः ।

अन्यकुपेन् महात्मानं कृत्वा पत्रस्य विक्रयम् ॥ ६९ ॥

हत्याकण्डमयान्यायनिर्णयाय नियोजिता ।

नार्पमौमप्रतीकेन समितिः स्वस्यसंख्यका ॥ ७० ॥

हंटराण्यस्तद्व्यपक्षो लाडोपाधिविभूषितः ।

आर्माद् यो वै स्रष्टन्ने न्यायाधीनपरस्थितः ॥ ७१ ॥

महात्मनश्चोदनेन सहकार्यस्य निश्चयः ।

कृतः संशोधने तस्मिन् दासप्रमुखनेतृभिः ॥ ७२ ॥

दृष्टोऽल्पानुभवेनैव दोषस्तत्कार्यपद्धतौ ।

जातः सुनिर्णयस्तेषां संपर्को न हितावहः ॥ ७३ ॥

अन्यैव समितिः कार्या कर्तुं सत्यगद्वेषणम् ।

हत्याकाण्डस्य घोरस्य विनिश्चेतुं च दोषिताम् ॥ ७४ ॥

विशेषतो विधानस्य हंटरस्य प्रकाशनात् ।

दर्शनाच्च मतैक्येन दोषमुक्तोऽस्ति डायरः ॥ ७५ ॥

अहन् प्राणघ्नशस्त्रेण जनाभू शान्तान् सभास्थितान् ।

अदत्त्वा समयं तेषां यहिर्गन्तुं यथोचितम् ॥ ७६ ॥

कृतिरेषा डायरस्य गहणीयास्ति केवला ।

न शिष्टस्य समाजस्य संमता सा भवेदिति ॥ ७७ ॥

अस्तु ग्राह्यं तद्विधानं सामान्यजनघर्षणे ।

दोषित्वस्य तु सिद्ध्यर्थं कर्तृहेतुप्रधानता ॥ ७८ ॥

अयोग्यं कर्म तत् कर्तुं को हेतुस्तस्य वर्तते ।

कथितं निर्भयं तेन कर्तव्यपरिपालनम् ॥ ७९ ॥

किं कर्म किमकर्मति कथयोऽप्यत्र मोहिताः ।

निर्णयो डायरस्यापि बुद्धिमोहादजायत ॥ ८० ॥

न दौरात्म्यं दृश्यतेऽत्रावश्यं दोषस्य सिद्धये ।

सुसिद्धं तन्मते दोषराहित्यं डायरस्य वै ॥ ८१ ॥

ओड्डयायरः शासनेशः पंजावस्य बभूव ह ।

स निर्दोषः सर्वथेति हंटरेण प्रदर्शितः ॥ ८२ ॥

कुतर्कप्रचुरं सर्वं तेषां तत् प्रतिपादनम् ।

तर्कोऽप्रतिष्ठितस्तत्र प्रमाणम्याप्रमाणात् ॥ ८३ ॥

यदि स्याद् वै प्रमादोऽत्र स्वकर्तव्यस्य निर्णये ।

हेतुरान्तरिकः शुद्धः कर्तव्यपरिपालनम् ॥ ८४ ॥

नित्येति सार्विकी बुद्धिराङ्गलानां न्यायवर्तिनी ।

प्रतिमा याचला गान्धेः मनोभूम्यां महात्मनः ॥ ८५ ॥

समित्याः सा गता भङ्गं निर्णयस्यावलोकनात् ।

दृष्टं तत्र तमोयुद्धिप्राधान्यं स्वार्थलम्पटम् ॥ ८६ ॥

सर्वं गुणं ह्यतिक्रम्य रजःसंघर्षणाद् महान् ।

तमोभावः प्रादुरासीद् मानवः श्वापदोऽभवत् ॥ ८७ ॥

विज्ञान्तं तच्छासनस्य भारतोद्धारकर्मणि ।

न चान्यो विद्यते पन्था इति तस्य मतिः स्थिता ॥ ८८ ॥

हन्त्याकाण्डे प्रचण्डे प्रकटितविषमव्याघ्रहिस्रप्रवृत्तेः

साम्राज्यस्याभिमानाद्भित्तमनुजतिस्कारभूयिष्ठयुद्धेः ।

विज्ञाता गान्धिनेति प्रखरकुलमतिः साङ्गल्लोकस्य गूढा

दुःखाध्मेर्मन्थनान्ते समभवद्मृतं भारतोद्धारकं तत् ॥ ८९ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकपशोऽर्णवे जालियनवालोद्यानहत्याकाण्डनामा

चतुःषष्टितमस्तरङ्गः ।

पञ्चपाष्टितमस्तरङ्गः

आदिलष्टितलकः प्रेम्णा सहमित्रो गृहागतः ।
गृहद्वारे गतग्रन्थे चाष्टिस्टेनेति घणितम् ॥ १ ॥

किन्नाम तद्गृहस्यासीत् कथं प्राप्यं स्थलं प्रति ।
लंदने महति प्राप्ता चात्रिका अतिविस्तृते ॥ २ ॥

हौलेप्लेसेति तन्नाम मैदाब्हेलाभिधानके ।
दशाङ्केन विनिर्दिष्टं स्थलमालयगजिपु ॥ ३ ॥

आस्तां वै स्वामिनौ तस्य मैकनाल्टीसंज्ञदम्पती ।
संपादितं निवासाय तिलकस्य यथाविधि ॥ ४ ॥

प्रदेयं मासिकं शुल्कं निवासार्थं विनिश्चितम् ।
सीतारामस्य मित्रस्य मांचेस्टरनिवासिनः ॥ ५ ॥

माध्यस्थ्येन विनायासमवाप्नोत् संमतिं तयोः ।
प्रेषितो लोकमान्येन चाष्टिस्टो विधिवद्द्वरः ॥ ६ ॥

बभूव लंदनस्थेषु भारतीयेषु तत् स्थलम् ।
दशमास्तडौर्निगमार्गनाम्नैव विधुतम् ॥ ७ ॥

मैकनाल्टी भारतीयमशफनोत् पक्तुमोदनम् ।
तथैव शाकपेयाद्यं करीनामेति विधुतम् ॥ ८ ॥

पोलिका यद्यपिष्टस्य घृताऋताः शाकपल्लवाः ।
मधुमेहनिरोधार्थं नित्यं तिलकभोजनम् ॥ ९ ॥

तन्मित्रपटिवारेण भोजनं प्रथमे दिने ।
सेवितं नित्यभोज्यानां लंदने नूतने गृहे ॥ १० ॥

ताम्हन्करकृते ग्रन्थे कथैका पठिता मया ।
सरहस्या मैकनाल्टीपाकनैपुण्यदर्शिनी ॥ ११ ॥

दशमासमितं कालं तिलकस्तद्गृहेऽवसत् ।
भारतप्रियखाद्यानां पाके सा निपुणाभवत् ॥ १२ ॥

तत्स्थानात् निर्गते वाले चालितं भोजनालयम् ।
लेभिरे भोजनं तत्र ग्राहका हिन्दूभीप्सितम् ॥ १३ ॥

पट्टिकायां गृहस्थासीत् कृतो गौरवपूर्वकम् ।
वालस्य तत्र निर्देशस्तत्संचालिकया तया ॥ १४ ॥

भारतातोपनिर्मातुस्तिलकस्याशिषः शुभाः ।
आवाभ्यां सर्वथा प्राप्ता इत्याशयनिर्दर्शकः ॥ १५ ॥

आङ्ग्लभाषामयैः शब्दैर्लिखितः पट्टिकोपरि ।
ग्राहकाणां प्रविष्टानां यस्याः प्रथमदर्शनम् ॥ १६ ॥

एकदा तिलकद्वेषा चिरोलः प्राविशाद् गृहम् ।
सेवितानि च भोज्यानि यथेच्छं तेन तत्स्थले ॥ १७ ॥

तां नामपट्टिकां हृष्ट्वा चोत्थितो निर्गमोत्सुकः ।
रक्तवस्त्रेण नन्दीय चिगोलस्तीव्रमन्युमान् ॥ १८ ॥

संचालिकां समाहूय प्राहेयं नामपट्टिका ।
मिथ्यार्थयोधिकायोग्या क्षिप्रं धै क्षिण्यतां वहिः ॥ १९ ॥

स्वदीयपुस्तकाधारं लिखितं तत्र वर्णनम् ।
इच्छापूर्तिं न शक्नोमि कर्तुमित्याह सोत्तरे ॥ २० ॥

डॉक्टरात् पारितोषं ज्ञाता कथा लंघनयासिनः ।
इति ताम्हनूकरेणोक्तं ग्रन्थे स्वरचिने किल ॥ २१ ॥

पारिखो नागपूरस्थः प्रस्थितो योअराहवे ।
शग्नाघातज्ञेशितानां शुभ्यां कर्तुमुत्सुकः ॥ २२ ॥

आश्रित्वासमरस्यान्त आङ्ग्लदेशं जगाम सः ।
कौशलेनाजितं तेन यशः प्रेमधनं यद्गु ॥ २३ ॥

व्यवसायसुनीत्या च सौहार्देनाङ्गलभाषिषु ।
युवकानां भारतस्य योऽभवत् मार्गदर्शकः ॥ २४ ॥

आङ्गलदेशे स्ववन्धूनां स सुहृद् हिन्दवासिनाम् ।
तिलकस्य महान् भक्तः सुपुत्रो भारतस्य वै ॥ २५ ॥

मुंजेटेंगडिगोपालबुदटयः सुहृदुत्तमाः ।
आसन् फणिपुरे तस्य स्वातन्त्र्योपासकस्य च ॥ २६ ॥

पूगीफलस्य खण्डानां चर्षणं रोचकं महत् ।
विदितं लोकमान्यस्य सर्वभारतवासिनाम् ॥ २७ ॥

द्विदण्डा तीव्रधारा च कर्तनी खण्डकारिणी ।
या पूगीफलखण्डानां चर्षकस्योपयोगिनी ॥ २८ ॥

उल्लेखिता विनोदेन बालस्य सहचारिणी ।
इति वैद्याभिधानेन शब्दश्लेषामिलापिणा ॥ २९ ॥

यथाकालं कृतं तेन पूगीफलनिषेवणम् ।
विदेशेऽपि हि निम्नोक्तात् पत्रात् तस्यानुमीयते ॥ ३० ॥

लिखितमिति च पत्रे भागिनेयाय तेन
ह्युचितसमयलघ्वोत्कृष्टपूगीफलानाम् ।
अनयनियतपत्राच्छादिता पेट्टिपैका
विविधहितकरैः सद्घस्तुभिः साकमद्य ॥ ३१ ॥

केसरीपत्रलेखानां निमग्नोऽपि निवेदने ।
पुरःस्थिताय कस्मैचिद् हस्ताभ्यां फलकर्तनम् ॥ ३२ ॥

चकार कर्तनीं धृत्वा दीर्घं कार्यालये चरन् ।
न प्रमादोऽभवत् तस्य कर्तने या निवेदने ॥ ३३ ॥

विलोक्य द्रव्यवधानित्यमाध्यर्थचकिता जनाः ।
एदाभ्यासेन सिष्यन्ति गिर्यो योगिनां ग्यत्तु ॥ ३४ ॥

तिलकस्य चहापानं प्रातःसायं दिने दिने ।

नियतं भोजनं तस्य द्विवारं फलसंयुतम् ॥ ३५ ॥

तृपाशान्त्वर्थपानाय सोडासंमिश्रितं जलम् ।

भारतेऽपि क्रमस्तस्य पानभोजनयोस्तथा ॥ ३६ ॥

अन्यश्च व्यसनं तस्य फलाशनमहत्तरम् ।

सदाङ्गीकृतकार्याणां विविधानां च चिन्तनम् ॥ ३७ ॥

लंदने भ्रमणं तस्य युक्तकार्यार्थमेव हि ।

पुरीशोभादर्शनाय तिलको न गतः किल ॥ ३८ ॥

वृत्तस्तेन प्रवासोऽपि लंदने वसवाहने ।

नामजोशीद्वितीयेन सुलभे चाल्पशुल्कके ॥ ३९ ॥

अवरोहारोहकाले भृत्यहस्तावलम्बनम् ।

स्वल्पकालस्थितेस्तेषां स्थानकेऽद्यमेव तत् ॥ ४० ॥

अपघातास्थिभङ्गोऽन पादस्यासीच्च पङ्गुता ।

पङ्गुत्वात् तिलको गन्तुमशक्तः स्वगृहाद् यहिः ॥ ४१ ॥

तस्मिन् काले नामजोशी प्रोवाह तिलकं स्वयम् ।

तमुत्थाप्यासनात् स्वस्य तथा स्कन्धे निधाय तम् ॥ ४२ ॥

निनाय वाहनस्थानं लंदने राजवर्त्मसु ।

निष्ठया पालयामास स्वधर्मं सेवकोत्तमः ॥ ४३ ॥

गतेषु दशमासेषु लंदनस्थाः स्वबान्धवाः ।

तिलकेऽत्यनुरक्ता ये तत्समीपमुपाययुः ॥ ४४ ॥

जन्हेरी दीपचन्द्राख्यो लंदनस्थः पुरातनः ।

आङ्ग्लदेशे सुविख्यातो नवरत्नपरीक्षकः ॥ ४५ ॥

लोकमान्यं प्रार्थयत निवासाय गृहं मम ।

आगन्तव्यं लंदनस्थं तालयोदमार्गसंस्थितम् ॥ ४६ ॥

स्वीकृता लोकमान्येन सा स्थानान्तरसूचना ।
कृता या ह्यतिनघ्रेण सादरं देशबन्धुना ॥ ४७ ॥

जन्हेरीसूचनायां वै प्रतीतं परिवर्तनम् ।
दशवर्षे च यज्जातं भारतीयमनोभुवि ॥ ४८ ॥

चिन्त्यश्चिन्नद्वये लोकैः तिलकः सूक्ष्मबुद्धिभिः ।
वर्णितः श्लोकयुग्मेन निस्सगेन महामतिः ॥ ४९ ॥

व्यासपीठे सभास्थाने तिष्ठन् वै लोकसंमुखः ।
निन्दितो गुर्जरैः कुडैः सुरते राष्ट्रमण्डपे ॥ ५० ॥

चित्रमन्तश्चक्षुषान्यद् दीपचन्द्रेण चन्द्रितः ।
तिलको लंदने नीतः स्वगृहं राष्ट्रनायकः ॥ ५१ ॥

दीपचन्द्रः प्रतीकोऽभूद् भारतस्यैव लंदने ।
तद्दर्शितेनादरेण व्यक्ता भारतसंमतिः ॥ ५२ ॥

पद्मसस्वाद्युभोज्यानि गुर्जराणां विशेषतः ।
उपलब्धानि मित्राणां तिलकस्य तदालये ॥ ५३ ॥

दीपचन्द्रगृहेऽपश्यन् भारतीयस्य जीवनम् ।
सर्वे वेपेषु भाषासु स्नानपानाशनादिषु ॥ ५४ ॥

तस्यातिथ्येन संतुष्टाः शिष्टास्ते भारतागताः ।
यशसे राष्ट्रकार्यस्य सोत्साहं च प्रयेतिरे ॥ ५५ ॥

श्राद्धार्थो न्यायकार्यार्थं चक्रे नित्यं परिधमम् ।
तथापि तिलकस्यापि व्यतीतः समयो बहुः ॥ ५६ ॥

अपश्यत् तिलको विद्वत्संख्या लंदनवर्तिनीः ।
चर्चिता यहवः प्रश्ना वेदसैः पण्डितैः सह ॥ ५७ ॥

दूरोदे शैत्यरक्षार्थे यतितस्य प्रयासिभिः ।
कार्पासाहृतवस्त्राणि नोपयुक्तानि यात्रिणाम् ॥ ५८ ॥

तिलकेनोत्तरीयं च त्यक्तं कटिविद्वेषितम् ।

धौतवस्त्रं धार्यते यह्योकैः सर्वत्र भारते ॥ ५९ ॥

तत्स्थले स्वीकृतं तेन सौचिकेन विनिर्मितम् ।

द्विधाभूतमधोभागे पाटलोनाभिसंज्ञितम् ॥ ६० ॥

अङ्गरक्षां परित्यज्य पुरातनजनप्रियाम् ।

अङ्गीचक्रे लम्बकोटमाजानुगलदीर्घकम् ॥ ६१ ॥

न स्वीकृता लोकमान्यैर्गलभूषणपट्टिका ।

मता शिष्टसमाजे सा सभ्यानां रुचिदर्शिनी ॥ ६२ ॥

उपानहावयोग्यौ च पुण्यग्रामे विनिर्मितौ ।

भारतेऽपि प्रयासाद्य हेयौ शीतस्थले सदा ॥ ६३ ॥

जलयाने समारेमे धारणं चाङ्गलभूटयोः ।

पादावाच्छादितुं तेन प्रदास्ते चोर्णपादुके ॥ ६४ ॥

महाराष्ट्रशिरस्त्राणं निजवैशिष्ट्यदर्शकम् ।

धृतमात्मशिरोभागे संचारे लंदने सदा ॥ ६५ ॥

गलग्रन्थिपटाभावात् तत्रस्था मेनिरे जनाः ।

केचिद् भरतखण्डस्य तिलकं धर्मपूरुषम् ॥ ६६ ॥

धर्मोपदेशकस्तत्र नोपयुङ्क्ते च पट्टिकाम्

यालेऽभूत् तन्मतिस्तेषां सादृश्याद् वैपयोस्तयोः ॥ ६७ ॥

अज्ञानादपि यत् प्रोक्तं तिलको धर्मपूरुषः ।

लोकैरित्याङ्गलभूमिस्थैः सत्यमेवावदञ्ज जनाः ॥ ६८ ॥

व्याख्यातो धर्म एवास्ति व्यासेनामितपुद्धिना ।

मानवानां धारणस्य दिव्यं कर्म महत्तमम् ॥ ६९ ॥

अन्यैरपि कृता व्याख्या मोक्षशास्त्रप्रवक्तृभिः ।

सुलभं सर्ववर्णानां चतुर्धर्गस्य साधनम् ॥ ७० ॥

मानवानां हितं श्रेष्ठमैहिकं पारलौकिकम् ।

लभ्यते येन तज् ज्ञेयं सत्यधर्मस्य लक्षणम् ॥ ७१ ॥

असौ धर्मेण संयुक्तस्तिलको भारते महान् ।

धर्मस्य विग्रहः साक्षात् कर्मयोगीति पूज्यते ॥ ७२ ॥

जीवित्वस्य कृतं स्वदेशमहिमाख्यातिप्रसारो व्रतं

दत्त्वा येन सुखाहुतीरनुदिनं यज्ञेश्वरश्चाचितः ।

उद्धर्तुं मनुजांस्तमोगतधियो गीतामृतं यो ददौ

प्राप्तोऽयं तिलकः कलौ भरतभूडाराय धर्मः स्वयम् ॥ ७३ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलक्यशोऽर्णवे धर्मपूर्यदर्शननामा षष्ठपठितमस्तरङ्गः ।

पदपाठितमस्तरङ्गः

- संकल्पितस्य वैफल्यमनुभूतं महात्मना ।
केपुचिद् वै प्रसङ्गोपु तिलकेन निजायुषि ॥ १ ॥
- मराठाकेसरीवृत्तपत्रयोः क्लेशवर्णनम् ।
कृतं सत्यं च साधारं करवीरस्य भूपतेः ॥ २ ॥
- वर्षे इत्यस्य रोपस्य जातं तत्कारणं महत् ।
कारावासः फलं तस्य न्यायाधीशस्य निर्णयात् ॥ ३ ॥
- दीर्घकालविचारान्ते दिशा बालेन निश्चिता ।
उद्धाराय स्वदेशस्य कर्तव्यस्य निजायुषः ॥ ४ ॥
- विनिर्मातुं देशभक्तांस्तरुणानां सुशिक्षणम् ।
अवश्यमिति संकल्पः कृतः संस्थाविनिर्मितेः ॥ ५ ॥
- तत्राध्यापनकार्यस्य प्रतिज्ञापूर्वकं व्रतम् ।
स्वीकृतानुष्ठितं तेन दशसंवत्सराधिकम् ॥ ६ ॥
- अभवत् तद्व्रतस्यापि त्यागोऽवश्यस्तदा क्लिप्त ।
मनसा चिन्तितं कार्यं दैवेनान्यच्च च चिन्तितम् ॥ ७ ॥
- इति मत्वा च वैफल्ये निजप्रज्ञा कृता स्थिरा ।
बालेन यत्नशीलेन तरुणेन युयुत्सुना ॥ ८ ॥
- मृतमित्राय दत्तस्य शब्दस्य परिपालने ।
यातना अनुभूता यास्ताः सर्वा वर्णनातिगाः ॥ ९ ॥
- हरिश्चन्द्रेण याः सोढा विभ्यामित्रहृताः पुरा ।
तत्सत्त्वस्य परीक्षायै ताभिस्तुल्या अमंशयम् ॥ १० ॥
- वैफल्यानुभवाद् दीर्घमन्ते सफलतामगात् ।
लोकमान्यः सत्यनिष्ठः कृपवानुग्रहात् प्रभोः ॥ ११ ॥

संघर्षस्तिलकस्यासीच् चिरोलेनापघादिना ।
 न्यायालये लंदनस्थे द्वन्द्वयुद्धमियाद्भुतम् ॥ १२ ॥
 धर्मयुद्धप्रथा तत्र त्रिलण्डीन्यायसंमता ।
 उद्घृष्टिता न्यायदानकर्तुभिः पक्षपातिभिः ॥ १३ ॥
 संक्षेपेण तरङ्गेऽस्मिस्तत्संघर्षनिवेदनम् ।
 करोमि तत् सावधानं सर्वे शृण्वन्तु पाठकाः ॥ १४ ॥
 कारावसास्यावसाने तिलकः पूजितो जनैः ।
 न लाञ्छितं यशस्तस्य निर्णयाद् यातिजल्पनात् ॥ १५ ॥
 न्यायमूर्तेडांचरस्य मेनिरे भारते जनाः ।
 नेतृभिस्तिलकः सर्वैरादृतः पूज्यबुद्धिभिः ॥ १६ ॥
 लोकानामेकनेतेति युद्धकालेऽतिभीषणे ।
 उद्घोषितं च देहल्यां सभ्यशिष्टैश्च गान्धिना ॥ १७ ॥
 दत्ता च सर्वराष्ट्रेण तत्रेतृत्वाय संमतिः ।
 समर्प्याध्यक्षतां तस्मै सभाया अधिवेशने ॥ १८ ॥
 स्वराज्यान्दोलनस्यापि जातमेवाभिवर्धनम् ।
 विपरीतमभूत् सर्वं युद्धे जागतिके सति ॥ १९ ॥
 वृद्धिस्तस्य प्रतिष्ठाया भारते ब्रिटने तथा ।
 साम्राज्यस्य प्रतिष्ठायै सर्वथापायकारिणी ॥ २० ॥
 स्वविचारप्रचाराय कृतः साम्राज्यवादिभिः ।
 यत्नो महान् भारते च यूरोपामेरिकादिषु ॥ २१ ॥
 चिरोलं पुरतः कृत्वा शिखण्डिनमिवार्जुनः ।
 साम्राज्यवादिनश्चक्रुः प्रहरांस्तिलकोपरि ॥ २२ ॥
 पञ्जरे दृढबद्धस्य सिंहस्येवातिपीडनम् ।
 जानद्विस्तस्य दौर्धैल्यं कृतं तैर्दुष्टबुद्धिभिः ॥ २३ ॥

कारावासस्यावसाने पुनर्वालो न यास्यति ।

स्वभूमिं प्रत्यशक्तः सन् काराक्लेशातिजर्जरः ॥ २४ ॥

यातोऽपि गतसामर्थ्यो दुर्बलश्च हतप्रभः ।

इतीप्सितं च दुष्टानां जातमेव तु निष्फलम् ॥ २५ ॥

तिलकः कृशकायोऽपि चात्मशक्तिसमन्वितः ।

पङ्कदान्ते जन्मभूमिं स्वप्राप्तान्ते यथा रविः ॥ २६ ॥

प्राप्तः स्वप्रभया युक्तो भक्तानामधिकप्रियः ।

जाता तद्दर्शनादेव नवचैतन्यनिर्मितिः ॥ २७ ॥

घङ्गभङ्गान्दोलनेन जातं शिथिलबन्धनम् ।

स्ववेश्मेति महाचिन्ता श्वेतसाम्राज्यवादिनाम् ॥ २८ ॥

तत्सधैर्याय कृता यत्ना यद्द्वयो भ्रष्टनीतिभिः ।

उपयोगाश्चिरोलस्य कृतो बुद्धिपुरःसरम् ॥ २९ ॥

तिलकेन पङ्कदेषु मंडालेबन्धनालये ।

देशप्रगत्युपायस्य मननं स्तंभं कृतम् ॥ ३० ॥

आङ्ग्लेतरेषां राष्ट्र्याणां सहकार्यस्य योजना ।

इंग्लं दे राजकीयस्य पक्षस्याप्यनुकूलता ॥ ३१ ॥

समर्थस्य स्वराज्यस्य भारतस्य समुद्यमे ।

मार्गद्वयस्य सिद्ध्यर्थं कृतं तेन विमर्शनम् ॥ ३२ ॥

यन्धागाराद् विमुक्तं संदृष्टं सुक्ष्मदर्शिना ।

साम्राज्यवादिनां जालं सर्वभूगोलविस्तृतम् ॥ ३३ ॥

लङ्कपत्रायादिमिश्रेभ्यो विज्ञातं तेन यत् तदा ।

मतस्तस्य निराकर्तुं यत्नश्चावश्यको महान् ॥ ३४ ॥

म्यायालये दर्शितं यत् प्रज्ञानामुत्तरेष्वपि ।

मूलं मम मनेनास्मीत् निगोत्राप्यानकस्य तन् ॥ ३५ ॥

प्रोक्तं संक्षेपतः पूर्वं तिलकेनैकसूचना ।

दत्ता सालिसिटर्द्वारा चिरोलायापयादिने ॥ ३६ ॥

संकल्पितस्य मार्गस्य तस्यां दिग्दर्शनं कृतम् ।

तदुत्तरस्य कालस्य समयस्तत्र दर्शितः ॥ ३७ ॥

काले तत्र विनिर्दिष्टे चिरोलो भोत्तरं ददौ ।

न्यायालये संप्रविष्टं प्रार्थनापत्रकं ततः ॥ ३८ ॥

चिरोलेन कृतं ग्रन्थे प्राधान्येन समर्थनम् ।

प्रवर्तितस्य धोरस्य दमनस्यैव शासकैः ॥ ३९ ॥

महाराष्ट्रान्दोलनस्य कृतं विकृतघर्षणम् ।

अनिष्टं यदभूत् तत्र तद् वै यालप्रचोदनात् ॥ ४० ॥

निष्कर्षस्तस्य लेखानां तद्ग्रन्थे लिखितस्य च ।

स एव मूलं हत्याया राष्ट्रद्रोहिशिरोमणिः ॥ ४१ ॥

लेखानां रचनाकाले ग्रन्थस्यापि विनिर्मिता ।

तस्मै दत्तं शासनेन साहाय्यं सर्वतोऽधिकम् ॥ ४२ ॥

न्यायालये पत्रिकायामसत्यान्युद्धृतानि च ।

त्रयोविंशतिवाक्यानि वाद्यकीर्तिकराणि वै ॥ ४३ ॥

पङ्क्तयश्च विभक्तानि पत्रिकायामनुक्रमान् ।

श्रोतॄणां सुखयोधाय तन्नामानि ददाम्यहम् ॥ ४४ ॥

गोरक्षणप्रचारस्य गोशालास्थापनस्य च ।

निमित्तेन मुसल्मानदेषवृक्षस्य घर्षणम् ॥ ४५ ॥

आङ्गलानां पारिपत्याय तरुणानां च शिक्षणम् ।

ध्यायाममन्दिरादीनां प्रचारो दुष्टहेतुकः ॥ ४६ ॥

संचयायातिद्रव्यस्य निधयस्तेन निर्मिताः ।

संबर्धिना वादिना ते लोभमोहभयादिभिः ॥ ४७ ॥

दत्तकस्य निमित्तेन तार्ङ्गितिलकयोरभूत् ।

घादो न्यायालये दीर्घमादौ बालापकारकः ॥ ४८ ॥

तिलकस्य कृतिः सत्यं निर्दोषेति विनिर्णयः ।

दत्तः प्रिवीमण्डलस्थैः प्रश्रेष्ठैर्न्यायमूर्तिभिः ॥ ४९ ॥

निजग्रन्थे चिरोलेन घादिनः शीलदूषणम् ।

घाक्यं समुद्धृतं यत् तु त्यक्तं तद् न्यायमूर्तिभिः ॥ ५० ॥

निर्मूलं च निराधारमग्राहं न्यायनिर्णये ।

तेषां विनिर्णये स्पष्टं व्यक्तमेतादृशं मतम् ॥ ५१ ॥

चाफेकरेण विप्रेण रँडायस्टेवधः कृतः ।

कारणं प्रेरणा तस्य जाता तिलकलेखनात् ॥ ५२ ॥

कृता हिंसा अक्सनस्य नासिके नासिदयमन्दिरे ।

यूना क्षुब्धेन केनापि तस्य सर्वस्य कारणम् ॥ ५३ ॥

बाल एव चिरोलेन साग्रहं प्रतिपादितम् ।

घात्वापि तद्बन्दिवासं मण्डालेचन्धनालये ॥ ५४ ॥

अप्रमाणं तर्कशून्यं निर्मूलं प्रतिवादिना ।

द्वेषबुद्ध्या प्रेरितेन संप्रोक्तं घाक्यमुद्धृतम् ॥ ५५ ॥

घादस्वरूपविज्ञाने घादप्रश्नसमीक्षणम् ।

युक्तं तस्माद् विस्तरोऽयं विधानानां मया कृतः ॥ ५६ ॥

पालरायर्टयोः पत्रव्यवहारप्रकाशनात् ।

लोकानां भारते ज्ञातमितरास्वपि भूमिषु ॥ ५७ ॥

संघर्षेऽस्मिन् सार्वभौमभारतीयाधिकारिणः ।

चिरोलस्य यशःप्राप्त्यै येतिरे शासनाभया ॥ ५८ ॥

साक्षिलोकपरीक्षायै भारतेऽत्र द्विवक्षयोः ।

स्योक्त्यै च तदानींतलिलितानां यथाविधि ॥ ५९ ॥

- ...न्यायमूर्तिलेखनस्थो न्ययुद्धनैकाधिकारिणम् ।
 बुद्धिमन्तं भारतस्य खंडेलावालसंज्ञकम् ॥ ६० ॥
 कमीशनेति नाम्ना सा बोधिता कार्यपद्धतिः ।
 विधिज्ञपरिभाषायां न्यायकार्योपयोगिनी ॥ ६१ ॥
 सप्तमे चाष्टमे मासे चक्रे साक्षिपरीक्षणम् ।
 पक्षयोर्वादकार्यस्य खंडेलवालमहाशयः ॥ ६२ ॥
 आसन्नष्टादशैकस्य त्रिचत्वारिंशदेव च ।
 अन्यस्य साक्षिसंख्ये वै वादिनः प्रतिवादिनः ॥ ६३ ॥
 चतुःशताधिका संख्या लेखानां प्रतिवादिनः ।
 तिलकेनाङ्किता लेखाः संख्याताश्च शताधिकम् ॥ ६४ ॥
 चिरोलेन प्रश्नमाला प्रेषिता तिलकं प्रति ।
 दत्तं तेनाविलम्बेन प्रश्नानामुचितोत्तरम् ॥ ६५ ॥
 प्रश्नान् कतिपयानत्र चोत्तराण्युद्धराम्यहम् ।
 मुद्दितेभ्यो नृसिंहेन रचिते चरितोत्तमे ॥ ६६ ॥
 आयस्टर्डैम्बर्जेनसनानां हिंसा तिलकलेखनात् ।
 प्रेरणादन्यहेतोर्वा कृतात्याचारवृत्तिभिः ॥ ६७ ॥
 न्यायाधीशस्य युद्धौ च पंचानां शुद्धमानसे ।
 उत्पादनं कुशङ्कानां चिरोलस्यास्त्यभीप्सितम् ॥ ६८ ॥
 शिवाज्याख्यकृत्रे जाता कदा भयदुपस्थितिः ।
 करवीरस्यसंस्थायाः सभासंमेलनादिषु ॥ ६९ ॥
 नोपस्थितो कदाप्येव तत्संस्थायाः सभास्यहम् ।
 पाध्येप्रसादेनामानौ करवीरनिवासिनौ ॥ ७० ॥
 दोषिणाविति मेजूनमासयोर्दण्डितौ च तौ ।
 एकत्रिंशे चिप्रितो वै ताभ्यां सह भयानपि ॥ ७१ ॥

उभौ तौ न विजानामि दण्डितौ वा न दण्डितौ ।
समूहेऽपि च लोकानां बहुशश्चित्रितोऽस्म्यहम् ॥ ७२ ॥

आख्यातुं तेषु लोकेषु तदस्तित्वं न शक्यते ।
दर्शितं नैव केनापि छायाचित्रं च तादृशम् ॥ ७३ ॥

विज्ञापूरकरो दोषी दण्डितो न्यायमूर्तिना ।
वर्षे प्रश्नविनिर्दिष्टे विशातं वा त्वया न वा ।
नन्वसौ भवतो मित्रं चित्रे च युवयोः स्थितिः ॥ ७४ ॥

पुरुषोऽसौ परिचितो मम स्नेही पुरातनः ।
तस्माच्च चित्रे च निर्दिष्टे संभाव्या स्थितिरावयोः ॥ ७५ ॥

दर्शिते तादृशे चित्रे कथयिष्यामि निश्चितम् ।
वृत्तान्तस्तद्वण्डनस्य धृतो मुक्तेरनन्तरम् ॥ ७६ ॥

जानासि किं मोडकं त्वं न्यायाधीशेन दण्डितम् ।
मुम्बान्यायालये पूर्वं पश्चात् कोल्हापुरे पुनः ।
उभाघप्येकचित्रे च दृश्येते चित्रितौ न किम् ॥ ७७ ॥

जानाम्यहं मोडकं तं मुम्बापुर्यां निवासिनम् ।
न स्मराम्येकचित्रस्थां तेन साकं स्थितिं मम ॥ ७८ ॥

न्यायालये दण्डनस्य वृत्तं तस्य धृतं मया ।
षण्द्विवासाद् विमुक्तेन संग्रहतेन गृहं निजम् ॥ ७९ ॥

मित्रमेळासमाजस्य भटसायर्करादयः ।
प्रश्ननिर्दिष्टवर्षे किं नाशिकस्य सभासदः ॥ ८० ॥

दण्डितास्तरणाः किं ते न्यायेशेन नतः परम् ।
दत्तानि किं तत्समाजे व्याख्यानानि च कानिचित् ।
भवता नाशिकं गत्वा कारणेनैव केनचित् ॥ ८१ ॥

श्रीगणेशसमारोहे गतोऽहं नाशिकं प्रति ।

व्याख्यानानि च दत्तानि तन्निमित्तसभासु वै ॥ ८२ ॥

यासु हिन्दुमुसल्मानदिश्चना अप्युपस्थिताः ।

सर्वेषां हातिपक्षाणामायाताश्च स्त्रियो नराः ॥ ८३ ॥

समाहूतः स्वागताय मित्रमेळाजनैरहम् ।

स्थीकर्तुं च तदातिथ्यं पत्रपुष्पफलादिकम् ।

न व्याख्यातं मया दत्तं मित्रमेळास्थले किल ॥ ८४ ॥

न्यायालये न कस्यापि दण्डनं तत्सभासदः ।

जातं पूर्वं ममातिथ्यस्वीकृतेर्मण्डलस्थले ॥ ८५ ॥

कदा प्राप्तं सदस्यत्वं सावर्करभटादिभिः ।

न जानेऽहं श्रुतं वृत्तं दण्डनस्याप्यनन्तरम् ।

कारागाराद् विमुक्तेन मयायातेन वै गृहम् ॥ ८६ ॥

संभाषणे पथस्तेपामनौचित्यं प्रदर्शितम् ।

सन्मार्गस्योपदेशश्च कृतो वैधमतानुगः ॥ ८७ ॥

स्वदेशसेवा कर्तव्या तेन मार्गेण नान्यथा ।

न मे तैः सह संयन्धस्तत आसीत् कदाचन ॥ ८८ ॥

प्रश्नोत्तरविमर्शेन पाठकानां भवेदिति ।

आशासेऽहं चितोलस्यान्तरङ्गस्य निदर्शनम् ॥ ८९ ॥

पञ्चप्राणाहुतीर्दत्त्वा सर्वाभस्य समर्पणम् ।

कुर्वन्ति प्राण्णानि नित्यं जगत्स्थिवदात्मने ॥ ९० ॥

स्वालीपुलाकन्यायेन पुलाकेन परीक्षणम् ।

भवेदिति सुविज्ञातं तदन्तःस्थीदनस्य च ॥ ९१ ॥

तेन न्यायेन ग्रन्थेऽस्मिन् पञ्चप्रश्नोत्तरोद्भूतिः ।

पर्याप्ता सा समग्रस्य कुटिलत्वम्य दर्शने ॥ ९२ ॥

परीक्षिता एकपष्टिः साक्षिणः पक्षयोर्द्वयोः ।
 कमीशनस्याधिकारे नियुक्तेनाधिकारिणा ॥ ९३ ॥
 आरेभेऽन्वेपणं जूलैमासस्यैकादशे दिने ।
 एकोनत्रिंशत्तिदिने निनायान्तं स चाष्टमे ॥ ९४ ॥
 करवीरस्य राज्यस्य साक्षिणः समुपस्थिताः ।
 चिरोलमतपुष्ट्यर्थं तिलकस्य विरोधिनः ॥ ९५ ॥
 डोंगरेजाधवौ तेषु संस्थानेऽतिप्रतिष्ठितौ ।
 राष्ट्रीयस्यान्दोलनस्य विनाशाय सहायकौ ॥ ९६ ॥
 येन केनापि मार्गेण शासनस्याधिकारिणाम् ।
 केन्द्रप्रान्तस्थमुख्यानां सर्वदोत्साहतत्परौ ॥ ९७ ॥
 स्वामिनिष्ठौ च तौ मुख्यौ संस्थानस्याधिकारिणौ ।
 चिरोलेप्सितकार्यार्थं चक्रतुः स्वनिवेदनम् ॥ ९८ ॥
 उवाच जाधवो यत् तत् स तिष्ठन् साक्षिपञ्जरे ।
 रङ्गोकेषु चाल्पसंख्येषु संक्षेपेण ददाम्यहम् ॥ ९९ ॥
 दृष्ट्वा कांश्चन लेखान् वै प्राह न्यायालये स्वयम् ।
 आज्ञापितो योवनेन मामाहूय विशेषतः ॥ १०० ॥
 कर्तव्यमाङ्गलभाषायां तेषां भाषान्तरं मया ।
 अकुर्व्यहं च लेखानामाङ्गलभाषान्तरं ततः ॥ १०१ ॥
 आदिष्टोऽहं सध्निसेन सत्वरं गम्यतामितः ।
 शिष्टं द्रष्टुं माननीयं करवीर उपस्थितम् ॥ १०२ ॥
 चिरोलेन प्रार्थितोऽहं निजसाहाय्य साग्रहम् ।
 पारं गन्तुं संकटान्घेस्तिलकक्षोमितस्य वै ॥ १०३ ॥
 ओमित्युक्त्वा स्वीकृता सा विश्वप्तिस्तत्कृता मया ।
 दत्तं तेन स्वभावस्य क्षातिनिष्ठस्य दर्शनम् ॥ १०४ ॥

अतःपरं प्रवक्ष्येऽहं डोंगरेनामसाक्षिणा ।

प्रश्नेभ्यस्तेन दत्तानामुत्तराणां समाशयम् ॥ १०५ ॥

केसरीपत्रलेखानां कृतं संकलनं मया ।

तेषामिग्लिशभाषायां कृतं रूपान्तरं तथा ॥ १०६ ॥

चिरोलस्यास्य ग्रन्थस्य कृतं वेधान्तरं मया ।

अखिलं तद् महाराष्ट्र्यां मुद्रितं च प्रकाशितम् ॥ १०७ ॥

न तदर्थं मया प्राप्ता ग्रन्थकर्तुस्तु संमतिः ।

महात्मनश्चिरोलस्य मतमाचक्ष्यकं न तत् ॥ १०८ ॥

कृतभाषान्तरग्रन्थाः संस्थानेन स्वसंग्रहे ।

क्रीता वै त्रिशतं दत्त्या रूप्याणां त्वरितं तदा ॥ १०९ ॥

संस्थानेनात्मनः फोशाद् दत्तं नः पूर्णवेतनम् ।

स्थानान्तरव्यवस्थायाः श्रुत्कं चैवानुपद्गिकम् ॥ ११० ॥

प्रवर्तितौ हि बालेन गणेशस्य शिवस्य च ।

समारोहौ महाराष्ट्रे शियाजिः सर्वपूजितः ॥ १११ ॥

महाराष्ट्रे तथान्येषु प्रदेशेष्वपि भारते ।

हिंसावृत्तिं पुरस्कृतुं चरितं तेन योजितम् ॥ ११२ ॥

मया नैव श्रुतं तस्य व्याख्यानं तु महोत्सवे ।

पठनात् तस्य लेखानां मतं तस्यानुभीयते ॥ ११३ ॥

नैव प्रत्येकशब्दस्य प्रतिशब्दोऽत्र विद्यते ।

वाक्यस्य चाशयो दत्तः संक्षेपाद् चापि विस्तरात् ॥ ११४ ॥

न विरोधः कृतस्तेन वेदोऽनस्य स्वलेखने ।

संस्थानिका महाराष्ट्रे वेदोऽन्तस्याधिकारिणः ॥ ११५ ॥

ग्रन्थेऽस्मिन् सह भीष्मेन चिरोलस्तुलितो मया ।

भीष्मो बालब्रह्मचारी सेनानी च पितामहः ॥ ११६ ॥

कस्मिन्नपि कृतस्तेन न प्रहारो निरागसि ।
युद्धादन्यत्र कालेषु ज्ञातं तद् भवता न किम् ॥ ११७ ॥

न ज्ञातं तद् मया किञ्चित् प्राह प्रश्नोत्तरे च सः ।
लोकोत्तरो महात्मेति युक्तौ शब्दौ च वर्णने ।
चिरोलस्य मया ग्रन्थे पूर्वोक्ते ह्यपि तस्य वै ॥ ११८ ॥

संवन्धो मित्रमेळाख्यसंघेन न कदाचन ।
तिलकस्येति सुस्पष्टं कथितं सर्वमाक्षिभिः ॥ ११९ ॥

गोसायीवाळवेवैद्यैः प्रतिधादिपुरस्कृतैः ।
प्रश्नोत्तरैस्तथा दत्तैः प्रतिप्रश्नोत्तरैरपि ॥ १२० ॥

असंदिग्धैः पदैरुपतं न संवन्धः कदाचन ।
मित्रमेळाख्यसंघेन तिलकस्येति निश्चितम् ॥ १२१ ॥

तिलकेनोपदिष्टाश्च मित्रमेळासभासदः ।
निर्घर्तितुं च तन्मार्गाद् गन्तुं च विधिसंमतम् ।
मार्गं तत्र प्रयातेभ्यो युवकेभ्यो मुहुर्मुहुः ॥ १२२ ॥

रायर्दसनाभिधः श्रेष्ठः सचियो न्यायकर्मणः ।
समाहृतः परीक्षार्थं विशेषन्यायकारिणा ॥ १२३ ॥

पत्रोत्तराणामेवास्ति लेखनस्य प्रथा मम ।
आशापितो लेखनाय तस्य कारणमुच्यते ॥ १२४ ॥

पद्धतिः सर्वलेखानां निर्दिष्टा लिखिताज्ञया ।
तिलकोद्दिष्टपत्रेषु योजिता सा मयाज्ञया ।
नाहं ता लिखिता आशा अत्र दर्शयितुं क्षमः ॥ १२५ ॥

पत्रेभ्यो वै चिरोलेन प्रार्थितं शासनं च यत् ।
अस्माभिर्न कृतं तस्य तिलकाय निवेदनम् ॥ १२६ ॥

कौन्सिले चार्चितः प्रश्नस्तत्संवन्धि तु लेखनम् ।
गुप्तं तत् प्रकटीकर्तुमयोग्यमिति मन्यते ॥ १२७ ॥

चिरोलसालिसिद्धराय निम्नोद्यता सूचना कृता ।
रायर्दसनेनानेतव्यः साक्ष्यसत्संगमे खलु ॥ १२८ ॥

आकृष्टं वै मनस्तस्य सूचनायै तदा किल ।
स्पष्टीकुर्यप्य तामघ प्रार्थितः प्रतिवादिना ।
स च प्रत्युत्तरे प्राह तत् करोमि यदीप्यते ॥ १२९ ॥

प्रतिपिद्धं विनिर्गोन गुप्तलेखप्रकाशनम् ।
यदाघश्यं प्रवेष्टव्यं न्यायार्थं प्रीविमण्डलम् ॥ १३० ॥

आह न्यायगृहे साक्षी शासनेन च यत्कृतम् ।
चिरोलस्योपकाराय वैयपितकसुखाप्तये ॥ १३१ ॥

अधिकारिण आदिष्टा शोधनाय च साक्षिणाम् ।
नाशिकेतरविद्रोहिपद्मन्त्रसहभागिणु ॥ १३२ ॥

सेल्विजाइल्सप्रायराणामितरेपां च दर्शनम् ।
नामप्रथं धर्जयित्वा निर्देशं कर्तुमक्षमः ॥ १३३ ॥

अन्येषां घान्यथा नास्ति शासनस्यानुशासनात् ।
चिरोलप्रातिनिध्येन सर्वं चक्रे प्रशासनम् ॥ १३४ ॥

दैनंदिन्यादिलेखानि स्वास्थ्यायोगाधिकारिणाम् ।
तिलकेन प्रार्थितानि तानि सर्वाणि भस्मसात् ।
कृतानि हि तदास्तित्वं लोपितं शासनाज्ञया ॥ १३५ ॥

संगृहीतं स्वास्थ्यरक्षैश्चरितं तिलकस्य वै ।
मुद्रितं यच्च शासनेन विद्यते संनिधौ मम ॥ १३६ ॥

कालसंपादकः ख्यातः शिवरामः परीक्षितः ।
अत्यल्पमाशयं वक्ष्ये तत्प्रोक्तप्रतिपादनात् ॥ १३७ ॥

मम पत्रस्य कालस्य प्रणालिर्निश्चिता मया ।
तिलकस्य विचाराणां प्रणालेः पृथगेव सा ॥ १३८ ॥

मदीयं मुखपत्रं तत् तिलकस्येति यद् वचः ।
 निराधारमसत्यं तदुपेक्ष्य न्यायदर्शिभिः ॥ १३९ ॥
 परीक्षितः केळकरः साक्षीति न्यायमन्दिरे ।
 पत्रस्य लोकमान्यस्य संपादकपदस्थितः ॥ १४० ॥
 निर्णोता मद्भिचाराणां दिशा नित्यं मया स्वयम् ।
 सामान्यतो विचारा मे तिलकस्यापि संमताः ॥ १४१ ॥
 तिलकेन क्वचिद् मह्यं न प्रोचता कार्यपद्धतिः ।
 आत्मना सा निश्चितैव विचारेण मया सदा ॥ १४२ ॥
 शालानुपस्थितेस्तस्मिन् दीर्घकालेऽतिभीषणे ।
 लिखितं वृत्तपत्रे यदभिप्रेतं मया च तत् ॥ १४३ ॥
 घणितं यत् तरङ्गेऽस्मिन् मन्ये नेपथ्यकर्मवत् ।
 चिरोलङ्घ्यकाव्यस्य प्रयोगो लंघनेऽभवत् ॥ १४४ ॥
 भवेत् तरङ्गे चान्यस्मिस्तत्प्रयोगस्य दर्शनम् ।
 कुर्वेऽस्यान्तं तरङ्गस्य नत्वा विघ्नविनायकम् ॥ १४५ ॥
 नेपथ्यान्ते भरतमुनिना सूचितं महलं तद्
 ध्याये भक्त्या गणपतिमहं विघ्ननाशाय देवम् ।
 सिद्धिप्राप्त्यै करधृतकृतेर्माधवः सूत्रधारो
 भूयादेतत् तिलकचरितं संसृष्टं लोकमान्यम् ॥ १४६ ॥

इति भावविराधिते धीतिलकयशोऽर्णवे चिरोलनाट्यनेपथ्यकर्मनामा

पदपठितमस्तरङ्गः ।

सप्तपष्टितमस्तरङ्गः

अन्तं यातं यस्य नेपथ्यकर्म
मुम्बापुर्यां भारते सिन्धुतीरे ।
नान्द्यारम्भस्तस्य वर्षद्वयान्ते
नादयस्यासील् लंदने न्यायधाम्नि ॥ १ ॥

आद्यमासान्त्यसप्ताहादागते प्रथमेऽहनि ।
ऊर्ध्वं नीता जवनिका नादयारम्भनिर्दिशिनी ॥ २ ॥

ऊनविंशे शके खैस्ते तावत्संख्यशतोत्तरे ।
पूर्वे चिनिश्चिते काले मुम्बय्यां न्यायमन्दिरे ॥ ३ ॥

न्यायाधीशो डार्लिंगः पंचशिष्टसमावृतः ।
सूत्रधारो नाटकस्य न्यायसिंहासने स्थितः ॥ ४ ॥

रंगस्थलप्रवेशस्य शोभायै परिचारकाः ।
चित्रवेपधराः स्तब्धाः पटे चित्रार्पिता इव ॥ ५ ॥

नायकस्तिलकस्तत्र चिरोलः खलनायकः ।
तयोः प्रतिनिधित्वेन स्थितौ साय्मनकार्सनौ ॥ ६ ॥

स्पेन्सो सायमनस्याभूदधिवनता सहायकः ।
अभूतां द्वौ कार्सनस्य न्यायकार्यसहायकौ ॥ ७ ॥

डौनर्जान्सः साय्मनस्य पूर्वकर्मपटुः सुधीः ।
सोम्सजोन्सौ कार्सनस्य तत्कर्मनिपुणाबुधौ ॥ ८ ॥

समस्तमाहिकं कार्यं वृत्तं यद् न्यायमन्दिरे ।
एकाङ्कस्य कथावस्तु बोद्धव्यं सुशपाठकैः ॥ ९ ॥

दशाङ्कत्वं नाटकस्य कालाद् दशदिनात्मकात् ।
अन्याद्यनिर्णयात् संज्ञा तस्य न्यायविद्वन्मन् ॥ १० ॥

तन्नाद्यस्य समारम्भः स्पेन्सेन विहितस्तदा ।
 समादेशाद् न्यायमूर्तेः पठित्वा प्रार्थिपत्रकम् ॥ ११ ॥
 स्वभाषणे सायमनेन संक्षिप्तार्थस्य विस्तरः ।
 स्पष्टीकर्तुं विधादेऽस्मिन् कृतस्तिलकभूमिकाम् ॥ १२ ॥
 ततः सायमनो भाष्यं युक्तितर्कसमन्वितम् ।
 चकार प्रार्थिपत्रस्य विधानानामनुक्रमात् ॥ १३ ॥
 लेखाः प्रकाशिताः पूर्वं केचिद् टाइम्सनामके ।
 स्तनयित्स्विति विख्याते लंदनस्थाङ्गलदैनिके ॥ १४ ॥
 संगृहीताश्चिरोलेन लेखा ये पूर्वघणिताः ।
 एकस्मिन् पुस्तके सर्वे भारतोत्थानद्रूपकाः ॥ १५ ॥
 यदा घाताहरो भूत्वा चिरोलो भारतं गतः ।
 तत्कृतं घर्षणं सर्वं राज्यशासकपोषकम् ॥ १६ ॥
 आरोपांस्तिलको घात्री चिक्षेप प्रतिघादिनि ।
 चिरोले येन लेखेषु निन्दितस्तिलको भृशम् ॥ १७ ॥
 समुद्धृतानि घाफ्यानि तद्ग्रन्थात् प्रार्थिपत्रके ।
 घाटिउपहननोद्देशप्रधानानि च कानिचित् ॥ १८ ॥
 पदसु भागेषु दृष्टानि घादिनः प्रार्थिपत्रके ।
 न्यायमूर्तेर्निर्णयाय विभयतानि पृथक् पृथक् ॥ १९ ॥
 तिलकस्य यशःकार्यं कर्तुमेव मलीमसम् ।
 असत्यानि विधानानि कृतानि प्रतिघादिना ॥ २० ॥
 प्रतिषाद्यद्दशिशानां परिशानाय सर्वथा ।
 साहायकानां न्यायमूर्तेर्न्यपितमत्त्वं व्यनज्ज्यहम् ॥ २१ ॥
 घादिनस्तिलकस्याद्य मितशर्षैर्यथोचितम् ।
 आवश्यकः परिषयो घादिशीलस्य मन्मते ॥ २२ ॥

प्रतिवादिविधानं हि वादिशीलविघातकम् ।
नास्ति वास्तीति निर्णेतुं तदेकं मुख्यसाधनम् ॥ २३ ॥

अन्धस्यास्ति यथा यष्टिः साधनं मार्गदर्शने ।
व्यक्तिशीलपरिज्ञानं साधनं न्यायनिर्णये ॥ २४ ॥

प्रतिष्ठाहानिमूलं हि यत्रासीद् वादकारणम् ।
तज्ज्ञानं निकृपप्रायं निश्चेतुं शीलशुद्धताम् ॥ २५ ॥

वादिमस्तिलकस्यास्ति द्विपद्म्यध्मितं वयः ।
पतादशो घृद्ध इति भारते मन्यते जनैः ॥ २६ ॥

लोककल्याणकार्येषु रतिस्तस्य स्वभावजा ।
परोपकृतिधर्मेषु व्यतीतं तद्वयो बहु ॥ २७ ॥

उपशुचिनमित्याहुः केचिद् नेमस्तवृत्तयः ।
नृपाङ्गणगताः केचिद् घदन्ति तमुपद्रवम् ॥ २८ ॥

नूतनशालां स्थापयित्वा महाविद्यालयं तथा ।
कृता या महती सेवा विधुता भारतेऽखिले ॥ २९ ॥

ध्याधिप्रस्तोपचारार्थं प्रान्थिकज्यरसंकटे ।
ध्यापृतस्तिलको धीरः पुण्यपुर्यामहर्निशम् ॥ ३० ॥

सस्पृहा अधुना सर्वे भारतीयाः समुन्नतौ ।
स्वदेशस्येति विज्ञातं शासनस्याधिकारिभिः ॥ ३१ ॥

समाधातुं स्पृहां तेषामधुनेषु पुरस्पृता ।
अधिकारस्य संप्रान्त्यै सायंभौमेन योजना ॥ ३२ ॥

अयाप तिलकः कीर्तिं विभ्यपण्डितसंमताम् ।
ज्ञातेति सर्वविधानामाचार्यो वेदविद्यमानः ॥ ३३ ॥

सायमनः कथयामास पालो महकुलोद्भवः ।
ज्ञातो रत्नागिरीग्रामे रत्नाकरतटस्थिते ॥ ३४ ॥

इतिहासे भारतस्य ग्राह्यस्थानमुत्तमम् ।
विद्याचारिज्यवक्तृत्वबुद्धिमत्त्वाधिकारणैः ॥ ३५ ॥

इतिहासे स्वराज्यस्य भूपालेन शिवाजिना ।
निर्मितेऽलंकृतं काले प्रधानस्थानमुत्तरे ॥ ३६ ॥

कोङ्कणस्थैर्भटोपाहैः शूरै रणधुरंधरैः ।
पेशवे इति विख्यातैरितिहासे बहुश्रुतैः ॥ ३७ ॥

जाता विप्रकुले तस्मिन् रानडेतिलकादयः ।
प्राप्तं यैः सर्वलोकेषु संमानस्थानमद्भुतम् ॥ ३८ ॥

न्यायाधीशस्य बोधाय कृत्वेदं धादिवर्णनम् ।
स्पष्टीकर्तुं ततो धादं सायमनस्तत्परोऽवदत् ॥ ३९ ॥

कथयेऽनुक्रमेणाहं विषयान् वाददर्शकान् ।
श्रूयतां तत् सावधानं सज्जनैर्न्यायकर्तृभिः ॥ ४० ॥

गोसंरक्षणमुद्दिश्य तिलकेन कृतं च यत् ।
लिखितं केसरीपत्रे सर्वं तद् द्वेषमूलकम् ॥ ४१ ॥

मुसल्मानसमाजस्य हिन्दुधर्माभिमानिना ।
इति प्रोक्तं चिरोलेन तिलकापायकारकम् ॥ ४२ ॥

अर्चन्ति भारते सर्वे हिन्दुधर्मानुयायिनः ।
गोमातरं सुखं प्राप्नुमैहिकं पारलौकिकम् ॥ ४३ ॥

आश्चर्यास्पदमित्येतत् सर्वथा वा जुगुप्सितम् ।
मांसलोलुपजिह्वस्य प्राणिर्हिंसोपजीविनः ॥ ४४ ॥

ध्यायामशाला वै बह्व्यः स्थापितास्तिलकेन ततः ।
युवकेषु महाराष्ट्रे युयुत्सायाश्च सृष्टये ॥ ४५ ॥

बलादन्यायमार्गेण वादिना द्रव्यसंग्रहः ।
आहत्य दीनभाग्येभ्यः काले काले कृतो धनम् ॥ ४६ ॥

यादिना क्लेशिता ताई विधवा मित्रनेहिनी ।
तस्या इच्छामनादत्य दत्तकस्य हितैषिणा ॥ ४७ ॥

विषयः पञ्चमो घोरो हत्या गौराधिकारिणोः ।
रैडस्यायर्स्टनाम्नश्च सम्राज्ञीहीरकोत्सवे ॥ ४८ ॥

जैक्सनस्यापि घातस्य तिलकः कारणं खलु ।
प्रमादविपुले ग्रन्थे प्रवादी प्रत्यपादयत् ॥ ४९ ॥

उभाभ्यामेव पक्षाभ्यां घट्टलेखाः पुरस्कृताः ।
व्यवस्थया रक्षितास्ते कपाटे वेतरे स्थले ॥ ५० ॥

वाचनं खलु सर्वेषां शान्यमायशक्यं न वा ।
यथाकालं दर्शये तच्च चिन्तनीयं च यद् भवेत् ॥ ५१ ॥

तिलकः स्थापयामास घेनुरक्षणमण्डलम् ।
कारणं कलहस्याभूद् हिन्दुम्लेच्छसमाजयोः ॥ ५२ ॥

आरोपोऽयं कृतो ग्रन्थे यादिनोऽन्ययशस्करः ।
सधैव निराधारश्चिरोलेनाविवेकिना ॥ ५३ ॥

घेनुसेवामण्डलस्य स्थापरो नैव वाचयम् ।
हिन्दुमुस्लिमसंघर्ष उद्भूतो न ततः खलु ॥ ५४ ॥

अनेकानि विधानानि तिलकस्य यशोऽमलम् ।
कर्तुं कलहकितं युद्ध्यै शतानि प्रतियादिना ॥ ५५ ॥

अपृच्छदेकं न्यायेतः प्रदत्तं तं चाग्निनं प्रति ।
कृतं यादियशोगानं भयद्भिर्भाषणे भृशम् ॥ ५६ ॥

चिरोलस्यापि कर्तव्यमस्मद्योधाय यज्जनम् ।
न क्षायते मन्यवैषां कोऽसौ वा यतने कथम् ॥ ५७ ॥

प्रेषितो घृत्तप्राणामिन्येव शायते मया ।
अवाप मान्यतां स्तम्भलेखकोरिति विश्रुतम् ॥ ५८ ॥

भारते गमनं तस्य प्रारब्धं केन हेतुना ।
 न्यायाधीशः पुनस्तस्य पृच्छां चक्रे समुत्सुकः ॥ ५९ ॥
 अस्य ग्रन्थस्य कर्तासौ पृथ्वीपर्यटनं कृतम् ।
 वृत्तपत्रस्य सेवयै तेनैवेति श्रुतं मया ॥ ६० ॥
 तदर्थं हि कृतं तेन भारतस्यापि दर्शनम् ।
 इति मन्येऽधिकं ज्ञानं दुर्द्वेषास्ति मेऽधुना ॥ ६१ ॥
 पद्यं प्रत्यवदद् वाग्मी न्यायाधीशं महाशयम् ।
 चिरोलस्तवमुत्कर्णं सोत्साहं श्रोतुमिच्छया ॥ ६२ ॥
 गणेशस्य शिवाजेश्च द्वयोरुत्सवयोरपि ।
 प्रयत्नं महाराष्ट्रे तिलकेन कृतं स्वयम् ॥ ६३ ॥
 प्रथमो धर्मकार्यार्थमन्यो राष्ट्रीयहेतुना ।
 प्रयतिताविति स्पष्टं कृतं केसरिपत्रके ॥ ६४ ॥
 राजद्रोहप्रसारस्य हेतुना तिलकोद्यमः ।
 भयं सयं इति प्रोक्तं स्वग्रन्थे प्रतिधादिना ॥ ६५ ॥
 अयिवेकि विधानं तद् निराधारं प्रजल्पिनः ।
 लेखकस्य मतिर्भ्रष्टा सावेशं साय्मनोऽवदत् ॥ ६६ ॥
 क्रामत्रेलस्मारकाद्रिदृष्टान्तान् प्रत्यपादयत् ।
 दर्शयित्वा साय्मनो वै न्यायाधीशाय धीमते ॥ ६७ ॥
 श्रीगणेशस्य पूजाया दशरात्रमहोत्सवः ।
 अतिप्राचीनकालीनो विद्यतेऽपिलभारते ॥ ६८ ॥
 कृतं रूपान्तरं किञ्चित् सामाजिकमहोत्सवे ।
 कुलाचारैकरूपस्य प्राचीनस्य महात्मना ॥ ६९ ॥
 तत्र दृष्टं चिरोलेन छिद्रं वै फारदृष्टिना ।
 तिलक्षेत्रदुष्टेन राजद्रोहप्रयर्थकम् ॥ ७० ॥

तिलकेनार्जितं द्रव्यमन्यायेन जनादिति ।

लिखितं तन्निराधारं ग्रन्थे स्वे प्रतिवादिना ॥ ७१ ॥

तिलकः कारणं मुख्यं हत्याया अधिकारिणोः ।

रैडस्य च सपत्नीकायस्टंस्य च महोत्सवे ॥ ७२ ॥

रैडहत्यानिर्णये स्वे न्यायाधीशेन यद् मतम् ।

दत्तं तत् तु तिरस्कृत्य बाल एवेति कारणम् ॥ ७३ ॥

तस्या इति निजग्रन्थे लिलेख च निरगलः ।

मृतो रविर्गतप्रज्ञो यथा कश्चिद् घदेत् सदा ॥ ७४ ॥

हत्या साभूज् जैक्सनस्य घाले मण्डालये सति ।

कारागारे ब्रह्मदेशे तथापि प्रतिवादिना ॥ ७५ ॥

तिलकः कारणं तस्या आप्रहेण समर्थितम् ।

मूर्खचित्तसमाधानं कपाले लिख मा प्रमो ॥ ७६ ॥

इति नीतिमहावाक्यं समीचीनं च सर्वथा ।

न्यायेशं मनसोद्भिन्नः प्राह सायमनस्तदा ॥ ७७ ॥

जाताया नासिके दूरे हत्याया जैक्सनस्य च ।

अशक्य एव संबन्धः पुरुषेणापि केनचित् ॥ ७८ ॥

कारागारे निबद्धेन ब्रह्मदेशेऽधिकारिभिः ।

धर्मपदकभितं कालं न्यायाधीशस्य निर्णयात् ॥ ७९ ॥

न हि प्रमाणयित् कश्चिच् धद्धान्तुं शक्नुयात् क्षणम् ।

लिखितं यच् चिरोलेन स्वग्रन्थे दुष्टयुद्धिना ॥ ८० ॥

जन्मान्धेन कृतं यद् ये घस्तुरङ्गस्य वर्णनम् ।

स्याज्यं तत् तत्क्षणं सर्वैर्दृष्टिमद्भिरसंशयम् ॥ ८१ ॥

कृत्यैवं पद्विचाराणां भाष्यमल्पं च युक्तिमत् ।

भ्रन्तं नीतं सायमनेन द्वितीयेऽहनि भाषणम् ॥ ८२ ॥

साक्षिणः स्थानमायातुं प्रार्थयामास साय्मनः ।
तिलकं चादिनं पश्चात् शतारोपविमुक्तये ॥ ८३ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकपशोऽर्णवे श्यावविडम्बननाटकस्य प्रथमाङ्कीभूतः
सप्तपष्टितमस्तरङ्गः ।

अष्टपष्टितमस्तरङ्गः

तत्पश्चात् साय्मनः प्राह यादिनं तिलकं प्रति ।
भाषातु साक्षिणः स्थानं प्रश्नानां दातुमुत्तरम् ॥ १ ॥

महाशयः कार्सेनाख्यश्चाधिवक्ता भयंकरः ।
प्रतिप्रश्नावधिस्तस्य दिव्यमेवातिदुर्गमम् ॥ २ ॥

श्रुत्वा वचः साय्मनस्य सलीलं प्राह कार्सेनः ।
साक्षिप्रश्नपरीक्षायां न न्यूनोऽस्ति भवानपि ॥ ३ ॥

सविनोदायभूतां तौ प्रशंसन्तौ परस्परम् ।
स्मारयन्तौ प्रेक्षकांश्च 'अहो रूपमहो ध्वनिः' ॥ ४ ॥

पञ्चतन्त्रकथाप्रोक्तं भाषणं गर्दभोष्टूयोः ।
गान्धर्वस्वरशास्त्रीयं ध्वनिमाधुर्यशंसकम् ॥ ५ ॥

ऋजुः स्पेन्सः साय्मनस्य सहकारी कुशाग्रधीः ।
आदौ पप्रच्छ तं प्रश्नान् साक्षिस्थानसमागतम् ॥ ६ ॥

तत्प्रश्नान्ते समारब्धं कार्सेनेन परीक्षणम् ।
पृष्ट्वा किमर्थमायात आङ्गलशाल्यालयं प्रति ॥ ७ ॥

अपशब्दप्रभृतानि निर्णयाद् डावरस्य सः ।
षाचयामास वाक्यानि तिलको यत्र गर्हितः ॥ ८ ॥

न चिरोलकृतो ग्रन्थ आक्षेपाहो यथाशयः ।
न्यायाधीशोक्तवाक्यानां तद्यशोहानिकारकः ॥ ९ ॥

एतत् सर्वं समुत्पन्नं भारते किं कृतं त्वया ।
तन्निषेधाय देशे स्ये तिलकं प्राह कार्सेनः ॥ १० ॥

वाचनान्ते निर्णयस्य लब्धो नावसरो मया ।
दातुं प्रत्युत्तरं तस्मै तिलकः प्राह कार्सेनम् ॥ ११ ॥

स्वातन्त्र्यं मानवस्यास्ति संमतं मतदर्शने ।

न कर्तृत्वाधिरोपार्थं कस्यचिन्निन्द्यकर्मणः ॥ १२ ॥

विशिष्टव्यक्तिहत्यायाः कर्ता चायं प्रचोदकः ।

इत्याशयं वै यद् वाक्यं सद्रोपं शास्त्रविन्मते ॥ १३ ॥

न्यायमूर्तेर्विधानानि दर्शयन्तीव तन्मतम् ।

सोढव्यस्ताद्विधो दोषो दण्डनीतिविदां मते ॥ १४ ॥

चिरोलस्य विधानानां वैलक्षण्यं प्रतीयते ।

न्यायमूर्तेर्विनिन्द्योक्तिसंप्रहात् निर्णये कृतात् ॥ १५ ॥

दत्तवैयं तर्कसंपन्नमुत्तरं च सयुक्तिकम् ।

कूटप्रश्नः कार्सनस्य चादिना विफलीकृतः ॥ १६ ॥

फवचित् कालेऽविवेकस्य दुर्लक्ष्यत्वं धरं भवेत् ।

गम्भीरता सुरक्षार्थं शान्तचित्तविवेकिनः ॥ १७ ॥

भारते न भवेत् तेन लोकानां तादृशो भ्रमः ।

यादृशो भिन्नदेशेषु ह्याङ्गलसाम्राज्यवर्तिषु ॥ १८ ॥

स्वयं पश्यन्ति मां नित्यं भारते हिन्दव्यान्धवाः ।

पठन्ति च स्वयं वृत्तपत्रे यद्विखितं मया ॥ १९ ॥

साम्राज्ये चाङ्गलदेशे च विपरीतास्ति वै स्थितिः ।

लंदनादाङ्गलभाषायां घटेद् घार्ताहरो यथा ॥ २० ॥

शिरोधार्यं भवेत् तेषां स्वीकार्यमान्तवाक्यवत् ।

एवं तेषां भवेज् ज्ञानं विषये हिन्दवास्तिनाम् ॥ २१ ॥

आङ्गलदेशस्थसंस्थानां विशेषेण यथादरः ।

न हिन्ददेशसंस्थानां दृश्यते तु तथादरः ॥ २२ ॥

आङ्गलध्याये सादराणां तत्साम्राज्यनिवासिनाम् ।

आनुकूल्याभ्यवाप्यर्थं संप्राप्तोऽहमिहाधुना ॥ २३ ॥

चिरोलस्य विधानानां प्रभावो हिन्दवन्धुषु ।

तप्तायसि जलस्यैव क्षणिको नास्ति संशयः ॥ २४ ॥

दूरस्थिताङ्गलोकेषु तत्प्रसारोऽज्ञसा भवेत् ।

तैलविन्दोः पृष्ठभागे यथा पात्रस्थिताम्भसाम् ॥ २५ ॥

घादी प्रदर्शयामास चाङ्गलभूप्राप्तिकारणम् ।

प्रश्नानां कासंनस्यैषां निमित्तेन हृदि स्थितम् ॥ २६ ॥

प्रतिद्वन्द्वी फार्सनस्तं पप्रच्छ तिलकं पुनः ।

किमर्थं केसरीपत्र आङ्गलराज्यं विनिन्दितम् ॥ २७ ॥

न निन्दितं ह्याङ्गलराज्यं निन्दिता अधिकारिणः ।

यत्प्रमादेन लोकानामापत्तिर्जायते सदा ॥ २८ ॥

शासनं मूर्तिमल् लोके ह्यधिकारिस्वरूपि तत् ।

विनिन्द्यते शासनं वै निन्दया चाधिकारिणाम् ॥ २९ ॥

निजप्रश्नस्य पुष्ट्यर्थं सत्वरं फार्सनोऽवदत् ।

कुण्ठितं तिलकं मत्वा स्वयंमन्यः कुशाग्रधीः ॥ ३० ॥

तिलकोऽपि स्थितप्रज्ञः ददौ प्रत्युत्तरं तदा ।

सुबुद्धिरपि यच्च ध्रुत्वा प्रादिनकः स्तिमितोऽभवत् ॥ ३१ ॥

कक्षामयानि विद्यन्ते भवनानि महीतले ।

कक्षा भवनमेवेति नैव केनापि मन्यते ॥ ३२ ॥

लोकेऽस्त्यवयवी प्राणो ब्रह्माण्डे प्रभुनिर्मिते ।

संपूर्णत्वे प्राणिसंज्ञा तदंशोऽवयवो मतः ॥ ३३ ॥

अलंकारविशेषोऽयं केषांचिच्च शास्त्रिणां मते ।

अंशोह्येखः प्रपूर्णस्य तथा तस्य विपर्ययः ॥ ३४ ॥

तिलकस्याशयं स्पष्टं कर्तुमेव मयोदितः ।

सुप्रसिद्धः शास्त्रघादः शब्दमीमांसकैः कृतः ॥ ३५ ॥

मतः पूर्णस्य पर्यायध्यांशोऽहोऽपि पण्डितैः ।

वैपरीत्यं तयोस्तद्भद् भापालंकारवेदिभिः ॥ ३६ ॥

अर्थस्य निश्चयस्तत्र संदर्भादेव जायते ।

संभ्रमो नैव सुज्ञानां भवेदर्धविनिर्णये ॥ ३७ ॥

दृष्टान्तेनापि चान्येन तदुत्तरसमर्थनम् ।

कर्तुं शक्यं च भेदेन वृक्षवृक्षाङ्गयोरपि ॥ ३८ ॥

पत्रपुष्पफलैरेकः सशाखो द्रुम उच्यते ।

अङ्गेषु केपुचित् तस्य द्रुमशब्दो न युज्यते ॥ ३९ ॥

कासिनः स्फोटकद्रव्यगोलानां विषये वहन् ।

प्रश्नान् रहस्यजिज्ञासुः पप्रच्छ तिलकं प्रति ॥ ४० ॥

नित्यं शंसति गोहत्यां पिशुनध्वापभापते ।

यो वा स्वयं प्राणघाती मानवस्य निरागसः ॥ ४१ ॥

तयोर्मध्ये कोऽधिकोऽस्ति न्यूनो वा घद सत्वरम् ।

विचिन्त्य तारतम्येन प्रश्नानामुत्तरं मम ॥ ४२ ॥

यद् गृहीतं पूर्वभागे त्वया प्रश्नस्य नास्ति मे ।

संमतं किञ्चिदेवापि तस्मात्प्रोत्तरसंभवः ॥ ४३ ॥

कनीयाम् शंसकः पापी किमस्ति प्राणघातकात् ।

कथितं पूर्वभागे यत् सत्यं चेदिति मन्यते ॥ ४४ ॥

प्रश्नोक्तस्यानुमानस्य शक्यता स्यादनिश्चिता ।

पततेऽल्यांशमात्रेण संकेतार्थेन सूचितम् ॥ ४५ ॥

उत्तरेणोदितचेताः साम्रहं कासिनोऽयदत् ।

अवधारय निम्नोक्तां मनस्येव परिस्थितिम् ॥ ४६ ॥

एको विद्वान् म्याघमूर्तिरायोगेऽन्वेषणे स्थितः ।

समन्वितः पंचजनैः प्रतिगायद्दशपदैः ॥ ४७ ॥

विदोपोत्तरदायित्वमनुभूतं स्वयं मया ।
 मतिमन्तोऽपि मत्तुल्याः शतशः सन्ति भारते ॥ ६० ॥
 यांचानां क्षेपको वृत्तपत्रयोः न स्तुतो मम ।
 कृता तुला शोषिणां तु भिन्नानां लेखकैरिह ॥ ६१ ॥
 संपादकोऽस्मि पत्रस्य तस्माच्च मयि संभवेत् ।
 पूर्णमुत्तरदायित्वं मुद्रितस्याखिलस्य ह ॥ ६२ ॥
 रहस्यं चांयगोलानामिति लेखः प्रकाशितः ।
 पत्रे मम ततस्तस्य याथार्थ्यं स्वीकरोम्यहम् ॥ ६३ ॥
 अराजकस्य सिद्धान्तो लेखकेनैव दर्शितः ।
 योग्यं तेन कृतं कर्म न तेन प्रतिपादितम् ॥ ६४ ॥
 रैंडापस्ट्रप्राणहत्यादोषस्य प्रतिपत्तये ।
 कासनस्तिलकं प्रश्नान् प्रष्टुमेवोपचक्रमे ॥ ६५ ॥
 संपृष्टस्तिलकः प्राह मया रैंडो विनिन्दितः ।
 तथापि सहकारित्वं तस्य कार्यं कृतं मया ॥ ६६ ॥
 मया एष्टः पुण्यपुर्यामप्रसन्नमुखः सदा ।
 दुराग्रही मनं धोतुं स परस्य पटाद्मुखः ॥ ६७ ॥
 पुणेस्थितान् समुद्धर्तुं प्रान्थिकज्यरसंकटात् ।
 प्रयुक्ताः शमनोपाया बभूवुर्जनतापदाः ॥ ६८ ॥
 उपायान् केयलापायान् पीडाग्रस्तजनास्तदा ।
 मेनिरे प्रार्थयामासु रैंडं तच्छमनाय च ॥ ६९ ॥
 इष्टप्रतिक्रियाभावात् तेषु ये शान्तापिनः ।
 अधिकांशेऽपिपशु जानाः केचिद् मते मम ॥ ७० ॥
 कृता हत्या द्वेषिभिस्तैः कृत्या पूर्णनियोजनम् ।
 रैंडापस्ट्रप्राणहत्या ध्यक्तीनामेव दुष्टृतिः ॥ ७१ ॥

हितं किं मन्यते तस्य निर्देशकरणादिह ।
न हि सार्धं हितं किञ्चिद् व्यक्त्युद्दिष्टाभिभाषणात् ॥ ८४ ॥

करोमि नैव निर्देशं विशिष्टव्यक्तबोधकम् ।
भवद्दर्शितलेखेषु सायल्लदपरिस्थितिः ।
उल्लेखिता ततो मन्ये तन्निर्देशं सकारणम् ॥ ८५ ॥

देशभक्त्यतिरेकः किं यांयक्षेपो मते न ते ।
प्रश्नस्य तिलकरतस्य नैव नैवोत्तरेऽद्यदत् ॥ ८६ ॥

उपक्रमो यद्गङ्गाद् यांयक्षेपस्य भारते ।
उत्पद्यन्ते तत्प्रथायामुग्रमार्गास्तथाविधाः ॥ ८७ ॥

अल्सटरे यद्य वृत्तं वै युष्मद्देशे पुरा किल ।
अभवद् भान्ते सर्वमत्याचारिप्रयोजितम् ॥ ८८ ॥

अतिरेकोऽस्ति वा नास्ति निर्णयो राष्ट्रसंमतः ।
अन्तिमः पूजितो यत्र प्रजातन्त्रं प्रवर्तते ॥ ८९ ॥

अराजकोपयुक्तानि यद्गङ्गस्यान्दोलने भृशम् ।
कार्यसिद्धयै साधनानि योजितान्येव चालकैः ॥ ९० ॥

महाहिन्दसभाज्येष्ठा यद्गङ्गाप्रवर्तकाः ।
प्रवृत्ता एककार्येऽपि तस्थुर्दूरमराजकात् ॥ ९१ ॥

प्रश्नस्य कार्सनस्यासौ ददौ तिलक उत्तरम् ।
सार्वभौमे हि राज्येऽस्मिन् मग्निष्ठा वर्तते सदा ॥ ९२ ॥

आत्मसंभावितैलोकैः पंजाबेषु प्रकाशितम् ।
शासकानुमतं चैकं राजनिष्ठानिवेदनम् ॥ ९३ ॥

पत्रके स्वाक्षरीं हृत्या लोकबुद्धिधिरोधिनि ।
अत्याग्रहाष्ट शासकानां ते भूता आत्मवञ्चकाः ॥ ९४ ॥

पंजापदेशभक्तानां स्वार्थत्यागो महानभूत् ।
दौर्बल्याद् यञ्चकानां तद्यशश्चन्द्रः कलङ्कितः ॥ ९५ ॥

तस्मात् तेषां कृतिर्जाता गर्हणीयैव भारते ।
व्यक्तं लोकमतं पत्रे लेखकेन ममापि तत् ॥ ९६ ॥

परित्यक्ता जीवितस्य घाञ्छा प्राप्स्ये विदेहिभिः ।
जन्मसिद्धस्वराज्यस्य धीरग्रतनरोत्तमैः ॥ ९७ ॥

उफ्ताशयद्योतकस्य मम लेखस्य संमतिः ।
निःशस्त्रप्रतिवारेण कर्तव्योऽस्ति तदुद्यमः ॥ ९८ ॥

अन्याय्यस्य विघेर्भङ्ग एकोपायो विधीयते ।
स्थापनार्थं व्यवस्थाया चिनाशाय च दुःस्थितेः ॥ ९९ ॥

निर्दिष्टोऽयं मया मार्गश्चायोग्यश्चर्मचक्षुषाम् ।
प्रज्ञाचक्षुष्मतां योग्यः कण्टकेनैव कण्टकः ॥ १०० ॥

संरक्षकप्रतीकारश्चान्यायपरिमार्जकः ।
न्यायमार्गे स्थापयति न्याय्यं यच्च पुरातनम् ॥ १०१ ॥

शासनाज्ञाप्रविष्टस्य न्याय्यत्वं दृश्यते जनैः ।
दण्डो धृतः शासनेन तदर्थं चालितः सदा ॥ १०२ ॥

साध्यः शास्तृपरीवर्तः प्रतिकारतपस्विभिः ।
न तु शस्त्रास्त्रमार्गेण शान्तिमार्गेण सर्वथा ॥ १०३ ॥

देहदण्डप्रदानेन संतोषेणैव सर्वथा ।
प्रायश्चित्तं जनः कृत्वा पापमुक्तो भविष्यति ॥ १०४ ॥

नाहं ददाम्युत्तराणि यात्वा साक्षिस्थलं प्रति ।
उक्त्वा विपिनचन्द्रेण भग्नाज्ञा न्यायमन्दिरे ॥ १०५ ॥

कारावासः प्रतिशयाः स्वीकृतः पालनाय ह ।
शुद्ध्यर्थमात्मतुष्टेन सानन्दं धैर्यमेवणा ॥ १०६ ॥

सादये तेन धृतं मौनं समस्तं संमतं मम ।
संचिह्नसंशयो लोको जातस्तेनैव सत्वरम् ॥ १०७ ॥

अस्ति यांवज्ञानरूपमित्युक्तं भवता च यत् ।
 अभिप्रेतार्थसंयोधो न सम्यग् जायते मम ॥ १०८ ॥
 दर्शनीयं भवेद् मूर्तं ज्ञानं गुप्तमिति स्थितिः ।
 प्रकटं मूर्तमित्युक्तं ज्ञानं दृष्ट्यतिगं भवेत् ॥ १०९ ॥
 यांवस्य ज्ञानरूपत्वात् तदध्यायस्त्वया स्तुतः ।
 खण्डनं कार्सनोक्तस्य कृतं बालेन नेति च ॥ ११० ॥
 न त्वदुक्तं समीचीनं संमतं न ममापि च ।
 न्यायासनस्थो डार्लिंगः कृतवान् तद्विवेचनम् ॥ १११ ॥
 तथा न प्राप्यते यांवो बृहन्निर्माणमन्दिरे ।
 निर्मितं प्राप्यते वस्तु यथैतत् साक्षिसूचितम् ॥ ११२ ॥
 मयानुमीयते यत् तत् स्योत्तरे तेन मन्यते ।
 अल्पद्रव्यव्ययात् साध्या सुलभा वांवनिर्मितिः ॥ ११३ ॥
 धमेणाल्पेन साध्योऽसौ दुष्करोऽन्वेपणे परम् ।
 डार्लिंगस्य मतं प्रायः तिलकेन समर्थितम् ॥ ११४ ॥
 केनोद्देशेन लेखेऽस्मिन् घर्णनं वांवनिर्मितेः ।
 हिताय किं शासनस्य कृतं धान्येन हेतुना ॥ ११५ ॥
 अत्र वै धादिना दत्तमुत्तरं यत् सविस्तरम् ।
 आक्षेपखण्डनं कृत्वा कार्सनस्य पदे पदे ॥ ११६ ॥
 लभ्यतेऽधिकृतं तस्य सशास्त्रप्रतिपादनम् ।
 राष्ट्रोद्धरणमार्गस्य पारतन्त्र्यातिदुःखिनाम् ॥ ११७ ॥
 लोकानां हितयोधाय सर्वं तद्विहितं मया ।
 योधाय शासनस्यापि स्वकर्तव्यस्य वै तथा ॥ ११८ ॥
 को मार्गो विहितस्तेषां संकटानां विनाशकः ।
 दातुं सौख्यं च लोकेभ्यः तस्य दिग्दर्शनं कृतम् ॥ ११९ ॥

प्रजासंतोपलाभाय शासनस्याधिकारिणः ।

प्रजाभिमुखतावाप्त्यै शपितसंपादनाय च ॥ १२० ॥

एतत् सर्वं समुद्दिष्टं लेखकेन स्वपत्रके ।

लेखनारम्भकाले च सर्वलोकहितैषिणा ॥ १२१ ॥

वांघप्रदर्शनं लोके मन्येऽहं व्याधिलक्षणम् ।

उपचारोऽस्य मूलस्य नाशयावश्यको भवेत् ॥ १२२ ॥

हेतुस्तल्लेखनस्यैव प्रोक्तश्चाल्पाक्षरैरिह ।

ततोऽधियवता पप्रच्छ कासंनस्तिलकं पुनः ॥ १२३ ॥

न सामर्थ्यं शासकेषु विद्यते वांघनाशने ।

नोपचारो ज्ञायते तैः किमेतच्च मतं तव ॥ १२४ ॥

तिलकः स्वोत्तरे प्राह धूयतामाशयो मम ।

समर्थं शासनं कर्तुमुपचारावलम्बनम् ॥ १२५ ॥

वांघप्रथा विनाशाहं भारतेऽङ्कुरिता च या ।

प्रशासनेन प्राप्तव्यं जनतातोषणं सदा ॥ १२६ ॥

असंतुष्टेषु लोकेषु चोपचारोपयोजना ।

अक्षमा परिणामाय संपूर्णाय मते मम ॥ १२७ ॥

उपचारप्रचारोऽपि कष्टसाध्यो भवेद् बहु ।

न्यूनीकर्तुं तद्विरोधं सामोपायं च योजयेत् ॥ १२८ ॥

कद्रवौषधप्राशनार्थं मधु किञ्चित् प्रदीयते ।

अनुपानमिति प्राक्षैरायुर्वेदचिकित्सकैः ॥ १२९ ॥

उपायाः सूचिता अन्ये वांघापत्तिनिवारणे ।

स्फोटकद्रव्यनिर्घ्नावेशस्तेष्वेक इत्ययम् ॥ १३० ॥

मूलं सर्वापदां मन्ये भग्ना लोकमनोरथाः ।

तद्वाहोपशमाशान्तिं सुपायास्ते यदास्विताम् ॥ १३१ ॥

असंतोपो महान् व्याधिलोकान्तःकरणस्थितः ।

विना निर्मूलनात् तस्य नोपचाराः प्रभाविणः ॥ १३२ ॥

सार्वभौमस्य सामर्थ्यं जनाः पश्यन्ति नित्यशः ।

सामनीतिप्रयोगेण हानेस्तस्य न संभवः ॥ १३३ ॥

दातुं तुष्टिं प्रजायै यद् मार्दवं दर्शितं भवेत् ।

सामर्थ्यं वर्धते तेन न हानिस्तस्य जायते ॥ १३४ ॥

भारते जातयः सन्ति यद्यपि द्विशताधिकाः ।

एकध्येयप्रेरितास्ताः स्वराज्याधिरुताः खलु ॥ १३५ ॥

अधिकारसमानत्वात् सुबुद्धास्ताः प्रतिष्ठिताः ।

राष्ट्रोद्धारमनस्काश्च राष्ट्रैक्यप्रन्धिना दृढम् ॥ १३६ ॥

अनियन्त्रितरूपेण वर्तते यदि शासनम् ।

असंतुष्टेषु लोकेषु वांयस्फोटस्य संभवः ॥ १३७ ॥

न व्यक्तेरधिकारस्य कृता चर्चा मयाधुना ।

वांयस्फोटविचारेऽस्मिन् राष्ट्रस्यैव तु दुःस्थितेः ॥ १३८ ॥

सन्ति केचिद् महाभागाः स्वराज्यस्य विरोधिनः ।

सुराज्येनैव संतुष्टा वयमित्येववादिनः ॥ १३९ ॥

केचिल्लोकाः प्रजल्पन्ति राजद्रोहप्रचोदनात् ।

षांघोत्पत्तिर्भारतेऽस्मिन् विज्ञाते च मयेति तत् ॥ १४० ॥

झावरेण विधानानि यानि भिन्नापराणि ते ।

कृतान्यासन् समुद्दिश्य न च देवान् तथैव किम् ॥ १४१ ॥

ओमित्युक्त्या प्राह चादी न्यायाधीशमतं च तत् ।

न कस्यान्यधिकारोऽस्ति कर्तुं यं तस्य वाच्यताम् ॥ १४२ ॥

न तेन नियमस्यास्ति बाधास्तित्ये कदाचन ।
पत्रकर्तेति कर्तव्यं क्रियते मार्गदर्शनम् ॥ १४४ ॥

मया केसरिपत्रेऽस्मिन् शासनाय जनाय च ।
न भयाद् वा न लोभाद् वा भ्रष्टोऽहं मद्यतात् खलु ॥ १४५ ॥

यशोऽर्णवस्य कालस्य सर्गेऽस्मिन् मन्थनं महत् ।
जातं यत् स्यादपूर्वं तद् वाग्युद्धे न्यायमन्दिरे ॥ १४६ ॥

वांशानां हि प्रघातेन नादितं न्यायमन्दिरम् ।
आयुधानां प्रहारेण रणभूमिर्यथा किल ॥ १४७ ॥

समुद्धृता मया केचिद् वाग्युद्धे प्रहिताः शराः ।
कार्सेनेन चिरोलस्य रक्षायै तिलकोपरि ॥ १४८ ॥

वाग्वाणानां प्रहारेषु ये चासन् ममभिच्छराः ।
प्रतिकाराय ये छिन्नाः वादिना स्वोत्तरे शरैः ॥ १४९ ॥

अस्मिन् न्यायविडम्बने विरचिते बालस्य कीर्त्यम्बुधौ
वाग्युद्धं प्रखरं यथामति मया संक्षेपतो वर्णितम् ।
दृष्टो यस्य विशालबुद्धिविभवो वाग्पाटवं चाद्भुतम्
प्रत्युत्पन्नमतिं नमामि तिलकं गङ्गाधरस्यात्मजम् ॥ १५० ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे काव्यान्तर्गतन्यायविडम्बननाटके कार्सेन-
तिलकवाग्युद्धनामा भट्टपटितमस्तरङ्गः ।

एकोनसप्ततितमस्तरङ्गः

जातं दृग्गोचरं प्रायो द्वन्द्विनोर्युद्धकौशलम् ।
मल्लयुद्धे प्रेक्षकाणामाश्चर्यायैव कल्पते ॥ १ ॥

गताध्याये विनिर्दिष्टं कासिनः धुग्धतां गतः ।
तिलकस्य मुष्पात् तस्य ध्रुत्वाल्स्टरकथानकम् ॥ २ ॥

अन्यप्रसङ्गे तन्नाम वादिनोच्चारितं पुनः ।
वाप्टिस्टेन स्वयं तस्य प्रदत्तं स्वल्पवर्णनम् ॥ ३ ॥

विनोल्लेखं तत्कथाया अपूर्णं युद्धवर्णनम् ।
स्यादेव लोकमान्यस्य चरिते मन्यते मया ॥ ४ ॥

करोमि तस्या निर्देशं स्वल्पं न्यूनस्य पूर्तये ।
ततः पश्चाद् यथाशक्ति तयोर्धनवृत्त्यविस्तरम् ॥ ५ ॥

निर्दिष्टेषु प्रसङ्गेषु वाप्टिस्टो न्यायमन्दिरे ।
उपस्थितः स्वयं हासीद् द्रष्टुं तद्दुद्धिकौशलम् ॥ ६ ॥

कासिनो वाचयामास बहुलेखान् प्रकाशितान् ।
केसयादिषु पत्रेषु चाङ्गलभाषानुवादितान् ॥ ७ ॥

कासिनो वादिनं प्राह प्रोक्षीय स्वरमात्मनः ।
एते लेखाः धृताः किं ते पठिता येऽधुना मया ॥ ८ ॥

राजद्रोहात्मका एते न घेति मूर्ध्नि सत्वरम् ।
तिलकः शान्तचित्तेन न किञ्चिदुत्तरं ददौ ॥ ९ ॥

विहितेषु गर्माक्षा सा शासकेनानुमोदिता ।
प्रयतिता भारतेऽग्निम् दण्डनीतिर्दुःसामदात् ॥ १० ॥

कार्सनं नष्टसौजन्यमुत्तरे तिलकोऽयदत् ।
आयर्लदस्वराज्यस्य प्रचारः प्रातये कृतः ॥ १२ ॥

युष्माभिधान्यभक्तैश्च ग्रन्थ एकः प्रकाशितः ।
तस्माद् ग्रन्थादुद्धृतानि वाक्यानि विविधानि च ।
कुर्वन्ति दर्शनं सम्यग् राजद्रोहस्य मन्मते ॥ १३ ॥

मल्लयुद्धे यथा कश्चिद् महोऽन्यं च भुवि क्षिपेत् ।
पृथ्वीसमान्तरपृष्ठमाकाशासक्तलोचनम् ॥ १४ ॥

जाता यालोत्तरं ध्रुत्वा कार्सनस्य स्थितिस्तथा ।
पराभूत इवासीत् स द्वितीये योयनाहवे ॥ १५ ॥

यान्धवं व्यवसायस्थं मित्रं निकटवर्तिनम् ।
उवाचैवं साय्मनोऽपि कर्णकर्कशवाचया ॥ १६ ॥

अन्तर्ज्वालातिसंतप्तः सुप्तज्वालामुखो यथा ।
मन्त्रौपधोरुद्वीर्यो भोगीवेति च सोऽब्रवीत् ॥ १७ ॥

शासनेन कृतः संधिः कौन्सीलस्य सभाजनैः ।
पेकमत्येन धक्तव्यमखिलैः कर्मचारिभिः ॥ १८ ॥

दुर्भिक्षप्रस्तलोकानां साहाय्यार्थमपेक्षिताः ।
बहूपाया विनिर्दिष्टा दुर्भिक्षशमनाय च ॥ १९ ॥

नोपयुक्ता इति त्यक्तास्तेष्वेके शासनेन च ।
पूर्वं तद् निश्चितं सर्वैः कटशब्देन दर्शितम् ॥ २० ॥

फेसरिस्थं वादिहस्ते प्रदायैकं यदङ्कितम् ।
अपृच्छत् कार्सनः प्रश्नं वादिनं तिलकं प्रति ॥ २१ ॥

नाक्षिप्तेषु प्रार्थिपत्रे समाविष्टं मयाङ्कितम् ।
गृह्णाम्यहं तथाप्यद्य चाक्षेपार्थमिह स्वले ॥ २२ ॥

कासनेनाङ्कितो भागस्तत्पत्रविनिवेशितः ।

उपर्युल्लेखितश्चासीद् यथा धै निम्नदर्शितः ॥ २३ ॥

प्रकाशिताः शिवोद्गारा अत्याचारप्रचोदकाः ।

तिलकेनेति यत् प्रोक्तं किं तन्नापेक्षितं त्वया ।

नैवाक्षिप्तं मया तद्वा इति बालेन भाषितम् ॥ २४ ॥

प्रत्यक्षो नैव संबन्धः प्रेर्यप्रेरकरूपकः ।

मया चाफेकरभ्रात्रोः पूर्वमासीत् कदाचन ॥ २५ ॥

अपठत्यस्य रँडस्य घर्णनं यत् प्रकाशितम् ।

तत् सत्यमिति मत्त्वैव पत्रके मुद्रणं कृतम् ॥ २६ ॥

प्रश्नस्य कासंनस्यैतत् कुत्सितत्वं घृणायहम् ।

निर्दोष्टुं पाठकान् सर्वान् तस्योद्धारं करोम्यहम् ॥ २७ ॥

बालाय प्रेषिते पत्रे दामुना लिखितं किल ।

प्रेरितोऽहं ह हत्वायै विरोलः पुस्तकेऽलिखत् ॥ २८ ॥

अपेक्षयते कियद् द्रव्यं यशोहानिप्रपूरकम् ।

एवं पृष्टेन बालेन दत्तं प्रत्युत्तरं तदा ।

नेदक् चाफेकरः पत्रमलिखद् धै कदाचन ॥ २९ ॥

अत्याचाराध्यावियेका भवद्भिर्गर्हिता भृशम् ।

स्यास्त्वरक्षाकराणां धं प्रजोपद्रवकारिणाम् ॥ ३० ॥

न्यायप्रधानमार्गे ते भ्रान्ति सर्वेऽपि कण्टकाः ।

घोरमार्गानुगास्ते च घटनाया विरोधिनः ॥ ३१ ॥

पौररक्षापचारास्ते मर्दिकाविषयाः रालु ।

केवाग्निदपनाराणां निर्देशं कर्तुमर्हन्ति ॥ ३२ ॥

नयन्ति साक्षिणो मिथ्यायादिनो न्यायमन्दिरम् ।

अपि न्यायासनस्यस्यमिति तं कर्मनोऽप्रवीणम् ॥ ३३ ॥

नासं न्यायासनस्थोऽहं परं दृष्टं मया तदा ।
मिथ्योक्तैः साक्षिणामेव दोषभाजौ विमोचितौ ॥ ३४ ॥

प्लेगानर्थे प्रवृत्तेऽपि लेखधोपरिदर्शितः ।
नेष्टः किं मन्यते नैव पत्रकारैर्भवाद्दशैः ॥ ३५ ॥

यदा दुर्भिक्षचिह्नानि हृदयगते फलचारिभिः ।
आविष्कारो दण्डनीतेस्तदा नास्ति सयुक्तिकः ॥ ३६ ॥

लोकसेवाप्रयुक्तानामुपायानामुपक्रमे ।
भवेच्च ध्येयस्करो नित्यमिति ज्ञेयं च तैः किल ॥ ३७ ॥

प्रार्थनाप्रमुखा मार्गा यदि कालापहारिणः ।
तर्हि तेषां समावेशः शिगुकीडासु वै भवेत् ॥ ३८ ॥

ध्येयस्य परिपोषाय मार्गानेतादृशान् खलु ।
व्यग्रत्वेन महाकार्ये योजयन्त्येव सज्जनाः ॥ ३९ ॥

अभावात् स्नेहभावस्य ध्येयप्रज्वलनं कथम् ।
विना स्नेहात् कथं दीपस्याविर्भावस्तु तेजसः ॥ ४० ॥

यदा लोकः स्थिरपदो भवेद् विघ्नशतान्यपि ।
अनुभूयानन्दयुक्तस्तदैवोच्चपदस्थितिः ॥ ४१ ॥

मनुष्याणां मनोभूम्यां दृढत्वेनाङ्कुरायते ।
अयध्वणकभोक्तारो नृत्यन्ति ब्रह्मणः पदे ॥ ४२ ॥

इति श्रीमत्तुकारामवचोऽभङ्गं च शाश्वतम् ।
सत्यं शिक्षां ददात्येव वैराग्यस्याभिलाषिणे ॥ ४३ ॥

यथा स्मृतं शास्त्रकारैः कृष्णद्वैपायनादिभिः ।
ब्राह्मणस्य शरीरं हि क्षुद्रकामाय नेष्यते ॥ ४४ ॥

तदेवोपनिषत्प्रोक्तं तस्यै साधुशिरोमणिः ।
विभो द्वारायंमकरोदाचिरिन्द्रायणीतटे ॥ ४५ ॥

विदेशोत्पन्नवस्तूनां होलिका किं त्वया कृता ।
स्वदेशोद्योगवृद्ध्यर्थमिति याल उवाच ह ॥ ६९ ॥

व्रतं ' स्वदेशी ' प्रथमे स्थाने कार्यक्रमे स्थितम् ।
वहिष्कारोऽभवत् तस्य रूपं सांग्रामिकं ततः ॥ ७० ॥

राष्ट्रशिक्षास्वरूपेण प्रदत्तं तात्त्विकासनम् ।
स्वराज्यस्य ध्येयरूपं हस्तादर्शो विनिर्मलः ।
स्वातन्त्र्यप्रतिविम्बस्य त्रिवारं व्रतदर्शनम् ॥ ७१ ॥

या भवानी जगन्माता तुब्जापूरनिवासिनी ।
शिवाजीनृपतेरासीत् कुलस्योपास्यदेवता ॥ ७२ ॥

आसीत् तस्या गले माला नरकण्डभयंकरा ।
इति शास्त्रे वर्णिता सा सर्वलोकेषु पूजिता ॥ ७३ ॥

अपि पैसानिधेहेत् राजकीयोऽभवद् न वा ।
उद्योगोन्नतिसिद्ध्यर्थं लोकैरेको निधिः कृतः ।
तलेग्रामे सुविरयाते पैसाफंडेतिमंत्रितः ॥ ७४ ॥

सायर्करः किं प्रहितो नाङ्गलदेशं प्रति त्वया ।
आनीतं पत्रमाचार्यात् तेन प्रारंभितं मया ॥ ७५ ॥

सायर्करं समुद्दिश्य प्रश्नाः पृष्टास्तदा तु ये ।
तेषामुत्तररूपेण प्रोवाच तिलकः खलु ।
एवं मया श्रुतं नान्यद् यत्रतुं शक्नोमि सर्वथा ॥ ७६ ॥

अन्येद्युः सायमनो यालं पप्रच्छ विधिपूर्वकम् ।
भ्लोयटाइम्सपत्राभ्यां क्षमा ते किं न याचिता ।
याचिनैवाश्रवीद् यालः स्वयं ये न्यायमन्दिरे ॥ ७७ ॥

वाफेकरेण त्यग्राम निर्दिष्टमपि कुत्रचित् ।
प्रत्युयान तदा यालो निर्दिष्टं नैव कुत्रचित् ॥ ७८ ॥

मुह्यफ्फर्नगरं केन्द्रं घांस्फोटस्य यत् खलु ।
 दधीयस्तत्पुण्यपुरात् कोऽपि तत्र न पाटकः ।
 अस्माकं घृत्तपत्रस्य घालेनोक्तमिदं ततः ॥ ७९ ॥

अभिकाङ्क्षा स्वराज्यस्य भारते या प्रतिष्ठिता ।
 पुरस्कृता मया सैव सततं घृत्तपत्रयोः ॥ ८० ॥

कदा त्वया चिरोलस्य ग्रन्थो निन्द्रापरः खलु ।
 दृष्टः कारागृहाद् मुक्तो यदा प्रत्यागतस्तदा ॥ ८१ ॥

ताईप्रकरणे लाभो द्रव्यस्यासीत् तदा ननु ।
 मित्रोपकारो मद्देतुर्द्रव्यलाभः कदापि न ॥ ८२ ॥

येन न्यायपथं विहाय सततं न्यायालये जल्पितं
 यश्चोलङ्घितसर्घशास्त्रनियमो न्यायालयप्राङ्गणे ।
 तस्मिन् दानवतुल्यकार्सनरिपौ बुद्धिप्रभावाद् भ्रम-
 श्चक्रे येन नमामि तं हि तिलकं घाग्युद्धसेनापतिम् ॥ ८३ ॥

द्रोणाचार्य इवाभवत् कलियुगे यः शापवाणप्रतः
 शत्रोर्निर्दलनं चकार सततं स्वाध्यायदक्षः शुचिः ।
 गीताभ्यासरतो विभर्त्यविरतं घाग्याणतूणीरकं
 शस्त्रास्त्रव्यवहारकोविदममुं वन्दे ह गाङ्गाधरिम् ॥ ८४ ॥

इति माधवविरचिने श्रीतिलकयशोऽर्णवे न्यायविदम्बननाटके तिलकवाग्युद्धनामा
 एकोऽनसप्ततितमस्तरङ्गः ।

सप्ततितमस्तरङ्गः

वादिप्रतिनिधिः पूर्वं न्यायेऽं प्राह वै ततः ।

समाप्तं मे वादि कार्यमाज्ञापयतु कार्त्सनम् ॥ १ ॥

चिरोलावाहनात् पूर्वं कार्त्सनेन समीक्षणम् ।

कृतं दर्शयितुं स्थानमायोगोभयपक्षयोः ॥ २ ॥

चिरोलो घणितस्तेन प्रवामीति सुविधुतः ।

वार्ताहरोऽसौ पत्रस्य टोड्स्सारयस्य लंद्ने ॥ ३ ॥

भारतीयसमस्यानां स सुष्ठ इति गण्यते ।

न भारते तन्निवासो दीर्घकालं कदाचन ॥ ४ ॥

प्रसङ्गापेक्षि तज्ज्ञेन भारते गमनं कृतम् ।

नैवास्ति कारणं किञ्चिद् द्वेषस्य द्विन्दोः किल ॥ ५ ॥

जानमोर्ले भारतस्य मित्रं विख्यातमुच्यते ।

समर्पितं ग्रन्थकर्त्रा तस्मै प्रस्तुतपुस्तकम् ॥ ६ ॥

पुरस्कृतं च लेखेन लायलेनेति तत् स्वयम् ।

नैव त्विन्द्रा भारतस्य मित्रधेष्टाः कदापि ते ।

येन केनापि पापयेन ग्रन्थस्य परिशीलनात् ॥ ७ ॥

कथं ज्ञाते कार्त्सनेन तेषामन्तर्मनोगतम् ।

उद्घोषितं च यत् तेन न्यायमन्दिरभाषणे ॥ ८ ॥

तद्वाज्यस्य प्रदासायै लिखितं तेन पुस्तकम् ।

किं म्यात् प्रयोजनं तेषां सर्वग्रन्थमर्माक्षणे ॥ ९ ॥

गिरोलधेद् द्रव्यकामः केषलः स्वास्थ्यलोत्पुः ।

तदर्थं सुलभः पन्था आर्त्मीय् तस्येत्यमंशयम् ॥ १० ॥

क्षमापत्रप्रदानं च ज्ञानम्यात्स्यस्य गंमतिः ।

वादिस्वन्तोपसंभार्यै जगदुद्धारेतुना ॥ ११ ॥

इति साधनयुग्मेन साध्यं स्यास्थ्यं तथा व्ययः ।

अकारणोऽतिद्रव्यस्य कालस्याल्पप्रयासतः ॥ १२ ॥

अस्ति कश्चिद् घादिहेतुरग्रैवागमनस्य च ।

मार्जनायात्मदोषस्य चारिज्यस्य विघातिनः ॥ १३ ॥

इंग्लंदस्य भवेत् सर्वे शीतले वायुमण्डले ।

यावज्जन्मेतिहासस्य कथायाश्च निरूपणम् ॥ १४ ॥

भाषाशानविहीनानां जनानां पुरतो यदि ।

मुख्यतः शान्तमार्गेण न्यायावाप्तिप्रपोषकम् ॥ १५ ॥

द्रव्यार्जनस्यापि हेतुर्वादिनस्तस्य विद्यते ।

सर्षमेतद् न्यायदाने चिन्तितव्यं पद्स्थितैः ॥ १६ ॥

पूर्वकालक्षमापन्नं टाइम्सग्लोबयोरपि ।

विंशत्यब्दात्यये मन्ये सर्वथैव निरर्थकम् ॥ १७ ॥

कृता तेनाङ्ग्लराज्यस्य निन्दा निर्भर्त्सना सदा ।

राज्यशासकयोर्मध्ये कृत्वा भेदं च शाब्दिकम् ॥ १८ ॥

अव्याहृतं कृतो यत्नो तिलकेनात्मजीविते ।

विनिन्दितुं चाङ्ग्लराज्यं स्थापितं ब्रिटिशैः किल ॥ १९ ॥

वाचकानां सुबोधाय कार्सेनेन कृतस्य च ।

सत्यापलापदोषस्य ह्याचिष्कारं करोम्यहम् ॥ २० ॥

कार्सेनो वाचयामास वृत्तपत्रे प्रकाशितान् ।

लेखान् वै रँडहत्यादिपूर्ववृत्तान्तदर्शिनः ॥ २१ ॥

उच्चैर्न्यायालये प्राह मह्यं शृणुत सज्जनाः ।

वदामि सांप्रतं शब्दांस्तिलको यांस्तदावदत् ॥ २२ ॥

तिलकोऽहं पण्डितोऽस्मि प्राचार्यः प्रतिपालकः ।

गोब्राह्मणानां सर्वेषां रिपुर्इंग्लंद्वासिनाम् ॥ २३ ॥

लुप्तमानुषभावानां पशुतुल्योपजीविनाम् ।
परिन्धित्वां विशेषायां हत्या नैवास्ति दूषणम् ॥ २४ ॥

शिवोत्सवसमारोपे तिलकप्रतिपादनम् ।
पवं तेन स्वैरबुद्ध्या सर्वथा विवृतीकृतम् ॥ २५ ॥

नैव सत्यापलापोऽयं प्रलापोऽस्ति निरर्गलः ।
असत्यं मूर्तिमद् नीतेर्मूलोच्छेदि प्रजल्पनम् ॥ २६ ॥

स्वराज्यकार्ये बालस्थ भारतैक्यविवर्धिनी ।
शाश्वती निहिता दृष्टिर्वसुधासमदर्शिनी ॥ २७ ॥

सदैव सदया वृत्तिः शासनस्य च वादिनि ।
सार्यभौममते हन्त जातं सर्वं निरर्थकम् ॥ २८ ॥

कारामुक्तो युद्धकाले चोदयामास भारते ।
भारतस्थं जनं बालो मर्यादातिक्रमं कुरु ॥ २९ ॥

प्रवर्तिता भारते या सार्यभौमेन संप्रति ।
समर्थयेऽत्र नाहं तामाङ्गलानां शासनप्रथाम् ॥ ३० ॥

तिलको देशभक्तोऽस्ति क्षणेऽस्मिन् मन्यते मया ।
आवश्यकं मनुष्याणां यदि हत्या हि गण्यते ॥ ३१ ॥

वधतव्यं प्रकटं तेन गुप्तं तत् स्वमनोगतम् ।
सोद्वेग्यः पणिणामोऽपि संभाष्यो धीरवृत्तिना ॥ ३२ ॥

सरला न भवेत् तस्य जटिला भूमिका सदा ।
उत्तेजयति लोकान् स शाश्वतं गूढकर्मणि ॥ ३३ ॥

केनापि चेद् दर्शितं तद् महाक्रोशं करोति सः ।
उच्चैर्गद्गोप्यते तेन यशोदानिः कृता मम ॥ ३४ ॥

डापरैणापवाक्यानि प्रविष्टानि स्वनिर्णये ।
धार्मनो पापयामास पञ्चानां पुंगवः पुनः ॥ ३५ ॥

तथैवानेकवारं स पपाटोच्चैर्निवेदनम् ।
 अनन्तेन कृतं पूर्वं स्वयं अक्सनघातिना ॥ ३६ ॥
 न प्रमाणं कार्सेनेन स्वविधानसमर्थने ।
 दत्तं तेन विशेषेण जातं तत् पिष्टपेपणम् ॥ ३७ ॥
 पशवः स्वभ्रुधाशान्त्यै खाद्यं निजपुरःस्थितम् ।
 अदन्ति सकलं शीघ्रं पश्चात् चर्षन्ति तत् पुनः ॥ ३८ ॥
 लेखन्यास्यानयोर्दोषः सुज्ञैश्चर्वितचर्षणम् ।
 तादृशः संशितो दृष्टो भाति मेऽन्वर्थकश्च सः ॥ ३९ ॥
 यद्युक्तदोषानुल्लेखः स्यात् चिरोलस्य पुस्तके ।
 टीकापात्रं जनानां स भवेदेवेत्यसंशयम् ॥ ४० ॥
 पद्म्यन्त्रनिर्मितौ वादी सततं भारताद् बहिः ।
 आङ्ग्लनिष्कासनार्थं स यत्नशीलो मतं मम ॥ ४१ ॥
 कार्सेनाख्यानवैशिष्ट्यं शेषं कोपेन पूरयेत् ।
 पूर्णाभावे प्रमाणानां चक्ता भाषणमात्मनः ॥ ४२ ॥
 आङ्ग्लद्वेषोत्पादनाय राष्ट्रे जागरणाय च ।
 उपयुक्तानि ते मासन् साधनानि निरन्तरम् ॥ ४३ ॥
 सत्यो विचारो बालस्य को वै स्याद् राजनैतिकः ।
 ज्यूरराणामुत्तरार्थं प्रश्नोऽयं जटिलः खलु ॥ ४४ ॥
 प्रथमं पूजितो बालः पुण्यपुर्यां ततः परम् ।
 महाराष्ट्रे सर्वदेशकेन्द्रराष्ट्रसमास्थले ॥ ४५ ॥
 विश्वव्याप्यभयत् तम्य यशः शुभ्रं च निर्मलम् ।
 गौरवं तिलकेनाप्तं राष्ट्रनेतृजनेषु तत् ॥ ४६ ॥
 लालो बालश्च पालश्च भारतोद्धारकत्रयी ।
 पूजिता भारते सर्वे राष्ट्रस्वातन्त्र्यकाङ्क्षिभिः ॥ ४७ ॥

अरविन्दविपिन्चन्द्रादयो वङ्गधुरंधराः ।
 स्वीचक्रुर्लोकमान्यस्य नेतृत्वमविशङ्कितम् ॥ ४८ ॥
 सुरेन्द्रोऽपि ददौ तस्मै साह्यस्य वचनं स्वयम् ।
 एककेन्द्रमेकतन्त्रं वङ्गभङ्गसमुत्थितम् ॥ ४९ ॥
 आन्दोलनं तदा जातं लोकमान्यप्रवर्तितम् ।
 उत्तरे दक्षिणे देशे पूर्वस्मिन् पश्चिमे तथा ॥ ५० ॥
 चतुर्दिक्षु प्रज्ज्वाल तिलकस्य महो महत् ।
 भास्करस्येव मध्याह्ने विश्वचैतन्यदायकम् ॥ ५१ ॥
 मनुष्याणां प्राणघातस्तिलकस्यानुशिक्षया ।
 पुरस्कृतो वङ्गदेशे हिंसाचारानुयायिभिः ॥ ५२ ॥
 वङ्गभङ्गनिषेधस्य वायस्फोटस्वरूपिणी ।
 जाता परिणतिस्तत्र नादचर्यं मन्यते मया ॥ ५३ ॥
 कथं तु विपवृक्षस्य विस्तारो नाधिकोऽभवत् ।
 इत्येव विस्मयस्तस्य कार्त्सनो निर्भयोऽप्रवीत् ॥ ५४ ॥
 अराजकं स्वराज्यं वै परराज्याद् वरं खलु ।
 वादी स्वपत्रलेखेषु निरन्तरमशिक्षयत् ॥ ५५ ॥
 यदनिष्टं गर्हणीयं चासीत् तच्च च पुरस्कृतम् ।
 आह्लाद्यःपातहेतोर्घं तिलकेन निरन्तरम् ॥ ५६ ॥
 पद्मगुणविशिष्टोऽयमागतो भारतादिह ।
 न्यायस्य वाचनां कर्तुं भवतां न्यायमन्दिहम् ॥ ५७ ॥
 विषयाः प्राथिपत्रे गृह्य दर्शिता दूषणार्थकाः ।
 रिपयः गृह्य यथा देष्टे मनुष्यमतिघातिनः ॥ ५८ ॥
 सर्वे ते सन्ति संपदा न हि योग्यं पृथक् पृथक् ।
 कर्तुं विधेयनं तेषां बान्धनः प्राह साग्रहम् ॥ ५९ ॥

ताडयित्वा प्रतोदेन लोकेभ्यस्तिलको धनम् ।

प्रापेति लिखितं यत् तु तदर्थस्य विपर्ययः ॥ ७२ ॥

प्रतोदस्य प्रहारा न कृता द्रव्यमुपार्जितुम् ।

कासिनः कथयामास भाषा सालंकृतं व ह ॥ ७३ ॥

यदा धै न कृतं दानं सत्कार्याय कदाचन ।

अन्याय्यकल्पना दानं सूचनामङ्गलस्य तत् ॥ ७४ ॥

योजनं ह्यस्य मार्गस्य तन्मतेन घृणास्पदम् ।

लेखने वर्तते हेतुद्धिरोलस्येति सोऽयदत् ॥ ७५ ॥

निधिद्रव्यस्यापहारः कृतो यालेन सर्वथा ।

नैतत् प्रोक्तं चिरोलेन यत्र कुत्रापि तेन वै ॥ ७६ ॥

एवमाभाषणं कृत्वा चिरोलं प्रति कासिनः ।

आगच्छ साक्षिणः स्वानमुन्त्वासौ विरराम ह ॥ ७७ ॥

सहायस्तस्य वृष्टेसो चिरोलस्य परीक्षणम् ।

चकार प्रश्नरूपेण पश्चमथमसाक्षिणः ॥ ७८ ॥

चिरोलस्तेन संपृष्टः प्राहाहं वृत्तलेखकः ।

टाह्मसाख्यस्य पत्रस्य परराष्ट्रे नियोजितः ॥ ७९ ॥

नियुक्त आङ्गलराज्येन सदस्यो मण्डलस्य च ।

विश्वस्य प्रेषितश्चाहं प्रति युद्धस्य मण्डलम् ॥ ८० ॥

साक्षिणा वर्णनं प्रोक्तं प्रवासस्य कृतस्य च ।

भूगोले भारते चैव स्वकर्तव्यस्य पूर्तये ॥ ८१ ॥

महाराष्ट्रं तथान्यत्र संदृष्टेषु स्थलेषु च ।

कोल्हापुरे नासिके च यच्च तत्र विलोपितम् ॥ ८२ ॥

संगलितं च यत्प्रान्तं स्थाने स्थाने विशेषतः ।

आन्दोलनस्य रूपस्य बोधाय प्रवृत्तस्य च ॥ ८३ ॥

ततः परं सायमनेन चिरोलस्य परीक्षणम् ।

कृतं तद् वाचकैः सर्वैः पठितव्यं विशेषतः ॥ ९६ ॥

विज्ञाप्यैवं वाचकानां वृन्दं बालपरायणम् ।

यशोऽर्णवाकृष्टचित्तं प्रस्तुतं कथयाम्यहम् ॥ ९७ ॥

सायमनेन चिरोलस्य कृतं तिर्यक्परीक्षणम् ।

तदा तेनोक्तमासीद् यत् संक्षेपेण निवेद्यते ॥ ९८ ॥

ग्रन्थप्रकाशनात् पूर्वं भेदः कश्चिद् मया कृतः ।

तार्हदत्तविधानस्य वृत्तान्ते परिवर्तनम् ।

भेदरूपेण तद् मुख्यमिति प्राह निजोत्तरे ॥ ९९ ॥

कोल्हापुरे महाराजदर्शनार्थं गतोऽस्म्यहम् ।

नाभयं त्वतिथिस्तस्य नियासस्थावधावपि ॥ १०० ॥

चंद्राचर्कनिर्णयस्य प्राप्ता प्रतिलिपिसंया ।

आसीद् निर्णयसारांशः पत्रके च मयाजिते ॥ १०१ ॥

आरोपो यः कृतो बाले सोऽसह्येऽविनिर्मितः ।

इति न्यायालये प्रोक्तं चिरोलेनोत्तरे निजे ॥ १०२ ॥

प्राह सायमनस्तं वै चित्तं ते निवेदनम् ।

प्रदीपतां साधधानं पुनः प्रश्नोक्तं त्वया ॥ १०३ ॥

न हि सम्यक् चिरोलेन ज्ञातः प्रश्नाशयस्तथ ।

इति प्राह न्यायमूर्तिर्डॉलिंगः सायमनं प्रति ।

षकार सायमनस्तस्मै स्पष्टं सर्वं निवेदनम् ॥ १०४ ॥

नैव बालस्तदारोपन्यायार्थं च पुरस्कृतः ।

तस्मात् सर्वं यदुक्तं तद् भवताज्ञानमूलकम् ॥ १०५ ॥

परीक्षणे साय्मनो ह चिरोलं प्रोक्तवांस्तदा ।
 तवोत्तरेऽभवत् स्पष्टं नोचितं भवता कृतम् ॥ १०७ ॥
 परीक्षणं च प्रश्नस्य तस्मादन्वेषणं च तत् ।
 वृथाभूतं न्यायकार्यसिद्ध्यै त्याज्यं च सर्वथा ॥ १०८ ॥
 चिरोल उत्तरे प्राह नोपयोगो भवेदिति ।
 विषयेऽस्मिन् न्यायसिद्ध्यै मान्यमित्यवदत् पुनः ॥ १०९ ॥
 चंदावर्कनिर्णयेन निर्दोषत्वे न वाध्यता ।
 आसीदिति चिरोलेन प्रदत्ता निजसंमतिः ॥ ११० ॥
 विमोचनाद् वै बालस्य जातं स्थित्यन्तरं महत् ।
 मयापि पूर्वलेखास्ते पुनश्चैव परीक्षिताः ।
 स्थलेषु केषुचिद् भेदा जाताश्चावश्यकास्ततः ॥ १११ ॥
 पत्रद्वारा परिचितः करवीरस्य भूपतिः ।
 नासीत् संभाषणं तस्य विषयेऽस्मिन् मया सह ॥ ११२ ॥
 तद्य चेत् संग्रहे सन्ति नृपपत्राणि कानिचित् ।
 तेषामन्वेषणं कृत्वा समानेयानि तानि वै ॥ ११३ ॥
 सन्ति भूपस्य पत्राणि तेषु तेन प्रदर्शिता ।
 सहानुभूतिर्मत्कार्यं चिरोलः स्वोत्तरेऽवदत् ॥ ११४ ॥
 प्रश्नस्य वै साय्मनस्य चिरोलोऽवददुत्तरम् ।
 न किञ्चिदपि जानामि भाषां तां सर्वविधुताम् ।
 महाराष्ट्रीं प्राग्निधीं वा नित्यं लोकेषु भाषिताम् ॥ ११५ ॥
 नियुक्तो न मया कोऽपि कर्तुं भाषान्तरं खलु ।
 आङ्ग्लभाषायां यथायच्च लेखानां निजपुस्तके ॥ ११६ ॥
 उच्चन्यायालये सन्ति तदर्थं कर्मचारिणः ।
 ट्रान्स्लेटरा इति ज्ञाता ज्ञायते न्यायलिप्सुभिः ॥ ११७ ॥

ममोद्देशः परिष्कारं चिरोलस्य यथामति ।

केसरिलेखबोधे च पात्रतां ग्रन्थनिर्मितौ ॥ ११८ ॥

तस्य ज्ञानस्य मर्यादा तत्कालीना यभूय ह ।

अवश्यमखिलं ज्ञानं स्वमतस्यैव निर्मितौ ॥ ११९ ॥

चिरोलः स्वोत्तरे प्राह तेन दृष्टानि कानिचित् ।

कृतानि लीवार्नराद्यैराङ्गलरूपान्तराणि च ॥ १२० ॥

प्रशासनाद् मयाप्तानि नैव तानि कदाचन ।

अङ्कितेभ्योऽधिकारिभ्यः प्राप्तानि तु मया तदा ॥ १२१ ॥

न मया पुस्तकं प्राप्तं चादिलेखयुतं च यत् ।

आयोगेऽस्ति विनिर्दिष्टं सध्वजं चिह्नितं पुनः ॥ १२२ ॥

आमूलाग्रं मयाधीतं रङ्गप्रकरणं किल ।

यास्य कोऽपि संवन्धो न दृष्टो हस्यया मया ॥ १२३ ॥

चाकेकराख्यध्यातृभ्यां प्रदत्ते द्वे निवेदने ।

न दृष्टस्तिलकोल्लेखः कस्मिन्नपि तयोर्मया ॥ १२४ ॥

तद्वत् केसरिपत्रस्य निर्देशो नैव विद्यते ।

स तु सर्वैश्च संदर्भाद् वाचकैरनुमीयते ॥ १२५ ॥

त्वया न लिखितं सत्यं प्रमादेनैव संयुतम् ।

एधमित्युत्तरे प्राह चिरोलः सायमनं प्रति ॥ १२६ ॥

प्रथमे च द्वितीये च भेदोऽस्ति कथमुत्तरे ।

मास्त्येवेत्यवदत् कोऽपि प्रतिवाद्युत्तरे स्वके ॥ १२७ ॥

एतमस्युपयोगः किं क्रियते न निवेदने ।

जानाति कारणं तस्य धरिष्टरमहाशयः ॥ १२८ ॥

चाकेकरोऽपठच्च श्लोकान् संमुले तिलके सति ।

इति नैव मया तत्र लिखितं मम पुस्तके ॥ १२९ ॥

चाफेकरचरित्रस्य किञ्चिदंशो विलोकितः ।

एषया लीवानरस्य जातं तदवलोकनम् ॥ १३० ॥

मांटगाभिः प्रतिनिधिः शासनस्यास्य विद्यते ।

विधातुं मम साहाय्यमायोनेऽवश्यमेव हि ॥ १३१ ॥

पक्षपातप्रवृत्तिश्च शासनस्य तु नोचिता ।

इत्युत्तरे चिरोलेन प्रदत्तं मतमात्मना ॥ १३२ ॥

उत्सवार्थं शिवस्यासीत् पुरा प्राप्तं हि शासनात् ।

दानमौदार्यभूयिष्ठं पञ्चसाहस्रसंमितम् ॥ १३३ ॥

दत्तं दानं शासनेन जीर्णोद्धारस्य कर्मणे ।

शिवस्यासीच्च छत्रपतेः समाधी राष्ट्रपूजिता ॥ १३४ ॥

तस्योद्धारव्यवस्थायै द्रव्यं शासनकर्तृभिः ।

शिवोत्सवस्य पुण्यार्थं न दत्तमिति सोऽवदत् ॥ १३५ ॥

फोल्हापूरमहाराजः सोऽनुदानं स्वयं ददौ ।

समाधिजीर्णोद्धाराय राज्यसंस्थापकप्रभोः ॥ १३६ ॥

उत्सवः क्रियते सर्वे राष्ट्रप्रेम्णा च सज्जनैः ।

न जातु राष्ट्रद्रोहेण समाधिर्दूष्यते प्रभोः ॥ १३७ ॥

कान्हेरेसंज्ञको दोषी स प्रादादुत्तरद्वयम् ।

तयोर्मध्ये मया भेदो विदोषो नावलोकितः ॥ १३८ ॥

मण्डलं गुप्तमेवासीदेकस्मिन्नुत्तरेऽवदत् ।

नासीद् गुप्तमिति प्राह चान्यस्मिन्स्तद्विरोधि सः ॥ १३९ ॥

स्वमण्डलं महाराष्ट्रे दोषिणा स्थापितं यदा ।

फारागृहे ब्रह्मदेदो निबद्धस्तिलकस्तदा ॥ १४० ॥

फोल्हापुरे छत्रपतिशिवराजमहोत्सवः ।

समारोहेण प्रत्यर्घ्यं क्रियते श्रद्धया जनैः ॥ १४१ ॥

रथयात्रासमारम्भः संप्रदायानुसारतः ।
 अनिश्चितमुवाचासावभूत् तत्र न वेति वा ॥ १४२ ॥
 न मेने करवीरस्थो राजा विध्यासघातिनम् ।
 विषयेऽफुल्लखानस्य महा राजं शिवाभिधम् ॥ १४३ ॥
 चिरोलः प्राह माहात्म्यं संमतं शिवभूपतेः ।
 हत्याकारीप्ययं श्रेष्ठस्तिलकप्रतिपादनम् ॥ १४४ ॥
 न तत् संमतमस्माकं यादस्य विषयोऽभवत् ।
 अफुल्लवधः कथं जात इति चैतिह्यवेदिषु ॥ १४५ ॥
 प्राचीनास्ति समस्यायं गोरक्षणविवेचिनी ।
 पूज्यन्ते हिन्दुभिः सर्वैर्गावः संपूर्णभारते ॥ १४६ ॥
 मुसलमानैर्हन्यते गौर्भोजनार्थं क्वचित् क्वचित् ।
 आदेशो नैव धर्मस्य कर्तव्य इति गोवधः ॥ १४७ ॥
 नैवाशक्यं भेषु जात्योः सामञ्जस्यं च भारते ।
 भान्दोलनेन जातस्तु विरोधो दुस्तरोऽयुता ॥ १४८ ॥
 एतत्संघन्धिस्त्रयो हिन्दुमुस्लिमयोरभूत् ।
 पूर्णकान्तेऽपि पालस्य घायते शासकैरपि ॥ १४९ ॥
 पृथिराधुनिके काले जानन्त्येवाधिनायिभिः ।
 मन्यते तदुत्करत्वात् शान्तिस्थापनरुमणः ॥ १५० ॥
 ततः कृतं कारनेन विरोलस्य परीक्षणम् ।
 निन्दितो नैव लेखेषु शिवधर्मोऽस्यो मया ॥ १५१ ॥
 विवाचेप्येव लेखेषु प्राधान्येन परिस्थितिः ।
 सर्वभारतपरेषु नित्यं मनमि चिन्विता ॥ १५२ ॥
 मरुतान्यनुमानानि सुक्त्रियुक्तानि मन्त्रे ।
 किं नु सुत्रमतेऽयोयं साक्षिणो मतदर्शनम् ॥ १५३ ॥

ग्रन्थस्य भाग एकस्मिन् फोल्हापूरपरिस्थितिः ।

घर्णिता फलहृश्यास्तातरेपां ब्राह्मणेः सह ॥ १५५ ॥

प्रत्यब्दं शिघराजस्य फोल्हापूरे कृतोत्सवः ।

राजाशयास्ति भिन्नोऽसावितरस्माच्च शिघोत्सवात् ॥ १५५ ॥

कृतं स्पष्टं चिरोलेन भिन्नत्वमुभयोस्तदा ।

दत्त्वोत्तरं कार्सेनस्यं प्रश्नानां न्यायमन्दिरे ॥ १५६ ॥

यद् वै दत्तं शास्त्रेण किंवा तदधिकारिभिः ।

साह्यं मह्यं च तत् सर्वं दातव्यं प्रतिपक्षिणे ॥ १५७ ॥

न पक्षमेदः कर्तव्यः पक्षपातविरोधिना ।

न्यायालये विशेषेण दिश्यासोत्पादनाय च ॥ १५८ ॥

अनन्तरं चिरोलस्य साक्षिणः प्रतिवादिनः ।

परीक्षिता भूमिकायाः पुण्यर्थं न्यायमन्दिरे ॥ १५९ ॥

आसीत् तेषामप्रर्णायै सँढस्टै इति दृश्यते ।

साक्षिस्वानं प्रति प्राप्तः समाहूतो यथाविधि ॥ १६० ॥

पुण्यपुर्यां व्यवस्थायै मया रँडो नियोजितः ।

प्लेगोद्भवस्थितेश्चासौ विज्ञाता धैर्यवानिति ॥ १६१ ॥

नाहं वै सैनिकैः सार्धं संचाराय गतः किल ।

नाहं घास्तविकं मन्ये पठितं रँडवर्णनम् ॥ १६२ ॥

गोपालस्य क्षमापत्रमानीतं च मयाधुना ।

न तद् ग्राह्यं न्यायमूर्तिरादिशद् न्यायवस्तुषु ॥ १६३ ॥

साय्मनेन कृताः प्रश्नास्तस्य प्रतिपरीक्षणे ।

गन्हर्नरँडनकौन्सिलेति मत्पदस्यास्ति दर्शनम् ॥ १६४ ॥

आयोगः प्लेगविषये मयैवासीद् नियोजितः ।

कारागाराद् मयादेशात् तिलकोऽपि विमोक्षितः ।

पूर्वं कालाद् विनिर्दिष्टाद् निर्णये न्यायमूर्तिना ॥ १६५ ॥

मातृभूमिं चागतोऽहमूनर्विंशशते शके ।
 आश्वत्थानानि दत्तानि मयासन् पालितानि च ॥ १६६ ॥
 सहानुभूतिर्लोकानामत्यन्तावश्यकी च सा ।
 व्यवस्थायाः प्रपूर्त्यर्थं कर्तुं व्याधिनिवारणम् ॥ १६७ ॥
 केचिल् लोका ब्रूवन्ति स्म व्याधिपीडातिरिच्यते ।
 पीडानिवारकाणां वै स्वैरोपद्रविवर्तनात् ॥ १६८ ॥
 प्राह साक्षी परंत्वन्न हृद्यन्तरमपेक्ष्यते ।
 तत्रप्रश्नस्य विचारार्थं राष्ट्रस्य हितकर्तृषु ॥ १६९ ॥
 लोकानां च निवासाय व्यवस्था निर्मिता मया ।
 तत्रैव वसतिस्तेषामावश्यवयमभवत् तदा ॥ १७० ॥
 तिलकेन कृता सेवा प्लेगग्रस्तजनस्य या ।
 स्दाचिना शंसिता नाहं कुर्वे तदवमूलनम् ॥ १७१ ॥
 अहं वयस्तुं न शक्नोमि तिलकस्य मया सह ।
 जातं संभाषणं चा न लोकपीडाविमुक्तये ॥ १७२ ॥
 प्लेगोद्भवस्य क्षोभस्योपयोगो चादिना कृतः ।
 कृतं कर्तव्यमुचितं सैनिकैश्चाधिकारिभिः ॥ १७३ ॥
 संप्राप्तध्यालंसो लांबः साक्षिस्थानं ततः परम् ।
 अग्रदत् कापि न प्राप्ता लोकेभ्यः प्रार्थना मया ॥ १७४ ॥
 संनिपुक्तोऽहमध्यक्षस्तदानीं प्लेगसंसद्ः ।
 ततः पश्चाद् मया घातं जनतादुःप्रकारणम् ॥ १७५ ॥
 पठितं वृत्तपत्रेषु काले तस्मिन् भयावहे ।
 व्यवस्थाजन्यदुःखानां वर्णनं यत् प्रकाशितम् ॥ १७६ ॥
 यानि वृत्तपत्राणि प्रसिद्धानि तदाभयन् ।
 समस्तमुन्वर्षान्ते पुरोगामिनि विस्तृते ॥ १७७ ॥

न मे घासः पुण्यपुर्यां रँडमृत्योरनन्तरम् ।
 पुनः प्लेगोद्भवो जातस्तुलनां कर्तुमक्षमः ॥ १७८ ॥

कार्सेनेन प्रतिप्रश्नः कृतस्तस्मै तदुत्तरे ।
 ग्राह साक्षी समीचीनं प्रश्नगर्भितमुत्तरम् ॥ १७९ ॥

व्यवस्था शिथिला जाता यथा व्याधेरुपद्रवः ।
 कालेनैवाभवद् न्यूनः शमोपायादिभिस्तथा ॥ १८० ॥

त्वया कृतं भाषणं यच्च शासनस्याशया तदा ।
 निजपत्रे कृतं तस्य तिलकेन समीक्षणम् ॥ १८१ ॥

अहं सत्यं भाषणार्थमादिष्टः शासनेन ह ।
 परंतु लेखनं तस्य सर्वमेव मया कृतम् ॥ १८२ ॥

जाइस्सश्च ततः प्राप्तः साक्षिस्थानं बभूव यः ।
 प्लेगकाले प्रदेशस्थशिक्षायोगस्य चालकः ॥ १८३ ॥

वृत्तपत्रस्य लेखानामाकृतानां विलोकनम् ।
 कर्तुं नित्यं ममोद्योगः संचाराय गतः क्वचित् ॥ १८४ ॥

द्रष्टुं व्यवस्थां ग्रामेषु प्लेगव्याधिनिवारिणीम् ।
 शासनेन कृतां सर्वां दृष्ट्वातुर्घ्यं तदाप्यहम् ॥ १८५ ॥

सैनिकानां मया दृष्टा व्याधितेषु दयार्द्रता ।
 प्रेमलत्वं च सौहार्दं दृष्टं तद् घर्षनातिगम् ॥ १८६ ॥

अत्याचारो व्यवस्थायां कृतायां कर्मचारिभिः ।
 विहितश्चेदागतः स्याद् मत्कर्णं स तदैव च ॥ १८७ ॥

शालाधिकारिणां मुख्यमारोग्यस्य निरीक्षणम् ।
 विद्यार्थिपालकानां चै कर्तव्यं खलु मादृशाम् ॥ १८८ ॥

राजकीयान्दोलनस्य शिक्षाकार्ये शनैः शनैः ।
 प्रचारकैः प्रवेशार्थं कृतो यत्नो विशेषतः ॥ १८९ ॥

परांजपे प्रसिद्धो य आचार्यपदमास्थितः ।

पदच्युतो मदादेशात् संचालकगणेन सः ॥ १९० ॥

जाह्नवः कथयामास सर्वमेतद् निवेदने ।

अपृष्ट इति डालिगं सायमनोऽसूचयत् तदा ॥ १९१ ॥

किं निष्पन्नं भाषणे ते घालेन सह सत्वरम् ।

निवेदयेति पृष्टोऽसौ निम्नोन्नतं चोत्तरं ददौ ॥ १९२ ॥

निष्फलो मन्यते मार्गो लोकैः सद्योऽचलम्वितः ।

शासनस्यागलीभूतो यः पन्था व्यत्ययप्रदः ।

स कार्ये सफलो भूयाद् नित्ये नैमित्तिके तथा ॥ १९३ ॥

सर्वं यद् यद् मया प्रोक्तं विशत्यब्दपूर्वगाम् ।

घोतते तिलकस्यैतां विचाराणां परिस्थितिम् ॥ १९४ ॥

समारोपप्रसङ्गोऽद्य संप्राप्त इति कार्सेनः ।

दीर्घकालम्य वादस्य समाधानमदर्शयत् ॥ १९५ ॥

अन्ते दीर्घप्रवासस्य वृत्तिर्वै पादचारिणः ।

यथा भवति हृद्भवैव दूरतः स्थानमीप्सितम् ॥ १९६ ॥

जना पेच्छन् शीघ्रमन्तं वादस्योभयपक्षयोः ।

दीर्घकालधमकलान्ता मनःस्वास्थ्याभिलाषिणः ॥ १९७ ॥

न्यायालयीनवाद्स्य महत्त्वं त्वस्य घर्षते ।

इत्यवादीत् कार्सेनोऽसौ ज्यूरीसंघकसज्जनान् ॥ १९८ ॥

नायं व्यक्तितगतो वादः केवलं पक्षयोस्तयोः ।

साध्नाज्यस्य प्रतिष्ठायाः प्रश्नो वाद्स्य निर्णये ॥ १९९ ॥

आन्दोलनं भारते यज्जाते तस्यैव घर्षणम् ।

चिरोलेन कृतं ग्रन्थे दोषाद्य प्रकटीरुताः ॥ २०० ॥

आन्दोलनस्य नेतृणां तद्देय समर्थनम् ।

प्रशासनस्य मार्गोणां दमनार्थं न भारते ॥ २०१ ॥

न्यायप्राप्तेर्भवेत् तस्य संभवो भारते मनाः ।
इति द्योतयितुं प्राप्तो मया चादीति मन्यते ॥ २०२ ॥

तेन दत्तं कारणं यद् युक्तं तद् न समर्पकम् ।
ग्रन्थोऽयं वै चिरोलस्य पठ्यते ह्याङ्गलभाषिभिः ॥ २०३ ॥

साम्राज्ये विस्तृते चास्मिन् पूर्वपश्चिमभागयोः ।
कानडास्ट्रेलियादीनां प्रदेशेषु विशेषतः ॥ २०४ ॥

आदरो हि महानासीदाङ्गलभून्त्यायनिर्णये ।
विशेष इति संपश्यन्नत्रैवाहं समागतः ॥ २०५ ॥

कार्सनो घर्णयामास निन्दाप्रचुरभाषणे ।
घालं तद्भाषणं चात्र संक्षेपेण ददाम्यहम् ॥ २०६ ॥

यावज्जन्म कृता निन्दा परराज्यस्य भारते ।
तेषामुच्चाटनार्थं यो यत्नशीलः सदाभवत् ॥ २०७ ॥

न्यायालये द्विवारं यो राजद्रोहीति दण्डितः ।
तिरस्करोति यो देश आङ्गलराज्यं च मङ्गलम् ॥ २०८ ॥

व्याख्यानानि न देयानि युद्धकाले त्वयाधुना ।
समादिष्टः शासनेन तदुद्दिष्टस्य शङ्कया ॥ २०९ ॥

आङ्गलापत्तिश्च देशस्य भाग्यकालोदयो भवेत् ।
इत्युक्त्वा योऽकरोत् सर्वान् लोकान् युद्धपराङ्मुखान् ॥ २१० ॥

हिन्दुमुस्लीमधर्मीयविद्वेषस्य प्रवर्तकः ।
जातिवादपुरस्कर्ता ब्राह्मणानां शिरोमणिः ॥ २११ ॥

शरीरे तस्य नैघ स्यादपकीर्त्या वृत्तेऽखिले ।
नूतनस्य वर्तते स्थानं हानिचिह्नस्य कुत्रचित् ॥ २१२ ॥

कर्षिकातुल्यमूल्या हानिर्नैवापि विद्यते ।
चारिज्यस्य हि घालस्य निःशङ्कं कार्सनोऽवदत् ॥ २१३ ॥

जनः संभावितो लोके केनाप्यन्येन निन्दितः ।
न्यायालयं क्वचिद् याति हानिद्रव्याप्तिहेतुना ॥ २१४ ॥

प्रतिष्ठितत्वं लोकेन मन्यते संशयास्पदम् ।
तस्य हानेः कारणस्य परिणामस्यापि निर्णयम् ।
कर्तुमर्हन्ति मानार्हो न्यायेनो ज्यैष्ठ्यस्तथा ॥ २१५ ॥

यः सदा कुरुते निन्दामन्येषां दोषदर्शनम् ।
अहोऽद्य निन्दितश्चान्यैः शीलहानिं स याचते ॥ २१६ ॥

दीर्घकालं महान् घादः तार्क्ष्यिभ्यस्तयोरभूत् ।
विधिन्यायालये कश्चिद् दण्डन्यायालये तथा ॥ २१७ ॥

कृनः प्रीयीकौन्सिलेन तद्घादस्य विनिर्णयः ।
विश्वस्तेन कृतं सर्वं योग्यं च न्याय्यमेव च ॥ २१८ ॥

ते निर्णयं तिरस्कृत्य प्रतिकूलं च लेखनम् ।
घादिदेषात् कृतं सर्वं चिरोलेन दुराप्रदात् ॥ २१९ ॥

असह्येखविनिर्मित्यै तिलको दण्डितः पुरा ।
इत्यर्थकं च तद्घातयं घादिचारिड्यदृपकम् ॥ २२० ॥

असत्यं तत् सपेयाभूच् चिरोलेन निषेदने ।
प्रतिप्रश्नोत्तरे प्रोक्तं स्पष्टं न्यायगृहे स्वयम् ॥ २२१ ॥

फार्सेनो भाषणे प्राह चिरोलेन यथार्थतः ।
न शातं सत्यमित्येव प्रमादोऽज्ञानमूलकः ॥ २२२ ॥

दुर्लभदीकर्णीयोऽयं ज्यैष्ठ्यैः सज्जनैरिति ।
फार्सेनेन मिथानं यत् कृतं तद्य निरगलम् ॥ २२३ ॥

नुष्काम्य नष्टमांसस्य चास्थिनध्यर्षणं यथा ।
करोति भ्या दीर्घकालं तद्वत् फार्सेनभाषणम् ॥ २२४ ॥

चिरोलस्य प्रमादा हि क्षणभ्या इति वाचना ।
विधिनास्त्रेऽतिनेपुण्यं तस्य नास्तीति क्षणान् ॥ २२५ ॥

विपमः परिणामोऽयं दूरगामीति सज्जनैः ।
कृत्या विचारं गहनं प्रदेयं स्थमतं च तैः ॥ २३८ ॥

सञ्चारिऽध्यायस्यास्य तीरे ह्यसिकतामये-
शुषितकापि च नायाता कार्सेनस्य करे तदा ॥ २३९ ॥

चर्मचक्षुष्मतो ज्ञानं तलस्पश्येय विद्यते ।
अन्तःस्थितानां रत्नानां दुर्लभं तस्य दर्शनम् ॥ २४० ॥

प्रतिवादिपशःसिद्ध्यै कार्सेनेन विलङ्घितः ।
पशोऽर्णवो यादिनश्च त्रेतायां चानरैरिव ॥ २४१ ॥

साध्यं प्रज्ञावतामेव सिन्धोरन्तःस्थदर्शनम् ।
तेषां मन्थनकाराणां दिव्यरत्नसुदर्शनम् ॥ २४२ ॥

पुनःपरीक्षणं तस्य सायमनेन कृतं तदा ।
समाप्तिमगमत् पष्टेऽभियोगस्य दिने किल ॥ २४३ ॥

आङ्ग्लो भारतवासिसर्वजनताद्रव्यस्य संशोपणं
कृत्या देशमिमं शताधिकसमाः प्रास्यत् स्वदास्याण्ये ।
पण्डं गर्जति प्रौढवैभवं मयं माहात्म्यमेव स्वय-
मिग्लेदस्य मुखं त्रिखण्डविदितं टाह्मसपत्रं महत् ॥ २४४ ॥

स्वातन्त्र्यस्य सुहृद् रिपुश्च सुमहान् साम्राज्यवादस्य यो
द्रोणाचार्य इयामयत् कलियुगे यः शापयाणप्रभुः ।
अन्यो लंघनपाञ्चजन्यघशागः साम्राज्यवार्ताहर
आयोगे प्रतिदृश्यते च कल्हो यस्माद् विरोधस्तयोः ॥ २४५ ॥

घाग्युद्धं सबलं तयोरनुदिनं न्यायालये चादग्लिके
नान्दी भारतराज्यकार्यसमरस्येयामयद् भाविनः ।
तत्रापि प्रत्तरं पभूय कुतुकस्थानं च लोके महद्
युद्धं कार्सेनयादिनोरिति मया संशोपतो वर्णितम् ॥ २४६ ॥

एकसप्ततितमस्तरङ्गः

ज्यूरिस्थितानां पंचानां भवति धमदायकम् ।
परीक्षणं दीर्घकालं यदा न्यायालये भवेत् ॥ १ ॥

अन्वेषणाय सत्यस्य न्यायकार्यस्य भागिनाम् ।
आयश्यको भवेत् कालव्यय एतादृशः किल ॥ २ ॥

क्षमस्वेति प्रार्थयेऽहं यथादौ कासनः स्वयम् ।
अन्तिमाद् भाषणात् पूर्वमादौ न्यायालयेऽथ वै ॥ ३ ॥

अधिवक्ता न्यायवादे करोत्येव समर्थनम् ।
स्वपक्षस्य यथाशास्त्रं न मतस्यात्मनः क्वचित् ॥ ४ ॥

स्थितिः पंचजनानां च मतस्यास्ति तथैव ह ।
कर्तव्यं तैर्न्यायदानं हात्वा यच्च पुरस्कृतम् ॥ ५ ॥

स्वपक्षस्य प्रपुण्ड्र्यर्थं पक्षिभिर्न्यायमन्दिरे ।
धैर्यवितकानां भावानां तत्र नावसरः खलु ॥ ६ ॥

यथा वाजी वाहनस्य राजमार्गेण गच्छति ।
द्विपदटान्तर्हिताक्षश्च पार्श्वस्थं नावलोकयन् ॥ ७ ॥

तद्वत् सर्वैर्वर्तितन्यं निरतैर्न्यायरुमीसु ।
अत एवोच्यते लोकैरुन्धास्ति न्यायदेवता ॥ ८ ॥

दोषिणां घट्टनामानि पाचयित्वा च कासनः ।
तत्संबन्धस्यापनाय प्रयेते यादिना सह ॥ ९ ॥

स यत्नः सफटो नाभूत् कथयेऽहं सुनिश्चितम् ।
विस्मर्तव्यानि नामानि निर्दिष्टानि निरर्थकम् ॥ १० ॥

अपुण्ड्रत्वानम्य को हन्ता क्षमापत्रस्य युक्तता ।
गोपालेन प्रदत्तस्य चात्मदोगनिवृत्तये ॥ ११ ॥

नैतादृशविचाराणां देयं स्थानं स्वमानसे ।

सुचिन्तनविचाराभ्यां प्रस्तुतन्यायनिर्णये ॥ १२ ॥

राजद्रोहापराधार्थं बालो द्विर्दण्डितः पुरा ।

अप्रस्तुतस्तदुल्लेखो वादवस्तुविनिर्णये ॥ १३ ॥

ज्यूरराणां निर्णयाय प्रश्न एक उपस्थितः ।

पुस्तकोद्धृतवाक्यानां सत्यमिथ्यात्वनिश्चयः ॥ १४ ॥

अधिकारोऽस्ति टीकाया जनान्तरकृतेरपि ।

लेखकस्येति यत् प्रोक्तं सर्वलोकहिताय हि ॥ १५ ॥

सीमा तस्याधिकारस्य वर्तते वा न वेति वै ।

स्पष्टीकर्तुं निर्णये स्वेऽधिकारो भवतां खलु ॥ १६ ॥

प्रतिकूलं गर्हणीयं चिरोलेन स्वपुस्तके ।

उपतं तस्य विनिर्देशं कर्तुमिच्छामि संप्रति ॥ १७ ॥

प्रामाणिकत्वबुद्धिर्या सामान्येषूपलभ्यते ।

अभावस्तिलके तस्याधिरोलः पुस्तकेऽलिखत् ॥ १८ ॥

चिरोलकृतनिन्दायां ते दोषा इति दर्शिताः ।

यत्संयन्धे न्यायमूर्तिरधिवक्ता तथैव सः ॥ १९ ॥

शब्दैः स्पष्टैरसंदिग्धैर्द्रवतुर्मतमात्मनः ।

अधोलिखितवाक्येन शुद्धया चाहन्ममापया ।

तिलकस्य न संयन्धो हत्याकाण्डे कथंचन ॥ २० ॥

तिलकस्य प्रतिष्ठाया न विचारः कृतः किल ।

स द्विवारं महाराष्ट्रे सदस्यः कौन्तिलेऽभवत् ॥ २१ ॥

तत्काले योग्यता तस्य सँदृष्टस्यापि संमता ।

काकदष्टिचिरोलो यां दुर्व्याद् नैव पश्यति ॥ २२ ॥

प्राणोन्तकपोलेष्वं तिलकः स्वसमर्थने ।

अकरोद् भाषणे स्वस्मिन् प्रभुष्यसेःन फासंनः ॥ २३ ॥

यदा चयता स्वसिद्धान्तं स्पष्टीकर्तुं प्रवर्तते ।

युङ्क्ते तदा लोकबुद्धिगम्यं दृष्टान्तमञ्जसा ॥ २४ ॥

डालिङ्गकार्सनयोर्मध्ये तिष्ठामि न्यायमन्दिरे ।

करोम्यहं वर्णनं तत् सलीलं चाङ्गलभापया ॥ २५ ॥

तिष्ठाम्यहमहो मध्ये दैत्यागाधसमुद्रयोः ।

नाक्षेपाहं मन्यते तद् देशेऽस्मिन् कोऽपि सज्जनः ॥ २६ ॥

दैत्योदधिप्रयोगेण महत्त्वमुभयोरपि ।

भासीद्विकृतं दृष्ट्या सामान्यानां च पूर्ववत् ॥ २७ ॥

ततः क्षोभः कार्सनस्य चिरोलस्य निरर्थकः ।

पुराणग्रन्थदृष्टान्तैर्भाषणे वादियोजितैः ॥ २८ ॥

उल्लेखः केसरीपत्रे रूँडस्यैव पुनः पुनः ।

भासीत् प्लेगव्यवस्थाया यतो मुख्यः स केवलः ॥ २९ ॥

कान्हेरे कृतयान् हत्यां जेक्सनस्येति नासिके ।

तिलकः कारणं तस्याश्चिरोलः पुस्तकेऽलिखत् ॥ ३० ॥

न जेक्सनस्य नामापि वृत्तपत्रे प्रकाशितम् ।

कदापि तस्य वा तेन समुल्लेखोऽन्यकारणात् ॥ ३१ ॥

तिलकस्तस्य हत्यायाः कारणं वै कथं भवेत् ।

समर्थनं विचित्रं च विहितं प्रतिधादिना ॥ ३२ ॥

पठितं केसरीकाळपत्रयोरितरेष्वपि ।

भासीद् वै भारते राज्यमाङ्गलानां दुःसकारणम् ॥ ३३ ॥

लोकानां तद्विनाशाय यत्नोऽचद्योऽस्ति सर्वथा ।

गौराधिकारिणः सन्ति हिन्दूभूद्वेषिणस्तथा ॥ ३४ ॥

प्रेरितस्तद्विचारेण निहतो जेक्सनो मया ।

नैवान्यायः कोऽपि तेन कृतो व्यक्तिगतो मम ॥ ३५ ॥

पश्चात्तापेन तीव्रा मे हृदयस्य व्यथाभवत् ।
कृता हत्या सज्जनस्य वृथा मूढधिया मया ॥ ३६ ॥

अस्मिन् निवेदने तेन संबन्धो वादिना सह ।
तस्य पत्रेण वा नास्ति यत्रकुत्रापि दर्शितः ॥ ३७ ॥

प्रवृत्तिर्दृश्यते नित्यमल्पप्रज्ञापराधिषु ।
आख्यातुं कारणत्वेन नामेतरजनस्य ह ॥ ३८ ॥

जैक्सनस्य प्राणघाती शासनस्याधिकारिणे ।
प्रादर्शयद् भिन्नकाले भिन्नं भिन्नं च कारणम् ॥ ३९ ॥

न विश्वासास्पदं वाक्यं भयभीतातुरस्य तत् ।
न्यायाधीशेन मन्तव्यं ज्यूरीसंस्थैश्च सज्जनैः ॥ ४० ॥

भवेयुर्वादिलेखेषु चाक्षेपार्हाणि कानिचित् ।
विधानानि ह सुबानां देशेऽस्मिन् भारते तथा ॥ ४१ ॥

न यक्तुं सत्यमित्येव चिरोललिखितं च यत् ।
वादिनिन्दापरग्रन्थे शक्यं केनापि सर्वथा ॥ ४२ ॥

साय्मनो भाषणस्यादौ प्राहाहं स्वल्पभाषणम् ।
फरोम्यत्र भवेदन्तं वादस्याद्येति हेतुना ॥ ४३ ॥

घहिरादस्य कक्षायाः प्रश्नाः सन्ति महत्तमाः ।
वैभवं च प्रभावश्च साम्राज्यस्य चिरन्तनम् ।
भूयात् संयुक्तराज्यस्य चिन्तेयं भूषणास्पदा ॥ ४४ ॥

सर्वेषामेव लोकानामाङ्गलद्वीपनिवासिनाम् ।
विश्रूयतेऽभिमानस्य त्रिलोक्यां दुन्दुभिघ्वनिम् ॥ ४५ ॥

तथापि न्यायकार्येषु दीक्षितानां दृढमतम् ।
केन्द्रितव्यो मनोधर्मो वादवस्तुविनिर्णये ॥ ४६ ॥

शासनेन कृता पूर्वं व्यवस्थावदयकी तु या ।
निधाय तस्यां विश्वासं कुर्याद्दङ्गीकृतं च यत् ॥ ४७ ॥

अविभक्तेन चित्तेन न्यायरीतिमनुसरन् ।
 न्यायवर्त्मनि संतिष्ठन् पालयन् निर्मलं व्रतम् ॥ ४८ ॥
 अत एव प्रार्थयेऽहं न्यायदानार्थमागतः ।
 दूरीकृत्य बहिःप्रश्नान् कुर्युर्लक्ष्ये स्थिरं मनः ॥ ४९ ॥
 प्रश्नानामुचितातां तु करोम्यद्य विवेचनम् ।
 सावधानेन चित्तेन ध्यतां भाषणं मम ॥ ५० ॥
 उच्चजातिसमुद्भूतस्तिलकः संमुखः स्थितः ।
 विनिन्दितश्चिरोलेन कर्तुं न्यायस्य याचनाम् ॥ ५१ ॥
 आङ्गलन्यायासनस्यास्ति परीक्षासमयो महान् ।
 सर्वदाव्यभिचारेण पूज्यते न्यायदेवता ॥ ५२ ॥
 न्यायालये साम्प्रदृष्टिर्न नीचोच्चविचारणा ।
 धर्मदण्डप्रमाणेन भीयन्ते मानवा इह ॥ ५३ ॥
 आङ्गलन्यायासनं मूलं न्यायदाने प्रतिष्ठितम् ।
 वर्णधर्मादिमेदानां न स्थानं न्यायमन्दिरे ॥ ५४ ॥
 अभिमानस्थानमेतदाङ्गलसाम्राज्ययादिनाम् ।
 तस्यैव निकयो भूयाद् भवतां भाविनिर्णयः ॥ ५५ ॥
 न्यायाधीशो न जानाति मित्रं शत्रुं पृथक् पृथक् ।
 विद्वोकयति दोषं च गुणं चापि नस्य सः ॥ ५६ ॥
 उपस्थितस्य न्यायार्थं पुत्तो निजमन्दिरे ।
 हृत्वाभ्यासं विचारं स प्रोद्घोषयति निर्णयम् ॥ ५७ ॥
 इति कीर्तिः पालनीया न्यायस्थाने विदोषतः ।
 न्यायाधीशेन ज्युतीस्यैः सज्जनैर्न्यायदीक्षितैः ॥ ५८ ॥
 इतिहासे सुप्रसिद्धो यादिराष्ट्रपराक्रमः ।
 कुलशीलादिसंपन्नो धात्री तिलकवंशजः ॥ ५९ ॥

तच्चारिड्यविचारस्य सूक्ष्ममेव समीक्षणम् ।
 मतप्रदर्शनात् पूर्वं कर्तव्यं ज्यूरिसज्जनैः ॥ ६० ॥
 गोरक्षणस्य प्रश्नोऽस्ति हिन्दुधर्मेण संयुतः ।
 न श्रद्धया स्वधर्मस्य चर्चितो वादिनेति सः ॥ ६१ ॥
 भूमिकेयं चिरोलस्य वादिचारिड्यघातिनी ।
 आरोपोऽयं कृतोऽसत्यो ग्रन्थेऽस्मिन् प्रतिवादिना ॥ ६२ ॥
 तिलकस्थापितैकापि संस्था गोरक्षणाभिधा ।
 विद्यते न महाराष्ट्रे किंवा अन्यत्रैव भारते ॥ ६३ ॥
 असत्यं च विधानं तद् वादिचारिड्यघातकम् ।
 निःसंशयं सिद्धमेव भाषणे दर्शितं मया ॥ ६४ ॥
 शिवोत्सवपुरस्कारं तिलकः श्रद्धया युतः ।
 चक्रेऽखिले महाराष्ट्रे चिरोलस्तेन दुःखितः ॥ ६५ ॥
 विपरीता कृता टीका ग्रन्थे तेन तु सर्वथा ।
 आङ्ग्लदेशस्थलोकेषु कर्तुं वृत्तिं विरोधिनीम् ॥ ६६ ॥
 केसरीपत्रलेखानां वाचनाद् योग्यकल्पना ।
 उत्पद्यते महत्त्वस्य शिवाजेऽच्छत्रधारिणः ॥ ६७ ॥
 लोकोत्तरो मानवेषु चक्रे यत्नं यशस्विनम् ।
 महाराष्ट्रे स्थापयितुं स्वराज्यं हिन्दुधर्मिणाम् ॥ ६८ ॥
 युद्धं कृत्वा महायुस्त्या तेजसा साहसेन च ।
 संपादितं यशस्तेन लोकविस्मयकारकम् ॥ ६९ ॥
 स्वराज्यं घोषितं तेन समुच्छ्रित्य नवध्वजम् ।
 रायदुर्गे राजधान्यां तुच्छीकृत्यैव मोगलम् ॥ ७० ॥
 तिलकेन समारब्धः शिवस्यास्य महोत्सवः ।
 नैराश्योद्भिन्नलोकेषु कर्तुमुत्साहवर्धनम् ॥ ७१ ॥
 ति. २२

तद्वदेव गणेशस्य चोत्सवस्य प्रथा नवा ।
निर्मिता तत्प्रसाराय यत्नस्तेन कृतो महान् ॥ ७२ ॥

आक्षेपाणां यथायोग्यमुत्तरं तिलको ददौ ।
केसरीपत्रलेखेषु पठितव्यं च सज्जनैः ॥ ७३ ॥

उत्सवाभ्यामसंतुष्टा केचिद् मुस्लिमबान्धवाः ।
नवोत्सवस्थापकस्य दोषस्तत्र न विद्यते ॥ ७४ ॥

धर्मनिष्ठा परित्याज्या नैव लोकैः सुधार्मिकैः ।
समाधानाय लोकानां भिन्नधर्मानुयायिनाम् ॥ ७५ ॥

भूपणं तच्च राष्ट्रस्य यत्र भिन्नजनाः सुखम् ।
वसन्ति साहचर्येण सानन्दं सादरं यदा ॥ ७६ ॥

हिन्दुमुस्लिमसंघर्षो वर्णितः प्रतिवादिना ।
संघर्षोऽभूत् पूर्वकाले भिन्नस्थानेषु भारते ॥ ७७ ॥

न यत्र कोऽपि संबन्धस्तिलकस्याभवत् क्वचित् ।
तिलकः कारणं तस्य घटत्युच्चैस्तु दुर्जेनः ॥ ७८ ॥

ब्रह्मापि नो रञ्जयति दुर्ग्रहप्रस्तमानघम् ।
कयुक्तिः प्रत्ययं याति दर्शनादधिब्रेकिनः ॥ ७९ ॥

हिन्दुमुस्लिमसंघर्षो वर्णितः प्रतिवादिना ।
पाणियुग्मस्य संघर्षात् संभवेत् तालिकाध्वनिः ॥ ८० ॥

एकेनैव स्वहस्तेन न भवेत् तालिकाध्वनिः ।
संघर्षाय तथाचक्ष्या पक्षद्वन्द्व्वात्मिका स्थितिः ॥ ८१ ॥

संघर्षस्येतिवृत्तं च शासनेन प्रकाशितम् ।
संघर्षस्य स्थितिस्तत्र वर्णितोभयपक्षयोः ॥ ८२ ॥

शुचं तद् हि चिगोलेन न दृष्टमिति विस्मयः ।
शासनेन कृतं सर्वे साहामस्येव कर्मणि ॥ ८३ ॥

जागरूकोऽस्ति नित्यं वै तस्य प्रतिनिधिः स्वयम् ।
तत्परस्तस्य साहाय्यं दृश्यते न्यायमन्दिरे ॥ ८४ ॥

प्रान्देशस्य मतं स्पष्टमिति वृत्ते तु वर्तते ।
संघर्षस्यास्ति मूलं न गोरक्षणमहोत्सवः ॥ ८५ ॥

मह्यविद्याशिक्षणस्य स्थानमाखाडकं विदुः ।
प्रायः प्राकृतभाषासु विद्यमानासु भारते ॥ ८६ ॥

तिलकस्थापितं नैकं क्रीडास्थानं च वर्णितम् ।
कुत्रापि तु महाराष्ट्रे नूतनं वा पुरातनम् ॥ ८७ ॥

बालस्य नातुभ्रात्रोश्च संबन्धः सुदृढोऽभवत् ।
न प्रमाणं विधानस्य तत्संबन्धस्य दर्शकम् ॥ ८८ ॥

राजद्रोहापराधार्थं कृतं तिलकबन्धनम् ।
ऋषिप्रहमिते घर्षे साष्टादशशतोत्तरे ॥ ८९ ॥

तस्मिन्नब्दे नातुबन्धू पुण्यपुर्यां निरोधितौ ।
मृतप्रायस्थिताशया आधाराच् शासनेच्छया ॥ ९० ॥

बहिष्कृतोऽसौ नातृभ्यां बालो ब्रह्मसमूहतः ।
संबन्धः सहकार्यस्य दर्शकोऽयं कथं भवेत् ॥ ९१ ॥

आङ्ग्लराज्यविनाशाय यूनां साह्येन सर्वथा ।
प्रयत्नं तिलकश्चक्र इत्युक्तं प्रतिवादिना ॥ ९२ ॥

भृशमुक्तं चिरोलेन वादी बुद्धिमतां वरः ।
कथं न दृश्यते तेन स्ववचःश्रुत्यसंगतिः ॥ ९३ ॥

नैवाक्षेपम्यं वै दत्तमुत्तरं प्रतिवादिना ।
ज्यूरैः ध्वर्णीयं तद् निघातव्यं च मानसे ॥ ९४ ॥

तीव्राघातैः प्रतोदम्य विपुलो धनसंचयः ।
आन्दोलनस्य सिद्ध्यर्थं लोकेभ्यो वादिना कृतः ॥ ९५ ॥

उक्तं स्वभाषणे वक्त्रा कार्सेनेन यथाश्रुतम् ।
प्रतोद् इति शब्दोऽयं मूलार्थे नैव योजितः ।
गौणार्थ एव स्पष्टं स चिरोलेन स्वपुस्तके ॥ ९६ ॥

अनवश्यं कार्सेनस्य भाष्यमेतत् तथाप्यहम् ।
विश्वासं विदधे तस्मिन् गौणार्थेनैव योजना ॥ ९७ ॥

प्रतोदस्य कृता ग्रन्थे विषयस्य विवेचने ।
आसीद् मतं चिरोलस्य चास्माकमपि संमतम् ॥ ९८ ॥

एतादृशं तद्विधानं गौणार्थे पठनादपि ।
अभिप्रेतं ग्रन्थकर्त्रा घादिचारिण्यदूषणम् ॥ ९९ ॥

पुष्टीकर्तुं स्वसिद्धान्तं पार्लमेंटसभासदः ।
विरोधिनस्ताडयन्ति दुःशब्दैर्मर्ममेदिभिः ॥ १०० ॥

वक्ता प्रयोजको भूयाद् यदि कोऽपि वदेत् खलु ।-
उद्देशस्तीव्रटीकाया वाममार्गावलम्बनम् ॥ १०१ ॥

उत्पाद्यैव प्रतिस्पर्धिहृदये तु महाभयम् ।
विकीर्णुरर्जनं तस्माद् द्रव्यस्यैव कर्धचन ॥ १०२ ॥

एवंविधं चिन्तयतो घदतो नैव मान्यता ।
स्थानं किल समाजे स्यात् प्रजातन्त्रस्य शासने ॥ १०३ ॥

चारिण्यहानिकार्येऽस्मिन् विवाद्यानां समर्थनम् ।
आवश्यकं च वाक्यानां रक्षणे प्रतिपादिनः ॥ १०४ ॥

न्यायशास्त्रस्य सिद्धान्तो मूलाधारस्य सुस्थितः ।
न्यायसंस्थानन्दिरस्य प्रस्तरश्च व्यवस्थितः ॥ १०५ ॥

तम्यायहेलनं क्रियाविवेको वापि विस्मृतिः ।
विवादिनो भूमिकायाः सर्वथा हानिकारिणी ॥ १०६ ॥

एकोपायोऽस्ति तत्रैव यदुपनं तन्समर्थनम् ।
न्यायालये सप्रमाणं तर्कजातिसमन्वितम् ॥ १०७ ॥

न्यायाधीशेन स्मर्तव्यं ज्यूरिस्थैः सज्जनैरपि ।
स्वराज्यं वादिना प्रोक्तं साम्राज्यान्तर्गतं भवेत् ।
स्पष्टीकृतं वादिना तद् षडुघारं स्वभाषणे ॥ १२० ॥

राष्ट्रव्यापिक्रान्तियुद्धे हिंसावज्येऽपि काश्चन ।
आवश्यक्यो भवन्त्येव घटना अनपेक्षिताः ॥ १२१ ॥

शान्ततास्थापनोद्देशाः समायाता नरोत्तमाः ।
आतताप्यकरोद् यत्नं घघार्थं फोऽपि कस्यचित् ॥ १२२ ॥

परिव्राजकदण्डस्तु परित्यज्यापराधिनम् ।
अयुक्तोऽसौ सर्वथेति मन्यते नीतिशास्त्रिभिः ॥ १२३ ॥

तार्ङ्कार्यस्य निर्देशः किमर्थं प्रतिवादिना ।
कृतो ग्रन्थे प्रचण्डे स्वे जिज्ञासा मयि वर्तते ॥ १२४ ॥

नोत्तरं दृश्यते किञ्चित् प्रदत्तं प्रतिपक्षिणा ।
न्यायालयनिवृत्तत्वे वादिवक्तुश्च भाषणे ॥ १२५ ॥

चिरोलेन स्वग्रन्थस्य ह्युद्देशः कथितः स्वयम् ।
भारते विद्यमानस्य चासंतोपस्य कारणम् ।
मया कृता समन्वेष्टुं हिन्द्याश्रेति मुख्यतः ॥ १२६ ॥

वर्तते किं तु संयन्धस्तार्ङ्कार्यस्य भारते ।
असंतोपेण दृष्टेन चिरोलेन स्वचक्षुषा ॥ १२७ ॥

आवश्यकमिति ज्ञात्वा वादिनाङ्गीकृतं च तत् ।
मृत्युशान्त्याप्रपन्नस्य मित्रस्येच्छेति केवलम् ॥ १२८ ॥

वैयक्तिकं तत्स्वरूपं मृतमित्रस्य संपदाम् ।
विधवायाः सुखस्यापि व्यवस्थाया निरीक्षणम् ॥ १२९ ॥

अन्यविश्वस्तमित्राणां विचारेण च चालनम् ।
इच्छापूर्त्यै स्वर्गतस्य सुहृदो वै विशेषतः ॥ १३० ॥

चर्चाया विषयस्यास्य चिरोलस्य प्रयोजनम् ।
न दृश्यते तु कुत्रापि पृथक्त्वेन निदर्शितम् ॥ १३१ ॥

चिरोलो व्यलिखद् ग्रन्थे लेखनस्य प्रयोजनम् ।
भारते विद्यमानस्य ह्यसंतोपस्य शोधनम् ॥ १३२ ॥

वञ्चिता तिलकेनैका युवती विधयेति यः ।
उच्चाक्रोशः पुस्तके स्वे लेखकेन कृतः खलु ॥ १३३ ॥

असंतोपस्य शोधार्थं नैव तस्य प्रयोजनम् ।
पदं कृतं तस्य चित्ते विद्वेषादिकदुर्गुणैः ॥ १३४ ॥

कृष्णेन घर्णिता यास्ति गीतायां संपदासुरी ।
तत्प्रभावाच्च चिरोलस्य बुद्धिर्वै भ्रष्टतां गता ॥ १३५ ॥

धैयक्विक्रान्त्स्य विद्वेषः क्रोध एव च ।
कारणं तादृकार्यस्य निर्देशस्येत्यसंशयम् ॥ १३६ ॥

चंदावर्कनिर्णयस्य वृथाधारोऽवलम्बितः ।
सोऽन्याय्य इति वै सिद्धः सर्वोच्चन्यायनिर्णये ॥ १३७ ॥

प्रामाणिको न वादीति प्रतिवादिप्रजल्पनम् ।
अप्रस्तुतं निराधारमविचार्यं च सज्जनैः ॥ १३८ ॥

अदत्त्वा तादृकार्यस्य वृत्तं किमपि लेखने ।
चंदावर्कनिर्णयस्य कृतमङ्गुलिदर्शनम् ॥ १३९ ॥

सावेशं सायमनः प्राह कार्त्सनं प्रति मुद्यतः ।
प्रवर्तते जनः कोऽपि ह्यसंतोपस्य शोधनम् ॥ १४० ॥

कर्तुमीरिप्रदेशो च गत्वा तेन कृतं यदि ।
भुरीणव्यक्तिदोषाणां दर्शनं वै कुटुम्बशः ॥ १४१ ॥

प्रामाणिको जनो नायमपद्यादस्य घर्णनम् ।
लोकक्षोभकरं तत् तु शटित्येष भवेत् किल ॥ १४२ ॥

भवेच्च तच्छोधकस्य विषये क्रोधभाचना ।
 अप्रस्तुतविधानेन क्षोभो निःसंशयं भवेत् ॥ १४३ ॥
 न रोचते त्वारम्भे यत् तदन्यस्मा अरोचकम् ।
 इयं न्यायस्य नीतेष्व भूमिका वै सुसंमता ॥ १४४ ॥
 विषयेऽस्मिन् दर्शितं न प्रमाणं न्यायमन्दिरे ।
 समर्थनक्षमं किञ्चित् प्रोक्तं न प्रतिवादिना ॥ १४५ ॥
 विद्वेषाद् वादिनस्तेन प्रोक्तमप्रस्तुतं च तत् ।
 इत्येव स्वमतं युक्तं दातव्यं सज्जनैः किल ।
 अनुकूलं वादिनश्च विरुद्धं प्रतिवादिनः ॥ १४६ ॥
 विपरीतमतस्यापि परिणामो भवेत् कथम् ।
 निवेदनं सुबोधाय संक्षेपेण करोम्यहम् ॥ १४७ ॥
 ज्यूरीसंस्थायशः सर्वे भवेदेव कलङ्कितम् ।
 सत्यनिर्णयसामर्थ्यं नष्टमेव मया कृतम् ॥ १४८ ॥
 इति प्रौढिं चिरोलोऽयं कर्तुं शक्नोति निर्भयः ।
 भवेच्च ज्यूरीयशस्तेन राहुग्रस्तार्कवत् तदा ॥ १४९ ॥
 मतदानमिदं सर्वं भवदभिश्चिन्त्यतां खलु ।
 रक्षणाय प्रतिष्ठाया आङ्गलन्यायासनस्य च ॥ १५० ॥
 हत्यायाः कारणं वादी रैडजैक्सनयोरयम् ।
 इत्यारोपस्य सिद्ध्यर्थं प्रमाणं नोपलभ्यते ॥ १५१ ॥
 समाजे वादिनः स्थानं विद्यते सुप्रतिष्ठितम् ।
 आनीतव्यं शुद्धबुद्ध्या चित्ते तद् न्यायदातृभिः ॥ १५२ ॥
 प्लेगस्थलेषु सर्वेषु वादिना यः परिश्रमः ।
 दुःखोपशमकार्येषु कृतः करुणचेतसा ॥ १५३ ॥
 मुक्तकण्ठं प्रशंसा या स्ट्राचिना निर्णये कृता ।
 सर्वमेतच्च मन्तव्यं तदुद्देशस्य निश्चये ॥ १५४ ॥

अहं समर्थनं कर्तुमागतोऽस्मीह यादिनः ।
 टीकाया विषयो यादी प्रेरितः शुद्धहेतुना ॥ १५५ ॥
 सम्यक् च चिन्तनं कृत्वा समालोच्य परिस्थितिम् ।
 अवशिष्टा न मे शङ्का यादिसङ्केतुयाधिका ॥ १५६ ॥
 चाफेकराभ्यां भ्रातृभ्यां साक्ष्ये दत्तेऽपि कुप्रचित् ।
 यालस्य तत्प्रयोश्च नामोल्लेखो न विद्यते ॥ १५७ ॥
 सांशोत्पत्तिर्यादिलेखाञ्ज जाता किंवा भविष्यति ।
 पार्थविधविधानस्य प्रमाणं नोपलभ्यते ॥ १५८ ॥
 मंदेशो भाषणे युनां दत्तो यालेन नास्तिके ।
 पन्थाः धेयस्करो नैव विद्यते प्रान्तिवारिणाम् ॥ १५९ ॥
 कृतानि पद् विधानानि यादिना खण्डितानि वै ।
 भयदयं यादिने देयं द्रव्यं तु प्रतिपक्षिणा ॥ १६० ॥
 यादी प्रार्थयते न्यायं न हि द्रव्यमिति स्थितिः ।
 योग्यं यत् तत् प्रदेयं च करोम्यन्ते निवेदनम् ॥ १६१ ॥
 न साध्याज्यसुरक्षायाः साधनं मंत्रिकं बलम् ।
 तत्रस्थितन्यायसंस्था विद्यास्यैवास्तु सर्वथा ॥ १६२ ॥
 तस्माम् सर्वप्रयत्नेन न्याये धृष्टा दृष्टा भवेत् ।
 इत्येवाचरणं धेयः साध्याज्यस्य क्रिनेपिणाम् ॥ १६३ ॥
 अस्यापोगम्य कोऽन्तः स्याञ्ज जिज्ञासा प्रयत्नास्ति हि ।
 अस्ति न्यायप्रतिष्ठा किं चित्तुता विद्वत्ताभया ।
 एवं सर्वं समालोच्य दातव्यं सञ्ज्ञैर्मतम् ॥ १६४ ॥

द्विसप्ततितमस्तरङ्गः

भाषणान्ते सायमनस्य न्यायमूर्तिरुपाक्रमत् ।
ज्यूसदस्ययोधाय समारोपस्य भाषणम् ॥ १ ॥

अस्य कार्यस्य विषयो यशोहानिसमीक्षणम् ।
पुत्रप्रेम्णो मनुष्यस्य यशःप्रेमाधिकं भवेत् ॥ २ ॥

दुष्टस्यापि वृथा निन्दा तस्य कीर्तिविघातिनी ।
संमतं वै धुरीणानां शास्त्रतत्त्वविदामपि ॥ ३ ॥

चरिते तिलकस्यास्ति गम्भीरो जटिलस्तथा ।
आक्षेपसुलभो दोषः प्रतिपक्षिप्रदर्शितः ॥ ४ ॥

द्विघारं दण्डितो सोऽभूद् राजद्रोहीति भारते ।
न्यायालये वादिनेह स्वीरुता तस्य सत्यता ॥ ५ ॥

कृत्वाङ्गुलिविनिर्देशं मां चेत् कोऽपि घदेज्ज जनः ।
राजद्रोहीति सिद्धोऽयं केसरीपत्रलेखकः ॥ ६ ॥

न तेन मे यशः किञ्चित् मन्येऽहं च कलङ्कितम् ।
न तदर्थमहं किञ्चित् करोमि परिदेवनम् ।
कृतप्रश्नस्योत्तरे च स्वयं बाल इहावदत् ॥ ७ ॥

न सामान्यापराधोऽयं राजद्रोहाभिसंज्ञकः ।
सम्राट्द्रोहादल्पमेव नीचस्थाने स्थितो ह्ययम् ।
दोषश्रेण्यां पुस्तकेषु राष्ट्रास्तित्वविघातकः ॥ ८ ॥

सिद्धिं कर्तुं द्रीघ्नस्य प्रत्यक्षकृतिप्रत्ययः ।
न्यायाधीशाय दातव्यमिति न्यायविदां मतम् ॥ ९ ॥

नेतादृशा कृतिः कापि तिलकस्येति दर्शितम् ।
तद्विरुद्धे निर्णयेऽपि न्यायनिर्णयकारिणा ॥ १० ॥

न्यायालये भारतस्य न तच्च चिन्त्यं भवेदिह ।
अस्वास्थ्यपीडिते देशे यावस्फोटो भयावहः ॥ ११ ॥

मन्तव्या घटना घोरा राजद्रोहस्य कारणात् ।
न दोषोऽस्त्यनुमानेऽस्मिन् कोऽपि ज्यूरिस्थसज्जनाः ॥ १२ ॥

आक्षेपाहोषु घाफयेषु न सर्वेषां समानता ।
यादिनश्च प्रतिष्ठाया यशसो हानिमापने ॥ १३ ॥

परदेशादागतोऽयं युष्मन्त्यायालयं प्रति ।
न्यायस्य जागृतं स्थानमिति तस्य दृढा मतिः ॥ १४ ॥

धैर्यस्य च पराकाष्ठां न्यायनिष्ठाप्रदर्शनम् ।
कुर्वन्त्विति साय्मनेन प्रार्थिता ज्यूरिसज्जनाः ॥ १५ ॥

आङ्ग्लो न्यायी प्रकृत्यासौ परेषां न्यायकारकः ।
प्रसङ्गेन करोत्येष स्वकीयस्य च रक्षणम् ॥ १६ ॥

उदारचरितस्यास्ति ह्यास्या परहिते सदा ।
मतमेव ततस्तेभ्यो नैवान्यायभयं फवचित् ॥ १७ ॥

धिपयाः पद् विनिर्दिष्टाः प्रार्थिपत्रे विशेषतः ।
तत्संबद्धविधानानां निर्देशं च पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥

एतथा प्रार्थयते घादी प्रत्येकस्य परीक्षणम् ।
कर्तव्यं मतदानार्थं ज्यूरिणापि पृथक् पृथक् ॥ १९ ॥

तत्पृथक्करणं मन्ये मतदानाय ज्यूररैः ।
निरर्थकं सर्वथैव त्यक्तीतिविनिर्णये ॥ २० ॥

मतदानाधिकारोऽयं ज्यूरिस्मंस्यसभासदाम् ।
शतकेऽष्टादशे प्राप्तो न्यायप्रगतिकारकः ॥ २१ ॥

ज्यूरिस्थसज्जनाः सर्वे प्रातिनिध्याधिकारिणः ।
जनतायाः स्वदेशस्य धेष्टशास्त्रविदां मते ॥ २२ ॥

महती योग्यता तस्मात् सज्जनानां विनिर्णये ।
मते व्यक्तिते नैव किन्तु राष्ट्रमतं हि तत् ॥ २३ ॥

चंदावर्कनिर्णयोऽसौ यदुधोद्धेखितोऽभवत् ।
नष्टप्रायस्तु संजातः तद्वैधत्वनिराकृतेः ॥ ३५ ॥

सारांशस्तन्निर्णयस्य मुद्रितः प्रतिवादिना ।
प्रतिवादी न दोषार्हो यथार्थश्च भवेद् यदि ॥ ३६ ॥

प्रकाशनं तत्सारस्य बाधते न निराकृतिः ।
उच्चन्यायसमुद्भूता ग्रन्थे स्ये प्रतिवादिना ॥ ३७ ॥

निर्णेतव्यं तथा सभ्यैर्युक्तयुक्तत्वमेव च ।
हिन्दुमुस्लिमसंघर्षलेखानां प्रतिवादिनः ॥ ३८ ॥

संघर्षलेखाः पठिता न्यायस्थाने द्विपक्षिणोः ।
जनैरधिकृतैः सर्वैर्भवतां श्रुतमेव तत् ॥ ३९ ॥

न प्रमादो विधानेषु कृतेषु प्रतिवादिना ।
नास्ति तेषु विधानेषु किञ्चित् कीर्तिविनाशकम् ॥ ४० ॥

सज्जनैः श्रुतमेवैतत् पठितं पक्षवफ्लभिः ।
विद्यार्थिभिः कृतं देशे तीव्रमान्दोलनं तदा ॥ ४१ ॥

तिलकस्य न सिद्धस्तु छात्रैः शालानुगामिभिः ।
संयन्धः कीदृशोऽपीति युक्तापेक्षा न सा भवेत् ॥ ४२ ॥

विद्यार्थिनो भारतेऽस्मिन्स्तिलकेन प्रचोदिताः ।
आन्दोलनस्य कार्याय चेत्याक्षेपो न मण्डितः ।
चिरोत्प्रेन प्रमाणेन मन्तव्यं नोचितं च तत् ॥ ४३ ॥

नैवासीत् स्नेहसंयन्धः कोल्हापूरमहीपतेः ।
वादिना सह तस्माद् वा औदासीन्यं परस्परम् ॥ ४४ ॥

वादिना वृत्तपत्रे स्ये प्रोत्साहितमहोत्सवे ।
शिवाजेश्च गणेशस्य धर्मस्योत्थानकारके ॥ ४५ ॥

स्वदेशीप्रतनिष्ठाया विषयो व्यावहारिकः ।
हेतुः प्रवर्तनस्यासीद् होलिकोद्दीपनस्य सः ॥ ४६ ॥

किं यत्नो भस्मसात् कर्तुमाद्ग्लयस्तूनि केवलम् ।
आन्दोलने कृतो घोरे तिलकेन प्रवर्तिते ॥ ४७ ॥

इष्टं खलु स्वराज्यं यत् साध्राज्यान्तर्गतस्थितम् ।
अस्मिन् न्यायालये यादिनोऽन्तमात्मनिवेदने ॥ ४८ ॥

सोऽर्थः सर्वेषु लेखेषु तस्य कितु न दृश्यते ।
कथं तस्य विधानं च याति विश्वासयोग्यताम् ॥ ४९ ॥

ऊनं वै मोगलानीकादाद्ग्लसैन्यं च भारते ।
संख्ययेति विधानं यत् तिलकेन पुरा कृतम् ॥ ५० ॥

हेतुस्तस्यैव लोकेभ्य आद्ग्लराज्यविरोधकम् ।
कर्तव्यं प्रबलोत्थानमितीयं चोदना खलु ॥ ५१ ॥

मोगलानां पारिपत्यं महाराष्ट्रे कृतं पुरा ।
जनैर्द्रव्यादिहीनैश्च शिवराजपुरस्कृतैः ॥ ५२ ॥

आखाडानिर्मितेहेतुरेको व्यायामशिक्षणम् ।
तरुणेभ्योऽथवान्यश्च निर्णेतव्यं च सज्जनैः ॥ ५३ ॥

प्रतोदस्य प्रहारैश्च कृतं द्रव्यार्जनं खलु ।
निधिरेको महांस्तेन यादिना स्थापितोऽभवत् ॥ ५४ ॥

अर्थं प्रतोदशब्दस्य कार्त्सनेन पुरस्कृतम् ।
साय्मनो न निराकर्तुं यशः प्राय निजोत्तरे ॥ ५५ ॥

दत्तकस्य निमित्तेन तिलकद्वेष्टुभिः कृतः ।
नाशाय कुटिलो यत्नस्तिलकस्यैव सर्वथा ॥ ५६ ॥

अभवत् सोऽस्टनस्तस्य पद्यन्त्रस्य प्रचोदकः ।
ताई गता दर्शनाय ह्यस्टनस्येति विश्रुतम् ॥ ५७ ॥

दुष्टदुश्चिस्तु दुष्टानां काले भवति कुण्डिता ।
स्वभावादेव सत्यस्य दृश्यते रूपमुज्ज्वलम् ॥ ५८ ॥

पूर्वारब्धं कार्यमेकं दिवाणिन्यायमन्दिरे ।

स्थगितं दीर्घकालं यद् बहुव्यत्ययकारणात् ॥ ५९ ॥

घोषितो निर्णयस्तस्य पुणेन्यायाधिकारिणा ।

वर्षद्वयान्वेषणान्ते सोऽनुकूलश्च चादिनः ॥ ६० ॥

उच्चन्यायालये मूलन्यायाद् निरसनेच्छया ।

अपीलं स्थापितं तेन पराभूतविपक्षिणा ॥ ६१ ॥

न्यायमूर्तिद्वयं तस्य धवणार्थं नियोजितम् ।

चंद्रावर्कद्दहीरनौ तौ परस्परविरोधिनीम् ॥ ६२ ॥

भूमिकां सकलां धृत्वा पक्षद्वयसमर्पिताम् ।

यिदृक् चादिपक्षस्य चक्रतुर्निजनिर्णयम् ॥ ६३ ॥

चंद्रावर्कनिर्णयस्य खण्डनाय ततोऽगमत् ।

लङ्घयित्वा सप्तसिंधुस्तिलकः प्रीचिमण्डलम् ॥ ६४ ॥

चंद्रावर्कद्रुम्यायमूर्तेनिर्णयोऽभूद् निराकृतः ।

यिनिर्णयो दावरस्य मिथ्या नैव कृतोऽभवत् ॥ ६५ ॥

यद्द्वयत्सरापधिस्तेन कारागारे निवद्धता ।

सोदेति घटना घोरा चिन्तनीया भवेदिह ॥ ६६ ॥

किं धै मूर्ख्यं चरित्रस्य पुरुषस्यापराधिनः ।

विचारः शान्तचित्तेन कर्तव्यो ज्युरिन्द्रजनेः ॥ ६७ ॥

यद् प्रक्षान् पादिनिर्दिष्टांश्चिन्तयित्वा समामतः ।

देयं मतं चित्तोलः किमपराधीति या न या ॥ ६८ ॥

भवेद्य युक्तः कार्येऽस्मिन् सर्वप्रक्षममुद्ययः ।

सद्भ्या ज्युत्सिंभ्याया अन्यभ्यानं ततः परम् ॥ ६९ ॥

गताः सर्वे विचारार्थं कर्तुं इयमतनिर्णयम् ।

आगता अन्यशालेन पत्रा भ्यायमन्दिरे ॥ ७० ॥

सर्वैरपि मतैर्येन निर्दोषः प्रतिवाद्यसौ ।
इति सामूहिकं व्यक्तं मतं ज्यूरिस्थसज्जनैः ॥ ७१ ॥

विशिष्टा याचिता ज्यूरी वादिनेति निवेदनम् ।
न्यायेशाय यदा स्पष्टं कारसनोऽपि तदावदत् ॥ ७२ ॥

अनुकूलो निर्णयो नो देयं द्रव्यं व्ययीकृतम् ।
स्वीकृता सा झटित्येव न्यायाधीशेन याचना ॥ ७३ ॥

प्रश्नं पप्रच्छ डार्लिंगः पंचानामग्रिमं प्रति ।
निर्णयो नानुकूलः किं द्वितीयप्रतिवादिनः ।
यादमित्युत्तरं दत्तं तत्कालं पंचसज्जनैः ॥ ७४ ॥

आत्मा भारतदेशवासिजनतासामान्यदेहस्थितः
सम्राट् लोकहृदि स्थितः शुचितमः श्रीवालगङ्गाधरः ।
आङ्ग्लस्तद्विषयान्ध एव जडधीराद्वयोऽधिकारप्रियो
ज्ञातुं तत् तिलकस्वरूपममलं मूढो न येते क्वचित् ॥ ७५ ॥

शुद्धा भारतदास्यमोचनमतिर्यत्नस्तु तत्सिद्धये
दिव्यं भारतजीवने शुचितमं स्थित्यन्तरं सोऽकरोत् ।
राष्ट्रोत्थानविशालकर्मनिरतः सन् ध्येयनिष्ठोऽपि यद्-
दृष्टिः साधनयोजनासु विमला वस्त्रेकनिष्ठाभवत् ॥ ७६ ॥

आङ्ग्ले न्यायमतिः प्रबुद्धसुजने प्रायोऽधिका वर्तते
विश्वासो दृढमूल एव तिलकेऽभ्यासात् स्वदेशस्थिते ।
निःशस्त्रप्रतिकारमूलमखिलं सद्भावनाभायनं
न्यायादिव्यचहारकार्यकुशले सापत्नमुख्ये तथा ॥ ७७ ॥

घोरं न्यायविडम्बनं च सकलं डार्लिंगहस्तेन यज्
जातं तीव्रतमं जनस्य हृदये स्थित्यन्तरं तेन च ।
दग्धो न्यायतरुश्च लंदनवने साम्राज्यदावाग्निना
डार्लिंगेन च तेन बोधिविदुषी भ्वासानिलैः स स्वयम् ॥ ७८ ॥

पंजावे घटिते विभीषणतमे डायरेण संचोदिते
 हत्याकर्मणि दोषभाग् न जनरल्डायरोऽथवौहवायरः ।
 धृत्या हंटरदत्तनिर्णयमिमं गान्धिः स्वयं प्रोस्तवान्
 विश्वासो मम नष्ट आङ्गलनृपतिन्यायेऽधुना सर्वथा ॥७९॥

संजाता स्थितिरेव शुद्धमनसि ध्रुत्वैव डार्लिङ्गमतं
 तद्वत् तेन समानदृष्टिरधिका प्रोत्तुङ्गनेतृद्वये ।
 उन्नं वीजमिवाजुयायिहृदये धीलोकमान्यस्य च
 सत्ताधीशविदेशशासकगणैः त्यागस्य वैरस्य च ॥ ८० ॥

भवतु भवतु नष्टं दैन्यमस्मज्जनस्य
 भवतु पुरययत्नध्यात्मविश्वासयुक्तः ।
 भवतु भरतभूमिर्भाग्यलक्ष्मीनिवासः
 प्रसरतु समताया विश्वगोले स्वराज्यम् ॥ ८१ ॥

इति माधवविश्विने श्रीतिलकयनोऽर्णवे षष्ठावविद्यग्वननामा द्विसप्ततितमस्तरङ्गः ।

त्रिसप्ततितमस्तरङ्गः

देशोद्धारप्रवृत्तीनां कार्यरूपेण वृद्धये ।
गाङ्गाधरे राजनीतिलोकोद्योगविबुद्धये ॥ १ ॥

क्रियाशीलवतां यूनां समूहाश्च स्थले स्थले ।
संस्थापिता महाराष्ट्रे कर्णाटकविदर्भयोः ॥ २ ॥

तत्क्रियायाः स्वरूपेण नवचैतन्यनिर्मितिः ।
जाता सामान्यलोकेषु दुःसहा प्रतिपक्षिणः ॥ ३ ॥

वैमनस्यं च निष्पक्षं शासनस्याधिकारिषु ।
इंग्लं दे हितशत्रूणां बालद्वेषात् समुत्थिता ॥ ४ ॥

वृद्धिः साम्राज्यवादस्य कलहश्चात्यवर्धत ।
लोकेनेतृपदस्थानां शासनालम्बिनां तथा ॥ ५ ॥

तिलकस्य चिरोलेन नासीद् वादः कदाचन ।
आङ्ग्लसाम्राज्यवादित्यात् तिलकस्तद्विरोधकः ॥ ६ ॥

लंदन्टाइम्सपत्रस्य स्थानमासीद् महत्तमम् ।
साम्राज्यवादिनां मध्ये जगत्यामाङ्ग्लभाषिषु ॥ ७ ॥

परदेशसमस्यानां तत्पथे मार्गदर्शकः ।
आसीच्च चिरोलस्तत्स्थानं मण्डले सुप्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥

साम्राज्ये जितराष्ट्राणामङ्कितत्वं चिरंतनम् ।
श्रिटिशानां भवेदेव चिन्ताया विषयः सदा ॥ ९ ॥

तेषां तैः सह मित्रत्वं स्वातन्त्र्याकाङ्क्षिभिर्जनैः ।
अशक्यं सुतरामेव नकुलोरगयोरिव ॥ १० ॥

तिलकस्योदयात् पूर्वं राजनीतिनभोऽङ्गने ।
राजकारणमर्यादा ह्युभवेद्वर्धनादिभिः ।
नवरोज्यादिदृष्टान्तां संभवैश्च विनिश्चिता ॥ ११ ॥

लोकाकाङ्क्षादर्शनार्थं प्रतिवार्षिकमेलनम् ।
 विहितं नेतृभी राष्ट्रनृपलोकहितैपिभिः ॥ १२ ॥
 हिन्दराष्ट्रसभाकार्यमुपयुक्तेन वर्त्मना ।
 संचालितं सुविख्यातैः सर्वनेमस्तनेतृभिः ॥ १३ ॥
 तिलकोऽपि ददौ तेभ्यः सहकार्यं सहेतुकम् ।
 राष्ट्राभ्युत्थानसिद्ध्यर्थं हिन्दराष्ट्रसभाश्रयात् ॥ १४ ॥
 दिनत्रयात्मकं वर्षे साधित्रीव्रतसंनिभम् ।
 याह्योपचारभूयिष्ठं फलहीनं प्रदर्शनम् ॥ १५ ॥
 त्यागपूर्वं तत्त्वदृष्ट्या व्रतमाचरितं यदि ।
 अभीप्सितं व्रती विन्देत् फलं मर्त्यस्य दुर्लभम् ॥ १६ ॥
 व्रतस्य शक्त्या सावित्र्या आनीतः स्वपतिर्गृहम् ।
 गृहीतो यमराजेन राज्यवैभयसंयुतः ॥ १७ ॥
 निर्भोक्त्रानुगता देवी यमं महिषवाहनम् ।
 पतिप्राणस्य हन्तारं पाशपाणिं भयावहम् ॥ १८ ॥
 प्रलोभनं तिरस्कृत्य निश्चये साचला स्थिता ।
 अशंसद् यमराजं तमात्मनो दृढनिश्चयम् ॥ १९ ॥
 पतिं विना निवर्ते न गृहमेकाकिनी किल ।
 भिक्षां देहि स्वकन्यायै सौभाग्यम्य यम प्रभो ॥ २० ॥
 दण्डेभ्यो नैव भीतासावामियैश्चाप्रलोभिता ।
 निष्ठयैवात्मकार्यार्थं यमो देव्या वशीकृतः ॥ २१ ॥
 आप्त्यानकमिदं दिव्यं नारीणां भारते सदा ।
 व्यसने स्फूर्तिदं जातं शीलसौभाग्यरश्मणे ॥ २२ ॥
 निश्चितेनैव यत्नेन ध्येयसिद्धिर्भविष्यति ।
 एहिके यामुष्मिके या लोककल्याणकर्मणि ॥ २३ ॥

परिहर्तुं राष्ट्रदुःखं यत्नोऽवश्यश्च राष्ट्रियः ।

समुदायमतव्यपितस्तद्यत्नस्य समुद्रमः ॥ २४ ॥

विहितधृतिगात्रस्य धरिष्ठस्याधिकारिणः ।

प्रबोधनाय कर्तव्यः प्रचण्डान्दोलनध्वनिः ॥ २५ ॥

हिन्दुराष्ट्रसभामध्ये नेतारो ये प्रतिष्ठिताः ।

प्रायस्ते बहुसंख्याया आन्दोलनविरोधिनाः ॥ २६ ॥

तस्मादेव समुत्पन्नस्तीव्रनेमस्तसंक्षकः ।

पक्षभेदः सभामध्ये शासनस्याप्यभीप्सितः ॥ २७ ॥

साम्राज्यवादिनां तेन लब्धं वै साधनं नवम् ।

धृत्पत्स्य बुद्धिभेदस्य देशभक्तेषु भारते ॥ २८ ॥

कर्षणो यः पुरस्कर्ता चासीत् साम्राज्यवादिनाम् ।

इंग्लं देऽपि प्रेषितोऽत्र व्हाइस् ग्रायपदस्थितः ॥ २९ ॥

अनन्तरं भारतेऽस्मिन् कर्षणोऽपि प्रचारकः ।

तद्वपत्त्वे मुख्यसूत्रमाङ्गलसाम्राज्यगौरवम् ॥ ३० ॥

हिन्दुमुस्लिमभेदोऽपि तेन प्रोत्साहितस्तदा ।

दत्तं मुस्लिमसंघस्य स्थापनार्थं प्रचोदनम् ॥ ३१ ॥

सर्वोपायैः शासनेन मुसल्मानाः पृथक् कृताः ।

महासभासदस्येभ्यो राष्ट्रोदयविरोधिना ॥ ३२ ॥

घङ्गभङ्गो योऽनुपङ्गात् कर्षणेनैव निर्मितः ।

समुद्भूतस्तस्य देशे लोकक्षोभो भयंकरः ॥ ३३ ॥

प्राप्त्यर्थं वै स्वराज्यस्य घालालादिनेतृभिः ।

कार्यक्रमः प्रचाराय योजितो भारतेऽखिले ॥ ३४ ॥

चतुःसूत्रीति नाम्ना यः स्वराज्यस्येति संज्ञितः ।

स एव संमतो भूतः कलकत्ताधिवेशने ॥ ३५ ॥

महासभायां सुरते प्रचण्डः कलहोऽभवत् ।
 जहालपक्षो नेमस्तै राष्ट्रकार्याद् वहिष्ठतः ॥ ३६ ॥
 पूर्षराष्ट्रसभा ध्वस्ता कन्वहेशनमपावृतम् ।
 साम्राज्यवादिनः सर्वे नेमस्तैश्च सुसंगताः ॥ ३७ ॥
 प्रशासनस्य साह्येन चिरोलेन समीक्षणम् ।
 कृतं च लिखिता लेखाष्टाट्टाह्मसे लंदनस्थिते ॥ ३८ ॥
 मुद्रिता ग्रन्थरूपेण चिरोलेनैव ते पुनः ।
 पपाठ तिलकस्तं च कारावासविमोचनात् ॥ ३९ ॥
 शीघ्रमेव यशोदानिनिराकरणनिश्चयम् ।
 चकार चाह्वयत् तत्र चिरोलं प्रतिवादिनम् ॥ ४० ॥
 विरुद्धे निर्णये जाते तिलकेन निवेदिता ।
 पत्रे यस्तुस्थितिः सर्वा योजना च मनोगता ॥ ४१ ॥
 लिखिते भागिनेयाय धुण्डिराजाय धीमते ।
 आशैशवात् पालिताय गृहसंरक्षकाय च ॥ ४२ ॥
 अलिखद् धुण्डिराजं स चिरोलस्य जयोऽभवत् ।
 न प्रमाणमभूत् तत्र तत्पक्षस्य समर्थकम् ॥ ४३ ॥
 राजनीत्या सदोपत्यं शीलं चारिद्र्यदर्शकम् ।
 प्रतिष्ठितं मनुष्यस्य वर्तते च पृथक् पृथक् ॥ ४४ ॥
 न्यायाधीशः स्थीचकार बार्सनस्य स सूचनाम् ।
 तयोर्भेदविलोपश्च कार्यः पंचजनैरिति ॥ ४५ ॥
 न्यायालये स्थिताः पंचा आदेशं प्रत्यपालयन् ।
 पद्दोषाणां पृथक् नैव कृतं पंचैः परीक्षणम् ॥ ४६ ॥
 न्यायाधीशसमारोपोऽसुराक्रोशविकर्षदाः ।
 इत्यर्थकारुण्यद्वानां कृता पालेन योजना ॥ ४७ ॥

न स्थानं तत्र शास्त्रस्य तर्कशुद्धमतेरपि ।
साक्षिकार्यस्य तत्त्वानामद्यश्च न्यायनिर्णये ॥ ४८ ॥

यालेन पङ्क्तियुग्मेन सर्वमेतत् प्रदर्शितम् ।
पत्रे स्वे धुण्डिराजाय प्रेषिते तद्दिने गृहम् ॥ ४९ ॥

प्रतिवाद्रिव्यवस्थाया देयत्वं न्यायनिर्णयात् ।
अभूदपरिहार्यं तत् पराभूतस्य वादिनः ॥ ५० ॥

डार्लिंगनिर्णयस्यास्य न निराकरणं भवेत् ।
उच्चन्यायालयेनापि मतं विधिविदामिदम् ॥ ५१ ॥

प्रचण्डदेयतास्माकं संभूता न्यायनिर्णयात् ।
बुद्धिप्रचोदितः सोऽपि यत्नो शूतमिवाभवत् ॥ ५२ ॥

स्वप्रस्थानात् पूर्वमेव लोकमान्येन भारते ।
ऋणेनैवार्जितं द्रव्यं व्ययायावश्यकाय ह ।
न्यासीकृत्य निवासादिस्थावरं जंगमं तथा ॥ ५३ ॥

कठिनायामवस्थायां लिखितं धैर्यमेरुणा ।
न मेतव्यं यथापूर्वमुपायांश्चिन्तयाम्यहम् ॥ ५४ ॥

पठनात् तस्य पत्रस्य धृत्रवाक्यं स्मृतं मया ।
पत्रे दृष्टं मया वाक्यं तिलकत्वनिदर्शकम् ॥ ५५ ॥

घादचूते प्रविष्टोऽहं न प्राप्तं तु यशो मया ।
श्रीडानियमतस्तत्र जितस्यास्तीव देयता ॥ ५६ ॥

सहशो व्यसने प्राप्ते वृत्रेन्द्रसमरे पुरा ।
यज्ञं हस्ताच्चयुतं पश्यन्निन्द्र उद्विग्नतां गतः ॥ ५७ ॥

स्वहस्ते धारणे तस्य ललितो न मनो दधे ।
तदा धृत्रो महेन्द्राय युद्धे प्रोत्साहनाय च ॥ ५८ ॥

अवदद् यद् घोघवाक्यं तस्योद्धारं करोम्यहम् ।
 प्राणग्लहोऽयं समर इष्यक्षो घाहनासनः ।
 अत्र न क्षायतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजयः ॥ ५९ ॥

समरे घादयुद्धे चा वृत्रघाक्यस्य युक्तता ।
 तत्रान्तरप्रविष्टानां धर्ततेऽयाधिता चिरम् ॥ ६० ॥

घाक्यमेतद् व्यापकार्थं वीरवृत्तेर्निर्दर्शकम् ।
 तथैव योगिनो वृत्तेः स्थितप्रज्ञमहात्मनः ॥ ६१ ॥

समापन्नास्वापदासु मनोधैर्यं तरी भवेत् ।
 कर्तुमारोहणं तासां गन्तुमिष्टं स्थलं प्रति ॥ ६२ ॥

पराभवध्वात्मनो वै जयश्च प्रतिपक्षिणः ।
 एकैव कारणेनैव लंदनं न्यायमन्दिरे ॥ ६३ ॥

प्रशासनं भारतस्य प्रतिवादि कृतं मया ।
 चिरोलोऽयं नाममात्रं प्रार्थिपत्रे निदर्शितः ॥ ६४ ॥

तस्य प्रतिनिधित्वेन मांटगाघ्री समागतः ।
 साहाय्याय चिरोलस्य लंदनन्यायमन्दिरे ॥ ६५ ॥

न्यायाधीशः कार्सेनश्च भृशमुच्चैरयोचताम् ।
 जयस्य वादिनो घादे परिणामो भयंकरः ।
 भवेदेवाङ्गलराज्यस्य भूगोलेऽस्मिन्नसंशयम् ॥ ६६ ॥

अतो घादिचरित्रस्य हानेद्धिन्ता निरर्थका ।
 घादस्य निर्णयेऽस्माभिः साम्राज्यस्य हितैषिभिः ॥ ६७ ॥

तिलकस्य विधानानि तान्युपेक्ष्यैष निर्णयः ।
 चिरोलो विजयी जातो घोषितं न्यायमन्दिरे ॥ ६८ ॥

इंग्लंद्देऽपि मया दृष्टं जातं न्यायविडम्बनम् ।
 ज्यूरीणां बुद्धिमेदेन पत्रान्ते तिलकोऽप्रर्घात् ॥ ६९ ॥

होमरूलस्य चिन्ता च पत्रान्ते तेन दर्शिता ।
 आसीर्दिग्लंक्षयात्राया उद्दिष्टं यद् द्वितीयकम् ॥ ७० ॥
 संभवोऽस्ति व्यत्ययस्य प्रतिकूलविनिर्णयात् ।
 तथापि यदचक्ष्यं तद् वयं कर्तुं समुत्सुकाः ॥ ७१ ॥
 डालिंगनिर्णये हेतुः साम्राज्यस्य हितप्रदा ।
 इंग्लंदे भारते चैव वायुमण्डलनिर्मितिः ॥ ७२ ॥
 स्वराज्यस्थापनेच्छायाः प्रतिकूलां मनःस्थितिम् ।
 भारतीयेषु निर्मातुं तन्नेतृणां च दण्डनम् ॥ ७३ ॥
 येन केनापि मार्गेणावश्यं तच्च शासनस्य वै ।
 दण्डस्यैव भयात् तेषां दौर्बल्यमनुयायिषु ॥ ७४ ॥
 ध्येयनिष्ठो देशभक्तः पिशुनः स्वार्थलंपटः ।
 प्रथमो निर्भयो नित्यमन्यस्तु भयकातरः ॥ ७५ ॥
 प्रतिक्रिया भारते या डालिंगकृतनिर्णयात् ।
 जाताऽसीत् सा शासनस्य प्रजायाः प्रखरोत्तरम् ॥ ७६ ॥
 तिलकस्य च साह्यार्थं जनैः संकलितो निधिः ।
 द्रव्यस्य हि स्वयंस्फूर्त्या सार्धलक्षद्वयाधिकः ॥ ७७ ॥
 न द्रव्यवृद्धिः कर्तव्या तिलकोऽसौ समादिशत् ।
 पर्याप्तमर्जितं द्रव्यं संकटस्य निवारणे ॥ ७८ ॥
 विनाशिता तस्य चिन्ता लोकौदार्येण भारते ।
 विना याञ्छां कृतां तेन कालेऽल्पे विस्मयावहे ॥ ७९ ॥
 सागरे वै जलोत्थानं भवेच्चक्रोदये यथा ।
 भक्त्युत्थानं निर्णयेन संजातं जनसागरे ॥ ८० ॥
 सहस्त्रनामृतं प्राप्तं पुरा सागरमन्थने ।
 अनुदानामृतं प्राप्तं कृते लोकाब्धिमन्थने ॥ ८१ ॥

योडसेन कृता निन्दा बालस्यास्यैव कारणात् ।

लिखितं तेन पत्रं तच्च चरित्रेऽस्ति प्रकाशितम् ॥ ८२ ॥

कालकूटमिवोग्रं तच्च जनताशंकरोऽपिवत् ।

पत्ररूपेण नीलत्वं निजकण्ठे प्रदर्शयन् ॥ ८३ ॥

योडसस्याधमत्वं तद् नृसिंहेन विदारितम् ।

लेखनीनखरैरुग्रैर्लिखिते तिलकायने ॥ ८४ ॥

बालनिन्दा चिरोलेन कृता व्यपितगता न सा ।

हर्तुं नेतृपदं तस्य तत्कार्यं च विनिन्दितुम् ॥ ८५ ॥

असंतोषो भारतीय इति नाम्नैव दर्शितम् ।

उद्दिष्टं हिन्दुराष्ट्रस्य स्यात्प्रस्याभिलाषिणः ॥ ८६ ॥

कर्तुं निन्दाप्रचारं च तिलकस्य विशेषतः ।

कृतो ग्रन्थश्चिरोलेन भारतद्वेषिणा महान् ॥ ८७ ॥

इंग्लन्डामेरिकास्था ये नैक आगत्य भारतम् ।

वर्णनेषु प्रघासस्य भारतं गर्हयन्ति ते ॥ ८८ ॥

तत्प्रचारप्रतीकारः दुःसाध्यो न्यायवर्त्मना ।

निजग्रन्थे चिरोलेन व्यपितचारिण्यनाशने ॥ ८९ ॥

कृतो यत्न इति प्रेक्ष्य प्रतीकारस्य निश्चयः ।

तस्यैव न्यायमार्गेण तिलकेनेति मन्यते ॥ ९० ॥

आङ्ग्लदेशो न्यायवृत्तिप्रधान इति तन्मनम् ।

फथितं पूर्धमेयास्ति गान्धीमतसमन्वितम् ॥ ९१ ॥

जनताद्रव्यसाहायस्य विचारो न प्रशंसितः ।

स्वप्रस्थानात् पूर्धमेव योजना तेन निश्चिता ॥ ९२ ॥

अन्याप्यनिर्णयेनैव संकटं यत् समुद्भवेत् ।

रथनामर्जितुं द्रव्यं प्रयन्धानां करोम्यहम् ॥ ९३ ॥

एकवर्षावधौ कार्याद् मुक्तः सन् वृत्तपत्रयोः ।
न प्रशस्तं जनद्वयं मम संकटघारणे ॥ ९४ ॥

पत्रे निजविचाराणां कृतं दिग्दर्शनं पुनः ।
मित्राय साग्रहं तेन पुनरुक्तं मनोगतम् ॥ ९५ ॥

डालिंगनिर्णयेनात्र साम्राज्यस्य विरोधिनी ।
वृद्धिं गता लोकबुद्धिरिति लोकैः प्रदर्शितम् ॥ ९६ ॥

विरोधबुद्धेर्दारुढ्येन धादिनो लोकमान्यता ।
असामान्या तथाजेय्या साभवद् भारतेऽखिले ॥ ९७ ॥

दृष्टं तत्स्वागते याते मातृभूमिं जनैः कृते ।
तथामृतसरस्येव हिन्दराष्ट्रसभास्थले ॥ ९८ ॥

पुष्टी राष्ट्रीयकार्यस्य तदुत्थानस्य निर्णयात् ।
या जाता सा भारतस्य भाविभाग्यनिर्दिशिनी ॥ ९९ ॥

राष्ट्रोदयद्रुमस्योप्तं बीजं यत् तिलकेन वै ।
पराभवेऽपि वृद्धं तत् कर्मासामान्यमद्भुतम् ॥ १०० ॥

तिलकचरितमेतद् बद्धराष्ट्रस्य मुक्त्यै
प्रबलधिमलमार्गं दर्शयत्येव नित्यम् ।
दलितपतितदीनान् स्वाभिमानेन शीघ्रं
नयति भरतपुत्रान् विश्वबन्धुत्वधाम ॥ १०१ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे चित्तेलशादोत्तरभारतप्रतिक्रियानामा
त्रिसप्ततितमस्तरङ्गः ।

चतुःसप्ततितमस्तरङ्गः

- कान्हेराख्यः सुहृत् कश्चिदुवाच तिलकं प्रति ।
निराशोत्पादको जातः खलु वादस्य निर्णयः ॥ १ ॥
- चिरोलस्य जयं साक्षाद् मन्ये न्यायविडम्बनम् ।
धीरगम्भीरया वाचा तद् मित्रं तिलकोऽब्रवीत् ॥ २ ॥
- मम कोशे न नैरादयशब्दः कुत्रापि वर्तते ।
संकुलं संकटैरायुर्व्यतीतं प्रायशो मम ॥ ३ ॥
- धैर्येणैव समुत्तीर्णः संकटाब्धिमहं पुरा ।
मुख्याधारो धैर्यमेव संकटव्यग्रचेतसाम् ॥ ४ ॥
- उद्योगेनार्थिकापत्तेः परिहारो भविष्यति ।
न कर्तव्या तत्र चिन्ता बुद्धिमद्भिः सशक्तैः ॥ ५ ॥
- न्यायालयीनकार्येषु व्यतीतः समयो महान् ।
कर्तव्यं स्वयशःप्राप्त्या एकाग्रमनसा कृतम् ॥ ६ ॥
- संप्रापणादाङ्गलभूमिं तिलकेनेति वर्णितम् ।
पूर्वग्रन्थे तदन्ते च द्विविधोद्देशसिद्धये ॥ ७ ॥
- भारतोन्नतियत्नस्य तत्कृतस्य विवेचनम् ।
आङ्गलीयजनसाहाय्यै तरङ्गे वर्णयाम्यहम् ॥ ८ ॥
- विदिता एव सर्वेषां व्यत्ययाः शासनस्य ये ।
प्रस्थानकाले यालस्य कृता भारतभृत्यकैः ॥ ९ ॥
- कथयेऽहं चैकमेव तिलकद्वेपदर्शकम् ।
अमर्यादं च प्राम्यं च शिष्टाचारपराद्मुखम् ॥ १० ॥
- स्वीकृतिः प्रतिषेधस्य समादिष्टाधिकारिभिः ।
राजकीयप्रचारस्य यालाद् विरुतबुद्धिभिः ॥ ११ ॥

निराकर्तुं तदादेशं प्रार्थितं चाङ्ग्लशासनम् ।
न्यायकार्यस्यायसाने तिलकेनातिसत्वरम् ।
निराकृतः स आदेशस्तत्क्षणं शासनाक्षया ॥ १२ ॥

लंदने समितिश्चैका पुरा हिन्दहितैपिभिः ।
संस्थापिता ह्यमवेड्यैर्नैरोजिसजनैः ॥ १३ ॥

पार्लमेंटसदस्येषु केचित् तस्याः सभासदः ।
विदिता भारते नाम्ना कमिटी पार्लमेंटरी ॥ १४ ॥

आसीत् कार्यालयं तत्र समितेः कार्यसाधकम् ।
संचालितं घृत्तपत्रं इंडियासंश्लकं तथा ॥ १५ ॥

द्रव्यं पष्टिसहस्रं धै हिन्दराष्ट्रसभा ददौ ।
प्रतिवर्षं च रूप्याणां व्ययार्थं समितिं प्रति ॥ १६ ॥

शूमादयो लंदनस्था अभवन् मार्गदर्शकाः ।
तदा राष्ट्रसभाकार्यं प्रेरितं भारतेऽपि तैः ॥ १७ ॥

सुरेन्द्रमेथामालिन्या माननीयाः सभासदः ।
महासभाचालकाश्च सर्वभारतपूजिताः ॥ १८ ॥

तन्मते भारतीयानां तेषां मार्गनिदर्शनम् ।
अत्यवश्यं च कार्यार्थं हिन्दराष्ट्रस्य संसदः ॥ १९ ॥

घङ्गमङ्गान्दोलनेन जातं स्थित्यन्तरं महत् ।
स्वावलम्बनमेवाभूद् भारतोद्धारसाधनम् ॥ २० ॥

महासभासंसमताभूत् कलकत्ताधिवेशने ।
स्वदेश्यादिचतुःसूत्री राजकारणधोरणे ॥ २१ ॥

समुत्पन्नः पक्षमेदो भारते राजनैतिकः ।
मन्दा गतिः प्रशस्तासीद् नेमस्तानां निरन्तरम् ॥ २२ ॥

'जहाल' इति संज्ञासीत् शीघ्रमार्गानुयायिनाम् ।
पयं द्विधा विभक्ताभूद् राष्ट्रोद्धारचमूस्तदा ॥ २३ ॥

पालो लालस्तथा पालो नेतारः स्वावलम्बिनाम् ।
मेयादयो धयोवृद्धा जातास्तत्प्रतिपक्षिणः ॥ २४ ॥

सुरतोपप्लवे ध्वस्ता हिन्दराष्ट्रसभा यदा ।
बहिष्कृताः सभाकार्याद् नवपक्षानुयायिनः ॥ २५ ॥

कन्वैशानं स्थापयित्वा घटनाया विनिर्मितिः ।
नूतना या कृता वृद्धैराग्रहात् सौम्यवर्त्मिभिः ॥ २६ ॥

दण्डनीत्या शासनेन नवपक्षविनाशनम् ।
आरब्धं तस्य मुख्यस्य पङ्कतसरनिरोधनात् ॥ २७ ॥

कारागृहे ब्रह्मदेशे राजद्रोहीति निर्णयात् ।
निर्वासितस्तथैवान्ये दण्डिता गणनातिगाः ॥ २८ ॥

इंग्लंद्वासिमित्राणामभवत् सौहृदं दृढम् ।
उद्दण्डे शासने जाते नेमस्तैः सह भारते ॥ २९ ॥

पङ्कतसरमितः कालो घनवास इवाभवत् ।
दण्डितानां शासनेन नवपक्षानुयायिनाम् ॥ ३० ॥

कारायासाद् मोचितस्य पङ्कतान्ते निवर्तनम् ।
मातृभूमिं स्वागताहं तिलकस्य महात्मनः ॥ ३१ ॥

संधिं कृत्वा निर्मितन्यमैश्वर्यं राष्ट्रहितायहम् ।
सहकार्याय कर्तव्यं स्नेहभावस्य वर्धनम् ॥ ३२ ॥

विस्मर्तव्यं तस्य सिद्ध्यै पूर्वधिप्रहकारणम् ।
अविलम्बेन साध्यं तदैश्वर्यस्य प्रतिपत्तये ॥ ३३ ॥

हस्निमामस्य नेतृत्वे मुम्पापुर्या यथाविधि ।
संपादिते विशेषे तत्सभाया अधिवेशने ॥ ३४ ॥

मतं व्यक्तं सभासद्भिर्मौटेगप्रोक्तयोजना ।
अपूर्णत्वाद् भारताय नैव मंनोपदायिनी ॥ ३५ ॥

सभास्थाने न नेमस्तः कोऽप्यासीच् शास्त्रिणं विना ।
शास्त्री दृष्टश्चाल्पकालं सभायां प्रथमेऽहनि ॥ ३६ ॥

दत्तमाश्यासनं मुख्यैर्मोटेगाय स्वसंमतेः ।
घोषितायै योजनायै पूर्वं तद्वलनेतुभिः ॥ ३७ ॥

तेषां मतमभूद् भिन्नं जहालानां विनिर्णयात् ।
सभाधिवेशने तत्र दर्शिताद् देशसेवकैः ॥ ३८ ॥

सभाध्यक्षो मालवीयो गमिष्यल् लंदनं प्रति ।
सभामतप्रचारार्थं युक्तवाञ् शिष्टमण्डलम् ॥ ३९ ॥

तन्नेतृत्वे स्थापितस्तैर्लोकमान्यः सुधीस्तदा ।
कार्यवाहपदे तस्य पटेलो विह्वलाभिधः ॥ ४० ॥

शिष्टानां नामनिर्देशो योग्य एव भवेद्विह ।
प्रथमो माधवो व्ही. पी. द्वितीयो विह्वलाभिधः ॥ ४१ ॥

नरसिंहस्तृतीयोऽभूच् शीघ्रं ते प्रस्थितास्त्रयः ।
तस्मिंश्चतुर्थंस्तिलको मेहेता पञ्चमोऽभवत् ॥ ४२ ॥

षष्ठो हसन इमामोऽभूदायंगारश्च सप्तमः ।
हार्नोमनोऽष्टमो जातः पालश्च नवमोऽभवत् ॥ ४३ ॥

दशमो डाक्टरः साठे चैकादशपदे गतः ।
चंचयानामकः शिष्टो जाता यम्यान्तिमा स्थितिः ॥ ४४ ॥

एते शिष्टा यथाकालं प्रस्थिता लंदनं प्रति ।
राष्ट्रे दर्शयितुं रूपं सर्वे ते रुद्रमंलयया ॥ ४५ ॥

पोलाकादियिरोपेन हिन्दुराष्ट्रसभां प्रति ।
संभालने मण्डलम्य मार्गे च व्यत्ययो माहान् ॥ ४६ ॥

क्षुब्धा यिष्ठांटया नीतिं शिष्टानामेकमण्डलम् ।
शिष्टै राष्ट्रसभायाग्नत् सदृकार्यदगाद्मुखम् ॥ ४७ ॥

प्रदानं सहकार्यस्य शिष्टानां मण्डलाय च ।
 विद्वांसमण्डलेनासीत् संमतं व्यवहारतः ॥ ४८ ॥
 पोलाक्प्रभृतिमित्राणां प्रवृत्तिस्तद्विरोधिनी ।
 तेषां हस्ते चालकत्वं शिष्टकार्यविघातकम् ॥ ४९ ॥
 आश्वासनं मण्डलाय सदस्यैः कार्यकारिभिः ।
 दीयतामविलम्बेन प्रस्तावे दर्शितं यथा ॥ ५० ॥
 हिन्दभूमेरागता ये विद्वांसटादिसभासदः ।
 वस्वादयो नूतनास्ते नेमस्ता मन्दगामिनः ॥ ५१ ॥
 विरोधं दर्शयामासुर्यालयत्नस्य तत्क्षणम् ।
 आर्पयत् त्यागपत्रं तु निरुपायेण पोलकः ॥ ५२ ॥
 एवं दूरीकृतो मार्गात् प्रचण्डः प्रस्तरो ननु ।
 पन्या निष्कण्टकप्रायः शिष्टमण्डलकर्मणः ॥ ५३ ॥
 लोकोत्तरौ बुद्धिमन्तौ पटेलतिलकाबुधौ ।
 ऊचतुल्येन्दनस्येयं समितिस्तु सभाङ्किता ॥ ५४ ॥
 शिष्टमण्डलमायातं मालवीयनियोजितम् ।
 प्रस्तावस्यानुरोधेन देहल्यां संमतस्य च ॥ ५५ ॥
 तद्वर्षे मासि मेनाग्नि लंदनं जलयन्मना ।
 पूर्वं नियोजितोऽध्यक्षो बालो यातो महामनाः ॥ ५६ ॥
 सौकर्याय च कार्यस्य प्रचारस्याङ्गलभूमिषु ।
 मण्डलस्यैकमत्येन ह्यन्योऽध्यक्षो नियोजितः ॥ ५७ ॥
 हिन्दस्वराज्यसंघस्य प्रातिनिध्येन योजना ।
 कृतासीत् साक्षिकार्याय तिलकस्य महारमनः ॥ ५८ ॥
 माटेगुना योजना या स्वयंस्फूर्त्या पुरस्कृता ।
 पार्लमेण्टस्य संमतेन स्थापिता सा यथाविधि ॥ ५९ ॥

ज्ञातुं लोकमतं सर्वं भारतीयं तथाङ्ग्लिकम् ।
नियुक्ता शासनेनैका समितिः पार्लमेटरी ॥ ६० ॥

सदस्येभ्यो मण्डलस्य संप्राप्तस्य च लंदनम् ।
कृतं निवेदनं सर्वं तिलकेन परिस्थिते ॥ ६१ ॥

आङ्ग्लशाखा निर्मिता या सभायाश्चालकैः पुरा ।
विशाता भारते सासीद् ब्रिटिश्कमिटिसंज्ञया ॥ ६२ ॥

तच्चालकः पोलकोऽभूद् राष्ट्रसंसद्विरोधकः ।
ख्यातोऽसौ सालिसिटरो नेमस्तानां दृढः सुदृढ् ॥ ६३ ॥

इंडियानामकं पत्रं कमिट्या चालितं तथा ।
तस्य राष्ट्रसभाकार्ये सचेथा प्रतिकूलता ॥ ६४ ॥

नेमस्ता भारते जाता उदारमतवादिनः ।
सुप्रसिद्धं तेन नाम्ना तेषां धार्पिकमेलनम् ॥ ६५ ॥

उदारानां भारतस्य संबन्धो न हि विद्यते ।
बान्धवैराङ्ग्लदेशस्यैस्तत्पक्षस्यानुयायिभिः ॥ ६६ ॥

हिन्दुराष्ट्रसभाभ्येयं तेषां नैव तु संमतम् ।
भारतप्रश्नविषये तत्पक्षस्यैव निर्णयात् ॥ ६७ ॥

पक्षकार्यक्रमे तेषां स्थानं किञ्चिद् न विद्यते ।
अस्मिन् द्वीपे निराधारा भारतोद्धारवादिनः ॥ ६८ ॥

तस्मादेवं पोलकादिजनानां च नियन्त्रणात् ।
मण्डलेन स्वाधिकारात् कर्तव्यं वै विमोचनम् ॥ ६९ ॥

प्रथमं चैव तत्कार्यं समुद्योगस्तु मन्मते ।
श्रुत्या तिलकवाक्यानि पट्टेलस्य प्रचोदनात् ।
शिष्टानां वै सभामध्ये प्रस्तावः सर्वसंमतः ॥ ७० ॥

देवभापामयं कृत्वा कथयामि यथामति ।
पाठकानां सुबोधाय सुज्ञानाय परिस्थिते ॥ ७१ ॥

महासभावृत्तपत्रं लंदने 'इंडिया' भिधम् ।
प्रवर्तितुं सभाकार्यं व्यक्तीकर्तुं च तन्मतम् ॥ ७२ ॥

काले काले संप्रदत्तं द्रव्यसाह्यं सभानिधेः ।
संचालनाय पत्रस्य सभोद्देशस्य पूर्तये ॥ ७३ ॥

चालकानां चित्तव्रेधं कर्तुमेव विशेषतः ।
इंडियावृत्तपत्रस्य सभाशिष्टा इहागताः ॥ ७४ ॥

कालात् कतिपयाद् दृष्टं वृत्तपत्रस्य लेखने ।
प्रस्तावानां प्रचारो न पुरस्कारोऽथवाभवत् ॥ ७५ ॥

उत संदृश्यते तेषां पत्रलेखो भवेद् यदा ।
केवलं तद्विरोधाय जहालैरिव शत्रुभिः ॥ ७६ ॥

ध्येयस्याधारभूतानां तत्त्वानां लङ्घनं तथा ।
सादरं सूच्यतेऽस्माभिः पत्रचालकलेखकैः ॥ ७७ ॥

आभ्यासनं प्रदातव्यं निःसंदिग्धं च निश्चितम् ।
अनुल्लङ्घ्य सभादेशानागतानागतांस्तथा ॥ ७८ ॥

तत्पुरस्कृततत्त्वानि ह्यनुल्लङ्घ्य निरन्तरम् ।
इंडियावृत्तपत्रस्य चालनं लेखनं तथा ॥ ७९ ॥

अतःपरं भवेदेव प्रस्तावः सर्वसंमतः ।
कमिटेः स सदस्येभ्यः सर्वेभ्यः प्रेषितस्तदा ।
पट्टेलेनातिदक्षेण कार्यवाहेण सत्वरम् ॥ ८० ॥

लोकोत्तरी बुद्धिमन्तौ पुरुषौ कृतनिश्चयौ ।
पट्टेलतिलकायास्तां राष्ट्रसंमानविग्रहौ ॥ ८१ ॥

कृत्वा पूर्वविचारं तौ कमिटीं तां पृच्छन्तुः ।
आभ्यासनं मण्डलाय समितेः कार्यकारिभिः ॥ ८२ ॥

दीयतामविलम्बेन प्रस्तावे दर्शितं यथा ।

मण्डलस्य च प्रस्तावो दत्तस्तेषां करे तदा ॥ ८३ ॥

युद्धाद्धानस्य संदेशोऽन्तिमस्तेषां यभूव सः ।

विज्ञांटप्रमुखाः केचिद् द्विन्दराप्ट्रात् समागताः ॥ ८४ ॥

सभासदो नूतनाश्च नेमस्ताः प्रतिगामिनः ।

विरोधं दर्शयामासुस्तयोर्यत्नाय तत्क्षणम् ॥ ८५ ॥

तिलकेन प्रेरितो यः शिष्टमण्डलनिर्णयः ।

पुरस्कृतो विड्डलेन स्वीकृतश्च डिरेक्टरैः ॥ ८६ ॥

रुद्रेफर्डपरेखौ च क्लार्कश्चेति त्रयोऽभवन् ।

संपादकः पोलकश्च डायरेक्टरपदस्थिताः ॥ ८७ ॥

चतुर्णां मण्डलेनैव दत्ता तत्र स्वसंमतिः ।

अदादात्मत्यागपत्रं निरुपायाच्च पोलकः ॥ ८८ ॥

कमिदूया तु विचारार्थं प्रस्तावस्य सभा कृता ।

विज्ञांटावसुमुख्यानां विरोधात् स्थगिताभवत् ॥ ८९ ॥

डिरेक्टरैरनुमता प्रस्तावगतसूचना ।

आदिष्टं तैर्बृत्तपत्रे कर्तव्यं च समर्थनम् ।

महासभानिर्णयस्य देहल्यामधिवेशने ॥ ९० ॥

संपादकीयकार्यस्य त्यागपत्रं समर्पितम् ।

पोलकेन परेखादिमित्राणामाग्रहात् तदा ॥ ९१ ॥

संपादिका नारमिदना बृत्तपत्रस्य चालने ।

साहाय्यको नृसिंहश्च सहसंपादकोऽभवत् ॥ ९२ ॥

डिरेक्टरैः समादिष्टं भारतागतमण्डलम् ।

घटनाया विनिर्मित्यै सत्परं च प्रचर्त्यताम् ॥ ९३ ॥

गणेशविड्डलौ तेन तस्मिन् कर्मणि योजितौ ।

शुद्धिमन्तौ ययोश्चरौ प्रतियादिभयंकरौ ॥ ९४ ॥

निर्मिता घटना ताभ्यां मण्डलेन पुरस्कृता ।
 कुर्वे दिग्दर्शनं तस्याः कमिटीकार्यसिद्धये ॥ ९५ ॥
 हिन्दराष्ट्रसभायाश्च शाखैकेह विनिर्मिता ।
 सभाप्रवर्तितादेशाद् ब्रिटिश्कमिटिसंज्ञका ॥ ९६ ॥
 हिन्दराष्ट्रसभायाः सा ह्यभवत् कार्यकारिणी ।
 भारतक्षेमरक्षायै स्थापिता लंदनेऽधुना ॥ ९७ ॥
 संख्या तस्याः सदस्यानां निर्मर्यादैव वर्तते ।
 नूरान् सदस्यान् स्वीकर्तुमधिकारोऽस्ति सर्वथा ॥ ९८ ॥
 अध्यक्षश्च गताध्यक्षाः त्रयश्च सहकारिणः ।
 अनङ्किताः शासनस्य सेवायां धान्यकर्मसु ॥ ९९ ॥
 प्रेषिताः प्रातिनिध्येन सर्वे कांग्रेससंस्थया ।
 अधिकारपदात् तेषां प्राप्तं तद् दुर्लभं पदम् ॥ १०० ॥
 द्रव्यस्योत्तरदायित्वं कार्यसंचालनाय च ।
 हिन्दराष्ट्रसभाकोपादनुदानेन मुख्यतः ॥ १०१ ॥
 संपादितं सर्वमेतद् तदा साङ्गं यथाविधि ।
 लोकमान्येनाल्पकाले डालिंगन्यायनिर्णयात् ॥ १०२ ॥
 इत्थं दूरीकृतो मार्गात् प्रचण्डः प्रस्तरः स्थितः ।
 हिन्दराष्ट्रसभाशिष्टधुरीणानां महोद्यमेः ॥ १०३ ॥
 अन्तं गतं युरोपीयसूत्रधारस्य नाटकम् ।
 समारब्धं लंदने यद् दीर्घं राष्ट्रसभाश्रयात् ॥ १०४ ॥
 दीर्घकालं स्थितं यच्च हिन्दोन्नतिपराङ्मुखम् ।
 नेमस्तानां प्रतिष्ठाया विनष्टायाश्च सर्वशः ॥ १०५ ॥
 संत्रस्तानां विरोधेन भारते स्वावलम्बिनाम् ।
 विश्रम्भस्य स्थानमेकं सार्धभौमस्य चाङ्गने ॥ १०६ ॥

कायाकल्पः कृतो येन कमिटेर्लदनस्य च ।

प्रस्तावस्य कृतं पूर्वं मया संक्षिप्तवर्णनम् ॥ १०७ ॥

कायाकल्पप्रयोगाद् ननु नवयुवतीं यः कमीटिं चकार
ह्याङ्गलानां राजधान्यां परमकृशतमां वृद्धतायाः प्रभावात् ।

तस्यां प्रक्षीणशक्त्यां सुरुचिरमहसस्तेजसो भ्राजथोश्च

घन्दे धन्वन्तरिं तं सुविदिततिलकं येन स्रोतः प्रदत्तम् ॥ १०८ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकवशोऽर्णवे कमिटिकायाकल्पनामा

चतुःसप्ततितमःखण्डः ।

पञ्चसप्ततितमस्तरङ्गः

- जातमाङ्गलजनेभ्यो वै संपर्कात् तिलकस्य ह ।
श्रवणात् तद्विचाराणां तत्प्रभावस्य दर्शनम् ॥ १ ॥
- तद् मनोहरमाख्यानं सुरसं स्फूर्तिदायकम् ।
वर्णयेऽहं तरङ्गोऽस्मिन् राष्ट्रविघ्नविनाशकम् ॥ २ ॥
- बह्मभङ्गात् पूर्वकाले शिष्टेभ्यो लंदनं प्रति ।
महासभाप्रेषितेभ्यो युक्तं मन्येऽभिवादनम् ॥ ३ ॥
- घङ्गावपता सुप्रसिद्धो यानर्जाविंशसंभवः ।
सुरेन्द्रनाथो नाम्ना यो विख्यातो भारतेऽखिले ॥ ४ ॥
- मोरोपंतो रंगनाथो विदर्भस्य विभूषणे ।
जोशीमुधोल्फरोपाढौ विख्यातौ विधिपण्डितौ ॥ ५ ॥
- गोखले रानडेशिष्यो वाग्मी गोपालनामकः ।
आचार्यः सन् राजनीतिप्रवीण इति पूजितः ॥ ६ ॥
- सूरीन् पूर्वान् नमस्कृत्य मङ्गलार्थं कथामिमाम् ।
नवमङ्गलकार्यस्य निवेदयितुमारभे ॥ ७ ॥
- ब्रिटिशसंस्थामण्डलेन कृता राष्ट्रसभाङ्किता ।
शिष्टस्वाधीनमेवासीद् इंडियापत्रचालनम् ॥ ८ ॥
- मॉर्निंग्पोस्टादिपत्रेषु सैंडस्टोतेजितेषु च ।
साम्राज्यवादिपक्षस्य टाइम्साद्येषु लेखने ॥ ९ ॥
- निन्दा राष्ट्रसभायाश्च तिलकस्य च गर्हणा ।
निरङ्कुशा दुःसहेति घालेसैद्गरोऽलिखत् ॥ १० ॥
- यापटिस्टैः कृतं कार्यं कृत्वा स्नेहं विचारिभिः ।
सुशैः धमिकपक्षस्य नेतृभिर्हिंमनादिभिः ॥ ११ ॥

पूर्वनेमस्तनेतारश्चालका राष्ट्रसंसदः ।
नैव ते कृतसंघन्धाः धमिपक्षस्य नायकैः ॥ १२ ॥

मोर्लेग्लेडस्टनादीनां पक्षः प्रागतिकः स्मृतः ।
अन्यः पक्षः सुजातानां भूम्युद्योगवतां तथा ॥ १३ ॥

जगद्युद्धोत्तरे काले धमिसंघटनायलम् ।
संघर्षत क्रमेणैवेग्लंदद्वीपेऽपि निश्चितम् ॥ १४ ॥

चकार तिलको यत्नं प्राप्तुं तत्सहकारिताम् ।
यथा साहसिका यष्टिं समारोहुमधित्यकाम् ॥ १५ ॥

तथैव मान्यपक्षस्यैवाधारो राजकारणे ।
आवश्यकः सिद्धिमाप्तुं निजसंकल्पकर्मणः ॥ १६ ॥

राष्ट्रे स्यात् पक्षवाहुल्यं प्रथमं तत्र निश्चयः ।
सहकार्याय पक्षस्य कार्यसिद्धिचिकीर्षुणा ॥ १७ ॥

सूक्ष्मदृष्ट्या कृतं पूर्वं तिलकेन निरीक्षणम् ।
आङ्ग्लदेशे प्रस्तुते वा काले निकटवर्तिनि ॥ १८ ॥

अधिकारी शासनस्य त्रिषु पक्षेषु को भवेत् ।
प्रश्नस्यास्योत्तरं दत्तं लोकमान्यैः समर्पकम् ॥ १९ ॥

अग्रवीत् तिलको लोकान् मुम्बय्यां स्वागतोत्तरे ।
मया संपादिता मैत्री नवकालोदितैर्जनैः ।
धमिपक्षो भासते मां राज्ञो ज्येष्ठात्मजोपमः ॥ २० ॥

विदलेपणं कृतं तेन त्रिपक्षाणां विशेषतः ।
मननीयं भवेदद्य राजनीतिचिकित्सकैः ॥ २१ ॥

राजमान्याः सुखासीनाः समृद्धाः प्रतिगामिनः ।
अभिप्रेताः प्रगत्यै च दीनोद्धारानुकूलताम् ॥ २२ ॥

संपन्नानां प्रवेशस्य हस्ते राष्ट्रीयसंपदाम् ।
प्रतिषेधं विना मार्गः कोऽपि नान्योऽत्र वर्तते ॥ २३ ॥

बधुरुन्मीलितं राष्ट्रे युद्धापत्तिविलोकनात् ।
भवत्याधुनिके युद्धे संहारः सर्वतोमुखः ॥ २४ ॥

न मेदो विद्यते कोऽपि स्वस्थसैनिकयोः खलु ।
मश्वरं जीवितं सर्वं प्रतिभाति प्रतिक्षणम् ॥ २५ ॥

महत्वाकांक्षिलोकानामुपद्रवापोऽस्ति कारणम् ।
राष्ट्रानां यलिनां मध्ये युद्धकुण्डाग्निमन्थनम् ।
पतञ्जागरणं जातं सर्वेषु श्रमजीविषु ॥ २६ ॥

प्रतिगामिजनानां ते वर्चस्वव्यवसायिनाम् ।
प्रायस्तेषां स्थापयितुं विमुखाः शासनं पुनः ॥ २७ ॥

बुद्धिमन्तः प्रागतिका विद्याभ्यासाभिलाषिणः ।
मूलतो निर्धनाः सर्वे सुखार्थं द्रव्यलिखसवः ॥ २८ ॥

यावद् द्रव्यविहीनास्ते शासनेनापि सत्कृताः ।
तावत्सत्कार्यमग्नाश्च लोकेषु ध्येयवादिनः ॥ २९ ॥

जनविश्वासपात्रं त आरोहन्ति शनैः शनैः ।
उच्चश्रेणिं समाजे च विषयेभ्यः प्रलोभिताः ॥ ३० ॥

तेषां स्यात् पतनारम्भः किञ्चित्कालेन दुर्गुणैः ।
आचाराणां संमतानामतिक्रामो भवेत् ततः ॥ ३१ ॥

समाजहितनाम्ना ते दुर्जनानां समर्थनम् ।
कुर्वन्त्यन्यांश्चापराधाञ्च जनतापायकारकान् ॥ ३२ ॥

आङ्गले प्रागतिकानां तु स्थानं नैवास्ति निश्चलम् ।
श्रमोपजीविवर्गाणां नेतृत्वं च नवोदितम् ॥ ३३ ॥

ओजस्तेजोभ्राजथूनां हृद्यंगममेलनम् ।
आभ्यासनं तत्साहस्य हिन्दभाग्योदये हितम् ॥ ३४ ॥

न हि मोघा भवेद् याच्ञा कृता तेभ्यो मते मम ।
अन्यपक्षद्वये सा तु दुर्लक्ष्या मन्यते मया ॥ ३५ ॥

“याच्ञा मोघा घरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा”

तरुं श्रेष्ठं कविकुलगुरुः शिक्षयामास लोकान् ।
 आपत्काले नयविनयविच्छीलियुक्तः शरण्यो
 द्रष्टव्यो भो पतितमनुजो नैव लोभाद् भयाद् वा ॥ ३६ ॥

याच्ञाशब्दो न योग्योऽस्ति संबन्धस्याद्ययोः किल ।
 तेषामर्थे वयं सर्वे ह्यस्मदर्थे तथैव ते ॥ ३७ ॥

संकटे साहाय्यादानाय दत्तवाचो वयं च ते ।
 परस्पराश्वासनेन बभूवुर्वद्दसौहृदः ॥ ३८ ॥

नेमस्तैर्नैव संबन्धः कृतः पक्षेण केनचित् ।
 साहाय्यका बभूवुर्ये तत्कृतिर्व्यक्तिमूलका ॥ ३९ ॥

भारतोद्धारकार्यस्य समुल्लेखोऽपि नाभवत् ।
 कार्यक्रमस्य पत्रे वै ह्युदारमतवादिनाम् ॥ ४० ॥

सुहृद्भिर्निर्मितः संघः पार्लमँटेऽपि कैश्चन ।
 हिन्दलोकहितप्रश्नविचारार्थं विशेषतः ॥ ४१ ॥

तदाभूद् इडियापत्रे संघकार्यस्य वर्णनम् ।
 अस्मिन् देशे वाचकेभ्य उपलब्धं सविस्तरम् ॥ ४२ ॥

पार्लमँट्री कमीटीति संज्ञिता सा सदाभवत् ।
 इडियावृत्तपत्रेण संस्थाकार्यनिवेदने ॥ ४३ ॥

विद्यमानासु संसत्सु नियमाधिकृतासु च ।
 समितिर्या ह्युपर्युक्ता न सा केनापि गण्यते ॥ ४४ ॥

नैव कस्यापि पक्षस्य पार्लमँटे स्थितस्य च ।
 यतः सदस्याः संघस्य भिन्नपक्षानुयायिनः ॥ ४५ ॥

संघकार्यक्रमे निष्ठा तेषां विश्वप्रघोषिता ।
 पूर्वेनिष्ठाऽविरोधेन संघकार्ये नियम्यते ॥ ४६ ॥

पतादृशस्य संघस्य व्यष्टिद्वयोपयुक्तता ।
बृहत्समष्टिप्रश्नानां संघः संचालनेऽक्षमः ॥ ४७ ॥

पूगीफलानां पक्वानां छेदिनी हस्तकर्तनी ।
प्रचण्डतरुखण्डानामक्षमैव विदारणे ॥ ४८ ॥

होमरुलान्दोलनेऽपि सर्वे संघसभासदः ।
नेमस्तानुनयाज्जातास्तदुद्योगविरोधिनः ॥ ४९ ॥

तिलकागमनात् पूर्वं नैवासीदाङ्गलभूमिषु ।
कापि व्यक्तस्तथा संस्था तत्कार्यस्यानुमोदिनी ॥ ५० ॥

कर्तुं जागरणं द्वीपे तदा तस्मिन् निवासिषु ।
तिलकस्य प्रयत्नस्य कल्पना सर्वगामिनः ॥ ५१ ॥

जायेत वै पाठकानां दृष्ट्या तत्पत्रसंग्रहम् ।
प्रकाशितं तच्चरिते नृसिंहेनाधिकारिणा ॥ ५२ ॥

तस्य मूलमाङ्गलरूपं जातं सुलभदर्शनम् ।
समाधयजयन्तेन पत्रग्रन्थप्रकाशनात् ॥ ५३ ॥

षाण्टिस्टेन हृतो यत्नः संपर्कस्थापनाय च ।
सह धमिकपक्षेण तिलकस्यानुमोदनात् ॥ ५४ ॥

समारंभे तदाधारात् स्वकार्यं तिलकस्तदा ।
द्विसहस्रं पाण्डदानं तिलकेन समर्पितम् ॥ ५५ ॥

तत्पक्षस्य यशःप्राप्त्यै निर्वाचनमहोद्यमे ।
भारतीयसदिच्छायाः कर्तुमेव प्रदर्शनम् ॥ ५६ ॥

स्वराज्यप्राप्तियत्ने च मुख्यैः पक्षस्य नेतृभिः ।
आश्यासनं वै साह्यस्य वेवहोडसनादिभिः ।
उद्योपितं प्रदत्तं च पक्षपत्रे महाशयैः ॥ ५७ ॥

नार्तिष्यामे विशालायां जातायां पक्षसंसदि ।
भारतोद्धारमुद्दिश्य प्रस्तावः सर्वसंमतः ॥ ५८ ॥

तदाशयं प्रघट्येऽहं देववाण्यां यथामति ।

शृण्वन्तु सावधानं तमखिला देशसेवकाः ॥ ५९ ॥

भारतीयप्रयत्नस्य स्वराज्यार्थं कृतस्य वैः ।

साहाय्यार्थं वचोवद्धाः धर्मपक्षानुयायिनः ॥ ६० ॥

धर्मिकानां समारोहे नार्तिध्यामे च धार्पिके ।

साधनैरखिलैरेव न्यायमार्गिजनोचितैः ॥ ६१ ॥

अधिकारो जन्मस्यैव राज्यरूपस्य निर्णयः ।

वाञ्छितस्य स्वराज्यस्य प्रस्तावेन निदर्शितम् ।

स्वयंनिर्णयतत्त्वस्य स्वीकृतिस्तत्र सूचिता ॥ ६२ ॥

आङ्ग्लदेशे भारतस्य स्वयंनिर्णयपात्रता ।

संमतैकस्य पक्षस्य धर्मिकस्येति निश्चितम् ॥ ६३ ॥

एका हर्लावेदिनाम्नी प्रतोदः धर्मकारिणाम् ।

पक्षस्य दर्शयामास भिन्नत्वं कार्यपद्धतेः ।

शिष्टानां लेदनस्थानां नेमस्तोत्कटपक्षयोः ॥ ६४ ॥

शिष्टा नेमस्तपक्षाणामाङ्ग्लदेशाधिकारिणः ।

कार्यालयं भारतस्य चर्चायै दर्शनाय वा ॥ ६५ ॥

संदेशेनैव गच्छन्ति यातायातपरायणाः ।

नेतुरुत्कटपक्षस्य तत्कार्यं तु सुदुष्करम् ॥ ६६ ॥

कष्टसाध्यं तदुद्दिष्टं युक्तिशक्तिप्रचोदितैः ।

यत्नैरेव विलम्बेन कार्यं सिद्धिदशामियात् ॥ ६७ ॥

तिलकेनाधिकः काल आङ्ग्ललोकसमागमे ।

नीतो दातुं भारतस्य स्थितेर्ज्ञानं सयुक्तिकम् ॥ ६८ ॥

धर्मजीविसमारोहे परिपत्सु समासु च ।

षड्वारमगाद् बालो मण्डलं व्यवसायिनाम् ॥ ६९ ॥

प्राचीनत्वात् प्रस्तुतेऽस्मिन् जातं स्थित्यन्तरं च यत् ।
समीचीनं न तज्ज्ञानं प्राप्तं प्रागतिकैः किल ॥ ७० ॥

साम्योदयविचारेण लोके जागरणं कृतम् ।
तदुत्पन्नसमस्याभिः पूर्वं सर्वं विसंगतम् ॥ ७१ ॥

मॅक्डोनल्डो वैजवूड अर्थहँडर्सनस्तथा ।
जॉर्जलान्सवरिः साधुर्हिड्मनोऽपि प्रशंसिताः ॥ ७२ ॥

तिलकेन स्वयं मुफ्तकण्ठं च निजलेखने ।
नेतारस्ते ध्येयनिष्ठास्त्यागिनस्तत्त्वपालने ॥ ७३ ॥

लोकमान्ये च तेऽपश्यन्नसामान्यगुणांस्ततः ।
अधिष्ठानं विचाराणां ध्येयस्यैवापि तत्त्वतः ॥ ७४ ॥

ग्लासगोमेलने घालो मॅक्डोनल्डेन पूजितः ।
सभाध्यक्षेण लोकेभ्यो भाषणे परिचायके ॥ ७५ ॥

अस्मद्देवाह्लोकमान्य आगतो भारतादिह ।
तिलको मूर्तिरेवास्ति भारतस्यापदां स्वयम् ॥ ७६ ॥

देशस्वातन्त्र्यलाभाय भारतीयसमुद्यमः ।
साहाय्यमाङ्गल्यन्धूनां तदर्थं तेन याचितम् ॥ ७७ ॥

युष्माकं प्रातिनिध्येन स्थितोऽहं पक्षसंसदि ।
ददामि वचनं तस्मै गभीरं च महत्तमम् ॥ ७८ ॥

जनतायाः प्रयत्नानां भारतस्याशुसिद्धये ।
त्वत्साहाय्यं भाविकाले सर्वभावेन तत्परः ॥ ७९ ॥

पुरुषः पक्षरूपोऽसौ हिन्देभ्यो वचनं ददौ ।
प्रार्थितो लोकमान्येन द्वीपे निवसता तदा ॥ ८० ॥

तेन संपादिता मैत्री भारतक्षेमकारणे ।
उपयुक्ताभवत् पश्चाद् हिन्दस्वातन्त्र्यसिद्धये ॥ ८१ ॥

उपक्रममिमं चक्रे तिलको लंदने तदा ।
कर्तुं साम्राज्यपाशेभ्यो भारतस्य विमोचनम् ॥ ८२ ॥

तिलकेन कृतं कार्यं पटेलेनैव वर्णितम् ।
स्वरूपं च महत्त्वं च लंदने तस्य विस्तृतम् ॥ ८३ ॥

धर्मिपक्षेण या दत्ता पुष्टिः कार्याय लंदने ।
भारताभ्युदयार्थं वै तत् सर्वं तिलकधर्मात् ॥ ८४ ॥

मांटिग्युविलसंबन्धिचर्चायां मण्डलेन वै ।
तत्त्वानां शोधनस्यापि पार्लमेंटाधिवेशने ॥ ८५ ॥

जातो यादविवादश्च साहाय्याच्च धर्मिपक्षिणाम् ।
पक्षसंघटना जाता भारतस्योपकारिणी ॥ ८६ ॥

तत्पक्षस्य बलं सर्वं संचारेऽप्युपकारकम् ।
आङ्ग्लदेशे मण्डलम्य सदस्यानां विशेषतः ॥ ८७ ॥

प्रभाविन्याङ्ग्लदेशेऽभूद् युतिर्वालपटेलयोः ।
महासभाविचाराणां प्रचाराय जनेष्वपि ॥ ८८ ॥

पटेलो योजितः शिष्टैरिग्लंदे प्रमुखस्तदा ।
तेनैव सकलायाप्तिरभयच्च शिष्टकर्मणः ।
प्रशस्तिस्तत्कौशलस्य बेनरूपरादिभिः कृता ॥ ८९ ॥

मुख्यभारतशिष्टानां करिष्यामीह वर्णनम् ।
अल्पं परिचयं दातुं धाचकेभ्यो यथामति ॥ ९० ॥

तत्प्रभोऽभूद् विपिन्चन्द्रः पालवंशसमुद्भवः ।
वद्गमभद्गस्य काले यो नेतृप्रव्यां सुपूजितः ॥ ९१ ॥

ख्यातवक्ता ग्रन्थकर्ता यहिष्कारप्रचारकः ।
स्टेडम्य कथनात् तेन लिखितो लेख उत्तमः ॥ ९२ ॥

यांबोत्पत्तिचिह्नसेति विख्याते तस्य मासिके ।
तन्मासिकप्रचारार्थं भारतं प्रतिप्रेषितः ॥ ९३ ॥

- प्रशासनेन तत्काले समस्या जटिलाभवत् ।
 अल्पकालेन तत्पश्चात् स निषेधो निराकृतः ॥ ९४ ॥
- सूदमदर्शी क्रियावादी पटेलो राजकारणे ।
 दास्यविध्वंसिनी यस्य शुद्धिः स्यात्तन्व्ययादिनी ॥ ९५ ॥
- खापडै इति नाम्नैव भारते सर्वतोमुखी ।
 प्रशंसाधिगता येन गणेशं तं नमाम्यहम् ॥ ९६ ॥
- विनोदप्रचुरा वाणी सदा रसिकरञ्जनी ।
 संस्कृताङ्गला महाराष्ट्री हिंदी चोर्दू च गुर्जरी ॥ ९७ ॥
- भाषास्वेतासु नैपुण्यं व्याख्यानस्य सुविश्रुतम् ।
 भाषणामृतपानेन तृप्ताः श्रोतृजनाः सदा ॥ ९८ ॥
- लोकमान्यः सुहृच्छ्रेष्ठस्तस्य विश्वासभाजनम् ।
 'लोकोत्तरो लोकमान्यः' पदाभ्यां तेन संस्तुतः ॥ ९९ ॥
- दृष्टो मया भारतेस्मिन् नान्यस्तेन समो जनः ।
 जपनीयो देशभक्तैरयमष्टाक्षरः स्तवः ॥ १०० ॥
- तिलकन्यायकार्येषु दक्षः सदुपदेशकः ।
 सातारास्थो महाराष्ट्रे दादासाहेबसंशितः ॥ १०१ ॥
- शिरोमणिर्विधिज्ञानां करंदीकरवंशजः ।
 टेम्सतीरे कृतं येन संभ्यायन्दनमादिकम् ॥ १०२ ॥

वैविध्याद् विपुलत्वाच्च लालित्याल्लेखनस्य च ।
 'साहित्यस्य' महाराष्ट्रे 'सम्राट्' पदविभूषितः ॥ १०६ ॥

स्वयंप्रज्ञोऽप्येकनिष्ठः केसरीपत्रचालकः ।
 लोकमान्यप्रभावल्यां रत्नं तेजोमयं किल ॥ १०७ ॥

अधीती घटनाशास्त्रे प्रवीणो राजकारणे ।
 दिवाण इति विख्यातः प्रायो दक्षिणभारते ।
 संस्थानिकसमस्यासु निपुणो माधवाभिधः ॥ १०८ ॥

हिन्दुपत्रस्य मुख्योऽभूद् रंगास्वामी विशेषतः ।
 उद्यमे वृत्तपत्राणां परमोच्चपदं गतः ॥ १०९ ॥

विद्वान् विनयसंपन्नो घटनाशास्त्रलेखकः ।
 मोतीलालादिनेतृणां कुशलः कार्यवाहकः ॥ ११० ॥

मूर्ध्नि स्थितो विधिज्ञानां हस्तिमामः सभापतिः ।
 विशेषायाः परिपदो मुम्बापुर्यां स्मिताननः ॥ १११ ॥

विषयज्ञानवैशद्यात् कौशल्याद् यादपद्धतेः ।
 यज्ञप्रायप्रहारेण प्रतिवादिभयंकरः ॥ ११२ ॥

शीघ्रत्यात् प्रतिप्रश्नेषु सल्लिमूर्तिंति संज्ञितः ।
 सत्यमूर्तिः सभामध्ये युद्धेऽजुंन इवापरः ॥ ११३ ॥

धमन्लालो गौरवर्णः प्रकृत्या सुखलालसः ।
 धमिकाणामग्रनेता देशसेवात्तोऽभवत् ॥ ११४ ॥

गिरां धारा मुखात् तस्य निःसृता सुमनोहरा ।
 यक्षसः प्रतिपक्षस्य भेदनेऽतिपटीयसी ॥ ११५ ॥

एतेषामितरेषां च शिष्टानां घनगर्जनैः ।
 भारतोद्धारकार्यार्थमाङ्गलाकाशं निनादितम् ॥ ११६ ॥

अत्रकालाद् निनादम्य धृतो भूम्यां प्रतिध्वनिः ।
 तिलकस्य प्रयत्नेन दशादिक्पूर्णेमण्डले ॥ ११७ ॥

स्वातन्त्र्यस्य समुद्यमे भरतभूसाह्यं वयं कुर्महे
 दत्तं यद् वचनं स्वपक्षसमितौ नार्तिघ्यमे नेतृभिः ।
 गम्भीरं तिलकाय पक्षपरिपत्सिंहासने सुस्थितात्
 कार्याध्यक्षमुखात् तदेव सुफलं प्राप्तं शुभं यात्रिभिः ॥ ११८ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकपशोऽर्णवे आङ्ग्लभूयात्राकार्यवर्णने नाम पञ्चसप्तति-
 तमस्तरङ्गाः ।

पट्टसप्ततितमस्तरङ्गः

मांटिग्युना भारतस्य घटनासीद् विनिर्मिता ।
संप्रविष्टा पार्लमेंटे संमत्यै सा सभासदाम् ॥ १ ॥

नियुक्ता पार्लमेंटेन समितिः स्वसभासदाम् ।
सेल्योर्नोऽभूत् तदध्यक्षः श्रोतुं साक्षिनिवेदनम् ॥ २ ॥

प्रजामतं परिज्ञातुं समितिः पार्लमेंटरी ।
वयोवृद्धः सदस्योऽभूदसौ लार्डसभास्थितः ॥ ३ ॥

सौकर्याय प्रेषितैका साक्षिभ्यः प्रश्नपत्रिका ।
विज्ञापना कृता तेषां दातुं लिखितमुत्तरम् ॥ ४ ॥

प्रश्नानां पत्रिकास्थानां प्रेषितुं समितिं प्रति ।
आहूतश्चेत् तथागन्तुं कर्तुं मुखनिवेदनम् ॥ ५ ॥

तिलकेन प्रेषितैव स्वयमुत्तरपत्रिका ।
तस्मै निवेदितं चापि प्रत्यक्षोपस्थितेर्दिनम् ॥ ६ ॥

कर्तुं निवेदनं तेषां पुरोऽध्यक्षेण सूचितः ।
तिलकः संमुखस्तिष्ठन् चाचा गर्भीरयावदत् ॥ ७ ॥

संघस्य संमतं तत्त्वं घोषणोद्घोषितं महत् ।
ऊनविंशशते येशोः शकेः सप्तदशोत्तरे ॥ ८ ॥

अन्तिमे घोषणाभागे यदुक्तं तद् न संमतम् ।
मतं तद्विषये यक्तुं संघस्याद्य समारम्भे ॥ ९ ॥

घोषणागततत्त्वानां करोमीह निवेदनम् ।
योधकं पाठकानां च मतमेदनिदर्शकम् ॥ १० ॥

सार्धभौमस्याधिकारः कालावधिविनिश्चये ।
प्रगतेरुक्ततत्त्वस्य संप्राप्तेऽथ यथाक्रमम् ॥ ११ ॥

- पूर्वं क्षात्या मतं हिन्दुशासनप्रमुखस्य च ।
 नावश्यकं च तत् सर्वं मते संघसभासदाम् ॥ १२ ॥
- कांग्रेसलीगसंयुक्तयोजनायां च संमतिः ।
 क्रममार्गस्य तत्त्वस्य स्वराज्यस्थापनोद्यमे ॥ १३ ॥
- शिखरारोहणं कर्तुमवश्या गणना पदाम् ।
 निश्चेतव्यः प्रवासस्यावधिः संपूर्ण एव च ॥ १४ ॥
- स पञ्चदशवर्षाणामस्माभिः सूचितोऽवधिः ।
 कांग्रेसलीगसंयुक्तयोजनायां च संमतः ॥ १५ ॥
- सर्वप्रान्तप्रदेशेषु प्रारम्भादेव शासकैः ।
 प्रान्तीयकार्यसिद्ध्यर्थं देया स्वायत्तता खलु ॥ १६ ॥
- शासने मन्त्रिणो भूयुः सर्वे उत्तरदायिनः ।
 प्रान्तीयेभ्यः सदस्येभ्योऽवश्या विद्या यथोचिता ॥ १७ ॥
- शासनान्तररूपस्य दृश्यं येन प्रवर्तते ।
 तस्योत्तमस्य तत्त्वस्य जाता स्वीकृतिरंशतः ॥ १८ ॥
- शासने प्रान्तिके ग्राह्यं घोषणायां प्रदर्शितम् ।
 केन्द्रीयेऽपि तथा तत्त्वमनुह्येन विद्यते ॥ १९ ॥
- मान्यं पूर्णं यदि प्रान्ते त्याज्यं केन्द्रे कथं भवेत् ।
 घोषितायां योजनायां महत्येव विसंगतिः ॥ २० ॥
- मन्व्यङ्किता ये विषया दर्शिताः प्रान्तशासने ।
 तेषां व्यवस्था कर्तव्या तादृशी केन्द्रशासने ॥ २१ ॥
- समस्येयं विचारार्थं भवतां वै सभासदाम् ।
 सूचना मरुताः काञ्चित् सन्त्येवोत्तरपत्रके ॥ २२ ॥
- महासभासूचनासु समापत्तिनिवारणे ।
 उचिता उपयोगाय युक्तयः संप्रदर्शिताः ॥ २३ ॥

निर्मित्यै मतदानूणां वैपुल्यं विद्यतेऽधुना ।
भारते साधनानां च शासनेन यदीप्सितम् ॥ २४ ॥

राजकीयव्यवस्थायाः सूत्रं लोककरस्थितम् ।
कर्तव्यं रक्षितव्यं नो स्वाधीनमधिकारिणाम् ॥ २५ ॥

विरजतां शाश्वतीयमधिकारिपरंपरा ।
यथेग्लंदे निर्मितव्या भारतेऽपि तथैव ह ॥ २६ ॥

शासनस्याधिकारस्य भवेत् स्थित्यन्तरं यदा ।
स्वरूपं धोरणस्यापि भिन्नं भवति नित्यशः ॥ २७ ॥

अभिप्रायस्यानुरूपमधिकारस्यमन्त्रिणाम् ।
पालनं शासकाज्ञायाः कर्तव्यमधिकारिणा ॥ २८ ॥

अपहारोऽधिकारस्य स्वयमाज्ञाप्रवर्तनम् ।
प्रमुखं लोकतन्त्रस्य लक्षणं मन्यते हि तत् ।
स्वीकर्तव्यं योजनायां नूतनायां च भारते ॥ २९ ॥

कर्तव्यादौ स्पष्टशब्दैस्तत्त्वानां मूलगामिनाम् ।
मानव्याधारभूतानां मान्यताया हि घोषणा ॥ ३० ॥

न ये पृष्टाः प्रतिप्रश्नाः सदस्यैः समितिस्थितैः ।
प्रतिप्रश्नं विना तस्य स्वीकृतं च निवेदनम् ॥ ३१ ॥

प्रतिप्रश्नं विना नीतमन्तं तस्य निवेदनम् ।
तेन जातं सदस्यानां धुद्रयुद्धैः प्रदर्शनम् ॥ ३२ ॥

शिरोमणिः सिडेन्हामो लोकमान्यस्य शत्रुषु ।
साम्राज्यमदमत्तेषु मुग्धव्यां शासनाधिपः ॥ ३३ ॥

अप्रेसरोऽभवद् नित्यं पीडायां तिलकस्य सः ।
दीर्घदेयी धुद्रदृष्टिः प्रतिगामिपुरःसरः ॥ ३४ ॥

सत्कारो लोकमान्यस्य तस्याभूद् दुःसहः सदा ।
इग्लंदे येन केनापि कृत एव तदादरात् ॥ ३५ ॥

नाभवत् संमतं तस्य साक्षिरूपेण दर्शनम् ।
 परीक्षणं तत्सदस्यैस्तिलकस्य च सर्वथा ॥ ३६ ॥
 मांटेगस्यासंमतं तद् दीर्घद्वेषसमुत्थितम् ।
 मतं तु तत्त्वशून्यत्वादयोग्यं चाहितप्रदम् ॥ ३७ ॥
 दम्पती सिद्धनहामाख्यौ तिलकद्वेषिणावुभौ ।
 स्वपत्यर्थाङ्गभूतापि द्विगुणद्वेषकारिणी ॥ ३८ ॥
 लंदने तिलकः कांचित् समाहूतो गतः सभाम् ।
 अन्तःस्थिता नातिदूरं द्वारस्था साभिमानिनी ॥ ३९ ॥
 लेडी सिद्धनहामाख्या विलोभ्य तिलकं तदा ।
 समायातं सभास्थानं सप्रोधं प्राह चालकम् ॥ ४० ॥
 तिलकं वै समाहूय सभामद्य त्वया हृतः ।
 सेयकानामाङ्गलभूमेत्पमानोऽतिदुःसहः ॥ ४१ ॥
 करारागारनियद्भोऽयं न्यायार्थाशेन भारते ।
 राजद्रोहापराधीति कृत्तिकावत्सराघधौ ॥ ४२ ॥
 मत्पतिः शासनेशोऽभूत् तन्न्यायस्य विनिर्णये ।
 तेनैव प्रेरणा दत्ता योग्यन्यायाधिकारिणे ॥ ४३ ॥
 निमन्त्यायां तेन सार्धमचमानस्त्वया हृतः ।
 संतप्तोवाच नारी सा घण्टीवारत्तलोचना ॥ ४४ ॥
 तदैव प्राविशत् स्थानं विरुपातः शौमहोदयः ।
 न्यायाधीशपदं येन भूषितं प्रीयिकीन्मिले ॥ ४५ ॥
 लोकमान्याय यो न्यायं दत्तवान् प्रीयिकीन्मिले ।
 भरीले तत्कृते ताईदत्तपुत्रस्य निर्णये ॥ ४६ ॥
 इष्ट्या तं च समायातं वापटिस्टः पुटःसरः ।
 स्नेहेन तन्व्यागतार्थं ददं धृत्वात्मनः करं ॥ ४७ ॥

दोलयामास तद्दृष्टं सानन्दं स मुहुर्मुहुः ।
 परिचेतुं तमानीय तिलकं प्रति सोऽब्रवीत् ॥ ४८ ॥
 तिलकोऽयं भारतस्य विख्यातो नरपुंगवः ।
 श्रुत्वा वाक्यं न्यायमूर्तिः सहसा स्वकरेण सः ॥ ४९ ॥
 पाणिं चालस्य संधार्य दृढमान्दोलनाय च ।
 सावेशं चालयित्वा तं जगादोच्चैः प्रहर्षितः ॥ ५० ॥
 अयमेवास्ति किं ख्यातः 'टायल्कः' पुरुषोत्तमः ।
 अहो भाग्यं सुदैवेन जातं तस्यात्र दर्शनम् ॥ ५१ ॥
 तदाभवत् तदुद्गार इत्याशयनिदर्शकः ।
 संभाष्याल्पं गताः सर्वे स्वे स्वे स्थाने च संस्थिताः ॥ ५२ ॥
 एतच्च चण्डी विस्मयेन दृष्ट्वा तूष्णीं बभूव सा ।
 न्यायाधीशदृष्टोपेक्षा संमानेनापराधिनः ॥ ५३ ॥
 अहो कष्टं विलुप्तोऽभूद् मार्गः शिष्टसुसंमतः ।
 न सुचिह्नं निश्चितं तत् कालस्यागामिनो भवेत् ॥ ५४ ॥
 अन्योद्योगः समारब्धस्तिलकेन ततः परम् ।
 स्वयंनिर्णयतत्त्वस्याधिकारप्राप्तिपात्रता ॥ ५५ ॥
 अद्यैव भारतस्यास्ति कथं तद्विश्वसंमतम् ।
 भवेदिति विचारेणात्मनो मार्गो विनिश्चितः ॥ ५६ ॥
 लिखितादौ प्रचारार्थं तिलकेनैकयोजना ।
 ईर्लन्दे च युरोपे च कानडामेरिकास्वयम् ॥ ५७ ॥
 आदौ स्वयंनिर्णयस्य घोषणा तेन सूचिता ।
 कर्तव्या शान्तताभवतैः पारीसे मिलितैश्च तैः ॥ ५८ ॥
 विश्वशान्तिसमारोहे प्रचाराय विशेषतः ।
 सुस्पष्टं लिखितं धैर्यं सविस्तरनिवेदनम् ॥ ५९ ॥

पारीसं निश्चितं पूर्वं शान्ततापरिपत्स्थलम् ।

हेमैसोऽभूत् तदभ्यक्षो यत्नशीलो विवेकवान् ॥ ६० ॥

तस्य हस्ते प्रदानाय विस्तृतं तद् निवेदनम् ।

तिलकेन स्वयत्नस्य पराकाष्ठा कथं कृता ।

पत्रे तेन प्रेषिते तद् घणितं च सविस्तरम् ॥ ६१ ॥

महासमाधिकारिभ्यस्तिलकेनैव सूचितम् ।

क्षर्यालयेन कर्तव्या सत्वरं नामघोषणा ॥ ६२ ॥

पालगान्धीहासनेभ्यः शान्ततासंसदं प्रति ।

दत्तं प्रतिनिधिस्थानं सभाया अधिकारिभिः ॥ ६३ ॥

पारीसस्य प्रयासार्थमिग्लेन्द्रस्याधिकारिणे ।

निज्ञार्थे तिलकेनासीदनुष्णापत्रमर्पितम् ।

प्रार्थना संमता नाभूष् शासनस्य तदा खलु ॥ ६४ ॥

गाहगाधरिप्रवेशो न शान्ततापरिपत्स्थले ।

प्रशामनस्य मान्योऽभूद् येन केनापि हेतुना ॥ ६५ ॥

परिचेतुं परं धीरो भारतीयस्य पान्छितम् ।

यत्नशीलोऽहमित्याह विभ्यशान्तिमभासद् ॥ ६६ ॥

तदानीं भारतप्रश्नश्चर्चायां परिपत्स्यले ।
 नानामार्गैः संग्रविष्टो विज्ञातं भारतेप्सितम् ॥ ७० ॥
 सदस्यैः संसदं प्राप्तैर्भारतस्य हितैषिभिः ।
 स्वयंनिर्णयतत्त्वस्य कर्तव्यमवलम्बनम् ॥ ७१ ॥
 स्वयंनिर्णयपत्रस्य लालालजपतं प्रति ।
 अमेरिकां प्रेषिताश्च लिपयो वै सहस्रशः ॥ ७२ ॥
 लालाजिना तदाधारात् संक्षेपेण निवेदनम् ।
 लिखितं प्रेषितं तच्च परराष्ट्रीयमण्डले ॥ ७३ ॥
 अस्मिन् कार्ये मलोनेन दत्तं साहाय्यमुत्तमम् ।
 समावेशात् पत्रकस्य लेखेष्वधिकृतेषु च ॥ ७४ ॥
 स्वयंनिर्णयतत्त्वस्य स्वीकृतिर्भाग्यनिर्णये ।
 भूयाद् वै भारतस्यापि विचारो यः पुरस्कृतः ॥ ७५ ॥
 अन्ताराष्ट्रीयप्रश्नेषु तेन प्राप्तं महत् पदम् ।
 तिलकस्य प्रयत्नेन तथा तत्सहकारिणाम् ॥ ७६ ॥
 तरङ्गस्योपसंहारात् पूर्वमेकं निवेदनम् ।
 मतव्यपि तद्व्यत्ययस्य भारतस्य करोम्यहम् ॥ ७७ ॥
 शान्ततासंसदं गन्तुं सार्यभौमाधिकारिभिः ।
 नियोजितं स्वयं पूर्वं हिन्दप्रतिनिधिद्वयम् ॥ ७८ ॥
 लार्डसिंहो भारतस्य कार्यवाहस्य साहायकः ।
 विकानेरस्य राजा च भारते सर्वविश्रुतः ॥ ७९ ॥
 लोकानां तौ भारतस्य प्रातिनिध्याय सप्रेया ।
 ज्ञात्वापि मोचितावेव नियुक्तिश्च तयोः कृता ॥ ८० ॥
 शोषकौ प्रातिनिध्येन शोषितानामुपस्थितौ ।
 पारीसपरिपत्स्थाने तदेतत् क्षोभकरकम् ।
 जातं सामान्यलोकानां शीघ्रं संपूर्णभारते ॥ ८१ ॥

बभूवाविष्कृतिस्तस्य संसत्स्थानेऽपि पारित्से ।
 कथनं तस्य संक्षिप्तमस्मिन् ग्रन्थे करोम्यहम् ॥ ८२ ॥
 घोषयेद् वै स्वनैरुच्चैः पातकं हतलोहितम् ।
 पातालेऽपि स्थितं गुप्तं लोकोपितः सर्वविधुता ॥ ८३ ॥
 यदातिष्ठद् बिकानेरमहाराजः प्रभापितुम् ।
 निवासिनां भारतस्य ध्येयमेव सभास्थले ॥ ८४ ॥
 प्रेक्षकेभ्यो युवा कश्चिच्च चकार मतदर्शनम् ।
 जनानां भारतीयानां स्वरेणोच्चैः सभास्थले ॥ ८५ ॥
 कृत्वातिविकटं हास्यं गर्हणाद्योतकध्वनिम् ।
 निजस्थानं परित्यज्य निन्दन् प्रतिनिधिद्वयम् ॥ ८६ ॥
 तिरस्कृतिं दर्शयञ्च सभास्थानाद् बहिर्गतः ।
 लोहियाख्यो ज्वलद्भक्तो रामपूर्वमनोहरः ॥ ८७ ॥
 तस्य हास्येन रोपेण स्थानाद् निर्गमनेन च ।
 अभिप्रायो भारतस्य ज्ञातस्तत्रस्थसजनैः ॥ ८८ ॥
 यञ्चिताः परिपत्स्थान आङ्ग्लिकैः स्वार्थसाधुभिः ।
 जिज्ञासयः सदस्या य आसन् वै भारतस्थितेः ॥ ८९ ॥
 उपक्रमो भारतस्य सेवायास्तत्क्षणे कृतः ।
 लोहियेनार्थगर्भेण मन्ये हास्येन तत्स्थले ॥ ९० ॥
 विभ्रममुखराष्ट्रेषु भारतस्य परिस्थितेः ।
 तिलकस्य मतेऽवश्यः प्रचार उचितो भवेत् ॥ ९१ ॥
 परराष्ट्रप्रचारस्य महत्त्वं प्रयत्नैरपि ।
 राष्ट्रैर्विज्ञायते नित्यं स्वकीयेषूपद्येषु ॥ ९२ ॥
 खण्डप्रायामेरिकायां कार्यं लालाजिना कृतम् ।
 दातुं तत्रत्यलोकेभ्यो ज्ञानं दिन्दपरिस्थितेः ।
 बालस्तस्मै डालराणां ददौ पञ्चसदस्यकम् ॥ ९३ ॥

पटेलेन यदा पृष्टो घालो दानप्रयोजनम् ।

परराष्ट्रप्रचारस्य देशस्वातन्त्र्यकर्मणि ॥ ९४ ॥

तिलकेनोत्तरे प्रोक्तं यत् तत् तत्त्वं निवेदितम् ।

सभामध्ये पटेलेन लोकमान्ये दिवं गते ॥ ९५ ॥

परराष्ट्रप्रचारेण केवलेन न संभवः ।

संप्राप्तैर्वै स्वराज्यस्य परदास्यविमोचनात् ॥ ९६ ॥

देहत्यागाद् विना स्वर्गो यथा जीवस्य दुर्लभः ।

राष्ट्रमोक्षोऽप्यैहिकानां विना त्यागात् सुदुर्लभः ॥ ९७ ॥

पदंभूतेऽपि विश्वस्य सज्जनस्यानुकूलता ।

भवेद् या प्रेरणाशक्तिर्वाञ्छनीया हि सा सदा ॥ ९८ ॥

समर्थानां स्वतन्त्राणां परराष्ट्रानुकूलताम् ।

संप्राप्तुं तु भवत्येव द्रव्यस्य सुमहान् व्ययः ॥ ९९ ॥

किं वक्तव्यं दुर्बलानां स्वोद्धारस्य समुद्यमे ।

तत्सदिच्छासमाधाप्यै भवेद् द्रव्योपयोगिता ॥ १०० ॥

परराष्ट्रप्रचारस्य राजनैतिकहेतुना ।

केवलं न कृतस्तेन पुरस्कारस्तदा स्वयम् ॥ १०१ ॥

प्रेषिते तेन पत्रे च टागोराय विवेचितम् ।

उद्देशस्य विशालत्वं प्रचाराख्यस्य कर्मणः ॥ १०२ ॥

ज्ञातं मया मुखाद् यच्च कवीन्द्रस्य स्वयं तदा ।

न्यूदेहल्यां ब्रवीम्यद्य निम्नभागे यथास्मृति ॥ १०३ ॥

विश्वख्यातं भारतस्य कवीन्द्रं घाग्मिनां वरम् ।

रवीन्द्रनार्थं टागोरं पत्रे च तिलकोऽलिखत् ॥ १०४ ॥

स्वीकर्तव्यं द्रव्यमल्पं मया हेतुपुरःसरम् ।

लक्षार्धमूल्यकं चेकं प्रेषितं भयतः प्रति ॥ १०५ ॥

संचारपूता कर्तव्या भूगोलार्धस्थिता मही ।
अतिपूर्वा च पूर्वा च दक्षिणामेरिकाभिधा ॥ १०६ ॥

प्रोक्तानि यानि ध्येयानि जम्बुद्वीपनिघासिभिः ।
अध्यात्मज्ञानिभिः पूर्वमृषिभिर्मन्त्रकृद्घरैः ॥ १०७ ॥

जगत्कुटुम्बनिर्माणे सुयोग्यान्येव सर्वथा ।
सरहस्यं विचर्ष्यन्तां तत्रत्याय जनाय वै ॥ १०८ ॥

दिव्योदात्तस्वरूपस्य वेदधर्मस्य विश्वतः ।
प्रसारेण भवत्येव पूर्वंभारतदर्शनम् ॥ १०९ ॥

निर्मितव्यो नूतनोऽयं सुहृद्भावो महीतले ।
कलहस्य विनाशाय बन्धुत्वस्योदयाय च ॥ ११० ॥

अन्ते निवेदितं तेन द्रव्यं तत् तिलकं प्रति ।
सखेदं प्रेषितं दृष्ट्वाऽक्षमतामात्मनस्तदा ॥ १११ ॥

यद्यप्यात्मबलं समस्तमनुजोन्नत्यै बृहत्साधन-

मिष्टं नीतिविदां तथापि समये ह्यन्यस्य साह्यं तथा ।

घैघो रोगनिवारणाय निपुणो दिव्यौषधेः सेवने

व्याधिप्रस्तसुखार्थमेव यतते दानेऽनुपानस्य च ॥ ११२ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे परदेशराजकारणप्रशस्तिनामा

परसप्ततितमस्तरङ्गः ।

पटेलेन यदा पृष्टो घालो दानप्रयोजनम् ।

परराष्ट्रप्रचारस्य देशस्वातन्त्र्यकर्मणि ॥ ९४ ॥

तिलकेनोत्तरे प्रोक्तं यत् तत् तत्त्वं निवेदितम् ।

सभामध्ये पटेलेन लोकमान्ये दिवं गते ॥ ९५ ॥

परराष्ट्रप्रचारेण केवलेन न संभवः ।

संप्राप्तैर्वै स्वराज्यस्य परदास्यविमोचनात् ॥ ९६ ॥

देहत्यागाद् विना स्वर्गो यथा जीवस्य दुर्लभः ।

राष्ट्रमोक्षोऽप्यैहिकानां विना त्यागात् सुदुर्लभः ॥ ९७ ॥

एवंभूतेऽपि विश्वस्य सज्जनस्यानुकूलता ।

भवेद् या प्रेरणाशक्तिर्वाञ्छनीया हि सा सदा ॥ ९८ ॥

समर्थानां स्वतन्त्राणां परराष्ट्रानुकूलताम् ।

संप्राप्तुं तु भवत्येव द्रव्यस्य सुमहान् व्ययः ॥ ९९ ॥

किं वक्तव्यं दुर्बलानां स्वोद्धारस्य समुद्यमे ।

तत्सदिच्छासमावाप्त्यै भवेद् द्रव्योपयोगिता ॥ १०० ॥

परराष्ट्रप्रचारस्य राजनैतिकहेतुना ।

केवलं न कृतस्तेन पुरस्कारस्तदा स्वयम् ॥ १०१ ॥

प्रेषिते तेन पत्रे च टागोराय विवेचितम् ।

उद्देशस्य विशालत्वं प्रचाराख्यस्य कर्मणः ॥ १०२ ॥

ज्ञातं मया मुखाद् यच्च कवीन्द्रस्य स्वयं तदा ।

न्यूदेहल्यां ब्रवीम्यद्य निम्नभागे यथास्मृति ॥ १०३ ॥

विश्वख्यातं भारतस्य कवीन्द्रं चाग्निनां चरम् ।

रवीन्द्रनाथं टागोरं पत्रे च तिलकोऽलिखत् ॥ १०४ ॥

स्वीकर्तव्यं द्रव्यमल्पं मया हेतुपुरःसरम् ।

लक्षार्धमूल्यकं चेकं प्रेषितं भवतः प्रति ॥ १०५ ॥

संचारपूता कर्तव्या भूगोलार्धस्थिता मही ।

अतिपूर्वा च पूर्वा च दक्षिणामेरिकाभिधा ॥ १०६ ॥

प्रोक्तानि यानि ध्येयानि जम्बुद्वीपनिधासिभिः ।

अध्यात्मज्ञानिभिः पूर्वमृषिभिर्मन्त्रवृद्धैः ॥ १०७ ॥

जगत्कुटुम्बनिर्माणे सुयोग्यान्येव सर्वथा ।

सरहस्यं विचर्ष्यन्तां तत्रत्याय जनाय वै ॥ १०८ ॥

दिव्योदात्तस्वरूपस्य वेदधर्मस्य विभ्यतः ।

प्रसारेण भवत्येव पूर्वभारतदर्शनम् ॥ १०९ ॥

निर्मितव्यो नूतनोऽयं सुहृद्भाषो महीतले ।

कलहस्य विनाशाय बन्धुत्वस्योदयाय च ॥ ११० ॥

अन्ते निवेदितं तेन द्रव्यं तत् तिलकं प्रति ।

सखेदं प्रेषितं दृष्ट्वाऽक्षमतामात्मनस्तदा ॥ १११ ॥

यद्यप्यात्मबलं समस्तमनुजोन्नत्यै बृहत्साधन-

मिष्टं नीतिविदां तथापि समये ह्यन्यस्य साह्यं तथा ।

धैर्यो रोगनिवारणाय निपुणो दिव्यौषधेः सेवने

व्याधिग्रस्तसुखार्थमेव यतते दानेऽनुपानस्य च ॥ ११२ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकवशोऽर्णवे परदेशराजकारणप्रशस्तिनामा

षट्सप्ततितमस्तरङ्गः ।

सप्तसप्ततितमस्तरङ्गः

भ्राजुहाय स मांटेगो द्विघारं तिलकं तदा ।
संभापणेन ज्ञातुं वै भारतीयमनःस्थितिम् ॥ १ ॥

किमर्थमादरस्तेन दर्शितस्तिलकं प्रति ।
द्विनिमन्त्र्य विशेषस्तु मांटेगेनेति कैश्चन ॥ २ ॥

प्रश्नः कृतस्तदा क्षुब्धैः क्षुद्रैस्तिलकशत्रुभिः ।
साम्राज्यवादिभिर्नित्यं मदिरोन्मत्तवृत्तिभिः ॥ ३ ॥

हिन्दस्य कार्यवाहस्य महत्स्थाने प्रतिष्ठितः ।
मांटेगो दर्शयामास संमानं तिलकं प्रति ॥ ४ ॥

नृपाङ्गणगतस्यासीदुन्मत्तैव मनःस्थितिः ।
स्वभावतः खलस्येति ह्यापः सन्त्येव निम्नगाः ॥ ५ ॥

मांटेगस्य सुविज्ञाता तिलकाभ्यासशीलता ।
समन्वये च प्राचीण्यं ध्येयप्रस्तुतसाध्ययोः ॥ ६ ॥

दीर्घावलोकनाद् यद् वै मांटेगेनात्मनो मतम् ।
॥ बालस्य विषये व्यक्तं घञ्चि तच् श्लोकयोरधः ॥ ७ ॥

पुरुषो दुर्लभोऽस्माकं प्रभावं वा प्रलोभनम् ।
उपेक्ष्य राजते धाम्नायमेकस्तिलकाभिधः ॥ ८ ॥

भारते सन्ति विद्वांसः शीलकर्तृत्वसंयुताः ।
मन्ये तानप्युपायेन घञ्चिकर्तुं वयं क्षमाः ॥ ९ ॥

घालं प्रति महान्यायः समित्या विहितः पुरा ।
अपृष्ट्वा वै प्रतिप्रश्नमात्मौदासीन्यदर्शनात् ॥ १० ॥

तच्छल्येन विषण्णः सन् यत्नशीलोऽभवद् ननु ।
निमन्त्रणं पुनर्दत्त्वा यालाय परिमार्जने ॥ ११ ॥

निमन्त्रणं तत् स्वीकृत्य साभारं तिलको गतः ।

यथाकालं यथास्थानं सद्रष्टुं तं निमन्त्रकम् ॥ १२ ॥

प्रादर्शयत् स्वसौहार्दं माटिगस्तिलकं प्रति ।

स्यस्तिक्षेमादिप्रश्नानामादौ विनिमयोऽभवत् ॥ १३ ॥

कृत्वा चर्चां समस्यानां पप्रच्छ तिलकं प्रति ।

प्रश्नं व्यपितगतं तत्र सहसैवानपेक्षितम् ॥ १४ ॥

पदस्थेन मया किञ्चिदस्ति चेद् भवतां मते ।

कृत्यं योग्यं भारतीयजनानां च हितप्रदम् ॥ १५ ॥

वाञ्छितं च भवद्भिर्यत् सूचना तस्य दीयताम् ।

मह्यं सद्योऽथवा पश्चाद् विचारान्ते विशेषतः ॥ १६ ॥

विचार्य तस्य प्रश्नस्य ददौ तिलक उत्तरम् ।

कापि व्यपितगता चिन्ता न मे मनसि घर्तते ॥ १७ ॥

तथाप्युपकृतं मन्ये प्रश्नेन भवतामहम् ।

देशविघ्ननिवृत्त्यर्थं शासनस्य तु याचनाम् ।

करोम्यहं तथैवैकां सूचनामधिकारिणे ॥ १८ ॥

संमतायाः फार्लमेंटे सभासद्भिः सुमानितैः ।

भूयाद् धै भारते तस्या घटनाया यथाविधि ।

स्वीकृत्यै घोषणा चैका सम्राडाशास्वरूपिणी ॥ १९ ॥

भवते सूचनामन्यां तत्संबन्धे करोम्यहम् ।

कारागृहे निषद्धानां यन्दिनामस्तु मोचनम् ।

पंजाये संपीडितानामादेशादधिकारिणः ॥ २० ॥

भूपानन्दसमारोहे भूयाद् यन्दिमोचनम् ।

सनातनी भारतेऽस्मिन् भवत्येव प्रथा शुभा ॥ २१ ॥

मन्यादिभिर्धर्मशास्त्रकर्तृभिः सास्ति संमता ।

दुःखान्तजो महानन्दः प्रयिनोत् तेन यत्तर्म्ना ॥ २२ ॥

गृहेषु सर्वलोकानां सम्राजो महिमा तथा ।
घटनायाः स्वागताय भूमिः संवादिनी भवेत् ॥ २३ ॥

तिलको हृद्गतं तस्मै कथयामास साम्रहम् ।
दत्तमाश्वासनं तेन तत्प्रत्युक्तशुभोदयः ॥ २४ ॥

तूर्णं प्रतस्थे सुप्रीतो गन्तुमायासमात्मनः ।
अकरोद् भारतं गन्तुं मुहूर्तस्यापि चिन्तनम् ॥ २५ ॥

यूरोपामेरिकादीनां प्रवासस्यापि योजना ।
संकल्पिता लोकमान्यैरोङ्गलवासादनन्तरम् ॥ २६ ॥

दर्शिता कार्यघाहेण स्वलेखे नामजोशिना ।
अशक्येति मता तेन भारतस्थितिदर्शनात् ॥ २७ ॥

परित्यक्ता योजना सा सहसा भारतं प्रति ।
गमनार्थं च विज्ञाय वृत्तान्तं भारतागतम् ॥ २८ ॥

संनद्धस्त्वभवद् बालो ज्ञात्वा भव्यं विनिर्णयम् ।
पंजाबस्थामृतसरे सभाया अधिवेशनम् ॥ २९ ॥

धुरीणैर्निश्चितं सर्वैर्हिन्दराष्ट्रसभास्थितैः ।
निर्यन्धेन च बन्धूनां तत्रत्यानां विशेषतः ॥ ३० ॥

तथा महात्मनारब्धमान्दोलनमलौकिकम् ।
रौलेटाक्टविरोधाय दिव्यं च क्रान्तिकारकम् ॥ ३१ ॥

उपस्थितिरवश्या मे पंजाबस्थाधिवेशने ।
कर्तुं साह्यं च बन्धूनां कार्यक्रमविनिर्णये ॥ ३२ ॥

क्रियमाणस्य कार्यस्य हिन्दजागरणाय ह ।
चिन्तनीयोऽस्ति सन्मार्गः सर्वेषां हिन्दवासिनाम् ॥ ३३ ॥

विचार्यैवं कृतो मन्ये तिलकेन स्वनिश्चयः ।
प्रस्थानुमविलम्बेन मातृभूदर्शनाय वै ॥ ३४ ॥

खापडे च पटेलश्च तिलकस्येच्छया स्थितौ ।
घटनायाः पार्लमेंटे चर्चाकालावधायुभौ ॥ ३५ ॥

नित्यं समीक्षितुं चर्चा घटनाविषयां च तौ ।
प्रत्यहं पार्लमेंटस्य प्रेक्षकासनसंस्थितौ ॥ ३६ ॥

श्रोतुं चर्चा सभासद्भिः कृतां नित्यं सभागृहे ।
साद्यं दातुं च मित्राणां पार्लमेंटसभासदाम् ॥ ३७ ॥

त्रयोदश स मासान् वै तिलको लंदनेऽवसत् ।
नैकं चापि स्थलं तत्र प्रेक्षणीयं ददर्श सः ॥ ३८ ॥

गतौ अन्यान्येषणार्थं इंडियापुस्तकालयम् ।
संरक्षितः शासनेन संग्रहस्तत्र दुर्लभः ॥ ३९ ॥

पुस्तकानां च पत्राणां लेखानां च विशेषतः ।
हिन्दाङ्ग्लज्ञानकोशोपयुक्तानां विदुषां मते ॥ ४० ॥

घालेसस्तिलकस्यासीत् लेखनस्य प्रशंसकः ।
ददौऽभवत् स्नेहभावो दर्शनाच्च मिथो मुहुः ॥ ४१ ॥

तिलकस्य महत् स्थानं विद्याभ्यासतपस्विषु ।
परिचेतुं कृतस्तेन घालेसेन परिश्रमः ।
दुराग्रहिभ्यः शिष्टेभ्य आङ्ग्लदेशनिवासिषु ॥ ४२ ॥

धेयवर्नाडेशादीनां लोकमान्योऽगमत् गृहम् ।
विषयातानां लेखकानां समानार्थं च मुख्यतः ॥ ४३ ॥

स्काटलंदेऽगमद् बालः परेस्तादिसमन्वितः ।
ग्लासगोनगरे जातं भर्ष्यं तत्स्वागतं तदा ॥ ४४ ॥

अन्येष्वपि प्रधानेषु स्थानेषु स निमन्त्रितः ।
व्याख्यानार्थं गतस्तत्र स्काचयन्धुभिरादृतः ॥ ४५ ॥

धृत्वा तस्य वचो लोका अभवन् विस्मयान्विताः ।
तर्कशुद्धविचाराणां संप्रसारं करोति यः ॥ ४६ ॥

तस्य पीडा भारतीयशासनेन कथं कृता ।

याक्स्यातन्व्याधिकारः किं विलुप्तो भारतेऽभवत् ॥ ४७ ॥

तिलकोऽकथयत् तेभ्योऽस्यन्तासंदिग्धया गिरा ।

नाहं शत्रुश्चाङ्गलभूमेः किंवा तत्र निवासिनाम् ॥ ४८ ॥

उत मित्रमहं तेषां दोषाणां दर्शकं खलु ।

हिन्ददेशे पदस्थानां तत्त्वभ्रष्टाधिकारिणाम् ॥ ४९ ॥

पृथिव्यां मे समा बुद्धिः सप्तद्वीपनिवासिषु ।

दृष्टिश्च धन्धुभावस्य निर्मितेष्वीश्वरेण वै ॥ ५० ॥

प्रस्थाप्यैवं सुहृद्भावं तिलको लंदनं प्रति ।

आगतो मित्रसंयुक्तो गृहप्रस्थानवाञ्छया ॥ ५१ ॥

वेल्सप्रदेशयात्रार्थं मण्डलस्थगता जनाः ।

कृतमेवादरातिथ्यं तेषां वेल्सीयवन्धुभिः ॥ ५२ ॥

ऋग्वेदखाल्विद्यावेदविषये लिखितं च यत् ।

ए. एच्. सैसेन विदुषा कृतं तस्य समीक्षणम् ॥ ५३ ॥

विषयस्य विशेषज्ञः प्रसिद्धः सर्वभूतले ।

विद्याव्यासङ्गिनां धर्मं यूरोपामेरिकास्वपि ॥ ५४ ॥

असीरियाज्ञानपूर्त्यै भूतं तस्य विशेषतः ।

अवश्यं किल तत्रत्येष्टिकालेखनवाचनम् ॥ ५५ ॥

टामसाख्यं सुविषयातं पण्डितं लंदनस्थितम् ।

ददर्श तिलकः प्रेम्णा गत्वा तस्य गृहं प्रति ॥ ५६ ॥

विद्याविनयसंपन्नविदुषो रोहिणी च या ।

दैन्यस्थितिर्भूमिप्रती न्यवसत् तद्गृहे सुखम् ॥ ५७ ॥

जातापुत्रौ निमग्नौ तौ भाषणे शास्त्रकोविदौ ।

तन्पानार्थं चहापेयं गृहीत्वोपस्थिता तदा ॥ ५८ ॥

द्रेहिनी संनिधाने चहापात्रकरा स्थिता ।

ापणान्ते च तत् पेयं संप्रदातुं यथाविधि ॥ ५९ ॥

गतं तथा शीघ्रमेव चिरकालो गतः खलु ।

तयोर्भाषणमर्यादां कोऽनुज्ञातुं क्षमो भवेत् ॥ ६० ॥

विचार्यैवं चहापात्रं निहितं पुस्तकोपरि ।

तयोर्विवदतोर्मध्ये द्रष्टव्यमिति हेतुना ॥ ६१ ॥

विद्वत्संवाद्मोदस्तु ब्रह्मानन्दसहोदरः ।

इति साहित्यशास्त्रज्ञैः स्वशास्त्रेषु निवेदितम् ॥ ६२ ॥

ब्रह्मानन्दनिमग्नानां लुप्तप्रायात्मभावना ।

समुत्पत्तिरसंभाव्या तदा तस्याः कलेवरे ॥ ६३ ॥

तुकारामो भक्तवर्योऽभङ्गगीते सुधोपमे ।

उवाच तद् मया प्रोक्तमिह संस्कृतभाषया ॥ ६४ ॥

अध्वपानादिभोगानां निरिच्छत्वं गते नरि ।

उदयः स्यादन्तरायैर्वाद्स्यान्ते क्रमेण वा ॥ ६५ ॥

चित्तैकाग्रयेण विन्दुस्थं चन्द्रचलं तन्मनो भवेत् ।

तत्क्षणं सहसापाति जडदेहपुनःस्मृतिः ॥ ६६ ॥

लुप्तमेव तदैकान्त्यं चहापात्रस्य दर्शनात् ।

पीत्वा घालः स्यादु पेयं प्रयाणासामयाचत ॥ ६७ ॥

समग्र्यसनशीलाय तिलकष्टामसाय च ।

कृतातिष्ठ्यगृहिण्यै च धन्यपादान् विनीर्य ह ॥ ६८ ॥

प्रेम्णा हस्तौ दोलयित्वा दम्पन्योस्तिलकोऽपद्म् ।

भयान् मुनिध्याधमस्थः पत्नी सार्ध्या पतिप्रता ॥ ६९ ॥

उभौ सहर्षं चक्रतुस्तिलकाय नमस्कृतिम् ।

निर्वातस्तद्गृहाद् घालः कृत्या तद्भियादनम् ॥ ७० ॥

तिलकः स्वगृहं यात्वा घटितं रामसगृहे ।
कथयामास मित्रेभ्यो जिज्ञासुभ्यस्तदारमनः ॥ ७१ ॥

यस्य स्वातिथ्यशीलत्वात् सहयोगाच्च सर्वदा ।
यालेन नानुभूतं वै काठिन्यं परिपालने ।
आङ्गलाचारविभिन्नाया भारताचारपद्धतेः ॥ ७२ ॥

स्नानपानादिनिद्रान्तव्यापारे भारतीयता ।
रक्षिता येन सौख्याच्च तिलकस्य प्रयत्नतः ॥ ७३ ॥

तस्मै श्रीदीपचन्द्राय लोकमान्येन दर्शिता ।
कृतज्ञतात्मनो भूत्यै कर्पोर्मेलनेन ह ॥ ७४ ॥

गृहसौख्यमिह प्राप्तं मया स्वसखिभिस्तथा ।
निवासेऽस्मिन् लंदनस्थे भवतः स्वास्थ्यकारके ॥ ७५ ॥

शाश्वतक्षेमसंप्राप्त्यै श्रीकृष्णं प्रार्थयामहे ।
भवतः सकुटुम्बस्य तत्पादप्रणता वयम् ॥ ७६ ॥

पूजितस्तिलकस्तेन सकुटुम्बेन चादरात् ।
सथीफलमहावस्त्रमर्पयित्वा सुमन्नजम् ॥ ७७ ॥

धिभासफीधर्ममार्गस्याध्यक्षेति सुविद्युता ।
पृथिव्याः सर्वखण्डेषु विज्ञांटा विश्वचन्द्रिता ॥ ७८ ॥

हिन्दुधर्मस्य तत्त्वानां पुरस्कृतीति भारते ।
पूजिता सा विशेषेण हिन्दुभिर्धर्मवृत्तिभिः ॥ ७९ ॥

मातेति चन्द्रिता भक्तैर्निरयं तदनुयायिभिः ।
समाकृष्टा नरथेष्टा विद्वांसो धनिकास्तथा ॥ ८० ॥

ब्रह्मविद्याप्रसारार्थं स्थापिते योगिमण्डले ।
भिन्नधर्माभ्यासवर्गे चालितेऽङ्गारसंस्थिते ॥ ८१ ॥

सभोद्देशः पत्रकेऽपि यस्तुतस्तु समर्थनम् ।
मांटेगघटनायाः सा सभा फलं नियोजिता ॥ ९३ ॥

संमत्यर्थं सभाया यः प्रस्तावो वै पुरस्कृतः ।
प्रारूपे वै स्पष्टमेतत् तस्य व्यक्तं हि सर्वेशः ॥ ९४ ॥

अध्यक्षोऽभूत् लान्सवरी ददौ तिलक उत्तरम् ।
उपस्थितिः सभास्थाने न भवेदुचिता मम ।
तिलकं तु समायातुं विशांटा प्रार्थयत् पुनः ॥ ९५ ॥

मुख्योद्देशो विशांटायाः सभाविषयकोऽभवत् ।
लोकमान्यस्य संमानः पूर्वं तद्गमनात् ततः ॥ ९६ ॥

यदि नोद्धिखितः स्यात् स पत्रके च प्रकाशिते ।
तथापि तादृशो हेतुस्तस्या इत्यनुमोयते ॥ ९७ ॥

संप्राप्तं तिलकं स्थानं ददुरुत्थापनं जनाः ।
जुघुर्जयहिन्देति प्रदाय सुमनस्रजम् ॥ ९८ ॥

स्वयंनिर्णयतत्त्वं स्यादवश्यं भारतस्य वै ।
स्वीकृतिः साग्रहं तस्य तिलकेन पुरस्कृता ॥ ९९ ॥

मांटेगयोजना बन्ध्या स्याज्या चैत्रेति घोषितम् ।
हार्निमन्सत्समूर्तिभ्यामावेदात् स्वस्वभाषणे ॥ १०० ॥

बालस्यागमनात् तत्र संतोषः समजायत ।
दर्शनात् तस्य सर्वेषां व्याख्यानश्रवणात् तथा ॥ १०१ ॥

दत्तं बालेन व्याख्यानं सभाध्यक्षेण संस्तुतम् ।
स्वयंनिर्णयमाहात्म्यं देव्या च प्रतिपादितम् ॥ १०२ ॥

संपादितो मित्रभावस्तिलकेनाङ्गलसज्जनैः ।
त्रयोदशानां मासानां निचासे लंदने निजे ॥ १०३ ॥

क्लार्कगोहे भोजनस्य समारब्धस्य वर्णनम् ।
 दैनन्दिन्यां गणेशस्य स्वल्पमेवापि रोचकम् ॥ १०४ ॥
 गणेशो नरसिंहश्च पटेलतिलकायुभौ ।
 दिवाणमाधवो मेधा सायं ते प्रस्थितास्तदा ॥ १०५ ॥
 नलिकालोहमार्गेण हामस्टेडस्थलं प्रति ।
 पद्भ्यामगच्छंस्तस्मात् ते क्लार्कस्य सदनं सुखम् ॥ १०६ ॥
 संबृत्तं भोजनं तत्र शाकयुक्तं निरामिषम् ।
 संतुष्टा अभवन् सर्वे तृप्ता आकण्ठसेवनात् ॥ १०७ ॥
 तस्मै ददुर्धन्यवादानातिथ्योपकृता जनाः ।
 जग्मुर्गृहं प्रशसन्तो यजमानस्य सद्गुणान् ॥ १०८ ॥
 नोऽर्हेयरे दिनः पष्टः प्रयाणाय सुनिश्चितः ।
 इजिप्ताख्याम्भसां नौका यात्राया चाहनं किल ॥ १०९ ॥
 मांटेगयोजनायास्तु चर्चाया विधिमण्डले ।
 समीक्षणाय साहाय्य सद्स्यानां तथा किल ।
 निवासो लंदनेऽवश्यः भ्रागणेशपटेलयोः ॥ ११० ॥
 प्रस्थातुं भारतं शीघ्रमासन्नये समुत्सुकाः ।
 मन्यमाना जन्मभूमिं स्वर्गादपि गरीयसीम् ॥ १११ ॥
 राष्ट्रकार्ये रतस्यापि हृदये तिलकस्य वै ।
 विषयश्चिन्तनस्याभूत् केसरीपत्रमुद्रणम् ॥ ११२ ॥
 मुद्राक्षराणां नूतनानां निर्माणं केसरीरुने ।
 घालेन चर्चिनं तेन तस्मैराहर्लैश्च लंदने ॥ ११३ ॥
 तदा ददशतुर्यालं भटदेशमुत्सोभिर्घा ।
 हिन्दसञ्जनसेवायाः परोक्षाभ्यासकारिणां ।
 तस्मै च तौ प्रक्षमेकं चिर्नानौ ममपृच्छताम् ॥ ११४ ॥

इंग्लेदेऽध्येतृयुवकैः किं कर्तव्यं विशेषतः ।

वर्तते तीव्रजिज्ञासा भयता मतमुच्यताम् ॥ ११५ ॥

न राजकारणं कर्तुं प्रत्येकस्यास्ति पात्रता ।

भवद्भिः क्रियतां द्रव्यकालसामर्थ्यसद्व्ययः ॥ ११६ ॥

तेन संप्राप्तविद्याया अनुरूपं सुसंगतम् ।

व्यवसायं कर्तुमुच्चै भवेद् योग्यं भवादृशाम् ॥ ११७ ॥

स्वराज्यं वै भारतस्य नातिदूरं मते मम ।

ज्ञानानुभूती युष्मार्कं देदोऽवश्ये तदा किल ॥ ११८ ॥

राजकीयान्दोलकानां ज्ञानस्य हि भवादृशाम् ।

प्राप्त्यै तीया भवेद्विच्छा तत्पूर्त्यै तत्परा मतिः ॥ ११९ ॥

रक्षितव्या यथाकालं सदा तत्साहायकारिणी ।

उपदेशोऽस्त्ययं यूनां सर्वेषां मे भवादृशाम् ॥ १२० ॥

उपदेशः सिद्धपाणेर्भविष्यत्स्य सूचना ।

संज्ञाता हिन्ददेशस्य आशियाक्रिकयोरपि ॥ १२१ ॥

स्यात्तस्यस्य शुभप्रान्तेर्मङ्गलस्य तदुपितना ।

तस्याहो व्यापका दृष्टिः पायना दूरदर्शिनी ॥ १२२ ॥

भाषटोयरद्वितीयाधे निटिटैप्लूमभाष्टे ।

मंद्ने विभ्यपरिपद्वयुस्ताहसमन्विता ॥ १२३ ॥

मंमेदिता तदप्यक्षः क्लिरुर्हो नाम पायनः ।

शीलान्गारविनारैयं क्रुपिरेष पराननः ॥ १२४ ॥

सभाकृतप्रचारेण संजाता देवतापुरी ।

लोकाः सत्यप्रिया जाता लंदनं नन्दनं दिवः ॥ १२७ ॥

यत्र स्वार्थो विलुप्तोऽभूच्च शाश्वतं क्षेमदर्शनम् ।

वैषम्यं लुप्तमेवासीदुदिते प्रेमभास्करे ॥ १२८ ॥

रामराज्यं संप्रवृत्तं साधुसंमेलनात् तदा ।

आत्मौपम्यप्रत्ययोऽभूच्च लंदने सर्वतोदिशम् ॥ १२९ ॥

लाइड्जर्जे संनिमन्थ्य साम्राज्यस्य प्रचारकम् ।

तद्गाम्भीर्यं गतं चास्तं जातं तन्नाटकोपमम् ॥ १३० ॥

साम्राज्योन्मादमत्तानां स्थानं तत्र विसंगतम् ।

साम्यस्य हेतुना प्रौढैः संचालितसभास्त्विति ॥ १३१ ॥

अहिंस्रमृगयूथानां मध्ये केचन हिंस्रकाः ।

आयाताः श्वापदा एकस्तेषु जान्सननामकः ॥ १३२ ॥

अभूच्च व्याख्यानविषयो चन्द्रुत्वस्य विशेषतः ।

श्वेताश्वेतशरीराणां संबन्धस्य निदर्शनम् ॥ १३३ ॥

संबन्धे प्रोक्तत्रांस्तेषां स्पष्टैः शब्दैः स जान्सनः ।

सम्यक् सनातनी दृष्टा शुश्रूणीचत्वभायना ॥ १३४ ॥

यत्नैर्नैव परीहार्या विशायैवेति संमतिः ।

देयेति साग्रहं तेन प्रार्थिताश्च सभासदः ॥ १३५ ॥

खण्डितं तन्मतं तत्र विपिनेन स्वभाषणे ।

तद्द्वयकृत्यप्रभावेण लोकाः सर्वे सभागताः ॥ १३६ ॥

सुप्रसन्नाश्च मुग्धास्तैस्तालिकायादनेर्मुहुः ।

स्वसंमतिर्भाषणस्य तत्त्वस्यापि प्रदर्शिता ॥ १३७ ॥

भाषणान्ते समायाता हस्तान्दोलनयाऽच्छया ।

यद्यः सज्जनास्तत्र तथैव च कुलस्त्रियः ॥ १३८ ॥

एकेनैवं भाषणेन विज्ञाताभूत् सभासदाम् ।

राष्ट्रसंसदमण्डलस्य विद्याविनयपात्रता ॥ १३९ ॥

पुरुषे शीलसंपन्ने बालस्य परमादरः ।

धर्मपक्षविभिन्नत्वाद् नाक्षेपस्तस्य मानसे ॥ १४० ॥

संमान्योचितसंमानो भवत्यतिथिपूजनम् ।

प्रतिवध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिश्रमः ॥ १४१ ॥

उक्तेः कविगुरोरस्याः कृतं च परिपालनम् ।

नियामे वा प्रघासे वा श्रद्धया तिलकेन वै ॥ १४२ ॥

तदातिथ्यचिकीर्षाया घर्णयेऽहं कथां शुभाम् ।

स्वल्पां रहस्ययुक्तां च तिलके लंद्ने सति ॥ १४३ ॥

मेदिनाङ्के पञ्चविंशे नृसिंहश्चागमिष्यति ।

शिष्टैः साकं मण्डलस्य प्रेषितस्य सभाजनैः ॥ १४४ ॥

तिलकेन ज्ञातमेव श्रीनिघासः प्रवासिषु ।

नायिन्दत् स्वनिघासाय स्थानं कस्मिन्नपि स्थले ॥ १४५ ॥

योजनायास्तु पूर्वस्या अभावाद् शास्त्रिणो भवेत् ।

व्यग्रता मानसी गुर्व्यवतीर्याग्निरथाद् घृहिः ॥ १४६ ॥

प्राङ्गणे स्थानकस्यैव तदर्थं तेन निश्चितम् ।

नरसिंहाय संदेशप्रेषणं चैव तत्क्षणम् ॥ १४७ ॥

आनीतव्यः श्रीनिघासो मम स्थानं त्वया सह ।

कर्तव्या विनतिस्तस्य मदर्धं स्थानके खलु ॥ १४८ ॥

संदेशः स्थानके दत्तस्तस्मै वै नामजोशिना ।

लंद्ने यः सुविषयातस्तिलकव्ययितरक्षकः ॥ १४९ ॥

प्रदत्तं श्रीनिघासेन ज्ञातं नैव यदुत्तरम् ।

नियामं न समापातस्तिलकस्येति गम्यते ॥ १५० ॥

तदा नोद्धेवरे मासे पष्ठेऽहनि विनिश्चिते ।
 गृहात् प्रतस्थे तिलको लिङ्गर्पुल्स्थानकं प्रति ॥ १५१ ॥
 टिल्यरीनामकं सिन्धुतीरस्थं स्थानकं किल ।
 नौकाधिरोहणं मुख्यं तत्रैवासीत् प्रवासिनाम् ॥ १५२ ॥
 दैनंदिन्यां गणेशेन लिखितं स्वल्पवर्णनम् ।
 लिङ्गर्पुल्स्थानके तस्य स्वागतस्य मनोरमम् ॥ १५३ ॥
 घासुदेवो नामजोशी बेलकरो डॉक्टरः सखा ।
 केळ्कारो नरसिंहाख्यः केसरीपत्रलेखकः ॥ १५४ ॥
 चत्वारोऽमी प्रस्थिता वै यालस्य सहचारिणः ।
 मातृभूमिं गन्तुकामा नौकयेजिप्तसंश्रया ॥ १५५ ॥
 स्थानकप्राङ्गणे दीर्घं संमुखेऽग्निरथस्य च ।
 आगताः सकला हिन्दवान्धवा लंदनस्थिताः ॥ १५६ ॥
 संप्रष्टुं च नमस्कृतं पूजितुं च सुमैस्तथा ।
 लोकमान्यं हिन्दुभालतिलकं ह्यतिशोभनम् ॥ १५७ ॥
 'जयोऽस्तु ते' घोषणाभिस्तदाकारं निनादितम् ।
 रक्तवर्णशिरस्त्राणभूषितस्य सुदर्शनात् ॥ १५८ ॥
 संप्रहृष्टैर्जनैः सर्वैस्तालिकावादनैरपि ।
 गर्जनोत्थो द्विगुणितो निनादः ध्रुतिमोहकः ॥ १५९ ॥
 फलपुष्पस्वादुखाद्यपेयादीनां समर्पणम् ।
 कृतं तस्मा आङ्ग्लहिन्दकुलस्त्रीभिर्महादरात् ॥ १६० ॥
 बालाय चन्दनं कर्तुं स्पर्धां स्त्रीणां तथा नृणाम् ।
 जाता ननु स्थानकस्य प्राङ्गणे मोददायिनी ॥ १६१ ॥
 विज्ञार्द्धश्च पटेलश्च कलाकोऽग्ये सुहृदस्तथा ।
 लोकमान्यप्रणामार्थं संप्राप्ताः स्थानकं तदा ॥ १६२ ॥

नानासुवेषभूषाभिर्भूषितैर्हिन्दवासिभिः ।

शोभा कृता स्थानकस्य नयनान्ददायिनी ॥ १६३ ॥

अग्निमानप्रयाणार्थं तदा जातो गुरुध्वनिः ।

तिलको यन्दनं चक्रे लंढनाय कृताञ्जलिः ॥ १६४ ॥

आगम्यतां दर्शनाय भवद्भिः पुनरेव च ।

उक्त्वा पुनः सप्रणामं गताः सर्वे जना गृहम् ॥ १६५ ॥

भ्रमति परममुच्चैरन्तरिक्षे खगो यो

विहरति ससुखं सः प्राप्तकार्येऽतिमग्नः ।

कतिपयसमयेनावासवृक्षस्थनीडं

त्यरितगमनबुद्धिः स्थानमुच्चं जहाति ॥ १६६ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे स्वयंनिर्णयप्रधारनामा
सप्तसप्ततितमस्तोत्रः ।

अष्टसप्ततितमस्तरङ्गः

इच्छति स्वगृहं नेतुं सुदूरं पुरुषो गतः ।
नानावस्तूनि रम्याणि स्वदेशेऽसुलभानि च ॥ १ ॥

क्रीडनान्यक्षिहारीणि बालकार्यं विशेषतः ।
कुटुम्बस्योपयोगार्थं विविधैर्हेतुभिस्तथा ॥ २ ॥

कुटुम्बं लोकमान्यस्य जम्बुद्वीपं पुरातनम् ।
हिन्दुस्थानमिति ख्यातं भूगोले सकलेऽधुना ॥ ३ ॥

सर्वे निवासिनस्तत्र तस्यासन् वै कुटुम्बिनः ।
शिशवः स्वल्पकालं ये लोकसेवाव्रते स्थिताः ॥ ४ ॥

देशोद्धारोपयोगार्थमिग्लंदे तेन यत् कृतम् ।
सर्वे तद्देशवन्धूनां हितमोदसुखाय च ॥ ५ ॥

भानीतं यत् कौतुकेन तस्य स्वल्पनिदर्शनम् ।
भवेत् समुचितं मन्ये लोकाचारानुसारतः ॥ ६ ॥

भवेत् प्रयत्नजिज्ञासा शिशूनां च कुटुम्बिनाम् ।
द्रष्टुं वस्तूनि नूतनानि श्रीमतां वस्तुसंचयात् ॥ ७ ॥

स्वयंनिर्णयपुण्ड्रयर्थं लिखितं पत्रकं खलु ।
पारीससंसदभ्यक्षं फलेमैसं विश्वविद्युतम् ॥ ८ ॥

इग्लंदे पक्षकार्यस्य कृतं तेन विलोकनम् ।
भारतस्योपयोगार्थं संधिञ्च भ्रमिपक्षिभिः ॥ ९ ॥

तेषामाश्वासनं मुख्यं पारतन्त्र्यविमुक्तये ।
यत्नशीलो भवेद् नित्यं नः पक्षो भारतस्य च ॥ १० ॥

अधिकारे समारूढे भ्रमिपक्षेऽधिशासने ।
स्वातन्त्र्यस्य स्थापनाय कुर्म पव महोद्यमम् ॥ ११ ॥

डाफ्टरो वेल्करोऽवोचल् लंदने तिलकं तदा ।
दृष्ट्वा वै दृढसंबन्धं स्थापितं श्रमिपक्षिभिः ॥ १२ ॥

भारते न स्थापितोऽस्ति संबन्धः श्रमिपक्षिभिः ।
तत्र कार्यक्रमेऽस्माकं तन्महत्त्वं न विद्यते ॥ १३ ॥

तिलकेन स्वल्पशब्दैर्मांसा स्वोत्तरे कृता ।
यूरोपस्थान्दोलनस्य तत्त्वानां श्रमिपक्षिणाम् ॥ १४ ॥

वर्गद्वेषोऽथवा वर्गकलहो मे न रोचते ।
भारते श्रमिपक्षस्य योजनायां विदोषतः ॥ १५ ॥

घटना श्रमिपक्षस्य विचारेण परिस्थितेः ।
कर्तव्या प्रथमं तस्य नेतृभी राष्ट्रचिन्तकैः ॥ १६ ॥

धनिकश्रमिसंबन्धोऽवश्यः सौहार्दचोदितः ।
अन्यथा तत्प्रयोगस्य प्रगतिः कुण्ठिता भवेत् ॥ १७ ॥

सन्ति यालदशायां च भारते यान्त्रिकोद्यमाः ।
स्पर्धायां सर्पराष्ट्राणां याघकः कलहस्तयोः ॥ १८ ॥

कार्ये राष्ट्रसमायाश्च विचारः धमिणां भवेत् ।
योग्योऽस्तावित्यहं मन्ये राष्ट्रदृष्ट्या विशेषतः ॥ १९ ॥

सहानुभूतिरीदार्यं यन्धुमायस्य वर्धनम् ।
नीचोच्चभावनाभावः ऋषयः धेयस्करस्तयोः ॥ २० ॥

निर्माणे श्रमिपक्षस्य दृष्टिस्तद्विनकारिणी ।
स्वराष्ट्रस्योपयुक्ता च मानवध्येयदर्शिनी ॥ २१ ॥

तिलकस्याद्ग्लवामोऽभूत् सभाष्याप्यानसंकुलः ।
वर्चाप्याप्तोऽभ्यागतानां पूर्णः प्रश्नोत्तरैस्तथा ॥ २२ ॥

तिलकः प्रलयप्रस्तोऽभ्यागतप्रश्नपारिभिः ।
योगी यथा प्लवर्णिनीभिः प्रलयं हरिभुः १११ः ॥ २३ ॥

एकदानवधानेन पदभ्रंशात् पपातसः ।

संपीडितस्तस्य गुल्फो न क्षमो गमने ततः ॥ २४ ॥

प्रक्षानामुत्तरं द्रातुमेकोपायस्य सूचना ।

कृता तेनाङ्गलमित्रेभ्यस्तद्विचाराय मुख्यतः ॥ २५ ॥

लिखाम्यहं भाषणं स्वं पठनार्थं सभास्थले ।

याचितव्यं सुहृद्भिस्तच्च धोतृणां तोषणाय च ॥ २६ ॥

निराशा तु धोतृवर्गे संभवेदनुपस्थितेः ।

निराशापरिहारयानीयतासौ सभास्थलम् ॥ २७ ॥

स्थित्वा निजासने बालो व्याख्यानानि ददौ ततः ।

समुत्पन्नोऽतिसंतोषः धोतृणां बालदर्शनात् ॥ २८ ॥

स्वपत्रे तिलको धुषिंड कथयामास निग्रही ।

व्याधिना पीडितः पादो न मे वाग्बुद्धिशक्तयः ॥ २९ ॥

पाठकानां रञ्जनाय बोधाय च ब्रवीम्यहम् ।

कार्यस्य लोकमान्यस्य प्रशस्तिं सज्जनैः कृताम् ॥ ३० ॥

आङ्गलैः कैश्चित् तथा हिन्दयन्धुभिल्लेदनस्थितैः ।

सुविख्यातैर्हिन्ददेशे देशभक्तिपरायणैः ॥ ३१ ॥

निहालसिंगसंज्ञस्य प्रशस्तिर्दीयते मया ।

इंग्लंदे मान्यतां प्राप्तो घाताहरजनेषु यः ॥ ३२ ॥

दशमासेष्वविधान्तं निवासेऽतिपरिश्रमः ।

घालेन कृत इंग्लंदे स्वदेशहितबुद्धिना ॥ ३३ ॥

आख्यातुं न मतं भिन्नं शक्नोत्येकोऽपि सज्जनः ।

विरोधकानां पक्षेऽपि विषयेऽस्मिन् समीक्षकः ॥ ३४ ॥

बालप्रयत्नसातत्यं धैर्यं स्थिरमतिस्तथा ।

संकल्पेषु गुणा एते परमादरकारकाः ॥ ३५ ॥

कोकिला वर्णयामास कान्यचूतशिरःस्थिता ।

हृदयस्पर्शिभिः शब्दैर्विश्वख्याता सरोजिनी ॥ ३६ ॥

दृष्टमेकाकिनं मार्गं तिलकं पादचारिणम् ।

तिरस्कृतं शासनेन जराग्रस्तमुपेक्षितम् ॥ ३७ ॥

घाताहरैर्लेखकैश्च निन्दितं गौरवणिभिः ।

सेवानिवृत्तभृत्यैश्च हिन्दभूमेरिहागतैः ॥ ३८ ॥

पूजितं हृदये नित्यं भारते कोटिकोटिभिः ।

जनैरुद्धारकं देवं स्वर्गाद् भूमिसुपागतम् ॥ ३९ ॥

दूता अत्यल्पदेशानां नृपाला ब्रिटनाङ्किताः ।

अनामिकास्तथान्येऽपि लंदने सत्कृता भृशम् ॥ ४० ॥

समारम्भैर्भोजनैश्च श्रेष्ठा अतिथिसन्नसु ।

मिष्टान्नैर्मादकैर्मद्यैस्तर्पिता लंदने सदा ॥ ४१ ॥

भ्रमन्ति राजमार्गेषु सुस्थिता भव्यवाहने ।

वेगेन महता नित्यं दर्शयन्तः स्वगौरवम् ॥ ४२ ॥

आङ्ग्लो देशाभिमानी सन् मेने तमपराधिनम् ।

तिलकं भारतश्रेष्ठं हिन्दस्वातन्त्र्यकाङ्क्षिणम् ॥ ४३ ॥

निहितं पातके तस्मिन् धीजं स्यायत्ततातरोः ।

आङ्ग्लानां दास्यपाशेभ्यो हिन्दभूमोचनस्य च ॥ ४४ ॥

गीतान्ते कोकिलायाश्च चन्देऽहं मातरं स्यनः ।

अनदद् हृदयाकाशे लंदनस्येति शुधुम ॥ ४५ ॥

वेङ्गुबुद्धः कर्णलोपाधिर्दर्शयामास भावनाम् ।

संपदर्यस्तिलकं श्रेष्ठं हिन्दप्रथमदर्शने ॥ ४६ ॥

पूर्वं परिचयो जातस्तिलकेन यदा मम ।

प्रान्ता मे नूतना दृष्टिः संप्रपुं भारतं ततः ॥ ४७ ॥

सत्यमूर्तिर्देशभक्तस्तीव्रो दक्षिणभारते ।

निर्भयोऽभ्यासशीलश्च वाक्पटुर्लेखकोत्तमः ॥ ६० ॥

इंग्लं देतेन दत्तानि भाषणानि सभासु च ।

हिन्दस्थित्याकाङ्क्षयोर्वै ज्ञानं दातुं जनाय ह ॥ ६१ ॥

उपस्थितस्तदा तस्मिन्निजिप्तजलवाहने ।

एकदा तिलकं प्राह सत्यमूर्तिः कृताञ्जलिः ॥ ६२ ॥

भवतो भाषणे श्रोतुमिच्छन्ति सहयात्रिणः ।

विषयः स्याद् ध्रुवस्थानदर्शनं वेदवाङ्मये ॥ ६३ ॥

सानन्दं तिलकस्तस्मै ददौ संमतिमात्मनः ।

नौकामध्येऽभवत् तस्य व्याख्यानं श्रवणप्रियम् ॥ ६४ ॥

याताः श्रोतुं समस्तास्तदिजिप्तस्थप्रवासिनः ।

प्राचार्यस्तेषु मेकैश्चिर्विद्वन्विद्यालयाधिपः ॥ ६५ ॥

उवाचासौ सत्यमूर्तिं सर्वे प्रमुदिता घथम् ।

विस्मितास्तिलकस्याद्य व्यासङ्गमवलोक्य च ॥ ६६ ॥

तिलकस्याद्भुता बुद्धिः शक्तिराश्चर्यकारिणी ।

स्मृतेश्च तेन वाक्यानि चोद्भूतानि ह लीलया ॥ ६७ ॥

विना साहं टिप्पणीनां ग्रन्थानां च समास्थले ।

तस्य बुद्धेः कार्यकेन्द्रं संजातं राजकारणम् ॥ ६८ ॥

सत्यमूर्तिस्तत्प्रवासे पप्रच्छ तिलकं किल ।

अन्येषुः संशयप्रस्तो नौकायां सहयात्रिणम् ॥ ६९ ॥

आङ्ग्लदेशं ययं सर्वे जलयानेन सागरम् ।

संतीर्य च गताश्चक्रुर्वासं संवत्सरावधिम् ॥ ७० ॥

उद्दग्धितैव मर्यादा शास्त्रस्येति मतिर्मम ।

प्रायश्चित्तं विनास्माकं पाङ्क्तता संभवेत् कथम् ॥ ७१ ॥

प्रतिपन्ने संकटेऽस्मिन् किं कर्तव्यं प्रवासिभिः ।

उपदेशोऽत्रभवतः प्रमाणं मन्यते मया ॥ ७२ ॥

गमने देशकार्यार्थं प्रायश्चित्तस्य संभवः ।

नास्त्येव तत्त्वतः कश्चित् प्रायश्चित्तचिदां मते ॥ ७३ ॥

प्रायश्चित्तं न कार्यस्य राष्ट्रहेतोः कृतस्य ह ।

स्वार्थहेतोः कृतं कार्यं प्रायश्चित्ताय कल्पते ॥ ७४ ॥

श्रुत्वोत्तरं समाधानं दर्शितं सत्यमूर्तिना ।

मयाप्तं जन्मसाफल्यं नित्यं तिलकदर्शनात् ॥ ७५ ॥

अहो दृष्टो बालो मुकुटमणिरेवाक्षिसुखदः

शिरस्थो हिन्दस्याप्रतिहृतगतिर्यस्य सुमतिः ।

मतेर्यस्याभूद् वै जटिलपदवेदस्य सुगम-

स्तथार्थो गीताया जनकरगतस्वामलक्यत् ॥ ७६ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयज्ञोऽर्णवे समान्यकृतलोकमान्यप्रशस्तिनामा

अष्टसप्ततितमस्तरङ्गः ।

एकोनाशीतितमस्तरङ्गः

नौकेजिप्ताभिघा सप्तविंशो नोव्हेंयरे दिने ।
सुप्रभाते संप्रविष्टा मोहमय्यम्बुधौ स्थिता ॥ १ ॥

अपराहे नायकस्तां नौकागारं निनाय च ।
स्थिरीकर्तुं तदा तत्र मञ्जयामास लाङ्गलम् ॥ २ ॥

लोकमान्यस्वागतार्थं प्राप्तानां हिन्द्यासिनाम् ।
भारतद्वारमारभ्य समूहः प्रसृतोऽभवत् ॥ ३ ॥

पार्श्वयोरुभयोस्तस्य प्रचण्डो लोकसागरः ।
बालस्त्रीपुरुषैर्व्याप्ता मुम्बानगरभूमिका ॥ ४ ॥

क्रीडास्थाने न चोद्याने रिक्ता गव्यृतिसंमिता ।
निमग्नं मुम्बईद्वीपं सकलं लोकसागरे ॥ ५ ॥

नयनाभ्यामद्भुतोऽभूत् संगमोऽग्निद्वयस्य च ।
घातिधिर्नौलघर्षश्च चित्रवर्णो जनाम्बुधिः ॥ ६ ॥

सप्तवर्णकराणां च छत्रमर्ककरैर्धृतम् ।
रमणीयो लोभनीयः संजातो वर्णसंकरः ॥ ७ ॥

तिलकोऽतिप्रयासेन नौकाया वाहनं प्रति ।
नीतः स्थितं महाद्वारसंमुखं सेवकैस्तदा ॥ ८ ॥

अशातपार्श्वमार्गेण प्रोढं तद्वाहनं ततः ।
सुप्रसिद्धं तन्निवासं सरदारगृहस्थितम् ॥ ९ ॥

तिलकोऽपि जनैर्दृष्टः संतिष्ठन् लोकसंमुखः ।
स्वकक्षाया बहिःस्थाने ग्रहग्रासात्ययेऽर्कवत् ॥ १० ॥

स्वीकृत्य वन्दनं तेषां निघासं प्राविशत् पुनः ।
आशिपस्तिलको दत्त्वा वेभ्रासनमुपाविशत् ॥ ११ ॥

महाद्वारे स्वागतस्य दुःशक्यत्वाद् विनिश्चितम् ।

शांतारामनिवासस्य संमुखं विस्तृताङ्गनम् ॥ १२ ॥

यत्रासंख्यप्रेक्षकाणां समावेशो भवेत् सुखम् ।

साथं संमिलिता तत्र मुग्धापुर्यां विराद् सभा ॥ १३ ॥

यापटिस्टस्तदध्यक्षो मानपत्रस्य वाचनम् ।

तिलकस्वागतं कर्तुं कृतं गङ्गाधरेण च ॥ १४ ॥

दादरे वर्तमानेन संघेनापि समर्पितम् ।

तत्रात्मनो मानपत्रमागतातिथये तदा ॥ १५ ॥

एकस्मिन् भाषणे तत्र ददौ तिलक उत्तरम् ।

प्रथमं दर्शयामास लोकमान्यः कृतज्ञताम् ॥ १६ ॥

हिन्दुबन्धुषु सर्वेषु येऽभवन् सहचारिणः ।

आङ्ग्लदेशस्थकार्यार्थं भारतोन्नतिहेतुना ॥ १७ ॥

अलौकिकप्रयत्नार्थमध्यक्षस्य विशेषतः ।

संबन्धस्य स्थापनार्थं धर्मपक्षस्य भेतृभिः ॥ १८ ॥

योजना सा यद्यपूर्णा मांटेगेन पुरस्कृता ।

आश्वसिता वयं सर्वे धर्मपक्षधुरंधरैः ॥ १९ ॥

भारतध्येयपूर्त्यर्थं भविता योजनान्तरम् ।

उचितेऽवसरे प्राप्ते पार्लैमेंटसभागृहे ॥ २० ॥

प्रवर्तन्तां न्यूनपूर्त्यं न त्यक्त्या यत् करागतम् ।

मार्गः साधुर्मन्मतेऽयं भारतस्य हितप्रदः ॥ २१ ॥

ऐतिहासिकसिद्धान्तः संतोषो हरति धियम् ।

न केवलं द्यष्टिनिष्ठः समष्टेरपि चेष्टदः ॥ २२ ॥

असंतोषो जगत्यस्मिन् प्रेरकोऽस्ति सदा खलु ।

विभ्रत्प्यातप्रयत्नानां विदितं च विदां घरैः ॥ २३ ॥

सत्याग्रहो विरोधाय गान्धिनासौ प्रवर्तितः ।

तत्त्वशून्यविधेयस्य न्यायमार्गाभिमर्दिनः ॥ २४ ॥

स्वातन्त्र्योत्फुल्लभावस्य भारतस्य यथोचितः ।

आविष्कारोऽभवत् तस्मिन् परं खेदो महान् मम ॥ २५ ॥

कर्तुं तस्य सहायत्वं नेहायातुमशक्नवम् ।

प्रदातुं भाग्यचक्रायानुरूपां च नचां गतिम् ॥ २६ ॥

कृत्वा चोपक्रमं लेखं लिखितुं कालमन्दिरे ।

शासकस्यालोकनाय भित्तौ सत्यैकदर्शिना ॥ २७ ॥

सत्याग्रहप्रभाषस्य दत्तं तेन निदर्शनम् ।

बुद्धिप्रचोदनं कर्तुं शासनस्य विलक्षणम् ॥ २८ ॥

ज्ञानमार्गेण गन्तव्यं विहायोद्दण्डयोजनाम् ।

कर्तव्यं साममार्गस्याविलम्बेनावलम्बनम् ॥ २९ ॥

तिलकस्य स्वागताय योजितो भोजनोत्सवः ।

स्वादुमिष्टान्नभूयिष्ठो भव्यो भारतरीतितः ॥ ३० ॥

ऊनर्षिशे दिनाङ्के च परले श्रमजीविभिः ।

समर्पितं मानपत्रमध्यक्षो मावजी तदा ॥ ३१ ॥

ग्राह स्वै भाषणे बाल इंग्लंश्रमजीविनाम् ।

पक्षस्य घटनादार्ढ्यात् संजातैव समुन्नतिः ॥ ३२ ॥

यन्त्रोयोगाभिवृद्ध्यर्थं संवन्धः स्वामिसेविनोः ।

भारतीयविचारेण युक्तो मैत्रीसमन्वितः ॥ ३३ ॥

पाश्चात्येभ्यश्च संग्राह्यं रहस्यं यन्त्रतन्त्रयोः ।

स्वसमाजोन्नतिर्नित्यं देशाभ्युदयवर्त्मना ॥ ३४ ॥

अध्यक्षेणोचितैः शब्दैः कृतं तिलकगौरवम् ।

अन्तं नीतो समाह्वये धन्यवादान् प्रदाव च ॥ ३५ ॥

सभास्थितमेक्षकाणां तदा लक्षार्धसंमिता ।
संख्यास्तीति जुघोपैकः कार्यघाहः स्वभाषणे ॥ ३६ ॥

पैसाफंडः स्वयंसेवामण्डलं चैव चक्रतुः ।
पृथक् पृथक् सभां कृत्या तिलकस्वागतं तदा ॥ ३७ ॥

गोरक्षणसभा ख्याता ब्राह्मणानां सभा तथा ।
चक्रतुः स्वागतं तस्य गोब्राह्मणहितैषिणः ॥ ३८ ॥

सर्दारगृहस्य ख्यातस्य स्वामिना योजितं तदा ।
सत्कर्तुं तिलकं घन्घं समिश्रितेषुभोजनम् ॥ ३९ ॥

चतुर्विधं तदा जातः सत्कारस्तिलकस्य ह ।
दर्शितो पूज्यताभावोऽपूर्वो नगरवासिभिः ॥ ४० ॥

दिसैंदरे गतः पुण्यपुरीमग्निरथस्थितः ।
प्रातः समिप्रबन्धुः स तिलकः प्रथमेऽहनि ॥ ४१ ॥

शृङ्गारितं स्थानकं तत्स्वागताय विशेषतः ।
दर्शनाकाङ्क्षिणो लोका असंख्येयाः समाययुः ॥ ४२ ॥

जयघोषं कर्तुकामा उत्सुकाः प्राङ्गणे स्थिताः ।
अयोध्यायाः प्रजा रामं वनवासाद् निवर्तिनम् ।
द्रष्टुं गता यथा पूर्वं सीतालक्ष्मणयोर्युतम् ॥ ४३ ॥

तथैवोत्कण्ठिताः सर्वेऽभवन् पुण्यपुरीजनाः ।
द्रष्टुं हृदयसम्राजं कर्तुं चैवाभिवादनम् ॥ ४४ ॥

आरूढं तिलकं हृष्ट्वा विद्युच्छभितप्रचालितम् ।
प्रशस्तवाहनं तत्र जुष्टुपुर्हर्षनिर्भराः ॥ ४५ ॥

घन्डेऽहं मातरं गीतमुच्चैर्गगनमेदिभिः ।
गर्जनाभिस्तदा पेतुर्नभसः पुष्पवृष्टयः ॥ ४६ ॥

स्थानकात् सन्नपर्यन्तं प्रत्येकं घत्वरस्थले ।
तोष्णं तत्स्वागताय रम्भास्तम्भशिरःस्थितम् ॥ ४७ ॥

नानावर्णप्रसूनैश्च हरिदारपतपल्लवैः ।
अलङ्कृतं तोरणं तज् जातमानन्दवर्धनम् ॥ ४८ ॥

चतुर्होरामितः कालो व्यतीतः स्वगृहं प्रति ।
यातुं वै स्थानकादन्ते तिलकः सर्वसज्जनान् ।
नमस्कृत्य प्राह तांश्चः कृतज्ञो भवतामहम् ॥ ४९ ॥

अहं ध्रान्तः प्रवासेन यूयमध्वपरिध्रमैः ।
भो गच्छत महाभागा विधमार्थं स्वकं गृहम् ॥ ५० ॥

उक्तवैयं तिलको यातः ध्रुत्वा केसरिनादवत् ।
निनादं जयघोषाणां गम्भीरं रोमहर्षणम् ॥ ५१ ॥

आद्यं दिनं द्वादशस्य मासस्यैव सुनिश्चितम् ।
पूर्वं पुणेपालिकाया मानपत्रार्पणाद्य ह ॥ ५२ ॥

पौराणां मानपत्रस्य दिनं पूर्वं नियोजितम् ।
द्वितीयं तत् परित्यज्य नियुक्तं सप्तमं दिनम् ॥ ५३ ॥

परिध्रमात् प्रवासस्य समुत्पन्ना च विक्रिया ।
यया तिलककण्ठस्य नष्टं भाषणसौलभम् ॥ ५४ ॥

रेमाकेंटे सभा सायं कृता तदधिकारिभिः ।
तत्राभवत् समावेशो लोकानामतिदुष्करः ॥ ५५ ॥

पालिका नगरस्था सा बालकेळकरै प्रति ।
ददावेकं मानपत्रं सत्कारायोभयोरपि ॥ ५६ ॥

लोकैर्नियुक्तौ तिलको नृसिंहश्च सभासदौ ।
तस्मात् ताभ्यां मानपत्रदानं समुचितं मतम् ॥ ५७ ॥

आपटेवंशसंभूतोऽध्यक्षोऽसौ लक्ष्मणाभिधः ।
जनार्दनस्यात्मजोऽभूत् सभापालिकयोरपि ॥ ५८ ॥

पालिकाया मानपत्रेऽध्यक्षेण पठिते तदा ।
उभाभ्यां च कृतं तत्र मानपत्रसमर्पणम् ॥ ५९ ॥

प्रदत्तमुत्तरं पश्चादेकैकेन यथाक्रमम् ।
समारम्भस्य वैशिष्ट्यं नवो जात उपक्रमः ।
समारम्भेण चानेन पालिकाभ्रुणवर्त्मनि ॥ ६० ॥

मेनिरे मानपत्रस्य न पात्रं कोऽपि सज्जनः ।
विनाधिकारिणं पुण्यपालिकायाः सभासदः ॥ ६१ ॥

तत्संमानपदप्राप्तौ तिलकः प्रथमोऽभवत् ।
अग्रेसरत्वं तस्यैव स्थापनेऽपि प्रतिहृतेः ॥ ६२ ॥

पालिकायाः समादेशाद् द्वांशपापाणयोः कृता ।
प्राथम्येन स्थापितासीत् तन्मूर्तिः स्फूर्तिदा सदा ॥ ६३ ॥

पालिकाया मानपत्रे कृतं तिलकवर्णनम् ।
तत्कार्यस्य स्वरूपं च सारांशेन निदर्शितम् ॥ ६४ ॥

संपादितो मित्रभावः श्रमिपक्षसभासदाम् ।
प्रशंसितं च कर्तव्यं दूरदर्शित्वमेव च ॥ ६५ ॥

स्वयंनिर्णयतत्त्वस्य पुरस्काराय संमतिः ।
भारतीयसमस्याया यथान्यायं प्रपूर्तये ॥ ६६ ॥

विद्वत्त्वं ग्रन्थकर्तृत्वं त्रिखण्डीमान्यतां गतम् ।
समुल्लिख्य प्रार्थितं तद्दीर्घायुश्च निरामयम् ॥ ६७ ॥

अनन्तरं वर्णयेऽहं पुणेनागरिकैः कृतम् ।
लोकमान्यस्य संमानं दिसंग्रे सप्तमे दिने ॥ ६८ ॥

तिलकागमनादूर्ध्वं पुणेनगरवासिभिः ।
सत्कारयोजनार्थं वै नियुक्ता समितिस्तदा ॥ ६९ ॥

समित्या च दिनस्थाने सत्कारार्थं विनिश्चिते ।
निमन्त्रणं वितीर्णं च सर्वेषु पुरचासिषु ॥ ७० ॥

जेधेराजगृहे जातं विचाराणां च मन्यनम् ।
निर्णयस्तस्य वै स्पष्टस्तिलकद्वेषदर्शकः ॥ ७१ ॥

मानपत्रमिदं सर्वैर्दीयते पुरवासिभिः ।
समुल्लेखोऽयमाक्षिप्तस्तत्र संमिलितैर्जनैः ॥ ७२ ॥

मानपत्रं शंसकानां केवलं तिलकस्य ह ।
इति चेद् शोधनं मान्यं न विरोधप्रयोजनम् ।
नो चेद् घयं दर्शयामो विरोधं च तदर्पणे ॥ ७३ ॥

पालिकाकृतसत्कारे मानपत्रं समर्पितम् ।
सवेनागरिकोल्लेखः कृतस्तत्रापि दृश्यते ।
समुदायो विशालोऽभूद् रिक्तं स्थानं विरोधिनाम् ॥ ७४ ॥

भापटेवकिलोऽध्यक्षस्तत्सभाया उपक्रमे ।
भापणं कृतवानरूपं तथा संदेशवाचनम् ॥ ७५ ॥

भोपट्करो लक्ष्मणोऽसौ मानपत्रं पपाठ च ।
घफ्तारोऽन्ये भापणे स्वे चक्रुस्तिलकघर्षणम् ॥ ७६ ॥

ततोऽध्यक्षोऽब्रवीदुच्चैः सभास्थाने भवेद् यदि ।
जनः कोऽपि विरोधेच्छुः कर्तव्यं तेन भापणम् ॥ ७७ ॥

श्रुत्वोद्घोरं पुरो यातो घालको ब्राह्मणेतरः ।
उवाच हि वयं कर्तुं सहभोजनमुत्सुकाः ॥ ७८ ॥

तिलकश्चेत् समायाति संमतिर्मेऽर्पणाय ह ।
मानपत्रस्य तस्मै स्यादित्युक्त्वा विरराम सः ॥ ७९ ॥

नान्यः कोऽपि च तत्पश्चाद् विरोधार्थमुपस्थितः ।
इति दृष्ट्वा मानपत्रं सभाध्यक्षो न्यवेदयत् ॥ ८० ॥

एको विरोधीत्युद्घोष्य संमत्यर्थं सभां प्रति ।
करण्डके स्थापयित्वाऽर्पितवांस्तिलकाय सः ॥ ८१ ॥

दृष्ट्वा तद् महगलं दृश्यं तालिकावादनैर्जनाः ।
संतोषं दर्शयामासुः सभायां हर्षनिर्भराः ॥ ८२ ॥

उत्तरे तिलकः प्राह धीराजम्भीरया गिरा ।
विरोधिनां भावणानां प्रतीक्षा तु मया कृता ॥ ८३ ॥

नास्वादो घा न घा कृप्तिर्भोजने लयणं विना ।
विरोधेन विना तद्वत् समारोहोऽपि नीरसः ॥ ८४ ॥

सभामध्ये चालकस्य विरोधार्थं नियोजनम् ।
चालिशं सर्पमेतद् वै सखेदं कथयाम्यहम् ॥ ८५ ॥

परांजपे कृताक्षेपाः ध्रुता एव सभास्थितैः ।
प्रकाशितं च मत्पत्रे तथान्यत्र तदुत्तरम् ॥ ८६ ॥

उक्त्या व्यक्तिगतं चैतत् प्रकृतं कथयाम्यहम् ।
यदाङ्गुलैर्दीयतेऽस्मभ्यमस्माभिर्गृह्यतां च तत् ॥ ८७ ॥

अवदर्य ध्येयसिद्ध्यर्थमैक्यमेव च भारते ।
पूर्तये तद्यूनताया यतितव्यमहर्निशम् ॥ ८८ ॥

स्यहस्ते केवलं भाग्यमस्माकं घर्तते खलु ।
संगच्छर्ष्यं संवदध्वमित्यन्ते चाल उक्तवान् ॥ ८९ ॥

मद्रासस्थैर्देशभक्तैस्तिलकः प्रार्थितस्ततः ।
कर्तव्योऽनुग्रहोऽस्मासु मद्रासागमनेन ह ॥ ९० ॥

तामिलान्धादयो युष्मद्दर्शनध्वणोत्सुकाः ।
उत्तरापथयात्रायाः पूर्णमागमनं हितम् ॥ ९१ ॥

निमन्त्रणं च स्वीकृत्य मद्रासं तिलकोऽगमत् ।
नेतारः सर्पपक्षाणां भ्रमिपक्षस्य चालकाः ।
लोकमान्यस्य सत्कृत्यै चतुर्द्वारसमर्पणम् ॥ ९२ ॥

समारोहेण वै चालो नीतस्त्रैः कामतपृष्टम् ।
सायं विपद् सभा भूता हिन्दुसंपादकोऽभयत् ॥ ९३ ॥

तदुपपन्नः सुप्रसिद्धः कस्तुरीरुद्गसंज्ञकः ।
चालेन समशीलो यद्वाहृतः सर्पपक्षिभिः ॥ ९४ ॥

तत्रत्यानेकसंस्थाभिर्मानपत्रसमर्पणम् ।
एकस्यामेव बालाय सभायां वै कृतं तदा ॥ ९५ ॥

तत्रत्यमानपत्रेषु त्वेकमेव समुद्धृतम् ।
ब्राह्मणेतरपक्षस्य धरिते तिलकस्य वै ॥ ९६ ॥

मातृभूमेर्दास्यपाशाद् मोचनाय कृतश्रमाः ।
देशभक्ता भारतेऽस्मिन् जातास्तेषां त्वमग्रणीः ।
मतमेतद् दर्शितं च मानपत्रप्रदायिभिः ॥ ९७ ॥

आङ्गलभूम्यां प्रयत्नेषु नेतृणां धर्मपक्षिणाम् ।
संपादितस्य स्नेहस्य तद्दत्ताभ्यासनस्य च ।
विशेषेण महत्त्वात् तैरुल्लेखः सादरं कृतः ॥ ९८ ॥

जातिमत्सरदोषस्य पक्षान्तर्विग्रहस्य च ।
आवश्यको निरासः स्याद् राष्ट्रोद्धारस्य सिद्धये ॥ ९९ ॥

पेक्षयवृद्धिं विना न स्यात् स्वातन्त्र्याप्तिः कदाचन ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन भूयादैक्यविनिर्मितिः ॥ १०० ॥

स्वोत्तरे तिलकः प्राह घोषथापयं भवेदिदम् ।
प्राप्तस्य चोपयोगः स्यादप्राप्तार्थं समुद्यमः ॥ १०१ ॥

पुष्पताम्बूलदानेन संघे तिलक आदृतः ।
त्रिसहस्रं रूप्यकणां दक्षिणा च समर्पिता ।
स्वराज्यसंघकार्यार्थं धणिग्भिः पुरवासिभिः ॥ १०२ ॥

समारोहेण भव्येन तिलकः स्थानकं प्रति ।
नीतो नागरिकैः सर्वैर्वाद्यगीतसमन्वितम् ।
हिन्दुभिर्यवनैः खिस्तैर्विप्रैश्च ब्राह्मणेतरैः ॥ १०३ ॥

मद्रासजनसत्कारो दर्शयामास भारते ।
तीव्रैपणां स्वराज्यस्य संजातां जनमानसे ॥ १०४ ॥

प्रस्थितेऽग्निरथे लोका ऊचुश्च तिलकं प्रति ।
आगन्तव्यं पुनर्दातुं दर्शनं पावनं स्वकम् ॥ १०५ ॥

ममां क्षाम्यमदाने स्वजननीमुज्ज्वलुङ्गामः स्वयं
 चक्रे यः शतकार्धवर्षसमयं द्वाह्गलासुरेणाह्वयम् ।
 इल्लंदे न्ययसद्यः शिष्टसहितो मिश्रत्यसंपादनं
 नेतृणां धमपक्षिणामतिद्वंदं कृत्या श्वदेशं प्रति ॥ १०६ ॥

प्राप्तस्तं पुरुषोत्तमं सयिनयं दृष्ट्वा सदर्थं जना-
 द्यभुः स्यागतमादरेण सहिता आमिन्धुर्बलासजाः ।
 शश्रूणां च गृहे यदाः समुचितं संप्राप्य शोभं नयं
 धीर्जं येन जयम्य सं विजयिनं घालं नुमः केदायम् ॥ १०७ ॥

इति भाष्यविहिते श्रीविठ्ठलपञ्चोऽंशे आगतम्यागतममैकोनाशीतितमस्तरङ्गः ।

अशीतितमस्तरङ्गः

व्यक्तं मतं भारतीयैः कैश्चिदन्यैश्च सज्जनैः ।
आङ्ग्लदेशे राष्ट्रसंसच्चिष्टानां मण्डलस्य वै ॥ १ ॥

विषये प्रेषितं तस्मिन् विज्ञांटाया निवेदनम् ।
हिन्दराष्ट्रसभायाश्च सर्वहिन्दसभासदः ॥ २ ॥

धीगणेशपटेलभ्यां विपर्यासः कृतोऽभवत् ।
तया कृतप्रचारस्य त्रिटिशानां सभासु वै ॥ ३ ॥

गणेशविट्टलावास्तां तिलकस्य सहायकौ ।
तदुत्तरं प्रेषितं तु तिलकेन समर्पकम् ॥ ४ ॥

धर्मपक्षसदस्यानां संजातः संभ्रमो महान् ।
किं कर्तव्यं विरोधेऽस्मिन् विज्ञांटाकालयोः किल ॥ ५ ॥

प्रबलेच्छा विज्ञांटायाः पुष्टिः स्वस्या मतस्य तैः ।
पार्लमेंटे विवादे वै कर्तव्या धर्मपक्षिभिः ॥ ६ ॥

हिन्दराष्ट्रसभाशिष्टा भारतादागताः खलु ।
पेच्छन् मतस्य कर्तव्यं निजस्यैवानुमोदनम् ॥ ७ ॥

आणामिन्यां तु चर्चायां धर्मपक्षसभासदाम् ।
कर्तुं संतोषमुभयोरशन्यं सर्वथा भवेत् ॥ ८ ॥

निमन्त्रिता विचारार्थं शिष्टा ये भारतागताः ।
महासभामण्डलस्य तिलकश्चापि तैः सह ॥ ९ ॥

विज्ञांटायाश्च यत् स्थानं यालो वर्णितवांस्तदा ।
स्वस्यापितस्य संघस्य प्रातिनिध्यं करोति सा ।
सभायाः कोऽपि संबन्धो न तस्या विद्यते किल ॥ १० ॥

पुरस्कृतानां सभया सूचनानां विरोधिनी ।
बद्धा सा घचनेनैव माटिगस्य समर्थने ॥ ११ ॥

न संमतं वचस्तस्याः पटेलादिविरोधकम् ।
सभासदो मण्डलस्य सर्वे तस्या विरोधिनः ॥ १२ ॥

हिन्दोद्धारप्रचारस्य सभाकार्ये निमन्त्रणम् ।
दत्तवान् बालपक्षाय स्वयमध्यक्षलान्स्वरी ॥ १३ ॥

कृत्वा निरीक्षणं सूक्ष्मं बालोऽचिन्तयदापदम् ।
सभायां गमनात् स्वस्य मार्गं वै समुपस्थिताम् ॥ १४ ॥

दाक्षिण्येन तु बालस्य जातं स्थित्यन्तरं खलु ।
संकटस्याभवद् नाशः शेषं सर्वे व्यवस्थितम् ॥ १५ ॥

मांटेगस्य प्रयत्नस्तु भावनाद्वैधकारकः ।
महासमाधुरीणानां विशांटायास्तथा मिथः ॥ १६ ॥

विशांटागमने बालः स्वागताय स्वयं गतः ।
लंदनस्थानकं ह्यादौ तन्निवासमन्तरम् ॥ १७ ॥

तिलकेन प्रार्थिता सा मतभेदास्तु भारते ।
ये के चापि भवेयुस्ते विस्मर्तव्या हि सर्वथा ॥ १८ ॥

इहागतैः सर्वेशिष्टैर्हिन्दुराष्ट्रसभामतम् ।
भङ्गीकृत्यैव कार्याणां कर्तव्याखिलयोजना ।
देव्या श्रुता प्रार्थना सा प्रातिकूल्यं न दर्शितम् ॥ १९ ॥

प्रायस्तथा स्वल्पकालं वृत्तिस्तत्सदृशी तदा ।
दर्शिता किन्तु तत्कार्यमासीद् बालविरोधकम् ॥ २० ॥

अतियोग्यं नाम दत्तं यद् गणेशेन तां प्रति ।
पूतनेति कृतं तस्य तिलकेन समर्थनम् ॥ २१ ॥

हेतुरेकः पूतनायाः कृष्णस्य हननं किल ।
यद्यप्यासीत् प्रीतियुक्ता वृत्तिस्तास्याश्च धाह्यतः ।
विशांटायास्तथोद्देशो मांटेगस्य समर्थनम् ॥ २२ ॥

मांटेगेनाश्वासितं यत् पूर्णं नैव तु तत् खलु ।
 एतद् विज्ञाय कर्तव्यो हर्षाविष्कृतिसंयमः ।
 अत्यवश्यं भारतीयैः सर्वैरपि विवेकिभिः ॥ २३ ॥

निर्णयोऽखिलराष्ट्रस्य हिन्दराष्ट्रसमाकृतः ।
 सर्वैः कार्यः शिरोधार्यस्तत्पूर्त्यै च समुद्यमः ॥ २४ ॥

विज्ञांटा योगिनी नेत्री भारतेऽखिलभूतले ।
 स्थिता श्रेष्ठपदे देवी भारतस्य हिताय सा ।
 राष्ट्रीयेषु च तत्स्थानं नेमस्तेषु कदापि न ॥ २५ ॥

अतो विरोधं विस्मृत्य तथा वै पूर्वमप्रियम् ।
 राष्ट्रीयैः सहकार्याय मिलितव्यमथाधुना ॥ २६ ॥

स्वकार्याभिमुखी जाताधुना राष्ट्रसमा किल ।
 देव्या समुचितं तस्याः कर्तव्यं मार्गदर्शनम् ॥ २७ ॥

सहकार्यं च वाञ्छामि नोपेशां न तिरस्कृतिम् ।
 इति वै लोकमान्येन मतं तत्र प्रदर्शितम् ॥ २८ ॥

यद्यशक्यमिदं तस्या भिन्नो मार्गस्तदावयोः ।
 संयोगो वा वियोगो वा दैवेनोपात्त एव च ॥ २९ ॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
 समेत्य च व्यपेयातां तद्वद् भूतसमागमः ॥ ३० ॥

सुरजदुःखे समे कृत्वा विशायैवं सुषुद्धिना ।
 संयोगे च वियोगे च गन्तव्यं निजयत्मेना ॥ ३१ ॥

अन्यद्धान्यप्रियो यादस्तिलकेन कृतस्तदा ।
 प्राणार्यैरधुनाथेन सह नेमस्तपक्षिणा ॥ ३२ ॥

तन्निमित्तेन घालेन रघुणा निन्दिनेन वै ।
 राष्ट्रविद्रोहिणी वृत्तिर्नेमस्तानां प्रदर्शिता ॥ ३३ ॥

लोकमान्येषु जीवत्सु पराञ्जपेवृत्तिदर्शनम् ।
सत्कारसंविरोधस्य निमित्तेन कृतं मया ॥ ३४ ॥

ततः पश्चाद् महाभाग्यात् संबन्धस्त्वावयोर्दृढः ।
जातस्तदा मया दृष्टा तस्मिन्न कटुता किल ॥ ३५ ॥

विषये तिलकस्यैव तथा तत्पक्षपातिषु ।
तस्य वै दर्शनं जातं पक्षतीतमनःस्थितेः ॥ ३६ ॥

पुण्यपुर्यां यदा ह्यासमहं रुग्णदशास्थितः ।
तदैकदा तेन दत्तं व्याख्यानं तिलकोत्सवे ॥ ३७ ॥

आलोचना कृता तेन यथार्था भारतस्थितेः ।
मद्विचारा एव तेन तस्यां वै संप्रदर्शिताः ।
तदर्थं तु मया तस्य कृतमेवाभिनन्दनम् ॥ ३८ ॥

यदा लोपः पक्षदृष्टेः सत्यस्यानुभवस्तदा ।
मया कृतो नमस्कारो रघुनाथाय वै पुनः ॥ ३९ ॥

शुद्धिमान् निर्मलो विद्वान् भारतस्यैव भूषणम् ।
नमस्करोमि सर्गान्ते तं च वालं पुनः पुनः ॥ ४० ॥

कृतो वादारम्भः सकलजनभावस्य विषयो
विशांटाया लेखस्तिलकसुहृदक्षेपतरलः ।
उभौ तार्थिगर्हदे न च भरतभूम्यां न्यवसतां
पुरः प्राप्तो नेता विपदि सुहृदां दानुमभयम् ॥ ४१ ॥

एकाशीतितमस्तरङ्गः

- स्थानमेकं वार्षिकाधिवेशनस्य तदा खलु ।
पंजाबे दमनग्रस्ते मण्डलेन सुनिश्चितम् ॥ १ ॥
- पंजाबे शीखपंथस्य क्षेत्रेऽमृतसराभिधे ।
यत्र वैभवसंपन्नं वर्तते स्वर्णमन्दिरम् ॥ २ ॥
- ऋषिनासत्यसमिता तारिकैव दिसेषरे ।
उद्घोषितं मण्डलेन सभायाः प्रथमं दिनम् ॥ ३ ॥
- नेहरू श्रीमोतिलालस्यागिधेष्टो विशालधीः ।
नियोजितः सभाध्यक्षो भारतानन्दवर्धनः ॥ ४ ॥
- अधिवेशनकार्यस्य सभायाश्चालनस्य च ।
वार्ता सायालवृद्धानां सर्वेषां तोपदायिनी ॥ ५ ॥
- हुतात्मा स्वागताध्यक्षः धृञ्जानन्दोऽतिनिर्भयः ।
विद्वांस्तपस्वी त्यागी च दयानन्दोऽपरः स्मृतः ॥ ६ ॥
- कर्णाटकमहाराष्ट्रराष्ट्रभक्ता उपस्थिताः ।
मुम्बय्यां प्रस्थिताः सर्वे वीवीसीआयवर्त्मना ॥ ७ ॥
- नागपूरविदर्भस्थाः सदस्या द्विशताधिकाः ।
प्रत्येकस्यासनं पूर्वं पंजाब्याने सुरक्षितम् ॥ ८ ॥
- भुसावले स्थानमाप्तुं स्वल्पे काले तदा कथम् ।
रथान्तरे भवेच्च शक्यं चिन्ताभूत् तापदायिनी ॥ ९ ॥
- आश्वासिता मया सर्वे भवेद् निर्विघ्नमेव तत् ।
भुसावलस्थसन्मित्रैर्दत्तमाभ्यासनं च मे ॥ १० ॥
- आगमिष्यन्ति साह्यार्थं सेवकाः स्थानकं प्रति ।
सर्धमेव भवेत् तत्र निर्विघ्नं सुखसंयुतम् ॥ ११ ॥

नागपूरस्थनेतारो मुख्यतस्तिलकानुगाः ।
एकेनाग्निरथेनैव राष्ट्रभक्ताः प्रतस्थिरे ॥ १२ ॥

समायाता भ्रामिणश्च स्थानकं स्थानकं प्रति ।
द्रष्टुं च स्वागतं कर्तुं पुष्पमालाफलादिभिः ॥ १३ ॥

तेषां स्वागतसौहार्दं कुलस्त्रीणां च दर्शितम् ।
मीराजनादिभिर्दीपैः स्थानकेऽत्यन्तरोचकम् ॥ १४ ॥

सहप्रयासे मिश्राणां सोह्लासकृतचर्चया ।
प्रश्नानां राजनीतेर्हि स्थलकालौ च विस्मृतौ ॥ १५ ॥

भियग्ं सुंजे धर्मवीरो विल्यातः सर्वभारते ।
संस्थापको मण्डलस्य नेत्ररोगचिकित्सकः ॥ १६ ॥

कृतं कार्यं महत् तेन मध्यप्रान्ते स्वसंस्थया ।
चक्षुस्मीलितं शीघ्रं फणिपूरनिघासिनाम् ॥ १७ ॥

नेता राष्ट्रीयपक्षस्य फणिपुर्यो सुपूजितः ।
विदर्भेषु गणेशस्य गतः स्नेहात् स मान्यताम् ॥ १८ ॥

तेन ज्यलत्पक्षशीजमुप्तं कष्टेन यधितम् ।
न केवलं नागपुर्यो मध्यप्रान्तेऽपि सर्वथा ॥ १९ ॥

मिश्रययो मम भ्रष्टोऽन्त्रेकरो घाम्निनां घरः ।
जातः सहायकस्तस्य नघपक्षविनिर्मितौ ॥ २० ॥

नागपूरस्थसंस्थाया घशिर्द्दं मन्मतेऽभवत् ।
आह्वलभाषामज्ञानाना भन्यामन् घ सभामद् ॥ २१ ॥

समाजकार्यकर्तारः म्यम्यजातिधुग्ंधराः ।
प्रतिष्ठिताश्च स्त्रोकेषु सुर्तालापरत्नादिभिः ॥ २२ ॥

वैदिकस्तत्र मलाश्च कर्मनिष्ठाः सुधारकाः ।
पुरस्काराद् डाक्टरम्गाभयप्रेक्षुदुग्धिनः ॥ २३ ॥

अलोपाधीसुकुशला आयुर्वेदविशारदाः ।
गांधर्वज्ञा वादकाश्च नटा नाट्यकलोत्सुकाः ॥ २४ ॥

आङ्गलविद्याशास्त्रविद्यावेदविद्याविभूषिताः ।
पुणेपुरीनागपूरमुण्डवस्त्रैश्च मण्डिताः ॥ २५ ॥

अलेकरादिवक्तारो लेखका ओगलेसमाः ।
नवराष्ट्रियपक्षस्य प्राचार्याश्च पुरोहिताः ॥ २६ ॥

मित्राणां पञ्चदशकमासीद् वै मण्डले तदा ।
राष्ट्रीयमण्डलं नाम्ना सुविख्यातं च भारते ॥ २७ ॥

तेषामुद्योजी दीर्घायुः प्राङ्ग्विवाकत्रैष्ठ्यं गतः ।
मीलकण्ठाभिधानोऽसौ मध्यप्रान्ते स्वकौशलात् ॥ २८ ॥

ययोवृद्धो ज्ञानवृद्ध उदारस्तिलकानुगः ।
शुश्रुमे स सभामध्ये सर्वेषां च पितामहः ॥ २९ ॥

योगीय शान्तः किल शुभ्रकूर्चः
इवेतालकालंरुतभालदेशः ।
यश्छन्नभापी प्रहसन्नुद्योजी
सर्वादृतोऽसौ हि विद्मन्नेता ॥ ३० ॥

टेंगडी धुण्डिराज्जज्ञ यन्त्रविद्याप्रवीणता ।
यस्य ज्ञाता मध्यदेशे यन्त्रोद्योगादिकारिभिः ॥ ३१ ॥

परंजपेचोत्तरकरो डाक्टरौ प्राप्तगौरवौ ।
यद्दियाने डाक्टरस्याभूतां वै सहचारिणौ ॥ ३२ ॥

देशद्रोहीति चारम्भे फणिपुर्यां प्रदूषितः ।
मम स्नेर्हा डाक्टरोऽयं शीलवांश्चोक्तराभिधः ॥ ३३ ॥

अभूद् नारायणो वैद्यो द्वितीयः सेयकाग्रणीः ।
येनायुः फलेशकशाभ्यां व्यतीतं नियतात्मना ॥ ३४ ॥

अन्येऽपि बहवस्तत्र सुहृदो वै समाययुः ।
तेषां मध्ये वर्णनीयो बलवान् राघवात्मजः ॥ ३५ ॥

नवोदितौ नागपुर्यां देशमूखाभयंकरौ ।
कौतुकैर्नैव पश्यन्तौ जनतोत्साहदर्शनम् ॥ ३६ ॥

निजबुद्धेस्तेजसा यो महोन्नतपदं गतः ।
नागपूरविभागेषु विधिशाल्वविशारदः ॥ ३७ ॥

आदरातिथ्यसंपन्नः कर्मनिष्ठो द्विजोत्तमः ।
सेनापतिर्ज्वलच्चम्बा विदर्भाणां प्रभाववान् ॥ ३८ ॥

उदारो भगवद्भक्तः प्रसिद्धस्तिलकानुगः ।
मुंजेभिषगवरस्यासीत् सुहृद् यो राजकारणे ॥ ३९ ॥

धुरा तिलकपक्षस्य येनोढा स्कन्धयोः सदा ।
धैर्येण च प्रभावेण निर्भयो निरहंकृतिः ॥ ४० ॥

येन नोच्चारितस्व्यागः स्वपक्षार्थं स्वयंकृतः ।
देशमुखो बलवन्नामा विदर्भेषु समादृतः ॥ ४१ ॥

पतितोद्धारकार्येषु दत्तचित्तोऽभयत् स्वयम् ।
तेषु कार्येषु मन्नातामभवद् मार्गदर्शकः ॥ ४२ ॥

प्रारम्भादन्तपर्यन्तमहं प्रोत्साहितोऽभयम् ।
तेन मार्गोऽभयद् मे च सुलभो राजकारणे ॥ ४३ ॥

वरदाधामणग्रामग्रह्णेरास्थानकादियु ।
विदर्भस्था राष्ट्रभक्ताः प्राप्तास्तेन रथेन ह ॥ ४४ ॥

अकोलानांदुरामल्कापुरादिस्थानकेषु वै ।
उपायनान्यर्पितानि नेमृणामागतैर्जनैः ॥ ४५ ॥

तदुल्हासो यैश्च दृष्टस्तेषां नष्टं हि कल्पमम् ।
भावे स्वाधीनताभ्रेणो लोकमानसर्वात्मिनः ॥ ४६ ॥

बोधितं यत्सभामध्ये नेतृभिः प्रौढभाषया ।
प्रतिसादो जनैर्दत्तः कृतिभिः स्थानकागतैः ॥ ४७ ॥

तामत्रे गोखले भाऊ दुराणी चामरावती-
वासिनस्ते समायाताः पंजाबाभिमुखास्तदा ॥ ४८ ॥

यथा स्तम्भः स्थितो मामा जोग्लेकरकुलोत्तमः ।
अकोलास्थानकं प्राप्तः स्वसुहृज्जनसंयुतः ॥ ४९ ॥

ध्यासश्च खामगावस्थः पन्नालालो बृहस्पतिः ।
महाराष्ट्रे विदर्भे च यो वै चात्मी व्यराजत ।
शक्तिसंपन्नता देहदार्यं यस्यास्ति भीमवत् ॥ ५० ॥

ख्यातस्यार्यसमाजस्य निष्ठावान् सेवको महान् ।
पूजितस्तिलकस्तेन भक्त्या व्यायाममन्दिरे ।
सायर्करीयशौर्यस्य गाथा यस्य मुखे सदा ॥ ५१ ॥

आसीद् वै वामनो मुखो विदर्भस्य विभूषणम् ।
वीरवृत्तिप्रियो भूत्वा संयमेनान्वितः सदा ॥ ५२ ॥

दुराणी भाउरावः स गणेशस्य सुहृत्तमः ।
अनुयायी च निष्ठावान् दैवहीनः सुबुद्धिमान् ।
भाङ्गलसंस्कृतभाषादिपारगो नाटकप्रियः ॥ ५३ ॥

गद्रे कानिदकरो दादा मल्कापूरनियासिनः ।
अकोटस्थो बालमित्रं दादा बेदरकराभिधः ॥ ५४ ॥

यात्रिका मिलिताः सर्वे स्थानके वै भुसावले ।
सरोत्तरं चामृतं ते पंजाबे गन्तुमिच्छुकाः ॥ ५५ ॥

भुसावले सुहृद्भिश्च कृता पूर्णसहायता ।
दास्तानेप्रेरितस्तैस्तैरात्मधुद्ध्या तदा तयोः ॥ ५६ ॥

एकत्यदर्शको भावः खानदेशविदर्भयोः ।
उत्साहवर्धको जातः सर्वेषां तोषदायकः ॥ ५७ ॥

खानदेशविदर्भस्था मिलिताश्च भुसावले ।

तत्रैव पूरणातापीजलयोर्मिलनं शुभम् ॥ ५८ ॥

संधिस्थानमभूद् रम्यं दक्षिणोत्तरदेशयोः ।

संप्राप्ता तत् स्थलं सा वै पूर्णा पश्चिमवाहिनी ॥ ५९ ॥

सा प्रत्यग्वाहिनी तापी भूता दक्षिणवाहिनी ।

दक्षिणोत्तरयोर्मध्ये संगमाय प्रदेशयोः ॥ ६० ॥

अंशतश्च तथा सिद्धः पूर्णपश्चिमयोरपि ।

पश्चिमाग्धेर्दातुमर्ष्यं पूर्णा संप्रेषितापराम् ॥ ६१ ॥

प्रयासस्य कथा रम्या लोहमान्यानुपायिनाम् ।

गतानां मुम्यङ्गस्थानाद् वीवीर्सीआयचर्मना ॥ ६२ ॥

उदङ्मुजोऽभवद् मार्गो गुजराच्च मरुन्धलीम् ।

तेषां विशेषपानस्य तदेतत्पूर्वेदर्शकः ॥ ६३ ॥

अतिलक्ष्य मुजस्थाने तापीं सुगिनि सूत्रे ।

प्राग्धैर्भयं संस्मरन्तो मनसा नगरस्य तम् ॥ ६४ ॥

परितं यद् गुणेपीथैः पुस्तकेषु प्रयासिभिः ।

मुक्ताहारालंकृतं धर्षणमुद्यानमुत्तमम् ॥ ६५ ॥

मर्मद्राया अतिप्रान्तः प्रयाहोऽपि मुनेन च ।

भर्ष्यां शोभां वीदयमानैर्भङ्गोचे रथवात्रिकैः ॥ ६६ ॥

घटनायाः शंसनाय मुद्रिता यत्र घोषणा ।
आवाहनं कृतं तत्र लोकानां चाधिकारिणाम् ।
सहकार्याय यद्दानां यचो दत्तं विमुक्तये ॥ ६९ ॥

समाख्यातुं हि सम्राजे हिन्दीजनमनोगतम् ।
पठित्वा मुद्रितं सूक्ष्मं तिलकेन विनिश्चितम् ॥ ७० ॥

निचद्धमोचनाश्वासाद् घोषणायाश्च कारणात् ।
कृतज्ञतां दर्शयामः सादरं भवतां वयम् ॥ ७१ ॥

नवयत्नस्य सिद्ध्यर्थं स्वयंशासनिकैः खलु ।
प्रतियोगप्रमाणेन सहकार्यसमुत्सुकाः ॥ ७२ ॥

अभूञ्ज जन्म च तत्तस्य प्रवासे वह्निवाहने ।
प्रतियोगस्वरूपस्य सहकारस्य भारते ॥ ७३ ॥

राजनीतिविचारस्य सूत्रमेव निदर्शितम् ।
भारतोद्धारकर्तृभ्यो तिलकेन महत्तमम् ॥ ७४ ॥

राजनीतेः संहितायां तस्य स्थानमनुत्तमम् ।
यथा वेदेषु गायत्र्या आसीद् मातृपदोपमम् ॥ ७५ ॥

गूढविघोषदेशोऽयं तिलकस्यान्तिमोऽभवत् ।
जनतायै भारतस्य लोकोद्धारोपकारकः ॥ ७६ ॥

तिलकस्यावतारस्य तस्मिन् स्वयंस्यमाहितम् ।
मन्त्रध्याष्टाक्षरो नौका व्यसनस्य विनाशिनी ॥ ७७ ॥

गिर्यादेशः प्रकटितः काले प्रातिभवायहे ।
एदयने वर्णनं यस्य दिल्सस्य शुभपुस्तके ॥ ७८ ॥

भूमिर्विशुत्पातलिप्ता तथा भिन्नाश्च सेतवः ।
निनादितं गर्जनाभिर्भेगानां महद्दम्परम् ॥ ७९ ॥

घातांभिनवतस्यस्य जन्मनो विधुताभवत् ।
महासभापात्रिकाणां प्रायशो पद्मिवाहने ॥ ८० ॥

लोकमान्यस्य संदेशः सदोपः प्रकटीकृतः ।

अज्ञानात् पत्रकाराणां जातो वादस्य कारणम् ॥ ८१ ॥

“रिस्पांसिष् कोआपरेशन्” तिलकेनोपयोजितौ ।

शब्दावास्तां तयोरर्थः सम्यग् ज्ञातो न केनचित् ॥ ८२ ॥

प्रतियोगीतिशब्देऽस्मिन् घालेन निहितं बलम् ।

जनैस्तु सहकारेतिशब्देऽस्मिन् निहितं बलम् ॥ ८३ ॥

केवलं सहकारस्य बाल आश्वासनं ददौ ।

सम्राज इति सर्वत्र विपर्यासः कृतो जनैः ॥ ८४ ॥

कोलाहलः समुत्पन्नः शङ्किता केऽपि बान्धवाः ।

पालप्रमुखवङ्गीया दिग्विमूढा इवाभवन् ॥ ८५ ॥

निवृत्तिर्दिग्विमोहस्य तिलकेन विना ध्रमम् ।

मित्रैः साकं भाषणेन कृतामृतसरस्थले ॥ ८६ ॥

तत्त्वं येन विवेचितं भरतभूद्वारार्थमर्थप्रदं

साहाय्यं प्रतियोगि दुष्टरिपुभिर्नीतेर्विदां संमतम् ।

द्वन्द्वातीतसमस्वदृष्टिमनुलां यो राष्ट्रकार्येऽव्यनग्

राष्ट्राचार्यपदप्रपन्नतिलकं वन्दे त्रिषद्वाञ्छलिः ॥ ८७ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे प्रतियोगिसहकारजन्म-
नामा एकाशीतितमस्तरङ्गः ।

द्वयशीतितमस्तरङ्गः

विदर्भवासिनः प्राप्ताः प्रथमं स्थानकं प्रति ।
समाहता अतिप्रेम्णा स्वागतस्याधिकारिभिः ॥ १ ॥

निधासाय गताः स्थानं तदर्थं पूर्वयोजितम् ।
स्वयंसैनिकसौजन्याद् विनायासं प्रधासिनः ॥ २ ॥

तिलकस्य स्वागतार्थं स्थानके समुपस्थिताः ।
पंजावस्थाः जनाः सर्वे समित्याश्च सभासदः ॥ ३ ॥

अमेयो जनसंमर्दश्चकार जयगर्जनाम् ।
दृष्ट्वा बद्धिरथं तस्य विशन्तं स्थानकाद्गनम् ॥ ४ ॥

अग्निमानस्य यन्त्रेण प्रदत्ता पूर्वसूचना ।
कृत्या दीर्घं महारावं मेघगम्भीरनादवत् ॥ ५ ॥

तत्क्षणं प्रवलः शब्दो जयकारस्य चोत्थितः ।
प्रजामुखसहस्रेभ्यः स्वागतार्थं महात्मनः ॥ ६ ॥

सर्वे सदस्याः संप्राप्ताः स्थानकं स्वागताय ते ।
पुष्पहारार्पणं कर्तुं तिलकस्य पुरः स्थिताः ॥ ७ ॥

जनैर्नमस्कृतः सर्वैस्तिलकोऽग्निरथादधः ।
सभाजितध्वावतीर्णः श्रद्धानन्दमहात्मना ॥ ८ ॥

दृष्ट्वाचुस्तत्र संजातो ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।
स्थानकेऽद्येति शास्त्रज्ञाः पण्डिताश्च समागताः ॥ ९ ॥

नीतो लोकैर्लोकमान्यस्तादालङ्कृतवाहने ।
तत्पुरीराजमार्गेण समूढे तरुणैः स्वयम् ॥ १० ॥

नीराजनं कृतं तत्र फुल्लिभिः स्थले स्थले ।
घृष्टिभिः सुमनानां च पूरितं गगनं खलु ।
दीर्घकालेन संप्राप्तं वाहनं स्थलमीप्सितम् ॥ ११ ॥

तिलको दर्शयामास लोकान् प्रति कृतज्ञताम् ।

नमस्कृत्य जनान् सर्वान् धन्यवादान् प्रदाय च ॥ १२ ॥

सभां प्रविष्टे तिलके परिवारजनैः सह ।

समुत्थिता आसनेभ्यः सभ्या वा आसनस्थिताः ॥ १३ ॥

जुष्टुपुर्जयकारांश्च प्रविष्टे तिलके सभाम् ।

कृतयन्तस्तालिनादं सुचिरं हर्षनिर्भराः ॥ १४ ॥

स्थिताः प्रतिनिधिस्थाने लोकमान्यानुयायिनः ।

अधिवेशनमाजग्मुः सर्वतो हिन्दवान्धवाः ॥ १५ ॥

जालीयन्वालयगं ते द्रष्टुकामा गतास्तदा ।

सदस्या अतिदूरस्था अङ्गवङ्गकलिङ्गकाः ॥ १६ ॥

यत्राङ्गलसैनिकैः प्ररैर्हता निःशस्त्रवान्धवाः ।

स्थाने श्रोतुं भाषणानि मिलितास्ते निरागसः ॥ १७ ॥

सैनिकाः प्रेषिता आसन् वृका मानवरूपिणः ।

मेनिरे ये प्रजा भक्ष्याः काननस्थमृगानिव ॥ १८ ॥

रक्ताक्तं च सरो जातं हतानां रक्तधारया ।

तदा बालाबलानां वै पुरुषाणां च घोरया ॥ १९ ॥

हतानां प्लाविता तत्र रक्तपूरेण मृत्तिका ।

डायरेण नृशंसेन नररक्तपिपासुना ॥ २० ॥

स्वातन्त्र्यार्थं भारतस्य धलिदानं भयावहम् ।

जातं स्थानं च तीर्थं तद् यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ २१ ॥

पापानामाङ्गलराज्यस्य जाता पूर्णमितिस्तदा ।

तत्रैव देशस्वातन्त्र्ये निर्धारो वै सुनिश्चितः ।

संभूतः करुणार्द्रस्य चित्ते गान्धिमहात्मनः ॥ २२ ॥

दृष्ट्वेदं सकले संधिमिगलंदे तिलकोऽकरोत् ।

साह्यार्थं धर्मपक्षेण स्वातन्त्र्यस्य समुद्यमे ॥ २३ ॥

यासामान्तपतिभ्रातृगोत्रजाश्च दिवंगताः ।
हुत्वात्मानं राष्ट्रकार्ये भगिन्यस्ता समागताः ॥ २४ ॥

बालं विज्ञापयामासुर्वोढुं कार्यधुरं तदा ।
हुतात्मनां भवेत् तेन शान्तिर्वै तैरभीप्सिता ।
तासामिच्छा कृता मूर्ध्नि भगिनीनां च तत्क्षणम् ॥ २५ ॥

तस्याश्चर्चा हि कर्तव्या घटना या पुरस्कृता ।
तस्यामस्ति न वा कश्चित् लोकप्रगतिसंभवः ॥ २६ ॥

यदुक्तं लोकमान्येन मन्तव्यं तत् सदोगणैः ।
यद्रोचते च ग्राह्यं तद् विरोधायेतरद् भवेत् ॥ २७ ॥

सूचितश्चैव पर्यायो राष्ट्रलाभप्रदः सदा ।
पुराणपुरुषेणायं सुपन्था दर्शितोऽयुना ।
सर्वेषामनुगन्तव्यः श्रेयसेऽभ्युदयाय च ॥ २८ ॥

ततोऽध्यक्षपदे नाम सूचितं चानुमोदितम् ।
मोतिलालश्च तस्स्थाने सुस्थितोऽभूद् यथाविधि ॥ २९ ॥

सौजन्यौदार्यसद्भावैर्योऽभूत् संमानभाजनम् ।
संयुक्तप्रान्तपंजावकश्मीरेषु निधासिनाम् ॥ ३० ॥

ततः श्रीमोतिलालेन समाध्यक्षेण भाषणे ।
उल्लेखिता गौरवेण बालस्य समुपस्थितिः ॥ ३१ ॥

पंजावस्य कथा प्रोक्ता दुःखनलेशमयी तदा ।
अध्यक्षेण च संपूर्णा वाण्या क्रोधप्रदीप्तया ॥ ३२ ॥

प्रविलुप्तं मानवत्वं पंजावम्याधिकारिणाम् ।
पशूनां गहनारण्ये जातं वै घोरताण्डयम् ॥ ३३ ॥

पंजावश्चाभवत् तेषां रङ्गभूमिर्भयावहा ।
निरागसां मानवानामुष्णशोणितरञ्जिता ॥ ३४ ॥

घटनानां कथां ध्रुत्वा सभापतिमुखाज् जनैः ।
धिक्कृतास्ते तदा सर्वैः पंजायस्याधिकारिणः ॥ ३५ ॥

अष्टोत्तरशतं नृणामासीद् देहान्तदण्डितम् ।
न्यायाधीशसमादेशात् पंजावन्यायमन्दिरे ॥ ३६ ॥

मृत्युनेघ कृतो वासः पंजावे वै स्वयं तदा ।
आदेशादाङ्गलसम्राज ओह्यायरनिवेदितात् ॥ ३७ ॥

काराकालश्च सर्वेषां दण्डितानां निरागसाम् ।
सप्ताधिकसहस्रं वै घत्सराणि तदाभवत् ॥ ३८ ॥

आदौ हत्वा न्यायदेवीं कृत्या घोरा भयावहा ।
स्थापिता तत्पदे दुष्टैः क्रूरैः साम्राज्यवादिभिः ॥ ३९ ॥

कुटुम्बकं च विरलं पंजावे दृष्टिमागतम् ।
अफ्लेशितं सर्वथा यद् दण्डोन्मत्ताधिकारिभिः ॥ ४० ॥

हृदये दुःखितोऽध्यक्षश्चिन्तयामास वै भृशम् ।
अधिकृत्पातकानां च कथं स्यात् परिमार्जनम् ॥ ४१ ॥

केनोपायेन मानव्यप्राप्तिस्तेषां पुनर्भवेत् ।
इति सर्वैश्चिन्तितव्यं सुप्तैः शान्तैर्विधेकिभिः ॥ ४२ ॥

घटनायाश्च कर्तव्यं गुणदोषविशेषम् ।
परिहाराय दोषाणां यत्नशीला भवाम ह ॥ ४३ ॥

युक्तं यद् दृश्यते तस्य स्वीकृतिः फलदायिनी ।
घतितव्यं विधेरेन स्वराष्ट्रोद्धारकाद्दिशिभिः ॥ ४४ ॥

पथ्ये सदा सेयितव्यं रग्णेनारोग्यलिप्सुना ।
वैद्यादेशानुसारेण यत्नं हितकारि य ॥ ४५ ॥

दर्शिता घटनाकारैर्नया मार्गास्तु ये खलु ।
तेषु प्रवृत्तिं मुकरां निर्मातुं लोकमानसे ।
आयश्यकः प्रयत्नः म्याम् सर्वेषां राष्ट्रसेयिताम् ॥ ४६ ॥

वैलक्षण्यं सभास्थाने तत्र यद् दृष्टिगोचरम् ।
तदुल्लेखं विना नैव चिप्रस्यास्यास्ति पूर्णता ॥ ४७ ॥

काराधास्ताद् विमुक्तानां प्रवेशात् स्तम्भितं तदा ।
प्रचालितं हि कार्यं तत् नियतं चाधिवेशने ॥ ४८ ॥

मन्यते स्तम्भनं युक्तमतिथिस्यागताय ह ।
अनध्यायी भवत्येव शिष्टागमनहेतुकः ॥ ४९ ॥

सत्यपालश्च किञ्चलु च संप्राप्तौ प्रथमे दिने ।
अह्नीवन्धु च विख्यातौ द्वितीयेऽह्न्युपस्थितौ ॥ ५० ॥

अनेन व्यवधानेन सभाकार्येऽप्यभूत् तदा ।
समुत्साहो द्विगुणितस्तादृशव्यत्ययेन वै ॥ ५१ ॥

स्वागतायाभ्यागतानां वीराणां शासनेन वै ।
विमोचितानामादेशात् सम्राजो हि सभास्थले ॥ ५२ ॥

जेतृप्रवेशाद् दृश्यं लोकास्तद् मेनिरे खलु ।
जातमुद्दीपकं तच्च नूतनोत्साहवर्धनम् ॥ ५३ ॥

हरिदासकथायां च नामस्मरणपूर्वकम् ।
भजनं स्याद् यथा तूर्णमवधानप्रचोदकम् ॥ ५४ ॥

कथासूत्रव्यत्ययेन खेदो नैव भविष्यति ।
सभायामिष्ट प्वाभूद् व्यत्ययोऽसौ सभासदाम् ॥ ५५ ॥

व्यञ्जनेन यथाग्रस्य रुचिर्द्विगुणिता भवेत् ।
सभाकार्यस्य महिमा वबुधे व्यत्ययेन ह ॥ ५६ ॥

गताः सभासदः केचित् समाप्ते प्रथमाह्निके ।
नगरीभूपणं द्रष्टुं विख्यातं स्वर्णमन्दिरम् ॥ ५७ ॥

धूपते तत्र शब्दो वै सौम्यः श्रीग्रन्थपाठिनाम् ।
पूजाकाले च वाद्यानां तालवद्गः स्वनस्तथा ॥ ५८ ॥

मन्दिरे सेवकाः शान्ता युद्धे ये सिंहविक्रमाः ।

पराक्रमस्य महतः सौजन्यस्यापि मूर्तयः ॥ ५९ ॥

गुरुगोविन्दशिष्यास्ते प्राणार्पणसमुद्यताः ।

संरक्षणाय धर्मस्य गुर्वाज्ञासंप्रचोदिताः ।

पूजकाः साम्यधर्मस्य शीखा नानकपन्थिनः ॥ ६० ॥

कुराणं पठितं भक्त्या नानकेन महात्मना ।

तथेश्वरः प्रार्थितो वै निमाजे हाजिभिः सह ॥ ६१ ॥

नामदेवकृताभङ्गा गुरुग्रन्थे समुद्धृताः ।

कृतं प्रात्यक्षिकं चैवं सर्वधर्मादरस्य ह ॥ ६२ ॥

पूजकाः साम्यधर्मस्य प्रसादं वितरन्ति ये ।

जघ्नुस्तान् निर्दया आङ्गला असंख्यात् शीखयान्धवान् ॥ ६३ ॥

सैनिकैः कृतहत्यायाश्चर्चा जाता सभास्थले ।

कृतैव नामनिर्देशं "मुर्दाबादे"ति घोषणा ।

आननेभ्यः सहस्राणां निःसृता तत्सभास्थले ॥ ६४ ॥

कर्तव्यं स्मारकं स्थाने हत्याकाण्डस्य सूचना ।

कृता चाङ्गलीयहिंसाया मालवीयेन भाषणे ॥ ६५ ॥

एकलक्षस्य रूप्याणां प्राप्तमाश्वासनं तदा ।

सभासद्भ्यश्च कालेऽल्पे तस्मिन्नेव सभास्थले ॥ ६६ ॥

सम्राजो घोषणाया वै स्वागतं सपर्यसंमतम् ।

युवराजस्य कर्तव्यमागमेऽपि तथैव च ॥ ६७ ॥

चेम्सफर्डः स्वकर्तव्यकरणे दुर्बलोऽभवत् ।

हत्याकाण्डादिदोषाणामधिकारी स एव वै ॥ ६८ ॥

तस्य स्थानं भारतस्य शासनेऽभूत् सुदुःसहम् ।

आङ्गलदेशं स सम्राजा प्रत्याह्वयेयश्च सत्यरम् ॥ ६९ ॥

तदा वादास्पदं जातं घटनायास्तु वर्णनम् ।
न दोषदर्शिशब्दानां कर्तव्या तत्र योजना ॥ ७० ॥

आग्रहो गान्धिवपक्षस्य मालधीयपुरस्कृतः ।
नेहरूशास्त्रिवीक्षांटा आसंस्तस्य समर्थकाः ।
वाल्लो दासस्तथा पाल आसंस्तस्य विरोधकाः ॥ ७१ ॥

अन्यः प्रश्नो विधादस्य मांटेगाभारदर्शनम् ।
घटनोत्पत्तिविषये कर्तव्यं तत्र वेति च ॥ ७२ ॥

मिराशाजनका चासीदसमाधानकारका ।
इति थालेन घटना वर्णिता तद् न संमतम् ।
मदनमोहनशास्त्र्यादिसंजनानां विशेषतः ॥ ७३ ॥

विक्षांटाभूत् सहमता रोपात् तेन मतेन च ।
मित्रैस्तिलकपक्षीयैर्दूषिता कार्यपद्धतिः ।
इंग्लंदे कृतकार्यस्य रूपा तेनैव साभवत् ॥ ७४ ॥

दिनत्रयं विवादोऽभूद्भव्युणामहर्निशम् ।
लेखनीपट्टभिश्चान्ते प्रस्तावे शब्दयोजना ॥ ७५ ॥

तथा कृता यथा दोषा दर्शिताः स्युर्विशेषतः ।
भविष्यत्कार्यसिद्ध्यर्थं स्वीकारश्चापि दर्शितः ।
मांटेगस्य च प्रस्तावे कृतमाभारदर्शनम् ॥ ७६ ॥

अन्त्ये पुरस्कृते लेखे सर्वेषां हेतुपूर्तताम् ।
दृष्ट्वाभिनिन्दिता सर्वैः सानन्दं ह्येकवाक्यता ॥ ७७ ॥

तिलकः संघशाखायाः सभायां भाषणं ददौ ।
किचलू डाफ्टरः रयातः सभाध्यक्षोऽभवत् तदा ॥ ७८ ॥

दिने प्रयाणात् पूयंस्मिञ् ध्योतारो बहवः खलु ।
शब्दान् वै लोकमान्यस्य मिलिताः ध्योतुमुत्सुकाः ॥ ७९ ॥

सभाधिवेशने प्राप्ताः स्वातन्त्र्यस्याभिलाषिणः ।

भिन्नपक्षस्थिताः सन्त एकध्येयानुगामिनः ॥ ८० ॥

अत एव विवादस्य विहिता चोपकारिता ।

अन्वेष्टुं वा साम्यपदं कर्तुं किंवा समन्वयम् ॥ ८१ ॥

यादस्य महिमा गीतो लोकमान्येन भाषणे ।

प्रभावात् सहकार्यस्य सिद्धिरस्ति महोद्यमे ॥ ८२ ॥

उत्कर्षाभिमुखं विश्वं प्रायोऽसंतोपकारणात् ।

असंतुष्टा द्विजा नष्टा चात्रयमेतदसंमतम् ॥ ८३ ॥

कथितं स्मृतिकारेण तात्पर्यं तस्य विस्तृतम् ।

समासदां सुबोधाय बालेन प्रतिपादितम् ॥ ८४ ॥

संतोषाज् जायते स्वास्थ्यं तस्मादालस्यमेव च ।

संभवेच्च ततो दुष्टा पापिणो कर्महीनता ॥ ८५ ॥

तेजोविमुखता तस्माच्च शत्रूणां विजयस्ततः ।

इदमेवोद्गमस्थानं भाविनो व्यसनस्य ह ॥ ८६ ॥

असंतोषः श्रियो मूलमयधायं सदा हृदि ।

इत्यादिदय जनान् सर्वास्तिलकः स्वात्मनास्थितः ॥ ८७ ॥

प्रतस्थे च ततो बालः स्वपक्षीयानुगैः सह ।

पंजायीयान् नमस्कृत्य गन्तुं पुण्यपुरीं पुनः ॥ ८८ ॥

यादे यादे जायते तस्ययोधः

कृत्वा यादानन्तिर्मफयं प्रपन्नम् ।

पंजायस्ये शीतलतीर्थे पवित्रे

राष्ट्रीयानां संगमं राष्ट्रवेद्याम् ॥ ८९ ॥

ऐक्ये तस्मिन् भारतम्यामितस्य
 न्युप्तं वीर्यं श्रेष्ठभाग्योदयस्य ।
 भिन्ने मार्गे शक्यता चैकताया
 गान्धीलालापालबालादिकानाम् ॥ ९० ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवेऽमृतसराधिवेशननामा द्वयसीतितमस्तरङ्गः ।

माघवेन कृतं काव्यमसमाप्तं विधेर्वशात् ।
संपादकैर्नीयतेऽन्तमारब्धात्ययकाङ्क्षिभिः ।
प्रश्नयेणानुगच्छद्भिस्तस्यैव सरणिं किल ॥

त्रयशीतितमस्तरङ्गः

लोकमान्योऽमृतसरादाययौ पुण्यपत्तनम् ।
दिनेषु सप्तस्वागच्छदिग्लंदाघ् शिष्टमण्डलम् ॥ १ ॥

इंग्लंदहतकार्यस्य भारतार्थं विज्ञांटया ।
प्रतिकूलं मण्डलेन मतं स्पष्टं प्रदर्शितम् ॥ २ ॥

प्रकटैका सभा जाता जानेवारीत्रयोदशे ।
पुण्यपुर्यां लोकमान्यः सभाध्यक्षोऽभवत् तदा ॥ ३ ॥

अमृतसरसभायाश्च नृसिद्धेन निवेदितः ।
धोतृभ्यः सर्ववृत्तान्तस्ततो बालेन भाषणे ॥ ४ ॥

विज्ञांटया कृतं भूयो भूयो वै घोरणान्तरम् ।
वर्णयित्वा ततः प्रोक्तं यदि तस्या मतं भवेत् ।
असंमतं जनेभ्यश्च क्रोधस्तस्या निरर्थकः ॥ ५ ॥

पदस्वीकारविषये प्रोक्तं बालेन वै तथा ।
शासनेन नियोक्तव्या निःस्पृहा मन्त्रिणः किल ॥ ६ ॥

आराधनं यथापूर्वं शासनस्य न केवलम् ।
लोकानामपि कुर्वाणा निष्ठया निर्भयं किल ॥ ७ ॥

तस्मिन् हि समये यादः समुत्पन्नः पुणेपुरि ।
यदृच्छया समाकृष्टेन बालः सुर्घाः पुनः ॥ ८ ॥

शिक्षा प्राथमिकी कार्यायद्या छात्रकृते म्वलु ।
एतद्विपयिणी चर्चा पालिकायामुपस्थिता ॥ ९ ॥

अकल्पितं रौद्ररूपा चर्चयमभवत् तदा ।
नेमस्तानां राष्ट्रियाणां चासीद् वै विप्रदो महान् ॥ १० ॥

नेमस्तानामग्रहस्तु बालकानां कृते यथा ।
बालिकानामपि तथानिवार्यो नियमोऽस्तु सः ॥ ११ ॥

राष्ट्रियाणां मतं चासीद् बालानां केवलं कृते ।
आवश्यकोऽयं नियमः कर्तव्यः प्रथमं किल ।
द्रव्यभारो यतोऽसह्यः शिक्षार्थं चान्यथा भवेत् ॥ १२ ॥

विपर्यासो मतस्यास्य कृतो नेमस्तसज्जनैः ।
सन्ति राष्ट्रीयपक्षीयाः स्त्रीशिक्षणविरोधिनः ॥ १३ ॥

नैका राष्ट्रीयपक्षस्य विरोधिन्यः स्त्रियोऽभवन् ।
किलोस्कराभिधे नाट्यगृहे ताभिः सभा कृता ॥ १४ ॥

ब्राह्मणेतरनेमस्तप्रमुखा आगताः सभाम् ।
जनैः राष्ट्रीयपक्षस्याप्यानीतस्तिलकस्तदा ॥ १५ ॥

नेमस्तानामग्रणीभिर्ब्राह्मणेतरनेतृभिः ।
द्वेषाद् विरुद्धं बालस्य कृतं वाक्ताडनं महत् ॥ १६ ॥

तीक्ष्णो वाक्कलहो जातः पक्षयोरुभयोस्तदा ।
विना कोलाहलादन्यत् फलं प्राप्तं न किञ्चन ॥ १७ ॥

अनेनाहं निमित्तेन नृसिंहमलिखं तदा ।
बालयत् पुरुषधेषो नानीतव्यः कदाचन ।
क्षुद्र एतादृशे प्रक्षे श्रोतुं निन्दां परैः कृताम् ॥ १८ ॥

संमेलनं ज्योतिषस्य तृतीयं सांगलीपुरे ।
दिने पञ्चदशे मासि फेब्रुवार्यां सुनिश्चितम् ॥ १९ ॥

सभायाः स्वागताध्यक्षः 'छापखाने' उपाह्वयः ।
प्राइविवाको हि तत्रस्थो विद्वान् वक्ता च केशवः ॥ २० ॥

कोल्हटकरः कृष्णसूनुः प्रथितो नाट्यलेखकः ।
धोपादो ज्योतिषज्ञश्च सभाध्यक्षो नियोजितः ॥ २१ ॥
ति. २९

ज्योतिर्विदां वरिष्ठोऽसौ लोकमान्यो निमन्त्रितः ।
संमेलनाय सर्वैश्च सांगलीपुरवासिभिः ॥ २२ ॥

राज्यस्य सांगलीनाम्नो भूपालाः पटवर्धनाः ।
गाणपत्याः प्रजोन्नत्यां तत्पराः प्रगतिप्रियाः ॥ २३ ॥

महाबलेश्वरोत्पन्नकृष्णातीरे विराजितम् ।
विद्याकलाविनोदेषु प्रसिद्धं सांगलीपुरम् ॥ २४ ॥

महाराष्ट्रीरङ्गभूम्या उद्गमस्थानमेव तत् ।
आद्यो नाटककर्तापि भावे तत्रस्थ एव च ।
देवलः 'शारदाकारः' काका खाडिल्करस्तथा ॥ २५ ॥

संमेलनमुपस्थातुं तिलकः सांगलीपुरम् ।
समाध्यक्षेण सहितः प्रतस्थे पुण्यपत्तनात् ॥ २६ ॥

मिरजस्थानके तस्य हृद्यं पौरजनैः कृतम् ।
स्यागतं नरनारीभिः पुष्पहारान् समर्प्य च ॥ २७ ॥

स्थानकात् पुरमानीतो जनैर्विद्युद्रथेन सः ।
जपोऽस्तु तिलकस्येति जयघोषैर्निनादितैः ॥ २८ ॥

पुरप्रमुखमार्गेषु पुष्पमालाः समर्पिताः ।
तस्मै तथा वन्दितोऽसौ सादरं सकलैर्जनैः ॥ २९ ॥

पुरेऽल्पं भाषणं बालः स्वराज्यविषयेऽकरोत् ।
ततो विद्युद्रथेनैव सांगलीनगरं ययौ ॥ ३० ॥

आनन्दनिर्भराः पौरा बालस्यागमनेन ह ।
संमेलनस्य शोभापि नूनं द्विगुणिताभवत् ॥ ३१ ॥

पञ्चसप्ततिसंख्याशस्तत्र ज्योतिर्विद्स्तथा ।
संमेलनार्थमाजग्मुः परस्या धर्मशास्त्रिणः ॥ ३२ ॥

तथा श्रीशंकराचार्यैः कुतकोटोतिसंज्ञितैः ।
भगवत्पूज्यपादैश्च सभास्थानमलंकृतम् ॥ ३३ ॥

प्रारम्भे स्वागताध्यक्षभाषणं समभूत् ततः ।
सभाध्यक्षेण वैदुष्यपूरितं भाषणं कृतम् ॥ ३४ ॥

ज्योतिःशास्त्रेतिहासस्य सुविचारपरिप्लुतम् ।
विनोदप्रचुरं वृत्तं वर्णितं तेन भाषणे ॥ ३५ ॥

नाक्षत्रसांपातिकयोः पद्धत्योर्हि द्वयोस्तदा ।
कृत्वा विवेचनं तेन विरोधो दर्शितस्तयोः ॥ ३६ ॥

पूर्वसैद्धान्तिकैर्वैधप्रामाण्यं बलवत्तरम् ।
कथं नु शब्दप्रामाण्यात्तच्च मुष्टु विवेचितम् ॥ ३७ ॥

शास्त्रीया अयनांशाश्च शुद्धायनगतिस्ततः ।
नाक्षत्रं वर्षमानं च सूक्ष्मग्रहगतिस्ततः ।
शुद्धपञ्चाङ्गस्य तेन प्रोक्तः पूर्वोत्तरक्रमः ॥ ३८ ॥

पक्षभेदा विलुप्ताः स्युरेतन्मार्गाविलम्बनात् ।
अतस्तेन तथाचारोऽभ्यर्धितो निजभाषणे ॥ ३९ ॥

सभायां संमताः केचित् प्रस्तायाः पौडशे दिने ।
मुख्यस्तेषामभूद् नूतनकरणग्रन्थनिर्मितेः ॥ ४० ॥

प्रस्तायानां तदा चर्चा दिने सप्तदशेऽभवत् ।
मताधिक्येन चरवारः सभया संमताः कृताः ॥ ४१ ॥

स्वीकर्तव्यं वर्षमानं सूर्यसिद्धान्तसंमतम् ।
कृत्वा नु धीजसंस्कारं नाक्षत्रमखिलैर्जनैः ।
अयनानां गतेर्मानं मान्यं ह्यप्रत्ययागतम् ॥ ४२ ॥

निःशरा रेघर्तायोगतारा भवतु संमता ।
नूतने चक्रम्य राशानां प्रारम्भस्थानमेव च ।
नूतने स्युः करणग्रन्थे त्वयनांशाः सुसंमताः ॥ ४३ ॥

ग्यारधानं तिलकृत्पासीद्रात्रौ पञ्चदशे दिने ।
सभाया मण्डपे तस्मिन् प्रगाढाभ्यासदर्शकम् ॥ ४४ ॥

व्याख्याने प्रथमं चालो ज्योतिषस्य न्यवेदयत् ।
संमेलनद्वयस्यैव मुम्बापुण्यकयोः कथाम् ॥ ४५ ॥

ग्रहलाघवपञ्चाङ्गविरुद्धं भाषणं खलु ।
चत्वारिंशद्वर्षपूर्वमासीत् साहसमेव च ॥ ४६ ॥

ग्रहलाघवपञ्चाङ्गविषये परिवर्तनम् ।
दीर्घयत्नेन सुखानां जातं हितकरं किल ॥ ४७ ॥

प्राचीननूतनयोर्द्वैतं निराकृत्य युधैर्जनैः ।
अस्यवश्यं च कर्तव्या शुद्धपञ्चाङ्गनिर्मितिः ॥ ४८ ॥

वेदशून्यग्रहधरासंमिते खिस्तवत्सरे ।
संमेलनं ज्योतिषस्यादिमं मुम्बापुरेऽभवत् ॥ ४९ ॥

अखिलाद् भारताज्ज्योतिर्विदो वै धर्मशास्त्रिणः ।
संमेलनाथे मिलिता एकादशदिनांस्तदा ॥ ५० ॥

भिन्नभिन्नमतानां च साधेशप्रतिपादनम् ।
कृतमालोड्य शास्त्राणि मिलितैस्तत्र पण्डितैः ॥ ५१ ॥

दीर्घचर्चाघसाने च प्रस्तावः संमतः कृतः ।
प्राहायनांशसंख्यायाः प्रमाणस्थीकृतेस्तदा ।
द्वाविंशतिप्रयोर्विंशत्यन्तरा सर्वशास्त्रभिः ॥ ५२ ॥

अपनांशप्रमाणं तत् सुनिश्चित्य कृताधिका ।
पुणेसंमेलनेनास्मिन् विषये प्रगतिः खलु ॥ ५३ ॥

अघावहयः स्थिरारम्भस्थानस्य स्पष्टनिर्णयः ।
तेन प्रश्नोऽयनांशानां सुतरां सुलभो भवेत् ॥ ५४ ॥

वृद्धिर्ज्योतिषशास्त्रस्यायनांशान्तं परागतिः ।
एते अन्योन्यसंयत्ने पृथग्भिन्ने कदापि न ॥ ५५ ॥

अनया समयया तस्मादस्य प्रश्नस्य निर्णये ।
यत्कृत्यं निश्चयेन सुविमर्शनपूर्वकम् ॥ ५६ ॥

ज्योतिर्विद्धिभारतीयैर्ज्योतिःशास्त्रविद्यार्थने ।

पूर्वकाले कृतं कार्यमभिमानार्हमेव वै ॥ ५७ ॥

पूर्वाधुनिकयोरेव विद्ययोश्च समन्वयात् ।

कर्तव्या प्रगतिर्मान्यो वेदस्यापि समन्वयः ॥ ५८ ॥

न पूर्णं शुद्धपञ्चाङ्गप्रचारेण तु केवलम् ।

कदापि नो भवेत् कार्यं ज्योतिःशास्त्रोद्यतेः खलु ॥ ५९ ॥

वेधज्ञानं वेधशाला वेधज्ञा भारतोद्भवाः ।

वेधशालाकृतं शुद्धं सूक्ष्मं पञ्चाङ्गमेव च ।

भवतीयं चतुःसूत्री ज्योतिःशास्त्रस्य वर्धने ॥ ६० ॥

सभागतैर्ज्योतिषज्ञैर्निधाय हृदि सर्वशः ।

चतुःसूत्रीं विधातव्यं सभायै मार्गदर्शनम् ।

शुद्धपञ्चाङ्गनिर्माणे ज्योतिःशास्त्रविद्यार्थने ॥ ६१ ॥

संमेलनमिदं भूयात् पूर्णत्वेन यशोवहम् ।

पर्यं सत्पक्षगन्तारः सत्यस्य विजयः सदा ॥ ६२ ॥

संमेलनान्ते षालाय मानपत्रं समर्पितम् ।

शंकराचार्यनेतृत्वे सादरं वै सभाजनैः ॥ ६३ ॥

मार्चमासि पुणे-जिल्हा-परिषद् जुन्नरेऽभवत् ।

तृतीयेऽह्नि तदध्यक्षो 'देशपांडे' उपाह्वयः ॥ ६४ ॥

गङ्गाधराभिधो नेता वेळगावे प्रतिष्ठितः ।

कर्नाटकस्य सिद्दोऽसौ प्रसिद्धो देशसेवकः ॥ ६५ ॥

अगच्छद् जुन्नरं षालो सनिर्वन्धं निमन्त्रितः ।

तथा गता विरोधार्थं नेमस्ता प्राहणेतराः ॥ ६६ ॥

नेता नेमस्तपक्षस्य पायासाहेयकामतः ।

परिपत्रप्रमुखात्नेत्य क्रोधसंतप्तया गिरा ।

एषिक्वान् प्रातिनिध्येन चक्रेः स्वीकर्तुमाग्रहम् ॥ ६७ ॥

पूर्वमेव प्रातिनिध्यं प्रदत्तमपि कर्षकैः ।
 न स्वीकृतं ततस्तैस्तु चालकैर्नादित्वा तदा ।
 सूचना कामतस्येयं कुहेतुप्रेरितस्य वै ॥ ६८ ॥

ततो नेमस्तनेतारः परिपद्मण्डपान्तिके ।
 क्रोधात् कौलाहलं चक्रुर्जनैः कतिपयैः सह ॥ ६९ ॥

आरध्ये तु सभाकार्ये न कोऽपि व्यत्ययोऽभवत् ।
 इति दृष्ट्वा पाञ्चजन्यं चक्रुर्लज्जां विहाय ते ।
 नृसिंहेन कृतं तस्य ग्रन्थे स्वे सुष्ठु वर्णनम् ॥ ७० ॥

सभाया मण्डपे रात्रावभूद् चालस्य भाषणम् ।
 तदार्षयद् मानपत्रं तस्मै जुघ्नरपालिका ॥ ७१ ॥

प्रस्तावा पेकमत्येन परिपन्मिलितैर्जनैः ।
 यद्वयः संमतास्तेषु द्वावास्तां प्रमुखौ किल ॥ ७२ ॥

शासनं मुळशीभारो न दद्यात् संमतिं खलु ।
 धरणस्य कृते टाटासंघसंकल्पितस्य वै ॥ ७३ ॥

गोहत्याप्रतियन्धश्च मुस्लिम्लीगपुरस्कृतः ।
 स्वीकर्तव्यः शासनेन प्रस्तावौ द्वाविमौ किल ॥ ७४ ॥

धेळगाये ततो जिल्हासभाया अधिवेशनम् ।
 अभवद् मार्चमासस्य दिवसे पञ्चमे किल ॥ ७५ ॥

तस्याः परिपदोऽध्यक्षः काव्यस्यास्य हि लेखकः ।
 तिलकोऽप्यागतस्तत्र चालकानां निमन्त्रणात् ॥ ७६ ॥

सुधारणानां प्रस्तावः पुरतो निहितो यदा ।
 सभाजनानां संमत्यै सभाया अधिवेशने ॥ ७७ ॥

प्राप्तयेतरनेमस्तप्रमुखैरुपसूचना ।
 आनीतैश्च तद्विन्दा सायेदां च पुरस्कृता ॥ ७८ ॥

सुधारणानां निन्दार्थाः प्रस्तावे योजितास्तु ये ।
विवर्जनीयाः शब्दास्ते प्रस्तावात् सर्वथैव ह ॥ ७९ ॥

तत्रोपसूचनापक्षे षण्मतान्येव साभवत् ।
असंमता च प्रस्तावो मताधिक्येन संमतः ॥ ८० ॥

पश्चात्सभाया हुक्तेर्या जनैः संकेश्वरस्य च ।
समर्पितं मानपत्रं तिलकाय पृथक् पृथक् ॥ ८१ ॥

विभिन्नजातिनेतारो मानपत्रस्य संमतिम् ।
अदर्शयन्नादरेण समुत्थाय निजासनात् ।
विरोधं चक्रतुः किन्तु द्वावेव ब्राह्मणेतरौ ॥ ८२ ॥

भाषणे स्वे विरोधस्य तयोः कृत्वाभिनन्दनम् ।
लोकमान्यः प्रत्युवाच धीरवृत्तिरियं खलु ॥ ८३ ॥

शासनस्य विरोधेऽपि दृश्यते चेद् यदीदृशी ।
विनायासेन कार्यं नः सिद्धिं गच्छेदसंशयम् ॥ ८४ ॥

कालेऽस्मिन् हृदयस्पर्शिं बालस्याभूच्च भाषणम् ।
ब्राह्मणाब्राह्मणप्रक्षे दीर्घकालं प्रभावयन्त् ॥ ८५ ॥

कार्यक्षेत्रं निश्चितं ये स्वेच्छया राजकारणम् ।
कार्यं सामाजिकक्षेत्रे न शक्यमभवद् मम ॥ ८६ ॥

ततो विल्वप्रामयासे जिनघर्मानुयायिनः ।
मानपत्रं हदुस्तस्मै तथैव ब्राह्मणेतराः ॥ ८७ ॥

पत्रिले प्रान्तपरिषद् द्वितीयेऽद्वि सुनिश्चिता ।
सोलापुरे तदध्यक्षो नृसिंहः वेङ्कयाम्बिधः ॥ ८८ ॥

तत्समागमनात् पूर्वं तिलकेन नियोजितः ।
सिन्धुप्रान्ते संप्रचारस्तत्कालमनुगैः सह ॥ ८९ ॥

मार्चमासे सप्तदशे दिपसे तिलकस्तदा ।
प्रतस्थे पुण्यनगराद् गन्तुं मुग्धापुरीं किञ्च ॥ ९० ॥

तत्रस्थे हिन्दमहिलासमाजे तस्य भाषणम् ।
स्त्रियश्च राष्ट्रकार्यं च इत्येतद्विषयेऽभवत् ॥ ९१ ॥

दिघसे स ततो विंशे प्रतस्थे देहलीपुरम् ।
द्वाविंश आययौ तत्र जातं तत्स्वागतं महत् ॥ ९२ ॥

पौरैर्विद्युद्रथारूढो नीतोऽसौ स्थानकात् पुरे ।
पूजितः पुष्पमालाभिः सर्वप्रमुखवीथिषु ॥ ९३ ॥

बहुभिर्नरनारीभिः स्थाने स्थाने नमस्कृतः ।
तस्मै विराट्सभायां च मानपत्रं समर्पितम् ॥ ९४ ॥

देहलीस्थमहाराष्ट्रस्नेहवर्धकसंस्थया ।
नूतनवर्षदिने तस्मै ताम्बूलाद्यर्पितं शुभे ॥ ९५ ॥

दिल्लीपुराद् गणेशेन सहितो विट्टलेन च ।
अजमीरं ययौ वालस्तत्रस्थैः स निमन्त्रितः ॥ ९६ ॥

तत्रासीत्तस्य सत्कारः सुमहांश्चित्तवेधकः ।
सायं नागरिकैस्तस्मै मानपत्रं समर्पितम् ॥ ९७ ॥

मुस्लीमप्रमुखैः स्वेणां प्रार्थनामन्दिरे कृतः ।
ततस्तस्य सुसंमानस्ताम्बूलाद्यर्पणेन च ॥ ९८ ॥

अजमीरसमारम्भानन्तरं वाल आययौ ।
सिंघप्रान्ते प्रचारार्थं सिंघदैदरपट्टनम् ।
अजमीराधिकस्तत्र संमानोऽभूत् तदा खलु ॥ ९९ ॥

तस्मै शिकारपुरेऽपि खिलाफत्समितिस्तथा ।
हिन्दस्वराज्यसंघोऽन्या नैकाः संस्थाः पुरेभवाः ॥ १०० ॥

आर्पयन् मानपत्राणि तथा नागरिका ददुः ।
षट्सहस्रं रुप्यकार्णां सादरं दक्षिणाधनम् ॥ १०१ ॥

समूल्यमभयत्तस्य ध्याख्याने सङ्करे पुरे ।
उपार्जितं मूल्यवित्तं सहस्रत्रयसंमितम् ॥ १०२ ॥

तत्सर्वं जालियन्वालानिधेः साहाय्यंमर्षितम् ।
करार्ची बाल आयात ऊनत्रिंशे दिने ततः ॥ १०३ ॥

व्याहृतं स्वागतं तस्य सादरं तत्र वै पुनः ।
गणैः स्वयंसेवकानां हिन्दुमुस्लीमधर्मयोः ॥ १०४ ॥

मद्रेसास्थितमुस्लीमच्छात्रा बालाय घर्मेनि ।
समार्पयन् पुष्पमाला वणिक्संघादयस्तथा ॥ १०५ ॥

कांग्रेससमितिहोमरूलसंघस्तथा ददौ ।
मुस्लीमसंघो बालाय मानपत्रं च सादरम् ।
चतुर्दशशतं दत्ता रूप्यकाणां च दक्षिणा ॥ १०६ ॥

मिर्पूरखासतांडोजाकोठ्यादिनगरेषु च ।
कृतो बालस्य सत्कारः सादरं पुरवासिभिः ॥ १०७ ॥

त्रयोदशदिनान् कृत्वा प्रचारं तिलकः पुनः ।
हैदराबादमागस्य प्रतस्थे मुम्बई ततः ॥ १०८ ॥

अमृतसरे विशांटासीत् तिलकेन पराजिता ।
वेळगावे जुधरे च नेमस्ता ब्राह्मणेतराः ॥ १०९ ॥

एवमेते त्रयः पक्षाः क्रोधज्वलितमानसाः ।
संयुक्तेन बलेनैव तिलकस्य पराभवम् ।
तथैव तस्य पक्षस्य कर्तुमासन् समुद्यताः ॥ ११० ॥

ब्राह्मणेतरनेता यः कोठारीसंज्ञकश्च तैः ।
सोलापुरे परिपदो विरोधाय नियोजितः ॥ १११ ॥

सभाया द्विवसे पूर्व एमिले प्रथमेऽहनि ।
सोलापुरे रणक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ॥ ११२ ॥

मद्रदेशाद् विशांटा च नेमस्ता ब्राह्मणेतराः ।
स्वापरेषां विनिर्णेतुं पक्षाणां द्वि घलाबलम् ॥ ११३ ॥

कामतो नामदारश्च रांगलरश्च परांजपे ।
यारिष्टरो गाडगीळो नेमस्तप्रमुखा इमे ॥ ११४ ॥

माता थिआसफिस्टानां तथा घकृत्यचण्डिका ।
विह्लांटा योगिनी नेत्री विख्याता महिला भुवि ॥ ११५ ॥

प्रथिता दिग्गजाः सर्वे स्वे स्वे क्षेत्रे महारथाः ।
स्यूता वै तिलकद्वेषे सूत्रे मणिगणा इव ॥ ११६ ॥

सभाध्यक्षो नृसिंहोऽपि स्वपक्षस्यानुयायिभिः ।
तस्मिन्नेव दिने प्राप्तः सादरं सत्कृतो जनैः ॥ ११७ ॥

तिलकश्चागतस्तत्र सिधहैदरपट्टनात् ।
ध्रान्तो दीर्घप्रवासेन सभायाः प्रथमे दिने ।
सोलापूरजनास्तस्य स्वागतं चक्रिरे महत् ॥ ११८ ॥

“सभां नायाति गान्धीजी ततः किं स्वागतेन वै” ।
इत्येकं पत्रकं मार्गे विन्यस्तं तु विरोधकैः ।
दृष्ट्वैव तत् परित्यक्तं सोपहासं जनैः खलु ॥ ११९ ॥

ज्ञात्वा तु सकलां घातां कृतो बालेन निश्चयः ।
राष्ट्रीयपक्षमुख्यानामेकैकस्य सहेतुकम् ।
प्रतिरात्रं भवेत्तत्र व्याख्यानं प्रकटं खलु ॥ १२० ॥

मुख्यो घक्ता गणेशोऽभूत् सभायाः प्रथमे दिने ।
भोपदकरो लक्ष्मणश्च वैद्यधिन्तामणिस्तथा ॥ १२१ ॥

सायदकरो भियग्वर्यः शिथरामः परांजपे ।
व्याख्यानानि ददुः पश्चात् प्रत्यहं च यथाक्रमम् ॥ १२२ ॥

नेय विप्लवस्तदा कश्चिद् निर्मितस्तु विरोधकैः ।
समागच्छन्नसंख्याताः धोतारः धवणोरतुक्ताः ॥ १२३ ॥

एप्रिल्दिने द्वितीये च प्रारेभे परिपत् खलु ।
 द्वाविंशतिशतं प्रायः प्रातिनिध्येन चागताः ।
 सहस्रद्वयसंख्याकः प्रेक्षकाणां गणस्तथा ॥ १२४ ॥

पूर्वमेव समारम्भात् नेमस्ता ब्राह्मणेतराः ।
 परांजपेगाडगीळकोठारीकामतादिभिः ॥ १२५ ॥

नेतृभिः सहिताः सर्वे प्रायः सप्तशताधिकाः ।
 आगताः समुदायेन परिपद्मण्डपान्तिके ॥ १२६ ॥

कोलाहलं प्रकुर्वन्तो विघ्नं कर्तुं समुद्यताः ।
 येन केन प्रकारेण कार्ये परिषदः शुभे ॥ १२७ ॥

पृष्ठद्वारं मण्डपस्य परांजपेकामतादयः ।
 सहसैव समागत्यावोचंस्ते द्वाररक्षकम् ॥ १२८ ॥

प्रवेशयास्मान् सर्वान् वै मण्डपे सद्य एव च ।
 भवद्भिर्गम्यतां मुख्यं द्वारं तेनेति सूचितम् ॥ १२९ ॥

प्रवेशो नैव लब्धस्तैर्निरुद्धैस्तत्र वै पुनः ।
 तदा भूत्वाधिकोन्मत्ताः क्रोधदिङ्मूढमानसाः ।
 पापाणक्षेपणं मौढ्यात् कर्तुंमारेभिरे ततः ॥ १३० ॥

इतस्ततः क्षेपणेन पापाणानां विरोधिनाम् ।
 उपप्लवो महाञ्ज जातो भयेन व्याकुला जनाः ॥ १३१ ॥

धांगीयजीरजानोर्यख्य पते करोत्तराः ।
 स्वयंसेवाजनाश्चान्यौ गल्गलीमुरलीधरौ ॥ १३२ ॥

सभाद्वारे स्थापिता ये प्रापुरुद्रक्षतानि ते ।
 गुडीनामा रक्षकाणां प्रमुखोऽप्याहतस्तथा ॥ १३३ ॥

तथाख्यातमहाभागा रांगलराः कामतादयः ।
 कुतुकात् ददन्तुर्लीलां स्वानुगानां तु दूरतः ॥ १३४ ॥

प्रस्थापिता शान्तता तु ह्यचिरात् स्वास्थ्यरक्षकैः ।
प्रारब्धं च सभाकार्यं निर्विघ्नं तदनन्तरम् ॥ १३५ ॥

सभायै शंकराचार्याः कुतफोटीतिसंशकाः ।
भगवत्पूज्यपादास्ते मङ्गलाशीर्षचो ददुः ॥ १३६ ॥

परस्थानां च नेतृणां संदेशाः पठितास्ततः ।
सामंतः स्वागताध्यक्षः पपाठ निजभाषणम् ॥ १३७ ॥

ततोऽध्यक्षेण पठितं नृसिंहेन स्वभाषणम् ।
लिखितं घाङ्गलभाषायां गभीरं चारु विस्तृतम् ॥ १३८ ॥

अनुषादो महाराष्ट्र्यां तस्योच्चैः पठितः स्वरैः ।
गङ्गाधराभिधैः पश्चाद् देशपाण्डेमहोदयैः ॥ १३९ ॥

निर्वाचितं मण्डलं च विषयाणां नियामकम् ।
दिने द्वितीये प्रस्तावाः केचिद् वै संमताः कृताः ॥ १४० ॥

दिने तृतीये मुख्ये च स्वराज्यविषये तदा ।
प्रस्तावस्तिलकेनासीन्निहितः परिपत्पुरः ॥ १४१ ॥

अमृतसरसभायां यः प्रस्तावः संमतोऽभवत् ।
सुधारणानां विषये संमतोऽसौ तदा पुनः ॥ १४२ ॥

विज्ञांटया तदानीता विरुद्धैकोपसूचना ।
सुधारणासु संपूर्णं सहकार्यं भवेदिति ॥ १४३ ॥

रघुनाथेन सा चासीद् यथाविध्यनुमोदिता ।
अनेकेषां भाषणानि चकृणामभवंस्ततः ॥ १४४ ॥

विरुद्धान्यनुकूलानि सावेशं वै कृतानि च ।
प्रस्तावस्यानुकूलं तु बालः प्रत्युत्तरं ददौ ॥ १४५ ॥

असंमता विज्ञांटया अभवत्तूपसूचना ।
प्रस्तावो मतघाङ्गल्यात् सभायाः संमतोऽभवत् ॥ १४६ ॥

प्रस्तायाः केचिदन्येऽपि सभया स्वीकृतास्तदा ।
 समाप्तं तु सभाकार्यमन्तरयाद्विना किल ॥ १४७ ॥
 नेमस्तैर्निर्मितो विघ्नः समारम्भे कुहेतुना ।
 रक्षकाणां तु दाक्षिण्याद्दक्षत्वाच्च निवारितः ॥ १४८ ॥
 सोलापूरसमीपस्था तुलजापुरवासिनी ।
 राष्ट्रकार्ये च बालाय जगदम्बा यशो ददौ ॥ १४९ ॥
 भासन् विशांटा नेमस्ता हतवीर्यास्ततः परम् ।
 भारतेन कृते यज्ञे स्वातन्त्र्यस्योपलब्धये ॥ १५० ॥
 सोलापूरसभायास्तु वृत्तान्तविषयेऽलिखत् ।
 तिलकः केसरीपत्रेऽग्रलेखं तीव्रमुत्तमम् ॥ १५१ ॥
 शिशुपालो ह्यद्ययावत् प्रिन्तिपालः परंजपे ।
 अधुना पशुपालोऽसौ सत्यमेवाभवत् किल ॥ १५२ ॥
 सुनाम रघुनाथेन माधवस्य कलङ्कितम् ।
 कलङ्कितं स्वशीलं च वैदुष्यमपि चात्मनः ॥ १५३ ॥
 तथैव लिखितं तेन विशांटाविषये खलु ।
 श्लोकार्धमेकमुद्भृत्य पुराणोक्तं समर्पकम् ।
 “ गूतना हरिविधाधंमाययं
 प्राप तत्र पधमेव हात्मनः ” ॥ १५५ ॥

चतुरशीतितमस्तरङ्गः

- स्वराज्यसंघपक्षस्य ध्येयघोरणपत्रकम् ।
आसीदधिष्ठतो चालो विधातुं पक्षनेतृभिः ॥ १ ॥
- सूक्ष्मं विचिन्त्य रचितं लोकमान्येन विश्रुतम् ।
कांग्रेसान्तर्लोकशाहीपक्षस्योद्देशपत्रकम् ॥ २ ॥
- प्रथमं केसरीपत्रे योजनेत्यभिधाय तत् ।
एप्रिले दिवसे विशे तिलकेन प्रकाशितम् ॥ ३ ॥
- वैयक्तिकी योजना सा तिलकस्येति कैश्चन ।
आक्षेपः कृत आसीत्स सर्वथैव निरर्थकः ॥ ४ ॥
- घोषणापत्रतात्पर्यं दातुमत्रोचितं यतः ।
राजनीतिपटुत्वं वै तस्मिन् बालस्य राजते ॥ ५ ॥
- लोकराज्येऽचला निष्ठा तथा राष्ट्रीयसंसदि ।
स्वराज्यसंघपक्षस्य घोषितं तत्र घोरणम् ॥ ६ ॥
- लोकानां च मताधिक्यं प्रसारः शिक्षणस्य च ।
लोकराज्यस्थापनायाः प्रमुखं साधनद्वयम् ॥ ७ ॥
- मान्या तथा च पक्षस्य सर्वधर्मसहिष्णुता ।
व्यवहारे समूहस्य सर्वजातिसमानता ॥ ८ ॥
- साम्राज्यान्तःस्वराज्यं च ध्येयं पक्षस्य संमतम् ।
सहकार्यं च पक्षस्य प्रतियोगीति घोरणम् ॥ ९ ॥
- परराष्ट्रेषु चेंग्लेंदे प्रचारोऽवश्यमेव च ।
राष्ट्रसंघे तथा कार्यो विषये भारतस्य वै ॥ १० ॥
- नूनाः सुधारणा दत्ता अपूर्णा अप्यतुष्टिदाः ।
स्वीकृत्याधिकसंप्राप्त्यै यतितद्यं निरन्तरम् ॥ ११ ॥

भाषाधारेण रचना प्रान्तानां पक्षसंमता ।
ध्येयवाक्यं च पक्षस्य शिक्षोद्योगश्च संहतिः ॥ १२ ॥

एकोऽपूर्वः समारोहो मेमासे पुण्यपत्तने ।
द्वाविंशोऽभूद्दिने हर्म्ये गायक्याङ्केतिसंज्ञिते ॥ १३ ॥

पर्सफंडेति यो जातो राष्ट्रीयजनसंचितः ।
निधिस्तस्यार्पणस्यैव तिलकाय महात्मने ॥ १४ ॥

चिरोलस्याभियोगे वै तिलकेन धनं बहु ।
व्ययितं पूर्तये तस्य पर्सफंडो नियोजितः ॥ १५ ॥

समारोहसभाध्यक्षो नानासाहेबसंज्ञकः ।
मुम्बापुर्यां सुविख्यातो देशमुखो भिषग्धरः ॥ १६ ॥

अर्थसंचयहेतोश्च नृसिंहेन निवेदितम् ।
जनैः कृतस्य साह्यस्य वृत्ते सामाजिकान् प्रति ॥ १७ ॥

ततो देशमुखः कृत्वा भाषणं गौरवाद्यहम् ।
जयधोपनिनादेन तिलकार्पाययद् निधिम् ॥ १८ ॥

द्रव्यार्पणविधेः पश्चात् सगद्गदगिरा कृतम् ।
भाषणं तिलकेनार्थपूर्णं च समयोचितम् ॥ १९ ॥

चिरोलस्य चिरद्धो वै योऽभियोगो मया कृतः ।
तस्यासीत् सार्धजनिकं स्वरूपं संशयं विना ॥ २० ॥

प्रचादिनश्चिरोलस्य कार्सेनस्य हि भाषणात् ।
संबोध्यान्ते कृताद् ज्यृप्तिं भवेत् सुस्पष्टमेव तत् ॥ २१ ॥

यदि चिन्देज्ज जयं थालोऽस्थिरं स्यादाङ्गलशासनम् ।
यद्विप्रप्लुतं नूनं भारते कार्सेनोऽयदत् ॥ २२ ॥

महां सर्धजनैश्चैत्वा प्रेम्णेद् दक्षिणाघनम् ।
राष्ट्रोदारस्य कार्याय मन्ये श्रीतोऽस्मि तैरहम् ॥ २३ ॥

श्रुत्वेदं वचनं दिव्यं गभीरं तिलकाननात् ।
सगद्गदं वै श्रोतारो धन्योऽयमिति चाद्युचन् ॥ २४ ॥

सभा स्वराज्यसंघस्य तदान्येद्युर्वभूव ह ।
सदने तिलकस्यैव चतुर्था प्रतिवार्पिकी ॥ २५ ॥

वर्षे कृतस्य कार्यस्य तथैवायव्ययस्य च ।
संघस्य कार्यवाहेण वृत्तमादौ निवेदितम् ॥ २६ ॥

निर्वाचनं कृतं पश्चाद् नूतनवर्षाधिकारिणाम् ।
यालेन निहितं पत्रं घोषणायाश्च संमतम् ॥ २७ ॥

शिष्टमण्डलकार्यस्य कृतं चैवाभिनन्दनम् ।
कार्यस्यामेरिकायां च हरडीकरलालयोः ॥ २८ ॥

नूतननिर्वाचनस्यार्थे मुम्बईकौन्सिलस्य हि ।
निश्चेतुमिच्छुकान् योग्यान् कर्णदीकरवेळयी-
वालवैद्यादिनेतृणां नियुक्ता समितिस्तदा ॥ २९ ॥

तिलकेन कृतं पश्चात् समारोपस्य भाषणम् ।
सदस्येभ्यः स्वपक्षस्य ध्येयमार्गप्रदर्शकम् ॥ ३० ॥

वैशिष्ट्यं भाषणस्यास्य यदिदं वै किलान्तिमम् ।
राजनीतेश्च विषये बालस्य क्रान्तदर्शिनः ॥ ३१ ॥

परिपक्वविचाराणां सारं स्वानुभवस्य च ।
अतश्चाहं प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथामति ॥ ३२ ॥

कृताः स्वराज्यसंघस्य विरुद्धास्तद्विरोधिभिः ।
आक्षेपाः खण्डनं तेषामसंदिग्धगिरा कृतम् ॥ ३३ ॥

प्रातिनिध्येन ये प्रेष्याः सदस्या नवकौन्सिले ।
तस्मियुक्तौ न कर्तव्यो विचारो जातिधर्मयोः ॥ ३४ ॥

निकषः स्यात् शासनस्य प्रतिद्वन्द्वित्वमेव तु ।
परराष्ट्रेषु चैंग्लैंडे प्रचारोऽवश्य एव च ॥ ३५ ॥

पुरतो राष्ट्रसंघस्य राष्ट्रकल्याणकाङ्क्षिणः ।
हिन्दराष्ट्रहितप्रज्ञा निहितव्या निरन्तरम् ॥ ३६ ॥

संगच्छध्वं संवदध्वं संयतध्वं सुसंहतम् ।
स्वातन्त्र्यप्राप्तये यूयं पारतन्त्र्यविमुक्तये ॥ ३७ ॥

प्रतस्थे स्वानुगैर्यालो मुम्यापुरमनन्तरम् ।
पआयसीसीसभार्थं च गन्तुं धाराणसीपुरीम् ॥ ३८ ॥

ऊनविंशे च दिवसे मेमासे पुरमन्दिरे ।
व्याख्यानमभवत् तस्य धाराणस्याः सुविधुते ॥ ३९ ॥

दिनेऽपरे धै बालाय गङ्गापुत्राश्च षण्डकाः ।
समर्पयन् मानपत्रं संस्मृतं जाह्नवीतटे ॥ ४० ॥

जगाम तिलको द्रष्टुं सनिर्घन्धं निमन्त्रितः ।
काशीक्षेत्रस्थिताः संस्था जूनस्य प्रथमे दिने ॥ ४१ ॥

तस्मिन्नेष दिने सायं ब्रह्मघाटेतिसंज्ञके ।
स्थाने भागीरथीतीरे व्याख्यानं तिलको ददौ ॥ ४२ ॥

धाराणसीपौरजना मानपत्रं तदार्पयन् ।
वेदत्रयीपारगाय तिलकाय च संस्मृतम् ॥ ४३ ॥

समाप्य कार्यं तत्रत्यं प्रतस्थे तिलकास्तनः ।
जयलपुरं तदा मार्गं गणेशेन ययौ सह ॥ ४४ ॥

जयलपुरात् पुण्यपुरीमाययौ तिलको यदा ।
एकस्मिन्नप्रिये घादे बलादावेष्टितस्तदा ॥ ४५ ॥

विषये परितफट्टस्य घादः प्रोत्थापितः कटुः ।
कोल्हदकरेणाच्युतेन बालस्यैवानुयायिना ॥ ४६ ॥

अच्युतोऽसौ महान् धर्मता पत्रकारश्च लेखकः ।
संपादको दैनिकस्य संदेशाख्यस्य विधृतः ॥ ४७ ॥

होमरूलप्रचारार्थं विदमोस्तिलको ययौ ।
 व्याख्यानानि यदा कर्तुं तदा तेषां प्रकाशनम् ॥ ४८ ॥
 लोकप्रियं सुरम्यं च स्वपत्रे कृतवानसौ ।
 गृहे गृहे महाराष्ट्रे संदेशः पठितोऽभवत् ॥ ४९ ॥
 मतिच्युतो दुर्विपाकाद् दैवस्येवाच्युतोऽभवत् ।
 विषये पर्सफंडस्य मिथ्यारोपांश्चकार सः ॥ ५० ॥
 स्वस्य पक्षस्य केषांचिद् ज्ञानानां तिलकस्य च ।
 विरुद्धान् वै निजे पत्रे वचनैरतिकुस्तितैः ॥ ५१ ॥
 नेतृभिः प्रतिपक्षाणामप्यारोपा न ये कृताः ।
 दृष्ट्वा कृतांस्तादृशान् वै स्वपक्षस्यानुयायिना ॥ ५२ ॥
 स्वभावतोऽभवद् घालो दुःखितोऽतीव मानसे ।
 निरुपायं निश्चिकायारोपाणां खण्डनं खलु ।
 यतोऽन्यथा लोकचित्तं संशयेनाकुलं भवेत् ॥ ५३ ॥
 प्रारब्धस्यान्तगमनं स्वभावस्तस्य मूलतः ।
 अप्रियस्यास्य घादस्य तथान्तस्तेन वै कृतः ॥ ५४ ॥
 यः पूजितो नैकजनैर्धनेन
 यो निन्दितस्त्वेकजनेन भूयः ।
 पूजा च निन्दा च समा हि यस्य
 तं लोकमान्यं तिलकं नमामि ॥ ५५ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकयशोऽर्णवे द्रव्यनिधिसमर्पणनामा
 चतुरशीतितमस्तोत्रः ।

पञ्चाशीतितमस्तरङ्गः

- स्वराज्यसंघस्यैवासीदन्तिमायां पुणेपुरे ।
सभायां तिलकेनोक्तं क्षीणा मे सर्वशक्तयः ॥ १ ॥
- ज्वरेण सन् पीडितोऽपि नित्यं मग्नः स लेखने ।
प्रार्थिपत्रोत्तरस्यासीत् प्रायः पञ्चदशान् दिनान् ॥ २ ॥
- प्रार्थिपत्रमिदं दत्तं श्रेष्ठे न्यायस्य मन्दिरे ।
मुम्याप्रान्तस्य कर्षीरसंस्थानस्याधिपेन ह ॥ ३ ॥
- तथा याञ्चापण्डितेन तार्ङ्गप्रकरणे खलु ।
पूर्वग्रन्थे मया वृत्तं दत्तं तस्य सुविस्तृतम् ॥ ४ ॥
- प्रार्थिपत्रोत्तरं दातुं बालो मुम्यापुरीमगात् ।
द्विसे द्वादशे जूलैमासस्यापि ज्वराहतः ॥ ५ ॥
- उत्तरं लिखितं तेन कौशल्यातिशयेन तत् ।
प्रशस्यते स्म वाक्कीलैर्विचिशास्त्रविशारदैः ॥ ६ ॥
- एकविंशे दिने स्पष्टो निर्णयो न्यायमन्दिरे ।
तिलकस्यानुकूलोऽभूत् सत्यस्य विजयः खलु ॥ ७ ॥
- प्रियो मानसपुत्रो यस्तिलकेनात्मनो मतः ।
जगन्नाथः स्थिरपदो जातो वै निर्णयात् ततः ॥ ८ ॥
- अत्यानन्दो निर्णयेन लोकमान्यस्य मानसे ।
अहो तद् रुचिरं सर्वं यस्यान्तो रचिरो भवेत् ॥ ९ ॥
- तार्ङ्गप्रकरणं धितदन्ते घालयशस्करम् ।
परं तद् भास्वत्यार्थे परमं शोकदायकम् ॥ १० ॥
- द्विषाणः धीमन्लालस्तिलकं ज्वरपीडितम् ।
यदच्छया दिने विंशे मुग्धव्यां द्रष्टुमागतः ॥ ११ ॥

भारतभ्रमिसंघस्योपाध्यक्ष्यं तिलकेन वै ।
स्वीकर्तव्यं चमन्लालः प्रार्थयामास साग्रहम् ॥ १२ ॥

तिलकः संमतिं दत्त्वा सगद्गदगिराव्रवीत् ।
प्रेम मद्दिपये पूर्वं व्यक्तं यच्च भ्रमिकैः पुरा ॥ १३ ॥

मम कारादण्डकाले तदधापि सराम्यहम् ।
अतस्तेषां हितस्यार्थं तीव्रेच्छा मम विद्यते ॥ १४ ॥

विषयेऽसहकारस्याभवच्च चर्चा तयोस्तथा ।
स्पष्टं प्रदर्शितं तस्मै तिलकेन मनोगतम् ॥ १५ ॥

विषयेऽसहकारस्य मतद्वैधं न विद्यते ।
तस्य प्रयोगरीत्यां तु मतभेदो भवेत् खलु ॥ १६ ॥

यहिष्कारः कौन्सिलस्याव्यवहार्यश्च निष्फलः ।
तदर्थमखिलाः पक्षा यावत् संघटिता न वै ॥ १७ ॥

जनानां पुरतो नेता नातिदूरः कदाचन ।
स्वल्पान्तरं वर्तितव्यं तेन तेषां पुरः सदा ।
सह नेतुं तदा शक्यं तस्यास्ति स्वानुयायिनः ॥ १८ ॥

संघशक्तेरभावे तु ध्येयमुच्चं निरर्थकम् ।
राजनैतिकसिद्धान्तस्त्रिकालावाधितः खलु ॥ १९ ॥

राजनीतेः सारमेतत् प्रोक्तं बालेन मन्यते ।
परिपक्वं स्वानुभूतेः फलमेव ह्यसंशयम् ॥ २० ॥

इदं सर्वं चानुभूतं भविष्यद्राजकारणे ।
धुरीणैर्भारतीयानां सर्वेषां ज्ञातमेव तत् ॥ २१ ॥

स्वल्पज्वराभिभूतोऽपि ततो विद्युद्रथस्थितः ।
चमन्लालाग्रहाद् बालो भ्रमणार्थमगाद् बहिः ॥ २२ ॥

परिश्रमेण चानेन ज्वरोऽवर्धत वै तदा ।
बालोऽसौ शायितस्तेन प्रहृतं प्राप नो पुनः ॥ २३ ॥

शीतज्वरोऽस्तीति मत्वा भिषग्वर्या अकुर्वत ।
तस्यैव प्रतिबन्धाय योग्यामौषधयोजनाम् ॥ २४ ॥

कफवातज्वरस्यैव दृष्ट्वा चिह्नान्यनन्तरम् ।
औषधानि ददुर्वैद्यास्तद्रोगस्य निवारणे ॥ २५ ॥

अभूदधोभागशोफः फुफ्फुसस्य तदा किल ।
आध्मानश्च ततः पश्चाद् हिध्मोदावर्त एव च ॥ २६ ॥

दशमेऽह्नि ज्वरस्तस्य चतुर्ध्वंशतादहो ।
अंशप्रमाणादधिकः स चिन्ताविषयोऽभवत् ॥ २७ ॥

सप्तविंशे जुलैमासे स्वल्पधर्मसमुद्भवम् ।
दृष्ट्वाशा भिषजां जाता ज्वरः क्षीणो भवेदिति ॥ २८ ॥

अन्ते किल सुनिष्पन्नं ज्वरोऽयं घाह्यलक्षणम् ।
निदानं तस्य रोगस्य शक्तिपातस्तु केवलम् ॥ २९ ॥

अतस्तत्प्रतिबन्धाय वैद्यैरगद्योजना ।
नानाविधा कृतोत्कृष्टा किंतु सैव निरर्थका ॥ ३० ॥

अस्यां दशायां बालस्य सप्ताष्टदिवसावधौ ।
मुम्यापुर्या भिषग्वर्यास्तथा तज्जशाश्च वैद्यके ॥ ३१ ॥

तनुस्यास्थाय बालस्य दिनसत्रं प्रयेतिरे ।
दृष्ट्वा तेषां प्रयत्नेषु न काचिद् न्यूनता खलु ॥ ३२ ॥

अत्यन्तादरभावेन प्रेम्णा राष्ट्रगुरोस्तथा ।
भगीरथप्रयत्नास्तैः कृताः स्वास्थ्याय तत्तनोः ॥ ३३ ॥

स्वयंसेवाजनाश्चापि दययस्वार्धमहर्निशम् ।
अतीव तत्परा आसन् बालभक्त्या हि केवलम् ॥ ३४ ॥

पराकाष्टा प्रयत्नानां धर्माणां बालकैः कृता ।
तनुस्यास्थाय बालस्य सरदारगृहस्य च ॥ ३५ ॥

किंतु सर्वैः कृता यत्नाः पूर्णांशेनैव निष्फलाः ।
गीतोपितरभवत् सार्था दैवमेवात्र पञ्चमम् ॥ ३६ ॥

श्रुत्वा तस्यास्वास्थ्यवार्तामाप्तेष्टाश्च सुहृज्जनाः ।
समीपस्थाश्च दूरस्था नैके तं द्रष्टुमागताः ॥ ३७ ॥

ये केऽपि विरलास्तेषां सुदैवाद् योगमाप्नुवन् ।
स्वल्पाल्पि बालेन सह कर्तुं च भाषणम् ।
भाग्यवन्तस्तदात्मानमन्यन्ताप्यसंशयम् ॥ ३८ ॥

जूलैमासे सप्तविंशे रुग्णावस्था भयावहा ।
संशालोपोऽपि बालस्याभवत् विल शनैः शनैः ॥ ३९ ॥

उदावर्तोद्भवो जात एकत्रिंशे दिने ततः ।
प्रथमप्रहरादूर्ध्वं रजन्यां शनिघासरे ॥ ४० ॥

तृतीयप्रहरादूर्ध्वं जातमुत्तापकारणम् ।
भिषग्वराणां सदैपामाशा नष्टाखिला खलु ॥ ४१ ॥

रुग्णो न मानवाधीन ईशाधीनसन्दतः परम् ।
इति तैः सूचितं सदैभिषग्वर्यमहोदयैः ॥ ४२ ॥

दूरध्वनेश्च धन्त्रस्य तद्दिने शनिघासरे ।
एकमेवाभवत् कार्यं पृच्छकैभ्यः पुनः पुनः ।
जनेभ्यो रुग्णवृत्तस्य धारंवारं निषेदनम् ॥ ४३ ॥

प्रकृतेर्विषये तस्य वृत्तान्तो मुद्रितोऽभवत् ।
प्रत्यहं हस्तपत्रेषु दैनिकेषु तथैव ह ॥ ४४ ॥

मध्यरात्रिर्गतायाता कालरात्रिरनन्तरम् ।
आयुषस्तिलकस्यापि संश्रान्तश्चान्तिमः क्षणः ॥ ४५ ॥

प्रथमे प्रहरे राज्या अशुभे रविघासरे ।
आगस्टस्य दिने चाद्ये पञ्चत्यं तिलको गतः ॥ ४६ ॥

एकोनविंशशतके विंशोऽब्देऽत्यशुमे किल ।

लुप्तं तिलकतेजोऽभूद् घोरराज्यास्तमोऽम्भसि ॥ ४७ ॥

विधाता भारतीयानां भाग्यस्य तिलको गतः ।

देवदत्ता तनुस्तस्य देवाधीनाभवत् पुनः ॥ ४८ ॥

विशालो मृत्युरेषापि विशालपुरुषस्य वै ।

विशालो मृत्युरेषापि तिलकस्याभवत् तथा ॥ ४९ ॥

मृत्युयात्रापि बालस्य विशालालौकिका तथा ।

स्मरणीया चिरं कालं दुःखेऽपि स्फूर्तिदायिनी ॥ ५० ॥

मम घाम् दुर्बला वषतुं लेखनी लिखितुं मम ।

मृत्योर्बालस्य घाताया वृत्तं साग्रं यथोचितम् ।

तस्यास्थीनां प्रवेशस्य पुण्यपुर्यां च घर्षणम् ॥ ५१ ॥

तथापि क्रियते यत्नो यथाशक्ति मया किल ।

दृष्टा चेद् न्यूनता काचित् क्षन्तव्या सुशपाठकैः ॥ ५२ ॥

उपःकालात् पूर्वमेव मुम्यापरिसरे तदा ।

मृत्योः प्रसर्तुंमारेभे घाता बालस्य दुःखदा ॥ ५३ ॥

पुणेपुरे प्रेषिता सा विद्युद्यन्त्रेण तत्क्षणम् ।

अन्त्ययात्रामुपस्थातुं पुणेनगरवासिनाम् ।

भवेदागन्तुकामानां शक्यमित्येव हेतुना ॥ ५४ ॥

आयान्त्यगणिता लोका अन्त्यदर्शनहेतुना ।

सरदारगृहद्वारं तस्माद् वै पिहितं तदा ॥ ५५ ॥

स्थित्वापि राजमार्गं स्याज् जनानां बालदर्शनम् ।

बालस्य निहितो देहो हेतुनानेन बालकैः ॥ ५६ ॥

सरदारगृहस्योर्ध्वतमे भागे पुरःस्थले ।

काष्ठासने चतुष्कोणे पद्मासन इव स्थितः ॥ ५७ ॥

ऊर्णवस्त्रावृतश्चैव कृतमस्मावलेपनः ।

परतरुं ध्यायमानो महर्षिर्ब्रह्मणि स्थितः ॥ ५८ ॥

पुणेपुरादागतैश्च जनैरस्याग्रहः कृतः ।

लोकमान्यशयं नेतुं दहनाय पुणेपुरम् ।

अन्ते तु निश्चिता सर्वैर्भुम्बव्यामुत्तरक्रिया ॥ ५९ ॥

ततः प्रश्नः समुत्पन्नः कुत्र स्यादौर्ध्वदेहिकम् ।

चर्चान्ते संमतं योग्यं चौपाटीसंज्ञितं स्थलम् ।

सिन्धोस्तटे सुविस्तीर्णं विशालं बालुकामयम् ॥ ६० ॥

प्रातःकालात् पूर्वमेव मृत्योर्बालस्य घातंघा ।

मुम्यापुर्या जनैः सर्वैः स्वोद्यमाः स्वगिताः कृताः ॥ ६१ ॥

पण्यानि पिहितान्येव तथोद्योगगृहाणि च ।

राष्ट्रदेधे लोकमान्ये भवितप्रमादरैः किल ॥ ६२ ॥

मुम्यानगर्या सर्वत्र मार्गे मार्गे स्थिता जनाः ।

घातां घदन्तः शृष्यन्तः पठन्तो दुःखसंकुलाः ॥ ६३ ॥

मुम्यापुरी मोहपुरी जाता शोकपुरी तदा ।

दिद्मूढाः सकला आसन् जना बालस्य मृत्युना ॥ ६४ ॥

जनाकीर्णा राजमार्गः सरदारगृहान्तिकः ।

एकैकं वा समूहेन दर्शनायापयुर्जनाः ॥ ६५ ॥

सौचस्थितां बालमूर्तिं दृष्ट्या मार्गस्थिता जनाः ।

भक्त्या राष्ट्रगुणं चक्षुर्यन्दनं साधुलोचनम् ॥ ६६ ॥

दमशानपात्राभारम्भो मध्याह्नानन्तरं भवेत् ।

श्यामीत् खलु सर्पेषां विदितं पूर्वमेव ह ॥ ६७ ॥

सर्पेषां दर्शनायैव शययाने तदासनम् ।

भार्गीदुर्घं शोभितं च पुष्पदाटैः सुगन्धिभिः ॥ ६८ ॥

पवित्रो निहितो देहस्तिलकस्यासने यदा ।
ह्राहाकारः कृतो लोकैरसंख्यैर्मिलितैस्तदा ॥ ६९ ॥

परितः शवयानं वै पुरमुख्याः स्थिता जनाः ।
धुरीणाः सर्वजातीनां परपुर्यागतास्तथा ॥ ७० ॥

पुरो भजनमेलाश्च तालिकाघाघसंयुताः ।
ततो नानावाद्यकाश्च ततो दुन्दुभिधारिणः ॥ ७१ ॥

शयासनं च प्रथमं हिन्दुमुस्लीमनेतृभिः ।
ऊढमेव स्वरूपकालं क्रमशो व्यपतुमादरम् ॥ ७२ ॥

उत्सुका नरनार्यश्च मार्गे मार्गे गृहोपरि ।
समूहेन स्थिताश्चक्रुः पुष्पवृष्टिं शवोपरि ॥ ७३ ॥

मेशराजोऽपि पर्जन्यवृष्टिं चक्रे पुनः पुनः ।
अभिव्यपतुं लोकराजे परमादरमात्मनः ॥ ७४ ॥

सायंकाले च चौपाटीं शवयात्रागता यदा ।
लक्षाधिकजना आसन् मिलितास्तत्र चै तदा ॥ ७५ ॥

चिता चन्दनकाष्ठानां रचिता तदनन्तरम् ।
निहितो लोकमान्यस्य तस्यां वै देह उत्तमः ॥ ७६ ॥

भाषणानि कृतान्यासन् बहुभिर्नेतृभिस्ततः ।
तिलकस्य यशोगानं कृतं तैः परमादरात् ॥ ७७ ॥

ततः कृतोऽग्निसंस्कारस्तिलकस्य महात्मनः ।
पञ्चभूतागतो देहः पञ्चभूतगतः पुनः ।
अलौकिकः प्रसङ्गोऽयं न भूतो न भविष्यति ॥ ७८ ॥

यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या पवित्रं सकलं भवेत् ।
अभूत् पवित्रा चौपाटी तनोस्तस्यैव धारणात् ॥ ७९ ॥

अहो भाग्यं च चौपाद्या अधुना दहनस्थले ।
स्फूर्तिदा लोकमान्यस्य महामूर्तिर्विराजते ॥ ८० ॥

विश्वेऽखिले भारतस्य माहात्म्यप्रतिपादिनी ।
उद्घोषिणी च तत्त्वस्य ' यतो धर्मस्ततो जयः ' ॥ ८१ ॥

क्षेत्रे कुमार्या हिन्दस्य धर्मवीरो विराजते ।
मुम्बापुरस्य चौपाठ्यां राष्ट्रवीरो विराजते ॥ ८२ ॥

उभयोरपि संदेश एकोऽपि द्विः प्रदर्शितः ।
धर्मे प्रतिष्ठितं राष्ट्रं राष्ट्रे धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ ८३ ॥

यद्यासीत् लोकमान्यस्य मुम्बय्यामौर्ध्वदेहिकम् ।
तथापि निश्चितं तत्रागतैः पुण्यपुरीजनैः ।
तस्य पुण्यास्थीनि नेतुं संमानेन पुणेपुरम् ॥ ८४ ॥

यद्वियानविशेषेण चालास्थीनि पुणेपुरम् ।
उपस्येव धरासूनोर्नेतुं ते प्रस्थिता दिने ॥ ८५ ॥

अश्रियानं यदा प्रातः पुण्यस्थानकमागतम् ।
स्थाने सुरक्षिते नीतं स्थानकस्थाधिकारिभिः ॥ ८६ ॥

जनैस्तत्रागतैः कृत्वा जयघोषं नभःस्पृशम् ।
संमानपूर्वकं प्रेम्णा कृतं पुण्यास्थिचन्दनम् ॥ ८७ ॥

रथमध्ये स्थापितायां शिविकायामनन्तरम् ।
निहितामीदृस्थियुक्ता पुण्या चन्दनपेटिका ॥ ८८ ॥

चीनांशुककृतं छत्रं शिविकायां व्यराजत ।
तिलकस्य स्थितौ पुत्रौ तत्र चामरधारिणी ॥ ८९ ॥

स्थानकात् प्रस्थिता याथा प्रवेष्टुं पुण्यपत्तने ।
आसन्ननयघण्टायां प्रभाते भौमवासरे ॥ ९० ॥

स्थाने स्थानेऽस्थिसत्कारोऽभवत् प्रेम्णादरेण च ।
अपिता नरनारीभिः पुण्यमालाः पदे पदे ।
मैघराज्ञोऽपि संमानमकरोद् घृष्टिनाम्बुनः ॥ ९१ ॥

उच्चस्वरेण वै गीता अभङ्गाः साधुभिः कृताः ।
ज्ञानदेवादिकैर्भक्त्या चारीकरजनैस्तदा ॥ ९२ ॥

शिरोवस्त्रत्रिहीनाश्च पादत्राणैर्धिना तथा ।
यात्रायां मिलिता लोकाः संमानार्थं मृतस्य वै ॥ ९३ ॥

अतिमन्दा गतिस्तस्याः संरुद्धा च स्थले स्थले ।
घण्टाचतुष्टयात् प्राप्ता लोकमान्यगृहं प्रति ॥ ९४ ॥

जनैः सर्वैर्नमस्कृत्य चाश्रुपूरितलोचनैः ।
कृतं राष्ट्रगुरोरन्त्यमस्तिरूपस्य दर्शनम् ॥ ९५ ॥

मुम्यापुरीं गन्तुकामो ज्वलप्या द्वादशे दिने ।
सदेहस्तिलको नूनं प्रतस्थे सद्दनाद् निजात् ॥ ९६ ॥

दिने तृतीये त्वागस्टे तिलकः पुण्यपत्तने ।
अङ्गुष्ठमात्रदेहेन न्यवर्तत निजं गृहम् ॥ ९७ ॥

अगाद् मुम्यापुरीं षालो वाह्यवस्त्रैः समावृतः ।
धृत्वा चिताभस्वरूपमागात् पुण्यपुरीं पुनः ॥ ९८ ॥

अनन्तरं रामचन्द्रस्तिलकस्याग्रजः सुतः ।
तथा कनिष्ठो जामाता षालस्यास्थीनि निन्यतुः ॥ ९९ ॥

क्षेत्रं प्रयागं तत्रस्थे कृतं तेषां विसर्जनम् ।
त्रिवेणीसंगमे पूते ताभ्यां च विधिपूर्वकम् ॥ १०० ॥

लुप्तोऽभूद् मृण्मयो देहश्चिन्मयः स्वस्थलं गतः ।
स्मृतिमात्रस्थितो षालो हिन्दुमानसमन्दिरे ॥ १०१ ॥

एषं समाप्तं चरितं लौकिकं चाप्यलौकिकम् ।
तेजोमयं राष्ट्रकर्तुस्तिलकस्य प्रभावघत् ॥ १०२ ॥

मङ्गलं स्फूर्तिदं श्रेष्ठं राष्ट्रयोरोत्तमम् ह ।
प्रज्ञापारमितस्थैव कर्मयोगिपरस्य च ॥ १०३ ॥

लोकोत्तरविभूतेश्च स्थितप्रज्ञस्य पावनम् ।
सदा सेव्यं राष्ट्रभक्तैर्विद्वद्भिर्ज्ञानिभिस्तथा ॥ १०४ ॥

नमोऽस्तु लोकमान्याय बालाय च नमो नमः ।
नमो भारतरत्नाय तिलकाय नमो नमः ॥ १०५ ॥

विधातुर्हिन्दराष्ट्रस्य लोकमान्यस्य मृत्युना ।
भारतीया जनाः सर्वे निमग्नाः शोकसागरे ॥ १०६ ॥

नेतारः सर्वपक्षाणां प्रमुखास्तस्य चक्रिरे ।
चरितस्य यशोगानं स्फूर्तिदं पावनं परम् ॥ १०७ ॥

स्तुतिशब्दैरहो तेपामहमघादराञ्जलिम् ।
अर्पये राष्ट्रदेवाय तिलकाय महारमने ॥ १०८ ॥

यः शिल्पकारः खलु भारतस्य
भाग्यस्य हिन्दस्य तथा विधाता ।
एवं स्तुतः श्रीअरविन्दघोषैः
श्रेष्ठे नृणां ते तिलकं नमामि ॥ १०९ ॥

यः शासने केवललोकतन्त्रे
श्रद्धां हि चक्रे खलु लोकनेता ।
यो गान्धिना गौरवितः सुशब्दै-
लोकोत्तरं ते तिलकं नमामि ॥ ११० ॥

इष्टात्मनां धेष्टतमो नृसिंहो
लालाजिना गौरवितः सुधीर्यः ।
पंजाबसिद्देन च मालवीयैः
स्वातन्त्र्यमूर्तिं तिलकं नमामि ॥ १११ ॥

भूयो जगच्छ्रेष्ठजनेषु पूज्यः

धीशारदाकण्ठमणिः स एकः ।

एवं स्तुतः शास्त्रिमहोदयैर्य-

स्तं ज्ञानराजं तिलकं नमामि ॥ ११२ ॥

यो भारतस्यानभिपिक्तराजः

गीतो रवीन्द्रेण महर्षिणेति ।

काव्येषु यः कोकिलया तथैव

तं लोकमान्यं तिलकं नमामि ॥ ११३ ॥

स्नेहं दयामाप्तजनान् सुखं च

तत्याज यो वै जनरञ्जनार्थम् ।

आयुर्व्यतीयाय च राष्ट्रकार्ये

तं त्यागिराजं तिलकं नमामि ॥ ११४ ॥

असंतोषस्यायं जनक इति निन्दा स्तुतिरभूद्

जनानां हिन्दस्याभवदनभिपिक्तो नरपतिः ।

मतो ह्यौतात्म्यस्य प्रथिततम आदर्श इति यो

नमस्कुर्वे वालं तिलककुलरत्नं नरवरम् ॥ ११५ ॥

यावच्चन्द्रदिवाकरं तत्र यशोगानं महाभाग भो

भक्त्यानन्दभरेण वीरचरितस्यात्यन्तपुण्यप्रदम् ।

सर्वे भारतवासिनो निशि दिने दिव्यं महास्फूर्तिदं

कुर्यन्तीति किमत्र चित्रममर्षैर्यै चरित्रं तव ॥ ११६ ॥

इति माधवविरचिते श्रीतिलकपदोऽर्णवे लोकमान्यपरलोकयात्रानामा

पञ्चाशीतितमस्तरङ्गः ।

इति श्रीतिलक्यशोऽर्णवः समाप्तः ।

टिप्पण्यः

टिप्पण्यः

[अथोनिर्दिष्टेषु अङ्कद्वयेषु प्रथमः अङ्कः तरङ्गनिर्दोषः द्वितीयश्च श्लोकनिर्दोषः]

४२. ६८

विश्वविद्यालयप्राश्नमण्डलम्— University Commission इति
आङ्ग्लभाषायाम् ।

४२. ९८

हरेः— हरिः इति सिंहः । सर फेरोज़शाहा मेधा इत्येनम् उद्दिश्य अयं शब्दः
नियोजितः । 'Lion of Bombay'.

४३. ४

अभिनन्दनसन्देशः— अभिनन्दनसंदेशः इति शुद्धम् ।

४३ ३७

रीपव्हान्निक्लोपमः— वॉन्डरटन आयन्डिगहृतायाः कथायाः Rip Van
Winkle इति विख्यातं नामधेयम् । तरकथायाः अयं नायकः । स विंशति
वर्षाणि मुष्यार । सुप्तोरिधतः स सर्वमपि जगत् सर्वथैव नवमिव अपश्यत् ।
लोकमान्यः दीर्घकारावासानन्तरं सर्वं विसंदर्भमिव ददर्श ।

४३ ५३

श्वेतद्वीपस्य— श्वेतद्वीपम् आङ्ग्लभूमिरिति ।

४३ ७०

मुंबईलासा— मुंबई इलाखा इति । Bombay Presidency.

४३ ८८

वेणावरदयोस्तीरे गोदाप्रणितयोः— वेणा, परदा, गोदावरी, प्रणिता
इत्येताः नद्यः ।

४३ ९६

फीरहार्डिम्— फीर हार्डिः आङ्ग्लदेशस्य लोकगभाषायाः प्रख्यातः सदस्यः ।
तमिति ।

४३ १०१

प्रभूनासे— प्रभूनामकः आङ्ग्लदेशनामकैः भारतपर्यटिषु निपुणः अधिकारी,
Secretary of State for India, इति ।

४४. १९

ईरी— आयर्लैंडः, Ireland.

४४. ५१

मित्रसंघसमाविष्टाः— इंग्लैन्ड-फ्रान्स-अमेरिकादीनि मित्रराष्ट्राणि, 'Allies,' इति ।

४४. ६४

तीव्रपक्षानुयायिनाम्— तीव्रपक्षः जहालपक्ष इति नाम्ना लोके प्रसिद्धः तद्विरोधी नेमस्तपक्षः । तीव्रपक्षस्य ये अनुयायिनः तेषामिति । तीव्रपक्षः—Extremists ; नेमस्तपक्षः— Moderates .

४४ ६६

चिरोललिखिते— सर व्हलेंटाइन चिरोल इतिनाम्ना लंडन टाइम्स वृत्तपत्रस्य वार्ताद्वारेण 'Indian Unrest' (भारतस्थः असंतोषः) इति ग्रन्थः लिखितः । तस्मिन् ग्रन्थे तेन लोकमान्यः ' भारते असंतोषस्य जनकः ', (Father of Indian Unrest) इति वक्रोक्त्या वर्णितः ।

४५ २

फण्डहेन्शन्—नेमस्तैः सुरताधिवेशनानन्तरं स्थापितायाः सभायाः नाम ।

४५ ५

घोषः—अमृतवजारनामकस्य वृत्तपत्रस्य संपादकः मोतीलालबाबू घोषः इति । हिंदुनामकस्य वृत्तपत्रस्य संपादकः कस्तूरिङ्ग अय्यर इति । प्रयागनिवासी सी. वाय. चिंतामणिः इति विख्यातः लीडरनामकस्य वृत्तपत्रस्य संपादकः ।

४५ २१

जमशेदाख्येन—सर जमशेदजी जिजीभाई इतिनामा प्रसिद्धः उद्योगपतिः, तेन ।

४५ ३८

वसुः— राष्ट्रीयसभायाः मद्रासस्थाधिवेशनस्य (१९१४) अध्यक्षः भूपेन्द्रनाथः वसुः इति ।

४५ ४५

चासन्ती— डॉ. बॅनी विज्ञांट इति ।

४६ १

सौम्योत्तपक्षयोः— सौम्यः पक्षः नेमस्तपक्षः, उग्रः पक्षः, जहालपक्षः, तयोरिति ।

४६. २५

गोमयम्— महाराष्ट्रभाषायां गवरी इति उच्यते । शयदहनकार्यार्थं उपयोजितं हन्धनमिति ।

४६. ३०

ताम्राणाम्— ताम्रमुखा विटिशाः, तेषाम् ।

४९. ३१

शास्त्रिणः— भारतसेवकसमाजस्य अध्यक्षः श्रीनिवासशास्त्री इति ख्यातः । स नेमस्तपक्षनेता आङ्ग्लभाषाप्रभुः ख्यातः ववता च ।

४९. ३२

विलिंग्डनः— विलिंग्डन इति मुम्बईप्रान्तस्य तत्कालीनः (१९१६-२०) राज्यपालः ।

४९. ३९

गडस्थम्— सिंहगडस्थम् इति ।

४९. १७

पारसीटाटा— पारसीकधर्मानुयायी जमशेटजी टाटा इतिनामा विख्यातः उद्योगपतिः ।

४९. ३५

दिनशैदल्जी— दिनशा एदल्जी वाच्छा इतिनामा अर्थशास्त्रज्ञः नेमस्तनेता च ।

४९. ३२

फोणपन्थानुयायिनाम्— नेमस्तपक्षानु^० ।

४९. ५२

धान्याम्— पारसीकानां मृतदेहाः वाप्यां निधीयन्ते ।

४८. ६

आलियोपाधिर्मर्मज्ञः— आलियोपाधी इति रोगविज्ञानपद्धतिः, तस्याः भर्मज्ञः इति ।

४८. ४९

म्रियते काकशापाद् न चतुष्पात्— महाराष्ट्रभाषायां “ कावळ्याच्चा शापाने दोर भरत नाही ” इति आभाषकः । तस्य सरवृत्तभाषायाम् अयम् अनुवादः ।

४९. २४

गोकपाटाल्ये— गायकवाडाल्ये ।

४९. २९

विद्यमानमहाराष्ट्रधाम्— अर्वाचीनार्थां मराठीभाषायाम् ।

५०. ३७

प्लान्टेटस्कि— प्लान्टेटस्कीनाम्नी ब्रह्मविद्यायाः (पिभॅसकी) प्रमुखप्रणेत्री ।

५०. ३८

अल्पादस्य— कर्नलब्रिक्काटनामकः ब्रह्मविद्यायाः अनुयायी ।

५०. ४२

लीगोत्तरं होमरुलम्— होमरुलनीयनामा मराठ्यभंगः ।

५१. ७

विल्वग्रामं— महाराष्ट्रभाषायां भेळगांव इति ख्यातं नगरम् ।

५१. ८

गणेशाय— धी. गणेश धीकृष्ण रावणं इति । तस्मै ।

५१. ९

हाडिंज— हाडिंज इति आङ्ग्लभूपतेः भारतप्रतिनिधिः ।

५१. ४०

गोखले— दामोदर विश्वनाथ गोखले इति ।

५२. ४१

वसाहतस्वराज्यस्थ— Dominion Status इति आङ्ग्लभाषायाम्, तस्य ।

५२. २३

चितळे— अहमदनगरस्थः सुप्रसिद्धः अधिवक्ता रावबहादूर गणेश कृष्ण चितळे इति ।

५२. १०९

भारकक्षे— Cloak Room इति आङ्ग्लभाषायाम्, तस्मिन् ।

५२. १२९

रामशास्त्रिणा— शिवरामशास्त्री गोरे इत्येतेन ।

५२. १४१

काशीनाथः— काशीनाथ वामनशास्त्री लेले इतिनामकः महापण्डितः ।

५२. १५६

ह्यपचारौ— ह्यपचारो इति शुद्धम् ।

५४. ४

स्व० संघस्य— स्वराज्यसंघस्य ।

५४. २०

पुण्यपुन्योपमन्दिरे— पुणेनगरन्यायमन्दिरे ।

५४. ६४

स्ट्राचीकृताप्रीतिटीका— आर्थर स्ट्राची नाम मुंबईश्रेष्ठन्यायालयस्य न्यायाधीशः । तेन कृतं अप्रीतिशब्दस्य यत् स्पष्टीकरणं तत् स्ट्राचीकृता अप्रीतिटीका इति ।

५५. २८

साठेऽभिधैः— मुम्बईनिवासी नेग्रोमचिकिरसकः डॉ. दिनकर घोडो साठे इत्येतेः ।

५१. ७१
खरावरणं— Motor Tyre इति आङ्ग्लभाषायाम् ।
५१. १२५
त्रिधा यद्दः वृषः— 'त्रिधा यद्दो वृषभः...' इति श्रुतिः ।
५१. १६१
लीगकांग्रेसयोजना— मुस्लिमलीगकांग्रेसान्ध्यां पुरस्कृता योजना Lucknow Pact इति नाम्ना प्रसिद्धा ।
५१. १६४
डिमास्थेनीस्— प्रभावशाली प्रीकवक्ता ।
५१. १९८
लखनउं— लखनऊं इति शुद्धम् ।
५१. २०९
गिरां लृष्णस्य— श्रीमद्भगवद्गीता, तस्याः ।
५१. १०
विश्वंभराधिपः— विश्वंभराधिपः इति शुद्धम् । रायचडादुर विश्वंभरनाथः नाम नेता ।
५१. १८
चातुर्वर्णस्य— चातुर्वर्ण्यस्य इति शुद्धम् ।
५१. ५३
श्यामसुन्दरं— श्यामसुन्दर चक्रवर्ती, सुप्रसिद्धः वक्ता, लेखकः, क्रान्तिकारकश्च ।
५१. २
नीराजधैः— नीराजनैः इति शुद्धम् ।
५१. ७
तण्डुलाः प्रस्थमूला— तण्डुलप्रस्थमूला इति शुद्धम् ।
५१. १८
विश्वनाथः— भद्र दामोदरः इति वाच्यम् ।
५१. ७१
घोमंजी— गुग्गापुरीस्यः घदिरामजी घोमनजी नाम पारसीकः धनिकः ।
५१. ८०
टाल्स्टायमंसर्यः क्षेत्रम्— Tolstoy Farm इति आङ्ग्लभाषायाम् ।
५१. ८१
नीलोत्पादनार्थम्— नीलोत्पादनार्थं पदार्थस्य (Indigo) उत्पादनं कर्तुमिति ।
५१. १०४
अन्तर्युधि— Inner Voice इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

५८. १११

यत्यान् — यतवान् इति शुद्धम् ।

५८. ११४

आफ्रिकाफानटादयः— इतिग आफ्रिका, फानटा, ऑस्ट्रेलिया, न्यूजीलैंड, इत्यादयः Dominions इति नाम्ना प्रसिद्धाः विविक्तसाम्राज्यस्य षटकाः ।

५८. ११९

नजाः— जनाः इति शुद्धम् ।

५८. १२९

अङ्कितेषु— Dependencies इति भाद्रगुलभाषायाम् ।

५८. १९१

पञ्चनदापते— पंतापे ।

५८. १८५

कृष्णविग्रहः— कृष्णारतारः ।

५८. २१४

तिलकालीयन्ध^२— तिलकालीयन्धु^२ ।

५९. ८१

नामदाराणां— विधानमण्डलस्य सदस्याः नामदार इत्युपाधिना युक्ताः । तेषा-
मिति ।

संहतीरव्यराणां च— 'भरवराणां संहतिश्च' इति वार्यम् ।

६०. ११२

घरदाधृतम्— घरदानाम्न्या नद्या जाधृतम् ।

६०. १२३

बुलस्थाने— बुलदाने नाम नगरम्, तस्मिन् ।

६०. १२५

खामग्रामम्— खामगांव नाम नगरम् ।

६०. १३९

तैलहारम्— तैलहारा नाम नगरम् ।

६०. १४०

कविश्रेष्ठः— माधव नारायण डाडनामा विद्भैस्यः कविः ।

६०. १४७

घत्सगुल्मे— वासिम नाम नगरम् ।

६०. १८१

चन्द्रग्रामम्— चांदा नाम प्रसिद्धं नगरम् ।

६०. २९१

उपःकालस्य— छत्ररतिशिवाजीनृपतेः स्वराज्यस्थापनायाः आरम्भकालम् उद्दिश्य
उपःकालनाम्नी कादम्बरी श्री हरि नारायण भापटेमहाराजेन महाराष्ट्रभाषायां
लिखिता ।

६०. ३०५

विजयास्थानकम्— Victoria Terminus, बोरीबंदर इति ।

६०. ३१३

पकैकाणकसंचयात्— भाणकः रूप्यस्य षोडशः भागः ।

६१. ३४

लोकेशाराभिधायिनी— लंकाशायरनाम्नी नौकेति ।

६१. ८५

यीयामारू— जपानदेशस्य नौका यीयामारू इति ।

६१. ९७

गोखले— स्वराज्यसंघस्य कार्यवाह. श्री दामोदर विश्वनाथ गोखले इति ।

६१. ११०

केपपर्यन्तम्— Cape of Good Hope पर्यन्तम् ।

६१. १११

सुयेजस्य— Suez Canal.

६२. २५

सनदीभृत्यसंघस्य— Indian Civil Service इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

६२. ५४

विल्सन— अमेरिकादेशः थॉमस विट्टो विल्सन (१८५६-१९२४) इति ।

६२. ८५

वि. समित्याः— विषयनियामकसमित्याः इति । Subjects Committee
इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

६२. ९९

सविशेषाधिवेशने— विशेषे षाधिवेशने इति शाब्दम् ।

६२. १०१

रौलेट्वाल्चेतिवृत्तस्य— रौलेट्नामः म्यापाधीनस्य भाष्यस्यै राजद्रोहस्य
म्याख्यायै नियुक्ता वा समितिः तस्या. इतिवृत्तम् ।

६३. ४

विविधः— द्विविधः इति शुद्धम् ।

६३ ८०

फ्रान्चायिस्फंक्शनभिधे— Franchise Committee and Function Committee इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

६३. १५८

टा. कु.— Thomas Cook & Co.

६४. ११

पर्यते — श्यम्बरु विष्णु पर्यते इतिनामा आङ्ग्लभाषायां लिखितस्य तिलक-
चरितस्य लेखकः ।

६४. ३५

सर्वेरोलेटस्य— सर्वे रीलेटस्य इति वाच्यम् ।

६४ ३३

प्रवरायसमित्या— Select Committee इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

६४ ६३

घाहतानां— या हतानां इति वाच्यम् ।

६४. ७०

सार्धभौमप्रतीवेन— Viceroy इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

६५. ११

ताम्हन्करकृते ग्रन्थे— डी. व्ही. ताम्हनकरेण आङ्ग्लभाषायां कृते ग्रन्थे—
' Lokamanya Tilak—Father of Indian Unrest and
Maker of Modern India ' इत्येतस्मिन् ।

६५. २२

बोअराहवे— Boer War (1899 A. D.).

६५. २५

वैद्याभिधानेन— चिन्तामण विनायक वैद्य इतिनामा महापण्डितः, भारताचार्यः
इति उपाधिना संबोधितः, तेन ।

६५. ३४

द्व्युयं— द्व्यरं इति वाच्यम् ।

६५. ६०

सौचिकेन— सूचिकर्मकारः (Tailor) तेन ।

पाटलोनाभिसंक्षितम्— Trousers इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

६६. ४४

श्रोतणां— श्रोतृणां इति वाच्यम् ।

६६. ४९

प्रिधीमण्डलं— Privy Council.

६६ ५३

नासिक्ट्वं—नाट्यं इति शुद्धम् ।

६६ ५७

रावर्टं— रावर्टसन् इतिनामा मुम्बईशासनस्य सचिवः ।

६९. ६१

कमीदानं— साक्षिणां सुविधायै न्यायाधीरोन नियुक्तं मण्डलमिति ।

६९ १०२

सधुनिलेन— करवीरराज्यस्य एको मन्त्री, तेन ।

६८. ५७

किंगजफर्डः— वङ्गदेशे मुझकरपूरनगरे न्यायाधीशः ।

६९. १५

घोयनाह्वे— आवर्लंददेशे घोयनानद्यास्तीरे जाते सुविख्याते समरे (१६९० ख्रिस्ताब्दे) ।

६९ २०

कटशब्देन— कट इति महाराष्ट्रभाषायां कपटप्रबन्धवाची शब्दः । (Conspiracy).

६९. ४५

विश्वोद्धारार्थम्— विश्वोद्धारार्थम् इति वाच्यम् ।

६९. ५९

ग्रामे... मृन्मया — 'घरोघरी मातीच्या चुली' इति महाराष्ट्रभाषायां वर्तमानस्य आभाषणकस्य संस्कृतरूपान्तरम् ।

६९ ६५

घोरणस्य — Policy इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७०. ३६

अनन्तेन— अनंत लक्ष्मण कान्हेरे । तेन जैक्सनस्य (१९०९ ख्रिस्ताब्दे) वधः नासिकनगरे कृतः ।

७०. ९८

तिर्यक्परीक्षणम्— Cross-examination इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७०. १२०

लीवोर्नर— अयं मुम्बईप्रान्ते शिक्षासंचालकः आसीत् ।

७०. १३१

मांटगास्त्रिः— M. A. Montgomerie, I. C. S., Asstt. Judge.

७०. २२६

अज्ञानं... कदाचन - 'Ignorance of law is no excuse' इति
आङ्ग्लभाषायाम् ।

७०. २४०

तलस्पर्शि — पल्लवग्राहि ।

७१. २६

दैत्यागाधसमुद्रयोः— Between the Devil and the Deep
Sea इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७१. ८६

आखाडकम्— Gymnasium इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७३. ३८

लेखाष्टाडाइम्से— लेखाष्टाइम्से इति वाच्यम् ।

७३. ८२

योद्धसेन— महादेव राजाराम योद्धस नाम संस्कृतपण्डितः विधिविशारदश्च ।
तेन ।

७३. ९३

प्रयन्धानाम्— शोधनिबन्धाः तथा शोधग्रन्थाः, तेषाम् ।

७४. ३६

शास्त्रिणम्— धीनिवासशास्त्री इत्येतम् ।

७४. ४२

मेहता— जगन्नाथ माधवदास मेहता ।

७४. ४३

आर्यंगार— रंगनाथी आर्यंगारः नाम हिन्दुपत्रस्य संपादकः ।

७४. १०३

कायाकल्पः— हिन्दुराहुतभावाः छन्दनस्थायाः शाखायाः आमूलार्थं व्यवस्था-
प्यन्तम् ।

७५. १०

वालेनैटगरः— Edger Wallace, आङ्ग्लभाषादम्बरीलेखकः ।

७५. २६

उपदृष्ट्यापः— कुचेष्टितं इति संस्कृतभाषायाम् ।

७५. ३८

षट्श्रीहृद्— षट्श्रीहृदाः इति वाच्यम् ।

७५. ४८

हस्तकर्मिणी— अङ्किका इति महाराष्ट्रभाषायाम् ।

७५. ५३
समाधयजयन्तेन— महादेव घोंडो विद्वांस तथा जयन्त श्रीधर तिलक
इत्येताभ्यां तिलकपत्राणि प्रकाशितानि ।
७५. ५८
नॉटिङ्याम— Nottingham.
७५. ६०
वैः— वै इति वाच्यम् ।
७५. ९२
स्टेडस्य— Review of Reviews इतिनाम्नः सुप्रसिद्धस्य मासिकस्य
संपादकः, डब्ल्यू. टी. स्टेड, तस्य ।
७५. ११३
सङ्गिमूर्तीति— मद्रासप्रान्तस्थः नेता सत्यमूर्तिः, स परिहासेन 'सङ्गिमूर्तिरिति
मित्रैः संबोधितः ।
७६. २
सेल्बोर्नः— Lord Selborne.
७६. ४५
शॉमहोदयः— Lord Shaw.
७६. ५१
टायल्कः— प्रिन्सिपल्लिन्सिलन्पायापीशेन शॉमहोदयेन तिलक इति नाम टायल्क
इति उच्चारितम् ।
७६. ६८
लिपिः— Copy. इति आङ्ग्लभाषायाम् ।
७६. ८७
रामपूर्वमनोहरः— राम मनोहर लोहिया इतिनामा राष्ट्रभक्तः ।
७६. ९९
परराष्ट्रानुकूलताम्— राज्ञाणामनुकूलताम् इति वाच्यम् ।
७७. ५३
ए. एच. सेसेन— Dr. A. H. Sayce, प्राच्यविद्याभ्यायी संशोधक-
पण्डितः, तेन ।
७७. ६४
अभङ्गगति— भक्तवर्षेण मुक्तारामेण एकस्मिन् अभङ्गे ' ब्रह्मानंदां लागली दाळी
कोण देहाते सांभाळी ' इत्युक्तम् ।
७७. ९४
प्रारूपे— Draft इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७७. १०६

नलिकालोहमार्गेण—Tube Railway इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७७. ११३

सुद्राक्षरणाम्—Types इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७७. ११४

भटदेशमुखाभिधौ—मोरेश्वर दामोदर भट तथा चिन्तामण द्वारकानाथ देशमुख इत्येतां लंदने I. C. S. परीक्षार्थं न्यवसताम् ।

हिन्दसज्जनसेवायाः—Indian Civil Service इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७९. ३

भारतद्वारम्—Gateway of India इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७९. १४

गङ्गाधरेण—कर्णाटकनेता श्रीगङ्गाधर बालकृष्ण देशपांडे इत्यनेन ।

७९. ३१

भावजी—सुम्बईस्य विख्यातः उद्योगपतिः गोविन्दजी भावजी इति ।

७९. ४५

विद्युच्छक्तिप्रचालितं वाहनम्—विद्युद्यानम् इति यावत् । Automobile इति आङ्ग्लभाषायाम् । अग्निद्यानम्—Railway इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

७९. ७१

जेधेराजगृहे—पुण्यरत्ने Jedhe Mansion नाम ख्यातं सदनम् ।

७९. ८६

परांजपे कृताक्षेपाः—परांजपेकृताक्षेपाः इति वाच्यम् ।

७९. १०३

केशवम्—तिलकस्य जन्मनाम ।

८१. ७

बीबीसीआयवर्त्मना—Bombay Boroda and Central India Railway इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

८१. ८

पंजाब्याने—Punjab Mail इति सुविख्यातं अग्निद्यानम् । तस्मिन् ।

८१. २५

मुण्डवस्त्रैः—पगडी इति विशेषं तिरोभूषणम्, तैः ।

८१. २८

प्राइविवाक्येष्टन्वं गतः—प्राइविवाक्युरं गतः इति वाच्यम् ।

८१. ३३

देशाम्नाभयंकरौ—पद्यद्वामा देशमुखः विधिविशारदः मोरोपन्तः अभ्यंकरश्च ।

८१. ५८
 पूरणातापीजलयोः मीलनम्— पूर्णा तापी च इति द्वे सुप्रसिद्धे नद्यौ । तयोः
 संगमः भुसावले ।
८१. ७३
 प्रतियोगस्वरूपस्य सहकारस्य— Responsive Co-operation इति
 आङ्ग्लभाषायाम् ।
८१. ८३
 निहितं बलम्— Emphasis was put इति आङ्ग्लभाषायाम् ।
८२. ५
 महारावम्— Whistle इति आङ्ग्लभाषायाम् ।
८२. ४८
 स्तम्भितम्— अधिवेशनस्य कार्ये कमपि कालं स्थगितम् । Adjourned इति
 आङ्ग्लभाषायाम् ।
८२. ५८
 श्रीग्रन्थपाठिनाम्— शिखानां पूज्यधर्मग्रन्थः 'ग्रन्थसाहेब' इतिनाम्ना ज्ञायते ।
 स श्रीग्रन्थः इति गौरवेण उल्लिख्यते । तस्य ग्रन्थस्य प्रतिदिनं पठनं गुरुद्वारे
 अतीव भक्त्या क्रियते ।
- ८३ २०
 छापरखाने—केशव रामचंद्र छापरखानेमहोदयः ।
- ८३ २५
 भावे— विष्णुदास भावे ।
 देवलः— गोविन्द बहाळ देवल ।
 खाडिलकर—कृष्णाजी प्रभाकर खाडिलकर ।
- ८३ ७३
 मुळशीभागे—पुणेविभागे मुळशीनामा खेटकः, तत्परितः नैकाः भूमयः टाटा-
 संघेन धरणार्थं शासनानुज्ञया स्वाधीनीकृताः । महाराष्ट्रदेशे तद्विरोधाय महा-
 न्दोलनं जातम् ।
 टाटासंघः— भारते सुप्रसिद्धं उद्योगमण्डलम् ।
- ८३ ८१
 हुक्केर्याः— वेळगांवभागे हुक्केरीनाम तालुकास्थानम् । तस्याः ।
 संकेश्वरस्य— वेळगांवभागे संकेश्वरनाम तालुकास्थानम् । तस्य ।
- ८३ ९१
 सिंधहैदरपट्टणम्—सिंधप्रान्ते प्रसिद्धं नगरं सिंधहैदराबाद इति ।

८३. १०५

मद्रेश—मुस्लीमानां पाठशाला ।

८३. १२१

भोपटकरो लक्ष्मणः—पुण्यपत्तनस्थः सुविख्यातः प्राड्विवाकः तिलकानुयायी च ।

८३. १२२

सावरूको भिपग्वर्यः—मुम्बापुर्यां प्रसिद्धः भिपग्वर्यः । तस्य संपूर्णं नाम नारायण दामोदर सावरकर इति । स स्वातंत्र्यवीरसावरकरस्य अनुजः ।

८४. २

कांग्रेसान्तर्लोकशाहीपक्षस्योद्देशपत्रकम्—Congress Democratic Party's Manifesto इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

८४. ९

साम्राज्यान्तःस्वराज्यम्—Dominion Status इति आङ्ग्लभाषायाम् ।

८४. २८

हरडीकरलालयोः—राष्ट्रसेवादलप्रवर्तकः नारायण सुब्बाराव हरडीकरः तथा लाला लजपतरायः ।

८४. ४६

कोल्हदकरेणाच्युतेन—अच्युत बलवंत कोल्हदकर इत्येतेन ।

८५. ११

चमनलालः—दिवान् चमनलालः नाम पंजाबे भूमिपक्षस्य प्रसिद्धः नेता ।

८५. ८२

क्षेत्रे घुमार्याः—कन्याकुमारी इतिनाम्ना विख्याते क्षेत्रे ।

धर्मवीरः—धीविवेकानन्दः ।

राष्ट्रवीरः—लोकमान्य बाल गङ्गाधर तिलकः ।

८५. १११

इष्टात्मनाम्—हुतात्मनाम् इति यावत् ।

८५. ११३

कोकिलया—धीमती सरोजिनी नायडू, Nightingale of India, तथा ।

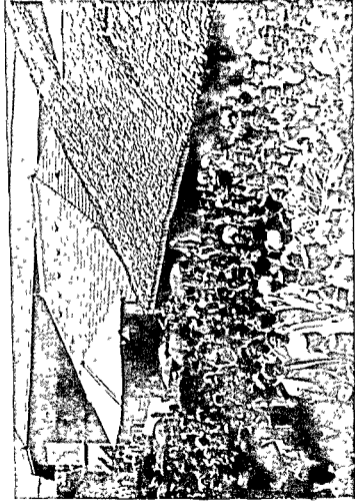
छायाचित्राणि

पुण्यपत्तने रुग्णावस्थायां अणेमहोदयाः (१९५४)

श्री. मा. श्री. अणे, राष्ट्रपति श्री राजेन्द्रबाब, महाराष्ट्र-राज्यपाल गिरिजाशंकर वाजपेयी.

मदार गोखलेण्हीदयानां अन्त्ययात्रा

22/10/2023 10:10:10 AM

श्री. वि. के. के. के.

श्री. वि. के. के. के.

श्री. वि. के. के. के.

पुणेपत्तने-१९१६ ख्रिस्ताब्दे पट्टयवदपूतिसमारम्भः

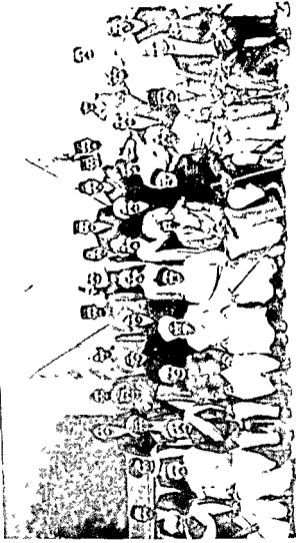

ब्रह्मचर्याचार्य विद्यापीठम् (१९१९)

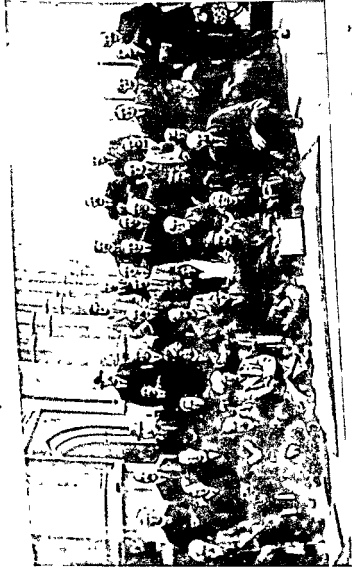

धामतः - विपिनचन्द्र पालः, डॉ. पी. जे. मेहता, लो. तिलकः, श्री. पापडे, श्री. विठ्ठलभाई पटेलः,
श्री. न. चि. केळकरः

स्वराज्यसंघस्य शिष्टमण्डलं प्रति - 'शुभास्ते पन्थानः' (१९१८)

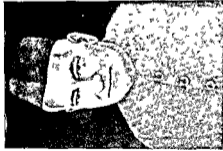
इंदुने आनिपत्तनद्वयसमेतं भारतीयसिद्धिमण्डलम्

भागवतः - (१) ईन इरविण (२) डॉ. खरकोई (३) वेन स्वर (४) विपिनचंद्र पाल (५) जी. एस. खापडे (६) ली. जे. पटेल (७) सतीशो नायडू (८) डॉ. जी. बी. क्लार्क (९) ली. वा. गं. टिळक (१०) डी. पी. जे. मेहता (११) मिस्. एच. नॉरमेटन
 पुत्रबिद्या: - (१) जे. एम्. पारिठ (२) ए. रंगस्वामी अयंगार (३) नामजोशी (४) न. वि. केळकर (५) जे. आर. क्लार्क (६) इत्युं टायसन विलसन.

अमृतसर राट्टसभायाः (१९१९) अधिवेशनस्य

अध्यक्षः

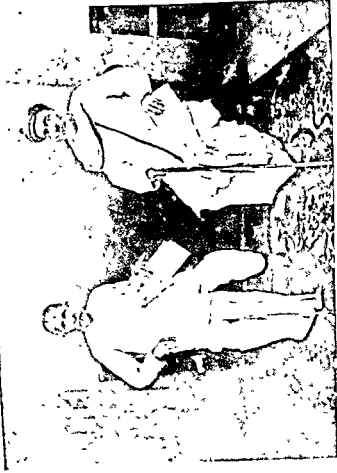
पं. मोतीलाल नेहरू

स्वागताध्यक्षः

स्वामी धर्मानन्दः

अमृतचक्षुसापत्रिकाकिमरीपत्रयोः संस्थापकमंडाकी

भाबू मोतीलाल घोषः

सो. तिलकः

पञ्चाङ्ग-प्रवर्तन-समिति :

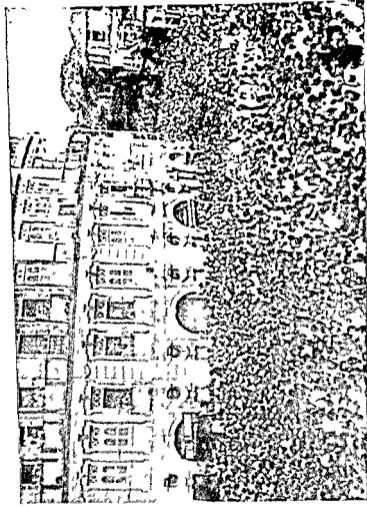
आसनस्थाः - श्री. चावसाहेब पटवर्धन, इंदो. टी. आगारे, प्रा. वि. ब. नार्डिक, लो. बा. गं. टिळक
श्री. कृ. कोल्हटकर, पं. एगुनायसास्त्री पटवर्धन

लोकमान्यस्य अन्त्यदर्शनम्

(१ भाग्य, १९२० विद्यानाथरे)

मुम्बापुर्यां लोकमान्यस्य अन्त्यदर्शनं ग्रहीतुकामः जनसंसर्गः

लोकमान्यस्य गायकवाडवाडानिवासस्थानम्

